SOSYAL VE BEŞERÎ BİLİMLERDE ARAŞTIRMA VE DEĞERLENDİRMELER - I

ARALIK 2021

EDİTÖRLER

DOÇ. DR. EMRE AYDEMİR

DR. SEMA SAĞLIK

gece kitaplığı

İmtiyaz Sahibi / Publisher • Yaşar Hız

Genel Yayın Yönetmeni / Editor in Chief • Eda Altunel

Editörler / Editors • Doç. Dr. Emre Aydemir

Dr. Sema Sağlık

Kapak & İç Tasarım / Cover & Interior Design • Gece Kitaplığı

Birinci Basım / First Edition • © Aralık 2021

ISBN • 978-625-8075-13-7

© copyright
Bu kitabın yayın hakkı Gece Kitaplığı'na aittir.
Kaynak gösterilmeden alıntı yapılamaz, izin
almadan hiçbir yolla çoğaltılamaz.

The right to publish this book belongs to Gece Kitaplığı.
Citation can not be shown without the source, reproduced in any way
without permission.

Gece Kitaplığı / Gece Publishing
Türkiye Adres / Turkey Address: Kızılay Mah. Fevzi Çakmak 1.
Sokak Ümit Apt. No: 22/A Çankaya / Ankara / TR
Telefon / Phone: +90 312 384 80 40
web: www.gecekitapligi.com
e-mail: gecekitapligi@gmail.com

Baskı & Cilt / Printing & Volume
Sertifika / Certificate No: 47083

Sosyal ve Beşerî Bilimlerde Araştırma ve Değerlendirmeler - I

Aralık 2021

Editörler

Doç. Dr. Emre Aydemir
Dr. Sema Sağlık

İÇİNDEKİLER

Bölüm 1

PANDEMİ SÜRECİNDE ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİ VE AKADEMİSYENLERLE YAPILAN ÇALIŞMALAR

Zihniye OKRAY & Güley B. ABATAY *1*

Bölüm 2

OKUL SOSYAL HİZMETİNİN DÜNYADAKİ GELİŞİMİ VE TÜRKİYE'DEKİ GÖRÜNÜMÜ

Şeyda DEMİR & Sema SAĞLIK 21

Bölüm 3

DAVRANIŞ BAZLI SATIŞ YÖNETİM KONTROL SİSTEMLERİ VE SATIŞ ALAN/BÖLGE YÖNETİMİNİN SATIŞ PERFORMANSI ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ – VAKA ÇALIŞMASI İNCELEMESİ

Kutay MUTDOĞAN 41

Bölüm 4

SOSYAL BİLGİLER ÖĞRETMENLERİNİN MEDYA OKURYAZARLIĞI DERSİNİN ÖĞRETİMİNDE KARŞILAŞTIKLARI SORUNLARA İLİŞKİN GÖRÜŞLERİ

Mehmet Tahir KARABOĞA & Cengiz SARI 63

Bölüm 5

BURSA, HAMAMLIKIZIK CAMİİ HAZİRESİ NESNELİ VE BİTKİSEL SÜSLEMELİ MEZARTAŞLARI

Saliha TANIK 99

Bölüm 6

MİCHEL FOUCAULT VE PEDAGOJİ

Assiye AKA 117

Bölüm 7

GIDA GÜVENLİĞİ VE KRİZ YÖNETİMİ KAMU YÖNETİMİ BAĞLAMINDA BİR DEĞERLENDİRME

Haydar ALBAYRAK 135

Bölüm 8
ERNEZ (FİNİKE) BAL ORMANI'NDA ARICILIK FAALİYETLERİ VE SORUNLARI
Cem KARAOĞLAN & Cemali SARI 163

Bölüm 9
VAROLUŞÇU TEMALARIN F. M. DOSTOYEVSKİ'DEKİ YANSIMALARI
Zeynep KANTARCI BİNGÖL & İçimnur BOĞOÇLU 177

Bölüm 10
PROFESYONEL TURİST REHBERLERİNİN İŞ YERİNDE GELİŞMELERİ KAÇIRMA KORKU DÜZEYLERİNİN BELİRLENMESİ
Bilal DEVECİ & Bahar DEVECİ & Mert DEMİREZEN..... 205

Bölüm 11
TÜRKİYE VE YUNANİSTAN'IN DOĞU AKDENİZ ÖZELİNDE KARASULARI, KITA SAHANLIĞI VE MÜNHASIR EKONOMİK BÖLGE SORUNU
Ali HAMURCU 225

Bölüm 12
BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NDAN SONRA SUUDİ- HAŞİMİ ANLAŞMAZLIĞINDA İBN SUUD'UN HAKİMİYET SINIRLARINI GENİŞLETEREK GÜÇ KAZANMA SİYASETİ
Resul YAVUZ..... 239

Bölüm 13
ZAMAN SERİLERİNİN KAOTİK
YAPISININ İNCELENMESİ
H.Nazan ÇAĞLAR..... 259

Bölüm 14
BOŞANMA VE ÇOCUK ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ
Bayram DELEŞ & Burcu GÜLEY 279

Bölüm 15
SOSYAL HİZMET ÖĞRENCİLERİNİN DUYGUSAL TEPKİSELLİK VE PSİKOLOJİK SAĞLAMLIK DÜZEYLERİ
Doğa BAŞER 293

Bölüm 16
ERİŞİLEBİLİR TURİZM KAVRAMI VE DÜNYA'DAKİ ERİŞİLEBİLİR TURİZM POLİTİKALARI ÜZERİNE BİR LİTERATÜR ÇALIŞMASI
Mete Ünal GIRGEN 309

Bölüm 17
TERMAL OTELLERDE YEŞİL MUHASEBE UYGULAMALARI: AFYON ÖRNEĞİ
Semih BÜYÜKİPEKÇİ & Feyza Nur DEMİR 325

Bölüm 18
MESLEK YÜKSEKOKULLARINDA UYGULAMALI YİYEÇEK-İÇEÇEK EĞİTİMİ MODELİ ÖNERİSİ
Şerif BALDIRAN 341

Bölüm 19
COVİD-19 SALGINI İLE MÜCADELE POLİTİKALARINA BİR BAKIŞ
S. Mustafa ÖNEN 371

Bölüm 20
TURİSTLERİN KEMER'İN SÜRDÜRÜLEBİLİR TURİZM ÜZERİNE TUTUMLARI
Cemali SARI 391

Bölüm 1

PANDEMİ SÜRECİNDE ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİ VE AKADEMİSYENLERLE YAPILAN ÇALIŞMALAR

Zihniye Okray [1]

Güley B. Abatay [2]

1 Doç.Dr. Zihniye Okray, Lefke Avrupa Üniversitesi, Psikoloji Bölümü, zokray@eul.edu.tr, Orcid ID:0000-0002-9117-4991

2 Yrd.Doç.Dr. Güley B. Abatay, Uluslararası Filan Üniversitesi, guley.abatay@yahoo.com, Orcid ID: 0000-0003-4814-2107

Covid 19, Corona Virus pandemisi bütün dünyada olduğu gibi ülkemizde de toplumun her kesimini hazırlıksız yakalamıştır. Özellikle üniversitelerde eğitim alan öğrenciler ve eğitimi kesintisiz bir şekilde yürütmekle görevli akademisyenler bu süreçte; Yükseköğretim Kurulu'nun (YÖK) aldığı kararla uygulamakta oldukları eğitim öğretim sistem ve modeli olan yüz yüze eğitimden birkaç haftalık kısa bir süre içerisinde çevrimiçi eğitim modeline ve çevrimiçi koşullarda ölçme değerlendirme sistemine geçiş yapmak zorunda kalmışlardır. Farklı dijital platformlarda gerçekleştirilen bu eğitim ve ölçme değerlendirme süreci beraberinde hem öğrenciler hem de akademisyenler için farklı güçlükleri de beraberinde getirmiştir.

Uzaktan eğitim etkinliği ve başarısı konusunda yapılan çalışmalar olmasına rağmen, pandemi sürecinde uzaktan eğitim konusunda ilk, orta, lise ve üniversite alanlarında yapılan çalışmalar kısıtlı sayıdadır. Yapılan alan yazın çalışmalarında dünyada daha önce ortaya çıkmış olan pandemi dönemlerinde uzaktan eğitim ile ilgili herhangi bir çalışma bulunmamaktadır. Dünyayı etkisi altına almış olan diğer önemli pandemilerin farklı çağlarda meydana gelmesi ve teknolojinin o dönemlerde şimdi ile kıyaslandığında yok denecek kadar az olması bu durumu açıklayabilecek temel faktör olarak değerlendire bilinir.

Uzaktan eğitim dünyada ilk kez Boston Gazetesi tarafından başlatılan Steno Dersleri ile başlamıştır. Uzaktan eğitim çalışmaları İsveç Üniversitesi'nin yürütmüş olduğu Mektupla Kompozisyon dersleri ile devam ederken benzer uygulamalar İngiltere ve Amerika Birleşik Devletlerinde de devam etmiştir. Daha yakın tarihli uzaktan eğitim çalışmalarının en kapsamlılarından biri olan United Kingdom Open University örnek olarak verile bilinir (Arat ve Bakan, 2011, Kurt, 2006).

Türkiye'de uzaktan eğitim çalışmaları 1940'lı ve 1950'li yıllarda radyo yayınları ile başlamış ve 1960'lı yıllarda ise TRT eğitsel faaliyetlerini yurt çapında sürdürmüştür. 1982 yılında Açık Öğretim Fakültesi'nin açılması ile birlikte Türkiye'de ilk üniversite düzeyindeki öğretim kurumu hizmet vermeye başlamıştır (İşman, 1998).

Uzaktan eğitim programları öğrencinin; öğrenim etkinliklerini kendine göre düzenlemesi yer ve zamandan bağımsız olması bakımından önemli avantajlarından biri olarak ön plana çıkarken fırsat eşitliği yaratması da toplum genelinde değerlendirilebilecek en önemli avantajı olarak sayılabilir (Yıldız, 2004).

Genel olarak uzaktan eğitim, yaşam boyu öğrenme gereksinimlerini karşıladığı, bireylerin kendilerini istedikleri alanlarda geliştirme imkânı sağlamasının yanı sıra yaş, yer, zaman ve sürat bakımından esneklikler sağladığı; yüz yüze eğitimle kıyaslandığında daha az maliyetli olması ve

fırsat eşitliği sağlaması önemli avantajlarındandır (Odabaş, 2003).

Hamutoğlu, Gültekin ve Savaşçı (2019) yaptıkları çalışmalarında öğrenci-öğrenci ve öğretici-öğrenci etkileşimini değerlendirmişlerdir. Uzaktan öğretimin öğrenci-öğrenci etkileşiminde denetimin olmaması, dönüt alınamaması, içeriklerin sınırlı ve aşırı basit olması ve öğrencilerin fikirlerini paylaşamamaları gibi unsurların ve dönüt alınamaması, öğrenci sayısının fazlalığı, öğrencileri tanımama (tanıyamama) gibi unsurların da öğretici- öğrenci etkileşiminde uzaktan eğitimin en büyük dezavantajları olduğunu vurgulamışlardır.

Ülkemizde Mart ayı ortalarında YÖK'ün almış olduğu karar ile yüz yüze eğitime ara verilmiş ve eğitim sürecine çevrim içi olarak devam edilmesi kararı alınmıştır (https://www.yok.gov.tr/Sayfalar/Haberler/2020/universitelerde-uygulanacak-uzaktan-egitime-iliskin-aciklama.aspx). Bu karar ile birlikte akademisyenler ve üniversite öğrencileri kendi özel alanlarında (evlerinde) eğitim vermeye ve eğitimlerini devam ettirmeye çalışmışlardır. Bu durum beraberinde yeni bir alan yazın gelişimine neden olmuştur. YÖK'ün yapmış olduğu araştırma sonucunda, ülkemizde bulunan 189 üniversiteden 121'i (%64'ü) 23 Mart 2020, 41'i (%21,6'sı) ise 30 Mart 2020, 25'i ise (%13,2'si) 6 Nisan 2020 tarihlerinde uzaktan öğretim uygulamalarına başlamıştır (https://www.yok.gov.tr/Sayfalar/Haberler/2020/uzaktan-egitime-yonelik-degerlendirme.aspx).

Ülkemizde Covid 19 pandemisi ile birlikte akademisyenler kendi uzmanlık alanları ile ilgili görüşlerini, yine kendi uzmanlık alanları ile ilgili uzaktan eğitimin avantaj ve dezavantajlarını yine çevrim içi ortamlardan elde ettikleri verilerle yorumlamaya ve çözüm önerileri getirmeye çalışmışlardır. Diğer taraftan, alanda çalışan akademisyenler eğitim verdikleri öğrencilerin bu süreçten nasıl etkilendiklerini ve uzaktan eğitim konusundaki görüşlerini yine çevrimiçi olarak topladıkları verilerden yola çıkarak değerlendirmeye çalışmışlardır.

Bu çalışmanın amacı 2020 yılı içerisinde Covid 19 pandemisi ve başlayan karantina süreci sonrasında yayımlanmış olan çalışmalar değerlendirilmiştir. Bu çalışmanın amacı Yüksek Öğretim Kurumlarında görev yapmakta olan akademisyenler ve öğrencilerin pandemi süreci ile ilgili dile getirmiş oldukları sorunlar, çözüm önerileri ve geliştirme çalışmalarını sistematik bir şekilde değerlendirmektir.

Yöntem

Pandemi döneminde üniversitelerde verilen uzaktan eğitim konusunda akademisyenlerin ve öğrencilerin görüşlerini belirlemeye yönelik yapılan çalışmaların değerlendirilmesinin amaçlandığı bu araştırmada sistematik derleme yöntemi kullanılmıştır. Sistematik derleme belirlenmiş bir

konu üzerinde uygun ölçütler sağlandığında elde edilen bilgilerin bir araya toplanma yöntemi olarak tanımlanabilmektedir (Karaçam, 2013). Bu araştırmada, TÜBİTAK ULAKBİM hizmeti olan DergiPARK'ta yayınlanmış Türkçe ve İngilizce makaleler kullanılmıştır. 'Covid 19' ve 'uzaktan eğitim' ve 'online education' anahtar kelimeleri ile yapılan taramada konu ile ilgili olan TÜBİTAK ULAKBİM hizmeti olan DergiPARK'ta toplam 240 makaleye ulaşılmıştır. İlgili makaleler bilgisayar ortamında kodlanarak listelenmiştir. Tarama Temmuz 2020'de yapılmıştır.

Yapılan bu kodlama sırasında bazı dışlama ölçütleri uygulanmıştır. Bu dışlama ölçütleri arasında derleme ve editöre mektup niteliğinde olan çalışmaların dışlanması ilk basamağı oluşturmuştur. Covid 19 anahtar kelimesi ile ulaşılan ve gebelik, doğum, kalp rahatsızlıkları, obezite, ameliyatlar gibi eğitim süreci dışında kalan çalışmaların elenmesinin ardından çalışmaya dâhil edilebilecek toplam 35 çalışmaya ulaşılmıştır.

Diğer bir eleme ölçütü olarak da üniversite eğitimi dışında uygulanan eğitimlerle ilgili yapılan çalışmaların dışlanması olmuştur. Bu dışlanma ölçütü ile birlikte, özel öğretim çalışmaları, eğitimde tasarım geliştirme çalışmaları ve Fatih Projesi kapsamında bulunan EBA ile ilgili yapılan çalışmalar dışlanmıştır. Yapılan bu ikinci elemenin ardından Türkiye'de bulunan üniversitelerde görev yapmakta olan akademisyen ve öğrencilerden elde edilen veriler doğrultusunda yapılan çalışmalar bu araştırmanın örneklemini oluşturmuştur. Bu sistematik derleme çalışmasında 17 araştırma incelenmiştir.

Bu çalışma kapsamında incelenen araştırmaların %23.52 (n=4) uzaktan eğitim sistemlerinin değerlendirilmesi, %5.88 (n=1) akademisyen görüşleri ve %70,58 (n=12) öğrenci görüşleri içermektedir. Tablo 1 de incelenen araştırmaların özellikleri verilmiştir.

Bulgular

Covid 19 pandemisi ile birlikte ülkemiz de dâhil olmak üzere dünya genelinde salgının yayılmasını önlemek amacı ile eğitim kurumlarında ve üniversitelerde yüz yüze eğitim belli bir süre askıya alınmış ve çevrim içi eğitime geçilmiştir. Zhong (2020) dünya genelinde 770 milyon kişilik öğrenen kitlenin (öğretmen, öğretim üyesi, görevli personel ve öğrenci) öğretim kurumlarının salgından dolayı kapatılmasından etkilendiğini bildirmiştir. Ülkemizde YÖK'ün yapmış olduğu araştırma sonucunda, ülkemizde bulunan 189 üniversiteden 121'i (%64'ü) 23 Mart 2020, 41'i (%21,6'sı) ise 30 Mart 2020, 25'i ise (%13,2'si) 6 Nisan 2020 tarihlerinde uzaktan öğretim uygulamalarına başlamıştır (https://www.yok.gov.tr/Sayfalar/Haberler/2020/uzaktan-egitime-yonelik-degerlendirme.aspx).

Bu çalışma kapsamında uzaktan eğitim sistemleri başlığı altında de-

ğerlendirilen çalışmalar sırası ile Telli Yamamoto ve Altun (2020), Sarı (2020), Dikmen ve Bahçeci (2020) ve Durak, Çankaya ve İzmirli (2020) tarafından yapılan çalışmalardır. Bu çalışmalar Covid 19 pandemisi sürecinde acil uzaktan eğitim uygulamalarını incelemişler ve bazı sonuç ve öneriler getirmişlerdir.

Telli Yamamoto ve Altun (2020) Coronavirüs ve Çevrimiçi Eğitimin Önlenemeyen Yükselişi adlı çalışmalarında korona virüsten en çok etkilenen ülkeler ve Türkiye'deki yükseköğretim kurumlarının çevrimiçi eğitim süreçlerini inceleyen bir çalışma yapmıştır. Çin'de ocak ayının sonundan itibaren olmak üzere İtalya, ABD, İngiltere ve Türkiye'de mart ayından başlayarak yükseköğretim kurumlarının çevrimiçi eğitime geçmiştir. Özellikle Türkiye'de çevrimiçi eğitim verme kapasitesi bulunmayan üniversiteler için YÖK TRT işbirliği içerisinde bir ortak dersler platformu oluşturmuş ve yükseköğretimin kesintiye uğramadan verilmesini sağlamıştır. Çalışmada YÖK'ün vermiş olduğu kararlar ve sağladığı olanaklar ve esneklik ile 2019/2020 Bahar dönemi dersleri tamamlanmıştır. Araştırmacılar çalışmalarının değerlendirme kısmında uzaktan eğitimin bir tamamlayıcı alternatif olmaktan çıkıp dijital öğrenme, yeni teknoloji ve sistemlerin katkısı ile ana öğrenme yapısı haline geleceği sonucuna varmıştır.

Sarı (2020) Evde Kal Döneminde Uzaktan Eğitim: Ölçme ve Değerlendirmeyi Neden Karantinaya Almamalıyız? isimli çalışmasında; Türkiye'de ölçme ve değerlendirme konusunda alınan kararlardan bahsetmiştir. Salgın nedeni ile vize sınavlarının sınıf ortamında değil de uzaktan sınavlar şeklinde yapılmasına karar verilmiştir. Verilen bu kararın ölçme ve değerlendirme sürecinin bir aşaması olduğunu ve öğrencilerin üzerinde ayrı bir stres kaynağı yaratmamış olmasından dolayı doğru verilmiş bir karar olduğunu vurgulamıştır. Bunun yanı sıra öğretim üyelerinin bu tarz sınavlara ne kadar alışık oldukları konusunu gündeme getirmiştir. Bu konudaki diğer bir eleştiri de bu tarz sınavların öğrencilerin not ortalamalarını aşırı derecede yükseltebileceğinden dolayı da ölçme ve değerlendirme süreçlerinin ciddiyetle yapılması gerekliliğini ortaya çıkarmıştır. Türkiye'deki uzaktan eğitim sınav uygulamalarının bireye uyarlanmış web tabanlı sınavların geliştirilmesi gerekliliği ortaya çıkmıştır. Bu süreçte uygulanan sınavların uygunluğu ve notlandırma sistemlerinin denetlenmesi getirilen önerilerden birisidir. Yine bu süreçte hangi değerlendirme sisteminin kullanılacağı üniversitenin teknolojik alt yapısı ve öğrencilerinin internet ve bilgisayar erişimlerine bağlı olarak karar verilmesi gereken bir süreç olarak değerlendirilmiştir. Bu gibi durumlarda belirli ve önceden ilan edilmiş bir sınav gününde belirli bir süre kısıtlamasının olduğu bir zaman aralığında çoktan seçmeli, boşluk doldurma ve doğru yanlış gibi soru türleri ile öğrencilerin sınavlarının yapılabileceği önerisi sunulmuştur. Bu tip kısıtlı

zamanlı sınavlarda kopya çekmenin önüne bir nebze de olsa geçilebileceği ve sınav güvenirliğinin daha yüksek olacağı belirtilmiştir. İnternet erişiminin kısıtlı olduğu daha alt sosyo-ekonomik düzeye sahip öğrencilerin yoğun olduğu durumlarda ise yoruma dayalı açık uçlu sorular sorularak daha uzun süreli sınavlar yapılması olasılığı da çalışmada vurgulanmıştır. Bu önerilerin yanı sıra öğrencilere haftalık kısa sınavların yapılması da hem öğrencilerin motivasyonlarını canlı tutacak hem de onların öğrenme süreçlerini olumlu olarak etkileyecek bir seçenek olarak yazar tarafından önerilmiştir.

Dikmen ve Bahçeci (2020) Covid-19 pandemisi Sürecinde Yükseköğretim Kurumlarının Uzaktan Eğitime Yönelik Stratejileri: Fırat Üniversitesi Örneği isimli çalışmalarında Fırat Üniversitesi'nde YÖK'ün almış olduğu kararlar doğrultusunda uzaktan eğitime geçildiği ve bu geçişin de başarılı bir şekilde yürütüldüğü sisteme günlük girişlerle gösterilmiştir. Fırat Üniversitesi Blackboard ve kendi yazılımları olan ALMS programları ile uzaktan eğitim sistemini koordine etmişlerdir. Fırat Üniversitesi'nde bulunan FUZEM (Fırat Üniversitesi Uzaktan Eğitim Merkezi) ve FÜSEM (Fırat Üniversitesi Sürekli Eğitim Merkezi) birimlerinin pandemi öncesinde aktif bir şekilde kullanıldığı için uzaktan eğitime geçişin sıkıntılı bir süreç olarak yaşanmadığı dile getirilmiştir. Fırat Üniversitesi akademik kadrolarına FUZEM çalışanları tarafından verilen 2 günlük eğitimin ardından tüm teorik dersler web tabanlı olarak yürütülmüştür. Ayrıca Fırat Üniversitesi'nde akademisyenlere yardımcı olmak adına destek birimleri oluşturulmuştur. Bu üniversitede ara sınavlar da ödev ve kısa sınavların ortalamaları olarak sisteme yansıtılmıştır. Deneyimli ve aktif bir ekiple pandemi sürecindeki uzaktan eğitim aktif ve başarılı bir şekilde sürdürüldüğü sonucuna varılmıştır.

Durak, Çankaya ve İzmirli (2020), Covid-19 Pandemi Döneminde Türkiye'deki Üniversitelerin Uzaktan Eğitim Sistemlerinin İncelenmesi isimli çalışmalarında tarama yöntemini kullanarak Türkiye'de bulunan üniversitelerin uzaktan eğitim birimlerine e-posta yolu ile anket gönderilmiştir. Türkiye'de bulunan toplam 208 üniversitenin 33'ü anketi cevaplamıştır. Anketi yanıtlayan katılımcılar uzaktan eğitim birimi çalışanları ve yöneticilerin oluşmaktadır. Katılımcıların büyük çoğunluğunun Bilgisayar ve Öğretim Teknolojileri Eğitimi bölümlerinde görev yapan akademik personelden oluştuğu bilgisi çalışmada belirtilmiştir. Pandemi sürecinde acil uzaktan eğitime geçildiği dönemde üniversiteler Moodle, ALMS, Microsoft Teams ve Üniversite Bilgi Yönetim Sistemi gibi yazılımları öğrenme yöntemi ve canlı ders yazılımları olarak da en çok Big Blue Button, Perculus, Microsoft Teams ve Zoom kullanıldığı tespit edilmiştir. Üniversiteler bu dönemde derslerini senkron ve asenkron olarak işlediklerini sadece 6 üniversitenin tüm derslerini tamamen senkron olarak yürütebildiği

tespit edilmiştir. Üniversiteler kullandıkları öğrenme yönetim sistemlerini ve canlı ders yazılımlarını neden tercih ettikleri sorusuna ise büyük bir çoğunluğu pandemi öncesinde kurulu olan bir sistem olması ve kullanım kolaylığından dolayı tercih ettiklerini bildirmişlerdir. Yapılan çalışmada uzaktan eğitim sistemi içerisinde araç ve materyal olarak ders videoları, sunum dosyaları, ders notları, anket, ödev, kısa sınav ve tartışma platformları kullanılmıştır. Araştırmaya katılan katılımcıların uzaktan eğitim sistemi ile ilgili görüşlerinin yaygınlaşması yönünde olduğu ve yine büyük bir çoğunluğunun da öğrencilerin bu yöntemlerle konuları yeterince anladıkları yönünde olarak bildirilmiştir. Katılımcıların bir kısmı bu eğitim sisteminin geleneksel eğitim sistemi gibi olmadığını ve öğrenme çıktılarının zaman içerisinde belirlenebileceği görüşünü paylaşmıştır. Acil uzaktan eğitime geçilen bu süreçte zorluk yaşanılan en büyük sorun öğretim elemanlarının eğitimi ve sistemi geniş çaplı kullanılır hale getirebilmek için yaşanılan teknik sorunlar olduğu görülmüştür. Araştırmadan elde edilen bir başka bulgu ise öğretim elemanlarının uzaktan eğitime hazır olma durumlarının ise bilişim teknolojilerini kullanma alışkanlığı ve bilgisi ile ilişkili olduğu ve bilişim teknolojileri konusunda yeterince yetkin olmayan akademik kadronun bu süreçte zorluk yaşadığı tespit edilmiştir.

Kurnaz ve Serçemeli (2020) pandemi döneminde uzaktan eğitim ve uzaktan muhasebe eğitimine yönelik akademisyenlerin bakış açılarını değerlendirmiştir. Çalışmada muhasebe bilim dalında eğitim veren Türkiye genelindeki tüm akademisyenlere e-posta yolu ile anket gönderilmiş ve toplam 101 muhasebe akademisyeninden geri bildirim alınmıştır. Araştırmadan elde edilen bulgulara göre araştırmaya katılan muhasebe akademisyenlerinin %44.6'sı (n=45) pandemi öncesinde uzaktan eğitim verdiklerini, %32.7'sinin(n=33) senkron %21.8'inin (n=22) asenkron ve %45.5'inin de (n=46) karma bir şekilde uzaktan eğitim çalışmalarını sürdürdükleri belirlenmiştir. Akademisyenler sıklıkla Adobe Connect ve Zoom uygulamalarını uzaktan eğitim için sıklıkla kullandıklarını ifade etmişlerdir. Katılımcıların %32.7'si (n=33) pandemi sonrasında uzaktan eğitim araçlarını kullanacaklarını, %53.5'i (n=54) ise kullanmayacaklarını bildirmişlerdir. Bu çalışmada akademisyenlerin yaklaşık % 78.3'ü (n= 79) uzaktan eğitim merkezlerinin yeterli teknik destek sağladıklarını, % 60.4'ünün (n= 61) uzaktan eğitim merkezinin yeterli eğitimi verdiğini, %80.2'sinin (N=81) kullanılan uzaktan eğitim sistemi ve uygulamalarının kullanım kolaylığın yeterli olduğu bildirmişlerdir. Muhasebe akademisyenlerinin % 89.2'sinin (n= 90) sistemin kullanımına alışmakta zorlandığını ifade ederken %59.5'inin (n=60) teknik problemler yaşadığını ifade etmişlerdir. Akademisyenlerin uzaktan eğitim konusunda öz yeterliliklerini değerlendirdiklerinde ise, akademisyenlerin %70.3'ünün ders/ kaynak ve etkinlik hazırlama konusunda yeterli bilgi ve beceriye

sahip olduklarını, %51.5'iğnin kendi alanlarındaki internet kaynaklarını daha etkin bir şekilde kullandıklarını ve %48.6'sı da mesleki gelişimlerine katkı sağladığını ifade etmişlerdir. Bu çalışmada son olarak da muhasebe akademisyenlerinin uzaktan eğitim yöntemlerinin muhasebe eğitiminde kullanılmasının uygun olmadığını (%63.4), %81.2'sinin uzaktan eğitimin örgün öğretime göre öğrenci ilgilerinin daha düşük olduğunu ve %50.5'i de uzaktan eğitimle yürütülen muhasebe derslerinin telafi programları ile yeniden yapılması gerektiğini vurgulamışlardır.

Kahraman (2020), Altuntaş Yılmaz (2020), Kuloğlu(2020), Aktaş, Büyüktaş, Gülle ve Yıldız (2020), Keskin ve Özer Kaya (2020), Çetin ve Anuk (2020), Görgülü Arı ve Hayır Kanat (2020), Serçemeli ve Kurnaz (2020), Karakuş, Ucuzsatar, Karacaoğlu, Esendemir ve Bayraktar (2020), Sarıtaş ve Barutçu (2020), Kahraman (2020) ve Kuloğlu (2020) Covid-19 pandemisi ile birlikte acil uzaktan eğitime geçiş sürecinde uzaktan eğitim konusunda öğrenci görüşlerini çalışmışlardır.

Kahraman (2020) Uzaktan Eğitim Yöntemiyle Temel Tasarım Dersinde Üç Boyutlu Tasarım Uygulaması isimli çalışmasında uygulamalı derslerden olan Temel Tasarım I-II derslerini alan öğrencilerle betimsel bir çalışma gerçekleştirmiştir. Temel Tasarım dersini alan öğrenciler farklı objelerin öncelikle çizimlerini yaparak daha sonra da bunu uygun bilgisayar programında çizerek tamamlamışlardır. Sürecin her aşamasında öğretim görevlisi tarafından oluşturulan çevrimiçi sınıfta geribildirim almışlar, sunumlarını yapmışlardır. Uygulanan uzaktan eğitim dersleri sonunda öğrencilere bir anket verilmiştir. Araştırmadan elde edilen bulgular arasında katılımcıların acil uzaktan eğitime geçildiği sırada derslerini olumsuz olarak etkileyeceğini düşünmüş (%64) fakat ilerleyen zamanlarda uzaktan eğitimin kendileri için yaralı olduğunu (%60) ifade etmişlerdir. Araştırmadan elde edilen önemli bulgulardan birisinin ise bilgisayar tabanlı olan eğitimlerin uzaktan eğitim yöntemi ile verilebileceğidir.

Altuntaş Yılmaz (2020) Sağlık Bilimleri Fakültesi Fizyoterapi ve Rehabilitasyon Bölümü'nde eğitim alan öğrencilerin uzaktan eğitim durumu hakkındaki tutumlarını araştırmıştır. Araştırmanın örneklemini 265 öğrenci oluşturmuştur. Öğrencilere 'Uzaktan Eğitime Yönelik Tutum Ölçeği' çevrimiçi olarak uygulanmıştır. Elde edilen bulgulara göre kız öğrencilerin çevrimiçi dersleri takip etme oranları erkek öğrencilere göre yüksek bulunmuştur. Bu çalışmada özellikle ikinci sınıf öğrencilerin çevrimiçi dersleri takip etme oranları diğer sınıflara göre en düşük saptanırken özellikle dördüncü sınıf öğrencilerin ders takipleri en yüksek olarak görülmüştür. Çalışmaya katılan katılımcıların teori veya uygulamalı dersler fark etmeksizin uzaktan eğitimin tüm dersler için yetersiz olduğu görüşünü dile getirmişlerdir. Pandemi süreci bittikten sonra öğrencilerin %90.3'ü yüz yüze eğitimi ve %9.7'si de uzaktan eğitimi tercih edecekleri-

ni bildirmişlerdir. Araştırmacı pandemi süreci sonunda uzaktan eğitimin tamamlayıcı ve destekleyici bir şekilde kullanılmasını önermiştir.

Kuloğlu (2020) uzaktan eğitim ortamlarında ders alan öğrencilerin akademik başarıları ile başarı motivasyonları ve can sıkıntısı düzeyleri arasındaki ilişkiyi incelediği çalışmasında Karabük Üniversitesi'nde eğitim alan öğrencilerin e-posta adreslerine gönderilmiş olan bağlantıya cevap veren 143 öğrenci katılmıştır. Araştırmadan elde edilen bulgular arasında öğrencilerin akademik başarıları ile başarı motivasyonları arasında düşük düzeyde, olumlu ve anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Başarı motivasyonu akademik başarının anlamlı bir yordayıcısı olduğu görülmüştür. Can sıkıntısının ise uzaktan eğitim alan öğrencilerin akademik başarıları ile düşük düzeyde, olumsuz ve anlamlı ilişki sergilediği görülmüştür.

Aktaş, Büyüktaş, Gülle ve Yıldız (2020), Covid-19 virüsünden kaynaklanan izolasyon günlerinde spor bilimleri öğrencilerinin uzaktan eğitime karşı görüşlerini araştırmıştır. Araştırmaya Türkiye'de çeşitli üniversitelerde öğrenim görmekte olan spor bilimleri öğrencileri gönüllülük esasına dayalı olarak, çevrimiçi anket uygulanmıştır. Araştırmaya toplam 593 üniversite öğrencisi katılmıştır. Öğrencilerin sosyal izolasyon sürecinde sosyal hayatlarının olumsuz yönde etkilendiğini, öğrencilerin %50.5'inin uzaktan eğitim yöntemi ile derslerini takip etmek isterken %45.5'inin ise istemediklerini, izolasyon olmasaydı %76.5'inin uzaktan eğitim yöntemi ile ders almak istemedikleri, sınavların online ve ödevle yapılmasının ders içeriğine karşı yetkinliklerini artırmadığını (%70) belirtmişlerdir.

Keskin ve Özer Kaya (2020), Covid-19 sürecinde öğrencilerin web tabanlı uzaktan eğitime yönelik geribildirimlerini değerlendirdikleri çalışmalarında çevrimiçi olarak gönüllü 652 öğrenci araştırmaya katılmıştır. Çalışmaya katılan öğrencilerin pandemi öncesi süreçten daha fazla sosyal medya kullandıkları ve televizyon izledikleri tespit edilmiştir. Öğrenciler web tabanlı uzaktan eğitimin en çok teorik derslerde yararlı olduğunu ifade etmişlerdir. Mesleki uygulama katkısının küçük olduğunu belirtmişlerdir. Öğrenciler web tabanlı uzaktan eğitimi yüz yüze eğitim kadar etkin bulmadıklarını, uzaktan eğitimin alternatif bir yöntem olduğu, uzaktan eğitimin yaygınlaşmaması toplum için yararlı olacağı ve yaşam boyu eğitime katkı sağlayacağı görüşündedirler. Fakat öğrencilerin özgüvenlerini artırmadığı, yeterli ve geribildirim alamadıkları, fikirlerini yeterince ifade edemedikleri, araştırma yapmaya teşvik etmediği takım çalışmasını azalttığını, öğrenilen konunun kalıcı olmadığı ve teknik sorunları sıklıkla yaşadıklarını ifade etmişlerdir.

Çetin ve Anuk (2020), bir konu üniversitesi öğrencilerinde pandemi sürecindeki yalnızlık ve psikolojik dayanıklılıklarını incelemiştir. Çevrimiçi olarak paylaşılan ankete 109 öğrenci ger dönüt yapmıştır. Katılımcı-

ların %74.3'ünün uzaktan eğitim sonra performanslarının düştüğünü ve %2.8'inin ise performanslarının arttığını bildirmişlerdir. Mezuniyetlerine ilişkin kaygıları da öğrencilerin %70.6'sının kaygısının arttığı yönündedir. Bunun yanı sıra katılımcıların ders amacı dışında internet kullanımlarının arttığı ve %59.6'sının da ülkenin ve kendi genel durumundan dolayı daha kötümser oldukları bildirilen bulgular arasındadır. Öğrencilerin pandemi sonrası yapacakları ilk şey ise %66.1 oranında sosyalleşmek olarak bildirilmiştir. Katılımcıların %72.5'i yaşanılan bu dönemi olumsuzluk olarak nitelendirmişlerdir. Yapılan çalışmada Covid-19 nedeni ile aile ve yakın çevrede gerçekleşen bir ölüm durumunun katılımcıların yalnızlık ve psikolojik dayanıklılıklarını etkilediğini göstermiştir. Ölüm olayının ardından katılımcılar kendilerini daha yalnız ve psikolojik dayanıklılıklarını da daha artmış olarak değerlendirmişlerdir. Kendi ve ülkenin geleceği konusunda iyimser olan öğrencilerin psikolojik dayanıklılıklarının daha yüksek ve yalnızlıklarının daha düşük olduğu görülmüştür. Araştırmaya katılan öğrencilerin yalnızlık duyguları arttıkça psikolojik dayanıklılık algıları azalmaktadır.

Görgülü Arı ve Hayır Kanat (2020), korona virüs üzerine öğretmen adaylarının görüşlerini inceledikleri çalışmalarında katılımcılar Covid-19'un kolay ve hızlı yayılabilen bir virüs olduğunu, tüm dünyayı etkisi altına aldığını, sosyal medya haberlerinin insanı olumsuz etkilediğini ve hastalığa yakalanma ile ölüm korkusu yarattığını, toplum genelinde tedbirlerin ciddiyetle uygulanması gerektiğini, günlük yaşamın normal seyrini olumsuz olarak etkilediğini düşünmektedirler. Bu bulguların yansıra Covid-19 salgınının bilinçli bir şekilde, yapay ortamlarda hazırlandığını ve tedavi/aşısının da bilinçli olarak saklandığını düşündüklerini ifade etmişlerdir. Öğretmen adayları virüsün yayılmasının sosyal mesafeyi koruyarak, maske eldiven kullanımını sağlayarak ve zorunlu olmadıkça evden dışarıya çıkmayarak engellenebileceğini düşündüklerini belirtmişlerdir. Ek olarak da sokağa çıkma yasağının en önemli tedbir olabileceği ve bunun yanı sıra toplumun bilinçlendirme ve farkındalık çalışmalarının yapılması gerekliliğini vurgulamışlardır. Katılımcıların büyük bir çoğunluğu ülke insanlarının salgına karşı umarsız bir tavır sergilediklerini tedbir almadıklarını ve bilinçsiz olduklarına inandıklarını belirtmişlerdir. Salgın sonrası toplumsal yaşamda olabilecek değişiklikleri ise sosyal ilişkilerde ve temas gerektiren davranışlarda azalma yaratacağını düşündüklerini; insanların uzun süre hastalığın bulaşma riskinden dolayı tedirginlik ve korku yaşayacaklarını, salgın sonrası temizlik ve hijyen kurallarına daha fazla dikkat edileceğini düşündüklerini ifade etmişlerdir. Bu süreçte aldıkları uzaktan eğitim sistemi hakkında ise çevrimiçi eğitimde ilerleme kaydedilmesi, aksaklıkların belirlenmesi, dersi tekrar dinleyebilme imkânı sağlaması, teknolojinin aktif olarak kullanılması gibi olumlu katkıları

olmasının yanı sıra yüz yüze eğitimi tam olarak karşılayamaması, öğrenci motivasyonunu düşürmesi, güvenilir ölçme ve değerlendirmeyi sağlamaması ve teknolojik yetersizliklere sahip olmasından dolayı da olumsuz etkileri olduğunu belirtmişlerdir.

Serçemeli ve Kurnaz (2020) pandemi döneminde öğrencilerin uzaktan eğitim ve uzaktan muhasebe eğitimine ilişkin görüşlerini araştırdıkları çalışmalarında çevrimiçi muhasebe eğitimi alan 254 öğrenciye anket uygulamışlardır. Elde ettikleri bulgulara göre öğrencilerin büyük bir bölümü çevrimiçi dersleri kendi bilgisayar veya akıllı telefonlarından her gün takip ettiklerini ifade etmişlerdir. Öğrencilerin %66.5'i yüz yüze eğitimi tercih ettiklerini, çevrimiçi muhasebe eğitimi alan öğrencilerin %64.2'sisn çevrimiçi eğitimi kendi istedikleri zamanda dersi takip edebildikleri için olumlu bulduklarını, büyük bir çoğunluğunun internet ve teknolojik yetersizliklerden dolayı uzaktan derslerin sakıncalı olabileceğini ifade etmişlerdir. Uzaktan eğitim ders sürelerinin 20-25 dakika arasında olmasının yeterli olduğunu belirtmişlerdir. Bu bulgulara ek olarak araştırmaya katılan öğrencilerin %31.9'u çevrimiçi dersleri daha ilgi çekici bulurken %46.7'si de sıkıcı bulduklarını ifade etmişlerdir. Muhasebe eğitimini uzaktan alan öğrencilerin %57.5'i derslerini uzaktan almayı istemediklerini ve %41.7'si de pandemi sonrasında telafi derslerinin yapılmasını istediklerini bildirmişlerdir. Öğrencilerin uzaktan eğitimde kullanılan teknoloji, sistem ve yöntemle ilgili olarak da uzaktan eğitim merkezinin yeterli teknik destek verdiği, sistemin teknik problem yaratmadığı fakat öğrencilere kullanım konusunda yeterli eğitimin verilmediğini ifade etmişlerdir. Bu çalışmaya katılan öğrenciler uzaktan eğitimle ilgili olarak öz yeterliliklerini geliştirdiği görüşünü vurgulamışlardır. Muhasebe eğitiminin uzaktan eğitim olarak verilmesi konusunda ise öğrenciler bu sistemin motivasyon kaybına yol açtığını, eğitici ile iletişimi zorlaştıracağı, dersin öğrenilmesi ve akılda kalıcılığı konusunun ise yüz yüze eğitimle sağlanabileceğini ve bu yöntemle zamanlarını yeterince etkin kullanamadıklarını ifade etmişlerdir.

Karakuş, Ucuzsatar, Karacaoğlu, Esendemir ve Bayraktar (2020) Türkçe öğretmeni adayların uzaktan eğitime bakış açılarını değerlendirdiği çalışmasında 92 Türkçe öğretmeni adayı gönüllü katılımcı olmuştur. Veriler çevrimiçi olarak toplanmıştır. Elde edilen bulgular arasında katılımcıların yarısının pandemi öncesinde uzaktan eğitim ile ilgili deneyimlerinin olmadığı, sadece %10luk bir kesiminin uzaktan eğitim sistemlerine aşina olduğu tespit edilmiştir. Katılımcıların uzaktan eğitim derslerini akıllı telefon ve diz üstü bilgisayarlarından takip ettiklerini bildirmişlerdir. Katılımcıların uzaktan eğitim sistemi ile ilgili olarak yaşadıkları en büyük sorunun internet bağlantısı ve desteklemeyen teknik donanımdan kaynaklandığı görülmüştür. Öğretmen adayları uzaktan eğitim sürecinin

önündeki en büyük engel olduğunu dile getirmişlerdir. Dinleme ve izleme becerisine ortalama düzeyde katkı sağladığını ve okuma becerilerini geliştirdiğini düşünmektedirler. Katılımcılar uzaktan eğitimim yüz yüze eğitimde topluluk önünde konuşamayan öğrencilere de katkı sağlamadığını düşünmektedirler. Bu çalışmanın bir başka bulgusu da öğrenciye düşen görev ve sorumlulukları çok fazla artırdığı ile ilgilidir. Pandemi dönemi ve kısıtlamalar bittiğinde ise katılımcıların%62'si yüz yüze eğitime geri dönülmesini, %33.7'sinin yüz yüze ve uzaktan eğitim olarak sürdürülmesini ve %4.3'de tamamen uzaktan eğitim olarak devam etmesini istediklerini bildirmişlerdir.

Sarıtaş ve Barutçu (2020) pandemi sürecinde yaşanan dijital dönüşüm ve öğrencilerin çevrim içi öğrenmeye hazır bulunuşluğu ile ilgili çalışmalarında 2835 üniversite öğrencisinden çevrimiçi olarak Çevrimiçi Öğrenme hazır Bulunuşluluk Ölçeği ile veri toplanmıştır. Ölçekten elde edilen sonuçlara göre öğrencilerin çevrimiçi öğrenmeye hazır bulunuşluluğunun ölçen Öz güdümlü öğrenme alt boyutu puanları en yüksek olarak tespit edilmiştir. Öğrencilerin diğer alt ölçeklerden elde ettikleri puanlar ise sırasıyla Çevrimiçi Öğrenme Motivasyonları, Çevrimiçi İletişim öz yeterliliği, Bilgi/ İnternet Kullanma Öz yeterliliği olmuştur. Öğrenciler kendilerini Çevrimiçi Öğrenme Kontrolü alt ölçeğinde ise yeterli olarak değerlendirmemişlerdir. Öğrenciler pandemi döneminde çevrimiçi öğretime yönelik tutumları genel olarak olumlu iken pandemi sonrası dönemde sadece çevrimiçi eğitimi tercih etmediklerini fakat geleneksel ve uzaktan eğitimin birlikte yürütülmesinin de bir seçenek olduğunu ifade etmişlerdir. Öğrencilerin çevrimiçi öğrenim hazır bulunuşluluğu önlisans ve lisans öğrencilerinin sınıflarına göre farklılık yaratmaktadır. İkinci sınıf öğrencilerin hazır bulunuşluluğu en düşük düzeydedir. Öğrencilerin daha önce çevrimiçi eğitim alıp almamaları da anlamlı farklılık ortaya koymuştur. Buna göre öğrencilerin çevrimiçi eğitim konusunda önceden bir deneyimleri var ise hazır bulunuşluluk düzeyleri daha yüksek çıkmıştır. Öğrencilerin çevrimiçi öğretime yönelik tutumları da çevrimiçi öğrenmeye hazır bulunuşlukları ile anlamlı bir ilişki sergilemiştir. Çevrimiçi öğrenmeye hazır bulunuşluluk puanları arttıkça pandemi sonrasında da çevrimiçi öğretime duyulan istek artmaktadır. Öğrencilerin bilgisayar ve internet Öz yeterliliklerinin artması da pandemi sonrası örgün ve uzaktan eğitimin birlikte yürütülmesi isteklerini artırmaktadır.

Kahraman (2020) uygulamalı derslerin uzaktan eğitim yöntemi ile verilmesine ilişkin öğrenci görüşlerini incelediği çalışmasında araştırmaya katılan öğrencilerin büyük bir kısmı salgından ötürü derslerinin aksayacağını, başarılarının düşeceğini, uzaktan eğitim sürecinin başarısızlıkla sonuçlanacağını ve uzaktan eğitimin yetersiz kalacağını düşünmektedirler. Temel Tasarım dersi ile ilgili olarak pandemi sürecinde gerekli malze-

meye ulaşmakta güçlük çektiklerini, uzaktan eğitim derslerini anlayabildiklerini ve tasarım yapabildiklerini ifade etmişlerdir. Bu çalışmada elde edilen bulgular doğrultusunda uzaktan eğitim derslerinin teorik dersler için kullanılışlı ve yeterli olduğu uygulamalı dersler için ise bazı zorluklar taşıdığı görülmüştür.

Kuloğlu (2020) eğitimlerini uzaktan eğitim ile devam ettirmekte olan üniversite öğrencilerinin can sıkıntısı ile başa çıkma stratejilerini belirlemeye çalışmıştır. Çevrimiçi olarak paylaşılan ankete 147 öğrenci ger dönüş yapmıştır. Araştırmadan elde ettiği bulgular arasında stratejisini değiştirenlerin en çok bilişsel yaklaşma, uzaklaşmaya çalışanların ise en çok bilişsel kaçınma stratejilerini kullandıkları ifade edilebilir. Odaklanamayan kümesinde bulunan öğrencilerin ise can sıkıntısıyla başa çıkmada bilişsel yaklaşma ve bilişsel kaçınma stratejilerini bir arada kullandıkları tespit edilmiştir. Öğrencilerin can sıkıntısıyla başa çıkmak için davranışsal yaklaşma ve davranışsal kaçınma stratejilerini de kullandıkları görülmüştür.

Sonuç ve Tartışma

Covid-19 pandemi sürecinde YÖK tarafından alınan kararlar doğrultusunda Yükseköğretim kurumları acil bir şekilde uzaktan eğitim sistemine geçmiştir. Bu hızlı ve acil uzaktan eğitim sistemine geçiş bir taraftan eğitimin devam etmesi konusunda önemli gelişmeler sağlarken diğer taraftan da beraberinde bazı sorunlar da getirmiştir. Covid-19 pandemisinin dünya çapında hızlı yayılımı ve henüz bir aşı ya da tedavinin bulunamamış olmaması uzaktan eğitim sistemlerinin var olan olanaklar, akademisyenler ve eğitim alan öğrenciler açısında değerlendirilmesi ve bazı çözüm önerileri getirilmesini zorunlu kılmıştır. Bu çalışma kapsamında incelenen çalışmalar özellikle Covid-19 pandemisi ve YÖK'ün kararı ile uzaktan eğitime geçilmesi ardından ilgili akademisyenlerin Türkiye özelinde yapılan çalışmalarını bir araya getirerek gelecekteki çalışmalara rehber olmayı amaçlamaktadır. Farklı üniversitelerde görev yapmakta olan akademisyenler gerek mevcut uzaktan eğitim sistemlerinin incelenmesi, gerek akademisyen görüşleri gerekse de uzaktan eğitim ile eğitim alan öğrenci görüşleri ile ilgili çalışmalar yapmaktadırlar. Bu çalışmalar ilgili akademisyenlerin kendi görev yaptıkları üniversite bünyesinde oluşları ya da kendi alanları ile ilgili çalışmalar oldukları için alan yazında dağınık bir şekilde durmakta ve daha önce de bahsedildiği gibi çözüm önerileri ve yol haritası oluşturmak için katkıları sınırlı kalmaktadır.

Türkiye'deki uzaktan eğitim sistemlerini değerlendiren çalışmalardan elde edilen bulgular dünyadaki diğer ülkelerle eş zamanlı olarak Türkiye'de de mart ayı sonlarından itibaren uzaktan eğitim sistemine geçilmiştir. Üniversiteler ve YÖK uzaktan eğitim konusunda öğrencilere ve

öğretim görevlilerine bazı olanaklar sunmuştur. Örneğin YÖK uzaktan erişim ile ilgili olarak bir portal oluşturmuş ve ortak dersler bu ders havuzundan takip edilir nitelikte olmuştur. Ayrıca Türkiye'de bulunan üniversitelerin teknik alt yapıları ve uzaktan eğitim birimlerinin varlığı bu sisteme geçişi kolaylaştırmıştır (Yamamoto ve Altun, 2020, Sarı, 2020, Dikmen ve Bahçeci, 2020 ve Durak, Çankaya ve İzmirli,2020). Türkiye'de bulunan üniversitelerin büyük bir bölümü uzaktan eğitim platformu olarak Moodle uygulamasını sıklıkla kullandıkları görülmüştür. Microsoft Teams, Zoom, Big Blue Button ve Blackboard gibi uygulamalar da canlı ders sınıflarının oluşturulması için kullanılmıştır. Derslerin büyük bir bölümü senkron olarak yürütülmüştür. Asenkron olarak yürütülen dersler ve asenkron eğitim hem YÖK'ün tavsiye kararları arasında olmaması hem de üniversitelerin yeterli teknik alt yapılarının bulunması veya süreç içerisinde geliştirilmesinden dolayı daha az tercih edilmiştir.

Durak, Çankaya ve İzmirli (2020) de belirttiği gibi katılımcıların uzaktan eğitim sistemi ile ilgili görüşlerinin yaygınlaşması yönünde olduğu ve yine büyük bir çoğunluğunun da öğrencilerin bu yöntemlerle konuları yeterince anladıkları yönünde olarak bildirilmiştir. Katılımcıların bir kısmı bu eğitim sisteminin geleneksel eğitim sistemi gibi olmadığını ve öğrenme çıktılarının zaman içerisinde belirlenebileceği görüşünü paylaşmıştır. Acil uzaktan eğitime geçilen bu süreçte zorluk yaşanılan en büyük sorun öğretim elemanlarının eğitimi ve sistemi geniş çaplı kullanılır hale getirebilmek için yaşanılan teknik sorunlar olduğu görülmüştür. Araştırmadan elde edilen bir başka bulgu ise öğretim elemanlarının uzaktan eğitime hazır olma durumlarının ise bilişim teknolojilerini kullanma alışkanlığı ve bilgisi ile ilişkili olduğu ve bilişim teknolojileri konusunda yeterince yetkin olmayan akademik kadronun bu süreçte zorluk yaşadığı tespit edilmiştir.

Çalışma kapsamında incelenmiş olan ve uzaktan eğitim sistemi ile akademisyenlerin görüşlerini bildiren tek çalışma olan Kurnaz ve Serçemeli (2020), akademisyenlerin üçte birlik bir kısmı pandemi sonrası süreçlerde de uzaktan eğitim uygulamalarını kullanacaklarını bildirirken geriye kalanları ise kullanmayacaklarını ifade etmişlerdir. Ayrıca sağlanan teknik destek ve eğitimin yeterli olduğunu ve kullanılan uzaktan eğitim sistemlerinin de kullanım kolaylığı bulunduğunu tespit etmişlerdir. Uzaktan eğitim sistemlerini ilk etapta kullanmanın biraz güçlük yaratmış olmasına rağmen akademisyenler kısa süre içerisinde sisteme uyum sağlamışlar ve eğitimlerini devam ettirmişlerdir. Ayrıca akademisyenler bu sistemi kullanma, canlı ders verme ve eğitim içeriği hazırlamada öz yeterliliğe sahip olduklarını da belirtmişlerdir. Bu çalışmada uygulamalı derslerinin de bulunduğu muhasebe eğitiminin uzaktan eğitime çok da uygun olmadığı ve pandemi sonrasında telafi derslerin yapılması konusunda hem fikir olmuşlardır.

Bu çalışma kapsamında incelenen diğer çalışmalar ise uzaktan eğitim sistemi ile ilgili olarak öğrenci görüşlerini araştırmışlardır. Kahraman (2020) çalışmasında öğrencilerin uzaktan eğitim sistemi ile ilgili görüşlerinin olumsuz olduğu ve teorik derslerin uzaktan eğitimle verilmesinin daha kolay olduğunu vurgulamıştır. Sarıtaş ve Barutçu (2020) uzaktan eğitime hazır bulunuşluluk arttıkça uzaktan eğitime verilen olumlu öğrenci görüşlerini tespit etmiştir. Karakuş, Ucuzsatar, Karacaoğlu, Esendemir ve Bayraktar (2020) öğrencilerin daha önce uzaktan eğitim ile ilgili deneyimlerinin bu süreçteki düşüncelerini olumlu olarak etkilediğini. Öğrencilerin yaşadığı en büyük sorunun internet bağlantısındaki aksaklıklar ve teknik donanım yetersizliği olduğunu bulmuştur. Serçemeli ve Kurnaz (2020) da internet bağlantısı ve teknik donanım eksikliğinin öğrenci sorunlarının başında geldiğini dile getirmişlerdir. Bunun yanı sıra öğrencilerin uzaktan eğitim sürecindeki canlı derslerin en uygun sürelerinin 20-25 dakika arasında olması gerektiğini de vurgulamış olduklarını rapor etmiştir.

Görüldüğü gibi bu çalışma kapsamında incelenmiş olan araştırmalarda olumlu yönlerinin yanı sıra uzaktan eğitimin olumsuz yönlerinin varlığı da vurgulanmıştır. İnternet bağlantısının kalitesi ve teknik donanıma sahip olup olmama öğrenci tarafından en büyük zorluk olarak görülürken; öğretim görevlisi açısından da değişen ders izlenceleri ile birlikte öğretim elemanının iş yükünün artması ve yüz yüze eğitimden farklı olarak uzaktan, çevrimiçi eğitimde öğrenci ile yeterli bağın oluşturulamaması vurgulanmıştır. Türkiye'de üniversiteler bazında en önemli sorun olarak da öğretim elemanlarının teknolojik olarak yetkinliğe geçiş sürecinde sahip olmamalarından kaynaklandığı belirtilmiştir.

Kaynaklar

Aktaş, Ö., Büyüktaş, B., Gülle, M. Ve Yıldız, M. (2020). Covid-19 Virüsünden Kaynaklanan İzolasyon Günlerinde Spor Bilimleri Öğrencilerinin Uzaktan Eğitime Karşı Tutumları, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Spor Bilimleri Dergisi, 1(1): 1-9.

Altuntaş Yılmaz, n. (2020). Yükseköğretim Kurumlarında Covid-19 pandemisi Sürecinde Uygulanan Uzaktan Eğitim Durumu Hakkında Öğrencilerin Tutumlarının Araştırılması: Fizyoterapi ve Rehabilitasyon Bölümü Örneği, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi Dergisi, 3(1):15-20.

Arat, T, Bakan, Ö. (2014). Uzaktan Eğitim Ve Uygulamaları. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi, 14 (1-2) , 363-374.

Çetin, C. Ve Anuk, Ö.(2020). Covid-19 pandemi Sürecinde yalnızlık ve Psikolojik Dayanıklılık: Bir kamu Üniversitesi Öğrencileri Örneklemi, Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi (ASEAD), 7(5):170-189.

Dikmen, S. Ve Bahçeci, F. (2020). Covid-19 pandemisi Sürecinde Yükseköğretim Kurumlarının Uzaktan Eğitime Yönelik Stratejileri: Fırat Üniversitesi Örneği, Turkish Journal of Educational Studies, 7(2):78-98.

Durak, G. Çankaya, S. Ve İzmirli, S.(2020). Covid-19 pandemi Döneminde Türkiye'deki Üniversitelerin Uzaktan Eğitim Sistemlerinin İncelenmesi, Necatibey Eğitim Fakültesi Elektronik Fen ve Matematik Eğitimi Dergisi (NEF-EFMED), 14(1): 787-809.

Görgülü Arı, A. Ve Hayır Kanat, M. (2020). Covid-19(Korona Virüs) Üzerine Öğretmen Adaylarının Görüşleri, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Salgın Hastalıklar Özel Sayısı:459-492.

Hamutoğlu, N.B. Sezen Gültekin, G. ve Savaşçı, M.(2019). Öğretmen Adaylarının Uzaktan Eğitime Yönelik Görüşleri: Açıköğretim Uygulamaları, Yükseköğretim Dergisi, 9(1):19-28.

İşman, Aytekin (1998). Uzaktan Eğitim. Sakarya: Değişim Yayınları.

Kahraman, M.E. (2020). Uzaktan Eğitim Yöntemiyle Temel Tasarım Dersinde Üç Boyutlu Tasarım Uygulaması, Yıldız Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 4(1):62-73.

Kahraman, M.E.(2020). Covid-19 Salgınının Uygulamalı Derslere Etkisi ve Bu Derslerin Uzaktan Eğitimle Yürütülmesi: Temel Tasarım Dersi Örneği, Medeniyet Sanat, İMÜ Sanat Tasarım ve Mimarlık Fakültesi Dergisi, 6(1):44-56.

Karaçam, Z. (2013). Sistematik Derleme Metodolojisi: Sistematik Derleme Hazırlamak İçin Bir Rehber. Dokuz Eylül Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi Elektronik Dergisi, 6 (1) , 26-33.

Karakuş, N., Karacaoğlu, M.Ö., Esendemir, N. ve Bayraktar D. (2020). Türkçe Öğretmeni Adaylarının Uzaktan Eğitime Yönelik Görüşleri, RumeliDE Dile ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi, 19: 220-241.

Keskin, M. Ve Özer kaya, D. (2020). Covid-19 Sürecinde Öğrencilerin Web tabanlı Uzaktan Eğitime Yönelik Geri Bildirimlerinin Değerlendirilmesi, İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Dergisi, 5(2): 59-67.

Kuloğlu, M . (2020). Uzaktan Eğitim Öğrencilerinin Akademik Başarıları, Başarı Motivasyonları ve Can Sıkıntıları Arasındaki İlişkinin İncelenmesi . Akademik Platform Eğitim ve Değişim Dergisi , 3 (1) , 48-60.

Kuloğlu, M . (2020). Uzaktan Eğitimde Öğrencilerin Can Sıkıntısıyla Başa Çıkma Stratejileri . Eğitim ve Teknoloji , 2 (1) , 48-63 .

Kurnaz, E. ve Serçemeli, M. (2020). Covid-19 Pandemi Döneminde Akademisyenlerin Uzaktan Eğitim ve Uzaktan Muhasebe Eğitimine Yönelik Bakış Açıları Üzerine Bir Araştırma, USBAD Uluslararası Sosyal Bilimler Akademi Dergisi, 2(3): 262-288.

Kurt Mehmet (2006). Sanal Yükseköğretim Uygulamalarının Karşılaştırılmalı Olarak İncelenmesi, Ankara Üniversitesi: Yayımlanmamış Doktora Tezi.

Odabaş, Hüseyin (2003). Internet Tabanlı Uzaktan Eğitim ve Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümleri, E-prints in Library and Information Science. Volume:17, Number:1.

Saraç, Y. (2020). YÖK Başkanı Saraç Üniversitelerde Verilecek Olan Uzaktan Eğitime İlişkin Açıklama Yaptı (18.03.2020), https://www.yok.gov.tr/Sayfalar/Haberler/2020/universitelerde-uygulanacak-uzaktan-egitime-iliskin-aciklama.aspx : 29/08/2020.

Sarı, H.İ. (2020). Evde Kal Döneminde uzaktan Eğitim: Ölçme ve Değerlendirmeyi neden karantinaya Almamalıyız?, Uluslararası Eğitim Araştırmacıları Dergisi, 3(1): 121-128.

Sarıtaş, E. ve Barutçu, S. (2020). Öğretimde Dijital Dönüşüm ve Öğrencilerin Çevrimiçi Öğrenmeye Hazır Bulunuşluluğu: Pandemi Döneminde Pamukkale Üniversitesi Öğrencileri Üzerinde Bir Araştırma, İnternet Uygulamaları ve Yönetimi Dergisi, 11(1): 5-22.

Serçemeli, M. ve Kurnaz, E. (2020). Covid-19 pandemi Döneminde Öğrencilerin uzaktan Eğitim ve Uzaktan Muhasebe Eğitimine Yönelik bakış Açıları Üzerine Bir Araştırma, Uluslararası Sosyal Bilimler Akademik Araştırmalar Dergisi, 4(1): 40-53.

Telli Yamamoto, G. Ve Altun, D. (2020). Coronavirüs ve Çevrimiçi (Online) Eğitimin Önlenemeyen Yükselişi, Üniversite Araştırmaları Dergisi, 3(1):25-34.

Yıldız (2004). Öğretim Teknolojileri ve Materyal Geliştirme. Konya: Atlas Kitapevi.

YÖK (2020). YÖK'ten, Salgın Sürecinde Üniversitelerdeki Uzaktan Eğitimin Bir Aylık Durum Tespiti, https://www.yok.gov.tr/Sayfalar/Haberler/2020/uzaktan-egitime-yonelik-degerlendirme.aspx :29/08/2020.

Zhong, R. (2020). The Coronavirus Exposes Education's Digital Divide. https://www.nytimes.com/2020/03/17/technology/china-schools-coronavirus.html, 01/09/2020.

Tablo 1.
Sistematik Derleme Çalışmasında İncelenen Araştırmaların Özellikleri

	Yazar	Konu	Yöntem	Örneklem
Mevcut durum Değerlendirmesi	Telli Yamamoto ve Altun (2020)	Uzaktan eğitim çalışmalarının değerlendirilmesi yapılmıştır.	Arşiv çalışması	Çin, İtalya, ABD, İngiltere ve Türkiye'de uygulanan uzaktan eğitim uygulamaları
	Sarı (2020)	Uzaktan eğitim sürecinde eğitimde ölçme ve değerlendirme konusunda yapılan uygulamalar incelenmiştir.	Arşiv çalışması	Dünyada uzaktan eğitim sürecinde uygulanan ölçme ve değerlendirme örnekleri
	Dikmen ve Bahçeci (2020)	Covid 19 pandemi sürecinde Türkiye'de bulunan üniversitelerin uzaktan eğitime yönelik durumlarının incelenmesi.	Fırat Üniversitesi'nde uygulanan uzaktan eğitim çalışmalarının incelenmesi	Fırat Üniversitesi
	Durak, Çankaya ve İzmirli (2020)	Covid-19 pandemisi döneminde üniversitelerin acil uzaktan eğitime geçişte yaptıkları çalışmaların incelenmesi	Tarama modeli	Acil uzaktan eğitime geçiş sürecindeki görevliler (n=33)
Akademisyen Görüşleri	Kurnaz ve Serçemeli (2020)	Muhasebe eğitimi veren akademisyenlerin uzaktan eğitim ile ilgili görüşleri ve öz yeterlik algıları	Tarama modeli	Muhasebe alanında eğitim veren akademisyenler (n=101)
Öğrencilerle Yapılan Çalışmalar	Kahraman (2020)	Temel Tasarım dersinin uzaktan eğitim yöntemi ile uygulanmasının etkinliği	Tarama modeli	Temel tasarım dersini alan öğrenciler (n=50)
	Altuntaş Yılmaz (2020)	Sağlık Bilimleri Fakültesi Fizyoterapi ve Rehabilitasyon öğrencilerinin uzaktan eğitime karşı görüşleri	Tarama modeli	Fizyoterapi ve Rehabilitasyon bölümünde öğrenim gören öğrenciler (n=265)
	Kuloğlu (2020)	Uzaktan eğitim alan öğrencilerin akademik başarı, başarı motivasyonları ve can sıkıntısı arasındaki ilişkinin belirlenmesi	Tarama modeli	Karabük Üniversitesi'nde uzaktan eğitim alan öğrenciler (n=143)
	Aktaş, Büyüktaş, Gülle ve Yıldız (2020)	Spor Bilimi öğrencilerinin uzaktan eğitime karşı tutumları	Tarama modeli	Spor Bilimleri öğrencileri (n= 593)

Keskin ve Özer Kaya (2020)	Uzaktan eğitime devam eden öğrencilerin acil yapılandırılmış web tabanlı eğitim hakkındaki geribildirimlerinin belirlenmesi	Tarama modeli	Lisans ve lisansüstü eğitime web tabanlı olarak devam eden öğrenciler (n=652)
Çetin ve Anuk (2020)	Üniversite öğrencilerinin pandemi sürecinde Yalnızlık ve Psikolojik dayanıklılıklarının belirlenmesi	Tarama modeli	Üniversite öğrencileri (n= 109)
Görgülü Arı ve Hayır Kanat (2020)	Covid 19 üzerine öğretmen adaylarının görüşlerinin belirlenmesi	Nitel araştırma	Eğitim Fakültesi Sosyal bilgiler Öğretmenliği ve Fen Bilimleri Öğretmenliği bölümleri öğrencileri (n= 53)
Serçemeli ve Kurnaz (2020)	Pandemi döneminde uzaktan muhasebe eğitimi alan öğrencilerin görüşlerinin belirlenmesi	Tarama modeli	En az bir muhasebe dersi almış olan üniversite öğrencileri (n= 254)
Karakuş, Ucuzsatar, Karacaoğlu, Esendemir ve Bayraktar (2020)	Türkçe öğretmeni adaylarının uzaktan eğitimle ilgi görüşlerinin belirlenmesi	Tarama modeli	Türkçe Öğretmenli bölümünde eğitim alan öğrenciler (n=92)
Sarıtaş ve Barutçu (2020)	Öğrencilerin çevrimiçi öğrenmeye hazır bulunuşluluğunun belirlenmesi	Tarama modeli	Üniversite öğrencileri (n=2835)
Kahraman (2020)	Covid 19 pandemisinin uygulamalı derslere etkisi	Tarama modeli	Temel tasarım dersi alan öğrenciler (n=50)
Kuloğlu(2020)	Uzaktan eğitim alan öğrencilerin can sıkıntısı ile başa çıkma yöntemleri	Tarama modeli ve nitel araştırma	Karabük Üniversitesi'nde eğitim alan öğrenciler (n=147)

Bölüm 2

OKUL SOSYAL HİZMETİNİN DÜNYADAKİ GELİŞİMİ VE TÜRKİYE'DEKİ GÖRÜNÜMÜ

Şeyda DEMİR[1]

Sema SAĞLIK[2]

1 Doktora Öğrencisi, Yalova Üniversitesi, Sosyal Hizmet Bölümü, seydademir44@gmail.com, ORCİD: 0000-0002-4830-018X

2 Dr., Millî Eğitim Bakanlığı, Yalova İl Millî Eğitim Müdürlüğü, sema.saglik@meb.gov.tr, ORCİD: 0000-0002-3737-2196

Giriş

21.yüzyıl dünyasının özelliği hızlı değişim ve bireylerin, toplumların dahi hızlı dönüşümünün gözlemlendiği bir binyıl olduğu göz önünde bulundurulursa bu değişim ve dönüşümde eğitimin farkı ve etkisi toplumlar için yadsınamaz bir gerçektir. Aile ortamı sonrasında toplumsal hayata atılan ilk adım olan okul ortamı çocuklara ve gençlere gerçek yaşamda karşılaşacakları durumların simulasyonunu yaşatmakta ve bu bireyleri hayata hazırlayacak olan bilgi ve becerileri yüklemektedir. Geleceğe hazırlanmak için akademik başarı, sosyal ilişkilerdeki başarı ile ruhsal olarak sağlıklı olma hali tüm bireyler için belirlenen hedefler arasındadır. Bunun sağlanabilmesi ve okulun işlevini yerine getirebilmesi için eğitim - öğretim ortamının maksimum düzeyde düzenlenmesi, herkesin eşit imkân ve olanaklar ile kendi kapasitesine göre en iyiye erişebilmesi sağlanmalıdır. Ancak bireylerin okul ortamındaki başarıları ve sosyal ilişkilerindeki becerilerini etkileyen sağlık, finans, aile ve arkadaş ortamı ve ruhsal durumları beklenen hedeflere ulaşmalarında kendileri için tetikleyici veya engelleyici birer etmen olabilmektedir. İşte bu nedenle, okul ortamın her öğrenci için en iyisini sunabilmesi için özel olarak düzenlenmesi ve burada yer alan aktörlerin etkileşimli olarak işbirliği içinde çalışmaları gerekmektedir. Günümüzde, dünyada ve Türkiye'de okullarda hala bu iş için çoğunlukla öğretmenler önemli aktör olarak görülse de okul sosyal hizmet uzmanlarının da okul rehber öğretmenleri, psikoloğu, sosyoloğu ve sağlık görevlileri yanında yer alarak bu hedefi gerçekleştirmede önemli bir fonksiyonu olduğu ortaya çıkmıştır. Nitekim okullarda rehber öğretmenlerin bireysel akademik başarıları ölçme- değerlendirme ve yönlendirme işlevleri ağır basarken, sağlık görevlilerinin fiziksel sağlıkla ilgilenip kısa süreli yardımlar sağlama çabalarına karşın okul sosyal hizmet uzmanlarının bireyi, birey- okul- aile-çevre- toplum döngüsü içinde ele almaları ve bireyi bir bütün olarak görmeleri onların görevlerinin önemini ve varlıklarının gerekliliğini ortaya çıkarmaktadır. Ancak hiçbiri tek başına yeterli olamayacağı için Huxtable'ın (2013: 2) da ifade ettiğine göre, okulda ana müfredata ek olarak öğretilmesi hedeflenen yaratıcı düşünme, problem çözme, sosyal beceriler, iletişim ve karar verme becerilerinin verilebilmesi için bir takım çalışması ile bireylere destek sağlanması gerekmektedir.

Okul Sosyal Hizmeti tüm dünyada önemi kavranmaya başlayan ve gelişen bir meslek birimi olarak yer almaktadır. Okul sosyal hizmet uzmanları okullarda öğrencilerin "engellilik, fiziksel- ruhsal sağlık problemleri, madde kullanımı, ergen hamileliği, öğrenme güçlükleri; aile içi şiddet, boşanma, çocuk istismarı, evsizlik ve aile hastalıkları gibi ailevi problemlerde; ırkçılık- ayrımcılık, zorbalık, personel tarafından uygulanan tutarsız disiplin uygulamaları" gibi okul sistemi içindeki problemlerin çözümünde anahtar konumda olan profesyonellerdir (Huxtable, 2013: 2).

Sorunları çözerken tüm gerekli kaynaklara ulaşabilen iyi analiz ve sentez becerileriyle en uygun metot ve tekniklerle bireylerin kendini gerçekleştirmesinde aktif rol oynayan, onlara danışmanlık yapan ve onları yönlendiren meslek elemanlarıdır. Okul sosyal hizmet uzmanları, geçmişten günümüze, farklı kültürlerde farklı isimlerle anılsalar da (zaman içinde aynı toplumda bile isim değişiklikleri yaşasalar dahi), kültürlere göre farklı rolleri yüklenseler de özünde bireyi bir bütün olarak ele alıp onun ve toplumun iyilik halini hedefleyen profesyoneller olarak yer almışlardır.

Okul Sosyal Hizmetinin Tarihçesi

Sosyal Hizmet mesleğinin en eski alt birimlerinden olan okul sosyal hizmeti alanda ikinci yüzyılını yaşamaktadır ve ilk başlangıcı birkaç "ziyaretçi öğretmenlerin" topluluk okullarını ziyaretleri ile ABD'de başlamıştır (Kelly, 2008: 3). Tarihi boyunca çeşitli isimlerle nitelendirilen okul sosyal hizmet uzmanları ABD'de son olarak "okul sosyal çalışmacısı" olarak adlandırılmaktadır (Ayasse ve Stone, 2015: 215). Okul sosyal hizmetinin ilk ortaya çıkışında diğer ülkelerden Amerika'ya göç eden göçmen çocuklarının okul içindeki uyum ve öğrenme sorunlarına yönelik çözüm aramak; mecburi eğitim kanunuyla birlikte okula gitmek zorunda kalan tüm yerli ve göçmen çocuklara okul ortamında yardımcı olabilmek, bireysel farklılıklarının farkına vararak hayata hazırlamada okul- aile -çevre üçgeninin önemine vurgu yaparak uygun öğrenme ortamlarının oluşmasında yardımcı olmak maksadı yer almaktaydı (Costin, 1969). Dupper'ın (2003) çeşitli kaynaklardan uyarlayarak hazırladığı sosyal hizmetin geçmişten günümüze tarihçesini içeren kronolojik gelişme tablosuna göre okul sosyal hizmeti "mesleki olarak ilk 1906- 1907 yıllarında New York City, Boston, Chicago, Connecticut ve Hartford'ta bağımsız bir hizmet" olarak başlamıştır (Shaffer ve Fisher, 2017: 10). Ancak ilkokul sosyal çalışmacılarının işe alınması 1913 yılında Rochester, New York'ta gerçekleşmiştir. (Jarolmen, 2014: 12). 1921'de Ulusal Ziyaretçi Öğretmenler Birliğinin kurulmasını takiben 1923'te New York Eyalet Fonu çocuk suçluluğunu önlemek maksadıyla tüm Birleşik Devletler genelinde 20 kırsal ve kentsel alanda 30 okul sosyal çalışmacı işe alarak okul sosyal hizmetinin görünürlüğünü artırmaya yönelik bir finansal destek programı sunmuştur. 1945'te ABD Eğitim Ofisi okul sosyal hizmeti mesleği için yüksek lisans derecesinin gerekliliğini öngörmüştür. Kelly'nin (2008) Altshuler (2006) ve Huxtable'dan (2006) aktardığına göre günümüzde okul sosyal hizmet uzmanı olmak için master derecesi gerekliliğini isteyen sadece Finlandiya ve Çin ile ABD'deki birkaç eyalettir. Okul sosyal hizmeti 1955 yılında "Ulusal Sosyal Hizmet Uzmanları Derneği" (NASW) tarafından özelleştirilerek tanımlanmıştır ve 1960'lı yıllarda "ziyaretçi öğretmenler" ismi yerine artık "okul sosyal hizmet uzmanları" ismi kullanılmaya başlanmıştır (Jarolmen, 2014: 12). 1994 yılı "Amerika Okul Sosyal Hizmet Uzmanları

Derneği'nin" (SSWAA) "Ulusal Sosyal Hizmet Uzmanları Derneği'nden" bağımsız bir birim olarak kurulduğu ve okul sosyal hizmet uzmanlığının sosyal hizmetin bağımsız bir uygulama birimi olarak kabul edildiği tarih olarak karşımıza çıkmaktadır (Dupper, 2003: 12).

Tüm bu tarihsel gelişim sürecine ek olarak zaman içinde okul sosyal hizmet uzmanlarının konumlarını etkileyen pek çok yasal girişim de yer almıştır. Özellikle Hiçbir Çocuk Geride Kalmayacak Yönetmeliği (NCLB), Engelli Bireylerin Eğitimi Kanunu (EBEK), Aile Eğitimi ve Gizliliği Kanunu (AEGK) gibi kanunlarla okul sosyal hizmet uzmanlarının eğitimin içinde yer alması gerekliliği daha da çok netleşmeye başlamıştır (Jarolman, 2014).

Günümüzde tüm dünyada toplam 53 ülkede okul sosyal sosyal hizmeti uygulanmaktadır ve pilot uygulamalar ile bunlara yeni ülkeler katılmaya devam etmektedir (International Network Newsletters, 2018). Günümüzde dünya genelinde 44.000 civarı okul sosyal hizmet uzmanı görev almakta ve belli başlı ülke ve eyaletlerde de bu meslek elemanlarının oluşturdukları dernek veya birliklerle iletişim ve etkileşim içinde çalışmalarını sürdürmeye devam etmektedirler (Huxtable & Blyth, 2002; akt. Lee, 2012: 554).

Okul Sosyal Hizmet Uzmanının Rol ve Görevleri

Okul sosyal hizmeti, geleceğe hitap eden ve hızla değişen toplumlarda okullardaki öğrencilerin değişimle ve stresle bağlantılı durumlarla başa çıkabilmeleri için okulların giderek artan derecede ihtiyaç duyduğu bir meslek alanıdır. Okul sosyal hizmet uzmanları, problem çözmede, durum tespiti ve müdahale yöntemlerinde, okuldaki diğer uzmanlarla birlikte çalışan disiplinler arası bir takımın üyesi olarak takım çalışmasında yer almada ve okulda sükûneti inşa etmede görev alan ve uygun becerilere sahip olan meslek elemanlarıdır (Dupper, 2003: 9; International Network Newsletters March, 2014). Öğrencilerin akademik başarılarının artmasında içinde bulundukları sosyal çevrenin önemi göz önünde bulundurulursa okul sosyal hizmet uzmanlarının fonksiyonu göz ardı edilemez (Beck, 2017: 1). Dupper'ın (2010: 188) ifade ettiği özellikle "dezavantajlı topluluklarda yaşayan, risk altında bulunan öğrencilerin okul başarılarını geliştirmek için tek bir çözüm yoktur." anlayışının farkında olan okul sosyal hizmet uzmanları, çocuk ve gençlerin sorunlarını çözerken çoklu yöntem ve yaklaşımlar kullanarak mikro, mezzo ve makro düzeyde ve bir ekip çalışması içinde çalışmaktadırlar.

Okul sosyal hizmet uzmanı bireylerle çalışırken her birinin biricik, tek olduğu düşüncesiyle ve çevresinden bağımsız olarak ele alınmasının mümkün olmayacağı anlayışına uygun olarak bireyi "çevresi içinde birey" olarak değerlendirmekte ve bu perspektifle sorunlarına ve ihtiyaçlarına çare bulmaya, bireyin çare bulmasına yardımcı olmaya, bireyi ve ailesini

güçlendirmeye, yeri geldiğinde bireylerin savunuculuğunu yapmaya yönelik görev ve sorumluluklar üstlenmektedir (okulsosyalhizmet.org, 2016; Sherman, 2016: 1). Ayrıca birey- okul- toplum- aile bağı bütününün ve bunlar arasındaki etkileşimin bireyin okul başarısına ve sosyal davranışlarına etki edeceği bilinciyle her bir öğenin farkına vararak bütüncül bir bakış açısıyla çalışmalarını sürdürmekte, yeri geldiğinde bir savunucu, danışman, kriz çözücü, kriz önleyici ve terapist olarak rol almaktadır. Her ne kadar klasik anlamda okul sosyal hizmet uzmanları sadece özel eğitim ihtiyacı olan bireylerle ve risk altındaki öğrencilerle çalışan meslek elemanları olarak görülseler de, gerçekte çok daha fazlasını yerine getirecek bilgi, beceri ve kapasiteye sahip, toplumu dönüştürücü etkisi olan meslek profesyonelleridir (Sherman, 2016:1; Lee, 2012; Huxtable, 2013:4; Electronic Newsletter August 2015).

Tüm dünya genelinde ülkelerin yapısı ve özelliğine göre farklı rol ve sorumluluklar yerine getiren okul sosyal hizmet uzmanları, yoksulluk ve çocuk işçiliğinin okula devamı engellediği ülkelerde ailelere ulaşarak çocukların okula kaydolmalarında, okula devamlarını sağlamada ve okul yemeği olanakları sunmada rol alarak "Herkes İçin Eğitim" hedefini yakalamada rol alırlar. Eğitimin ücretsiz ve mecbur olduğu yerlerde öğrencilerde görülen devamsızlık, okul fobisi, dersleri asma, kötü sağlık durumu gibi etkenlerin azaltılmasında rol alırlar. Ancak okul sosyal hizmet uzmanının ideal rolü çok daha geniş ve esnek olarak okul başarısına engel olabilecek okul- aile- toplum kaynaklı her tür sorunla sistem yaklaşımını kullanarak başa çıkmaktır denilebilir (Huxtable, 2013: 4).

Huxtable'ın (2013: 4) belirttiğine göre, okul sosyal hizmet uzmanları görevlerini hedeflenen şekilde yerine getirebilmek için okul sistemi içinde karar verici olarak rol alabilmeliler ki istenen sosyal hizmet değer ve standartlarını yakalayabilsinler. Böylece sadece kriz müdahalesi ve sorunların çözümünde (çocuk istismarı, her tür ayrımcılık, zorbalık, yoksulluk, suç, madde kullanımı gibi) rol almak yerine önleyici, koruyucu çalışma ve uygulama programları geliştirerek ideal eğitim öğretim ortamının tüm öğrenciler için mümkün olmasını sağlamada etkin rol oynayabilsinler. Bu sebeple de bu uzmanlar, okullarda müdahale ve önleyici faaliyetler dengesinin sağlanabilmesi için kendi rol tanımları üzerinde kontrollerini sürdürme ve politika üretme aşamalarında da yer alabilmelidirler.

Dupper'a (2003) göre de, okul psikoloğu ve rehber öğretmenden farklı olarak, okul sosyal hizmet uzmanı her okulun kendine has ihtiyaçlarına ve önceliklerine göre çeşitli görev ve roller üstlenmektedir. Bir okul sosyal hizmet uzmanının, temel olarak ekolojik sistemi kullanarak risk altındaki bireyleri ve ailelerini savunmaktan, ailelerin kaygılarını okul yönetimi ile paylaşmaları noktasında onları teşvik etmeye; ev ve okul arasında iletişimi sürdürmekten, ailelerin çocuklarının ihtiyaçlarını anlamasına

yardımcı olmaya; öğrencilerin yaşam şartları ve içinde bulundukları sosyal ortam hakkında öğretmenlere bilgi vermekten, gerekli durumlarda aileleri uygun toplum kuruluşlarına yönlendirme yapmaya ve risk altındaki öğrenci ve aileye daha iyi yardım sunabilmek için toplum odaklı çalışmaların yapılmasına kadar sıralanabilecek görevleri yer almaktadır. Okulun disiplinler arası takımının bir üyesi olan okul sosyal hizmet uzmanı,

• Öğrenci davranışları ve akademik başarılarına yönelik konferanslara katılır;

• Öğrencilerin ihtiyaçlarını belirlemek ve değerlendirmek amacıyla okuldaki diğer uzmanlarla ortaklaşa çalışmalar yürütür;

• Okuldaki krize müdahale takımının bir üyesi olarak çalışmalarda bulunur;

• Öğrencilerin etiketlenmesini önleyici çalışmalarda bulunur;

• Bulunduğu kültürün, toplumun sosyo-ekonomik özelliklerini araştırarak öğrenci davranışını ve öğrenmesini etkileyen durumları önlemeye yönelik çalışmalar yapar;

• Bireysel tedavi ve grup terapileri uygular; sınıf içi aktiviteler düzenler;

• Okul temelli programlar uygular ve dizayn eder (Dupper, 2003: 11).

Okul sosyal hizmet uzmanları, danışanlarının bağımsızlıklarına erişmelerine yardım etmek, onların kendi kendilerine yardım edebilmelerini sağlamak ve sosyal adaleti sağlamak için öğrencilere yardım ederken yasal, kurumsal ve profesyonel kaynakları kullanırlar (Grunwald & Thiersch, 2011: 1136; akt. Beck, 2017). Tüm bu konularla ilgilenirken de danışanlarını ‘ aile, toplum, sosyal ve doğal çevreleri’ içinde bir bütün olarak ele alırlar (IFSW & IASSW, 2004). Yeşilkayalı ve Meydan’a (2017: 216) göre okul sosyal hizmet uzmanları, “eğitimin önünde engel oluşturan çok yönlü sorunları ve ihtiyaçları dikkate alarak bir ekip çalışması içinde mikro, mezzo ve makro düzeylerde mesleki müdahalelerde bulunan uzmanlar olarak görev almaktadır”.

2012 yılında yılın okul sosyal uzmanı seçilen Heater Alden yaptığı işi şu şekilde anlatmaktadır*“ ... Bizler işimizi sınıfta, masa başında veya altında, evin dışında veya girişinde, bazen kuklalarla, sözel ifadelerle, oyun kili veya duvar yazıları ile okuldan önce, öğle yemeği süresince ve her ne şekilde olursa olsun yaparız.”* (SSWAA, 2018).

Okul sosyal hizmet uzmanların en temel görevi aslında okulun okul olarak misyonuna ulaşmasını sağlayacak uygun ortamın sağlanmasını temin etmektir (School Social Work Services, 2012). Okul Sosyal Hizmetleri (2012) bir okul sosyal hizmet uzmanının sunduğu hizmetler özet olarak

şu şekilde gruplandırılmış ve sıralanmıştır:

1- Öğrencilere Sunulan Hizmetler:

Krize müdahele, akademik başarıyı artırma stratejileri konusunda destek, çatışma çözümü ve öfke yönetiminde destek, uygun sosyal becerileri geliştirmede yardımcı olma, öğrencilerin kedilerini ve başkalarını anlamalarında destek sağlama.

2- Ailelere Sunulan Hizmetler:

Aileler ile çocuğun uyumunu etkileyen problemleri değerlendirmek için görüşmeler düzenleme ve onlarla işbirliği yaparak çalışma, özel ihtiyaçları olan çocukların ailelerinin uygun programlara erişmelerine yardımcı olma.

3- Okul Personeline Sunulan Hizmetler:

Öğrenci performans ve davranışını etkileyen konular noktasında personele gerekli bilgileri (kültürel, sağlıkla ilgili, ekonomik veya ailevi… gibi) sunma, hizmet içi eğitim programları geliştirme, davranış yönetimi konusunda öğretmenlere destek olma, ruhsal sağlık sorunun olan öğrencileri değerlendirme bakımından yardım etme .

4- Okul Toplum Bağlantısı Noktasında Sunulan Hizmetler:

Öğrenci ihtiyaçlarını karşılamak için toplum kaynaklarını temin ve koordinasyon, okulun sağlık birimleriyle sosyal hizmetler birimlerinden gerekli desteği almalarına yardımcı olma.

5- Bölgesel Hizmetler:

Devamsızlık ve okul asmayı önlemek gibi ve özel ihtiyaçlı çocukların ihtiyaçlarına destek sağlama adına alternatif programlar geliştirme, eğitimdeki haklarla ilgili bilinmesi gereken kanunlar konusunda danışmanlık sağlama.

Weare ve Nind (2011: 65), okul sosyal hizmet uzmanlarının rol ve görevlerini yerine getirirken kullandıkları bir metot olan "Tüm- Okul Yaklaşımı"nı özet olarak şu şekilde ifade etmişlerdir:

Beceri çalışması tek başına yeterli değildir ve istenen optimum etki için tüm becerilerin tüm- okul ve çoklu model yaklaşımıyla bir bütün halinde yer alması gerekmektedir; bunun içinde öğretmen eğitimi, aileyle bağ kurma, ana-baba eğitimi, toplum dâhili ve dış birimlerle koordineli çalışmayı dâhil edecek ortamların sağlanması yer almaktadır. Tüm okul yaklaşımı aynı zamanda uluslararası politika ve uygulamalar ile de paraleldir ve beceri odaklı, müfredat temelli yaklaşımların kendisinden çok daha etkili bir çıktıya ulaşılmasını sağlamaktadır.

Mesela, istenen davranışın gösterilmesini sağlamak için tüm okul yaklaşımını kullanırken sadece çocuğun davranışına değil aileye de odaklanmalı, o da işin içine dâhil edilerek hedefe ulaşılmalıdır (International Network for School Social Work, Newsletter, Ağustos 2015).

Özbesler ve Duyan (2009: 23-24), okul sosyal hizmet uzmanlarının yerine getirdiği görev ve sorumlulukları: "Öğrencinin Gereksinimlerini Değerlendirme, Program Planlama ve Değerlendirme, Direkt Hizmet Etme, Savunuculuk, Konsültasyon/Liyezon, Koordinasyon ve İşbirliği, Yönetim/Organizasyon" şeklinde sınıflandırarak özetlemiştir.

Dünya Ülkelerinde Okul Sosyal Hizmetinin Gelişimi ve Güncel Durumu

Daha önce de belirtildiği gibi her ne kadar okul sosyal hizmeti 20. yüzyıl başlarında ABD'de gelişmeye başlamış olsa da günümüzde pek çok dünya ülkesinde uygulanmaktadır. Ülkelerde çeşitli isimlerle adlandırılan okul sosyal hizmet uzmanı, ABD'de 20. yy başlarında "ziyaretçi öğretmenler" adıyla anılırken 1930'lar itibariyle "okul sosyal çalışmacısı" olarak adlandırılmaya başlanmışlardır. Uluslararası Okul Sosyal Hizmeti Ağı'nın düzenlediği bir anket sonucuna göre Dünya'da 47.000 okul sosyal hizmet uzmanının eğitim sektöründe çalıştığı ve bunların 20.000 den fazlasının sadece ABD'de olduğu, yaklaşık 1500'ünün İsveç'te ve sadece Avustralya'nınViktorya Eyaletinde ise 150 okul sosyal hizmet uzmanının görev aldığı belirtilmektedir (Huxtable ve Bltyh, 2002; Huxtable, 2006; akt. Lee, 2012: 5). Amerika Okul Sosyal Hizmet Uzmanları Birliği'nin 2012 verilerine göre ise sadece ABD'de 30.000 civarı okul sosyal hizmet uzmanı olduğu ifade edilmiştir (Michelle Alvarez, bireysel görüşme, 26 Temmuz 2012; akt. Huxtable, 2013). Birleşik Krallık' ta "Eğitim Hizmetleri Memuru" adıyla anılan okul sosyal hizmet uzmanlarının sayısı 2006 verilerine göre 3000 civarıdır (Stephan Mason, bireysel görüşme'den aktaran Huxtable, 2013). Okul sosyal hizmet uzmanları, İsveç'te "skolkurator" (bakan kişi) , ve Malta'da önce "attendance officers" (devam memurları) olarak adlandırılmaya başlanmış; sonra "sosyal hizmet memurları" ve en son da "sosyal çalışmacı" olarak adlandırılmaya başlanmışlardır. Arjantin'de ise "sosyal çalışmacı" isminden "sosyal asistan" ismine doğru bir değişim yaşamışlardır. Almanya'da 1970'lerde sosyal pedagojinin bir uzantısı olarak gelişen okul sosyal hizmeti "schulsozialarbeit" (okul sosyal hizmet uzmanı) ismiyle anılmıştır (Lee, 2012: 6).

ABD'de ve Birleşik Krallık'ta 100 yılı geçen bir geçmişe sahip olan okul sosyal hizmeti Avustralya, Kore, Japonya, Suudi Arabistan, Singapur, Moğolistan ve Fransa gibi ülkelerde otalama 60 yıllık bir geçmişe sahiptir. Okul sosyal hizmeti şu an en iyi Kuzey Amerika ve Avrupa'da işlemekte olup Suudi Arabistan ve Birleşik Arap Emirlikleri gibi Orta Doğu

ülkeleriyle, Gana'da, Moğolistan, Japonya, Yeni Zelanda gibi ülkelerde de hızla gelişmeye başlamıştır. Ancak, hala Sahra Altı Afrika ülkeleri ile merkez ve Güneydoğu Asya ülkelerinde okul sosyal hizmetinin başlayıp gelişmesine ihtiyaç duyulmaktadır (International Network for School Social Work Newsletters, 2007; akt. Lee, 2012: 7).

Aşağıda okul sosyal hizmetinin geçmişi, gelişimi ve güncel durumu ile ilgili bilgilere ulaşılan birkaç ülkeden örneklere yer verilmiştir.

Singapur

Bir sosyal hizmet uzmanı ve öğrenci bakım hizmetleri biriminde Klinik Direktör ve Müdür olarak görev yapan Melissa Ler-Lim, Okul Sosyal Hizmeti Uluslararası Ağı web sitesinin elektronik gazetesi Ocak 2018 sayısı için Singapur'daki okul sosyal hizmetini özet olarak şu şekilde anlatmıştır:

Singapur Güneydoğu Asya'da 63 küçük adacıkla çevrilmiş bir ada ülkesidir. Günümüzde 5.6 Milyon Nüfusu olan Singapur, bağımsızlığını 1965 yılında ilan etmiştir. Öğretim dili İngilizce olmakla birlikte her etnik grubun da kendi dili mevcuttur. Singapur'da 4 büyük ırk yer almaktadır: Çinliler (çoğunluk olarak), Malaylar, Hintliler ve Avrasyalılar. Göçler ve kolonileşme Singapur'un tarihini şekillendirmekte etkili olmakla beraber her topluluğun kültür, din, dil ve yemek kültürü farklı bir perspektif sunmaktadır. Doğal kaynakları olmayan bu ada ülkesinde teknolojik gelişmeler, ekonomik yapılandırmalar, bilgisayar eğitimi ve mali teşviklerle insan gücü en büyük sermaye olarak yer almaktadır.

Singapur'da okul sosyal hizmeti, 1960'larda çocukların karşılaştığı öğrenci kaynaklı sorunların farkındalığı sonucu olarak 1965 yılında bir pilot uygulama olarak başlamıştır. Anglikan Kilise Okulları Danışmanlık Hizmeti, okullara sosyal danışmanlık hizmetini veren ilk birim olarak kurulmuştur. Bu hizmetin içinde, okul temelli danışmanlık, profesyonel sosyal çalışma, grup çalışması, akademik destek ve mali destek yer almaktaydı. Singapur Milli Eğitim Bakanlığı da danışmanlığa ihtiyacı olan çocuklara yardım etmeye çalışan okulların çabasına destek olmak amacıyla ilk Sosyal Çalışma Birimini 1970'lerin başında kurmuştur. Eğitim Bakanlığı okul sosyal hizmetinde, manevi ve duygusal destek modeline daha çok önem vermişti ve okul ortamının önemi büyüdükçe ve çocukların sorunlarına yönelik farkındalık arttıkça, okul sosyal hizmeti ve diğer destek hizmetleri de artmaya başlamıştır.

2005 yılı itibariyle Eğitim Bakanlığı artık her okula tam zamanlı bir okul sosyal hizmet uzmanı kanununu çıkarmıştır ve 2008 yılı itibariyle de her okula bir okul sosyal hizmet uzmanı yerleştirmiştir. Bu dönemde ayrıca, hafif derecede özel eğitim ihtiyacı olan öğrencileri desteklemek için de

örgün eğitim veren her ilkokula yardımcı eğitimciler adı altında görev yapan öğrenme ve davranış desteği sağlayan çalışanlar da yerleştirilmiştir. Ek olarak, zor aile ortamında olan öğrencileri daha iyi destekleyebilmeleri için, Eğitim Bakanlığı 2015 yılında, en çok ihtiyacı olan 10 okulda pilot bir uygulama ile sosyal hizmet eğitimi almış ve Öğrenci Bakım Hizmeti tarafından süpervizörlük verilen ve eğitilen "Öğrenci Sosyal Hizmetler Memurları" görevlendirmiştir.

Okullarda okul sosyal hizmetini "Öğrenci Bakım Hizmetleri- ÖBH (Student Care Service- SCS)" birimi altında veren bu birimin kullandığı yaklaşımlardan biri toplum temelli yaklaşım'dır. ÖBH, Eğitim Bakanlığının misyonunu üstlenerek çocuk, genç ve ailelerine okullarda ve çeşitli merkezlerde sosyal hizmet ve eğitim psikolojisi hizmetleri sunan ve okulların topluluk ortağı rolünü üstlenen bir birim olarak yer almaktadır. Son 5 yıl içinde yılda en az 6500 çocuk ve gence ulaşmıştır. Uyguladığı projelerle çeşitli kamu kurum ve kuruluşlarının da katkısını sağlayarak özellikle riskli davranış kalıpları sergileyen çocukların etiketlenmesini önleyerek ve onları olumlu ve iyiye yönelmede aktif rol oynayan genç suçluluğunu önleyici liderler olarak görev almasını sağlamış; böylece bu gençlerin utanç ve kızgınlık hissetmek yerine kendileriyle gurur duyan bireyler olarak var olmasını sağlamıştır. Ayrıca Entegre Bakım Projesi ile de eğitimin öneminin bilinci ile mali olarak zorluk çekmeleri sebebiyle çocuklarını okutamayan aileler için çeşitli çalışma, uygulama ve hizmetler sunarak okula devamın artırılmasını sağlamaya çalışmışlardır. Böylece tam bir okul ve toplum arası entegrasyonu sağlayan okul sosyal hizmet uzmanları olarak görev almışlardır. (International Network for School Social Work Newsletter Ocak, 2018)

Fransa

66 milyon nüfusa sahip Fransa'da 1.99 doğum oranı ile genç ve çocukların oranı diğer Avrupa ülkeleri ile kıyaslandığında yüksek bir orana sahiptir. Genç işsizliği %23.8 ile genel işsizlik oranına (%10.4) göre yüksek olup işsizlik ve yoksulluk oranı gün geçtikçe artmaktadır. Her yıl 160.000 gencin okulu bırakması ve bir diploma sahibi olamaması nedeniyle iş bulma imkânları gittikçe zorlaşmaktadır. Gençleri iyi bir geleceğe hazırlayabilmek okullar için zorlu bir görevdir. Fransa'da eğitim 6-16 yaş arası gereklidir ve 3-5 yaş arası ücretsiz okul öncesi eğitim sunulmaktadır. Okul Sosyal Hizmet Uzmanları 1910 yılından beri var olmakla birlikte önceleri "auxiliaire d'hygiene de vie" denilen okul doktorlarının yardımcıları olarak görev almaktaydılar ve1945 sonrası rollerinde değişme ile başka okul sorunlarıyla da ilgilenmeye başladılar. 1969'da paramedik hizmet görevlerinin son bulmasıyla 1970-82 arası, daha çok mali yardım eşitsizliği azaltma, öğrencilerin okula adaptasyonunu sağlama ve diğer sosyal problemlerle baş etmede yardımcı olma gibi görevleri yerine getirmeye

başladılar. 1985'te sosyal hizmetler tıbbi hizmetlerden tamamen ayrılarak okul sosyal hizmet uzmanları artık "assistants social en faveur des élèves - sosyal yardımcılar" olarak anılmaya başladılar ve Eğitim Bakanlığı çatısı altında hizmet vermeye başladılar (Windstrup /Paris'te bir okul sosyal hizmet uzmanı), International Network Newsletters, 2015).

1991 yılı sonrası okul sosyal hizmet uzmanları öğrencilerin iyiliği ve başarısı misyonu için çalışmaya başlamıştır. Bu uzmanlar okul terki, devamsızlık, davranış problemleri, zorbalık ve aile problemleri gibi durumlarla ilgilenmektedirler. İhtiyaç halinde ailelere başka toplumsal ve sosyal hizmetlere erişim noktasında yardımcı olurlar; çocuk istismar ve ihmal durumlarını gerekli otoritelere bildirmekte; madde kullanımını önleme, sağlık ve vatandaşlık eğitimi üzerine okul hemşiresi ve diğer birimlerle işbirliği içinde önleyici çalışmalar düzenlemektedirler.

Okul, ailevi ve kişisel problemler, devamsızlık, istismar, ihmal ve yanlış davranış gibi durumlarda öğrenciyi okul sosyal hizmet uzmanına yönlendirir. Aileler ve öğrenciler birimle direk iletişime geçebilirler. Okul sosyal hizmet uzmanı bir değerlendirme yapar ve gerektiğinde ev ziyaretleri gerçekleştirerek kamu hizmetlerine, kariyer danışmanı veya sağlık sorunları için hemşireye veya psikolojik, psikiyatrik ve öğrenme güçlükleri gibi problemler için de okul doktoruna yönlendirebilirler. Özellikle, okul sosyal hizmet uzmanları çocukların istismar ve ihmal durumlarının tespitinde önemli bir rol oynarlar; rapor yazar ve gerektiğinde çocuk koruma hizmeti talep edebilirler. Bu noktada, birimler arası iyi koordinasyon ve iletişim gerekmektedir.

Fransa'da, Paris'teki okullar haricinde, okul sosyal hizmetleri sadece kolejler ile mesleki eğitim liselerinde görülmektedir. Düz liseler ve ilkokullarda okul sosyal hizmet uzmanları bulunmamaktadır. Var olan her okul sosyal hizmet uzmanı ise bölgedeki 2-3 okula bakmakta ve 1000 civarı öğrenci ile ilgilenmektedir. Fransa'da okul sosyal hizmet uzmanlarını temsil eden birliğin (Syndicat National Unitaire des Assistants Sociaux de la Fonction Publique, SNUASFP) verdiği bilgiye göre 2012 yılında Fransa'da 2991 okul sosyal hizmet uzmanı görev yapmaktadır.

Bu sayı yeterli olmadığı için Birlik tüm ilk ve ortaokullarda da yerleştirmek için daha fazla okul sosyal hizmet uzmanı talep edilmektedir. Eğitim Bakanlığı da bunun farkında olduğu için okul sosyal hizmet uzmanlarının görev ve misyonlarına yönelik çalışmalar yürütmekte ve bu hizmeti tüm okullara genişletmek için çaba göstermektedir (International Network for School Social Work Newsletter, Haziran 2015).

Kore

1950'lerin başındaki Kore Savaşı sonrası hızlı ekonomik gelişimi ile bilinen Kore, OECD üyesidir. Kore'de Sosyal Refah Hizmetleri 1960'lardan son-

ra uygulanmaya başlamıştır. Bu dönemde nüfusun hızla büyümesinden sonra doğum oranını düşürme politikaları uygulanmaya başlamıştır. Günümüzde ergen ve çocuk nüfusu azalmakta ve yaşlı nüfusu artmaktadır (International Network for School Social Work Newsletter 2015, Jarolmen, 2014: 299).

Kore'de sosyal ve ekonomik gelir düzeyine göre eğitimde bölgeler arası farklılıklar yaşanmakta bu da yoksul çocuklar ile zengin aile çocukları arasında ileride farklara sebep olmaktadır. Kore hükümeti bölgesel eşitsizliklerle diğer eşitsizlik sağlayan faktörleri göz önünde bulundurarak 1995'te Eğitim Reformu geliştirme çalışmalarına başlamıştır (Songsik ve ark.:2). 1996'dan 1997'ye dek, Seul Metropolitan Eğitim Birimi tarafından ilkokul sosyal hizmet pilot uygulaması gerçekleştirilmiş; 1997-98 de bunu Eğitim Bakanlığını'nın küçük çaplı pilot programı takip etmiştir (International Network for School Social Work, Ekim 2015: 1). 1997'de, Okul Sosyal Hizmet Uzmanları Kore Topluluğu kurulmuştur (KSSSW, http://www.schoolsocialwork.org) ve Kore Okul Sosyal Hizmet Uzmanları Birliği de 2000 yılında kurulmuştur ve bu iki kurum ortaklaşa birlikte çalışmaya başlamıştır. Ancak hala, Kore'de tek başına tek bir yönetim ve yasal düzenleme ile yürütülen bir okul sosyal hizmeti hükümet politikası yoktur (International Network for School Social Work Newsletter, Ekim 2015).

Kore'de Eğitim Bakanlığı tarafından yürütülen "Eğitim Refahı Projesi" ile yerel yönetimler tarafından yürütülen "Okul Sosyal Hizmeti" olarak iki yaklaşım yer almaktadır. İlkinde her okula bir eğitim refahı çalışanı yerleştirilirken, ikincisinde okullarda sosyal hizmetler sunan okul sosyal hizmet uzmanları yerleştirilmektedir. 9120 ilk ve ortaokul ile 1800 civarı eğitim refahı çalışanı görev yapmaktadır (bu da sadece tüm okulların çeyreği kadarının bu hizmetten faydalandığı anlamına gelmektedir). Burada okul sosyal hizmet uzmanları "eğitim refahı çalışanı" veya "toplum eğitimi uzmanı" olarak adlandırılmaktadır ve sadece sosyal çalışmacılara değil, genç rehber ve danışmanları ile yaşam boyu eğitim danışmanları da bu pozisyonlarda görev alabilmektedir ve bunlar bölge eğitim ofisi veya okul müdürleri tarafından seçilirler. Bunların pozisyonu az maaşlı ve geçici olup yükselme olanakları yoktur ve sadece yoksul ailelerin çocuklarına hizmet vermektedirler. Ancak ikinci yaklaşım okul sosyal hizmetine daha yakındır. Metropolitan alanda 80 okul eğitim refahını tamamlayıcı olarak veya bağımsız bir okul sosyal hizmeti projesi altında okul sosyal hizmet uzmanları çalıştırmaktadır. Ancak bu uzmanlar Eğitim Bakanlığı tarafından tam olarak tanınmamaktadır. Eğitim refahı çalışanı ve okul sosyal hizmet uzmanı olarak çalışmak arasında git gel yaşayan bu uzmanları aslında öğretmenler ve eğitim otoriteleri de pek desteklememekte ve sistemde bu çalışanların yeri henüz tam olarak belirlenmemiş durumda gözükmektedir (International Network for School Social Work Newsletter, Ekim 2015).

Bu hizmetin var olduğu okullardaki okul sosyal hizmet uzmanına aileler, arkadaşlar ve öğretmenler tarafından öğrenciler yönlendirilir ve uzmanlar genel olarak çocuk istismarı, aile içi şiddet, zorbalık, duygusal problemler, arkadaş sorunları, düşük akademik başarı ve okul asma gibi sorunlarla ilgilenirler (Jarolmen, 2014: 300; International Network for School Social Work Newsletter, Ekim 2015). Jarolmen'in (2014: 300) Young ve Jung'den (2002) aktardığına göre Kore'de eğitimin amacı iyi bir üniversiteye girmeye yönelik olduğu için eğitim test ve sınav puanları etrafında şekillenmektedir. Öğrencilerin duygusal refahı çok ön planda olmayınca yapılan araştırmalar sonucu, sınav endişesi, depresyon, yeme bozuklukları, madde bağımlılığı... gibi konulardan mustarip oldukları tespit edilmiştir (Huxtable ve Blyth'ten aktaran Jarolmen, 2014: 300). Bu sebeple Eğitim Bakanlığı 2002' de pilot projeler ile okul sosyal hizmeti uygulamasını 14 okulda başlatmış sonra bunu 103 okula çıkarmıştır (Lee, 2004; akt. Songsik ve ark., 14). Pilot projeler okul sosyal hizmetinin önemini ortaya koymuş bunun ilerletilmesinin gerekliliği ortaya çıkmıştır. Her ne kadar hala okul sosyal hizmeti tam anlamıyla Kore'de kurumlaşamasa da Kore Okul Sosyal Hizmet Uzmanları Birliği'ne üye olan okul sosyal hizmet uzmanları bu konuda öncü birer uzman olarak çalışmalarına devam etmektedirler ve 2015 yılı itibariyle KASSW ve KSSSW tarafından eğitilen ve sertifika verilen kalifiye 1100 okul sosyal hizmet uzmanı bulunmaktadır (International Network for School Social Work Newsletter, Ekim 2015).

Türkiye

Okul sosyal hizmetinin tarihsel süreci göz önünde bulundurulduğunda bu konunun öneminin dile getirildiği ilk zamanın Sosyal Hizmet mesleğinin de Türkiye'de kuruluşunun başlangıç yıllarına denk geldiği görülmektedir.

İlk olarak 1961 yılında, "İstanbul Üniversitesi'nde öğrencilerin akademik ve kişisel gelişimlerini yakından etkileyen sağlık, sosyal, kültürel, ekonomik vb. okul dışı sorunları ile ilgilenilmesi gerektiği düşünülmüştü. Bu sebeple bir medikososyal merkezi kurulmuş ve 1966'da merkezde bir psikiyatri uzmanının görevlendirilerek öğrencilerin ruh sağlıkları ile de ilgilenilmeye başlanmış, psikolog ve sosyal hizmet uzmanları da istihdam edilerek öğrencilere yardım faaliyetlerinin kapsamı genişletilmiştir" (Tan (2000: 48-49; akt. Duyan ve Özbesler, 2009: 21). Daha sonra, "1983'te Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Özel İhtisas Komisyonu Raporu'nda, okullarda rehberlik ve psikolojik danışma hizmetlerinin 'Okul Sosyal Hizmeti' adı altında psikolog, hekim, rehberlik ve psikolojik danışman ve sosyal hizmet uzmanından kurulu bir ekip tarafından verilmesi yönünde hazırlık yapılması" öngörülmüştür. Ayrıca, "17.04.2001 tarih ve 24376 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanan Milli Eğitim Bakanlığı Rehberlik ve Psikolojik Danışma Hizmetleri Yönetmeliği'nde rehberlik araştırma

merkezlerinde sosyal hizmet uzmanlarının görev almaları" ile ilgili bir düzenleme yapılmıştır. Fakat bugüne kadar sosyal hizmet uzmanlarının okul ortamlarında istihdam edilmeleri söz konusu olmamıştır. Duyan ve Özbesler'e (2009: 21) göre bunun sebepleri, "sosyal hizmet uzmanlarının daha çok Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu, Sağlık Bakanlığı ve Adalet Bakanlığı'na bağlı kurumlarda çalışmaları ve sayılarının yeterli olmaması" olarak belirtilmektedir.

Okul sosyal hizmeti, Türkiye'de uygulanmamakla birlikte belli okullarda "okul bağlantılı hizmetler" olarak tanımlanabilecek "üniversite-okul-sivil toplum kuruluşu işbirliği ile yürütülen bazı projeler" yer almaktadır (Yeşilkaya ve Meydan, 2016: 208). Ayrıca yapılan pek çok pilot çalışma ile okul sosyal hizmetinin önemine vurgu yapan değerlendirmeler dile getirilmektedir.

Bu kapsamda Duman'ın (2000) "lisede çeteye katılma potansiyeli olan gençlerin rehberlik servisleri ile iş birliği yürütecek olan okul sosyal hizmet servislerine duyulan ihtiyacı ortaya çıkaran çalışması Türkiye'de okul sosyal hizmet disiplinindeki ilk araştırmadır. Araştırmanın sonucunda özellikle ergenlik dönemindeki öğrencilere okullarda psiko-sosyal ihtiyaçlarını karşılamada ve sorunlarını çözmede yardımcı olabilecek okul sosyal hizmet uygulamaları ve rehberlik-psikolojik danışma hizmetlerinin yaygınlaştırılması" önerisinde bulunulmuştur.

Babahanoğlu ve Başer (2017), araştırmasında okuldaki sorunların çözüm ve kaynaştırma öğrencilerinin ailelerine yol gösterilmesinde okul sosyal hizmetine ihtiyaç duyulduğu bulgusuna ulaşmıştır. Akyüz'ün (2018) araştırma bulguları da öğretmenlerin % 97'si okul sosyal hizmet biriminin olumlu etki bırakacağı görüşündedir. Bu doğrultuda görüşülen katılımcıların tamamının üzerinde en çok durduğu noktaların okuldaki sorunların çözümünde "savunucu, davranış uzmanı, ruh sağlığı danışmanı, alkol/madde bağımlılığı uzmanı, BEP üyesi (bireysel eğitim plânı), şiddet önleme uzmanı, sistem değişiklik uzmanı ve program geliştirme uzmanı" rollerini üstlenen okul sosyal hizmet uzmanına dikkat çekmektedir (Zastrow, 2015: 494). Okul sosyal hizmet uygulamalarını gerçekleştirecek uzmanının eksikliği, bu rolleri uygulayacak uzmanın olmasının bırakacağı etkinin olumlu olacağı katılımcı öznelerinin genel görüşünü oluşturmuştur.

Sağlık'ın (2021a: 265) nicel verileri nitel verileri ile desteklediği karma yöntem araştırmasında, okul sosyal hizmetine ihtiyaç olduğunu belirten yönetici, öğretmen ve rehber öğretmenler; okul sosyal hizmetinin yapılandırılması, okul sosyal hizmet uzmanlarının görev tanımlarının belirlenmesi ve okul sosyal hizmeti uygulamalarının başlatılması gerektiği konularında birleşmişlerdir. Bu bağlamda okul ortamlarında yaşanan tüm olumsuzlukların giderilmesinde, gerçek ve etkili bir eğitim ortamı oluşturulabilmesinde,

öğrencinin üstün yararını gözeten, dezavantajlı gruplarda profesyonel anlamda çalışan okul sosyal hizmetinin okul ortamlarında doğrudan uygulamalarına ihtiyaç duyulmakta olduğuna ilişkin güçlü bir kanaat oluşmuştur (Sağlık, 2021b, 2021c). Belirtilen birçok araştırmada Türkiye'de uygulamaya koyulacak okul sosyal hizmetinin okullarda etkisinin yanında, toplum için olumlu sonuçlar getireceği bulgularına ulaşılmıştır.

İlgili literatür tarandığında "okul öncesinden yükseköğretime tüm eğitim sürecinde sosyal hizmet alanında var olan hizmet modellerinin geliştirilmesi okul sosyal hizmeti gibi yeni hizmet modellerinin oluşturulmasının gerekliliğine" vurgu yapıldığı görülmüştür (Aykara, 2010; Karakaya, 2012; Gökgöz, 2014; Aktan, 2016; Dağ, 2017; Yıldız, 2017; Çetintaş ve Gökçearslan-Çiftçi, 2017; Ceyhan, 2018; Arslan 2018; Hezer 2018; Yelboğa, 2018; Özdemir, 2018; İpek, 2018; Kuli, 2018; Küçük, 2018; Akyüz, 2018; Ercan, 2018; Akyüz, 2018; Çalış, 2019; Aykut, 2019; Sakınmaz, 2020; Karakaya, 2020). Bu noktada İngiltere'de salgın sürecinde okullarda artan ihmal, istismar ve bağımlılık sorunları nedeniyle 150'den fazla eğitim kurumunda görevlendirilmek üzere okul sosyal hizmet uzmanının görev alacağı bir proje başlatması Türkiye'deki projeleri destekler niteliktedir (https://www.bbc.com/news/uk-england-london-57978625, Erişim Tarihi: 10.10.2021). Bu projeyle yardıma ihtiyacı olan öğrencileri belirledikten sonra sosyal hizmet uzmanlarını eğitim ortamlarına yerleştirerek bu sorunları çözmeyi ve bu yöntemin çocukların bakıma sevk sayısını azaltıp azaltamayacağını araştırıyor.

Bu bağlamda Türkiye'de okul sosyal hizmetinin teoride tartışılması, öğrencilerinin okul içi ve okul dışında artan bağımlılık, şiddet, suç, intihar, istismar, zorbalık vb. sorunların kaynağı niteliğinde olan okul içerisine sosyal hizmet uygulamalarının dâhil edilmesi ve bu eksende sosyal politikalar geliştirilmesi gerekli görülmektedir (Aktan, 2014; Duman, 2014; Karakaya ve Sarıkaya, 2014; Nadir, 2014; Özbesler ve Duyan, 2009; Özkan ve Selcik, 2016; Türkeri, 2014; Sağlık, 2021b).

Sonuç ve Tartışma

Günümüz dünyasında başarılı kendine yetebilen, gelişmeleri iyi takip eden, uygun davranış kalıpları geliştiren, kendilerini savunabilen ve aktif sosyal ilişkileri olan fiziksel ve ruhsal olarak sağlıklı bireylerin yetişebilmesi ve durumu ne olursa olsun tüm bireylerin hakları olan eğitim olanaklarına ulaşabilmeleri için okul ortamlarının en etkili biçimde düzenlenmesi gerekmektedir. Ailede, sağlık noktasında, ruhsal olarak veya arkadaşlarıyla sorun yaşayan öğrencilerin etkili ve kaliteli bir eğitim alması mümkün olamamaktadır. Doğal olarak bu da öğrencilerin okuldan uzaklaşmalarına, birtakım olumsuz davranışlar gösterebilmelerine ve daha başka çeşitli sıkıntılar yaşama veya yaşatmalarına neden olabilmek-

tedir. İşte tüm bu sıkıntılı çevrenin elimine edilmesi ve her birey için uygun eğitim öğretim ortamının sağlanması için elzem olan okul sosyal hizmet uzmanlarına ihtiyaç gün yüzüne çıkmaktadır. Nitekim Amerika Okul Sosyal Hizmeti Uzmanları Derneği (SSWAA, 2018) internet sitesinde, günümüz okullarının neden bir okul sosyal hizmet uzmanına ihtiyacı olduğu " Bugün çocuklar, öğrenci olarak rollerini olumsuz etkileyen ve gittikçe artan toplumsal güçlerin kurbanıdır. Belli bir statikleşme durumuna gelene dek aile de sürekli değişen bir yapı içinde olduğundan çocukların fiziksel ve duygusal ihtiyaçları, onların okul ortamında öğrenmelerine ve durumlara uyum sağlamalarına engel olabilmektedir" ifadesiyle açıklamaktadır. Yine, okul sosyal hizmet uzmanlarının bireyin okul ve topluma sosyal ve duygusal adaptasyonunu sağlayan sosyal hizmet eğitimi almış birer ruh sağlığı profesyonelleri olarak hizmet veren birey meslek elemanları olduğu belirtilmektedir. Ayrıca bu uzmanların öğrenci ile ev, okul, toplum arasında karşılıklı direk veya dolaylı bir bağ kuran ve öğrencilerin akademik ve sosyal başarısını artırmayı hedefleyen profesyoneller olduğu da vurgulanmaktadır. Bu sebeple bir ülkenin kalkınmasında eğitim ne kadar önemli ve etken ise bir okulun başarısında da okul sosyal hizmet uzmanları o kadar etken ve gereklidir denilebilir.

21. yüzyıl dünyasında okul sosyal hizmet uzmanlarının en çok ilgilenmeleri gereken mesele krize müdahale ve sorun çözme gibi durumlardan ziyade okul ortamlarındaki olumsuzlukları en az seviyeye indirecek veya ortadan kaldıracak okul ortamları sağlanmasına yardımcı olmak olarak görülmektedir. Bu nedenle, Weare ve Nind'in (2011) de dediği gibi, okul sosyal hizmetinin artık erken müdahale ve önleme çalışmalarına daha çok ağırlık vermesi gerekmektedir. Bu amaçla küçük çocuklarla erkenden işe başlayarak iyi düzenlenmiş müdahale programları geliştirilebilir. Bu çocuklara problem çözme ve toplumsal farkındalık gibi duygusal ve sosyal beceriler kazandırılarak bütüncül ve pozitif bir aktif müdahale çalışması uygulanabilir. Böylece büyük sorunlar ortaya çıkmadan önlenerek ve olumlu bir okul iklimi yaratılarak sosyal ve akademik yönden daha başarılı bireylerin yetiştirilmesi sağlanabilir.

Sonuç olarak Türkiye'de okul sosyal hizmeti yapılandırılmasına gidilerek ilk aşamada İl/İlçe Millî Eğitim Müdürlüklerinde ve Rehberlik Araştırma Merkezlerinde okul sosyal hizmet birimleri kurulmalı, pilot projelerle sosyal çalışmacılar görevlendirilip ailelere bilinçlendirici eğitimler verilmeli, salgın sürecinde sokağa çıkma yasağının artması muhtemel olan ihmal, istismar, şiddet ve bağımlılık gibi sorunların erken çözümünde Millî Eğitim Bakanlığı bünyesinde sosyal çalışmacı istihdam edilmelidir.

Belirtilen tüm bu öneriler, Türkiye'de okul sosyal hizmetinin ekolojik yaklaşımına dayalı uygulamanın ve dolayısı ile okuldaki ekibin bir parçası olacak okul sosyal hizmet uzmanının olması gerekliliğine dikkat çekmektedir.

Kaynakça

Aktan, M. C. (2016). *Türkiye'de Okul sosyal Hizmetinin Yapılandırılmasına ilişkin Nitel bir Araştırma: Sorunlar, Gereksinimler ve Çözüm Önerileri*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi.

Aktan, M.C. (2016). Türkiye'de Okullarda Öğrencilerin Karşılaştıkları Problemler Ve Okul Sosyal Hizmeti. *International Journal of Social Sciences and Education Research Online*, 2(1), 244-254. http://dergipark.gov.tr/ijsser

Akyüz, Z. (2018).*İlköğretim Öğretmenlerinde Sosyal Hizmet Algısı ve Okul Sosyal Hizmeti.* Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Arslan, Ş. (2018*). Boşanmanın lise öğrencileri üzerindeki etkisinin okul sosyal hizmeti bakış açısıyla incelenmesi: Sincan ilçesi örneği*. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Hizmetler Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi.

Ayasse, R.H. ve Stone, S.I., (2015). The Evolution of School Social Work Services in an Urban School District. *Children & Schools,* 37(4), 215-222. doi: 10.1093/cs/cdv025

Aykut, S. (2019). *Türkiye'deki Suriyeli Çocukların Eğitim Sorunları: Farklılıklara saygı eğitimi odağında Okul Sosyal Hizmeti Önerisi* Doktora Tezi. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Hizmetler Anabilimdalı.

Babahanoğlu, R., ve Başer, D. (2017). Türkiye'de Okul Sosyal Hizmetinin Önemi ve Gerekliliği: Konya Örneği. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi,* 10(51), 650-655.

Beck, Kathrin f. (2017). The Diversity of School Social Work in Germany: A Systematic Review of the Literature. *International Journal of School Social Work*, 2(1), 1-23.

Ceyhan, E. K. (2018). *Anne Baba Ergen İlişkileri ile Aile İşlevleri Arasındaki İlişkinin Okul Sosyal Hizmeti Açısından İncelenmesi*. Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Sosyal Hizmet Bilim Dalı Doktora Tezi.

Costin, L.B., (1969). *A historical review of school social work*. SocialCasework: October 1969 pg. 439-453.

Çalış, N. (2019). *Ergenlik Döneminde Bulunan Öğrencilerin Aile İlişkilerinin Okul Yaşamına Yansımaları ve Okul Sosyal Hizmeti.* Hacettepe Üniversitesi Sosyal bilimler Enstitüsü Sosyal Hizmetler Anabilim Dalı Doktora Tezi.

Çetintaş, E. (2017). *Lise öğrencilerinin engellilere yönelik tutumlarının okul sosyal hizmeti odağında incelenmesi: Erzincan ili örneği*. Ankara Üniversi-

tesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Sosyal Hizmetler Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi.

Dağ, A. (2017). *Lise öğrencilerinin arkadaş-akran gruplarından dışlanmasının okul sosyal hizmeti açısından analizi: Sakarya örneği.* Yalova Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Hizmetler Anabilim Dalı Sosyal Hizmet Bilim Dalı Doktora Tezi.

Duman, N. (2000). *Ankara Liselerinde Çeteye Katılma Potansiyeli Olan Öğrenci Grupları ve Okul Sosyal Hizmeti.*

Dupper, D. R. (2003). *School Social Work: Skills And İnterventions For Effective Practice*. Hoboken, New Jersey : John Wiley & Sons, Inc.

Electronic Newsletter, (March 2014). *A Snapshot of School Social Work in 2014. International Network for School Social Work*. http://nebula.wsimg.com/ec7934ca6279403f2df7f0166709c966?AccessKeyId=716DD3D488675368DC3E&disposition=0&alloworigin=1 (Erişim Tarihi: 24.04.2018 01:43)

Ercan, F. Z. (2018). *Suriyeli Sığınmacı Çocukların Eğitim Durumları ve Okul Sosyal Hizmeti.* Selçuk Üniversitesi Sağlık bilimleri Enstitüsü Sosyal Hizmetler Anabilim Dalı Doktora Tezi.

Gökgöz, E. A. (2014). *İlkokul Eğitiminin Kalitesini Artırmada Okul-Aile İşbirliği ve Okul Sosyal Hizmeti.* Yalova Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Hizmetler Anabilim Dalı Sosyal Hizmet Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi.

Hezer, K. (2018). 6-*12 Yaş Arası Öğrencilerin Sosyal Uyum Sorunu ve Okul Sosyal Hizmeti: Sancaktepe Örneği*. Üsküdar Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Sosyal Hizmetler Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi.

IFSW & IASSW, (2004). https://www.iassw-aiets.org/wp-content/uploads/2015/10/Ethics-in-Social-Work-Statement-IFSW-IASSW-2004.pdf (Erişim Tarihi: 11.05.2018)

International Network for School Social Work Newsletter 2015 Archive. (2015) http://nebula.wsimg.com/9a9e2c780998de2d29bf962942b45d04?AccessKeyId=716DD3D488675368DC3E&disposition=0&alloworigin=1 (Erişim Tarihi: 24.04.2018)

İpek, M. (2018). *Okul Sosyal Hizmeti Bağlamında Ortaokul Öğrencilerinin Refah Düzeylerinin Devamsızlık Durumlarına Etkisinin İncelenmesi.* Üsküdar Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Sosyal Hizmetler Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi.

Jarolmen, JoAnn. (2014). *Okul Sosyal Hizmeti: Bir uygulama kılavuzu. (*Çev.Ed. Yasemin Özkan). Ankara: Nika Yayınevi.

Jung-Sook Lee (2012) School Social Work in Australia, *Australian Social Work*, 65(4), 552-570 http://dx.doi.org/10.1080/0312407X.2012.675343 (Erişim Tarihi: 14.05.2018)

Karakaya, S. (2012). *İlköğretim okullarında ailenin eğitime katılımı ve okul sosyal hizmeti.* Yalova Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü / Sosyal Hizmetler Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi.

Karakaya, Ş. (2020). *Türkiye'de Suriyeli Çocukların Yaşadıkları Sorunların Okullaşma Süreçlerine Etkisi ve Okul sosyal Hizmeti Bağlamında Çözüm Önerileri.* İstanbul: İstanbul Üniversitesi Cerrahpaşa/Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi.

Kelly, Michael S. (2008). *The Domains And Demands of School Social Work Practice: A Guide to Working Effectively With Students, Families, and Schools*. Oxford Workshop Series.

Kuli, G. (2018). *Okul ortamlarında sosyal hizmet uygulaması ihtiyacı: Rehber öğretmenlerin okul sosyal hizmeti ile ilgili düşünceleri üzerine bir araştırma*. Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Sosyal Hizmetler Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi.

Küçük, G. (2018). *Ergenlerin İletişim ve Sorun Çözme Becerileri Arasındaki İlişkinin İncelenerek Okul Sosyal Hizmeti Düzeyinde Değerlendirilmesi*. Ankara: Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Yüksel Lisans Tezi.

Özbesler, C. ve Duyan, V. (2009). Okul Ortamlarında Sosyal Hizmet. *Eğitim ve Bilim Dergisi,* 34(154), 17-25.

Özdemir, S. G. (2018). *Okul sosyal hizmeti bağlamında cinsel istismarı önleme eğitiminin 8-11 yaş grubundaki çocukların farkındalık düzeylerine etkisi*. Kocaeli Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Hizmetler Anabilim Dalı Sosyal Hizmet Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi.

Sağlık, S. (2021a*). Ortaöğretimde Okul Sosyal Hizmetinin Gerekliliğine Dair Yönetici, Öğretmen ve Rehber Öğretmenlerin Görüşlerinin İncelenmesi: Karma Desen Araştırması* (Doktora Tezi). İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Sağlık, S. (2021b). Okul Ortamında Karşılaşılan Problemlerin Okul Sosyal Hizmeti Ekseninde Değerlendirilmesi. *Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi*, 10(2), 60-84.

Sağlık, S. (2021c). Eğitimcilerin Sosyal Hizmete Yönelik Metaforlarının Belirlenmesine İlişkin Nitel Bir Araştırma: Yalova İli Örneği. *Yalova Araştırmaları Kongre Kitabı*, 22-23 Ekim 2021, Yalova.

Sakınmaz, S. (2020). *Kaynaştırma Eğitiminde sosyal Beceri ve akademik Öz-Yetrliğin Okul Sosyal Hizmeti Odağında Değerlendirilmesi Üzerine Nicel Bir Araştırma: Antalya İli Örneği.* Ankara: Ankara Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi.

School Social Work History (2018). http://www.schoolsocialworkhistory.com/school-social-work-across-the-globe.html (Erişim Tarihi: 24.04.2018).

School Social Work Services, (2012). SSWAA https://docs.wixstatic.com/ugd/426a18_efad06f06f4f4329985d5d1961603352.pdf (Erişim Tarihi: 11.05.2018)

Shaffer, G.Y ve Fisher, R.A. (2017). *History of School Social Work. School Social Work National Perspectives on Practice in Schools* içinde Edt. Sosa, L.V., Cox, T. ve Alvarez, M. Oxford University Press. USA.

Songsik, C., Eunseok, B., Haekeung, P., Youngji, S., Hyojung K. (Tarih Belirtilmemiş). Case Study Concerning the Community Approach of the South Korea Educational Welfare Policy. http://www.welfareasia.org/4thconference/papers/Choi_A%20study%20on%20local%20apporaching%20of%20Korean%20education%20welfare%20policy%20through%20a%20case%20study.pdf (Erişim Tarihi: 14.05.2018)

SSWAA Newsletter, January, 2018. https://docs.wixstatic.com/ugd/426a18_4ab1194e48514c34a9a9aeb8b18bf08f.pdf (Erişim Tarihi: 10.05.2018).

Weare, K ve Nind, M. (2011) Mental Health Promotion and Problem Prevention in Schools: What Does the Evidence Say?. Health Promotion International, Vol. 26 No. S1 Oxford University Press doi:10.1093/heapro/dar075 (Erişim Tarihi 11.05.2018)

Yelboğa, N. (2018). *Liseli Öğrencileri Akran Zorbalığına İten Nedenlerin Değerlendirilmesi ve Okul Sosyal Hizmeti Bağlamında Çözüm Önerilerinin Sunulması*. İstanbul Üniversitesi / Sağlık Bilimleri Enstitüsü Sosyal Hizmetler Anabilim Dalı Sosyal Hizmet Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi.

Yeşilkayalı, E. ve Meydan, S. (2017). Bir Ortaokul Özelinde Okul Sosyal Hizmeti İhtiyacının Belirlenmesi. *The Journal of Academic Social Science*, 5(53), 206-22.

Yıldız, H. (2017). *Öğrencilerin Okul Dışı Vakitlerinin Değerlendirilmesinde Ailelerin Rolü ve Okul Sosyal Hizmeti.* Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Hizmetler Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi.

Bölüm 3

DAVRANIŞ BAZLI SATIŞ YÖNETİM KONTROL SİSTEMLERİ VE SATIŞ ALAN/ BÖLGE YÖNETİMİNİN SATIŞ PERFORMANSI ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ – VAKA ÇALIŞMASI İNCELEMESİ

Kutay MUTDOĞAN[1]

1 Dr. Kutay Mutdoğan kmutdogan@gmail.com OrcID 0000-0002-7357-027X

Giriş

Satış ve pazarlama, günümüz rekabetçi iş piyasasında her sektör için üstünde en çok durulması gereken konuların başında gelmektedirler. Ancak bu konuların bu denli önemli olmasına rağmen, satış ve pazarlama ile ilgili stratejiler ve özellikle de alternatif yönetsel yöntem ve uygulamalar ile ilgili hem akademi hem de iş dünyasında yeterli ölçüde çalışmalar yapılmamaktadır. Buna bağlı olarak davranış bazlı satış yöntemleri ve satış yönetim kontrol sistemleri, firmaların satış organizasyonu tasarlama ve uygulamada fayda sağlayabilecekleri ve genel anlamda üzerinde çok düşünülmeyen sistem ve uygulamalardır. Bu çalışma, özel sektörde faaliyetlerini sürdüren bir firmanın tasarlayıp, uygulamaya koyduğu bir 'Satış Alan/Bölge Yönetimi' modelinin, firmanın satış performansına etkileri üzerinden, bahsedilen kavramların önem ve etkilerini gösterebilmek açısından faydalı bir araştırma olma özelliğini taşımaktadır.

Uluslararası iş dünyasında, rekabete karşı dayanabilmek ve rekabetçi bir firma olabilmek adına, şirketler satış strateji ve taktiklerini ve bu kavramlarla ilintili olarak satış bölge yönetimlerini düzenli olarak geliştirmek ve güncellemek durumundadırlar (Cravens ve arkadaşları, 1992; Corcoran ve arkadaşları, 1995). Diğer taraftan, birçok firma da operasyonel maliyetlerini asgariye indirmek ve verimliliklerini arttırabilmek için de stratejiler geliştirmeye çalışmaktadır. Bu anlamda şirketler, satış operasyonlarını, etkili müşteri yönetimi, etkili alan yönetimi ve satış temsilcilerinin verimliliklerini arttırma gibi araçlarla en verimli yapıya ulaştırmaya çalışmaktadırlar. Yakın dönemde IBM ve P&G firmalarının, uluslararası satış organizasyonu yapılarında yaptıkları ilgili değişimler bu duruma uygun verilebilecek örneklerden sadece iki tanesidir (Dobrzynski, 1993; Lawrence, 1993).

Literatürde; bugüne kadar yapılan çalışmaların birçoğunda, firmaların satış performansları, bireysel olarak satış temsilcilerini odak alarak sonuçlar elde edilmeye çalışılmıştır, ancak diğer etkili olabilecek faktörleri irdelememek çoğunlukla yetersiz sonuçlara sebep vermiştir (Churchill ve arkadaşları, 1985). Diğer yandan, her ne kadar yönetim biçimleri ve kurum kültürü ilişkisi üzerinden satış performanslarını değerlendiren kimi araştırmalar olsa da, satış yöneticilerinin etkisinin, satış performansı üzerindeki etkisi de araştırmalara konu olmamıştır (Tixier, 1994). Yapılan araştırmaların, istenilen sonuçları vermemesinden ötürü, firma yöneticileri ve araştırmacılar bazı durumsal değişkenleri incelemeye başlamışlardır. Buna örnek olarak, Weitz ve arkadaşlarının (1986) yapmış oldukları çalışmada, yönetici ya da katılımcı olarak, satış yönetimi kontrol sistemleri ya da satış alan yönetimi kavramlarının satış performansına yaptığı etki üzerine çalışmışlardır. Bu ve benzeri kavramların incelenmesi, her ne kadar henüz çok sayıda olmasada, sadece satış temsilcilerinin performansına odaklanılan araştırmalara göre çok daha fazla bir şekilde satış organizasyonlarının ve satış müdürlerinin,

satış performansına olan etkilerini ortaya koymaktadır (Cravens ve arkadaşları, 1993; Ganesan ve arkadaşları, 1993; Darmon, 1993).

Son dönemlerde, artan bir şekilde satış yönetimi kontrol sistemleri ve satış performans arasındaki ilişkiyi inceleyen bazı örnek çalışmalar ise şu şekilde sıralanabilir; Anderson ve Oliver (1987), Cravens ve arkadaşları (1993), Oliver ve Anderson (1994). Ancak bahsedilen bu çalışmalarda da, satış alan yönetimi ve satış performansı arasındaki ilişkiye değinilmemiştir. Diğer taraftan Babakuş ve arkadaşlarının (1996) yapmış oldukları çalışmada satış alan yönetimi, kurumsal verimlilik, satış yönetim kontrol sistemleri ve satış performansı kavramları arasındaki ilişki değerlendirilmeye çalışılmıştır. Bu ilişki irdelenirken, kavramların ilişkisi üzerine bir model kurgulanmış ve potansiyel ilişkiler ile ilgili hipotezler geliştirilmiştir. Bu çalışmada da; bahsedilen kavramların birbirleriyle ilişkisi bir vaka çalışması üzerinden ortaya konacak ve kurgulanmış ve uygulanmış olan satış alan yönetimi ve satış yönetimi kontrol sistemlerinin satış performansına etkileri, kurumsal olarak elde edilmiş olan sonuçlar ile ilintilendirilerek kavramlar arasındaki ilişkiler ortaya konmaya çalışılacaktır.

Araştırmanın Modeli

Yapılan bu çalışmada, önceki bölümde de anlatılan kavramların birbirleriyle ilişkilendirildikleri ve daha önce yapılmış birçok benzeri çalışmada da kullanılan ve aşağıda 1. Şekil'de de gösterilen 'Satış organizasyonu tasarım şablonu' kavramsal modeli kullanılmıştır. İlgili model ilk olarak, Walker ve arkadaşları (1979) tarafından kullanılmıştır. Modelin, yapılan bu araştırma açısından faydalı yönlerinden bir tanesi, modelin kurumsal verimlilik ve satış temsilcilerinin performansı arasındaki ilişkiyi konu alıyor olmasıdır (Walker ve arkadaşları, 1979; Cravens ve arkadaşları, 1993). Modelin diğer bir avantajı ise; modelin çıktılarının, davranış bazlı ve satış rakamı bazlı olarak ayrı bir şekilde incelenmesidir (Jaworski ve Kohli, 1991; Cravens ve arkadaşları, 1993).

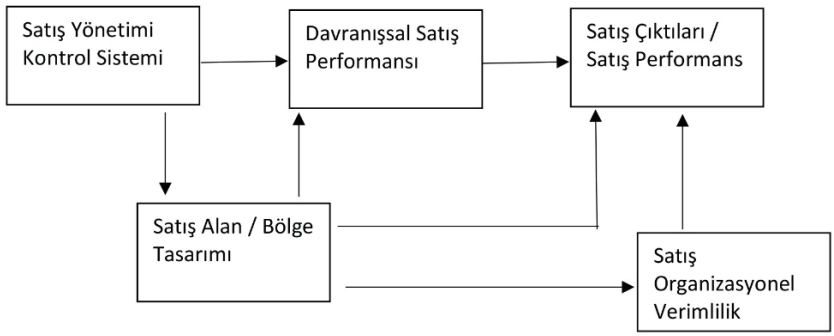

Şekil 1: *Satış organizasyonu tasarım şablonu*

Bu anlamda modelin, davranış bazlı, satış bazlı performans çıktılarının ve kurumsal verimlilik kavramlarının ayrı ayrı inceleniyor olması, geçmişte yapılan satış odaklı araştırmalarda gözükmeyen ve satış performanslarını birçok farklı ayrıntı ile irdelebiliyor olmasından ötürü önemli bir katkı sağladığı ortaya çıkmaktadır. Bu durumun aksine, geçmişte yapılan araştırmalarda en çok ortaya çıkan sorun, satış temsilcilerinin performansı ile kurumsal verimlilik kavramlarının karıştırılıyor ve birbirlerine yerine kullanılabiliyor olmasıdır (Churchill ve arkadaşları, 1985; Walker ve arkadaşları, 1979; Cravens ve arkadaşları, 1993).

Araştırmada kullanılan olan model önermesinin diğer bir avantajı, satış yönetimi kontrol sisteminin ve dolayısıyla satış yönetimi ile ilgili farklı kavramların, satış performansı üzerindeki etkilerini inceleme imkanı yaratıyor olmasıdır. Anderson ve Oliver (1987), yapmış oldukları çalışmada, satış kontrol sistemlerini davranış bazlı ve satış rakamı bazlı olarak iki boyutta incelemişler ve yine çıktıları davranış esaslı ve prim esaslı olarak ortaya koymaya çalışmışlardır. Modelin diğer bir avantajı ise; modelde satış yönetimi kontrol sistemleri içerisindeki ilişkiler, satışı etkileyen unsurlar ve süreçlerin modele dahil ediliyor olmasıdır. Anderson ve Oliver (1987) yapmış oldukları çalışmada; satış yönetimi kontrol sistemlerinin varlığını ve etkisini amprik bir çalışma ile ortaya koymuşlardır. Bu çalışmada araştırmacılar; yönetim kontrol ve prim kontrol şeklinde iki kontrol boyutu ortaya koymuşlardır. Bu çalışmada da satış yönetim kontrol sistemleri irdelencek olup hem yönetim kontrol hem de prim kontrol boyutları inceleniyor olacaktır.

Önceden de belirtildildiği gibi, kullanılan bu modelin bu araştırmayı da ilgilendiren en önemli avantajı satış yönetimi sistemleri kapsamında, satış sonuçlarını etkileyen olası unsurları araştırmaya dahil edebiliyor olmasıdır. Satış organizasyon yapısı, satış ekip büyüklüğü, satış alan tasarımı, satış ekiplerinin yeni müşteri kazanımı, müşteri yönetimi, ürün yönetimine odaklanmaları gibi kavramlar bu doğrultuda incelenmiş kavramlardır (Beswick ve Cravens, 1977; Ryans ve Weinberg, 1979; Lodish, 1980; Zoltners ve Sinha, 1983; LaForge ve Cravens, 1985; Ryans ve Weinberg, 1987; Rangaswamy ve arkadaşları, 1990). Bu çalışmada da, her ne kadar temel olarak satış alan yönetiminin satış performansına olası etkisi inceleniyor olsa da, satış ekibinin odaklanma alanları, müşteri yönetimi, müşteri kazanımı gibi kavramlar da dolaylı olarak araştırmaya dahil edilmiştir. Kullanılan modelin diğer bir olumlu yanı ise satış organizasyonu içerisinde yer alan satış kademeleri, her ne kadar hem yapılan işlerde hem de ilgili yayınlarda odak noktaları farklı olsa da, tümüyle araştırmaya dahil edilmiştir. Yani bu araştırmada yer alan vaka çalışmasında satışın ve hatta organizasyonun farklı yönetim kademeleri operasyonel olarak araştırmaya dahil edilmiştir. Modelde yer alan diğer kavramları da tanımlamak ve literatürde yer alan ilgili çalışmalara bakmak yerinde olacaktır.

Satış Organizasyonel Verimlilik ve Satış Performansı

Churchill ve arkadaşlarına (1993), satış organizasyonu verimliliğini; tüm örgütsel çıktıların özeti şeklinde tanımlamışlardır. Farklı araştırmacılara göre bu tanımlama organizasyonun tümü için de, belirli satış bölgeleri ya da ürünler gibi kimi alt birimler için de kullanılabilmelidir (Lambert ve Kniffin, 1970; Cravens ve arkadaşları, 1972; Cravens ve Woodruff, 1973; Lucas ve arkadaşları, 1975; Beswick ve Cravens, 1977; Ryans ve Weinberg, 1979; LaForge ve Cravens, 1981-1982; Ryans ve Weinberg, 1987). Diğer bir grup araştırmacı ise, satış organizasyonu verimliliğini; maliyet yönetimi, gelir dağılımı, varlık yönetimi, karlılık gibi diğer birçok başka kavram ile de açıklamaya çalışmışlardır (Churchill ve arkadaşları, 1993; Dubinsky ve Barry, 1982; Jackson ve arkadaşları, 1983; Schiff, 1983; Cron ve Levy, 1987; Morris ve arkadaşları, 1991; Ingram ve LaForge, 1992). Bu araştırmada da, zaman yönetimi, çalışan verimliliği ve karlılık, maliyet yönetimi gibi birçok kavram, satış performansı ve çıktıları ile birlikte inceleniyor olacaktır.

Birçok diğer çalışmada yine bütüncül bir bakış açısıyla satış organizasyonel verimlilik ve satış performanslarına çevresel faktörler, örgütsel faktörler, satış temsilcileri özellikleri gibi birçok değişkenin etki edebildiği ortaya konmuştur (Cravens ve arkadaşları, 1972; Beswick ve Cravens, 1977; Ryans ve Weinberg, 1979; LaForge ve Cravens, 1985; Ryans ve Weinberg, 1987). Bahsedilen araştırmalarda, satış organizasyonel verimliliği ile satış çıktıları ya da performansı olumlu anlamda ilişkilendirilmiştir ancak bu çalışmada da anlatılacağı üzere sayısal performans çıktıları açısından bu ilişki her zaman olumlu olmayabilecektir. Bu ilişki, tamamen organizasyonların kısa orta ve uzun vadeli hedefleri ile ilişkili olabileceği gibi aynı zamanda, yine organizasyonların satış temsilcilerinden beklentileri ile ilgili olarak da değişkenlik gösterebilecektir.

Modelde belirtilmiş olan, davranışsal performans, temel olarak satış temsilcilerinin işleri veya sorumlulukları kapsamında satış rakamları haricinde yapmaları gereken organizasyonel amaç ve hedefleri gerçekleştirmeleri olarak tanımlanabilecektir. Bu doğrultuda araştırma yapan bazı araştırmacılar şu şekildedir; Walker ve arkadaşları, 1979; Jaworski ve Kohli, 1991; MacKenzie ve arkadaşları, 1993; Cravens ve arkadaşları, 1993. Davranışsal modele göre, satış temsilcilerinden istenilen sonuçlar ve hedefler ile satış rakamlarına yönelik sonuçlar ile ilgili net farklar olduğu ve aynı olmayan sonuçlar ortaya çıkardığı ile ilgili de birçok amprik araştırma yapılmıştır (Behrman ve Perreault, 1982, 1984; Jaworski ve Kohli, 1991; Cravens ve arkadaşları, 1993; Oliver ve Anderson, 1994). Bu araştırmada da, modelde konumlandığı şekilde satış organizasyonel verimliliği, davranışsal amaç ve çıktılar, ve satış rakamsal performans ve çıktıları kavramları da ayrı birer kontrol aracı olarak kabul edilecek ve süreç

çıktıları ile birlikte bir arada incelenecektir. Araştırmanın bu bölümünde, öncelikle vaka çalışmasına konu olan firma ile bilgilendirmede bulunmak ve vaka çalışmasını oluşturan alan yönetimi uygulamaları ve sonuçlarını incelemek ve devamında bahsedilen model doğrultusunda satış kontrol yönetimi unsurlarının birbirleriyle olan ilişkileri, elde edilmiş sonuçlara göre değerlendirme yerinde olacaktır.

ABC Firması Vaka Çalışması

ABC Firmasının Tanıtılması ve Firmanın Satış Perspektifi ve Uygulamaları

ABC firması, Dünya çapında, ciro açısından ağırlıklı olarak B2B (Business to Business), kurumsal firmalara ürünlerini pazarlayan ve satan, göreceli olarak da daha düşük bir yüzde ile doğrudan son kullanıcılara da (B2C-Business to Customer) ürünlerini pazarlayan ve satan ve yapı endüstrisi pazarında yer alan çok uluslu bir firmadır. Firmanın gizlilik ilkeleri gereğince, firmanın gerçek ismi yerine araştırmanın devamında da ABC firması olarak anılacaktır.

ABC firması, farklı ürün grup ve kategorilerinde Ar-Ge ve Ür-Ge çalışmaları yapmakta olup, bu ürünlerini e-ticaret, perakende mağaza, müşteri arama merkezi ve doğrudan satış temsilcileri aracılığıyla müşterilerine satmaktadır. Firma, 150 ülke ve üzerindeki pazarlarda ürünlerini pazarlıyor ve satıyor olup dünya çapında yaklaşık 20,000 çalışan istihdam etmektedir. ABC firması, makina gruplarından, optik cihazlara, sarf malzeme gruplarından, kimyasal ürün gruplarına kadar birçok farklı ürün grubu üretimi ve satışında faaliyet götermektedir. ABC firması, gerek faaliyette bulunduğu ürün gruplarında gerekse tüm bu ürün gruplarıyla faaliyette bulunduğu coğrafi pazarlarda ya da ülkelerde hacimsel Pazar payı olarak ilk üç firma arasında yer almakta olup, değer payında, yani pazarda toplam harcanan maddi değerden aldığı payda, ve aynı zamanda rakipleriyle kıyaslandığında karlılıkta Pazar lideri konumundadır.

Firma, sattığı ürünlerin ücretini nakit, çek, senet ya da açık hesap yöntemleri ile tehsil etmektedir. Nakit ödeme dışındaki seçeneklerde, firma, müşterilerinin geçmiş alış verişlerini ve kendi tuttuğu kredi derecelendirmelerine göre karar vermektedir, ve kredi derecesi yeterli olmayan müşterilerine nakit ödeme dışında herhangi bir seçenek sunmamaktadır.

Önceden de belirtildiği gibi, ABC firmasının kullandığı satış kanallarından bir tanesi de müşterileri doğrudan ziyaret eden saha satış temsilcileri aracılığı ile gerçekleşmektedir. Bu aşamada, ABC firmasının, tasarlayıp uygulamaya koyduğu yeni 'Satış Alan Yönetimi' programının öncesinde ve sonrasında saha satış temsilcilerinin günlük aktiviteleri, hedefleri, satış yönetimleri gibi kavramları ayrı ayrı incelemek ve bu sayede

uygulamaya sokulan bu yeni programın getirdiği değişiklikleri incelemek yerinde olacaktır.

Bahsi geçen 'Satış Alan Yönetim' programından önce, ABC firmasının saha satış temsilcileri, firmanın kendilerine uygun gördüğü semt ve mahalle sınırlarına göre müşterilerini belirlemekte ve bu müşterilere ziyaretlerini gerçekleştirmektelerdi. Yapmış oldukları ziyaretler ile birlikte, ilgili dönemde, saha satış temsilcilerinin hedefleri, ürün grubu ayırt etmeksizin satış rakamı ve çıktısı odaklıydı. Belirli dönemler, pazarlama departmanlarından gelen ürün odaklı ya da müşteri odaklı hedeflerin haricinde, satış temsilcileri sadece yapmış oldukları satış hacminden ve değerinden sorumluydular ve sadece bu kritere göre primle ödüllendirilmekteydiler. Satış temsilcilerinin, ikinci bir hedef denilemeyecek ancak takip ettikleri diğer bir konu ise müşterilerden topladıkları tahsilat tamamlama oranlarıydı. Bu hedefin, ikinci bir hedef olarak kabul edilmemesinin nedeni ise, sattıkları ürünlerin ücretlerini, nakit ödeme yapan müşteriler hariç, tam olarak müşterilerden toplaymamaları, onların ilgili satışı tamamlayamadıkları anlamına gelmekteydi. Bu nedenle, ABC firmasında yer alan satış temsilcileri satış çıktıları ile birlikte, bu satışların tahsilatlarını da tam olarak toplama oranlarına göre performans değerlendirmelerine tabi tutulmakta ve primlendirilmekteydiler.

ABC firması, uluslararası yönetim anlamında vermiş olduğu bir karar ile, firma stratejilerinin önemli bir bölümünü saha satış temsilcileri üzerinden uygulamaya karar vermiştir. Firma, doğrudan satış yöntemi olarak kullandığı saha satış temsilcilerinin etkinliği ve verimliliğini arttırmak amacındaydı. Bunun yanı sıra, sadece dönemsel olarak kimi ürün gruplarına ya da müşteri gruplarına odaklanmak yerine, tüm seneye yayılan, tutarlı ve istikrarlı hedefler oluşturarak tüm ürün grupları ve müşteri gruplarında senelik hedefleri doğrultusunda hacim ve pazar paylarını arttırmak arzusundaydı.

ABC firması ayrıca karlılığını da arttırmak niyetindeydi ve satış ekibinin ürünleri, çoğu zaman, müşterilerle kurulan ikili ilişkilere göre ve keyfi olarak belirlenmiş iskonto oranları ile satıyor olması, hedeflenen karlılık oranlarını önemli ölçüde olumsuz olarak etkilemekteydi. Firma, aynı zamanda saha satış zaman yönetimi ve verimliliği konularını optimize etmek istiyordu, bunu da hem her müşteriye, potansiyelleri doğrultusunda azami satış yapmak hem de satış temsilcilerinin saha ziyaretlerini en verimli olacak şekilde düzenlemek ve kontrol etmek istiyordu.

ABC firması, ayrıca müşteri platformunu kurmak, geliştirmek ve büyütmek isteğindeydi. Bunun için de, müşteri odaklı bir yaklaşım içinde, müşteriler ile sadece satış odaklı bir yaklaşıma değil, ilişki ve geliştirme odaklı bir yaklaşımı benimseme arzusundaydı. ABC firmasının diğer bir

hedefi ise, müşterileriyle geliştirdiği ilişkiyi satış temsilcilerine bağlı olmadan sürdürebilmekti, bu nedenle de yeni bir 'Müşteri İlişkileri Yönetim' sistemi de geliştirmek çok önemli bir ihtiyaç haline gelmekteydi.

ABC Firmasının Stratejik İhtiyaç ve Beklentileri

Öncelikle, ABC firmasının, tasarlayıp uygulamaya koyduğu 'Satış Alan/Bölge Yönetimi' programının ortaya çıkma amaç ve gereksinimlerini tanımlamak gerekmektedir;

- Müşteri potansiyellerinden, potansiyelleri ölçüsünde faydalınılmıyor olması,

- Satış temsilcilerine, önceki yıllarda aynı müşterilere yaptıkları satış rakamlarının arttırılması dışında, herhangi bir hedef belirlemenin ve vermenin mümkün olmaması,

- Zaman yönetimi ve ziyaret müşteri sayısı açısından, satış temsilcilerinin verimliliklerinin arttırılması,

- Farklı ürün gruplarının, belirli kriterlere göre sınıflandırılmış müşterilere detaylı bir şekilde tanıtılması ve mümkünse satışının gerçekleştirilmesi,

- Hedeflenen sayıdaki müşterilere mutlak bir biçimde uygulama gösteriminin (demo) gerçekleştiriliyor olması ve bununla ilişkili bir biçimde satış temsilcilerinin araç makina günlük ve haftalık stoklarının doğru bir şekilde belirlenmesi ve bulundurulması,

- Firmanın toplam stok ve satış oranlarının daha doğru bir biçimde tahmin edilmesi ve buna uygun bir şekilde maliyetlerin düşürülmesi,

- Günlük ve haftalık olarak asgari müşteri ziyaret sayılarının mutlaka gerçekleştiriliyor olabilmesi,

- Müşteri tahsilatlarının belirli bir plan çerçevesinde takip ediliyor olması,

- Ziyaret edilen müşterilerden, kendi proje ve işleri hariç diğer projelere dayalı irtibat bilgileri ve referans bilgilerinin alınması,

- Sadece hale hazırda satış yapılan müşterilere değil, daha önceden hiç satış yapılmamış ya da çok az miktarda satış yapılmış müşterilere de odaklanmak ve bu müşterilere yapılan satış miktarının arttırılması,

- Müşterilerin doğrudan satış kanalını kullanmaları ile beraber, firmanın hazırladığı diğer satış kullanımları için de ikna edilmeleri ve bu kanalları kullanmaya başlamaları,

- Sınıflandırılmış müşteri tanım, statü ve ihtiyaçlarına uygun olarak, keyfi olmayan doğru fiyatlandırmaların yapılıyor olması ve bu anlamda karlılığın yükseltiliyor olması,

- Yapılan her müşteri ziyaretinde, ziyaret amaçlarının müşterinin özelliklerine uygun olarak belirleniyor olması ve bu sayede ziyaret kalitesinin yükseltilmesi,

- Müşterilerle kurulan ilişkilerin, ve edinilen bilgilerin satış temsilcileri ile sınırlı bırakmamak, aksine sürekli değişen ve yenilenen satış ekipleri ile birlikte müşteri ilişkilerini yeniden kurmak için çaba göstermeden, kurulan ilişkinin devam ettirilmesi.

ABC firması, dünya çapında yer alan tüm şubeleri ile birlikte yukarıda belirtilen amaçları gerçekleştirebilmek adına müşteri merkezli olarak müşteri operasyonel faaliyetlerine göre segmentasyon yapmaya, ürün portföyünde yer alan ürün gruplarına ayrı büyüme hedefleri vermeye, müşteri merkezli olmak adına ticari ve marka ihtiyaçları olmak üzere müşterilerini segmentlere ayırmaya ve bu ayrılan segmentlere göre hedefler belirlemeye, aynı zamanda da sürüdürülebilir bir ticaret adına müşterilere sadakat statüsü sınıflandırması yapmaya ve bu sınıflandırma ile birlikte müşterilerini tekrar alımlar yapmaya, farklı ürün gruplarından ürünler aldırmaya, farklı alımlarda farklı satış kanallarından alışveriş yaptırtmaya, ve tüm bunları etkin ve verimli bir şekilde tüm saha operasyonlarını yenilemek suretiyle yapmaya karar vermişlerdir.

ABC firması, planladığı bu operasyonel değişiklikler ile satışı sadece elde edilen satış rakamları veya çıktıları olarak değil, değişen ve güncellenen satış kontrol yönetim sistemi sayesinde satış çıktıları dışında da birçok stratejik ve operasyonel hedeflere ulaşmayı da amaçlamışlardır. Bu anlayışı destekleyecek şekilde, ABC firması, satış temsilcilerinin prim sistemlerini de satış çıktıları ve yeni saha yönetimi kontrol sisteminin gerekliliklerine uygun olarak dengeli bir şekilde paylaştırmış ve satış temsilcilerinin en az satış çıktıları kadar, yeni saha yönetim kontrol sisteminin tüm gerekliliklerine de konsantre olmasına yönelik bir yapı kurmuştur.

ABC Firmasının Yeni 'Satış Alan Yönetimi' Uygulaması

ABC firması, önceki bölümlerde tanımlanan hedeflere ulaşabilmek adına tasarlayıp uygulamaya koyduğu yeni 'Satış Alan Yönetimi' programında iki temel operasyonel kavramı dikkate almıştır; verimlilik ve etkinlik.

Verimlilik kapsamında, müşterilerin tanımlanmış olduğu ticari ve sadakat segmentlerine göre verilen hedefler doğrultusunda haftalık ve aylık ziyaret sıklıkları belirlenmiş olup, buna göre her alan (zone) için toplamda aylık, ve haftalık ziyaret sayıları belirlenmiştir. Buna göre de ilgili alana,

satış temsilcilerinin günlük belirli bir ziyaret sayısına göre - bu sayı sabittir ve ne olduğu anlatılacaktır – kaç satış temsilcisinin bakmasının doğru ve verimli olunacağına karar verilmiştir. Biraz daha net anlaşılabilmesi için sanal sayılarla oluşturulan bir örneği vermek yerinde olacaktır. Ancak örneğe geçmeden önce, yeni tasarlanan programda, ABC firmasının, satış temsilcilerine günlük olarak 15 ziyareti planlamak ve 15 planlanan içinde en az 10 ziyareti yapmayı şart koştuğunu belirtmekte fayda vardır. Ayrıca, yine planlanan yeni programa göre satış temsilcilerinin, sorumlu oldukları bölge/alan içerisinde yakın alt bölgeleri aynı gün içinde ziyaret etmesi gerektiği ve farklı alt alanlara aynı gün içinde gidemeyeceği de firma tarafından satış temsilcilerine bildirilmiştir. Örneğe geri dönülecek olursa;

Örnek: Ankara şehrinin bir bölgesinde, 100 müşteri bulunmaktadır, bu müşterilerin, ABC firmasının belirlemiş olduğu kriterlere göre ticari segmentlere göre sınıflandırılmış adetleri şu şekildedir;

- A Segmenti……..10 müşteri
- B Segmenti……..30 müşteri
- C Segmenti……..30 müşteri
- D Segmenti……..20 müşteri
- E Segmenti……..10 müşteri

Burada A segmentini, ABC firması adına en önemli ve öncelikli olarak kabul etmek ve E segmentini de göreceli olarak en az önem verilen segment olarak kabul etmek mümkün olacaktır. Satış temsilcilerinin verdiği önem ve zaman olarak yapılacak yatırım da buna göre şekillenmiştir. ABC firması, müşterilerinin sadakat statü ve sınıflandırmalarını; sene içinde tekrarlanan satış adeti, farklı satış kanallarını kullanım adeti, müşterilerin farklı ürün gruplarından satın alma adeti ve müşteri satın alım potansiyelleri kriterlerine göre belirlemiştir.

İlgili 100 müşteri, aynı zamanda yine ABC firmasının belirlemiş olduğu kriterlere göre ticari segmentleri ve sadakat sınıfları bir arada değerlendirildiğinde aşağıdaki müşteri sayılarına ulaşılmaktadır;

- A Segmenti ve Sadık müşteri……..5 müşteri
- A Segmenti ve Sıklıkla alan müşteri……...3 müşteri
- A Segmenti ve Aktif müşteri……2 müşteri
- B Segmenti ve Sadık müşteri……...15 müşteri
- B Segmenti ve Sıklıkla alan müşteri……...10 müşteri
- B Segmenti ve Aktif müşteri……..5 müşteri

- C Segmenti ve Sadık müşteri……..5 müşteri
- C Segmenti ve Sıklıkla alan müşteri……10 müşteri
- C Segmenti ve Aktif müşteri……..10 müşteri
- C Segmenti ve Pasif müşteri……..5 müşteri
- D Segmenti ve Aktif müşteri…….. 10 müşteri
- D Segmenti ve Pasif müşteri……...10 müşteri
- E Segmenti ve Pasif müşteri……10 müşteri

ABC firması, şirketin küresel uygulamalarını dikkate alarak, konuyla ilgili yapılmış uluslararası akademik yayınları inceleyerek, Türkiye pazarında yaşanmış tecrübeleri dikkate alarak, ve stretjik hedeflerine odaklanarak müşteri sınıflandırmalarına uygun satış temsilcisi ziyaret oranları ile ilgili ziyaret sıklıkları ya ziyaret frekanslarını belirlemiş ve bunları bir tablo halinde duyurmuş ve sabitlemiştir. Buna göre incelenen örnek için ortaya çıkan, satış temsilcileri müşteri ziyaret frekansları aşağıdaki şekilde belirlenmiştir;

- A Segmenti ve Sadık müşteri ziyaret frekansı……..Haftada 4 ziyaret, ayda 16 ziyaret
- A Segmenti ve Sıklıkla alan müşteri ziyaret frekansı……...Haftada 3 ziyaret, ayda 12 ziyaret
- A Segmenti ve Aktif müşteri ziyaret frekansı……..Haftada 2 ziyaret, ayda 8 ziyaret
- B Segmenti ve Sadık müşteri ziyaret frekansı……Haftada 2 ziyaret, ayda 8 ziyaret
- B Segmenti ve Sıklıkla alan müşteri ziyaret frekansı……...Haftada 1 ziyaret, ayda 4 ziyaret
- B Segmenti ve Aktif müşteri ziyaret frekansı……..Ayda 3 ziyaret
- C Segmenti ve Sadık müşteri ziyaret frekansı……...Ayda 4 ziyaret
- C Segmenti ve Sıklıkla alan müşteri ziyaret frekansı…….. Ayda 3 ziyaret
- C Segmenti ve Aktif müşteri ziyaret frekansı……...Ayda 2 ziyaret
- Kalan D ve E müşterileri için de müşteri ziyaret frekansını ayda 1 ziyaret olarak kabul etmek mümkün olacaktır.

Bu rakam ve kabullere göre, ABC firmasının, Ankara'nın ilgili bölgesi için aylık olarak planladığı müşteri ziyaret frekansı; ilgili birleşik gruptaki müşteri sayısı ve yine ilgili birleşik gruptaki istenilen aylık ziyaret rakamlarının çarpımı ile elde edilecektir. Hesaplama aşağıdaki şekilde olacaktır:

- A ve Sadık = 5*16 = 80 ziyaret
- A ve Sıklıkla alan = 3*12 = 36 ziyaret
- A ve Aktif = 3*8 = 24 ziyaret
- B ve Sadık = 15*8 = 120 ziyaret
- B ve Sıklıkla alan = 10*4 = 40 ziyaret
- B ve Aktif = 5*3 = 15 ziyaret
- C ve Sadık = 5*4 = 20 ziyaret
- C ve Sıklıkla alan = 10*3= 30 ziyaret
- C ve Aktif = 10*2 = 20 ziyaret
- D tüm müşteriler = 20*1 = 20 ziyaret
- E tüm müşteriler = 10*1 = 10 ziyaret
- Aylık toplam ziyaret sayısı = 415 ziyaret

Hatırlanacağı üzere, ABC firmasında, yeni planlanan ve uygulamaya koyulan satış alan yönetimi programında, satış temsilcilerinin günlük olarak 10 müşteri ziyareti yapmaları planlanmıştır, bu da satış temsilcisi başına haftalık olarak 50 müşteri ziyareti yapmaları, aylık olarak da 200 müşteri ziyaretleri yapmaları planlanmıştır. Verilen örneğe bakılacak olursa, ilgili bölgedeki müşteri ziyaret ihtiyacı 415 olarak belirlenmişti. Dolayısıyla, ilgili bölge için 2 satış temsilcisi, tüm aya yayılmış bir miktar ek ziyaret sayısıyla (15 ziyaret, satış temsilcisi başına aylık 7-8 ziyaret), istihdam planlanması gerekmektedir.

Verilen örnekten de anlaşılacağı gibi, ABC firmasının, planlayıp uygulamaya koyduğu yeni 'Satış Alan Yönetimi' öncelikle verimlilik boyutu ile dikkat çekmektedir. Yukarıdaki program uygulama örneğinden de anlaşılacağı gibi, firma, sahip olduğu vizyon ve stratejilere uygun olarak ne kadar satış temsilcisi gereksinimi varsa o kadarını istihdam etmektedir. Böylece verimsiz kadro sayısı hesaplamalarından kaçınılması mümkün olmuştur. Yeni programın bu bölümünün diğer bir avantajı da, ABC firmasının ortaya koyduğu hedefler ile ilgili başarı olasılığını, satış temsilcilerinin insiyatifine bırakmayıp, müşteri bazlı potansiyel analizi ve hedefler sayesinde, satış temsilcilerinden beklenen asgari hedeflerin herhangi bir aksilik olmadan gelmesini beklemekte ve eğer satış temsilcilerinden

beklenenin ötesinde bir gelişme olacaksa, o gelişmenin de olumlu yönden olması planlanmış ve hayata geçirilmiştir.

Programın, verimlilik boyutunun diğer bir avantajı, ABC firmasında gerçekleşecek olan satış temsilcileri değişikliklerinin - bu değişimler, satış temsilcilerinin işten çıkarılmaları, işten ayrılmaları, sorumlu oldukları bölgelerinin değişmesi, satış temsilcilerinin terfi etmesi gibi farklı nedenlerden ötürü olabilir – firmanın ilgili bölgedeki satış performansına yapacağı etkinin en düşük seviyede tutulmasıdır. Bunun nedeni, firmanın beklentilerinin, takibinin, ve kontrolünün müşteri grupları üzerinde yoğunlaşmış olmasıdır. ABC firmasının, uygulamaya koyduğu bu yeni model ile birlikte faydalandığı diğer bir avantaj ise, firmanın operasyonel stratejilerine uygun olarak, satış perspektifini müşteri merkezli bir hale dönüştürmüş olmasıdır. Müşterilerin, belirlenmiş özelliklerine göre, merkeze konması, odaklanılması ve sahip olduğu özelliklere uygun bir şekilde zaman, enerji ve para kaynaklarının ayırılması, ilgili müşterilerden azami faydanın sağlanması sonucunu da ortaya çıkarmıştır.

ABC firmasının, uygulamaya koyduğu yeni 'Satış Alan Yönetimi' programının amaçladığı diğer bir hedef ise etkinlik olarak belirlenmiştir. Bu programda, etkinlik boyutu satış temsilcilerinin yapmakta oldukları ziyaretlerde, firmanın farklı stratejik ihtiyaçlarına göre sınıflandırılmış müşterilerin sınıfsal ihtiyaçlarına uygun müşteri ziyaret içerikleri oluşturmaları ve her müşteri ziyareti için tasarlanmış ziyaret hedefleri ile birlikte, müşterilerin stratejik özelliklerine göre de ziyaret amaç ve içeriklerini gerçekleştirmeleri planlamış ve uygulamaya koyulmuştur.

Bu amaçlar doğrultusunda, ABC firması, istihdam ettiği satış temsilcileri için günlük ziyaret programı ve içeriğini kurgulamıştır. Buna göre, satış temsilcilerinin günlük ziyaretlerinde olması gerkenler şu şekildedir;

- Günlük olarak 15 müşteri ziyaret planının yapılmış olması,
- Günlük olarak bu plan içerisinden en az 10 müşteri ziyaretinin yapılıyor olması,
- Günlük müşteri ziyaretlerinin en az 4 tanesinin müşteriden randevu alınarak yapılıyor olması,
- Günlük yapılan müşteri ziyaretlerinin en az 4 tanesinde müşterilere ürün gösteriminin yapılıyor olması,
- Günlük yapılan müşteri ziyaretlerinin en az 2 tanesinin daha önce ticaret yapılmamış yeni müşterilerden oluşuyor olması,
- Günlük yapılan müşteri ziyaretlerinin en az 2 tanesinde tahsilat yapılıyor olması,

- Günlük yapılan müşteri ziyaretlerinin en az 2 tanesinde, müşterinin segmentine özel pazarlama kampanyalarından konuşuluyor olması,

- Günlük yapılan müşteri ziyaretlerinin en az 1 tanesinin, satış temsilcisinin sorumlu olduğu bölgenin içinde yer alan müşterilere göre, potansiyeli en yüksek müşterilerden bir tanesi olması şeklinde kurgulanmıştır.

Bunun yanı sıra, ABC firması, ayrıca tüm yapılan müşteri ziyaretleri kapsamında müşterilerin tüm verilerini ve yapılan ziyaret ile ilgili notları kayıt altına alabileceği ve düzenli olarak giriş yapabileceği bir 'Müşteri İlişkileri Yönetimi' yazılımı oluşturmuş ve ziyaretlerini bu program yönetiminde sürdürmüştür. Bu kapsamda, satış temsilcilerinin yapacakları ziyaretlerin içeriği ile ilgili de bazı amaçlar belirtilmiş, bunlar yazılıma işlenmiş ve satış temsilcilerinin, bu amaçlardan mutlaka en az bir tanesine uygun hareket etmeleri ve bu şekilde sisteme kayıt etmeleri istenmiştir. Bu amaçlar; Satış antlaşması / Müşteri bilgi güncelleme / Yeni ürün tanıtımı / Uzmanlık ve danışmanlık / Katalog, broşür, kampanya tanıtımı / Tahsilat / Penetrasyon, farklı ürün grupları satışı / Teknik destek / Şikayetleri çözümleme / Firmanın farklılaştırılmış özel hizmetleri / Yeni müşteri ziyareti / Eğitim / Düzenli ziyaret / Proje çalışmaları / Arıza ve tamir bilgilendirme şeklinde sınıflandırılmışlardır.

ABC firması, bu müşteri ziyareti amaçları ile hem satış temsilcilerine, günlük satış yapmak haricinde yönetmeleri gereken müşteri yönetimi süreçlerini hatırlatmış ve uygulamaya koymuş, hem stratejik amaç ve hedeflerini satış temsilcileri üzerinden de gerçekleştirmeye çalışarak etkinlik boyutunu gerçekleştirmeye çalışmış, hem müşteri ziyaret programlarıyla farklı birçok hedefi planlı ve zamanlı bir şekilde uygulatmak suretiyle verimlilik boyutunu da gözetmiş, aynı zamanda da ortaya koyulan ve yapılandırılan amaçlarla firmanın hem kısa vade hem de uzun vade hedeflerine uygun bir biçimde operasyonlarını şekillendirmeyi amaçlamıştır.

ABC firması, yeni uygulamaya koyduğu 'Satış Alan Yönetimi' programıyla ayrıca her seviyedeki satış yöneticilerini, firmanın üst düzey yöneticilerini ve satış temsilcilerini bir arada aktif satışın ve programın içinde dahil etmeyi başarmıştır. Her ne kadar bu araştırmada, uygulanan programın tamamı anlatılmamış olsa da, müşteri ziyaretlerinin planlanması, ziyaret uygulama ve kontrolü, bu programa uygun prim sistemlerinin belirlenmesi, hedef gerçekleştirme amaçlarının kademelei olarak kurgulanması ve benzeri tüm bileşenleri ortaya çıkarabilmek için firmanın en üst düzeyinden, satış temsilcilerine kadar tüm kadrolar sürece dahil edilmiştir, bu da geniş katılımlı satış yönetim kontrol sisteminin gerçekleştirilebilmesini sağlamıştır.

Satış Yönetimi Kontrol Modelinin Vaka Çalışması Üzerinde Uygulanması

Çalışmanın önceki bölümlerinde, bu araştırmada kullanılacak olan model ve modelde önerilen kavramların birbirleriyle olan ilişkilerinden bahsedilmişti. Devamında, ABC firmasının, davranışsal satış yönetimi ve satış yönetimi kontrol kavramlarına da uygun olarak ve firmanın beklentisinin sadece satış çıktıları değil de, firmanın stratejik hedefleri doğrultusunda diğer bazı hedeflerin de koyulduğu vaka çalışması anlatılmıştır. Bu noktada, ilişki modelinde yer alan önermelerin, anlatılan vaka çalışması üzerindeki sonuçlarını incelemek yerinde olacaktır.

Öncelikle uygulanan yeni uygulama sonucunda, ABC firmasının operasyonlarında ortaya çıkan sonuçları paylaşmakta fayda olacaktır. ABC firmasının, ortaya koyduğu yeni uygulama modeli sonucunda, firmanın satış performansı ve çıktıları önemli ölçüde artmıştır. Firma hem satış temsilcisi başına düşen satış rakamlarında, hem de ürün grubu bazında satış rakamlarında önemli ölçüde artış rakamları sağlamıştır. Toplam satış performansı olarak bakıldığında, ABC firması, hacim Pazar payını % 45 oranında, değer Pazar payını % 60 oranında, firma toplam karlılığını da, her ne kadar tamamen satış organizasyonu operasyonuna bağlı olmasa da, % 34 oranında arttırmayı başarmıştır. Firma, aynı zamanda uzun vadede, kendisine başarılı satış sonuçları getirmeyi sağlayacak olan, müşteri memnuniyet sonuçlarında % 27 oranında artış sağladığı gibi, % 13 oranında daha önce hiç ürün satmadığı müşterileri ile ticaret yapmaya başlamış ve sadakat sınıflandırmasının tüm kategorilerinde artış sağlamayı başarmıştır. Aynı zamanda, satış temsilcisi başına ödemekte olduğu ortalama prim tutarlarında da artış sağlanmış ve yıllık olarak yapılan ve şirket içi satış grubu için yapılan firma memnuniyet anketinde de yaklaşık % 63 oranında artış sağlanmıştır.

Önceden yapılmış bazı uygulamalı çalışmalarda da doğrulandığı gibi (ör. Behrman ve Perreault, 1982, 1984; Jaworski ve Kohli, 1991; Cravens ve arkadaşları, 1993; Oliver ve Anderson, 1994); modele göre, ilk kurulan ilişki önermesi, satış gücü davranışsal performansı arttıkça, satış çıktısı yani satış rakamları da artacaktır şeklindedir. Buna bağlı olarak ortaya koyulan diğer bir önerme ise; satış çıktısı ve rakamları arttıkça, satış organizasyonal verimliliği de artmaktadır. Ortaya koyulan vaka çalışması göz önüne alındığında; önceki bölümde uygulama detayları verilen ve ABC firmasının gerçekleştirdiği 'Satış Alan Yönetimi' programı ile davranışsal satış yönetimi uygulanmış, yani satış çıktıları dışında diğer bazı kriterler, müşteri yönetme kavramı altında takip edilmiş ve başarı sağlanmaya çalışılmış ve buna karşılık, satış performansı ve çıktıları da artmıştır. Bu ilişkiyle bağlı olarak, ABC firmasında artan satış performans ve çıktılarının artması ile birlikte, firmanın satış organizasyonel verimliliğinde de artış gözlemlenmiştir.

Modelle birlikte ortaya koyulan diğer bir ilişki önermesi ise satış yönetimi kontrol sistemleri ile ilgilidir. Anderson ve Oliver (1987) yapmış oldukları çalışmada, satış yönetimi kontrol sistemini; satış yöneticilerinin, satış operasyonunu gözlemleme, yönlendirme, değerlendirme ve ödüllendirme miktarı ya da oranı olarak tanımlamışlardır. Araştırmada ortaya koyulan vaka çalışmasında da, ABC firmasının yeni uygulamasında; sadece satış yöneticileri değil, şirketin operasyonel anlamda yer alan tüm kademeleri, yeni programın uygulanması sürecinin içerisinde yer almışlardır. Modelde ortaya koyulan ilişki önermesi ise şu şekildedir; satış yönetimi kontrol miktarı arttıkça, satış davranışsal performansı da artmaktadır. Bunun aksi durumunda ise, satış temsilcileri için sadece satış çıktılarına bağlı prim performans sistemleri vardır ve satış yöneticilerinin sürece katılımı yok denecek ölçüde sınırlıdır. Araştırmada incelenen vaka çalışmasında da, yeni tasarlanan uygulamada, ABC firması satış çalışanlarının davranışsal performansı da, başta satış yöneticileri olmak üzere tüm yönetim ekibinin konuya dahil olması sayesinde mutlak bir şekilde yükseltilmiştir.

Modelde, ortaya koyulan diğer bir kavram ise satış alan tasarımı kavramıdır. Etkili satış alan/bölge tasarımı kavramı, genel olarak akademide ve yapılan araştırmalarda, kurumsal yeniden yapılanma konuları ile birlikte araştırılmıştır (Bailey, 1989). Özel olarak satış ve pazarlama kurumsal tasarımları ile ilgili az sayıda çalışma yapılmıştır. Buna karşılık Dickson (1994) yapmış olduğu çalışmada, kurumların bütün pazarlama organizasyon tasarımlarının satış organizasyonlarının üzerine kurulması gerektiğini belirtmiştir. Akademide, merkezde satış ve pazarlamanın bu kadar az konumlandırıldığı şartlarda, satış alan yönetimi ile ilgili çalışmalar göreceli olarak çok daha az yapılmıştır ve yapılmaktadır. Akademik araştırmaların yanı sıra, farklı sektörlerde de satış yönetimi ve performansı önemli bir oranda satış komisyonu ya da prim ile ödüllendirme sistemleri tercih edilmektedir. Burada da verilebilecek prim miktarlarının bir üst limiti olacağı için firmalar, satışlarını arttırabilmek için daha çok satış temsilcisi istihdam etme yoluna girebilmekte, bunun yaratacağı maliyet yükü ise, planlanan satış miktarı artışı ile karşılanamadığı durumlarda ise, firmalar çıkmaza düşebilmektedirler.

Davranış bazlı yönetim kontrol sistemi tasarlayan firmalar ise, bu durumun aksine; doğru bir satış organizasyonu tasarımına ve yapısına sahip olmayı, optimum sayıda satış personelini istihdam etmeyi, etkili satış alan tasarımlarını, kaynakların doğru kullanımını olumlu yönde etkileyebilmekte ve bu da satış temsilcilerinin performansına ve firmaların daha etkili olabilmelerine neden olabilmektedir. Sadece satış çıktılarına odaklanmak yerine, müşterileri yönetme üzerine tasarlanan ve geliştirilen her türlü aktivite, satış yöneticilerini de sürece dahil etmektedir ve bu da

davranışsal satış modelinin oluşmasına ve gelişmesine yardımcı olabilmektedir, aynı zamanda bu durum satış yöneticilerinin satış alanı ya da satış bölgesinin tasarımında yer almaları ile ilgili memnuniyetlerini de arttırmaktadır çünkü kendilerini sürecin içine dahil edebilmektedirler.

Bu doğrultuda, modelin önerdiği ilişki şu şekildedir; davranış bazlı satış yönetimi kontrol sistemi arttıkça, satış alan yönetimi tasarımı ile ilgili memnuniyet düzeyi de artmaktadır. Araştırmaya konu olan vaka çalışmasında da, ABC firmasının uygulamaya koyduğu yeni alan yönetimi modeli çerçevesinde satış yöneticileri ve hatta üst yönetim konuya dahil edilmiş ve bu anlamda şirket içi memnuniyet anketleri sonuçları da önemli oranda artmıştır. Daha önce yapılmış bazı çalışmalarda (ör. Lodish, 1974; Beswick ve Cravens, 1977; Zoltners ve Sinha, 1983; LaForge ve Cravens, 1985; Rangaswamy ve arkadaşları, 1990), satış alan yönetimi tasarımlarının, satış performansına olumlu etkiler yapabileceği ortaya konmuştur. Bununla paralel olarak, araştırmada ortaya konan modelde oluşan ilişki önermesi şu şekildedir; satış alan yönetimi tasarımı ile ilgili memnuniyet arttıkça, satış organizasyonu verimliliği de artmaktadır. Verilen vaka çalışmasında ve sonuçlarında da, bu önerme net bir şekilde gözlemlenebilmektedir.

Firmalar için satış alan yönetimi tasarımı yapmamak, ya da bunu etkili yapmamak aynı zamanda satış temsilcilerini de olumsuz olarak etkileyebilmektedir. Satışın ve müşteri yönetiminin geliştirilmesine katkı yapamadığını düşünen, firmalar tarafından verilen satış hedeflerini kontrol edemeyen satış temisilcileri yaptıkları işten ve elde ettikleri sonuçlardan tatmin olmayabileceklerdir (Sager, 1994; Siguaw ve arkadaşları, 1994; Churchill ve arkadaşları, 1985). Bunun tersi olarak da, tüm müşteri ve ilişki yönetim sürecine dahil olan satış temsilcileri ise yüksek iş tatmini yaşayabilmekte ve bu durumu da performanslarına yansıtabilmektedirler. Bu anlamda, araştırmada yer alan modelin önerdiği kavramların ilişkileri şu şekildedir; satış alan yönetimi tasarımı geliştikçe, satış ekiplerinin davranışsal performansı artacaktır. Yine bu önermeye bağlı olarak; satış alan yönetimi tasarımına duyulan memnuniyet arttıkça, satış çıktılarına yönelik satış temsilcilerinin performansı da artacaktır. Araştırmaya konu olan vaka çalımasında da, ABC firmasının ortaya koyduğu yeni satış alan yönetimi programı ile birlikte satış ekiplerinin davranışsal performansları da, satış çıktıları performansları da önemli bir şekilde artmış ve gelişmiştir.

Sonuç ve Araştırmaya Dair

Yapılan bu araştırmada, ortaya koyulan bir model ve gerçek verilere dayanan bir vaka çalışması örnek alınarak göstermiştir ki; satış yönetim kontrol sistemlerinin oluşturulması, hem saha ve alan yönetimi tasarımlarının oluşturulması, hem de satış ekiplerinin performans çıktıları açı-

sından olumlu bir etki oluşturabilmektedir. Bu durum, ortaya koyulan modelin önerdiği ilişkilerin tasdiki ile mümkün olabilmiştir; verilen vaka çalışmasında ABC firması yeni bir satış alan yönetimi programı ortaya koymuştur ve bu vaka çalışmasından anlaşılmaktadır ki, davranış bazlı satış yönetim kontrol sistemleri tasarlandıkça, uygulandıkça ve etkili oldukça, satış sürecinin içinde yer alan satış yöneticilerinin memnuniyet düzeyleri ve satış ekiplerinin performans düzeyleri de artmıştır. Buna bağlı olarak da; başarılı satış alan yönetim tasarımları ve artan satış temsilcileri performansları da, kurumsal verimlilik ve etkinliği de arttırabilmektedir.

Araştırmada, incelenen vaka çalışması sonuçları üzerinden ortaya çıkan satış temsilcilerinin davranışsal bazlı satış yönetimi performansı ile satış çıktıları performansı arasındaki ilişkinin de olumlu ve kuvvetli olması da firmaların satış yönetimleri açısından dikkate alınması gereken diğer önemli bir sonuçtur. Bu anlamda, ABC firmasının ortaya koyduğu satış alan yönetimi programı da gerek satış temsilcilerinin müşteri yönetimi üzerine kurulan sisteme dahil olmaları, gerek satış yöneticilerinin karar alma ve kontrol etme süreçlerine dahil olmaları, firmanın genel anlamda satış çıktıları performanslarını ve kurumsal verimliliklerini de kayda değer bir biçimde yükseltmiştir. Bu durum, Henry'nin (1983) yapmış olduğu çalışmada, elde ettiği birinci seviyede satış yönetiminin kalitesi, satış temsilcilerinin performansını doğrudan etkilemektedir sonucu ile de örtüşmektedir.

Bu sonuçların yanı sıra, ABC firmasının tasarladığı ve uygulamaya koyduğu satış alan yönetimi programı, firmanın hem etkili hem de verimli olmasını sağlamıştır. Bu anlamda elde edilen sonuçlar, hem kısa vade hem de uzun vadede firmaya gerek satış çıktıları, gerek kurumsal verimlilik, gerekse müşteri yönetimi ve ilişkilerinde firmaya etkili katkılar sağlandığını göstermeye başlamıştır.

Bu araştırma hem akademik çalışmalar hem de iş uygulamaları açısından faydalı olabilecektir. Akademik olarak, araştırmanın içerisinde de bahsedildiği gibi üzerine çok fazla odaklanılmayan ve göz arda edilen satış yönetim kontrol sistemleri ve davranış bazlı satış yönetim kavramları incelenmiştir. Ayrıca bu kavramlar kapsamında göreceli olarak daha da az araştırılan, satış alanları ve bölgelerinin tasarımı ile ilgili bulgular gerçek bir vaka üzerinden ortaya konmuştur. Araştırma ayrıca özel sektör için de önemli olabilecek sonuçları ortaya koymuştur. Firmaların tasarlayabileceği ve uygulayabileceği satış alan yönetimi uygulamalarının etkinlik, verimlilik, satış çıktıları performansı, satış yöneticileri ve temsilcilerinin performansı, şirket içi memnuniyet, müşteri yönetimi vb. birçok konuda nasıl katkılar yapabileceği ile ilgili etkili sonuçlar ortaya konmaktadır.

Referanslar

Anderson, E., Richard L. O. (1987), Perspectives on behavior-based versus outcome-based salesforce control systems. *Journal of Marketing*. Ekim, 76-88.

Babakuş, E., Cravens, D. W., Grant, K., Ingram, T. N., LaForge, R. W. (1996), Investigating the relationship among sales, management control, sales territory design, salesperson performance, and sales organization effectiveness. *International Journal of Research in Marketing.* 13 (Haziran), 345-363.

Bailey, Earl L. (1989), *Getting closer to the customer*. Research bulletin no. 229. New York: The Conference Board, Inc.

Behrman, D. N., Perreault, W. D. (1982), Measuring the performance of industrial salespersons. *Journal of Business Research*. 10, 335-370.

Behrman, D. N., Perreault, W. D. (1984), A role stress model of the performance and satisfaction of industrial salespeople. *Journal of Marketing*. Güz, 9-21.

Beswick, C. A., Cravens, D. (1977), A multistage decision model for salesforce management. *Journal of Marketing Research.* May., 134-144.

Churchill, G. A., Jr., Ford, N. M., Walker, O. C. (1993). *Sales force management.* Homewood, IL: Irwin, 760- 762.

Churchill, G. A., Jr., Ford, N. M., Hartley, S. W., Walker, O. C. (1985), The determinants of salesperson performance: A meta-analysis. *Journal of Marketing Research.* May, *103-118*.

Corcoran, K. J., Petersen, L. K., Baitch, D. B., Barrett, M. F. (1995), *High performance sales organizations: Creating competitive advantage in the global marketplace*. Chicago, IL: Irwin.

Cravens, D. W., Woodruff, R. B. (1973), An approach for determining criteria of sales performance. *Journal of Applied Psychology.* Haziran.

Cravens, D. W., Woodruff, R. B., Stamper, J. C. (1972), An analytical approach for evaluating sales territory performance. *Journal of Marketing.* Haz., 31-37.

Cravens, D. W., Ingram, T. N., LaForge, R. W., Young, C. E. (1993), Behavior-based and outcomebased salesforce control systems. *Journal of Marketing.* Ekim, 47-59.

Cravens, D. W., Ingram, T. N., LaForge, R. W., Young, C. E. (1992), The hallmarks of effective sales organizations. *Marketing Management.* Kış, 57-67.

Cron, W. L., Levy, M. (1987), Sales management performance evaluations: A residual income perspective. *Journal of Personal Selling and Sales Management.* Ağu., 57-66.

Darmon R. Y. (1993), Where do the best sales force profit producers come from? *Journal of Personal Selling and Sales Management.* 13 (Yaz), 17-29.

Dickson, P. R. (1994), *Marketing management.* Fort Worth, TX: The Dryden Press, 515.

Dobrzynski, J. H. (1993), Rethinking IBM. *Business Week.* Ekim, 86-97.

Dubinsky, A. J., Barry, T. E. (1982), A survey of sales management practices. *Industrial Marketing Management.* 11 (Nisan), 133-141.

Ganesan, S., Weitz, B. A., John, G. (1993), Hiring and promotion policies in sales force management: Some antecedents and consequences. *Journal of Personal Selling and Sales Management.* 13 (Güz), 15-26.

Henry, P. (1983), *Developing field sales managers*. In: E.E. Bobrow and L. Wizenber (eds.), Sales manager's handbook. Homewood, IL: Dow Jones-Irwin, 371.

Ingram, T. N., LaForge, L. W. (1992), *Sales management: Analysis and decision making*, 2nd ed. Fort Worth, TX: The Dryden Press.

Jackson, D. W., Jr., Keith, J. E., Schlacter, J. L. (1983), Evaluation of selling performance: A study of current practices. *Journal of Personal Selling and Sales Management.* Kasım, 42-51.

Jaworski, B. J., Kohli, A. J. (1991), Supervisory feedback: Alternative types and their impact on salespeople's performance and satisfaction. *Journal of Marketing Research.* May., 190-201.

LaForge, R. W., Cravens, D. W. (1981-1982), A market response model for sales management decision making. *Journal of Personal Selling and Sales Management.* 10-16.

LaForge, R. W., Cravens, D. W. (1985), Empirical and judgment-based sales force decision models: A comparative analysis. *Decision Sciences.* 16 (Güz), 177-195.

Lambert, Z. V., Kniffin, F. W. (1970), Response functions and their applications in sales force management. *Southern Journal of Business*. Haz., 1-11.

Lawrence, J. (1993), P&G redirects sales force. *Advertising Age.* Haziran, 28-52.

Lodish, L. M. (1974), Vaguely right sales force allocation decisions. *Harvard Business Review.* 52 Ocak/Şubat, 119-124.

Lucas, H. C., Jr., Weinberg, C. B., Clowes, K. W. (1975), Sales response as a function of territory potential and sales representation workload. *Journal of Marketing Research.* Ağu., 298-305.

MacKenzie, S. B., Podkasoff, P. M., Fetter, R. (1993), The impact of organizational citizenship behavior on evaluations of salesperson performance. *Journal of Marketing*. Haz., 70-80.

Morris, M. H., Davis, D. L., Allen, J. A., Avila, R. A., Chapman, J. (1991), Assessing the relationships between performance measures, managerial practi-

ces, and satisfaction when evaluating the salesforce. *Journal of Personal Selling and Sales Management.* Yaz, 25-35.

Oliver, R. L., Anderson, E. (1994). An empirical test of the consequences of behavior- and outcome-based sales control systems. *Journal of Marketing.* 58 (Ekim), 53-67.

Rangaswamy, A., Prabhakant, S., Zoltners, A. (1990), An integrated model based approach for sales force structuring. *Marketing Science.* 9 (4), 279-298.

Ryans, A. B., Weinberg, C. B. (1979), Territory sales response. *Journal of Marketing Research.* 16 (Kasım), 453-465.

Ryans, A. B., Weinberg, C. B. (1987), Territory sales response models: Stability over time. *Journal of Marketing Research.* May., 229-233.

Sager, J. K. (1994), A structural model depicting salespeople's job stress. *Journal of the Academy of Marketing Science.* 22 (Kış), 74-84.

Schiff, J.S. (1983), Evaluate the sales force as a business. *Industrial Marketing Management.* 12, 131 – 137.

Siguaw, J. A., Brown, G., Widing, R. E. II. (1994), The influence of the market orientation of the firm on sales force behavior and attitudes. *Journal of Marketing Research* 31 (Şubat), 106-116.

Tixier, M. (1994), Management styles across western European cultures. *The International Executive.* Temmuz.-Ağustos., 377-391.

Walker, O. C., Jr., Churchill, G. A. Jr., Ford, N. M. (1979), Where do we go from here: Selected conceptual and empirical issues concerning the motivation and performance of the industrial salesforce. In: Gerald Albaum and Gilbert A. Churchill, Jr. (eds.), *Critical issues in sales management: State-of-the-art and future research needs.* Eugene. OR: University of Oregon.

Weitz, Barton A., Harish, S., Mita S. (1986), Knowledge, motivation, and adaptive behavior: A framework for improving selling effectiveness. *Journal of Marketing.* 50 (Ekim), 174-19l.

Zoltners, Andris A., Prabhakant, S. (1983), Sales territory alignment: A review and model. *Management Science.* 29 (Kasım), 1237-1256.

Bölüm 4

SOSYAL BİLGİLER ÖĞRETMENLERİNİN MEDYA OKURYAZARLIĞI DERSİNİN ÖĞRETİMİNDE KARŞILAŞTIKLARI SORUNLARA İLİŞKİN GÖRÜŞLERİ[1]

Mehmet Tahir KARABOĞA[2]

Cengiz SARI[3]

---

1 Bu araştırma Cengiz SARI'nın danışmanı Doç. Dr. Mehmet Tahir KARABOĞA ile birlikte Mersin Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsünde tamamladığı Ortaokul Öğretmenlerinin Medya Okuryazarlığı Dersinin Amaçları ve Dersin Öğretiminde Karşılaşılan Sorunlara İlişkin Görüşleri adlı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

2 Doç. Dr. Mersin Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Sosyal Bilgiler Eğitimi Anabilim Dalı tahirkaraboga@mersin.edu.tr, ORCID: 0000-0003-0795-7991

3 MEB. Öğretmen, Osmaniye Cevdetiye Ortaokulu, cengzsari@gmail.com ORCID: 0000-0003-0795-7991

Giriş

Günümüzde medya, toplumsal yaşamın her alanına girmiş ve toplumun önemli bir eğitim kaynağı haline gelmiş durumdadır. Medya, milyonlarca bireyin bilgi, duygu, düşünce, inanç, tutum ve davranışlarını etkileyen bir güce de sahiptir. Bu gücün, kimi zaman, bireylerin tutum ve davranışlarını değiştirip onlara yön verebilecek boyutlara ulaştığı görülebilmektedir. Kitle iletişim araçları, sadece bireyler üzerinde doğrudan etkide bulunmaz, aynı zamanda kültürü, bilgi birikimini, bir toplumun norm ve geleneksel yapılarını da etkilemektedir. Medya, sadece çevremizi denetlemekle kalmamakta, bütün sosyal ilişkileri ve bireylerin dünyaya bakış tarzını da temelden değiştirmektedir. Bu doğrultuda medya toplumsal yaşantımızda yeni sosyal değerler, farklı davranış, düşünüş kalıpları, yeni algılayış biçimleri üreterek yeni bir birey ve toplum ortaya çıkarmaktadır.

Medya okuryazarlığı eğitimi başta öğrenciler olmak üzere farklı yaş düzeylerindeki bireyleri medya program içerikleri ve mesajları hakkında bilgilendirmeyi ve bilinçlendirmeyi amaçlayan bir süreci kapsar. Medya okuryazarlığı, televizyon ve internet içeriklerine ilişkin sözel, yazılı, görsel, hareketli medya mesajlarının analiz edilmesi eğitimini ve bunları kullanma becerisini içerir.

Medya okuryazarlığının amacı medya karşısında savunmasız durumdaki çocukların, gençlerin ve yetişkinlerin bilinçlenmesini sağlamak için verilen bir eğitim sürecini kapsar. Okullarda eğitim sürecinde olan pek çok çocuk üzerinde olumsuz etkileri olan medya ile ilgili 2004 yılında RTÜK'ün medya okuryazarlığı dersinin ilköğretim okullarında okutulması fikri benimsenmiş ve 2006-2007 eğitim-öğretim yılından itibaren medya okuryazarlığı dersi müfredata yerleştirilmiştir. Aradan geçen süreç içerisinde gelinen noktada bu konuda bir ilerleme veya değişimin yaşanıp yaşanmadığı dersi veren öğretmenlerin bakış açısıyla değerlendirmek, elde edilen sonuçların konuyla ilgili yapılan diğer çalışmalarla karşılaştırma yaparak alana bir katkı sunmak hedeflenmektedir. Medya okuryazarlığı medya içeriklerinin anlaşılması, yorumlanması, bilgilerin üretilmesi, eleştirel becerinin geliştirmesini ve medyayı etkin kullanma süreçlerini barındırır. Bilinçli bir dijital medya okuryazarı olmak, her yaşta birey tarafından kazanılması gereken çağımızın en önemli ve gerekli becerilerinden birisidir.

Günümüzde pek çok aile çocukların yoğun bir şekilde medya araçlarını kullanımları ve gelişimlerini olumsuz yönde etkilemeleri karşısında endişe duymaktadırlar. Özellikle çocukların medya içerik tüketiminin bağımlılık düzeyine ulaşması eğitimciler açısından öğrencilerin medyaya nasıl yaklaşmaları ve tüketmeleri gerektiği noktasında bir sorumluluk

yüklemektedir. Bu anlamda medya içeriklerini yasaklamak yerine medyayı bilinçli kullanma ve kontrol altına alma düşüncesi gittikçe kabul görmektedir.

Günümüz medya araçlarının sunmuş olduğu içerikler hem çeşitlendirilmiş hem de ilgi çekici hale getirilmiş durumdadır. Günümüzde hızla değişen ve gelişen medya araçlarının bize sunduğu medya içerikleri bireylerde anlama, düşünme ve davranış biçimleri oluşturmada son derece büyük öneme sahip bir durumdadır. Televizyon ürünleri, sosyal medya, akıllı uygulamalar, popüler oyun ve müzik kültürünün insanlara sunduğu sembol ve imgeler adeta yeni bir dil oluşturmuştur. Bu medya içeriklerinin tüketilmesi kendine özgü bir yapı oluşturarak yeni bir informal eğitim ortamı halini almıştır. Yeni teknolojilerle birlikte gelişen ve daha ilgi çekici hale gelen medya içerikleri yediden yetmişe herkes tarafından daha fazla kullanılmaya başlanmıştır. İnsanların medya içeriklerini daha fazla tüketiyor olmaları bireysel olarak medyanın sunduğu mesajları daha fazla analiz ve değerlendirmeye tabi tutmalarını gerektirmektedir. Bu nedenle medya içeriklerini sağlıklı bir şekilde tüketebilmek için iyi bir medya okuryazarı olmak gereklidir.

Bir ülkenin kalkınması ve gelişebilmesi eğitim kalitesinin artmasına bağlıdır. Eğitim süreci içerisindeki çocuklarımızın nitelikli olarak yetiştirilmesi sağlıklı bir eğitim sayesinde gerçekleşecektir. Bu nedenle gelişen dünya içerisinde çocuklarımız ve medya teknolojileri arasındaki ilişkinin sağlıklı olması şarttır. Bu sağlıklı ortamın oluşmasında da çocuklarımıza verilecek olan medya eğitimi oldukça büyük önem arz etmektedir.

Medya eğitiminin genel hedefi bireylere sunulan medya içeriklerine eleştirel bir bakış açısı kazandırmaktır. Medya eğitimi sunulan içeriklerin deşifre edilmesini sağlar. Medya sunduğu içerikler ile çocuklar ve gençler üzerinde güçlü bir manipülasyon özelliğine sahiptir. Bu yönlendirmenin olumsuz bir durum haline gelmesini engellemek için medya eğitimi zorunlu bir hale gelmektedir (İnal, 2016: 15). Medya içerikleri gerçeğin dışında sanal bir dünya oluşturur. Bu yüzden her ülke eğitim müfredatinda medya okuryazarlığı dersine yer vermelidir. Medya eğitimi bireylerde demokratik gelişim, bilinçli bir toplum, şiddetin ve ayrımcılığın önlenmesi konularında olumlu katkı sağlar(İnceoğlu, 2016: 21).

İnsanoğlu gazete ile 1600'lü yıllarda, sinema ile 1800'lü yıllarda, radyo ve televizyon ile 1900'lü yıllarda tanışmıştır. 1900'lü yılların sonuna doğru internetin kullanılmaya başlamasıyla medya içeriklerini daha fazla tüketmeye ve etkilerine daha fazla maruz kalmaya başlamıştır(Yüzer, 2013). Teknolojik bağımlılığı artan insanoğlunun maruz kaldığı olumsuz etkilerden korunması medya eğitimini zorunlu hale getirmiştir.

We Are Social (2020) araştırma şirketinin medya kullanımı ile ilgili

yapmış olduğu araştırma sonuçlarına göre dünyada 4,54 milyar (% 59,4) internet kullanıcısı, Türkiye de ise 62,07 milyon (% 74) internet kullanıcısı bulunmaktadır. Hem dünyada hem de Türkiyede nüfusun yarıdan fazlası internet kullanmaktadır. Her geçen yılda bu sayının artacağı düşünülmektedir. Aynı araştırma sonuçlarına göre dünya genelinde günlük internet kullanım süresi 6 saat 43 dakika, Türkiye de ise 7 saat 29 dakika olarak bulunmuştur. Bu sonuca göre insanlar günlük zaman dilimlerinin yaklaşık üçte birini internet ürünü tüketerek geçirmektedir. Bu sonuca diğer medya tüketimlerinide eklediğimizde bu oran daha da artmaktadır. Bu kadar fazla medya içeriğine maruz kalınması nedeniyle bireylerin medya eğitiminin ne denli önemli olduğu ortaya çıkmaktadır.

1.Medya ve Medya Okuryazarlığı Kavramları

Medya kavramı gelişen teknoloji ile beraber yeniden ele alınması gereken bir kavramdır. Medya (ortamlar) Latince kökenli bir kavramdır. "Medium" (ortam) kelimesinin çoğuludur (Altun, 2010). Bilici (2011) medya kavramını kitle iletişim araçları olarak tanımlamıştır. Medya Türk Dil Kurumu sözlüğünde "iletişim ortamı" ve "iletişim araçları" olarak tanımlanmıştır(TDK, 2021). Frau-Meigs'e (2006: 7) göre medya iletişimi birçok aracı(sinema, tv, radyo, gazete, internet, müzik, reklam vb.) içerisine alan bir kavramdır. Medya kavramı kitle iletişimini sağlayan, televizyon, gazete, radyo ve internet gibi ortamlar ve araçları kapsamaktadır(Bilici, 2020: 5). Yaylagül (2013) medyayı örgütlü yapılar halinde olan kitle iletişim işletmeleri olarak tanımlamıştır.

Okuryazarlık kavramı içerisine hem okuma hem de yazma kavramlarını alsada aslında daha geniş bir kavramı karşılamaktadır. Okuryazarlık kavramı ses ve sembollerin zihinsel olarak analiz edilmesi sonucu çıkan ürünün sese ya da yazıya aktarılması sürecini ifade etmektedir. Günümüzde okuryazarlık kavramı çok daha geniş bir şekilde varlık bulmaktadır. Örnek olarak, çevre okuryazarlığı, dijital okuryazarlık, sağlık okuryazarlığı, bilgisayar okuryazarlığı, web okuryazarlığı, kütüphane okuryazarlığı ve medya okuryazarlığı gibi. Medya okuryazarlığı kavramı bireylere popüler medya kültürünü tanımayı, fayda ve zararı hakkında eleştirel yaklaşmayı öğretir. 1970'li yıllardan itibaren medya okuryazarlığı kavramının önemi artmıştır. Medya içeriklerinin (gazete, dergi, radyo ve tv programları) eğitim ortamlarında kullanılmasıyla öğrenciler daha fazla etkileşime girmiş ve medya eğitimi bu süreçte başlamıştır. 1980'li yıllardan sonra gelişen teknoloji ve artan madya kullanımı medya içeriklerinin zararlı etkilerinden korunmayı gündeme getirmiştir. Bu süreç medya eğitiminin önemsenmesine ve ders olarak okullarda okutulmasına zemin hazırlamıştır. Okullarda verilen medya eğitiminin temel amacı öğrencilerin medya içeriklerine karşı eleştirel ve analitik bir tutum kazanmalarını desteklemektir (İnal, 2016: 32,41).

Medya eğitimi belirli bir plan içerisinde medya içeriklerinin özünün kavranmasını sağlar. Günümüzde medya içeriklerine maruz kalma süresi arttığı için bütün bireylerin medya eğitimine ihtiyacı vardır. Medyanın en büyük hedef kitlesi çocuklar ve gençlerdir. Bu nedenle çocuk ve gençlerin olumsuz içerikler karşısında kendini koruyabilmesi için medya eğitimi verilmesi önemlidir. Medyanın sunduğu içerikleri bireyler alır ve bunları bir süzgeçten geçirir. Okuryazarlık kavramı burada önem kazanır. Bireyler alınan mesajları analiz ve eleştiri süzgecinden geçirerek değerlendirmektedir. Bu süreç medya okuma sürecidir. Bireyler medya ortamlarından aldığı bu içerikleri farklı formatlarda (resim, video, metin), farklı ortamlara aktarmaları ise medyayı yazma sürecini oluşturur (Bilici, 2020:28).

Medya okuryazarlığının araştırmacılar tarafından farklı yönlere odaklanmaları nedeniyle ortak bir tanımı bulunmamaktadır. Bilici (2020: 29) medya okuryazarlığını medyanın sunduğu içeriklerin (ses, yazı, film, fotoğraf vb.) değerlendirilerek analiz edilmesi şeklinde tanımlamıştır. İnceoğlu (2016: 19) ise İnternet, televizyon, sinema gibi ortamlarda sunulan yazılı ya da yazılı olmayan mesajların analiz edilmesi ve değerlendirilerek yeniden aktarılması olarak tanımlamıştır.

Medya Okuryazarlığında Ulusal Liderlik Konferansı (The National Leadership Conference on Media Literacy) tarafından medya okuryazarlığı "çeşitli biçimlerdeki (yazılı, sözlü, görsel) iletilere ulaşma, analiz etme, değerlendirme ve üretme yeteneği" olarak tanımlanmıştır (Aufderheide ve Firestone, 1993). Jols ve Thoman (2008: 33) ise Farklı türdeki medya içeriklerini elde etme, bu içerikleri analiz ederek değerlendirme ve yeniden aktarabilme yeteneği olarak tanımlamıştır. Thoman'a (2009: 50) göre medya araçlarından sağlanan bütün içeriklerden anlamlar üretme yeteneğidir. Medya okuryazarlığı bireye maruz kaldığı içerikler hakkında bilgi edinmeyi, sorgulamayı ve kendini korumayı öğretir.

RTÜK (2016) medya okuryazarlığını sunulan her türlü medya ürününe ulaşma, bu içeriği analiz ederek değerlendirme ve yeni bir ürün üretebilme becerisi olarak tanımlamıştır. Aufderheide (1993) medya okuryazarlığını çeşitli medya içeriklerinin tüketilmesi, tüketirken analiz edilmesi, çözümlenmesi ve yeniden oluşturularak farklı formatlarda farklı ortamlara aktarılması olarak tanımlamıştır. Potter (2011: 19) ise etkileşim içerisinde olunan medya içeriklerinin değerlendirilmesini sağlayan bakış açısı olarak tanımlamıştır.

Uysal (2006: 47) medya okuryazarlığını medya araçlarından elde edilen medya içeriklerinin analiz edilerek yorumlanması, gerçek amacının farkına varılması ve kendi amacı doğrultusunda kullanabilmesi olarak tanımlamıştır. Hobbs (2015: 3) ise çeşitli medya içeriklerine erişmek, onları analiz edip değerlendirmek ve böylece topluma uyum sağlama becerisi kazanmak olarak tanımlamıştır.

Medya okuryazarlığının tanımları üzerinden çıkarılabilecek ortak özellikler arasında medya araçları tarafından bireylere sunulan mesajlara erişmek ve amaçlarının kavranması gerektiği, doğru anlamlandırma süreci oluşturmak, mesaj içeriklerinin analiz edilmesi ve değerlendirilmesi, medya mesajlarının eleştirel süzgeçten geçirilmesi ve bireyin amacına uygun olarak kullanılması gereken bir tür beceri ve yetenek olarak görülmesi vardır.

2. Dünyada ve Türkiye'de Medya Okuryazarlığı Eğitimi

Medya okuryazarlığı eğitiminin gelişimi ülkeden ülkeye değişiklik göstermektedir. Son yıllarda gelişimi artarak devam eden medya eğitimi birçok ülkede eğitimin alt kademelerine doğru yayılım göstermektedir. Özellikle Batılı uluslar medyanın etki alanının artması nedeniyle nüfusu koruma içgüdüsüyle medya eğitimine önem vermeye başlamıştır(İnal, 2016: 71). Medya okuryazarlığı eğitiminde öncü olan ülkeler bu dersi zorunlu olarak okutmayı tercih etmişlerdir. Medya okuryazarlığı eğitimi dünya genelinde 19. Yüzyılın sonlarına doğru gelişme göstermiştir. Lee medya eğitiminde ülkeleri üçe ayırmıştır. Birinci grup medya eğitiminde ileri olan, dersi zorunlu ders olarak okutan İngiltere, Norveç, Kanada, Finlandiya ve İsveç gibi ülkelerdir. İkinci grup medya eğitimi gelişimini tamamlamakta olan, devlet tarafından desteklenen Almanya ve ABD gibi ülkelerdir. Üçüncü grup ise medya eğitimi gelişmemiş Japonya, Türkiye, Çin, Rusya ve Hindistan gibi ülkelerdir(Lee'den akt. Görmez, 2014).

Medya okuryazarlığı eğitimi konusunda UNESCO'nun yaptığı çalışmalar önemli bir yer tutmaktadır. UNESCO özellikle 1960'lı yıllardan itibaren yaptığı çalışma ve araştırmalarla alan ile ilgili farkındalık oluşturmuştur(Altun, 2010). 1982 yılında UNESCO tarafından yayınlanan bir bildiride medya okuryazarlığı kavramının kullanılmasıyla kavram yaygınlaşmaya başlamıştır(İlhan, 2014). UNESCO'nun en önemli amacı bireylerin medyanın sunduğu bilgiye eleştirel bakış açısıyla bakmalarına katkı sunmaktır. Bu amaçla ülkeler düzeyinde medya eğitimlerinin desteklenmesi ve medya eğitimi verecek olan eğitimcilerin yetiştirilmesine katkı sağlamaya çalışmaktadır(Hasdemir ve Demirel, 2012).

Avrupa Birliği son yıllarda medya okuryazarlığı alanında önemli çalışmalar yürüten başka bir yapıdır. Medya okuryazarlığı kavramı Avrupa Birliğinin gündemine ilk kez 2000 yılındaki Lizbon Avrupa Konseyi'nde gelmiştir. Bu konseyde geleceğin Avrupasının şekillenmesinde medya okuryazarlığı ve iletişim teknolojilerinin önemli olduğu vurgulanmıştır(Hasdemir ve Demirel, 2012). Avrupa Birliği medya eğitimi konusunda 2000'li yıllardan itibaren çalışmalar yapmasına rağmen çok önemli çalışmalara imza atmıştır. Bunun nedeni medya eğitimi konusunda ileriye gitmiş ülkelerin (Almanya, İngiltere, Fransa, Finlandiya, Norveç) etkili olmasıdır.

Türkiye'de medya okuryazarlığı konusu oldukça yeni sayılır. 2000'li yıllardan itibaren tartışılmaya başlanmıştır. Medya okuryazarlığı konusu ilk defa 2003 yılında RTÜK tarafından düzenlenen iletişim şurasında gündeme gelmiştir (İlhan, 2015). RTÜK şiddeti önleme konusunda 2004 yılında yaptığı Şiddeti Önleme Platformunda ilk kez medya okuryazarlığı dersinin okullarda okutulması gerektiği önerisinde bulunmuştur. RTÜK Milli Eğitim Bakanlığı'na gönderdiği yazıda medya okuryazarlığı dersinin verilmesi gerektiğini belirtmiştir(Altun, 2008). RTÜK ABD ve Avrupa ülkelerindeki gelişmeleri takip etmek amacıyla uzman ve aademisyenlerden oluşan bir komisyon kumuştur(Hasdemir ve Demirel, 2012). 2005 yılında Marmara Üniversitesi tarafından I. Uluslararası Medya Okuryazarlığı Konferansı düzenlenmiştir. Farkındalık yaratan bu konferans Milli Eğitim Bakanlığı, Radyo ve Televizyon Üst Kurulunun ilgisini çekmiştir (İnal, 2016: 159).

RTÜK Türkiye'de medya araçları konusunda en yetkili organdır. Bu nedenle kurulun en önemli yetkileri arasında toplumun medyaya bakış açısının belirlenmesini tespit etmek yer alır. Bu yetkiye dayanarak toplumun nabzını ölçmek amacıyla kamuoyu yoklamaları yapmaktadır(RTÜK, 2019). Bu amaçla 2000'li yıllardan itibaren yapılmış birçok kamuoyu yoklaması mevcuttur.

MEB ve RTÜK arasında 2006 yılında işbirliği anlaşması yapılmıştır. MEB ve RTÜK arasında 2006 yılında "Orta Öğretim Kurumlarına Medya Okuryazarlığı Dersi Konulmasına Dair İşbirliği Protokolü" imzalanmıştır. RTÜK tarafından 2006 yılında "*Uluslararası Medya Okuryazarlığı" Paneli* düzenlenmiştir(Binark ve Bek, 2007).

Milli Eğitim Bakanlığı tarafından 31.08.2006 tarihinde "İlköğretim Seçmeli Medya Okuryazarlığı Dersi Öğretim Programı" kabul edilerek uygulanmaya başlamıştır (Altun, 2008). 2006-2007 eğitim öğretim yılında 5 pilot ilde belirlenen okullarda 780 7. sınıf öğrencisine medya okuryazarlığı dersi verilmiştir. Dersin Sosyal Bilgiler öğretmenleri tarafından verilmesi karara bağlanmıştır. Medya okuryazarlığı dersi 2007-2008 eğitim öğretim yılından itibaren haftada bir saat seçmeli ders olarak okutulmaya başlanmıştır(Ulusoy, 2018; İlhan, 2015). 2007 yılında medya okuryazarlığı öğretim programının uygulanmasına destek olmak amacıyla "İlköğretim Medya Okuryazarlığı Dersi Öğretmen El Kitabı" hazırlanmıştır(İnal, 2016, s.189). 2012 yılında Ankarada Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı ve Milli Eğitim Bakanlığı'nın destek verdiği Medya Okuryazarlığı Çalıştayı düzenlenmiştir. Çalıştay'da medya okuryazarlığı dersinin içeriğinin günümüz koşullarına göre güncellenmesi kararlaştırılmıştır. Milli Eğitim Bakanlığı ve Radyo ve Televizyon Üst Kurulu yeni bir öğretim programı hazırlanması amacıyla çalışmalara başlamıştır. 27 Ocak 2014 tarihinde Milli Eğitim Bakanlığı tarafından "Medya Okuryazarlığı Dersi Öğretim

Materyali" hazırlanmıştır. Materyal 2014-2015 eğitim-öğretim yılından itibaren ortaokullarda okutulmaya başlanmıştır (RTÜK, 2021). 2016 yılında Milli Eğitim Bakanlığı tarafından "Ortaokul ve İmam Hatip Ortaokulu Medya Okuryazarlığı Öğretim Materyali" ve 2018 yılında "Medya Okuryazarlığı Dersi Öğretim Programı" hazırlanarak uygulanmaya başlamıştır(RTÜK, 2018).

15 yıla yakın bir süredir seçmeli ders olarak okutulmakta olan medya okuryazarlığı dersinin öğretiminde bazı gelişmeler olmakla birlikte 2021 yılı itibariyle istenilen düzeyde ilerleme kaydedilememiştir. Başlarda ilgi düzeyi yüksek iken daha sonraları dersin önemsenmemesi, seçmeli olarak okutulması, materyal yetersizliği, altyapı problemleri gibi nedenlerden dolayı derse ilgi azalmıştır. Günümüz gelişen teknoloji göz önünde tutulursa dersin daha önemli hale geleceği tartışılmaz bir gerçektir. Bu konuda özellikle Milli Eğitim Bakanlığının medya okuryazarlığı eğitimini daha ciddiye alarak gerekli önlemleri alması şarttır.

YÖNTEM

Araştırmanın bu bölümünde, araştırmanın modeli, çalışma grubu, araştırmada kullanılan veri toplama tekniği ve verilerin analizine ilişkin bilgilere yer verilmiştir.

Araştırmanın Modeli

Ortaokullarda seçmeli ders olarak okutulan medya okuryazarlığı dersinin amaçları ve dersin öğretiminde yaşanan sorunları, dersi veren sosyal bilgiler öğretmenlerinin görüşlerine dayalı olarak incelemeyi amaçlayan bu araştırma nitel verilerin toplandığı Olgubilim (Fenomenoloji) deseninin uygulandığı bir çalışmadır. Olgubilim deseni çevremizdeki olguların bilindiği ancak derinlemesine bilgi sahibi olmadığımız durumlarda kullanılmaktadır. Olgubilim kişilerin yabancı olmadığı ancak tam anlamıyla da kavrayamadığı olgular üzerinde araştırma yapmak için uygundur. Olgubilim deseninde olgulara ilişkin yaşantıların ve anlamların ortaya çıkarılması amacıyla kullanılan başlıca veri toplama aracı görüşme tekniğidir (Yıldırım ve Şimşek, 2016: 69). Araştırmada medya okuryazarlığı dersini veren sosyal bilgiler öğretmenlerinden dersin amaçları ve uygulanmasıyla ilgili olarak derinlemesine bilgi edinilmesi amaçlanmıştır. Araştırmada öğretmenlerin deneyimlerine odaklanılmasına olanak sağlayan yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılmıştır.

Evren ve Örneklem

Evren, araştırmada toplanacak verilerin analizi ile elde edilecek sonuçların geçerli olacağı, yorumlanacağı grup olarak tanımlanmaktadır (Büyüköztürk ve Diğerleri, 2014). Bu araştırmanın evrenini Mersin ilinde kamuda görev yapan medya okuryazarlığı dersine giren 762 sosyal bilgi-

ler öğretmeni oluşturmaktadır. Örneklem, ilgili evrenden belirli kurallara uyarak seçilen ve o evreni temsil gücüne sahip, görece evrenden daha az sayıda bireyden oluşan ve üzerinde çalışma yürütülecek gruptur (Erkuş, 2005). Araştırmanın örneklemini 2020-2021 eğitim öğretim yılında Mersin merkez ilçesinde ki devlet okullarında görev yapan ve medya okuryazarlığı dersini veren 15 sosyal bilgiler öğretmeni oluşturmuştur.

Araştırmanın verileri medya okuryazarlığı dersini veren 15 sosyal bilgiler öğretmeni ile yapılan görüşmeler ile elde edilmiştir. Görüşme yapılan sosyal bilgiler öğretmenlerine ilişkin bilgiler şu şekildedir:

Tablo 1. Mülakata Katılan Medya Okuryazarlığı Dersi Veren Sosyal Bilgiler Öğretmenlerine Ait Betimsel İstatistikler

	Sayı (n)	**Yüzde (%)**
Cinsiyet		
Kadın	5	33,33
Erkek	10	66,66
Katılımcıların yaşları		
26-30 yaş arası	3	19,99
31-35 yaş arası	4	26,66
36-40 yaş arası	6	39,99
41-45 yaş arası	1	6,66
46 yaş ve üzeri	1	6,66
Hizmet süresi		
1-5 yıl arası	2	13,3
6-10 yıl arası	6	39,99
11-15 yıl arası	5	33,33
16-20 yıl arası	1	6,6
21 yıl ve üzeri	1	6,6
Eğitim seviyesi		
Lisans	14	93,33
Y. lisans ve doktora	1	6,6
Medeni Durum		
Bekâr	5	27,4
Evli	10	72,6
Branş		
Sosyal bilgiler	15	100

Medya okuryazarlığı dersini veren sosyal bilgiler öğretmenlerine görüşme formları kovid-19 salgını nedeniyle sosyal medya üzerinden ulaştırılmış ve soruları yanıtlamaları istenmiştir. Görüşme formu ile ilgili açıklayıcı bir metin de beraberinde gönderilmiştir. Katılımcılar merak ettikleri durumlar hakkında bilgilendirilmişlerdir. Öğretmenler formları doldurduktan sonra tekrardan sosyal medya üzerinden göndermişlerdir. Elde edilen veriler sonrası öğretmenlerin verdikleri yanıtlara göre dönüt sağlanmış ve tekrar cevap istenerek veriler yeniden güncellenmiştir. Yapılan görüşmelerden elde edilen sonuçlara göre görüşme yapılan öğretmenlerin % 33,3'ü kadın, % 66,6'sı erkektir. Görüşme yapılan öğretmenlerin tamamı lisans mezunu ve tamamı medya okuryazarlığı dersini kendi okullarında vermektedir.

Araştırmaya katılan öğretmenlerin % 13,33'nün (2 kişi) 1-5 yıl arasında, % 39,99'unun (6 kişi) 6-10 yıl arasında, % 33,33'ünün (5 kişi) 11-15 yıl arasında, % 6,66'sının (1 kişi) 16-20 yıl arasında ve % 6,66'sının (1 kişi) ise 21 yıl ve üzeri hizmet süresine sahip olduğu görülmektedir. Görüşmeye katılan öğretmenlerin %19,99'u (3 kişi) 26-30 yaş arası, %26,66'sı (4 kişi) 31-35 yaş arası, % 39,99'u (6 kişi) 36-40 yaş arası, % 6,66'sı (1 kişi) 41-45 yaş arası, % 6,66'sı (1 kişi) ise 46 yaş ve üzeri oldukları görülmektedir.

Veri Toplama Araçları

Bu araştırmanın verileri ortaokullarda seçmeli ders olarak okutulan medya okuryazarlığı dersinin amaçları ve dersin öğretiminde yaşanan sorunları, dersi veren sosyal bilgiler öğretmenlerinin görüşleri açısından öğrenmeye yönelik olarak araştırmacı tarafından hazırlanan yarı yapılandırılmış görüşme formu aracılığı ile elde edilmiştir.

Araştırmanın verilerinin toplanmasında medya okuryazarlığı dersini veren sosyal bilgiler öğretmenlerinin konuyla ilgili görüş, deneyim, duygu ve düşüncelerini etraflıca inceleme fırsatı vermesi; ayrıca görüşme öncesinde hazırlanan sorulara, görüşme sırasında da yeni soru sorma olanağı vermesi açısından yarı yapılandırılmış görüşme yöntemi tercih edilmiştir. Bu görüşme türü, önceden belirlenmiş bir dizi sorunun sorulmasını ve bazı durumlarda ek sorular sorulmasını içermektedir. Bu sorular genellikle her katılımcıya sistematik ve tutarlı bir sırada sorulmakla birlikte görüşmecinin bu sınırların dışına çıkma özgürlüğü ve konuyu derinleştirmek üzere ek sorular sorabilmektedir (Berg ve Lune, 2015: 136, 137).

Konu ile ilgili literatür taraması yapıldıktan sonra medya okuryazarlığı dersini veren sosyal bilgiler öğretmenlerinin fikirlerini öğrenmek amacıyla 14 soruluk yarı yapılandırılmış görüşme formu hazırlanmıştır. Oluşturulan görüşme formunda medya okuryazarlığı dersinin amaçlarına ilişkin öğretmen görüşlerine ilişkin 7 soru, medya okuryazarlığı dersinin öğretimine ve karşılaşılan sorunlara ilişkin 7 soru olmak üzere toplamda

14 soru bulunmaktadır. Görüşme formunda ayrıca öğretmenlerin cinsiyeti, kıdem, yaş, branş, medeni durum ve eğitim seviyesine ilişkin kişisel bilgi sorularına yer verilmiştir.

Verilerin Analizi

Medya okuryazarlığı dersini veren sosyal bilgiler öğretmenleri ile yapılan görüşmeler neticesinde toplanan verilerin yorumlamasında betimsel analiz tekniği kullanılmıştır. Betimsel analiz; toplanan verilerin araştırmacının daha önceden belirlediği temalara göre incelendiği, katılımcıların duygu, düşünce ve fikirlerinin neden-sonuç ilişkisi çerçevesinde doğrudan alıntılar kullanılarak yorumlandığı analiz şeklidir(Yıldırım ve Şimşek, 2016). Yarı yapılandırılmış görüşmeler sonucunda elde edilen verilerden hareketle kodlamalar yapılmış, betimsel analiz tekniği ile toplanan veriler azaltılıp, gruplandırılmıştır. Öğretmenlerin sorulara verdiği cevaplardan hareketle ortak kavramlardan oluşan temalar tablolar şeklinde organize edilmiştir. Görüşmelere katılan sosyal bilgiler öğretmenlerinin görüşleri var olan durumu olduğu şekliyle ortaya koymak için üzerinde hiçbir değişiklik yapılmadan sunulmuştur.

BULGULAR

Bu bölümde medya okuryazarlığı dersi veren 15 sosyal bilgiler öğretmeni ile yapılan mülakat sorularına verilen cevaplardan elde edilen bulgulara yer verilmektedir. Mülakat soruları medya okuryazarlığı dersinin amaçları ve medya okuryazarlığı dersinin öğretimine ve karşılaşılan sorunlara yönelik 14 sorudan oluşmaktadır.

1. Öğrencilerin medya okuryazarlığı dersine katılım ve ilgi düzeyleri nasıldır?

Araştırmanın bu bölümünde öğrencilerin medya okuryazarlığı dersine olan ilgi düzeyleri ve dersin işlenişi sırasında derse olan istek ve katılımlarının nasıl olduğuna ilişkin bilgiler edinilmeye çalışılmıştır. Öğretmenlerin verdikleri cevaplara ilişkin elde edilen bulgular aşağıda sunulmuştur.

SBÖ-2: "*Bu derse öğrenci katılımı normal sayılabilir bir şekilde olup güncel ve kullanılabilir bilgiler içerdiğinden dolayı öğrencinin derse ilgisi olumlu yöndedir. Paylaşıma ve yorum yapmaya açık bir ders olduğu için öğrenciler sık sık söz hakkı almaktadırlar.''*

SBÖ-3: "*Öğrencilerin medya okuryazarlığı dersine katılım oranları yüksektir. Medyanın günlük hayatımızdaki yeri artıkça öğrenciler daha fazla ilgi göstermektedirler. Medyaya duyulan ilgi ve ihtiyaç her geçen gün artmaktadır.*"

Ö-9: "*Öğrenciler medyayı ve sosyal medyayı yoğun bir şekilde kullandıkları için derse katılımları yüksektir. Medya okuryazarlığı dersi içe-*

riği öğrencilerin gündelik hayatlarına hitap ettiği için ilgileri yüksektir."

Araştırmanın bu sorusuna verilen yanıtlar bize göstermektedir ki, öğrenciler modern teknolojik gelişmelerin artması, gündelik hayatları ile ilgili olması, internet ve sosyal medya merakları dolayısıyla derslere ilgiyle katılım sağlamaktadırlar. Verilen cevaplar ışığında ders katılımları genel olarak yüksek olmasına rağmen ders konularından kaynaklı ve müfredat içeriğine bağlı olarak ortaya çıkan ilgisizlikten de yakınmalar olmuştur.

2.Medya okuryazarlığı dersi öğrencilerin medya araçlarını kullanma süreleri açısından farklılık yaratmakta mıdır?

Teknolojik gelişmelerin artmasıyla birlikte medya araçlarındaki çeşitlilik öğrencilerin medya araçları karşısında önemli miktarda zaman harcamalarına neden olmaktadır. Elbette bu kadar çok gelişim içerisinde medya ürünleri de kendini fazlasıyla sevdirecek farklı ortamlar oluşturabilmektedir. Bu zaman dilimi çerçevesinde öğrencilerin de bu gelişim içerisinde hem bilinçlendirmeli hem de gelişen yüzyıla ayak uydurmaları sağlanmalıdır. Araştırmamızın bu bölümünde öğretmenlere medya okuryazarlığı dersini alan öğrencilerin her türlü medya araçlarını kullanma sürelerinde bir değişiklik olup olmadığı, değişiklik olmuşsa olumlu ya da olumsuz olup olmadığı ile ilgili bilgileri öğrenme amaçlanmıştır. Öğretmenlerin görüşlerinden bazıları aşağıda verilmiştir.

SBÖ-1: "*Verilen medya okuryazarlığı dersi sonrası öğrencilerin gözlemlenmesi ve velilerin şikâyetlerinden anlaşıldığı kadarıyla medya araçlarını kullanma konusunda öğrenciler aşırıya gitmektedir. Kendilerini frenleyememeleri medya içeriklerinin cazibesinden kaynaklanmaktadır."*

SBÖ-6: "*Öğrencilerimiz kullandıkları teknolojik aletlerde derste öğrendikleri bilgilerden yola çıkarak kullanma sürelerini genel olarak ayarlayabilmektedir."*

SBÖ-7: "*Bilinçli olan öğrencilerde medya araçlarını kullanma süresi azalmakta iken, bilinçsiz öğrencilerde medya araçlarını kullanma süreleri pek değişkenlik göstermemektedir."*

Araştırmanın bu sorusuna verilen yanıtlara göre öğrenciler medya okuryazarlığı dersinde öğrendikleri bilgilerden yola çıkarak daha bilinçli bir şekilde hareket edebilmekte ve kullanmış olduğu medya araçlarını amacına uygun, süre açısından makul bir şekilde kullanma eğilimlerinin arttığını ortaya koymuştur. Bazı öğretmen görüşlerinde medya içeriklerinin cazibesine kapılan öğrencilerin medya araçları başında süreye dikkat etmeden aşırı zaman geçirdiklerini belirtmişlerdir.

3.Medya okuryazarlığı dersi öğrencilerin televizyon programı seçiciliğine bir katkı sunmakta mıdır?

Günümüz dünyasında insanların vakit geçirmelerine olanak tanıyan teknolojik birçok araç mevcuttur. Bu araçlar içerisinde neredeyse her ev de bir ya da birden fazla bulunan önemli araçlardan biri de televizyondur. Günümüzde özel televizyonların yaygınlaşmasıyla beraber yüzlerce kanaldan oluşan milyonlarca programla karşı karşıya gelmekteyiz. Araştırmamızın bu bölümünde medya okuryazarlığı dersi almış ya da almakta olan öğrencilerin televizyon başında geçirdikleri zaman diliminin süresi, televizyonun kullanım amacı, televizyon başında geçirdikleri sürenin verimi ve derste öğrendikleri medya bilgilerini kendi yaşamlarına uygulama durumları öğrenilmeye çalışılmıştır. Araştırmamızın bu sorusuna öğretmenler tarafından verilen cevaplardan bazıları aşağıda verilmiştir.

SBÖ-4: "*Medya okuryazarlığı dersi öğrencilerin medya konusunda bilinçlenerek kendileri için daha uygun olduğunu düşündüğü programlara yönelmektedirler.*"

SBÖ-5: "*Olumlu katkı yapmaktadır. Öğrencide kaliteyi arama, programlar arasında seçicilik yapabilme, eleştiri yapabilme, yaşına uygun kararlar verebilme gibi özelliklerinin gelişimine katkı sunmaktadır.*"

SBÖ-10: "*Rastgele programlar izlemelerini engelleyecektir. Öğrenciler daha bilinçli olacaklar ve televizyonda gördükleri her şeyin gerçek olmadığını anlayacaklardır.*"

Yapılan görüşmelerden bu soruya verilen cevaplardan elde edilen sonuç; öğrencilerin televizyon programları hakkında bilinçlenmesi, eleştirel düşüncelerin gelişmesi, gerçek dünya ve sanal dünya arasındaki farkı kavrama, zararlı yararlı içerikleri ayırt etme, kendisine uygun programı seçebilme, programların kalitesi hakkında bilgi edinme ve televizyon başında geçirdikleri zaman süresini ayarlamadır.

4.Medya okuryazarlığı dersi öğrencilerin eleştirel becerilerinin gelişimi açısından bir katkı sunmakta mıdır?

Milli Eğitim Bakanlığı (2018) medya okuryazarlığı dersi öğretim programı içerisinde öğretim programında temel beceriler bölümünde "eleştirel düşünme, sorgulama, çözümleme(analiz) ve değerlendirme" gibi beceriler yer almaktadır. Aynı program içerisinde bulunan medya okuryazarlığı dersi öğretim programı özel amaçları içerisinde "medya iletilerini toplumsal, kültürel, ekonomik, politik bağlamları çerçevesinde değerlendirme" amacı yer almaktadır(MEB, 2018).

Medya okuryazarlığı dersinin temeli eleştirel bakış açısıyla doğru zamanda doğru soruyu sormak olmalıdır. Medyanın sunduğu içerikleri doğru analiz ederek kodlarını çözmek doğru soruları sormakla olur. Doğru soru medyadaki aşikar olmayan mesajları gün yüzüne çıkaran bir anahtar görevi görecektir. Öğrencilerin başlangıçta basit düzeydeki sorularla(kim,

nerede, nasıl) başlayarak daha karmaşık düzeyde sorular(verilmek istenen gerçek mesaj nedir, gerçek amaç nedir) sormaları medya okuryazarı olmaları açısından önem arz etmektedir (Koç, 2016). Görüşmeler sonucu bu soruya verilen cevaplardan bazıları aşağıda sunulmuştur.

SBÖ-1: "*Sınıf içerisinde yapılan etkinlikler sonrası çocuklarda özellikle ilgi duyduğu alanlara (sosyal medya, hackerlik vb) yönelik olarak eleştirel bakış açısı ile bakma eğiliminde oldukları gözlenmiştir.*"

SBÖ-2: "*Televizyon, sinema, reklâmlar, yazılı basın, internet gibi ortamlardaki mesajlara ulaşarak bunları çözümleme, değerlendirme ve iletme yeteneği elde eder.*"

SBÖ-14: "*Medya okuryazarlığı dersleri öğrencilerde eleştiri yapma, irdeleme ve sorgulama özelliklerinin gelişmesini sağlamaktadır.*"

Araştırmanın bu sorusundan elde edilen cevaplara göre öğrencilerin medya okuryazarlığı dersinde öğrendikleri bilgiler sayesinde televizyon, internet gibi medya araçları ile sunulan içeriklere karşı değerlendirici bir tutum içerisine girdikleri söylenebilir. Öğrencilerin özellikle reklamlar, magazin programları, haber programları gibi içeriklere daha fazla eleştirel tutum sergiledikleri görülmüştür.

5.Medya okuryazarlığı dersi öğrencilerin internet kullanımın alışkanlıklarına bir katkı sağlamakta mıdır?

Günümüzde çocukların internet başında geçirdikleri zaman bir hayli artmış durumdadır. Çocuklar ödevlerini yapmakta, oyunlarını hatta arkadaşlarını dahi bu ortamlarda seçmektedirler. Medya içeriklerinin artmış olması, medyanın çocuklar üzerindeki etkisinin artması, çocukların sürekli mağdur olması ve demokratik yaşanabilir bir dünya için medya okuryazarlığı çocuk için bir ihtiyaçtır (İnal, 2012).

Günümüzün gelişen teknolojisi yüksek bir etkileşimi ve iletişimi beraberinde getirmektedir. Bu potansiyel insan yaşamını kolaylaştırması bakımından önemli iken aynı zamanda yeni riskleri de beraberinde getirmektedir. İşte tam da bu yüzdendir ki hem medya okuryazarı olmak hem de medya okuryazarlığı dersi önem kazanmaktadır(Karaduman, 2019).

Bu gelişen süreç içerisinde çocuklarımızın ve öğrencilerimizin internet kullanma alışkanlığında artış olması da muhtemel bir durumdur. O nedenle çocuklarımıza ve öğrencilerimize bilinçli ve amaca uygun internet kullanma alışkanlığı kazandırmamız önem kazanmaktadır. Medya okuryazarlığı dersi de gelişen bu internet dünyasına ayak uydurma da bizim için son derece önemli bir potansiyele sahip olmaktadır. Araştırmamızın bu basamağında medya okuryazarlığı dersini alan öğrencilerimizin internet ile olan etkileşim seviyeleri, internet kullanımı sırasında en çok

zaman harcadıkları aktiviteler, internette geçirdikleri zaman dilimini verimli kullanıp kullanmadıkları ve medya okuryazarlığı dersinin internet kullanma alışkanlıklarına etkisi ölçülmeye çalışılmıştır. Görüşmelerden elde edilen verilerden bazıları aşağıda sıralanmıştır.

SBÖ-5: "*Bu konuda öğrenilen bilgilerin genel ağ kullanımında kendini koruyabilen, internet kullanım sınırını bilen, bilinçli kullanıcılar olduklarından olumlu etkilemektedir.*"

SBÖ-11: "*Öğrencilerin interneti kullanırken daha dikkatli ve ölçülü kullanmaya özen gösterdiklerini görüyoruz.*"

SBÖ-14: "*Medya okuryazarlığı derslerini alan öğrencilerde internet kullanımı hem bilinç düzeyinde artmakta hem de internet ortamındaki seçiciliklerinde olumlu farklılıklar oluşturmaktadır.*"

Görüşme sonuçlarına göre, medya okuryazarlığı dersi alan öğrencilerin interneti daha bilinçli bir şekilde kullanma eğiliminde olduğu, internet ortamlarındaki seçiciliklerinin arttığı, interneti kullanırken daha az ama verimli kullanmaya çalıştıkları ve internet ortamındaki tehlikelerden haberdar oldukları ve ona göre önlem alabildiklerini göstermektedir.

6.Medya okuryazarlığı dersi öğrencilerin medya ürünü oluşturma yeterliklerine bir katkı sağlamakta mıdır?

Yaşadığımız yüzyılda büyük bir gelişme göstermiş olan teknolojik gelişmeler çoğu sektörde olduğu gibi medya alanında da hızlı bir değişime uğramıştır. Kullanılan medya araçları da her yönden değişikliğe uğramış klasik denilen araçlar "yeni medya" teknolojilerinin kullanılmasıyla yeni özellikler kazanmıştır. Yeni teknolojilerin kullanılmasıyla beraber kullanılan medya ürünlerinde de çeşitlilik oluşmuştur (Kara, 2014: 58). Bu araştırma sorusu ile medya okuryazarlığı dersi almış olan öğrencilerin medya ürünü tüketim alışkanlıkları, medya ürünlerini kullanım amaçları ve medya okuryazarlığı eğitimi sonrası medya ürünü oluşturma düzeyleri hakkında bilgi sahibi olmak amaçlanmıştır. Görüşmelerden elde edilen verilerden bazıları aşağıda sıralanmıştır.

SBÖ-4: "*Medya okuryazarlığı dersi sayesinde çocuklar daha iyi medya içeriği üretme konusunda bilinçlenmektedirler.*"

SBÖ-6: "*Öğrencilerimizin çoğu medyayı pasif olarak kullanmakta olup çok az bir kısmı medya ürünü oluşturma yönünden kendini geliştirmektedir.*"

SBÖ-8: "*Öğrencilerimiz genel olarak medya ürününü kullanmakta olup medya ürünü oluşturma konusunda yetersizdir.*"

Görüşme sonuçlarına göre öğrenciler medya ürünlerini oluşturmaktan daha çok medya ürünlerini tüketmeye yönelik olarak kullanımlar

gerçekleştirmektedir. Öğrenciler içerisinde çok azı medya ürünü oluşturma konusunda ilerlemeler kaydetmiştir. Öğrencilerin amatör bir şekilde de olsa medya ortamlarında özellikle de sosyal medya içerisinde çeşitli paylaşımlar yaptıkları, çeşitli forumlarda eleştiri ve yorum yazdıkları, resim ve video üzerinde çeşitli işlemler gerçekleştirdikleri, dersleri ile ilgili ödev ve etkinlikler ile ilgili çalışmalar yaptıkları sonuçlarına ulaşılmıştır.

7.Medya okuryazarlığı dersi öğrencilerin medya araçlarının olumsuz etkilerinden korunmalarına katkı sağlamakta mıdır?

Günümüz medya dünyasıyla doğrudan etkileşim içerisinde olan öğrencilerin ve çocukların bu dünyadan etkilenmemeleri mümkün değildir. Bu süreç içerisinde medyanın sunduğu ürünlere en çok maruz kalan çocuklarda bilinçli olmamaları durumunda olumsuz etkiler görülmesi olasıdır. Bu araştırma sorusu ile medya okuryazarlığı dersini alan öğrencilerde medyanın sunduğu ürünlerdeki olumsuzlukları fark edip edemedikleri, yoğun bir medya baskısına maruz kalmaları nedeniyle medyanın olumsuz etkilerinden korunup korunamadıkları, korunuyorlarsa nasıl korundukları ve ders içeriklerini öğrenme düzeyleri tespit edilmeye çalışılmıştır. Görüşmelerden elde edilen verilerden bazıları aşağıda sıralanmıştır.

SBÖ-2: "*Farklı bakış açıları kazanarak yaşadığı çevreyi bilen ülke problemlerine duyarlı medyada gördüklerini akıl süzgecinden geçirebilen bir birey olurken karşılarına çıkabilecek olumsuzluklarda yetkili mercilere başvurabilme ve içerik seçme konusunda bilinçli olurlar.*"

SBÖ-13: "*Derse ilgili öğrenciler medyanın olumsuz etkilerine karşı daha fazla duyarlı iken derse ilgisiz olan öğrenciler de medyanın olumsuz etkilerinden korunabilmede yeterli başarı sağlanamamaktadır.*"

SBÖ-14: "*Medya okuryazarlığı dersi içerisindeki uygulamalar ve örnek olayları özümseyen öğrenciler medya araçlarından gelebilecek tehlikelere karşı daha bilinçli hareket ederek kendilerini koruma yönünde adımlar atabilmektedirler.*"

Görüşmelerden elde edilen sonuçlara göre öğrencilerin medya okuryazarlığı dersinden öğrendikleri bilgilerden hareketle medya içeriklerini daha iyi bir şekilde değerlendirebildikleri bunun sonucunda da medya içeriklerinin olumsuz etkilerinden çok fazla etkilenmedikleri tespit edilmiştir.

8.Medya okuryazarlığı ders materyalinin uygulanmasındaki güçlükler nelerdir?

Eğitim öğretim sürecinde etkili ve planlı bir süreç oluşturmanın temelinde iyi öğretim materyallerinin önemi tartışılmaz bir gerçektir. Öğrencilerde kalıcı öğrenme oluşturabilmek planlı bir eğitim ortamına bağlı

olmakla beraber bu planlama içerisinde ders kitabı da olmazsa olmazımızdır(Turan, 2010). Hem öğretmenlerin hem de öğrencilerin sistemli bir konu üzerinden hareket ederek bilgileri daha kalıcı hale getirmelerinde ders kitapları en başta gelen kaynaklardan biridir. Bu nedenle özellikle seçmeli bir ders niteliğinde olan medya okuryazarlığı dersi için de kitaplara önemli derecede gereksinim vardır. Görüşmeler sonucu elde edilen verilerden bazıları aşağıda sıralanmıştır.

SBÖ-4: "*Medya okuryazarlığı dersinin kitabının yeniden düzenlenmesi ve etkinlik bazlı planlanması gerekir.*"

SBÖ-6: "*Medya okuryazarlığı dersinin kitabı zengin içeriğe ve etkinliklere sahip değildir. Çoğu okulda yeterli araç gereç ve uygulama alanı yoktur.*"

SBÖ-12: "*Ders kitapları öğrenci seviyesinden uzak. Öğrenciler için ders kitabının olmaması büyük bir sorun.*"

Görüşmeler sonunda öğretmenler materyallerin kullanımı ve uygulaması ile ilgili genel olarak aşağıdaki sorunlardan şikâyet etmişlerdir.

- Yeterli miktarda ders kitabının olmaması,
- Ders kitaplarının öğrenci seviyesinden uzak olması,
- Ders kitaplarının aşırı ayrıntı içermesi,
- Ders kitaplarının bazı dönemler hiç verilmemesi,
- Ders kitaplarının okullara eğitim öğretim yılının başlamasından çok sonra verilmesi,
- Ders kitaplarının içeriğinin yetersiz ve düzensiz oluşu,
- Ders kitaplarında etkinliklerin yetersiz olması,
- Ders kitaplarının örnek olaylara yer vermemesi,
- Okullarda araç gereç yetersizlikleri,
- Okullarda teknolojik altyapı yetersizlikleri,
- Ders kitaplarının içeriğinde konularla ilgili yeterli örnekler sunulmaması,
- Ders kitaplarında bazı konuların basit islenmesi,
- Çalışma kitabının olmaması.

9.Medya okuryazarlığı dersinin seçmeli olması konusundaki görüşler nelerdir?

Araştırmamızın bu bölümünde medya okuryazarlığı dersine giren öğretmenlerin dersin seçmeli olması durumunu değerlendirmeleri isten-

miştir. Amacımız medya okuryazarlığı dersinin seçmeli olması nedeniyle oluşan sorunları ortaya çıkarmak ve zorunlu dersler ile olan durumuna ışık tutmaktır. Görüşmeler sonucu elde edilen verilerden bazıları aşağıda sıralanmıştır.

SBÖ-6: "*Medya okuryazarlığı dersi günümüz dünyası için son derece gerekli ve önemli bir derstir. Bu nedenle zorunlu bir ders kapsamına alınmalıdır.*"

SBÖ-9: "*Medya okuryazarlığı dersinin seçmeli olması maalesef derse verilen önemi etkilemektedir. Dersin zorunlu olmaması derse verilen önemi düşürmektedir.*"

SBÖ-11: "*Bu kadar önemli bir dersin seçmeli olması düşündürücü. Günümüz şartlarında zorunlu olması gereken bir derstir.*"

Medya okuryazarlığı dersinin seçmeli olup olmaması yönünde bir takım tartışmalar mevcut olmasına rağmen dersi veren öğretmenlerin yüksek bir kısmının zorunlu ders statüsünde olması gerektiği yönünde görüş belirtmişlerdir.

10. Medya okuryazarlığı dersinde kullanılan yöntem ve tekniklere ilişkin görüşler nelerdir?

Araştırmamızın bu bölümünde öğretmenlerin medya okuryazarlığı dersi ile ilgili ders işleme yöntemleri hakkında bilgi sahibi olmak, öğrencilerin derse katılmalarında yöntem ve tekniklerin etkisini öğrenmek, öğretmenlerin öğrendikleri eğitim pedagojisi bilgilerini kullanıp kullanmadıklarını tespit etmek, medya okuryazarlığı derslerini aktif işleme yöntemleri hakkında bilgi sahibi olmak, öğretmenlerin medya okuryazarlığı ders araç gereçlerini aktif kullanıp kullanmadıklarını öğrenmek, medya okuryazarlığı gibi önemli bir derste teknolojik içerikleri kullanıp kullanmadıklarını öğrenmek ve medya okuryazarlığı dersi için materyal hazırlayıp hazırlamadıkları hakkında bilgi sahibi olmak amaçlanmıştır. Görüşmeler sonucu elde edilen verilerden bazıları aşağıda sıralanmıştır.

SBÖ-4: "*Öncelikle kitap ve plan içeriğindeki konular çocuklara anlatılmaktadır. Daha sonra soru cevap yapılmaktadır. Konu ile ilgili videolar, slâytlar ve örnek olaylarla desteklenmektedir. Ders dışında da ödevler verilerek konunun pekişmesi sağlanmaktadır.*"

SBÖ-5: "*Öğrencileri derse ısındırarak ve dikkatlerini çekerek günlük olaylardan ve yaşamdan örnek vererek dersi işlerim. Öğrencilere sürekli soru sorup onları aktif tutmaya çalışırım. Öğrencilerin fikirlerini açıklamalarına fırsat veririm.*"

SBÖ-9: "*Ders öncesi gelecek dersin konusuyla ilgili kavramları ödev olarak veririm. Yine gelecek dersin konusu ile ilgili medya içerikleri ge-*

tirmelerini isterim. Ders konusu kavramları açıklarım. Ders kitabındaki örnekleri sınıfta tartışırız. Sonra akıllı tahtadan kendi bulduğumuz yazı, görsel ve videoları derste tartışırız."

Araştırmamıza göre öğretmenlerin verdiği bilgilerden yola çıkarak medya okuryazarlığı dersini etkili işlemeye çalıştıkları sonucu çıkmaktadır. Önceki araştırma sonuçları ile de tutarlı olarak öğretmenlerin anlatım, tartışma ve ödev yöntemlerini sıklıkla kullandıkları anlaşılmaktadır. Öğretmenlerin okullarının altyapısının durumuna göre derslerini teknoloji destekli işlemeye çalışıldığı ancak okullar arasında teknoloji anlamında dengesizliklerin olduğu söylenebilir. Öğretmenlerin genç ve dinamik olması aynı zamanda dersin etkili işlenmesinde ve etkinlik üretilmesi anlamında olumlu olduğu görülmektedir.

11. Medya okuryazarlığı dersinin öğretimi sırasında karşılaşılan sorunlar nelerdir?

Medya araçlarının artması ve gelişmesiyle beraber medya toplum ile iç içe geçmiş bir yapıya bürünmüştür. Günümüzde medya eksenli bir toplum oluşturma sürecinde medya okuryazarlığı eğitiminin verilmesi elzem hale gelmiştir. Bu gelişmelerin ışığında yorumlayan, analiz eden, eleştirel yetenekleri gelişmiş bir birey yetiştirme hedefiyle okul müfredatlarımızda etkili bir öğretim programı çerçevesinde medya okuryazarlığı dersi verilmesi önemli ve gereklidir.

Öğretmenler medya okuryazarlığı dersinin öğretimi sırasında karşılaşılan sorunları şu şekilde sıralamışlardır:

- Bazı ders konularının öğrenci düzeyinin altında kalması.
- Bazı ders konularının öğrenci düzeyinin üstünde olması.
- Medya okuryazarlığı ders kitabının temin edilememesi.
- Medya okuryazarlığı ders kitabının pdf içerik olarak sunulması.
- Medya okuryazarlığı ders kitabının yeterince etkinlik barındırmaması.
- Medya okuryazarlığı dersinin seçmeli olması nedeniyle bazı öğrencilerce ciddiye alınmaması.
- Okullarda altyapı yetersizliği(internet ve akıllı tahta olmaması, medya sınıfı bulunmaması, araç gereç temininde güçlük) nedeniyle derslerde kalıcı öğrenme ortamı oluşturmada zorluk yaşanması.
- Medya okuryazarlığı ders kitabının özensiz ve yetersiz hazırlanması.

- Velilerin ilgisizliği ve seçmeli dersleri önemsememesi nedeniyle veli desteğinin yeteri kadar alınamaması.
- Yardımcı kaynak eksikliği.
- Öğrencilerin medya okuryazarlığı dersini ve günümüz medya araçlarının önemini kavrayamaması.
- Okullara yeterli miktarda maddi destek sağlanamamasından dolayı medya okuryazarlığı eğitim materyallerinin temin edilememesi.
- Medya okuryazarlığı dersinin uygulanabilmesi için yeterli alanların bulunmaması.
- Kalabalık sınıflar nedeniyle etkinliklerin yeteri kadar yapılamaması.
- Medya okuryazarlığı ders kitabının içeriğinde konular ile ilgili yeterli örnekler ve örnek olayların bulunmaması.
- Öğrencilerin medya okuryazarlığı dersi ile ilgili doğru olarak bildikleri yanlışların öğrenmeleri zorlaştırması.
- Medya okuryazarlığı ders kitabında ayrıntılara fazlaca yer verilmesi.

Araştırmanın bu bölümünde öğretmenlerle yapılan görüşmeden elde edilen verilerden bazıları aşağıda sıralanmıştır.

SBÖ-4: "*Ders kitabının içeriğinin ve etkinliklerinin yetersiz olması. Velilerin medya konusunda yeterince bilinçli olmaması, Medya okuryazarlığı dersinin seçmeli olması.*"

SBÖ-9: "*Medya okuryazarlığı dersinde karşılaştığımız temel sorun öğrencilerin medya ile ilgili doğru bildiği yanlışlardır. Öğrencilerin arkadaş çevreleri, takip ettikleri kişi ve içerikler doğru bir bakış açısı geliştirmelerini zorlaştırmaktadır.*"

SBÖ-13: "*Kalabalık sınıflar, yetersiz araç gereçler, ders kitabının yokluğu ya da yetersizliği, teknolojik imkânlardan yoksunluk. Bu sorunların temel kaynağı Milli Eğitim Bakanlığı'nın bu derse yeterli önemi vermemesidir.*"

Araştırmanın bu sorusuna verilen cevaplar ışığında medya okuryazarlığı dersi ile ilgili oldukça fazla sorun sıralandığı görülmüştür. Dersi veren öğretmenlerin öncelikle dersin seçmeli olması, ders için başta kitap temini olmak üzere araç gereç eksikliği, altyapı yetersizlikleri ve öğretim programından kaynaklı sıkıntıların ön plana çıktığı görülmüştür.

12. Medya okuryazarlığı dersinde yapılan ölçme ve değerlendirmeye ilişkin karşılaşılan sorunlar nelerdir?

Araştırmamızın bu bölümünde öğretmenlere medya okuryazarlığı ile ilgili yapmış oldukları değerlendirmelerin neler olduğunu, alternatif ölçme ve değerlendirme yöntemlerini kullanıp kullanmadıkları, medya okuryazarlığı dersi için okul içi ve okul dışı kullandıkları ölçme araçlarını ve bu ölçme ve değerlendirmeleri yaparken karşılaştıkları sorunlar hakkında bilgi edinmek amaçlanmıştır. Yapılan görüşmelerden elde edilen sonuçlara göre öğretmenlerin ölçme ve değerlendirme yaparken pek fazla şikâyet etmediği sonucuna ulaşılmıştır. Öğretmenlerin ölçme ve değerlendirme yaparken karşılaştıkları sorunlar aşağıda sıralanmıştır:

- Medya okuryazarlığı dersi için nitelikli soru bulmak.
- Okulların alt yapısı yeterli olmadığı için bazı etkinliklerin(proje ve ödevler) yapılamaması.
- Ders kitaplarının temin edilememesi nedeniyle bazı ödevlerin verilememesi.
- Kalabalık sınıflar nedeniyle kopya olayının görülebilmesi.
- Öğrencilerin evdeki teknolojik ve ekonomik durumlarından dolayı bazı ödevleri yapamamaları.

Araştırmanın bu sorusuna karşı elde edilen bulguların bazıları aşağıda sıralanmıştır.

SBÖ-3: "*Ürün üzerinden değerlendirme yapıyorum". "Etkinlik ve performans çalışmaları şeklinde değerlendirmeler yapıyorum". "Okul dışında öğrencilerin yaşadığı sıkıntılardan dolayı gerekli hazırlık ve çalışmaları yapamamaları sorun olarak değerlendirilebilir."*

SBÖ-13: "*Öğrencilerin sınıf içi performansı (sorulara verdiği yanıtlar, etkinliklere katılım), Ünite sonu genel değerlendirmeler, karışık, çoktan seçmeli, eşleştirme, doğru yanlış, klasik, boşluk doldurma içerikli sınav."*

SBÖ-14: "*Sınıf içi sözlü notu, testler ve ödevler. Değerlendirmede en önemli sorun bazı konuların uygulamasının yapılamamasıdır."*

Araştırmadan elde edilen bulgulara göre öğretmenlerin en çok kullandığı değerlendirme çeşitlerinin sınıf içi değerlendirme, soru cevap, çoktan seçmeli test ve ödevler olduğu sonucu çıkmıştır. Öğretmenlerin yazılı sınavlara yönelik olarak öğrenci seviyelerini dikkate aldıkları ve ona göre ölçme yöntemini seçtikleri belirlenmiştir. Öğrencilerin özellikle liseye geçiş sınavlarına hazırlık ve tecrübe kazanmaları amacıyla en çok çoktan seçmeli testlere yöneldiklerini belirtmişlerdir. Bunların yanında doğru yanlış, yorumlama, eşleştirme, boşluk doldurma gibi soruların sorulduğu sonucuna ulaşılmıştır. Öğretmenlerin bunların yanında proje ve diğer ödevlendirme yöntemleriyle de değerlendirmeler yaptıklarını belir-

tilmişlerdir. Bazı öğretmenler grup çalışması yaparak değerlendirme yaptıklarını belirtmişlerdir.

13. Medya okuryazarlığı dersinin programdaki yeri ve süresi ile ilgili görüşler nelerdir?

Bu görüşme sorusundaki amacımız öğretmenlerin medya okuryazarlığı dersini verirken ders süresinin yeterli olup olmadığı ve zorunlu ders ya da seçmeli ders sürecinin öğrenciler üzerinde etkili olup olmadığı sonuçlarına ulaşmak hedeflenmiştir. Yapılan görüşmelerde öğretmenlerin genel olarak iki saatlik medya okuryazarlığı dersinin konuları yetiştirmek ve etkinlik yapılabilmesi adına yeterli olduğu yorumlarını yapmışlardır. Araştırmanın bu sorusuna yönelik elde edilen bulguların bazıları aşağıda sıralanmıştır.

SBÖ-2: "*Yeterince önem verilmemesi ve seçmeli bir ders olduğu için öğrenciler çoğu zaman pek dikkate almıyor. Süre olarak 3 veya 4 saate çıkarılabilir.*"

SBÖ-9: "*Medya okuryazarlığı dersinin programda seçmeli olarak yer alması öncelikle derse verilen önemi azaltmaktadır. Ders saatinin 3'e çıkarılması yapılması düşünülen etkinlikler için daha yeterli bir zaman oluşmasını sağlayacaktır.*"

SBÖ-15: "*Medya okuryazarlığı dersi zorunlu ders olarak haftada iki saat okutulmalıdır.*"

Yapılan görüşmelerden elde edilen sonuçlara göre gelişen teknoloji ve artan internet kullanımı göz önünde tutularak 15 öğretmen içerisinde 14 öğretmen dersin mutlaka zorunlu dersler arasına alınması gerektiğini vurgulamıştır. Bir öğretmen ise dersin zorunlu olup olmadığı yönünde herhangi bir görüş belirtmemiştir.

14. Medya okuryazarlığı dersi ile ilgili öğretim programına yönelik yapılan öneriler nelerdir?

Araştırmanın bu sorusuna yönelik elde edilen bulgulardan bazıları aşağıda sıralanmıştır.

SBÖ-11: "*Konular günün şartlarına göre yenilenmeli", "Günlük hayattan örneklerle desteklenmeli", "Çok fazla ayrıntıya gidilmemeli.*"

SBÖ-12: "*Güncel olaylara fazlaca yer verilmeli ve geçmişle karşılaştırma yapılmalı. Faydalarının yanında zararlarına da değinilmelidir.*"

SBÖ-15: "*Ders araç gereçlerinin programda etkin kullanılmasını sağlayacak ve grup çalışmaları yapılabilecek etkinlikler planlanmalıdır.*"

Medya okuryazarlığı öğretim programı için öğretmenler tarafından yapılan önerileri şu şekilde sıralamak mümkündür:

- Medya okuryazarlığı ders içeriklerinin ilgi çekici olarak düzenlenmesi.
- Medya okuryazarlığı ders içeriklerinin daha fazla etkinlik ve uygulama içermesi.
- Ders saatinin etkinlikler düşünülerek arttırılması.
- Medya okuryazarlığı ders içeriklerinin öğrenci seviyesine uygun hala getirilmesi.
- Medya okuryazarlığı dersinin zorunlu dersler arasına alınması.
- Medya okuryazarlığı ders konularının içeriğine sosyal medya konularının eklenmesi.
- Medya okuryazarlığı dersi için özel olarak çalışma kitabı hazırlanmalıdır.
- Medya okuryazarlığı ders içeriklerinde örnek olay etkinliklerine yer verilmesi.
- Ders içerisinde kullanılabilecek resimler, videolar ve slâytlar hazırlanmalı.
- Medya okuryazarlığı dersi için özel soru havuzu oluşturulmalı.
- Grup çalışmasını içerecek şekilde etkinlikler hazırlanmalı.

TARTIŞMA VE SONUÇ

Araştırmanın bu bölümünde araştırmanın bulgularının genel bir değerlendirmesi yapılarak tartışma ve sonuca yer verilmekte, ardından öneriler sunulmaktadır. Araştırmanın bulgularına göre; medya okuryazarlığı dersini veren ortaokul öğretmenlerinin dersin amaçları kapsamında medya okuryazarlığı dersinde öğrencilerin derse katılım ve ilgi düzeylerinin yüksek olduğu, bu dersin öğrencilerin medya araçlarını kullanma süreleri açısından bir farklılık yarattığı, öğrencilerin televizyon programı seçiciliğine katkı sunduğu, öğrencilerin eleştirel becerilerinin gelişmesine, medya araçlarını kullanma alışkanlıklarında değişime olanak tanıdığı görüşlerine sahip oldukları tespit edilmiştir. Bu dersi veren ortaokul öğretmenleri dersin öğretimine ilişkin olarak medya okuryazarlığı ders materyalinin uygulanması ve kullanılması ve ölçme ve değerlendirme ilişkin zorluklarla karşılaştıklarını, çoğunlukla anlatım yöntemine başvurduklarını ayrıca medya okuryazarlığı dersinin süresinin yetersiz olduğu ve dersin zorunlu ders statüsünde olması gerektiğini belirtmişlerdir. Araştırmanın bu bölümünde bulgular ilgili alanyazın ışığında ayrıntılı olarak değerlendirilmiştir.

Medya okuryazarlığı dersinin amaçlarına ilişkin öğretmen görüşlerini değerlendirdiğimizde elde edilen sonuçlar şunlardır.

1.Öğrencilerin medya okuryazarlığı dersine katılım ve ilgi düzeyleri nasıldır? Sorusuna verilen cevaplar ve elde edilen sonuçlar değerlendirildiğinde medya okuryazarlığı dersinde öğrencilerin merakını celbeden güncel konuların bulunması, sosyal medya kullanımının gün geçtikçe artması ve teknoloji ile içi içe olan yapısı nedeniyle ders içeriği uygun bir şekilde yeniden yapılandırılması durumunda öğrenciler tarafından daha ilgiyle takip edileceği görünmektedir.

2.Medya okuryazarlığı dersinin öğrencilerin medya araçlarını kullanma sürelerine olumlu bir etki yapıp yapmadığı sorusuna elde edilen bulgular değerlendirildiğine öğrenciler medya okuryazarlığı dersinde öğrendikleri bilgilerden yola çıkarak daha bilinçli bir şekilde hareket edebilmekte ve kullanmış olduğu medya araçlarını amacına uygun, süre açısından makul bir şekilde kullanma eğilimlerinin arttığını ortaya koymuştur.

Medya araçları kullanım süresi ile ilgili en geniş kapsamlı çalışmalardan biri de Radyo Televizyon Üst Kurulu'nun medya okuryazarlığı kapsamında, 2014-2015 eğitim öğretim yılı içerisinde, 26 ilde, 37 ortaokulda, sekizinci sınıfta bulunan, medya okuryazarlığı dersini alan, yaşları 13-16 yaş aralığında olan 1273 öğrenci üzerinde bir çalışma yürütmüştür. Hafta içi ortalama televizyon izleme süreleri 3 saat 34 dakika, hafta sonu ortalama televizyon izleme süreleri 3 saat 59 dakika, hafta içi cep telefonu kullanma süreleri 4 saat 21 dakika, hafta sonu cep telefonu kullanma süreleri 4 saat 56 dakika, hafta içi internet kullanma süreleri 3 saat 43 dakika, hafta sonu internet kullanma süreleri 4 saat 14 dakika olarak tespit edilmiştir (RTÜK, 2016). Bu bağlamda RTÜK'ün yaptığı kapsamlı araştırmada öğrencilerin medya araçlarını kullanma ve bu araçlar karşısında geçirdiği sürenin fazla olduğunu bize göstermektedir.

Radyo Televizyon Üst Kurulu'nun (RTÜK) çocukların yeni medya kullanım alışkanlıkları ve siber zorbalık 2018 araştırması, 2017-2018 eğitim öğretim yılında 26 ilde 98 ortaokul içerisinden 3029 beşinci, altıncı, yedinci ve sekizinci sınıf öğrencilerinin katılımıyla bir araştırma gerçekleştirmiştir. Yapılan araştırma sonuçlarına göre, öğrencilerin % 84'ü interneti, % 66'sı cep telefonunu, % 44'ü masaüstü bilgisayarı/dizüstü bilgisayarı, % 31'i televizyonu, % 30'u tabletin önemli olduğu belirtmişlerdir. Günlük ortalama televizyon izleme sürelerinin hafta içi 1 saat 23 dakika, hafta sonu ise 1 saat 47 dakika olduğu, internet kullanım sıklıklarının % 48,6'sının her gün, % 17,8'inin neredeyse haftanın her günü, % 23,8'inin haftada birkaç gün ve %4,9'unun ayda birkaç gün olduğu, günlük ortalama internet kullanım sürelerinin hafta içi 2 saat 2 dakika, hafta sonu ise 2 saat 41 dakika olduğu, günde ortalama 1 saat 26 dakika cep telefonu kullanmakta olduğu, günde ortalama 1 saat 16 dakika dijital ortamda oyun oynadıkları tespit edilmiştir (RTÜK, 2018).

3.Medya okuryazarlığı dersinin öğrencilerin televizyon programı seçiciliğine bir katkısının olup olmadığı sorusuna yönelik ortaokul öğretmenlerinin görüşleri değerlendirildiğinde şu sonuçlar elde edilmiştir. Öğretmenler medya okuryazarlığı dersinin öğrencilerin televizyon programları hakkında bilinçlenmesini, eleştirel düşüncelerin gelişmesini, gerçek dünya ve sanal dünya arasındaki farkı kavramalarını, zararlı yararlı içerikleri ayırt etmelerini, kendisine uygun programı seçebilme, programların kalitesi hakkında bilgi edinme ve televizyon başında geçirdikleri zaman süresini ayarlama konusunda katkı sağladığını ifade etmişlerdir.

4.Medya okuryazarlığı dersinin öğrencilerin eleştirel becerilerinin gelişimine bir katkı sunup sunmadığı sorusuna yönelik ortaokul öğretmenlerinin görüşleri değerlendirildiğinde şu sonuçlar elde edilmiştir.

Öğretmenler ile yapılan görüşme sonuçlarına göre öğrencilerin medya okuryazarlığı dersinde öğrendikleri bilgiler sayesinde televizyon, internet gibi medya araçları ile sunulan içeriklere karşı değerlendirici bir tutum içerisine girdikleri söylenebilir. Öğrencilerin özellikle reklamlar, magazin programları, haber programları gibi içeriklere daha fazla eleştirel tutum sergiledikleri görülmüştür. Öğrencilerin medya içeriklerini doğruluk, güvenilirlik, insana verilen değer, ahlak ve din açısından değerlendirmeye tabi tuttukları söylenebilir.

5.Medya okuryazarlığı dersinin öğrencilerin internet kullanımın alışkanlıklarına bir etkisi olup olmadığına yönelik ortaokul öğretmenlerinin görüşleri şu şekilde oluştur.

Elde edilen bulguların öğretmen görüşleri açısından değerlendirdiğimizde medya okuryazarlığı dersi alan öğrencilerin interneti daha bilinçli bir şekilde kullanma eğiliminde olduğu, internet ortamlarındaki seçiciliklerinin arttığı, interneti kullanırken daha az ama verimli kullanmaya çalıştıkları ve internet ortamındaki tehlikelerden haberdar oldukları ve ona göre önlem alabildiklerini göstermektedir.

6.Medya okuryazarlığı dersinin öğrencilerin medya ürünü oluşturma yeterliklerine katkısının olup olmadığına yönelik soruya karşın öğretmenleri ile yapılan görüşme sonuçlarına göre öğrenciler medya ürünlerini oluşturmaktan daha çok medya ürünlerini tüketmeye yönelik olarak kullanımlar gerçekleştirmektedir. Öğrenciler içerisinde çok azı medya ürünü oluşturma konusunda ilerlemeler kaydetmiştir. Öğrencilerin amatör bir şekilde de olsa medya ortamlarında özellikle de sosyal medya içerisinde çeşitli paylaşımlar yaptıkları, çeşitli forumlarda eleştiri ve yorum yazdıkları, resim ve video üzerinde çeşitli işlemler gerçekleştirdikleri, dersleri ile ilgili ödev ve etkinlikler ile ilgili çalışmalar yaptıkları sonuçlarına ulaşılmıştır.

7.Medya okuryazarlığı dersini alan öğrencilerin medya araçlarının olumsuz etkilerinden korunma düzeylerine yönelik öğretmenler öğrencilerin medya okuryazarlığı dersinden öğrendikleri bilgilerden hareketle medya içeriklerini daha iyi bir şekilde değerlendirebildikleri bunun sonucunda da medya içeriklerinin olumsuz etkilerinden çok fazla etkilenmedikleri ifade etmişlerdir.

8.Medya okuryazarlığı dersinin öğretiminde karşılaşılan sorunlara ilişkin öğretmen görüşleri değerlendirdiğimizde elde edilen sonuçlar ise şu şekilde karşımıza çıkmıştır. *Medya okuryazarlığı ders materyalinin uygulanmasındaki güçlükler nelerdir*? Sorusuna verilen cevaplar ve elde edilen sonuçlar değerlendirildiğinde öğretmenlerin materyallerin kullanımı ve uygulaması ile ilgili aşağıdaki sorunlardan şikâyetçi oldukları sonuçlarına ulaşılmıştır.

- Yeterli miktarda ders kitabının olmaması,
- Ders kitaplarının öğrenci seviyesinden uzak olması,
- Ders kitaplarının aşırı ayrıntı içermesi,
- Ders kitaplarının bazı dönemler hiç verilmemesi,
- Ders kitaplarının okullara eğitim öğretim yılının başlamasından çok sonra verilmesi,
- Ders kitaplarının içeriğinin yetersiz ve düzensiz oluşu,
- Ders kitaplarında etkinliklerin yetersiz olması,
- Ders kitaplarının örnek olaylara yer vermemesi,
- Okullarda araç gereç yetersizlikleri,
- Okullarda teknolojik altyapı yetersizlikleri,
- Ders kitaplarının içeriğinde konularla ilgili yeterli örnekler sunulmaması,
- Ders kitaplarında bazı konuların basit islenmesi,
- Çalışma kitabının olmaması.

9.Medya okuryazarlığı dersinin seçmeli olması konusunda öğretmen görüşlerini değerlendirdiğimizde medya okuryazarlığı dersinin seçmeli olup olmaması yönünde bir takım tartışmalar mevcut olmasına rağmen dersi veren öğretmenlerin yüksek bir kısmının zorunlu ders statüsünde olması gerektiği yönünde görüş belirtmişlerdir.

Öğretmenler ile yapılan görüşmeler sonrası on beş öğretmenin on dördü dersin zorunlu olması gerektiğini vurgulamışlardır. Bir öğretmen ise görüş belirtmemiştir. Özellikle medya kullanımının gün geçtikçe artması

ve günümüzün teknoloji çağına evirilmesi nedeniyle medya okuryazarlığı dersinin öneminin arttığı ve mutlak suretle seçmeli ders statüsünden çıkarılıp zorunlu dersler arasına alınması gerektiği bütün öğretmenlerin ortak iradesidir.

10.Medya okuryazarlığı dersinde kullanılan yöntem ve tekniklere ilişkin öğretmen görüşlerini değerlendirdiğimizde öğretmenler ile yapılan görüşme sonuçlarına göre öğretmenlerin medya okuryazarlığı dersinde kullandıkları yöntem ve tekniklere ilişkin bilgiler aşağıda sıralanmıştır:

- Öğretmenler öğrencilerin ödevlendirilerek hazırlıklı gelmeleri konusunda önem verdiklerini belirtmişlerdir.
- Öğrencilerden medya içeriklerini araştırmaları ve örnek materyal getirmeleri istendiği belirtilmiştir.
- Öğretmenlerin en sık kullandıkları yöntem ve teknikler olarak anlatım, drama, soru cevap, beyin fırtınası, benzetim, tartışma, örnek olay ve grup çalışması yapıldığı sonucuna ulaşılmıştır.
- Öğretmenlerin öğrenci katılımını sağlamak adına bazen video, akıllı tahta içerikleri, slâytlar ve bilgisayar destekli oyunlar kullandıklarını belirtmişlerdir.
- Öğretmenler ders dışı etkinlik olarak ödevlendirmeleri çok sık kullanmaktadırlar. Ödevlendirmelerin araştırma ağırlıklı bazen de materyal hazırlama etkinlikleri şeklinde verildiği tespit edilmiştir.
- Teknolojik altyapısı yeterli olan okullarda derslerin bazılarını bilgisayar sınıflarında işlediklerini belirtmişlerdir.
- Bazı öğretmenler okul içerisinde medya okuryazarlığı panolarının oluşturulduğunu belirtmişlerdir. Bu panoyu her hafta işledikleri konulara göre yenilediklerini beyan etmişlerdir.
- Bilgisayar ya da akıllı tahta olan okullarda ders sonrası çeşitli tipte (eşleştirme, çoktan seçmeli, doğru yanlış, boşluk doldurma, klasik) sorular ve etkinlikler yapıldığını belirtmişlerdir.

Araştırmamıza göre öğretmenlerin verdiği bilgilerden yola çıkarak medya okuryazarlığı dersini etkili işlemeye çalıştıkları sonucu çıkmaktadır. Önceki araştırma sonuçları ile de tutarlı olarak öğretmenlerin anlatım, tartışma ve ödev yöntemlerini sıklıkla kullandıkları anlaşılmaktadır. Öğretmenlerin okullarının altyapısının durumuna göre derslerini teknoloji destekli işlemeye çalışıldığı ancak okullar arasında teknoloji anlamında dengesizliklerin olduğu söylenebilir.

11.Medya okuryazarlığı dersinin öğretimi sırasında karşılaşılan sorunlara yönelik öğretmen görüşlerini değerlendirdiğimizde öğretmenler

medya okuryazarlığı dersinin öğretimi sırasında karşılaşılan sorunları şu şekilde sıralamışlardır:

- Bazı ders konularının öğrenci düzeyinin altında kalması.
- Bazı ders konularının öğrenci düzeyinin üstünde olması.
- Medya okuryazarlığı ders kitabının temin edilememesi.
- Medya okuryazarlığı ders kitabının pdf içerik olarak sunulması.
- Medya okuryazarlığı ders kitabının yeterince etkinlik barındırmaması.
- Medya okuryazarlığı dersinin seçmeli olması nedeniyle bazı öğrencilerce ciddiye alınmaması.
- Okullarda altyapı yetersizliği(internet ve akıllı tahta olmaması, medya sınıfı bulunmaması, araç gereç temininde güçlük) nedeniyle derslerde kalıcı öğrenme ortamı oluşturmada zorluk yaşanması.
- Medya okuryazarlığı ders kitabının özensiz ve yetersiz hazırlanması.
- Velilerin ilgisizliği ve seçmeli dersleri önemsememesi nedeniyle veli desteğinin yeteri kadar alınamaması.
- Yardımcı kaynak eksikliği.
- Öğrencilerin medya okuryazarlığı dersini ve günümüz medya araçlarının önemini kavrayamaması.
- Okullara yeterli miktarda maddi destek sağlanamamasından dolayı medya okuryazarlığı eğitim materyallerinin temin edilememesi.
- Medya okuryazarlığı dersinin uygulanabilmesi için yeterli alanların bulunmaması.
- Kalabalık sınıflar nedeniyle etkinliklerin yeteri kadar yapılamaması.
- Medya okuryazarlığı ders kitabının içeriğinde konular ile ilgili yeterli örnekler ve örnek olayların bulunmaması.
- Öğrencilerin medya okuryazarlığı dersi ile ilgili doğru olarak bildikleri yanlışların öğrenmeleri zorlaştırması.
- Medya okuryazarlığı ders kitabında ayrıntılara fazlaca yer verilmesi.

12.Medya okuryazarlığı dersinde yapılan ölçme ve değerlendirmenin özellikleri hakkında öğretmen görüşlerini değerlendirdiğimizde öğretmenlerin ölçme ve değerlendirme yaparken pek fazla şikâyet etmediği

sonucuna ulaşılmıştır. Öğretmenlerin ölçme ve değerlendirme yaparken karşılaştıkları sorunlar aşağıda sıralanmıştır:

- Medya okuryazarlığı dersi için nitelikli soru bulmak.
- Okulların alt yapısı yeterli olmadığı için bazı etkinliklerin(proje ve ödevler) yapılamaması.
- Ders kitaplarının temin edilememesi nedeniyle bazı ödevlerin verilememesi.
- Kalabalık sınıflar nedeniyle kopya olayının görülebilmesi.
- Öğrencilerin evdeki teknolojik ve ekonomik durumlarından dolayı bazı ödevleri yapamamaları.

Araştırmadan elde edilen sonuçlara göre öğretmenlerin en çok kullandığı değerlendirme çeşitlerinin sınıf içi değerlendirme, soru cevap, çoktan seçmeli test ve ödevler olduğu sonucu çıkmıştır. Öğretmenlerin yazılı sınavlara yönelik olarak öğrenci seviyelerini dikkate aldıkları ve ona göre ölçme yöntemini seçtikleri belirlenmiştir. Öğrencilerin özellikle liseye geçiş sınavlarına hazırlık ve tecrübe kazanmaları amacıyla en çok çoktan seçmeli testlere yöneldiklerini belirtmişlerdir. Bunların yanında doğru yanlış, yorumlama, eşleştirme, boşluk doldurma gibi soruların sorulduğu sonucuna ulaşılmıştır. Öğretmenlerin bunların yanında proje ve diğer ödevlendirme yöntemleriyle de değerlendirmeler yaptıklarını belirtilmişlerdir. Bazı öğretmenler grup çalışması yaparak değerlendirme yaptıklarını belirtmişlerdir.

13.Medya okuryazarlığı dersinin programdaki süresine ilişkin öğretmenlerin görüşünü değerlendirdiğimizde öğretmenlerin genel olarak iki saatlik medya okuryazarlığı dersinin konuları yetiştirmek ve etkinlik yapılabilmesi adına yeterli olduğu yorumlarını yapmışlardır.

Görüşmelerde 15 öğretmenin 9 tanesinin medya okuryazarlığı ders saatinin yeterli olduğunu düşünmesidir. Öğretmenlere göre mevcut medya okuryazarlığı konuları iki saatlik ders süresince rahat bir şekilde işlenebilmektedir. 5 öğretmen ders saatinin gelişen medya içerikleri nedeniyle yeterli düzeyde etkinlik yapamamaları nedeniyle ders saatinin süresinin arttırılması yönünde görüş belirtmişlerdir. Bir öğretmen ise dersin saati ile ilgili yorumda bulunmamıştır.

14.Medya okuryazarlığı dersinin öğretim programına yönelik ortaokul öğretmenlerin yaptıkları öneriler ise şu şekilde karşımıza çıkmıştır.

Öğretmenler medya okuryazarlığı öğretim programı içerisinde genel olarak öğrencilerin ilgisini daha çok çeken, günümüz teknolojik medya içeriklerine sahip ve etkinlik bazlı bir öğretim programı hazırlanması gerektiği üzerinde durmuştur. Medya okuryazarlığı öğretim programı için

öğretmenler tarafından yapılan öneriler aşağıda sıralanmıştır:

- Medya okuryazarlığı ders içeriklerinin ilgi çekici olarak düzenlenmesi.
- Medya okuryazarlığı ders içeriklerinin daha fazla etkinlik ve uygulama içermesi.
- Ders saatinin etkinlikler düşünülerek arttırılması.
- Medya okuryazarlığı ders içeriklerinin öğrenci seviyesine uygun hala getirilmesi.
- Medya okuryazarlığı dersinin zorunlu dersler arasına alınması.
- Medya okuryazarlığı ders konularının içeriğine sosyal medya konularının eklenmesi.
- Medya okuryazarlığı dersi için özel olarak çalışma kitabı hazırlanmalıdır.
- Medya okuryazarlığı ders içeriklerinde örnek olay etkinliklerine yer verilmesi.
- Ders içerisinde kullanılabilecek resimler, videolar ve slâytlar hazırlanmalı.
- Medya okuryazarlığı dersi için özel soru havuzu oluşturulmalı.
- Grup çalışmasını içerecek şekilde etkinlikler hazırlanmalı.

ÖNERİLER

Araştırmamızdan elde edilen sonuçların araştırmacılara, öğretmenlere, öğrencilere ve velilere yol göstermesi temennimizdir. Yaptığımız araştırma ve incelemeler sonucunda elde ettiğimiz bulgulardan yola çıkarak mevcut medya okuryazarlığı dersi ile ilgili önerilerimiz aşağıda sıralanmıştır:

- Medya okuryazarlığı dersinin okutulduğu okullardaki altyapı eksiklikleri (akıllı tahta, bilgisayar, internet ve diğer araç gereçler) giderilmelidir.
- Medya okuryazarlığı dersini verecek öğretmen adaylarına üniversitelerden itibaren iyi eğitim verilmesi sağlanmalıdır.
- Mevcut okullarda medya okuryazarlığı dersini veren öğretmenlerin hizmetiçi eğitime alınarak alanın inceliklerini öğrenmeleri sağlanmalıdır.
- Medya okuryazarlığı dersi için ders kitabından ayrı olarak hem etkinlik hem de uygulama içerikli yardımcı kaynaklar hazırlanmalıdır.

- Medya okuryazarlığı dersinin öğretim programı çağın gereklerine göre öğretmen, öğrenci, veli, pedagog ve akademisyen görüşleri de alınarak yeniden düzenlenmelidir.
- Medya okuryazarlığı ders kitapları sınıf seviyelerine göre ayrı ayrı hazırlanmalıdır.
- Medya okuryazarlığı ders kitapları öğrenci seviyelerine uygun ve güncel olarak yeniden hazırlanmalıdır.
- Milli Eğitim Bakanlığı ders içeriklerini hazırlarken ve dersin öğretimi sırasında çeşitli kurumlar ve sivil toplum örgütleri ile işbirliğine gitmelidir.
- Medya okuryazarlığı dersi seçmeli dersler arasından çıkartılarak zorunlu dersler arasına alınmalıdır.
- Medya okuryazarlığı dersi sınavlara hazırlık dersi gibi görülmemeli, başka ders işlenimleri için kullanılmaması yönünde ders öğretmenleri eğitilmelidir.
- Medya okuryazarlığı dersinin değerlendirme boyutu yeniden düzenlenmeli ve uygulamalı ölçme değerlendirme araçlarına da yer verilmelidir.
- Okullarda medya okuryazarlığına ait donanımlı medya sınıfı oluşturulmalıdır.
- Medya okuryazarlığı dersinin öğretimi konusu ve öğrencilerin bilinçlendirilmesi amacıyla daha alt sınıf düzeylerinden (ana sınıfınlarından) eğitime başlanmalıdır.
- Medya okuryazarlığı konusunda velilerin de eğitilmesi ve bilinçlendirilmesi gereklidir.
- Medya okuryazarlığını öğrencilere sevdirmek amacıyla ilgi çekici kampanyalar düzenlenmesi gereklidir.
- Öğrencilerin medya okuryazarlığı dersini ciddiye almaları amacıyla sınavlarda az da olsa bu derse ait soru eklenebilir.
- Ders öğretmenlerinin öğrencilere daha fazla uygulamalı ödevler (pano hazırlama, poster, bilgisayar uygulamaları vb.) vermesi konusunda eğitilmelidir.
- Öğretmenler ve veliler arasında daha fazla işbirliği çalışmaları ve etkinlikleri düzenlenerek öğrencilerin ev ortamındaki gelişimi takip edilmelidir.
- Medya okuryazarlığı alanında ders dışı oyun ve aktivitelerin okul yönetimlerince arttırılması gereklidir.

- Okul idarelerinin medya okuryazarlığı dersine karşı geliştirdikleri olumsuz bakış açısının olumlu yönde geliştirilmesi için eğitimler verilmelidir.

- Okullarda medya içeriklerinin öğretimi ile ilgili uzman desteğinden yararlanılması sağlanmalıdır.

- Medya okuryazarlığı alanına ait yazılım programlarının, internet sitelerinin oluşturularak kullanımı sağlanmalıdır.

- Televizyon ve internet sitelerinde medya okuryazarlığı dersinin önemi ve içeriği hakkında bilinçlendirme reklamları yapılmalıdır.

- Öğretmenler medya okuryazarlığı dersinin öğretimi sırasında farklı yöntem ve teknikleri (işbirlikçi ve grup çalışması, tartışma, beyin fırtınası, drama, benzetim, örnek olay, problem çözme, bilgisayar destekli öğretim, proje vb.) kullanmaları konusunda bilinçlendirilmelidir.

- Okullarda medya okuryazarlığı bilincini arttırmak amacıyla çeşitli etkinlikler (yarışmalar, sergiler, okul gazetesi, pano hazırlama, kısa film, senaryo oluşturma, şiir yazma, kompozisyon yazma, slogan, reklam, afiş, gösteri ve tiyatrolar, seminerler vb.) düzenlenmeli ve medya okuryazarlığı kulübü açılarak işlerlik kazandırılmalıdır.

- Milli Eğitim Bakanlığı tarafından öğrencilerde bilinç geliştirmek amacıyla okullarda kutlanması gereken günler arasına medya okuryazarlığı haftası oluşturularak, bu hafta içerisinde etkinlikler düzenlenmelidir.

- Ülke çapında medya okuryazarlığı bilincinin geliştirilmesi amacıyla projeler (kamu spotu, yarışmalar, belgesel, tiyatrolar, kısa film, paneller vb.) hazırlanabilir.

- Okullar çevrelerinde bulunan medya ile ilgili kurumlara ve kuruluşlara (televizyon, radyo, gazete vb.) geziler düzenlemelidir.

Araştırmada elde edilen sonuçlar bakımından öğretmenlerin medya okuryazarlığı öğretimi ve sürecine bakış açıları tespit edilmeye çalışılmıştır. Araştırmamız medya okuryazarlığı alanına dair bugüne kadar yapılmış olan araştırmaların incelenmesi sonrası özellikle öğretmenler üzerinden yapılan araştırmalar baz alınarak hazırlanmıştır. Bizden sonra yapılacak olan araştırmalara kaynaklık etmesi temennisi ile gelecek yıllarda daha iyi bir vatandaş ve daha iyi bir toplum olabilmemiz adına medya okuryazarlığı bilincini oluşturmuş bir Türkiye inancıyla…

KAYNAKÇA

Altun, A. (2008). Türkiye'de medya okuryazarlığı. *İlk öğretmen Eğitimci Dergisi, 16*, 30-34. Erişim adresi: http://www.academia.edu/download/448520/e9ah08pumtm7qtc.pdf

Altun, A. (2010). *Medya okuryazarlığının sosyal bilgiler programlarıyla ilişkilendirilmesi ve öğretimi.* (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

Aufderheide, P. (1993). *National leadership conference on media literacy. Conference report*. Washington, DC: Aspen Institute.

Berg, B. L. ve Lune, H. (2015). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. (H. Aydın, Çev. Ed.). Konya: Eğitim Yayınevi.

Bilici, İ. E. (2011). *Türkiye'de ortaöğretimde medya okuryazarlığı dersi için model önerisi.* (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimleri Enstitüsü, Kayseri.

Bilici, İ. (2020). *Medya okuryazarlığı ve eğitimi*. Ankara: Nobel yayıncılık.

Binark, M. ve Bek, M. (2007). *Eleştirel medya okuryazarlığı kuramsal yaklaşımlar ve uygulamalar*. İstanbul: Kalkedon Yayınları.

Büyüköztürk, Ş., Kılıç Çakmak, E., Akgün, Ö.E., Karadeniz, Ş. ve Demirel, F. (2014). *Bilimsel araştırma yöntemleri*. Ankara: Pegem Yayınları

Erkuş, A. (2005). *Bilimsel araştırma sarmalı,* Ankara: Seçkin Yayınları.

Frau-Meigs, D. (2006). *Media education: a kit for teachers, students, parents and professionals*. Erişim Adresi: https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000149278

Görmez, E. (2014). *Ortaokul öğrencilerinin medya okuryazarlığı düzeyleri.* (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Atatürk Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Erzurum.

Hasdemir, T. ve Demirel, F. (2012). İletişim eğitimi ve medya okuryazarlığı: Türkiye'deki uygulamadan bir kesit. *Akdeniz Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, (17), 176-191. Erişim Adresi: https://dergipark.org.tr/tr/pub/akil/issue/48078/607883

Hobbs, R. (2015). *Media literacy.* Oxford Research Encyclopedia of Communication

İlhan, E. (2014). Medya okuryazarlığı dersi ve televizyon algısına etkisi (Ankara örneği). *Akdeniz Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi,* (21), 42-58. doi: 10.31123/akil.442962

İlhan, E. (2015). Medya okuryazarlığı dersi ve yeni medya algısına etkisi. *Erciyes İletişim Dergisi, 4*(1), doi: 10.17680/akademia.v4i1.5000033736

İnal, K. (2012, Mayıs) Çocuklar için medya okuryazarlığı ihtiyacı, Uluslararası Katılımlı Çocuk İhtiyaçları Sempozyumu Bildiri Kitabı, (Ed.) Dolunay, Ş. vd., Mutlu Çocuklar Derneği Yayınları, Ankara. Erişim adresi: https://doc-zz.biz.tr/doc/53466/uluslararas%C4%B1-kat%C4%B1l%C4%B1ml%-C4%B1-%C3%A7ocuk-ihtiya%C3%A7lar%C4%B1-sempozyumu-bildi...

İnal, K. (2016). *Medya okuryazarlığı el kitabı*. Ankara: Ütopya Yayıncılık.

İnceoğlu, Y. (2016). Medyayı doğru okumak. M. Cinman Şimşek ve N. Türkoğlu (Ed.). *Medya Okuryazarlığı* içinde (s. 19-24). İstanbul: Pales Yayınları.

Jols, T. ve Thoman, E. (2008). 21. yüzyıl okuryazarlığı: Medya okuryazarlığına genel bir bakış ve sınıf içi etkinlikler (Çev. Ed. Cevat Elma ve Alper Kesten), Ankara: Ekinoks Yayınevi.

Kara, T. (2014). Kültür endüstrisi kavramı çerçevesinde medya ürünleri: eleştirel yaklaşım. *The Turkish Online Journal of Design, Art and Communication, 4*(1), 51-60. Erişim adresi: https://dergipark.org.tr/tr/pub/tojdac/issue/13016/156820.

Karaduman, S. (2019). Yeni medya okuryazarlığı: Yeni beceriler/olanaklar/riskler. *Erciyes İletişim Dergisi, 6* (1), 683-700. doi: 10.17680/erciyesiletisim.484193

Koç, E. (2016). *Türkiye'deki medya okuryazarlığı eğitimi için bir uygulama önerisi*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Maltepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

MEB, (2018). Medya okuryazarlığı dersi öğretim programı (ortaokul ve imam hatip ortaokulu 7. veya 8. Sınıflar). Erişim adresi: https://www.medyaokuryazarligi.gov.tr/lib_yayin/F2B983E4-C2B7-4C8B-AD1D-BF0C670B-9BF6.pdf

Potter, W. J. (2011). *Media literacy.* Edition 5. Sage Publication: Usa

RTÜK-Radyo ve Televizyon Üst Kurulu (2016). Medya okuryazarlığı araştırması. https://www.rtuk.gov.tr/assets/Icerik/AltSiteler/medya-okuryazarligi-arastirmasi.pdf Erişim Tarihi: 30.11.2020.

RTÜK-Radyo ve Televizyon Üst Kurulu (2018). Çocukların yeni medya kullanım alışkanlıkları ve siber zorbalık 2018 araştırması. https://www.rtuk.gov.tr/assets/Icerik/AltSiteler/%C3%A7ocuklar%C4%B1n%20yeni%20medya%20al%C4%B1%C5%9Fkanl%C4%B1klar%C4%B1%20ve%20siber%20zorbal%C4%B1k%20ara%C5%9Ft%C4%B1rmas%C4%B1/cocuklarin-yeni-medya-kullanimlari-ve-siber-zorbalik.pdf Erişim Tarihi: 30.11.2020.

RTÜK, (2019). Radyo ve Televizyon Üst Kurulu 2019 Faaliyet Raporu. (1 Ocak – 30 Eylül) Erişim Adresi: https://www.rtuk.gov.tr/assets/Icerik/Download/rtuk2019.pdf?download=true

RTÜK, (2021). RTÜK Kamuoyu Araştırmaları. (2021 07 Nisan). Erişim Adresi: https://www.rtuk.gov.tr/rtuk-kamuoyu-arastirmalari-3890

TDK. (2021). *Medya.* www.tdk.gov.tr. Erişim Tarihi: 21.08.2021.

Thoman, E. (2009). Skills and strategies for media education. *Edutucational leadership.* 56, 50-54.

Turan, M. (2010). Sınıf öğretmenlerinin ders kitapları ve öğretim materyallerine yönelik görüşleri. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, 9*(34), 1-16. Erişim adresi: https://dergipark.org.tr/tr/pub/esosder/issue/6148/82544

Ulusoy, A. (2018). *Dijital medya okuryazarlığı, gereksinimler ve yenilikçi uygulamalar üzerine bir inceleme*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri.

Uysal, M. (2016) Eleştirel medya okuryazarlığı, Durur Küçük, E. (Ed.). *Eleştirel medya okuryazarlığı* (s. 23-529) içinde. Ankara: Siyasal Yayınevi.

Wearesocial (2021). We Are Social Turkey 2021. Erişim adresi: https://datareportal.com/reports/digital-2020-turkey https://wearesocialnet.s3euwest1.amazonaws.com/wpcontent/uploads/common/reports/digital-2020/digital-2020-global.pdf

Yaylagül, L. (2013). *Kitle iletişim kuramları*. Ankara: Dipnot Yayınları.

Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2016). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Yüzer, T. (2013). Günlük yaşamda internet ve medya ilişkileri, *Selçuk Üniversitesi İletişim Dergisi, 4*(2), 86-96. Erişim adresi: https://dergipark.org.tr/tr/pub/josc/issue/19011/200774

Bölüm 5

BURSA, HAMAMLIKIZIK CAMİİ HAZİRESİ NESNELİ VE BİTKİSEL SÜSLEMELİ MEZARTAŞLARI

Saliha TANIK[1]

1 Arş. Gör. Dr. Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü. ORCİD No: 0000-0002-5406-2608

GİRİŞ

Hamamlıkızık, Bursa iline 15 km kadar uzakta ve Uludağ eteklerinde kurulmuş bir köydür. Hamamlıkızık köyünün Orhan Gazi'nin vakıf köyü olduğu ve vakfiyesinde geçen "vakıf değirmenlerinin" Hamamlıkızık köyüne ait değirmenler olduğu belirtilmektedir (Kaplanoğlu, 2011: 307). Köyde bulunan tarihi hamam nedeni ile bu köye Hamamlıkızık köyü adı verilmiştir[1] (Harita 1). Günümüzde mahalle statüsünde olan köyün içindeki Hamamlıkızık Camii, ciddi onarımlar geçirmiş olmakla beraber ibadete açık olup büyük ölçüde özgünlüğünü kaybetmiştir. Camide hicrî 1340 tarihli onarım kitabesi mevcuttur (Kaplanoğlu, 2011:315). Hamamlıkızık haziresine caminin batı yönündeki demir kapısından giriş sağlanmaktadır (Resim 1-3).

Bu zamana kadar Hamamlıkızık Camii haziresindeki mezar taşları hiçbir yayında ele alınmamıştır. İncelediğimiz haziredeki mezar taşlarına belediye tarafından bakım yapıldığı anlaşılmaktadır. Haziredeki mezar taşları bizzat tarafımızca okunmuştur. İncelememize konu olan hazirede 27 tane mezar ve baş /ayak taşıyla toplam 46 adet mezar taşı tespit edilmiştir. Bu mezarlardaki mezar taşlarından 8 tanesinin ayak taşı olmayıp, yerine günümüz mermer malzemesiyle oldukça basit ve sade tutulmuş ayak taşları konulmuştur. Diğerlerinin hem baş hem de ayak taşları mevcuttur. Fakat makale hacmini aşmaması bakımından haziredeki bitkisel ve nesneli süslemeli mezar taşlarını incelemek tarafımızca uygun görülmüştür. Çalışmamıza konu olan hazirede bitkisel ve nesneli motifler 3 örnekte erkek ayak taşında, 1 örnekte erkek baş taşında, 2 örnekte kadın ayak taşında, 1 örnekte kadın baş taşı ve 1 örnekte ise kadın baş ve ayak taşında tespit edilmiştir. Bütünüyle makaleye konu olan bitkisel ve nesneli baş ve ayak taşları 9 tanedir. Söz konusu mezar taşlarının hepsi 19.yy.'a aittir. En erken tarihlisi M.1802 tarihli 5 katalog numaralı mezar taşı iken, en geç tarihlisi M. 1888 tarihli 7 katalog numaralı mezar taşıdır. Mezar taşlarında bitkisel olarak, akantus, asma-üzüm, hurma, incir, servi ağacı, soyut yaprak, stilize çiçek yer alırken, nesneli olarak meyve tabağı ve vazo/saksı motifleri bulunmaktadır. Araştırmamıza konu olan mezar taşlarının malzemesi kaliteli taş işçiliktir.

1 http://ozhangursoy.blogspot.com.tr/2014/07/hamamlkzk-koyu.html adresinden alınmıştır.

Harita 1. 19. yy.'da Hamamlıkızık Köyü ve Konumu (Kaplanoğlu, 2011,302)

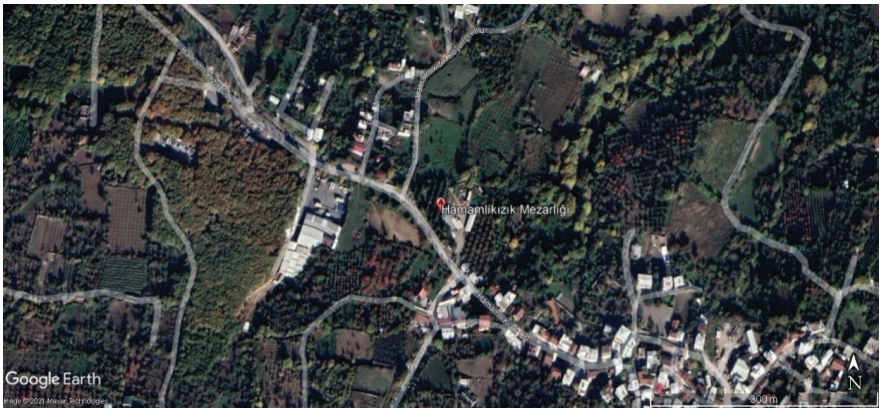

Resim 1. Hamamlıkızık Camii Haziresi Konumu (https://earth.google.com) adresinden 19.10.2021 tarihinde alınmıştır.

Resim 2. Hazireye Giriş *Resim 3. Hamamlıkızık Haziresi Genel Görünüm*

I. Katalog

Eser No: 1

Tarihi: H Şaban 1267 (M Haziran 1851)

Ait Olduğu Kişi: Hacı Mahmud Ağa

Cinsiyeti: Erkek

Kitabesi: *"Hüve'l hayyu'l bâki/Beni kıl mağfiret ey Rabbi Yezdân/Bi hak arş-ı azam nur-u kurân/Gelip kabirimi ziyaret eyleyen ihvan/İdeler ruhuma bir fatiha ihsan/Kadıbaşıoğlu merhûm/ve mağfûrleh esseyid el hâc Mahmud/Ağanın ruhiçün fâtiha/fi şâban 1267"*

Tanımı: Mahmud Ağa'nın mezar türü lahit mezar şeklindedir. Baş taşı sade tutulmuştur. Ayak mezar taşı sivri kemerlidir. Alınlık kısmında soyut yapraklar her iki yönde merkezden çevreye doğru yayılmaktadır. Alınlık kısmının alt bölümünde bir daldan çıkan hurma motifleri orta eksende dikine yanlarda aşağı doğru yayılım göstermektedir. Dış bükey silme kuşaklarıyla alınlık kısmından ayrılan gövde bölümünde palmet biçiminde yanlardan genişleyerek açılan üç dilimli vazonun üzerinden servi ağacı yükselmektedir. Ağacın uç bölümü hafif sağa doğru eğim yapmış vaziyettedir. Ağacın alt kısmında ise çift sıra dilimli soyut yapraklar işlenmiştir. Servi ağacını "S" şeklinde kıvrımlı dallardan gelişen stilize yapraklar sarmaktadır (Resim 4,5).

Resim 4. Ayak Taşı Genel Görünüm

Resim 5. Alınlık Kısmı Detay

Eser No: 2

Tarihi: H 1265 (M 1848)

Ait Olduğu Kişi: Şerife Fatıma Kadın

Cinsiyeti: Kadın

Kitabesi: *"Hüvel'l hayyu'l bâki/Merhûm el-hac Cafer ağa/kerimesi el hac Hüseyin ağa/ Zevcesi merhûme mağfûr/leha el hacce Şerife/Fatıma kadın ruhiçün/El fâtiha sene 1265"*

Tanımı: Şerife Fatıma Kadın'ın baş ve ayak taşı bitkisel ve nesneli motiflerle tezyin edilmiştir. Mezar çerçeveli bir mezar tipine sahiptir (Resim 6). Düşey dikdörtgen biçimli baş taşının tepeliği akantus yapraklarının yan yana dizilmesiyle oluşturulmuştur. Tepeliğin alt kısmında yapraklar yan kenarlardan "C" kıvrımı yaparak aşağı doğru dağılmaktadır. Kemer biçimli silmelerle gövde kısmından ayrılan alınlık bölümünün merkezinde palmet biçimli, ayaklı bir meyve tabağının içinde üç tane incir motifi yer almaktadır (Resim 7).

Sivri kemerli ayak taşında ise gövdesi dilimli ve ayaklı bir vazonun içinden ucu hafif sağa doğru eğilmiş bir servi ağacı motifi yukarı doğru uzamaktadır. Ağacın gövdesi ise dışa çıkıntılı üç bölümlü soyut yapraklarla taranmıştır (Resim 8).

Resim 6. Baş ve Ayak Taşı Genel Görünüm

Resim 7. Baş taşı

Resim 8. Ayak taşı

Eser No: 3

Tarihi: H 1223 (M 1808)

Ait Olduğu Kişi: Mehmed Seyyid

Cinsiyeti: Erkek

Kitabesi: *"El-bâki/Merhûm ve/ Mağfûr Mehmed Seyyid/Ruhuna el-fâtiha sene 1223"*

Tanımı: Mehmed Seyyid'in baş ve ayak taşı pehleli bir mezarın üzerindedir. Ayak taşı sonradan yapılmıştır. Düşey dikdörtgen biçiminde olan baş taşının alınlık kısmının orta eksenindeki elips şeklinde bir madalyonun yan kenarlarında uçları yana doğru eğilmiş stilize çiçekler tezyin edilmiştir. Baş taşında bunun haricinde herhangi bir süsleme bulunmamaktadır (Resim 9,10).

Resim 9. Baş taş ve Ayak Taşı Genel Görünüm

Resim 10. Baş Taşı

Eser No: 4

Tarihi: H 1272 (M 1855)

Ait Olduğu Kişi: Hacı Mustafa Ağa

Cinsiyeti: Erkek

Kitabesi: *"Beni kıl mağfiret ey Rabbi Gufrân/ Bi hak arş-ı azam nur-u kur'ân/Gelip kabrimi ziyaret eden ihvan/İdeler ruhuma bir fâtiha ihsan Mollaoğlu merhûm/Ve mağfûrleh/El hac/ Mustafa ağa ruhiçün/el fâtiha sene 1272"*

Tanımı: Pehleli bir mezar türüne sahip olan Hacı Mustafa Ağa'nın ayak taşında bitkisel betimleme görülmektedir (Resim 11). Başlığı ters V biçiminde olan ayak taşının gövdesinde bir servi ağacı, ucu hafif sağa meyilli olacak şekilde yukarı doğru yükselmektedir. Merkezdeki servi ağacını yan kenarlarda "S" kıvrımları yaparak saran asma dalları yukarı doğru ortada geniş bir boşluk yaparak yükselmektedir. Asma dallarından sarkan ikişer adet üzüm salkımı birbirlerine simetrik olarak yerleştirilmiştir (Resim 12).

Resim 11. Baş ve Ayak Taşı Genel Görünüm *Resim 12. Ayak Taşı*

Eser No: 5

Tarihi: H 1217 (M 1802)

Ait Olduğu Kişi: Mustafa Paşa

Cinsiyeti: Erkek

Kitabesi *: "Ebeoğlu/Mustafa paşa/Ruhuna fâtiha/sene 1217"*

Tanımı: Mezar türü çerçeveli şeklinde yapılmıştır. Baş taşı sade işlenen mezarın ayak taşında bitkisel bir kompozisyon oluşturulmuştur (Resim 13). Sivri kemerli ayak taşının gövdesine bir kökten yukarı doğru yükselen servi ağacı motifi yerleştirilmiştir. Ucu hafif sağa meyilli olan ağacın üzerindeki zikzak motifleri belirli aralıklarla tekrar edilmiştir. Kemer alınlığında akantus yaprakları merkezden çevreye doğru yayılarak genişlemektedir (Resim 14).

Resim 13. Baş ve Ayak Taşı Genel Görünüm *Resim 14. Ayak Taşı*

Eser No: 6

Tarihi: H 1220 (M 1805)

Ait Olduğu Kişi: Selime Hanım

Cinsiyeti: Kadın

Kitabesi: *"Merhûm ve mağfûr/Leha Selime hanım/Ruhuna fâtiha/ sene 1220"*

Tanımı: Çerçeveli mezarın baş taşı sade işlenmişken ayak taşının gövde ve alınlık kısmında bitkisel süsleme yer almaktadır (Resim 15). Ayak taşı gövdesinde sade işlenmiş bir servi ağacı ve sivri kemer alınlığında merkezde yukarı, yan kenarlarda çevreye doğru yayılmış bir akantus yaprağı yer almaktadır. Yan kenarlara yayılan akantus yapraklarının ucu içe doğru sokularak bir volüt oluşturmaktadır (Resim 16).

Resim 15. Baş ve Ayak Taşı Genel Görünüm

Resim 16. Ayak Taşı

Eser No: 7

Tarihi: H 1306 (M 1888)

Ait Olduğu Kişi: Şerife Hanım

Cinsiyeti: Kadın

Kitabesi: *"Hüve/merhûme ve mağfûrleh/Ömer oğlu Tahir ağa/Kerimesi Şerife/Hanımın ruhuna/El fâtiha sene 1306"*

Tanımı: Çerçeveli mezarın baş ve ayak taşı bulunmaktadır. Ayak taşı sade işlenmişken baş taşı tepeliğinde bitkisel süsleme görülmektedir. Sivri kemerli mezar taşının alınlık kısmında dizili bir şekilde sıralanmış akantus yaprakları yana doğru açılım göstermektedir (Resim (17,18)

Resim 14. Baş ve Ayaktaşı Genel Görünüm

Resim 15. Baş Taşı

Eser No: 8

Tarihi: H 1269 (M 1852)

Ait Olduğu Kişi: Şerife Hanife Hatun

Cinsiyeti: Kadın

Kitabesi: *"Hüve'l hallaku'l bâki/Kadıbaşeoğlu/Hacı Mustafa ağanın/ Halile-i muhteremi/Şerife Hanife/Hatun ruhiçün/Rızaen lillahi fâtiha/sene 1269"*

Tanımı: Şerife Hanife Hatun'un mezarı çerçeveli şekilde tasarlanmıştır. Söz konusu çerçeveli mezarın üzerinde baş ve ayak taşı bulunmaktadır (Resim 16). Baş taşında herhangi bir süsleme öğesi bulunmazken, ayak taşında bitkisel kompozisyon yer almaktadır. Ayak taşının merkezinde ucu sağa doğru eğimli küçük boyutlarda bir servi ağacı tasvir edilmiştir. Ağacın üzeri zikzaklarla bölünmüştür. Sivri kemerli ayak taşının alınlık kısmında ise akantus yaprakları orta eksende yukarı, yan kenarlarda aşağı doğru sarkarak açılmaktadır (Resim 17).

Resim 16. Baş ve Ayak Taşı Genel Görünüm

Resim 17. Ayak Taşı

DEĞERLENDİRME VE KARŞILAŞTIRMA

Bursa, Hamamlıkızık Camii haziresinde incelediğimiz 19.yy.'a ait mezar taşlarından 4 tanesi kadın mezarına, 4 tanesi ise erkek mezarına aittir. Baş ve ayak taşları ile toplam 9 adet bitkisel ve nesneli mezar taşları araştırmamızın konusunu oluşturmaktadır. Bitkisel motifler 1, 4, 5, 6 ve 8 no'lu ayak taşı, 2 no'lu baş ve ayak taşı, 3 ve 7 no'lu baş taşında görülmektedir. Bitkisel motifler olarak, akantus, asma-üzüm, hurma meyvesi, incir meyvesi, servi ağacı, stilize çiçek ve soyut yapraklar kullanılmıştır (Tablo 1).

Tablo 1: Bitkisel Süsleme Tablosu

(SB) BİTKİSEL SÜSLEME
SB-1: Akantus 2 no'lu baş taşı, 5 no'lu ayak taşı, 6 no'lu ayak taşı, 7 no'lu baş taşı, 8 no'lu ayak taşı. **SB-2**: Asma-Üzüm 4 no'lu ayak taşı **SB-3:** Hurma 1 no'lu ayak taşı **SB-5**: İncir 2 no'lu baş taşı **SB-6**: Servi 1 no'lu ayak taşı, 2 no'lu ayak taşı, 4 no'lu ayak taşı, 5 no'lu ayak taşı, 6 no'lu ayak taşı, 8 no'lu ayak taşı **SB-7**: Stilize Çiçek 3 no'lu baş taşı. **SB-8:** Soyut Yaprak 1 no'lu ayak taşı **Toplam: 16**

Akantus yaprakları daha çok baş taşının alınlık ve tepelik kısmında görülen bir motiftir. Araştırmamıza konu olan hazirede 2 no'lu baş taşının tepelik kısmı, 5, 6 ve 8 no'lu ayak taşlarının alınlık kısmı ve 7 no'lu baş taşının alınlık kısımlarında akantus yaprakları işlenmiştir. Akantus yaprakları incelediğimiz örnekler arasında bir merkezden çevreye dağılarak genişlemektedir. 2 nolu baş taşında "C" kıvrımları yaparak genişleyen yapraklar, 6 no'lu ayak taşında içe doğru volüt yaparak sonlanmaktadır. İlk kez Antik Yunan'da kullanıldığı belirtilen bu motifin yoğun olarak sütun başlıklarında yer aldığı ifade edilmektedir (Sözen ve Tanyeli, 1992:15). Anadolu'da birçok örneği ve çeşidine rastlanan akantus yaprakları daha çok medreselerde hafif öne eğik, yelpaze biçiminde veya özgün durumuna bağlı olarak hareketli bir şekilde tasvir edilmiştir (Ögel, 1987:79). Ankara Ayaş Mezarlığı'nda bir taşın alınlık kısmında (Tunçel, 2005:304), İstanbul Karacaahmet Mezarlığı'nda 67 tane baş taşı, 33 tane ayak taşı ve 4 tane de sandık mezarda olmak üzere toplam 104 örnekte akantus motifi kullanılmıştır (Bozer Bayraktar: 2019,830).

Asma-Üzüm motifi, 4 no'lu ayak taşının gövdesinde servi ağacını "S" kıvrımlarıyla sarmış iki asma dalı ve üzerinden sarkan üzümler olarak tasvir edilmiştir. Yayınlarda üzüm motifinin, hayatın sonbaharını ve ecel kelimesini sembol ettiği belirtildiği gibi (Çoruhlu, 1998: 120) bereket

anlamında da kullanımı bulunmaktadır (Elitez, 1996:72). İstanbul Karacaahmet Mezarlığı'nda 4, 5, 6,8,15,18 ve 19 nolu ayak taşlarında görülen asma- üzüm motifi haziremizdeki örneğe benzemektedir (Bayraktar, 2019: 438-470). Bursa Emir Sultan haziresinde D 67 nolu ayak taşında benzer şekilde tasvir edilen asma-üzüm motifi bir kökten yukarı doğru "S" kıvrımlarıyla çıkmakla beraber orta eksende bir servi ağacı bulunmamaktadır (Çakar, 2007:300-301).

Hurma motifi, söz konusu mezar taşları arasında 1 no'lu ayak taşının alınlık kısmında sadece meyve olarak tasvir edilmiştir. Kur'anda cennet meyvesi olarak belirtilen meyve kutsal sayılmış ve ölümsüzlüğün sembolü olduğuna inanılarak hurma meyvesinin ağacı hayat ağacı olarak görülmüştür (Oğuz, 2002, 31). Hurma ağacının, mimaride saray duvarlarında, cami portallerinde, medresenin cephe duvarları ve dergâh giriş kapısında, dokumada seccadelerde ve minyatürlü el yazmalarında kullanıldığı anlaşılmaktadır (Kaynakçı Elinç ve Kaya, 2018:415-421).

İncelediğimiz hazirede incir motifi 2 no'lu baş taşının alınlık kısmında bir meyve tabağının içinde tasvir edilmiştir. İncir meyvesi burada doğadan kopmuş bir şekilde gösterilmiştir. İncir motifinin dönemine uygun olarak Batılılaşma geleneği içinde tasvir edilebileceği gibi, ölüm duygusunu vurgulamak ya da ölümsüzlüğü temsil etmek için de kullanıldığına işaret edilmiştir (Çoruhlu, 1998: 120-124).

Araştırmamıza konu olan hazirede servi ağacı motifi, 1, 2,4,5,6 ve 8 no'lu ayak taşlarının gövdesinde bulunmaktadır. Sözü edilen servi ağaçlarının üzeri sade tutulduğu gibi zikzak ya da soyut yapraklarla gövdesi taralı olarak da tasvir edilmiştir. Yaşam ve ölümü temsil ettiğine inanılan ağacın yukarı doğru yükselmesinin istenilen noktaya ulaşma isteği olduğu belirtilmektedir (Ersoy, 2001:94). Servi ağacının fiziki görüntüsü dik ve uzun olmasından dolayı Arap alfabesinde Elif harfine benzetilmiş ve vahdet- vücudu temsil ettiğine inanılmıştır (Çulpan, 1961:75). Servi ağacı özellikle Osmanlı döneminde ayak mezar taşlarında sıkça görülen bir motiftir.

İncelediğimiz örnekler içerisinde 1 no'lu ayak taşının alınlık kısmındaki soyut yapraklar merkezden çevreye doğru açılmaktadır. 3 no'lu baş taşının alınlık bölümündeki stilize edilmiş hayali çiçek motifleri ise bir madalyonun her iki yan kenarında tasvir edilmiştir.

İncelediğimiz mezar taşları içerisinde nesneli süsleme 1 no'lu ayak taşında ve 2 no'lu baş ve ayak taşında görülmektedir. Söz konusu hazirede nesneli süsleme olarak vazo/saksı ve meyve tabağı motifleri görülmektedir (Tablo 2).

Tablo 2: Nesneli Süsleme Tablosu

(SN) NESNELİ SÜSLEME
SN-1: Meyve Tabağı 2 no'lu baş taşı **SN-2:** Vazo/Saksı 1 ve 2 no'lu ayak taşı **Toplam: 3**

İncelediğimiz örnekler arasında meyve tabağı 2 no'lu baş taşının alınlık kısmında kulpsuz ve ayaklı bir şekilde işlenmiştir. Gövde ve ağız kısmında iri dilimlerle üç bölüme ayrılan meyve tabağının içine üç adet incir motifinin yerleştirildiği görülmektedir. Osmanlı'nın Lale devrinde meyve tabaklı bezemelerin yaygınlaştığı ve mezar taşlarıyla birlikte çeşmelerin cephe yüzeylerinde de çeşitli varyasyonlarıyla kullanıldığı ifade edilmiştir (Barışta, 1995:38-57). Eyüp Sultan ve çevre hazirelerde meyve tabaklarının içine şeftali meyvelerinin konulduğu fark edilmektedir (Çoruhlu, 1998:120). Edirne Üç Şerefeli Camii haziresinde ise alınlık kısmındaki bir meyve tabağının içinde kayısı ve nar gibi çeşitli meyvelerin bulunduğu anlaşılmaktadır (Arslan, 2007: 64). Üsküdar Ahmediye Külliyesi haziresinde yer alan mezar baş taşları, lahit ve pehlelerin üzerinde nar, üzüm ve kayısı meyveleri uygulanmıştır (Tüfekçioğlu ve Gündoğdu 2016:183-189).

Vazo/Saksı motifi 1 ve 2 no'lu ayak taşlarının alt kısmında yer almaktadır. Her iki örnekte de kabın içinden servi motifleri çıkmaktadır. 1 no'lu ayak taşındaki vazo/saksı motifi 2 no'lu örnekteki meyve tabağı motifiyle benzerlik göstermektedir. 2 no'lu ayak taşındaki vazo/saksı motifi ise ayaklı, kulpsuz yanlardan taşkınca ve üzeri yivli olarak değerlendirilmiştir. 15. yüzyılda sıklıkla uygulanan motif sonraki yüzyıllarda taş, çini ve mermer malzemede de karşımıza çıkmaktadır (Akar, 1969:267-171). Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde de oldukça yaygın kullanılan bir motiftir. Safranbolu Yörük Köyü Mezarlığı'nda vazo/saksı motifi ayaklı ve dilimli olarak tasvir edilmiştir (Biçici, 2008: 298-323). Elazığ Palu'daki bir ayak taşının alt kısmında dikine üç bölümlü olarak ele alınmıştır (Tokat, 2018: 74, foto.272). Sinop Arkeoloji Müzesi'nde 59 ve 90 no'lu ayaktaşındaki vazo/saksı motifi 2 no'lu örneğimizdeki motife benzer özellik gösterip ayaklı ve üzeri yivli olarak işlenmiştir (Yeni, 2009: 388,407).

SONUÇ

Bursa Hamamlıkızık Camii haziresinde 8 tane mezara ait bitkisel ve nesneli olarak toplam 9 tane mezar taşı işlenmiştir. Bunlardan 6 tanesi ayak taşı, 3 tanesi ise baş taşıdır. İncelediğimiz örnekler arasında 4 tane erkek mezarı, 4 tane ise kadın mezarı görülmektedir. Bu mezar taşlarının

hepsi 19.yy.'a ait olup kaliteli kesme taştan imal edilmiştir. İncelediğimiz taşlar arasında herhangi bir meslek grubu belirtilmemiştir.

Bitkisel ve nesneli süslemelerin, incelediğimiz taşlar arasında dönemine uygun olarak baş taşı alınlıklarında ve ayak taşı gövdelerinde sıklıkla uygulandığı görülmektedir. Batılılaşma etkisiyle dönemin mimari yapılarında da yaygın bir şekilde kullanılan motifler örneklerimizdekilerle yakın benzerlik göstermektedir. Buradan hareketle çalışmamıza konu olan tasvirli mezar taşlarının dönemine uygun olarak aynı işçilik ve zarafetle yapılmış olduğunu söylemek mümkündür. Çalışmamızda Bursa Hamamlıkızık Camii haziresinde bulunan mezar taşlarındaki bitkisel ve nesneli motifler tanıtılmış ve bezemelerin ikonografik temelleri üzerinde durularak civar il ve ilçelerden karşılaştırma yapılarak Türk plastik sanatları içerisindeki önemi belli bir disiplin çerçevesinde vurgulanmıştır.

KAYNAKLAR

Akar, A. (1969). "Tezyini San'atlarımızda Vazo Motifleri", V*akıflar Dergisi*, (8), Ankara, 267-271.

Arslan, A. (2007). *Edirne Üç Şerefeli Camii Haziresi Mezar Taşları.* Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Barışta, Ö. (1995*). İstanbul Çeşmeleri Azapkapı Saliha Sultan Çeşmesi*. Ankara: TTK.

Biçici, H. K. (2008). "Safranbolu Yörük Köyü Mezarlığı'nda Bulunan Süslemeli Mezar Taşları", *Sosyal Bilimler Dergisi,* (20), Ankara, 297-324.

Bozer Bayraktar, S. (2019). "İstanbul Karacaahmet Mezarlığı'nda Yer Alan Asma- Üzüm Tasvirli Mezar Taşlarından Örnekler", *Sosyal Bilimler Dergisi*, 6, (40), 438-470.

Bozer Bayraktar, S. (2019). İstanbul Karacaahmet Mezarlığı 22 Numaralı Adadaki Mezar Taşları. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Çakar, G. (2007*). Bursa Emir Sultan Mezarlığı'ndaki 18. Ve 19. Yüzyıl Mezar Taşları.* Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara

Çoruhlu, Y. (1998, 8-10 Mayıs). Eyüp ve Çevresindeki Mezartaşlarında Görülen Kase İçinde Meyve Tasvirlerinin Sembolizmi. *II. Eyüpsultan Sempozyumu Bildirileri*, İstanbul, (s.118-127).

Çulpan, C. (1961*). Serviler II*. İstanbul: İsmail Akgün Matbaası.

Elitez, G. (1996). *Türk Mezartaşlarında Bitki Motifleri*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Mimar Sinan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Ersoy, A. (2001, 11-13 Mayıs). Eyüp'teki Mezar Taşlarında Selvi Ağacı Kültü. *Tarihi, Kültürü ve Sanatıyla V. Eyüp Sultan Sempozyumu Bildirileri,* İstanbul, (s. 90-95)

Kaplanoğlu, R. (2011). Hamamlıkızık Köyü. Raif Kaplanoğlu vd. (Ed.), *Uludağ'ın Beşibirliği Bursa Kızık Köyleri* içinde, (s.300-329), Bursa: Bursav.

Kaynakcı Elinç, Z., Kaya, L.G. (2018). "Mitoloji ve İnanışlar Işığında Türk Kültüründe Hurma Ağacı", *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 5 (2), 413-424.

Oğuz, B. (2002). *Mezar Taşlarında Simgeleşen İnançlar*. İstanbul: Anadolu Üniversitesi Vakfı Yayınları. 31

Ögel, S. (1987). *Anadolu Selçukluları'nın Taş Tezyinatı*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Sözen, M., Tanyeli, U. (1992). *Sanat Kavram Ve Terimleri Sözlüğü*, İstanbul.

Tokat, M. E. (2018). *Palu'daki İslami Dönem Mezar Taşları*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van.

Tunçel. G. (2005, Nisan). "Ayaş Mezartaşları". *Sanat Tarihi Dergisi*, 14 (1), 278-307

Tüfekçioğlu, A., Gündoğdu, O. (2016). "Üsküdar Ahmediye Külliyesi Haziresi Meyve Tasvirli Mezar Taşları", *Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, (36), 173-191.

Yeni Ö. (2009*). Sinop Arkeoloji Müzesi'nde Sergilenen Türk-İslam Dönemi Mezar Taşları*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.

İnternet Kaynakları

http://ozhangursoy.blogspot.com.tr/2014/07/hamamlkzk-koyu.html

Bölüm 6

MİCHEL FOUCAULT VE PEDAGOJİ

Assiye AKA[1*]

1 *Prof. Dr.; Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü. akaasiye@comu.edu.tr, ORCID No: 0000-0001-7185-0000

GİRİŞ

Orta sınıftan bir ailenin çocuğu olan Michel Foucault, Batı'da çok güçlü bir biçimde kök salmış düşünce geleneklerinin hâkimiyetini sarsan yeni bir düşünme biçiminin en önemli temsilcilerinden biridir. 1960'lı yıllardan itibaren özellikle Nietzsche ve Heidegger'in etkisiyle ortaya çıkan bu yeni düşünce biçimi, Foucault'nun "antropolojizm" olarak adlandırdığı ve öncelikle insan doğasını, felsefi düşünce için bir çıkış noktası olarak alan, özelde ise bir özne ve bilinç felsefesinde yoğunlaşan geleneği hedef almıştır. Zaman zaman anti-hümanizm olarak adlandırılan bu yeni eleştirel tutumda, doğrudan doğruya özne ve öznel deneyim sorununu ele alan Foucault'nun düşüncesi çok önemlidir. Öznel deneyimi açıklamak için öznenin değil, o deneyimi kuran söylem ile söylemin karşılıklı ve kaçınılmaz bir ilişki içinde olduğu iktidar sistemlerinin analizini yapmak gerektiğini söyleyen Foucault, bir yandan iktidar ile özne arasındaki ayrılmaz ilişkinin altını çizmiş, diğer yandan da öznel deneyimin kurulmasında insan bilimlerinin oynadığı rolü ortaya çıkararak çok güçlü bir bilim eleştirisi yapmıştır. Foucault'nun bu analizlerde geliştirdiği ve kullandığı iktidar modeli gerek klasik siyaset felsefesinin gerekse de Marksizmin kullandığı modelden oldukça farklıdır. Bu yüzden çok ince iktidar ilişkileri ve tekniklerinin, delilikten suça, cinsellikten etiğe kadar en uç noktalarda ne kadar etkili olduğunu göstermiş ve siyasi düşüncede yeni bir çığır açmıştır. Foucault, modernite iddialarına da şüpheyle yaklaşmış ve 18. Yüzyıl Akıl Çağı'nın sözde "özgürleştirici", "insani" ve "demokratikleştirici" yararlarını sorgulamıştır. O, psikoloji ve bilimsel pedagoji ilkelerine dayanan ilerici eğitimi, özgürleşme ve aydınlanmadan ziyade esasen bir güç ve tahakküm aracı olarak görmüştür. Foucault, iktidarın etkilerinin izini sürmek ve işleyişini açıklamakla yetinmiş ve ahlaki yargılarda bulunmamıştır. Çünkü bu tür ifadelerin anlamsız olduğuna inanmıştır. İktidarı ve bilgiyi aynı madalyonun iki yüzü olarak, birbirinden ayrılamaz olarak ele almıştır. Ona göre iktidardan hesap sormak için kullanılabilecek çıkar gözetmeyen hiçbir bilgi yoktur. Aynı zamanda O, Batı medeniyetine yönelik amansız ve eksiksiz bir eleştiri de yapmıştır. Foucault'ya göre akıl ve inanç kategorileri, gerçekle hiçbir ilişkisi olmayan yapay yapılardır. Bu perspektiften bakıldığında, düşüncesi her zaman kabul görmeyen bir derinlik ve karmaşıklık kazanır. Sosyal bilimler ve pedagojide ilerleme gibi görünen şeyin, Foucault'nun çalışmalarında aslında "sinsi yeni bir sosyal kontrol biçimi" olduğu fikrinin genişletilmiş bir yorumu vardır (Pitsula, 2001: 382-383). Kitapları, özellikle Madness and Civilization (1965), The Order of Things (1973), Discipline and Punish (1979) ve The History of Sexuality (1980), 16 dile çevrildi ve bilim adamlarının çalışmaları üzerinde muazzam bir etki yaratmıştır. Etkisi, sosyoloji, tarih, psikoloji, felsefe, politika, dilbilim, kültürel çalışmalar, edebiyat teorisi

ve eğitim gibi çok çeşitli disiplinlerde hissedilmeye devam ediyor. Foucault'nun bu çalışmalarda kullandığı yöntemler ile tarih anlayışı, felsefe ve insan bilimlerinde kullanılan klasik yöntem ile tarih anlayışının çok dışına çıkmış ve oluşturduğu örnekle yepyeni araştırma alanları ve biçimlerine öncülük etmiştir. Soruşturduğu her alana ilişkin, öncelikle yerleşik bakış açılarını ve yöntemleri eleştiriye tabi tutan Foucault, bu tutumuyla düşüncenin kendisi üzerinde düşünülmesi ve dönüştürülmesinin önemini hatırlatmış ve bu anlamda düşünce tarihine radikal anlamda yön veren kırılma noktalarından biri olmuştur.

Bu çalışmada da, 1984 yılında öldüğünde, çağımızın tartışmasız en önemli iktidar teorisyeni ve entelektüeli olan Foucault'nun pedagoji hakkındaki eleştirel düşüncelerine yer verilerek eğitim araştırmalarında onun düşüncelerinin neden önemli olduğunun altı çizilecektir.

Foucault'da Benlik Teknolojileri

Dolayısıyla öznenin sembolik bir sistem içinde kurulduğunu söylemek yeterli değildir.

> *Özne sadece semboller oyununda kurulmaz. Gerçek pratiklerde -tarihsel olarak analiz edilebilir pratiklerde- kurulur. Sembolik sistemleri kullanırken onları kesen bir benlik oluşturma teknolojisi vardır (Foucault, 1997d: 277)*[1].

Foucault insanların kendilerine ilişkin bilgileri geliştirdikleri farklı yöntemlerin ekonomi, biyoloji, psikiyatri, tıp ve ceza bilimi - bir tarihini resmetmeye çalışmıştır. Bunu yaparken de insanların kendilerini anlamakta kullandıkları spesifik tekniklere bağlı, son derece spesifik "gerçek oyunlar" olarak tahlil etmektir. Bir bağlam olarak, bu teknolojilerin her birinin pratik aklın içinde şekillendiği dört ana tipte bulunduğunu akılda tutmak gerekir. Bunlardan birincisi, nesnelerin üretilmesine, dönüştürülmesine veya kullanılmasına imkân veren üretim teknolojileridir. İkincisi işaretleri, değerleri, simgeleri ya da anlamı kullanmaya imkân veren işaret sistemleri teknolojileridir. Üçüncüsü, bireylerin eylem tarzını belirleyen ve onları egemenliğe boyun eğdiren, özneyi nesneleştiren iktidar teknolojileridir. Dördüncüsü ise bireylerin kendi bedenleri ve ruhları, düşünceleri, eylem tarzları ve varoluş biçimleri üzerinde, kendi imkânları ya da başkalarının yardım eliyle bir dizi operasyon yapmalarını ve böylece belirli bir mutluluk, arınmışlık, bilgelik, kusursuzluk ya da ölümsüzlük haline ulaşmak üzere kendilerini dönüştürmeleri anlamına gelen benlik teknolojileridir.

Aslında bu teknolojilerin hemen hepsi belirli bir egemenlik tipi ile bütünleşir. Her biri yalnızca belirli beceriler edinme gibi apaçık bir an-

1 Mark Olssen (1999). Michel Foucault, Materialism And Education.

lamda değil, ama aynı zamanda belirli tutumlar edinme anlamında da, bireylerin belirli bir eğitimi ve değiştirilme tarzını ima eder. Foucault, bu teknolojilerin hem spesifik doğasına hem de değişmez etkileşimlerini göstermek istemiştir. İlk iki teknoloji, bilim ve lengüistik araştırmalarında kullanılır. Onun esas ilgisi tahakküm ve benlik teknolojileridir. Foucault bu iki teknolojiler arasındaki ilişkiyi yönetimsellik olarak adlandırır. Çalışmalarının çoğunda tahakküm ve iktidar teknolojilerini vurgulamakla beraber daha sonra bireyin kendisi ve öteki insanlarla etkileşimiyle, bireysel egemenliğin teknolojileriyle, bireyin kendisi üzerindeki tasarrufunun tarihi ve benlik teknolojisi ile ilgilenmiştir. Kendini bilme ilkesinin kendine dikkat etmeyi gölgede bırakmasın çeşitli nedenleri var. En başta, Batı toplumunun ahlaki ilkelerinde ortaya çıkan derin bir dönüşüm söz konusudur. Katı bir ahlakın sert ilkeleri, kendimize dünyadaki her şeyden çok dikkat etmemiz gerektiği kuralında zorlanabiliriz. Ona göre Antik Çağın iki ilkesi olan 'kendine dikkat etme ile kendini bilme' ilkeleri yer değiştirmiştir. Greko-Romen kültür de kişinin kendini bilmesi kendine dikkat etmesinin bir sonucu olarak görülmektedir. Modern dünyada ise kişinin kendini bilmesi temel ilkeyi oluşturur.

Buradan hareketle bir öğrenci, 'bir kararı bildiren otorite figürünün kendisine karşı bir pozisyon veya rol almasından' kurtulmuş olabilir. Sadece şu ana kadar "bir öğrencinin, bir teknisyenin, bir zanaatkârın, bir sanatçının, zaman zaman çalışmayı bıraktığı, kendi yaptıklarını incelediği, kendi sanatının kurallarını hatırlatan bir sanatçı rolüyle kendini ele geçirebileceği ve bu kuralları şu ana kadar elde ettiği şeylerle karşılaştırır" (Foucault'dan akt.,Thomas 2008: 69). Kendine özgü disiplinlerden farklı olarak benlik teknolojilerini hayata geçirmek çok da kolay değildir. Aslında, değişim ve dönüşüm sadece kişinin inancı veya fikrinde meydana gelmez, kendisiyle ve başkasıyla olan ilişkisi de tamamen ters yüz olur.

Foucaultcu eğitimde, bir öğrenci kendi problemini çözerek kendisini de dönüştürecektir. Fakat tam olarak bunu başarması mümkün müdür sorusunun cevabı çok belirsizdir. Benliği sorunun odağında koyma, benliği değişime açmak demektir. Disipliner pedagojinin tekdüzeliği (bankacılık modeli) öğrencileri, farklı hedeflere ulaştırma meselesinde zorlayacaktır. Eğitimdeki farklılık, sadece dönüşüm değil, dönüştürülebilir de bir uygulamadır. Dönüşümler kadar durgunluk da hareket alanını belirler. Foucault, bu farklılığın ütopya veya teleolojik zorunluluklar olarak soruşturulmaması gerektiğini vurgulamıştır. Hiç kimse, sorunun çözülmesini gereksiz bulmaz; mutluluk ya da konfor için bu aşama gereklidir. Foucault, kariyerinin son dönemlerinde cinsellik sorunsalı ile ilişkilendirerek benlik teknolojileri için yeni olasılıkları karakterize etmiştir. İnsan bilimlerinin bir müdahalesi olarak cinsellik sorun olarak ortaya çıkmıştır. Bu kapsamda, "cinsellik totalleşmiş halde görünür; insanlığa evrensel

bir alan olarak ilgisi onu sınırsız kılar ve cinselliğe verilen konuşma eş zamanlıdır, hem zaman içinde hem de yapı içinde, Tanrı'nın öldüğünü kendimize söylediğimizde" (Foucault, 1977: 30-31). Cinselliğin sınırsızlığı, bu iktidarın gasp edilmesini açıkça ortaya koyar. Tanrı bir zamanlar böyle sınırsızdı, fakat Foucault bu iktidarın, diğerleri gibi, direnilebilinir olduğunu düşündü. Onun direnci, kendi amaçları için, Tanrı'nın ölümüyle sınırların aşılması olan bağlantıları olan bir cinsellik deneyimi "cinselliğe karşı bir saldırı" olan erotizmdi.

Foucault'da Pedagoji

> Her eğitim sistemi, beraberinde taşıdığı bilgi ve güçlerle, söylemin sahiplenilmesini sürdürmenin veya değiştirmenin politik bir yoludur. Konuşmacılar için bazı rollerin sabitlenmesinin bir niteliği değilse; (yaygın) bir doktriner grubun oluşumu değilse; tüm öğrenmesi ve gücüyle söylemin bir dağıtımı ve temellükü değilse?
>
> M. Foucault[2]

Yukarıdaki uzun alıntıdan da anlaşılacağı üzere Foucault, diğer yaklaşımlarına benzer bir biçimde, pedagojiyle ilgili olarak da oldukça kışkırtıcı bir dil kullanarak "hazır cevapların çekiciliğine" atıfta bulunan bir pedagojik modeli örnek olarak verir. Sınıftaki öğretim yöntem ve tekniklerinin uzun bir süre değişmediği göz önüne alındığında, onun tavrının son derece mantıklı olduğu görülür. Okullar birer dönüştürme/dönüştürülme mekanizmalarıdır. "Bazı tereddütlerle ve bazı muhaliflerle birlikte, çağdaş eleştirel gelenekler okullaşma yoluyla on dokuzuncu yüzyılın sosyal kurtuluş görüşünü sürdürmektedir" (Popkewitz ve Brennan,1998: 7). Foucault bu özgürleştirici 'kurtarıcılık' varsayımını reddeder. O kendi rolünü sürekli olarak eğitmenlik rolüyle tanımlamıştır: "Ben bir yazar, filozof veya büyük bir entelektüel hayat figürü değilim: Ben bir öğretmenim" der (Martin, 1998: 9). Foucault bize öğretme eylemi hakkında ne öğretmiştir ve eleştirmiş olduğu "hazır cevaplar" olmaksızın nasıl gerçekleştirmiştir bunu?

Foucault, eğitim tercihleri konusunda, sosyalleştirici pedagoji ile diğer öğrenme biçimlerini birbirinden ayırmaya çalışır:

"Öğretimin temel işlevlerinden biri, bireyin toplumdaki pozisyon alışına eşlik etmesinin gerekliliği idi. Öğretme eylemi, bireyin istediği şekilde kendisini değiştirmesine izin verecek şekilde planlanmalı ki bu sadece öğretimin her zaman sunulabilir olması şartıyla mümkündür. Foucault'nun ifadesiyle "insanların sürekli olarak kültüre ve mümkün olduğu kadar çok yönlü olmaları gerektiğini söylüyorum. Bir yandan, tabi tutulduğu bu eğitimin, diğer taraftan da beslendiği bilginin olmaması gerekiyordu" (Foucault, 1997).

2 Nicholas Thomas (2008). Pedagogy and the Work of Michel Foucault.

Bu farklı öğretim türünü bireysel özerkliği vurgulayarak ayırmak mümkün olsa da, Foucault özgürleştirici iddialara daima kuşkuyla yaklaşmıştır. O, insanların özgürleşmesinin yanılsama olduğunu çünkü iktidar ilişkilerinin özgürlük üzerinden işlediğini söyler (Delilik, psikoloji disiplini tarafından "özgürleştirilir" fakat yeni bir tahakküm biçimine de maruz bırakır). Foucault'ya göre "özgürleştirici" pedagojilerin, sosyalleştirici etkilerinden dolayı, özgürleşme ile ilişkili olarak aynı ölçüde tehlikeli etkilere de sahiptir.

Foucault tarafından tercih edilen eğitim uygulamaları sabit bir plan değil, başka bir yerde hareket için reçeteler işlevini görür. Bu iddianın belirsizliği kasıtlıdır: "Belirlenmiş özgürlük" ya da "planlanmış kurum" sosyalleşmenin mümkün tehlikeli görünümleridir. Foucaultcu eğitim pratiği gerekli ve aşkın bir sonuç ortaya çıkarmayacak, ama insanları "mümkün olduğunca birçok kültüre dâhil edebilecek midir"? Disipliner sosyalleşme, söylemsel olarak direnişi teşvik edebilecek midir? Direnişin ne olacağı bilinmeyebilir ve öğrenciler de bilmek istemeyebilirler. Çünkü bilgi, öğrencileri önceden belirlenmiş ve istenmeyen sonuçlara maruz bırakabilir. Her ne kadar benlik teknolojileri daha genel bir duruma işaret etmese de aynı ölçekte kötü olabilir. Fakat bu fikir benliği seçme, deneme, reddetme ve değiştirme gibi söylemsel seçenekleri olanaklı kılar. Foucault'nun özetlediği gibi, "yaşamsal ve çalışma alanındaki temel hedef, başlangıçta olmadığınız bir başkasına dönüşmektir" (Martin, 1998: 9). Foucault, söylemsel düzenin öğrencilere bir "sorunsallaşma" sağladığını, fakat çeşitli kavşaklarda, "sapıklık" ve "aptallık" olarak adlandırılan (Yunanca "özgür konuşma" ya da "eleştiriyi ifade etme özgürlüğü" söylemini kapsayan) durum olduğunu söyler.

İster delilik, ister suçluluk veya cinsellik olsun, Foucault'nun bilgi ile ilgisi her zaman eğitim kurumlarının disiplin uygulamaları yaratmada kolaylaştırıcı bir rol oynadığı anlamına gelmiştir (Hoskin, 1990). Bu uygulamalar eğitim için yeni anlamların yeniden düzenlenmesini kolaylaştırmıştır. Foucault'nun çalışmalarındaki tematik terim, iktidar ilişkileridir. Ama iktidar ilişkileri Foucault için, fiziksel baskı anlamına gelmez. Bunun yerine, iktidar ilişkisellik içeren ve her ilişki biçiminde olan, büyük politik ilişkiler ağıdır. Bu ilişkiler, aşağıdan gelen tahakküm ve yukarıdan aşağıya taciz, dışarıdan ve içeriden gelen baskı ve tacize direnme, el koyma ve yok etmeye karşı direniş ile karakterize edilir. İktidarın en verimli çalışma zamanı, insanların bunu farkedemedikleri anlardır. Bu nedenle, modern bir hapishanenin dakikalarca gözetlenmesi, hayırsever nedenlerden ötürü değil, halkın işkence ve infazla karşılaştıklarında mahpusların faaliyetlerinin özel yönetimi için tercih edilmesinden kaynaklanır. Modern hapishaneler sessizce başarılı olmakta, tutuklular her zamankinden daha iyi bir şekilde izlendikleri izlenimini hücrelerinde hissederek öğrendikleri

paranoyayı hayatlarının her anında cüzdan gibi taşımak zorunda kalırlar (Foucault'nun disipliner iktidarının en iyi örneği gözetim iktidarı). Diğer bir ifadeyle travmalar/anlar yaşatılarak yaşamın her alanında bireyin kendi kendisinin polisi/terapisti/yargıcı olması sağlanmış olur. İktidar bu nedenle çok fazla üretkendir: İktidar, standartlaştırılmış sosyal normlar içinde hareket etmeye çok arzulu "uysal bedenler" yaratır. Foucault'ya göre, en önde gelen iktidar teorisyenlerinin arzuladığı tek hakikat bilgi ve bilgi edinme pratikleridir. İnsan bilimleri, psikoloji, tıp ve cezalandırıcı kurumlar hakikati izledikçe, davranış ve sağlık için normlar oluşturan bilgiyi yaratırlar. İnsanlar bu normlara uymaları için kendilerini veya çevrelerindeki diğerlerini disipline ederler. Normalleştirilmesi gereken başarısızlık "müdahalelerle " haklı gösterilir: "Histerik" kadın için cinsel sünnet, deli için hapis ya da ameliyat vb. Bilgi masum bir hakikat değildir, bunun yerine iktidarı üretebilen normalleştirici uygulamaları meşrulaştırır ve daha sonra bilgiyi toplama, konuları disipline etme ve anormalliğe karşı müdahale etmenin yeni yollarını etkiler. Tüm pratiklerimiz, kendi uygulamalarımız aracılığıyla iktidar çalışmaları tarafından esnek bir şekilde belirlenebilir. İktidar nihayetinde ortalama bir uygulamadır.

Foucault'un iktidar analizi, eğitim teorisine çok uygundur. Çünkü onun iktidar ve bilgi arasında ya da "iktidarın kullanımı" ile "hakikat söylemlerinin belirli bir ekonomisi" (Foucault, 1980: 93) arasında yaptığı apaçık bağlantı, eğitim politikalarının oluşturulma ve uygulamalarının analiz edilmesinde çok uygun bir referans kaynaktır. Gözetim kurumlarında iktidarın işleyişine dair yaptığı analiz, eğitim ile ilgili kurumlarla çizilen görünüşte belirgin olan paralellikler nedeniyle bu uygunluğu daha da pekiştirir. Foucault eğitim söyleminde güncel olan temalar - disiplin, gözetleme, normalleştirme, sınav, itiraf mekanizmaları- için, ancak bu temalarında onların geleneksel anlamının ötesinde anlam taşıyan bir analiz boyutu eklemiştir.

Foucault'un iktidar analizi, iktidarı ya kişisel bir ayrıcalık ya da resmi niteliği açısından tanımlayan egemen ve yasal hakların değerlendirilmesinden uzaklaşma girişimidir. O, iktidar mekanizmalarını ortaya çıkarmak yerine onları araştırma yolunu seçmiştir: İktidar nasıl işletildi, bölgesel veya yerel düzeyden nasıl etkilendi (Foucault, 1980: 97; Dwyer, 1995: 471)? Onun yaklaşımının üç önemli unsuru vardır. Birincisi, iktidarın tek taraflı bir fenomen değil, ancak iktidara tabi kişilerin de 'eklemlenme unsurları' olarak yer aldığı konusunda ısrarcı oluşudur. Bu anlamda, Foucault için iktidar doğrusal değildir. İktidar, dolaşıma sokulan bir şey olarak analiz edilmelidir. İktidar, ağ benzeri bir örgüt yoluyla uygulanır ve kullanılır (Foucault, 1980: 98). İkincisi ise, bireysel etkilerle oluşturulan ve onun tarafından şekillendirilen, iktidarın maruz bıraktığı yaşamlarda iktidarın sonuçları veya ürünleriyle ilgilenmiştir. Üçüncüsü, onun için iktidar

ve bilgi arasındaki bağıntı, bilginin dolaşımı için kurulan mekanizmalarda bulunur: 'Gözlem yöntemleri, kayıt teknikleri, araştırma, araştırma prosedürleri ve kontrol aygıtları' gibi.

McNay'ın işaret ettiği gibi bu, özellikle Disiplin ve Ceza'nın ve "uysal bedenler" imgelerinin kullanımı için doğrudur. Aksi iddialara rağmen, Foucault aslında tek yönlü, dominant bir iktidar olarak bir iktidar vizyonu üretir. Bireyler bu iktidar ilişkisine direnemezler (McNay, 1992: 40).

Foucault, 'yukarıdan aşağıya doğru bir model' analizinin sınırlarını çizmiş ve en azından resmi politika ile gerçek uygulama arasındaki kopukluğu göstermiştir. Foucault, "artan bir iktidar analizini" amaçlayan daha ileri çalışmalara duyulan ilgiye dikkat çekerken haklıdır aslında. Bununla, en azından mevcut politikaların kaçınılmazlığı varsayımlarına da karşı çıkmış olacaktır.

Foucault'nun iktidar analizi eğitimciler açısından şu noktalardan dolayı önemlidir:

1. Foucault'nun iktidar kavramı ile kalabalık bir kitlenin şekillenme sürecine - konuşmayı, yazmayı, okumayı öğrenme gibi- ki bu süreç çocuğun çıkarlarına ters düşmeyen bir tarzda olduğuna dikkatimizi çeker. Son zamanlardaki eğitim çalışmalarında liberal iktidarın sadece çocuğun çıkarlarının tersine bir durumda uygulandığı saptanmıştır. Fakat çocuk gelişimi kavramı oldukça değer yüklü bir kavramdır. Bu yüzden X kavramıyla elde edilen bir değerlendirmeden dolayı çocuğun çıkarlarının ne olduğu tam olarak belli değildir.

2. Foucault, eğitimin nesneleri olan eğitimcilerin, modern iktidar oyununun içine dahil edildiğini ve bunun ise, eğitimcileri yönetim ve politik bir takıma yönlendirmiş olduğuna dikkatimizi çeker. Pasquino'nun hatırlattığı gibi, Hobbes'un toplumsal sözleşmesinde disiplin gereklidir. Hobbes'a göre sadece insanlar disipline olduklarında politik özne olurlar. Leviathan bu tartışmanın eğitimle nasıl başarılı olduğunu gösterir. Liberal eğitimcilerin çoğu Hobbes ve Rousseau'nun disiplin konusundaki fikirlerini dikkate almazlar. Klasik liberal teori, sözleşmenin sağlanmasında itaat etmenin ve eğitimin gerekli olduğunun farkındadır. Rasyonel eğitim yaklaşımında, özerk bir insanın yönetilebildiği temasına yer verilir, fakat bu özel insan, aslında özgür olmayan insandır.

3. Modern iktidar, toplumun bütününe nüfuz ederken, Foucault'ya göre insan bilimleri ve çeşitli disiplinlerin yasal kaynağı ve temeli olan disiplinlerle geliştirilmiştir.

4. Disiplinlerde (kriminoloji, psikiyatri, tıp, eğitim vb.) ahlaklı ve öğrenen özne olarak belli insanların bakış açıları keşfedilir. Sınav ve itiraf mekanizmalarıyla normalleştirme süreçlerinde insanların kendileri

hakkındaki hakikatin ortaya çıkarılmasıyla insanlar kategorize edilir (suçlu- suçsuz, başarılı- başarısız, hak eden- etmeyen vb.) bu yollarla modern iktidar yönetilebilen insanları -bireylerin oluşturulma sürecini- üretir.

5. Eğitimciler, Foucault'nun işaret ettiği şiddet alanlarını dikkate almalıdırlar. Foucault'nun yaklaşımında politik özneleşme ve tahakküm formlarına karşı bütünsel bir karşı çıkma söz konusu değildir. Belli noktalarda ve zamanlarda direnme mümkündür. Fakat Foucault'nun yaklaşımında model iktidara karşı nasıl bir direniş/ karşı çıkış olacağı belli değildir.

Foucault bilginin yeniden kurumsallaşması ve direnme olasılığı konusunda oldukça karamsardır. Çünkü verili yapılar içinde bilinçlerimiz, iktidar süreçlerine gömülü olduğunun farkında bile değildir. Bu yüzden eşitlik ve eğitim konusunda, eğitim fırsatlarının yeniden dağıtılması, eğitimin yeniden örgütlenmesi, ideolojik içerikten arındırılması gibi haklı talepler gündeme gelmektedir. Modern iktidardan dolayı eğitim özel bir insan tipi yaratmak zorundadır (Mashall, 1990: 20).

Foucault'nun Pedagojisinin Eğitime Uygulanması

Söylem ve eğitim alanında çalışan akademisyenler, Foucault'un pedagoji konusundaki görüşlerinden faydalandılar. Örneğin Henry Giroux, Judith Butler ve Lester Faigley, Foucault'un iddialarını kendi çalışmalarında varsayımsal olarak ele aldılar. Bruce Herzberg'in "Michel Foucault'un Söylem Teorisi", öğretim pratiklerinde tekniklerden kaçınmanın önemli bir noktasını oluşturmuştur. Çünkü öğretmenler düşüncesiz hale gelirler ve daha sonra buzdağının endişesini taşırlar. Ancak öğretmenler düşüncesizliklere karşı uyarıldıklarında, belirli "teknikler" olmadığında pedagoji olarak kullanmayı tercih ederler. Öğretmenler tekniksiz, yeni, saf ve disiplinsiz bir şekilde öğretmeyi kendiliğinden yeniden icat edebilirler mi? Ya da öğretmenler, öğrenciler olarak zaten maruz kaldıkları öğretim türlerini mi tercih ediyorlar? Herzberg'in alternatifi refleksivitedir: Öğretim süreçlerinde saydamlık, öz-farkındalık ve eleştiriye ihtiyaç var, bu yüzden yeniden düşünmek her zaman mümkün müdür? Bu öneriler iyi ama teknik değil midir? Onlar da düşüncesiz uygulama olmaz mı? Spellmeyer (1989: 716), Foucault'nun çalışmasını bir öğretmenin öğretme kapasitesini azaltmak için kullanır, çünkü öznellik öğretimin sadece didaktik olmasına izin verir. Spellmeyer daha sonra Herzberg'in vardığı sonuca ulaşmıştır. Ona göre "iktidarın saydamlığı uygulanan öğrenciler için, yapabilecek en iyi şey iktidardan kaçınmanın imkansız" oluşunu anlatmaktır". Spellmeyer, düşüncelerin doğrudan ekonomikleştirilme tarzı hakkında öğrencilere öğretmek için Foucault'nun sınıflandırma prensiplerini derslerinde de kullanan Carol Snyder'e atıfta bulunmuştur. Stephen Ball'da (1990) Foucault ve Eğitim: Disiplinler ve Bilgi adlı düzenlemesini yaptığı eserde, vaka

çalışmalarına yer vermiştir. Ball'ın çalışmasında iki istisna göze çarpar. İlk olarak Ball, pedagoji hakkında düşünmek için Foucault'nun çalışmalarının önemini ortaya koyar: "Eğitimsel alanlar söylemlere tabidir, ancak aynı zamanda söylemlerin "toplumsal uygunluğu, söylemlerin üretimi ve yeniden üretimi de önemlidir". Eğitim kurumları bireylerin çeşitli söylem türlerine erişimini kontrol eder.

Ball, öğrencileri oluşturan süreçleri ve önde gelen sınıflandırıcı, analizci ve öğrenci bursu ve dolayısıyla öğrenci temsilcisi olarak öğretmenlerde, iktidarın yönetim yetkisini ayrıntılandırmaya devam etmişlerdir. İkincisi, James Marshall, Foucault'nun eğitim araştırmaları üzerindeki etkilerini yazmıştır. Marshall, okulların sadece disiplin pratiği için laboratuvar olmadığını, ancak öğrenci-öznelerin uygun şekilde düzenlendiğinin en önde gelen müdahalecileri arasında yer aldığı konusunda ısrarcı olduğunu söyler. Marshall eğitimciler için Foucault'nun çalışmalarının beş noktada önemli olduğunu ileri sürmüştür. 1. Meşruiyet ve gayri meşruiyet kavramları, özellikle akılla, eleştiri için askıya alınmalıdır; 2. Eğitim "yönetişime ve bir politik egemenliğe yönelir"; 3. İktidar disiplinlerde rafine edilmiştir; okullar işletme yönetim tekniklerini özümser; 4. Disiplinler bir konu, "ahlaki bir ajan, cinsel varlık, öğrenen ve şimdi özerk seçici" olarak bir öznenin olduğunu varsayar"; 5. İktidar totalleşemez ve mikro politik düzeyde karşı koyabilir (Foucault, 1996: 216-17; akt., Thomas, 2008: 155).

Fakat bu çalışmalarda bile, Jennifer M. Gore "eğitim araştırmacılarının pedagojide iktidarın mikro düzeydeki işleyişine çok az dikkat ettiklerini" iddia eder (1998: 232). Foucault'un Heideggerci bir uygulayıcı olduğu gerçeğine rağmen, çalışmalarının makropolitik ve teorik düzeylerin ötesinde nadiren konuşlandırılmıştır.

Foucaltcu Eğitim

Foucault her zaman "genel özgürlük temasına şüpheyle yaklaşırken, onun rolü asla özgürlüğün savunuculuğu olmamıştır (Bernauer ve Rasmussen, 1994: 2). Onun özgürlüğü kaybolan kurumlarda bir kriz yaratır. Bu şekilde oluşmuş olan düşünce tarihi, insanların bir şeye dikkat etmelerinin ve bu konuda ya da bundan endişe duyma biçimlerinin tarihidir. Örneğin delilik, suç, cinsiyet ve benlikler hakkında ya da gerçekler hakkındaki düşünceler.

Sorun, görünüşte istikrarlı bir bütünlük içinde patlak verir. Daha önce istikrarı sağlamak için aranan iktidar ilişkilerini bastırmak gerekir. Sorunsallar, umursamadan verilen uyarıcıların alınmasını engeller. Sorunsallaştırmayla kışkırtılmış tartışmalar, iktidar ilişkilerindeki yer değiştirmelerdir. Problemle yüzleşmek, problemlere uyum sağlamak veya çözmek için bazı iktidar ilişkilerini yeniden yapılandırmak gerekir. Sorunsallaştırma

için en az üç önemli hata çizgisi, bütünlük içinde gerçekleşir. Birincisi, yerellik, bütünlüğün homojenliği tarafından kullanılan genellemeleri reddeder. İkincisi, anlık bütünlüğün tarihselleşmesiyle tanınan geniş zaman aralıklarına direnir. Üçüncüsü, raslantısallık, bütünlüğün kendi güvenliğini belirleme isteğini reddeden yerel ve anlık bir olaydır.

Eğitimde sorunsallaştırılan bu üç meselede öznenin pozisyonu nedir? Özne, farklı zamanlarda tezahür eden "hakikat oyunları" ya da "iktidar pratikleri" ne bağlı olan sabit bir değişken değildir: "Kendinizi bir toplantıda oy veren veya konuşan bir siyasi özne olarak oluşturduğunuz zaman ve cinsiyetsiz ilişkide arzularınızı yerine getirmek istediğinizde, kendimizle kurduğunuz ilişki tipi aynı olmayacaktır. Herhangi bir durumda kendilikle/benlikle kurulan ilişki tipi farklıdır (Foucault, 1997). Özne de herhangi bir anın içerisinde stabil değildir, çünkü düşüncenin yönünü belirleyen "zarların atılması", "sentezleme-sentezlenen özneyi" "çapraz bir çatlak" haline "keser" ve "düğümler" (Foucault, 1980:179).

Boşluğu kapatmaya çalışarak öznenin aşılamaz çatlak sorunu çözülebilir, ancak bu sadece olası kırılmaları daha tehlikeli hale getirebilir. Alternatif soruyu soruyla cevaplamak gerekir. Soruyu sorunla yer değiştirmek farklılık olarak kabul edilmelidir. Foucault, başarılı olabilecek iki problem çözme stratejisini önerir: Sorunun ilk stratejisi söylemsel ya da eğitimci akademisyenler tarafından henüz ele alınmamıştır. Foucault, insanların çözüm arayışına olan istekliliğine saldırdıkça, pedagojinin zorunluluklarıyla çözmek için dürtüleri karşılaştırdı: Hepimiz sağduyuya sahibiz; hepimiz hata yaparız, ama kimse aptal değildir (şüphesiz, hiçbirimiz). İyi irade olmadan düşünce yoktur; her gerçek sorunun bir çözümü vardır, çıraklığımız, sorulan sorulara cevap veren bir ustadır; dünya bizim sınıfımızdır. Bir dizi önemsiz inançtır. Ama gerçekte, iyi niyetin zorbalığı, başkalarıyla "ortak" düşünme yükümlülüğü, bir pedagojik modelin tahakkümü ve en önemlisi, aptallığın dışlanmasıyla karşılaşırız.

Foucault, "sağduyu" ve " dürüstlük" terimlerini kullanır, fakat mutlaka ikisinin aynı anlama gelmediğini söyler. Asimile edip ayırdığı için, sağduyu dünyanın tanınmasında, eşdeğerliklerin kurulmasında, boşlukların duyarlılığında, mesafelerin ölçülmesinde, en etkili uyuşmazlık faktörüdür. Diğer taraftan iyi niyet, düşüncenin gerekli bir bileşenidir. Buna Foucault karşı değildir. Foucault'nun karşı çıktığı şey, böyle iyi bir iradenin, bilginin makul bir şekilde yaklaşması gereken boyun eğdirici beklentinin sağduyu ile "tiranlığı"dır. Sağduyu, "iyi niyet" de olabilir, bilgi toplama iradesine karşılık gelen öğrenciye de karşı kullanılır. Mantıklı olma hali. Bir fısıltıyla zekanızı garantilerken ve dışlanmış bir aptallığın başlangıcını oluştururlarken, bir komuta sesiyle, eğitmenler bizi bilgilendirir ve hata olasılıklarına karşı uyarırlar. Akıl aptallıkla iletişim kurmaz, "çünkü aptallık zaten ortadan kalkmıştır". Aptallık kolay değildir; doğumdan beri

ve muhtemelen terk edilmeyecek olduğu için bir metodolojik kategori öğrencilere disipline edilmiştir.

Sorgulamanın ikinci yöntemi olan eleştiri, Foucault'un geneolojide (soybilim) ele aldığı yaklaşımdır. Eleştiri, sorun yaratarak dönüşüm için yollar yaratır. Foucault'nun, modern Fransa'daki hapishane koşullarını eleştirdiği zaman yaptığı gibi, totallik ya yapıya doğrudan saldırarak ya da Foucault'nun delilik için iddia ettiği gibi, totalliklerle susturulanlara ses vererek eleştirilebilir. Hermeneutik, çoğu stratejinin yaptığı gibi tehlikeler taşıyor olsa da Foucault'nun hikayeleri, hermeneutiklere eleştiri olarak işlev görmüştür. Yorumlama her zaman dağılmayı bütünleştiren bir faaliyettir: Dağılan elementleri temsil etmek için kullanılan retorik temada, yazarda ve gösteride onları bir araya getirir (Nietzsche'den akt., Thomas, 2008, 167). Geneoloji (soykütük), farklılığı ortaya çıkararak zamanın sürekliliğini birbirinden koparır, yorumlamanın şiddetli homojenliğine karşı koymak, sadece yeni bir yorumlama hâkimiyeti olarak değil, ama bir yorumlama oyunu, bunların hiçbiri zafer kartının yetkisini kazanamaz. Geneoloji (soykütük) "hiçbir zaman tek bir farklılık sistemine indirgenemeyen bir dağılıma yol açar", mutlak referans eksenleri ile ilgili olmayan bir saçılım; herhangi bir merkeze hiçbir ayrıcalık bırakmayan bir merkezsizleşme çalışıyor. Yerellikler, anlar ve rastlantısalıklar bir kez daha bu dağılımlarda büyük roller oynayacaktır. Farklılığın baskılanmasından veya yok edilmesinden ziyade açığa çıkan değişen iktidarı üretir. Eleştirinin düşünce içinde yapılan yorumları değiştirme kapasitesi uygulamaları da değiştirebilir:

Ne tür varsayımların olduğunu görmekten oluşan bir eleştiride kavramları, belirlenmişlikleri ve kabul edilmeyen uygulamaları düşünme biçimleri esastır. Eleştiri, düşünceyi açığa çıkarmak ve onu değiştirmeye çalışmaktan oluşur: İnsanların inandıkları gibi şeyler olmadığını gösterir. Eleştiri yapmak artık çok kolay olan eylemleri daha da zorlaştırmaktır. Bu terimler anlaşıldığında, eleştiriler (ve radikal eleştiriler) her türlü dönüşüm için vazgeçilmezdir. İnsanlar düşündükleri şeyleri düşünmek konusunda sorun yaşamaya başlar başlamaz, dönüşüm aynı zamanda çok acil, çok zor ve tamamen mümkün hale gelir (Foucault, 1994).

Eleştiri tarafından tasarlanan sorunsal, geleneksel yorumlamaya geri dönüşü imkânsız kılar; geleneksel yorum, eleştirinin kesintiye uğradığı varlığın ortalama varoluşudur. Eleştiri geleneksel olanı sorgular, cevap aramasını sağlar ve soruyu sormadan önce bir geri dönüş yapar. Gelecekteki stratejilerin daha fazla eylemi engellemesine, daha fazla deney yapılmasına izin vermezken, Foucault'nun bakış açısını uygulayan retorik, hedefleri, başarıları ve eylem başarısızlıklarını eleştirel bir şekilde ele almalıdır. Benlikle özne ilişkisini sorunsallaştırmak eleştiriyi de öteler, çünkü kaçınılmaz olarak bireysel ilişkilerin başkalarına, ve yönetimsel-

liğe getireceği sonuçları doğuracaktır. Foucault politik bir aktivisttir ve eleştiriyi politik eylemin gerekli bir bileşeni olarak görür: "Bir yönetimsellikle çalışmak bir itiraz ya da bir örtünün kabulü anlamına gelmez. Bir kişi aynı anda çalışabilir ve uzlaşmaz olabilir. İki tane durum yan yana gider".

Benlikle farklı bir ilişki biçimi, yönetimselliğin iktidar ilişkisinin eleştirisidir. Bunu Foucault açık konuşma olarak adlandırır. Korkusuz konuşmada, Foucault'nun hakikat soykütüğü söylemi, kendini iyileştirme amacıyla eleştirel sorgulama için bir hükümete karşı vatandaşların eleştirel bir uygulamasından açık konuşmanın dönüşümünü izler. Parrhesia'nın (açık konuşmanın) ilk anlamları, kendilerini kişisel tehlikeye sokan gerçekliği dile getiren olarak konuşmacı olarak nitelendirilir: Hakikat olarak eleştiriye, güvenilebilir; çünkü konuşmacı, öne çıktığı için, kendi çıkarına karşı konuşmayı göze alır. Foucault tarafından açıkça oynanan oyun da tehlikeli olabilir, çünkü sorunu etkileyen eleştiriler ve görüntü farklılıkları, Foucault'nun tartıştığı pek çok olayda yaptığı gibi disipliner müdahaleden kaynaklanır. Farklılıkların sonsuz oyunu ayrıca bir Rus rulet oyunudur, çünkü yetkililer yardım edemez, fakat tiran olmayan kendi hegemonik kuralları yetkilerinin zorlukları olarak görürler, ama pedagoji eğitimi alan uzmanlar tıp tarafından yetkilendirilmiş doktorlar olarak, psikoloji tarafından yetkilendirilmiş psikologlar vs olarak rollerini sürdürürler ve korurlar. Foucault'nun başarıya dair bakış açısı karşı-sezgisel bir anlama sahiptir: Kuralların sapkınlıkları kendilerini gizlediklerinde işe yarar. Şeffaflık, sorunsallaştırma kişinin hedefiyse optimizasyon için bir değer gibi görülecektir, ama çok fazla şeffaflık, birisinin direnişini dış müdahale ve disiplin için bir fırsata dönüştürmeye yardımcı olur (Thomas, 2008: 166-169).

Foucault'ya Yöneltilen Eleştiriler

Foucault'nun politik analizlerinin eğitim meselelerinin amaçları için yararlılığına dair bazı eksikliklerin altı çizilmelidir. Bu eksiklerden birincisi, üzerinde durduğu metaforlar hakkında bir aldatmaca vardır; bu, monolitik iktidar, hakikat rejimleri ve "uysal bedenler" hakkındaki mevcut kanıtların gücünü abartmış olan önceden belirlenmiş sonuçlara yol açar. Görüntü seviyesindeki bağlar, kavramsal ya da nedensel bir türün bağlantıları varmış gibi yorumlanmaya eğilimlidirler (Dwyer, 1995: 475).

İkincisi, 'yukarıdan aşağıya' ya da 'uç noktalarda' onun monolitik iktidar imgesi, kavramsal analize tabi tutulduğunda, amorf veya spektral bir nitelik kazanır. 'Hakikat oyunu' içindeki farklı ajanlar arasındaki etkileşimin unsurlarına izin verirken ve 'çoğulluk' biçimlerini almak için iktidar oyunlarına izin verirken, nihayetinde iktidar ve dolayısıyla onları sosyal düzeyde mümkün kılan yapılar ısrarcıdır. İktidar bazı statik veya

benzersiz bir özelliğe sahip değildir ve iktidar 'dolaşıma sokulur', ama aynı zamanda anahtar oyuncuların yapısal avantajına 'yerleştirildiğini' öne sürmek için yeterli kanıt vardır.

Bu iki noktaya ek olarak Foucault'un iktidarın kaçınılmaz olduğu ve dolayısıyla eğitimin yapmak istediği gibi, hayatımızdaki gelişmeleri teşvik etmede yararsız olduğu noktasına itiraz edilebilir. Ancak Foucault asla bir bütünlük (totallik - her şeyi belirleyen tam bir sistem) olarak iktidarı tanımlamaz. Sue Middleton "kötümser" hatayı ele alır: "Anlatıların ya da 'hakikatlerin bütünleştirilmesinin olanakları hakkında sağlıklı bir kuşkuculuk, araştırmacılar ve profesyonellerin dünyayı düşünmek, araştırmasını yapmak ve siyasi aktivizmle meşgul olmak için akademik disiplinlerden faydalanmayı bırakmaları gerektiği anlamına gelmez". Middleton'un düşüncesi James Marshall, Kurt Spellmeyer ve David Blades gibi yazarlar tarafından Martin Heidegger gibi Foucault'nun da "daha pragmatik" olarak anlaşılmasına yol açtı. Aslında Foucault, iktidarın ve bilginin hiçbir zaman bütünsel olmadığı konusunda ısrar etmiştir. Onlar, totallik içinde olmayı ve hatta zaman zaman uygulayıcılarına totallik olduklarını inandırırlar, fakat tam olarak, bilginin masum hakikat değil, söylemi normalleştirmesi nedeniyle, totallik tamamlanamaz ve boşlukları, süreksizlikleri ve raslantısallıkları kurum için bir fırsattır (Kaufman-Osborn, 1997: 170). Özneler olarak bizler, dışarıdan iktidar elde edemeyebiliriz, fakat iktidarın egemenliğinin yetersizliği, genellikle kendimizi güçlü dönüşümlere dâhil etmenin yollarını verir.

Son olarak da Foucault üzerine çalışan bazı akademisyenler, onun özgürleşme fikrinin çelişkili ve başarısız olduğunu ileri sürmüşlerdir. Foucault'nun özgürleşme söylemiyle ilgili kaygıları, yerleşik eylem programları üzerindeki huzursuzluğuyla ilişkilidir. Foucault tanımlayıcı programlara direnmiştir, çünkü bu tür planların tarihini bilen biridir. O şöyle söyler: "İnsanlar onlara ne olacağını ve geleceğe ait bir program vermelerimi istedi. en iyi niyetle bile, bu programlar zamanla bir araç, bir baskı aracı haline gelebilir" der.

Sonuç

Foucaultcu eğitim, belki de bir caddeyi geçmenin tek yolu olan trafikte yaşayan canlının eğitimine denktir. Eğitimde dışarıdan müdahaleye maruz kalma riski vardır. Küçük ihlaller yoktur. Herhangi bir gerçek ihlal onun temsilcisini değiştirecektir, diğerini mümkün kılacaktır, varlığını fark edecektir. Eğitimciler araştırmacılardır, normalleştiricilerdir: Belirli odak değişebilir olsa da, kurtarıcı etmenler devlet ve eğitim araştırmacılarıdır ve değişimin temsilcileri öğretmenler "öz motivasyonlu profesyonellerdir".

Politik aktivizmini riske atan Foucault, kişisel ve fiziksel olarak tehlikeli ihlallerin uygulayıcısı olmuştur (uyuşturucu kullanması ve AIDS'den ölmesi gibi). Bu durum Foucault'nun geleceğe dair önerilerde bulunma olasılıklarını ifade etmekten alıkoymaktan ziyade "özler tekildir" düşüncesinden hareketle çözümü özneye bırakmıştır. Onun ifadesiyle "önerilen bir eylem planı, kaçınılmaz olarak doğmaya dönüşecektir, bu noktada, disiplin cezası potansiyeli ortadan kaldıracak, böylece dönüşümler ve farklılıklar mümkün olacaktır". Aşağıdaki öneriler Foucault'nun bakış açısı hakkında ciddi olan öğretmenler için faydalı olabilecektir. Birincisi gözetim iktidarının yaygınlaştırılması: Öğrencilerin çalışmaları için ve kendilerini istedikleri gibi inşa etmeleri için onların yeteneklerini/kapasitelerini ortaya çıkarmaya çalışmak. Bir öğretmenin, öğrencilere bu özgürlüğü vermeleri için gerçek blokerlere ihtiyacı vardır. İkincisi, öğrencilere problem çözmeyi öğretmek: Onlara nasıl eleştirileceğini gösterme fakat ama aynı zamanda sorularla onları sersemletmek. Sersemletici sorular sorma, fakat onların cevaplaması gerekli olmayabilir. Belirsizlik yaşanan süreçte farklılıkların altı çizilmelidir. Öğrenciler ara ara rahatsız edilmelidir. Sınıflar, unutulmayan rahatsız edici benliklerle karşı karşıya gelmelidir. Üçüncüsü, yerel, anlık ve raslantısallıkların patlamaları gerçek özgürlüğün örnekleridir. Dördüncüsü, ilgi alanlarına göre tartışmak: öğrencilere açık sorular sorma ve onları oyuna dâhil etmedir. Beşinci olarak iktidarın tersine çevrilebilir oluşunu göz önünden bulundurmak: Öğrencilerden gelecek ani tepkiler için öğretmenlerin kendisini koruması gereklidir. Diğer bir ifadeyle, iktidar üreten ilişkilerin göz önünde bulundurulması, Foucaultcu sorunsalları da eklemeyi gerektirir.

Son olarak öğretme yöntemi bir sanattır ve bunu gizleyerek dışarıdan gelecek tehlikelere karşı öğretmenin kendisini koruması gereklidir. Rahatsız etme, müdahale etme, disipline etme biçimleri zaman zaman kullanılmalı, fakat bu formlar tehdit aracı olarak kullanılmamalıdır. Ama uyarı yapılabilir. Toplumsal ve kültürel yapının da uygun olması halinde öğretmenler özgürlük ya da aydınlanmanın figürü olabilirler.

KAYNAKÇA

BALL, S. J. (1990), Foucault and Education: Disciplines and Knowledge. Routledge

BERNAUER, J. and RASMUSSEN, D. (1994), The Final Foucault. Cambridge: MITP.

DWYER, P. J. (1995), Foucault, Docile Bodies and Post-Compulsory Education in Australia, 27 Mayıs 2021 tarihinde Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi:

http://www.jstor.org/stable/1393414 adresinden alındı.

FOUCAULT, M. (1977), Discipline and Punish, London: Penguin.

FOUCAULT, M. (1980), Power/Knowledge, New York: Pantheon.

FOUCAULT, M. (1994), So is it Important to Think?" Power, Ed. J. D. FAUBİON, New York: New.

FOUCAULT, M. (1997), The Ethics of the Concern for Self as a Practice of Freedom, Ed. P. RABİNOW, içinde, Ethics: Subjectivity and Truth (p.281-309), New York: New P.

FOUCAULT, M., GUTMAN, H., HUTTON, P., H. (2003), Kendini Bilmek. Çev. G. ÇAĞALI GÜVEN, İstanbul. OM Yayınları.

FOUCAULT, M. (1997), The Ethics of the Concern for Self as a Practice of Freedom, Ed. P. RABİNOW, içinde, *Ethics: Subjectivity and Truth* (p, 281-30), New York: New P.

GORE, J. M. (1998), Disciplining Bodies: On the Continuity of Power Relations in Pedagogy, Ed. T. S. POPKEWİTZ and M. BRENNAN, içinde, *Foucault's Challenge: Discourse, Knowledge, and Power in Education (231-238)*, New York: Teachers.

HOSKİN, K. (1990), Foucault under Examination: The Crypto-Educationalist Un masked, Ed. S. J. BALL, içinde, *Foucault and Education: Disciplines and Knowledge*, New York: Routledge.

KAUFMAN-OSBORN, T. (1997), *Creatures of Prometheus: Gender and the Politics oJ Technology*, Lanham, MD: Rowman.

MASHALL, D. J. (1990), Foucault and Educational Researc, Ed. S. J. BALL, içinde, *Foucault and Education*, New. York: Routledge.

MARTİN, L. H., HUCK, G., and PATRİCK, H. (1988), *Technologies of the Self: A Seminar with Michel Foucault*, Amherst: Massachusetts.

MCNAY, L. (1992), *Foucault and Feminism*, Cambridge: Polity Press.

OLSSEN, M. (1999), *Michel Foucault Materialism and Education*, London: Bergın & Garvey Westport, Connecticut.

PİTSULA, J.M. (2001), Unlikely Allies: Hilda Neatby, Michel Foucault, and the Critique of Progressive Education, 27 Ekim 2021 tarihinde Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi: https://www.jstor.org/stable/1602173 adresinden alındı.

POPKEWİTZ, T. S., and BRENNAN, M. (1998), Restructuring of Social and Political Theory in Education: Foucault and a Social Epistemology of School Practices, Ed. T.S. POPKEWİTZ and M. BRENNAN, içinde, Foucault's Challenge: Discourse, Knowledge, and Power in Education, New York: Teachers.

SPELLMEYER, K. (1989), Foucault and the Freshman Writer: Considering the Self in Discourse, *College English*, 51, 715.

THOMAS, N. (2008), Pedagogy and the Work of Michel Foucault, 27 Ekim 2021 tarihinde Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi: http://www.jstor.org/stable/20866830 adresinden alındı.

Bölüm 7

GIDA GÜVENLİĞİ VE KRİZ YÖNETİMİ KAMU YÖNETİMİ BAĞLAMINDA BİR DEĞERLENDİRME[1]

Haydar ALBAYRAK[2]

1 Bu çalışma, 9 Haziran 2021 tarihinde Kilis 7 Aralık Üniversitesi tarafından düzenlenen I. Ulusal Devlet ve Toplum: Covid-19 Sonrası Kriz Yönetimi Sempozyumu'nda "Gıda Krizi ve Kriz Yönetimi: Kamu Yönetimi Bağlamında Bir Değerlendirme" adı altında bildiri olarak sunulmuş ve özet olarak yayınlanmıştır. Daha sonra makale üzerinde çeşitli değişiklikler ve ilaveler yapılmıştır.

2 Haydar ALBAYRAK, Doç. Dr., Malatya Turgut Özal Üniversitesi, ORCID: 0000-0002-8041-4339

Giriş

Kamu kurum ve kuruluşlarının ana faaliyet ve hizmet sunum alanlarından birisi de vatandaşların sağlıklı ve yeterli gıdaya olan erişimlerini, diğer bir deyişle gıda güvenliğini sağlamaktır. Bütün canlılarda olduğu gibi insan da yaşamak için beslenmek zorundadır. Diğer bir deyişle gıda maddeleri insan hayatının olmazsa olmazıdır. COVID-19 Pandemisi döneminde gıda güvenliği tartışmaları ön plana çıkmaya başlayan konulardan birisi olmuştur. Pandemiyle mücadele amacıyla alınan kısıtlama tedbirleri hem gıda üretimini hem gıda tedarik zincirini hem de oluşan gelir kaybı nedeniyle bireylerin gıda ulaşımını olumsuz etkilemektedir. Bu durum gıda güvenliği konusunda kaygıları artırmaktadır.

Ciddi bir temele dayanan bu kaygılar, gıda güvenliğini sağlamak için devlet müdahalesini zorunlu hale getirmektedir. Bu nedenle insanların gıdaya ulaşımında yaşanacak problemleri engellemek, diğer bir deyişle gıda krizini önlemek için devletler tarafından çeşitli tedbirlerin alınması ve çeşitli stratejilerin benimsenmesi zorunlu hale gelmiştir. Gıda Krizi Yönetimi olarak da adlandırabileceğimiz bu yaklaşımların temel amacı, olası bir gıda krizini önlemek, önlenmesinin mümkün olmaması halinde ise toplumun en az hasarla bu süreci atlatmasına yardımcı olmaktır.

Gıda krizi ve kriz yönetiminin kamu yönetimi bağlamında ele alındığı bu çalışmada, dolaylı araştırma yöntemleri kullanılmakta ve bu çerçevede ikincil veri ve içerik analizleri yapılmaktadır. Çalışmada, öncelikli olarak kriz ve kriz yönetimi kavramları üzerinde durulmakta, ardından kamu kurumlarında kriz yönetimi, gıda güvenliği ve gıda krizi ele alınmaktadır. Son olarak ise gıda güvenliğini sağlamak ve olası bir gıda krizini önlemek için devletler tarafından yapılması gerekenler üzerinde durularak önerilerde bulunulmaktadır.

1. Kriz ve Kriz Yönetimi

Kriz kavramı, eski Yunancada "karar" anlamına gelen "crisis" kelimesinden türetilmiştir. Buradaki "karar" sözcüğünden kastedilen belirli bir ***karar anı*** değil, bir durumdan diğerine geçiş sürecinde yaşanan bir ***kararsızlık anı***dır. Kriz, "tehlikeli bir olayın yaşandığı karışık dönem", "birdenbire içine düşülen, gittikçe kötüye giden, zor ve tehlikeli durum" gibi anlamlarda da kullanılmaktadır. Genel anlamda kriz, düzgün işlemeyen, istikrarsız bir yapıyı ve durumu ifade etmek amacıyla kullanılmaktadır. Kriz yaşayan bir yapı, eski yapısından uzaklaşmış ancak henüz yeni bir yapıya kavuşmamıştır. Hatta meydana gelecek değişimin yönü bile belli değildir (Genç, 2005: 334). Türk Dil Kurumu (TDK) Türkçe sözlüğünde ise "bir toplumun, bir kuruluşun veya bir kimsenin yaşamında görülen güç

dönem, bunalım, buhran" olarak tanımlanan (TDK, 2021) kriz kavramı, aynı zamanda "afet" ve "felaket" durumlarını da içinde barındırmaktadır. Diğer bir ifadeyle kriz, toplum ve/veya devlet yapısı üzerinde ciddi tehdit oluşturan, bu nedenle hızlı ve etkin bir şekilde tepki verilmesi gereken, ancak toplumun ve devletin klasik önleme mekanizmalarının yetersiz kaldığı gerilim durumudur (Göksu, 2011b: 1).

Aniden ortaya çıkan, ancak etkileri uzunca bir süre devam eden krizlerle normal dönemlerde uygulanan yöntemlerle başa çıkmak mümkün değildir. Bu nedenle krizin boyutu ve etki derecesi göz önünde bulundurularak hızlı ve etkin tedbirler alınması gerekmektedir (Preble, 1997: 579; aktaran Aykaç, 2001: 126). Birçok olayda krizlerin büyümesinin asıl nedeni, krizlerin görmezden gelinmesi ve gerekli tedbirlerin alınmamasıdır. Çoğunlukla göz göre göre gelen krizlere yönelik gerekli önlemlerin alınmaması ve sürecin iyi yönetilmemesi, örgütlerin varlığı için tehdit oluşturmaktadır. Bu tehdidi bertaraf etmenin en etkili yolu doğru ve hızlı bir iletişime sahip kriz yönetimlerinin kurulmasıdır. Bu nedenle etkili bir kriz yönetimi için açık, güvenilir ve şeffaf bir iletişimin tesis edilmesi gerekir. Çünkü kriz dönemlerinde yaşanabilecek bu belirsizlik, krizlerin nasıl ve ne kadar bir zarar verme kapasitesine sahip olduğunu tahmin etmeyi, dolayısıyla krizlerle mücadele etmeyi güçleştirmektedir (Güreşçi, 2020: 54-55).

Kriz yönetimi, olası bir krize karşı, kriz belirtilerinin tespit edilerek değerlendirilmesi ve krizin en az hasarla atlatabilmesi için gerekli tedbirlerin alınması ve uygulanması süreci olarak tanımlanmaktadır (Can, 2002:337; aktaran Göksu, 2011: 2). Diğer bir ifadeyle kriz yönetimi, ortaya çıkma olasılığı bulunan veya ortaya çıkmış bir kriz sürecinin değerlendirilmesi, krizlere neden olan sorunların çözülmesi ve krizin en az hasarla atlatılması amacıyla yürütülen faaliyetlerdir (Tekin, 2015: 123). Kriz yönetiminin amacı, krizleri henüz oluşmadan öngörebilen, krizleri önlemeye ve/veya krizlerin kaçınılmaz olması durumunda minimum zararla atlatılmasına yönelik tedbirler alabilen örgütsel yapılar kurmaktır. Krizi önlemede karar verici konumunda olan yöneticilerin krize yönelik algıları, çok önemlidir. Çünkü krize yönelik tedbirleri alınması konusunda örgütleri harekete geçirenler ve yön verenler yöneticilerdir (Genç, 2009: 4).

Etkili bir kriz yönetiminde kriz öncesi hazırlık kilit rol oynamaktadır. Kriz öncesi hazırlığın önemi nedeniyle kriz yönetimi, olası kriz durumlarının önceden tespiti, mümkünse krizin önlenmesi, krizden kaçınmanın mümkün olmadığı durumlardaysa en az hasarla atlatılması için yapılması gerekenleri tasarlama faaliyeti olarak da tanımlanabilir. Çünkü krizle mücadelede en önemli etken, krize hazır olmaktır. Diğer önemli bir etken ise yönetimin krizle mücadele konusunda gerekli donanıma ve yeteneğe

sahip olmasıdır (Tekin, 2015: 123). Bu ise ancak kriz yönetimi ile sağlanabilir.

Örgütler için öncelikli olan, kriz patlak verdiğinde krizi minimum hasarla atlatmak değil, kriz oluşmadan önce krizin gelmekte olduğu öngörebilmek ve kriz oluşmadan krizi engellemektir. Krizlerin önceden tahmin edilmesi ve krizleri engelleyici tedbirlerin alınması ya da engellenmesinin mümkün olmadığı durumlarda ise en az hasarla atlatılması için gerekli tedbirlerin alınmasıdır (Mackenzie,1995: 73-74; aktaran Akdağ ve Arklan, 2013: 39).

1.1. Kriz Yönetiminin Yararları

Kriz yönetimin çok sayıda faydası bulunmaktadır. Bu faydalar şu şekilde sıralanabilir: (i) Krize hazırlanmak için kurumsal yapılarını gözden geçiren örgütler, bu sırada eksikliklerini ve yanlışlarını görme ve düzeltme fırsatı bulurlar. (ii) Krize yönelik hazırlık sürecinde bir yandan yeni bilgiler edinen yöneticilerin ve çalışanların sorunlarla başa çıkabilme kapasiteleri artarken, diğer yandan sorunlarla mücadele çalışanlar arasında bağlılığı artırarak olumlu bir örgüt ikliminin oluşmasına neden olur. (iii) Örgütün iç ve dış çevresinin güncel olarak analiz edilmesi, örgüt içi iletişimi güçlendirerek ve örgütün çevreye karşı duyarlılığını artırarak verimlilik artışına katkı sağlar. (iv) Kriz yönetimi çerçevesinde yapılan planlama, örgütteki planlama yetkinliğini artırır. (v) Kriz yönetimi, belirli bir süre sonra sonlanan bir süreç değildir. Sürekli işlemesi gereken, yaşanan değişimlere göre kendini güncellemesi gereken bir yönetim anlayışıdır. Örgütler var olduğu sürece kriz yönetimi de olmalıdır. Ayrıca kriz yönetimi örgütlerin varlıklarını korumalarını da sağlar. Bu nedenle karşılıklı bir bağımlılık ilişkisi olduğundan da bahsedilebilir (Genç, 2009: 4-5).

1.2. Kriz Yönetiminin Aşamaları

Krizlerde ve kriz yönetiminde üç aşamanın olduğu kabul edilmektedir (Noggin, 2021): (a) Kriz öncesi aşama (Oluşum aşaması), (b) Kriz aşaması, (c) Kriz sonrası aşama.

1.2.1. Kriz Öncesi Dönem

İlk aşama olan Oluşum aşamasında, krizle ilgili ilk belirtiler görülmeye başlar. Krizin 'geliyorum' dediği bu aşama, "potansiyel kriz aşaması" veya "gizli kriz" olarak da adlandırılmaktadır (Genç, 2009: 3). Krizle ilgili bütün belirtilerin var olduğu bu aşamada, gerekli önlemler alınması durumunda krizin yıkıcı etkilerinin engellenmesi mümkündür. Krizin seyrini değiştirmek ve engellemek yöneticilerin yaklaşımlarına sıkı sıkıya bağlıdır. Ancak çoğu zaman, yöneticiler, "bize bir şey olmaz" anlayışıy-

la herhangi bir tedbir almazlar ve krizi engelleme fırsatını kaçırırlar. Bu aşamada ortaya çıkmaya başlayan belirtiler doğru değerlendirilmez, riskler fark edilmez ve gerekli tedbirler alınmazsa kriz ortaya çıkar (Güreşçi, 2020: 55-56). Dolayısıyla kriz kaçınılmaz hale gelir ve hazırlıksız yakalanılan kriz örgüte büyük zarar verir (Genç, 2009: 3). Bu aşamada gerekli tedbirlerin tam ve zamanında alınması, krizle mücadelede kullanılabilecek en uygun, en kolay, en ucuz ve en etkin yöntemdir (Noggin, 2021).

1.2.2. Kriz Dönemi

Bu aşama, krizin bütün gücüyle ortaya çıktığı, örgüte ve örgüt amaçlarına zarar vermeye başladığı dönemdir. Krizin patlak vermesiyle yöneticiler ve çalışanlar arasında büyük korku, panik ve strese neden olur. Buna bağlı olarak da örgütsel faaliyetlerde ciddi aksaklıklar görülmeye başlar. Aksaklıklar, özellikle örgütün finansal ve genel işleyişinde meydan gelir (Ulmer ve Sellnow, 2000: 145; aktaran Akdağ ve Arklan, 2013: 40). Bu aşamada yönetime düşen görev, krizin meydan getirdiği hasarı sınırlamak ve krizin örgütün henüz krizden etkilenmemiş birimlerine sıçramasını engellemektir. Krizin bütün sıcaklığıyla hissedildiği bu aşamada dikkat edilmesi gereken ve hayati önem taşıyan diğer bir konu ise yöneticilerin sakinliklerini korumaları ve telaşa kapılmadan gerekli önlemleri almaları ve kararlı bir şekilde bu önlemleri uygulamalarıdır (Tüz, 2008: 85; aktaran Akdağ ve Arklan, 2013: 40).

1.2.3. Kriz Sonrası Dönem

Krizin oluşturduğu hasarı giderme ve çözümler dönemi olarak adlandırılan kriz sonrası dönemde, örgütün yeniden bir krize girmemesi için alınması gereken önlemler tartışılarak en uygun çözüm önerileri bulunmaya çalışılır. Bu dönemde yönetim, öncelikle kriz sonrası örgütsel durumla ilgili bir durum analizi yapmalı, yapılan hasar tespitinin ardından örgütün rutin faaliyetlerine devam etmesi için gerekli uzun ve kısa vadeli programların geliştirilmesi ve uygulanması amacıyla gerekli tedbirleri almalıdır (Institute for Public Relations, 2007). Sonuç olarak; bu dönemi, kriz öncesinde ve kriz aşamasında yaşanan olaylardan ve yapılan hatalardan ders çıkarıldığı, benzer hataların yapılmaması için gerekli hazırların yapıldığı, örgütsel yapılanmanın gözden geçirildiği ve gerekli reorganizasyonların yapıldığı, örgütün, yönetimin ve tüm çalışanların kendine çeki düzen verdiği ve krizin yarattığı fırsatlardan azami düzeyde yararlanılmaya çalışıldığı bir dönem olarak nitelendirebiliriz (Akdağ ve Arklan, 2013: 40).

2. Kamu Kurumlarında Kriz Yönetimi

Kriz, sadece özel sektör için değil, kamu kurum ve kuruluşları ile bunların faaliyet alanları için de bir risk oluşturmaktadır. Özel sektörden

farklı olarak kamu kurumlarında yaşanacak olan bir kriz, toplumun genelini etkileyeceği için oluşturacağı olumsuz etki ve sonuçlar çok daha geniş ve kapsamlı olabilmektedir. Bu nedenle kamu kurumlarındaki kriz yönetiminin farklı yönlerden ele alınması ve çok boyutlu değerlendirilmesi zorunludur. Sosyal ve ekonomik sistemin dönüşümü açısından bir yönetim önlemleri ve kararları sistemi olarak kabul edilen kriz yönetimi, kriz olgusunun teşhisini, önlenmesini, ortadan kaldırılmasını ve krizin gelecek dönemlerdeki etki ve sonuçlarının ortadan kaldırılmasını amaçlamaktadır. Bu nedenle kriz yönetimi, "bir devlet kurumunun, kuruluşa veya genel olarak halka zarar verebilecek krizlerden veya olaylardan kaçınmak ve meydana gelebilecek herhangi bir krizin etkilerini azaltmak için çalıştığı süreç" olarak nitelendirilebilir (Korolchuk etc., 2020: 497).

Kamu yönetimi açısından ise kriz yönetimi, "kamu hizmetlerinin yürütülmesi esnasında hizmetlerde aksamaları, kurumun itibarının, halkın güven ve desteğinin zedelenmesini ya da kaybedilmesini önlemek üzere, kurumsal yapıdan ya da kurumsal çevreden kaynaklanabilecek büyük çaplı sorunların daha doğmadan veya kontrolden çıkmadan bilinçli, sistemli ve koordineli bir biçimde yönetilmesi" olarak tanımlanabilir. Kriz yönetiminin temel amacı, krizi doğru olarak nitelendirmek ve değerlendirmek, bu çerçevede gerekli hazırlıkları yaparak ve önlemleri alarak krizi daha doğmadan önlemek; önlemenin mümkün olmadığı durumlarda ise kamu kurum ve kuruluşlarının karşılaşacağı maddi ve manevi zararı ve kamu yararının alacağı hasarı mümkün olduğunca sıfırlamak ya da asgari düzeye düşürmektir. Böylece kamu kurumlarının itibarının ve halkın bu kurumlara olan güven ve desteğinin korunmasıdır (Akdağ ve Arklan, 2013: 34-39).

2.1. Kamu Kurumlarında Kriz Yönetiminin Önemi

Günümüzde kriz sayısında ve çeşitliliğinde yaşanan artış, kriz yönetiminin önemi üzerindeki farkındalığı da artırmıştır. Artan bu farkındalıkla birlikte kamu kurumlarında da kriz yönetimine yönelik çalışmalar başlamıştır. Ayrıca günümüzde vatandaşların kamu kurum ve kuruluşlarından beklentileri de artmaya ve çeşitlenmeye başlamıştır. Vatandaşların bu taleplerine cevap verebilmek ve kamu kurumlarının kesintisiz ve kaliteli hizmet sunumunu garanti altına alabilmek için kriz yönetimi zorunlu hale gelmiştir (Bozkurt ve Akdeniz, 2014: 96). Kamu kurumları vatandaşa hizmet sunmak amacıyla kurulmuşlardır. Bu hizmeti vatandaşların talepleri ve ihtiyaçları doğrultusunda sunmak kamu kurumlarının kuruluş misyonlarını layıkıyla yerine getirmeleri ve vatandaş memnuniyetini sağlamaları açısından elzemdir (Bozkurt ve Akdeniz, 2014: 96).

Kamu kurumlarının varlık nedeni, işlevi ve kamu hizmetlerinin genel nitelikleri göz önüne alındığında, kamu yönetiminde kriz yönetiminin

önemi ve gerekliliği daha iyi anlaşılmaktadır. Nitekim, zaman zaman yaşanan doğal afetler sırasında ve sonrasında yaşanan olaylar, kriz yönetiminin zorunluluğunu herkese bir kez daha hatırlatmaktadır. Kriz yönetimi, sadece planlama yapmak veya kriz merkezi kurmuş olmak olarak anlaşılmamalıdır. Bunlara ilave olarak kriz yönetiminden sorumlu yöneticilerin ve diğer personelin bilgilerinin tatbikat ve diğer hizmet içi eğitim gibi çeşitli faaliyetler güncel tutulması gereklidir. Ayrıca kurum için koordinasyon ve takım çalışması kültürü de geliştirilmelidir (Genç, 2009: 10).

Kamu yönetimlerinin, kurumsal yapıları, örgütlenmeleri ve işleyişleri ülkeden ülkeye farklılık gösterse de faaliyet alanlarının ülke genelini kapsaması, kâr amacı taşımaması, topluma hizmet ve kamu yararının temel amaç olması ve buna uygun faaliyet göstermeleri gibi birçok ortak yönleri de bulunmaktadır. Bu özellikleri nedeniyle kamu yönetimi, özel sektörden ayrılmaktadır. Bu nedenle kamu yönetiminde krizi yönetimi değerlendirilirken bu durumun göz önünde bulundurulması gerekir. Çünkü varoluş gerekçeleri kamu yararını gerçekleştirmek olan bu örgütler, vermiş oldukları hizmetlerle toplumsal düzenin sağlanmasında önemli rol üstlenirler. Yapmış hizmetlerin kesintiye uğraması ülke genelinde sorunlara neden olabilecek bir potansiyele sahiptir. Bu açıdan kamu yönetiminde kriz yönetimi son derece elzem olup üzerinde titizlikle durulması gereken bir konudur. Çünkü yaşanacak bir kriz, toplumun kamuya olan güveni, toplumsal sağduyu ve kamu vicdanı üzerinde ağır tahribatlara neden olabilecektir. Bu nedenle kriz yönetimi, kamu yönetimi açısında hayati önemi sahiptir (Akdağ ve Arklan, 2013: 50).

2.2. Kamu Kurumlarında Kriz Yönetiminde Karşılaşılan Sorunlar

Kamu kurumlarında kriz yönetimi, tanım olarak diğer örgütlerdeki kriz yönetimleriyle benzerlik gösterse de aralarında önemli farklılıklar bulunmaktadır. Bu farklılıklar nedeniyle kamu kurumları, kriz yönetiminde kendilerine özgü birtakım sorunlarla karşılaşabilmektedir. Karşılaşılan sorunlardan ilki, kamu kurumlarının mevzuata sıkı sıkıya bağlılığı nedeniyle kriz gibi aniden ortaya çıkan beklenmedik durumlar karşısında inisiyatif kullanma yetkilerinin sınırlı olması ve yavaş tepki vermesidir. İkinci sorun, kamu kurumlarının yeniliklere yeterince şeffaf ve açık olmamasıdır. Bu nedenle kriz yönetiminde başarıyı artıracak yeni gelişmeler ve yöntemler kamu yönetimlerine çok daha geç nüfuz etmektedir. Karşılaşılan üçüncü ve son sorun ise, kamu kurumlarında bürokratik yapıdan kaynaklı yetki paylaşımı ve ekip çalışmasının kısıtlı olmasıdır. Bu durum esnek ve hızlı tepki vermeyi gerektiren kriz yönetimini olumsuz etkilemektedir (Bozkurt ve Akdeniz, 2014: 99).

Kamu kurumlarının temel özelliklerinden bir tanesi statükocu bir yapıda olmalarıdır. Hemen bütün ülkelerde görülen statükoculuğun boyutu, ülkeden ülkeye farklılıklar göstermektedir. Değişen koşullara uyum gösterme, diğer bir deyişle Esnek Yönetim, statükoculuğa bağlı olarak örgütlerin özellikle kamu kurumlarının en fazla zorlandıkları konuların başında gelmektedir (Aykaç, 2001: 123). Kamu kurumları gerek çok büyük olmaları ve gerekse mevzuatla sıkı sıkıya bağlı olmaları nedeniyle yavaş hareket eden ve yavaş karar alabilen örgütsel yapılardır. Mevzuata aşırı bağlılık, özellikle kriz durumlarında ihtiyaç duyulan esnek yönetimi engellemektedir (Göksu, 2011: 42). Kamu görevlileri yaptıkları iş ve işlemleri mevzuata uygun yapmak zorundadır. Bu durum, mevzuatta yasaklanmış olan iş ve işlemlerin yapılamayacağı, aynı zamanda mevzuatta yapılması yasaklanmayan iş ve işlemlerin "kamu yararı" gerekçesiyle inisiyatif kullanılarak yapılabileceği anlamına gelmektedir (Aykaç, 2001: 127). Diğer bir deyişle kamu görevlileri mevzuatta açıkça yasaklanmamış iş ve işlemleri takdir yetkilerini kullanarak yapabilirler. Ama uygulamada genellikle kamu görevlileri takdir yetkilerini oldukça sınırlı kullanmakta ve bu konuda çekingen davranmaktadırlar.

Kamu kurumlarındaki yavaş işleyişi ortadan kaldırmak amacıyla sadece kriz dönemlerinde kullanmak üzere, kamu kurumlarının daha hızlı karar almasını sağlamak için kamu yöneticilerine daha çok yetki verilmesi, bürokratik işlemlerin ve formalitelerin azaltılması, yetki devrinin, ekip çalışmasının, esnek ve şeffaf bir yönetim anlayışının yaygınlaştırılması gerekmektedir (Hart and Rosenthal, 1993: 12; aktaran Aykaç, 2001: 127-128). Çünkü krize zamanında müdahale edemeyen kamu kurumlarının, meşruiyetlerinin sorgulanması her zaman için olasıdır. Böylesi bir durumla karşılaşmamak ve krizle gerektiği gibi etkili mücadele edebilmek için kurumların bütün krizlere karşı hazırlıklı olması, krizlerle başa çıkma kapasitesine sahip örgütsel bir iklim oluşturmaları zorunludur (Genç, 2009: 7-8). Ancak kamu kurumlarında kriz yönetimi, şeffaflıktan ziyade gizliliğe taraf olunması, ülke geneli gibi çok geniş bir alanda faaliyet gösterilmesi nedeniyle hantallık ve eşgüdüm eksikliğinin yaşanması, yasal düzenlemelere uyma kaygısı nedeniyle oluşan mevzuatçılık, işe alımlarda ve görevlendirmelerde liyakatın göz ardı edilmesi, yenilikler ve değişikliklere direnç gösterilmesi gibi pek çok nedene bağlı olarak oldukça zor ve meşakkatli bir süreç olarak karşımıza çıkmaktadır (Akdağ ve Arklan, 2013: 50).

3. Gıda Güvenliği ve Gıda Krizi

Gıda güvenliği kavramı, ilk olarak Kasım 1974'te Dünya Gıda Konferansı'nda Birleşmiş Milletler (BM) Gıda ve Tarım Örgütü (FAO) tarafından gündeme getirilmiştir. Gıda güvenliğinin insanların geçim hakla-

rını da içeren temel bir hak olduğuna inanan FAO, bu konferansta gıda güvenliğini "herkesin hayatta kalmak ve sağlık için ihtiyaç duyduğu her şeyi her yerde alabileceğinin garantisi" olarak tanımlamıştır. Ardından 1980'lerde, gelişmekte olan ülkelerdeki gıda kıtlığına yanıt olarak gıda güvenliğinin nihai amacının, "tüm insanların ihtiyaç duydukları her türlü gıdayı satın alabilmelerini ve karşılayabilmelerini sağlamak" olduğu belirtilmiştir. 1990'lı yıllardan sonra ise ekonominin gelişmesi ve malzeme tüketiminin artmasıyla birlikte gıdanın kalitesi ve besleyiciliği de gıda güvencesinin bir teması haline gelmiş ve 1991 yılında Uluslararası Beslenme Konferansında, gıda güvenliği, "sağlıklı ve aktif bir yaşam sürdürmek için herkesin, her zaman, güvenli ve besleyici gıda alabilmesi" olarak tanımlanmıştır (Ma etc., 2020: 3). Günümüzde ise; gıda güvenliği, "bütün insanların, aktif ve sağlıklı bir hayat yaşamaları için gerekli ihtiyacı ve gıda tercihlerini karşılayan besleyici ve güvenilir gıdaya yeterli düzeyde, fiziksel ve ekonomik erişimlerinin olduğu durumu" ifade etmektedir (Anonim, 2014, 32). ***Gıda Güvenliği***nin dört boyutu bulunmaktadır (FAO, 2012, 35):

- Gıdanın Fiziksel Bulunabilirliği (Bulunabilirlik),
- Gıdaya Ekonomik ve Fiziksel Erişebilirlik (Erişilebilirlik),
- Gıda Kalite ve Güvenirliği (Kalite ve Güvenilirlik),
- İlk Üç Boyutun İstikrarlı Olmasıdır.

3.1. Gıdanın Fiziksel Bulunabilirliği

İnsanların ihtiyaç duyduğu gıdanın yeterli ve dengeli bir miktarda üretimi olarak tanımlanan ***Fiziki Bulunabilirlik***, gıda güvenliğinin arz yönünü ifade etmektedir. Dünya nüfusu, 1950 yılında 2,5 milyar iken 2020 yılında 7,7 milyara çıkmıştır. Diğer bir deyişle yaklaşık 70 yıllık süreçte dünya nüfusu üç kattan fazla artmıştır. Dünya nüfusunun 2050 yılında 9,7 milyara, 2100 yılında ise 10,9 milyara çıkacağı öngörülmektedir (Roser, 2019). Dünya nüfusundaki bu hızlı artış, artan nüfusu besleyecek gıda arzında da artışı gerektirmektedir. Ancak insan yerleşim yerlerinin artışı ile doğal kaynaklar ve çevre üzerinde oluşan tahribatlar nedeniyle gıda maddeleri üretilebilecek alanların azalması ve verimsizleşmesi nedeniyle gıda arzının artışında, diğer bir ifadeyle gıdaya ulaşım konusunda sorunlar yaşanması beklenmektedir (Albayrak, 2016: 163).

Artan dünya nüfusunun gıda talebini karşılayabilmek için 2050 yılına kadar dünya gıda üretiminin %56 oranında artırılması gerekmektedir (Ranganathan et. al., 2018). Bir taraftan nüfus artışına bağlı olarak gıda ihtiyacı artarken; diğer taraftan artan nüfusun gereksinim duyduğu yaşam

alanlarının büyümesi[1], bitkisel ve hayvansal üretim alanlarının daralmasına, tarım arazilerinin daralması daha yoğun girdiye dayalı üretime, yoğun girdiye dayalı üretim ise tarım alanlarının niteliklerini yitirmesine ve kirlenmesine neden olmaktadır. Bu tür bir zincirleme etki, gıda güvenliğinin arz boyutu üzerinde ciddi bir tehdit oluşturmaktadır (Ertuğrul vd., 2009, 79).

Gıda arzında azalmaya neden olan diğer bir gelişme ise, çevreci olma iddiasındaki biyoyakıt üretimidir. Çevreyi daha az kirlettiği söylenen biyoyakıt, şeker kamışı, kanola, mısır, palmiye gibi yağ oranı yüksek bitkilerden üretilmekte ve motorlu taşıtlarda petrol ürünlerinin yerine veya onlarla birlikte kullanılmaktadır. Ancak tarım alanlarının bu amaçla kullanılması, doğrudan gıda üretimi yapılan alanların azalmasına, dolayısıyla gıda arzında düşüşe sebep olmaktadır. Gıda arzındaki düşüşse gıda fiyatlarında artışa neden olmaktadır. Bu da özellikle yoksul kesimin gıdaya ulaşmasına önemli bir engel teşkil etmektedir (Yılmaz, 2015, 65). Türkiye dâhil birçok gelişmiş ve gelişmekte olan ülke biyoyakıt kullanımı teşvik etmektedir. Teşvikler neticesinde biyoyakıt üretiminin gittikçe artması tehlikeyi daha da büyütmektedir. Biyoyakıt olarak kullanılan hububat miktarının gittikçe artarak 2030 yılında toplam üretimin %13'ünü bulacağı hesaplanmıştır (ActionAid, 2013, 5). Bu miktardaki bir gıdanın biyoyakıt üretiminde kullanılmasının gıda arzında, diğer bir deyişle gıda güvenliğinde ciddi bir problemlere neden olması ve gıda krizine neden olması beklenmektedir (Albayrak, 2016: 163).

Tarım toprakları hâkim endüstriyel tarım sisteminin talepleri doğrultusunda kullanılmaya devam edildiği takdirde çok da uzak olmayan tarihlerde insanlığı beslemeye yetecek gıda arzının mümkün olmadığı görülmektedir. Tarım alanlarının miktarındaki ve verimliliğindeki azalma ile dünya nüfusundaki artış bu hızda devam ederse; devletler, ulusal güvenliklerine yönelik tehditlerin başına besin kıtlığı ve yüksek besin fiyatlarını koymaya başlayacaklardır. Bu süreci geriye döndürmek için herhangi bir tedbir alınmaması durumunda gıda krizinin, çok da uzun olmayacak süre içinde devletler tarafından öncelikli tehdit unsuru olarak görülen terörizmi geride bırakması beklenmektedir (Yılmaz, 2015, 27-31).

Gıda güvenliğinin fiziki bulunabilirlik boyutunu sadece gıda arz miktarı üzerinden değerlendirmek, eksik bir değerlendirme olacaktır. Çünkü gıda arzının yanında üretilen gıdanın dengeli dağılımı da çok önemlidir. Nitekim Dünya nüfusu ve toplam gıda üretimi dikkate alındığında, gıda üretiminin mevcut dünya nüfusu için yeterli olduğu görülmektedir. Ancak, üretilen gıdanın bölgeler ve ülkeler arasındaki dağılımında denge-

1 Tarım arazileri, konut, sanayi tesisi, yollar, park yerleri, havaalanları, turizm tesisleri, tenis kortları ve golf sahaları gibi tarım-dışı kullanım nedeniyle gittikçe artan oranda azalmaktadır (Yılmaz, 2015, 62).

sizlik bulunmaktadır. Bu dengesizlik sadece ülkeler arasında değil, ülke içindeki bölgeler arasında da gözlenmektedir (Ertuğrul vd., 2009, 79-80). Bir tarafta yaklaşık 800 milyon insan açken, diğer tarafta 1,5 milyar Obez insan bulunmaktadır. Her yıl açlıktan 36 milyon kişi ölürken, çok yemenin getirdiği hastalıklardan ise 29 milyon kişi ölmektedir. Dünyada üretilen gıdanın üçte biri, diğer bir ifadeyle yaklaşık 1,3 milyar ton gıda çöpe atılmaktadır. Asıl çarpıcı olansa çöpe atılan gıda miktarının, açlık çeken insanların ihtiyacının yaklaşık 4 katı (Lang, 2013, 48-49) olmasıdır. FAO, şu anda dünyada üretilen gıdanın dokuz milyar insana yeterli olduğunu açıklamıştır (Özkaya, 2015, 19-20). Bütün bu çelişkiler, eldeki bilgiler ve geleceğe yönelik projeksiyonlar, dünyadaki açlığın gıda üretimindeki yetersizlikten olmadığını, gıda dağıtım ve tedarik zincirinin bir parçası olarak uluslararası ticaretin gıda güvenliğinin önemli bileşenlerinden biri olduğu, bu nedenle de herhangi bir küresel şoktan etkilenebilecek uluslararası ticaretinin gıda güvenliği açısından ciddi ve uzun süreli sorunlara yol açabileceğini göstermektedir (Udmale etc. 2020: 1).

3.2. Gıdaya Ekonomik ve Fiziksel Erişebilirlik

Tek başına yeterli gıda arzı, gıda güvenliğini garanti etmemektedir. Gıda güvenliği için aynı zamanda fiyatın uygunluğu ve ulaşılabilirlik de garanti altına alınmalıdır. Gıda fiyatlarında artış, dar ve orta gelir grubundakiler başta olmak üzere toplumun tamamının gıdaya erişimini olumsuz etkilemektedir (Yavuz, 2021: 18-19). Dünya Bankası uzmanları, gıda fiyatlarındaki artışı (Oya, 2011: 163-164 ve Yavuz, 2021: 18);

- Mısır temelli biyoyakıt üretiminin genişlemesi;
- İklim değişikliğine bağlı olarak yaşanan doğal afetler (kuraklık, sel, don vb.) nedeniyle gıda arzında oluşan azalma;
- Hindistan ve Çin gibi büyük nüfuslu ülkelerdeki talep artışı;
- Enerji fiyatlarındaki artış ile birlikte üretim ve işleme maliyetlerinin artması;
- Tahıl üreten ülkelerin ihracat kısıtlamaları gibi nedenlerle ilişkilendirmektedir.

Bazı yazarlar gıda fiyatlarındaki artışın nedenlerinin yukarıda sayılanlarla sınırlı olmadığını düşünmektedir. Örneğin; Günaydın, gıda fiyatlarındaki artışın diğer bir nedeni olarak emtia borsalarında gıda ürünleri üzerinden yapılan spekülasyonları gösterirken (2009, 13); bazı yazarlar ise, gıda maddelerinin üreticiden tüketiciye ulaşmasına kadarki süreçte yer alan aktörlerin gıda fiyatlarının yükselmesinde önemli rol oynadığını ileri sürmektedir. Çeşitli araştırmalardan elde edilen veriler bu yazarları destekler niteliktedir. Dünyadaki en büyük 10 kuruluş üzerinden yapılan

bir araştırmada, tarımsal ürünlerin üretici satış değerlerinin %8 oranında arttığı bir dönemde, gıda işleme sanayinin değerlerinin %13, perakende kesimin satış değerlerinin %40'tan fazla arttığı tespit edilmiştir (Eraktan, 2009, 39). Benzer şekilde Türkiye'de de üretici fiyatları ile tüketici fiyatları arasında çok büyük farklar bulunmaktadır. Türkiye Ziraat Odaları Birliği Başkan Şemsi Bayraktar'ın açıklamalarına göre; tüketici fiyatları, üretici fiyatlarının 8 katına ulaşmıştır (Bayraktar, 2021). Bu durumun, perakendecilerin gıda fiyatlarını kendilerine göre manipüle etmelerinden ve fiyatları ona göre ayarlamalarından kaynaklandığı düşünülmektedir (Albayrak, 2016: 164-165).

Girdi maliyetlerinin artması da gıda fiyatlarında artışa neden olmaktadır (Yavuz, 2021: 12,23,29). Gıda maddelerinin üreticiden çıkış fiyatı ile tüketicinin alış fiyatı arasında fark da her geçen gün artmaktadır (Yavuz, 2021: 33). Bu durum, bir yandan oluşan yüksek fiyat nedeniyle tüketicilerin gıdaya olan erişimini olumsuz etkilerken, diğer yandan üreticilerin yeterince kazanç elde edememesi nedeniyle çiftçilerin üretimden uzaklaşmalarına neden olmaktadır. Neticede üretimdeki azalmaya bağlı olarak gıda fiyatları çok daha hızlı artmakta ve gıdaya erişim daha da güçleşmektedir. Çiftçinin yeterli gelir elde edebilmesi ya da tüketici fiyatındaki kendi payının artması için yapması gereken, ürettiği ürünün ticaretinde de diğer bir deyişle nakliyesi ve tüketiciye ulaştırılması aşamalarında söz sahibi olmasıdır. Nitekim gelişmiş ülkelerde çiftçilerin kooperatifler başta olmak üzere çeşitli üretici örgütleri kurdukları ve bu örgütler aracılığıyla ürünlerini pazarlayarak gelirlerini artırdıkları, ayrıca bu örgütler eliyle üretim girdilerinin tedarikini çok daha ucuza gerçekleştirdikleri, dolayısıyla hem üretim maliyetlerini azalttıkları hem de ürünlerini çok daha iyi fiyatları sattıkları, neticede gelirlerini artırdıkları görülmektedir. (Yavuz, 2021: 34). Türkiye'de ise üreticilerin sadece %16'sı ürünlerini kooperatifler ve diğer üretici örgütleri üzerinden pazarlamakta, %59'u ise ürünlerini tüccarlara, %7'si hal üzerinden, %11'i ise doğrudan tüketiciye satmaktadır. Bu nedenle üreticilerin elde ettikleri gelir miktarının artırılması için Türkiye'de de üretici örgütlerinin etkinleştirilmeleri önem arz etmektedir.

3.3. Gıda Kalite ve Güvenilirliği

Gıda kalite ve güvenilirliği, "sağlıklı gıda üretimini sağlamak amacıyla gıdaların üretim, işleme, saklama, taşıma ve dağıtım aşamalarında gerekli kurallara uyulması ve önlemlerin alınması" olarak tanımlanmakta ve "sağlıklı, sağlığa yararlı ve sağlık durumu korunmuş gıda kavramlarını" içermektedir. (FAO, 2012, 35). Gıdaların üretimden tüketimine kadar geçirdiği bütün aşamalar (taşıma, işleme, depolama, pişirme vb.) için ayrı ayrı değerlendirilen gıda kaynaklı riskler, fiziksel, kimyasal ve

mikrobiyolojik riskler olarak gruplandırılmaktadır. Özellikle kimyasal ve mikrobiyolojik riskler gıda kaynaklı hastalıkların en önemli nedenleri arasındadır. Gıdalarda hastalık yapıcı mikroorganizmaların ve zehirlenmeye neden olabilecek kimyasalların bulunmaması gıda kalite ve güvenirliği açısından oldukça önemlidir. Ancak küreselleşme ve uluslararası ticaretin artmasına bağlı olarak gıda maddelerinin üretildikleri yerler ile tüketildikleri yerler arasındaki mesafelerin artması, gıda güvenirliği sağlamakta sorunlar yaşanmasına neden olmaktadır (Aysu, 2015, 149).

Gıda güvenirliğinin sağlanmasında sorunlara neden olan diğer bir konu ise üretim sırasında kullanılan ilaçlardır. Hatalı ilaç kullanımı, sadece gıda güvenirliği yanında başta insan ve hayvan sağlığı olmak üzere çevre ve doğal yaşam üzerine de olumsuz etki oluşturmaktadır. Bu nedenle tarım ilaçlarının kullanımında oldukça dikkatli ve özenli olunmalıdır. Türkiye'de hastalık, zararlı ve yabancı otlara karşı daha çok kimyasal mücadele yapılmaktadır. Ülkemizde hektara ortalama 598 gr aktif kimyasal madde kullanılırken Hollanda'da 1.380 gr, Yunanistan'da 13.500 gr, İtalya'da 9.300 gr, İrlanda'da 8.000 gr aktif kimyasal madde kullanılmaktadır. Türkiye'deki ortalama kimyasal madde kullanımı diğer ülkelere kıyasla düşük olsa da çiftçilerin yeterli bilince sahip olmamaları nedeniyle bölgesel düzeyde ve bazı ürünlerde gereğinden fazla ilaç kullanılabilmektedir (DPT, 2007, 22). Bu durum, tarım ürünlerinde gübreler ve pestisitler, antibiyotikler ve diğer zararlı maddeler ile aşırı ağır metaller vb. gibi zararlı kalıntılar bulunmasına yol açmaktadır. Ayrıca tarım ürünlerinin üretimi, işlenmesi ve pazarlanmasında kolaylıkla ikincil gıda zehirlenmelerine ve gıda kaynaklı hastalıklara neden olabilecek potansiyel güvenlik tehlikeleri bulunmaktadır. Yetersiz denetim nedeniyle üretim, işleme ve pazarlama yerleri genellikle bulaşıcı hastalıkların bulaşma merkezleri haline gelmektedir (Ma etc., 2020: 5). Bu sorunu gidermek amacıyla çiftçiler tarımsal kimyasal kullanımı konusunda eğitilmeli, ürünlerin işlenme ve pazarlanma süreçlerinde bulaşmaları ve kirlenmeleri önlemek için gerekli düzenlemeler ve kontroller yapılmalıdır.

Güvenilir gıdanın ağırlıklı olarak fiziksel, mikrobiyolojik ve kimyasal riskler üzerinden tanımlanması nedeniyle tarımsal ürünler ve bu ürünlerin insan sağlığına katkı verip vermeyeceği sürekli göz ardı edilmektedir. Bir gıdanın güvenli olabilmesi, fiziksel, kimyasal ve mikrobiyolojik olarak sağlıklı olmasının yanında, gıdaların besin öğeleri bakımından zengin olmasına da bağlıdır. Ekonomistler verimlilik karşılaştırmaları yaparken endüstriyel tarım sistemi içinde üretilmiş ürünler ile ekolojik, sağlıklı ürünleri aynıymış gibi ele almaktadır. Ancak gerçekte durum böyle değildir. Örneğin; yapılan araştırmalar, insan sağlığı için oldukça önemli bir besin elementi olan Omega-3 yağ asidinin merada otlayan tavuk yumurtalarında endüstriyel tavukçuluktakinden, yine merada otlayan sığırların etinde

endüstriyel sığırcılığa kıyasla kat be kat fazla olduğunu göstermektedir (Özkaya, 2015, 19-20). Bu nedenle yapılacak karşılaştırmalarda ürünlerin besin değerlerinin de mutlaka göz önünde bulundurulması gerekmektedir (Albayrak, 2016: 167).

3.4. İlk Üç Boyutun İstikrarlılığı

Bir kişinin belli bir dönemdeki gıda alımı yeterli olsa bile periyodik olarak yeterli ve sağlıklı gıdaya erişimde sorunlar yaşıyorsa, o kişi, Gıda Güvencesiz (food insecure) olarak kabul edilir. Çünkü gıda güvenliğinden bahsedebilmek için her durum ve şartta ilk üç boyutta yer alan şartların istikrarlı olarak devam ettirilmesi gereklidir (FAO, 2012, 35). Bu nedenle gıda güvenliğinin en önemli boyutunun dördüncü boyut, yani ilk üç boyutun sürdürülebilirliği olduğu söylenebilir. Ancak pratikte sürdürülebilirliğin sağlandığını söylemek pek de mümkün değildir. Çünkü üretilen gıda miktarı, nüfus artışına kıyasla daha fazla artsa da gıda fiyatlarındaki artışa bağlı olarak her geçen gün daha çok insanın gıdaya erişimi zorlaşmaktadır[2]. Bu durum, yani ilk üç boyutun istikrarlı olmaması gıda güvencesizliğine, diğer bir deyişle gıda krizine neden olacaktır.

Gıda güvenliği, yoksulluğu sona erdirmeyi ve gezegenimizi çevresel bozulmadan korumayı amaçlayan BM Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri Gündeminin merkezinde yer almaktadır. Yakın zamanda büyük gıda krizlerine yol açan mevcut çevresel değişikliklere (kuraklık, sel, orman yangınlar, tayfunlar, deniz seviyesinin yükselmesi vb.) ek olarak İspanyol gribinden bu yana yaşanan en kötü pandemi olan COVID-19, küresel gıda güvenliği için büyük tehlike oluşturmaktadır. FAO, COVID-19'un tarımı iki açıdan etkilediğini belirtmektedir: gıda arzı ve gıda talebi. Bu iki husus, gıda sisteminin birçok kilit unsurunu etkileyerek gıda güvenliğini riske atmaktadır. Çeşitli yazarlar tarafından yapılan çalışmalar, COVID-19'un kısa, orta ve uzun vadede gıda güvenliğini etkileyebileceğini göstermektedir (Mardones, 2020: 2).

4. Gıda Güvenliğinde Yaşanabilecek Sorunlar ve Çözüm Önerileri

Gıda güvenliğinin yukarıda bahsettiğimiz 4 boyutundan en az birinde yaşanabilecek sorun, gıda güvenliğinde ciddi problemler yaşanmasına yol açmaktadır. Bu nedenle bu dört boyutun korunması oldukça önem arz etmektedir. Burada ülkesel bazda en üst düzenleyici ve denetleyici oto-

2 20. Yüzyılın son çeyreğinde %2,2 düzeyinde olan dünyadaki yıllık nüfus artışı hızının, 2015 yılında %1,6'ya, 2015-2030 döneminde %1,4'e 2030-2050 döneminde ise %0,9'a düşmesi beklenmektedir. İstatistiki veriler, dünya nüfusunda bir patlamanın söz konusu olmadığını, tam tersine tedrici bir artış olmakla birlikte, önümüzdeki yıllarda azalma eğilimine gireceği göstermektedir Günaydın, 2009, 13).

rite olan devletlere önemli rol düşmektedir. Çünkü devletler, halkın gıda güvenliğini sağlamak, diğer bir ifadeyle gıda krizini önlemek için gerekli tedbirleri almakla yükümlüdür. Nitekim tüm dünyada olduğu gibi Türkiye'de de devlet, yapmış olduğu yasal düzenlemeler ya da idari tedbirlerle gıda güvenliğine doğrudan müdahil olmaktadır.

Devletin etkinliği, diğer bir ifadeyle hükümetin makul bir politika oluşturma ve uygulama kabiliyeti, hükümetin meşruiyetini belirlemektedir. Kriz dönemlerinde yaşanan yönetim zaafiyetleri, makroekonomik durumu ve ekonomik gelişmeyi olumsuz etkileyerek hükümetlerin meşruiyetlerinin zayıflamasına neden olmaktadır (Korolchuk etc., 2020: 496-497). Özellikle gıda güvenliği konusunda yaşanan sorunlar hükümetlerin güvenilirliklerinin tekrar tekrar sorgulanmasına yol açmaktadır. Bu nedenle, çeşitli ülkelerin hükümetlerinin, uygun gıda güvenliği yönetim sistemleri ve yeterli iletişim özellikleri oluşturmak için mevcut müdahale programlarını yeniden gözden geçirmeleri gerekmektedir (Ma etc., 2020: 1-4). Çünkü mevcut sistemlerin etkili çalıştığını söylemek, yaşanan sorunlar göz önüne alındığı pek de mümkün gözükmemektedir.

4.1. Küresel Düzeyde Yaşanan Sorunlar

Dünyadaki ilk 10 büyük ihracatçı ülke, küresel tahıl ticaretinin %70'ini ve küresel tahıl üretiminin %45'ini gerçekleştirmektedir. ABD'nin dünya hububat üretimi ve ihracatındaki payı sırasıyla %15 ve %18'dir. Bu oranla ABD, dünyanın en büyük hububat ihracatçısıdır. Çin, %21'lik üretimiyle dünyanın en büyük tahıl üreticisi olmasına rağmen aynı zamanda dünyadaki ilk 10 tahıl ithalatçısından birisidir. Dünya ticaretinin büyük bölümünün birkaç kilit ülke üzerinden gerçekleşmesi, üretim şokları ve ticaret kısıtlamalarının ithalata bağımlı ülkeler üzerinde önemli sorunlara yol açmasına sebebiyet verecektir. 2020 yılında Hindistan, Vietnam ve Myanmar'da pirinç ihracatında ciddi kısıtlamalara gidilmiştir. Rusya Federasyonu buğday ve diğer tahıl ihracatlarını kotayla sınırlandırırken Ukrayna buğday ihracatını izne bağlamıştır. Sudan ise mısır ve sorgum ihracatını yasaklamıştır. Devletlerin ülke içi gıda arzını güvence altına almak için yapmış olduğu bu türden ticaret kısıtlamaları, küresel gıda güvenliği özellikle gıda ürünlerinde ithalata bağlı ülkeler için ciddi bir risk oluşturmaktadır. COVID-19 vakalarında artış devam ettiği sürece ticaret kısıtlaması uygulayan ülke sayısının artması ve buna bağlı olarak da küresel gıda güvenliğinde özellikle gıda ürünlerinde ithalata bağlı ülkelerde ciddi sorunlar yaşanması beklenmektedir (Udmale etc. 2020: 2-3). Nitekim, Gıda Güvenliği ve Beslenme Durumu (SOFI) 2020'ye göre, 2020'de COVID-19'un bir sonucu olarak dünyada 83 ila 132 milyon kişi daha kronik olarak yetersiz beslenme saflarına itilmiş olabilir (FAO etc., 2020). Bu nedenle hiçbir ülke ben gıda maddeleri üretmek zorunda değilim, parasını

verir diğer ülkelerden alırım, deme lüksüne sahip değildir. COVID-19 aşısının ilk üretildiği dönemler AB'nin almış olduğu aşının ihracatı konusundaki sınırlama örneği (Şeker, 2021), ileriki yıllarda yaşanabilecek gıda arzındaki sıkıntılarda benzer uygulamaların olabileceğini, diğer bir deyişle paran varken gıda maddesi alınamayabileceğini göstermekte olup ünlü Kızılderili atasözünde belirtildiği gibi "… paranın yenmeyecek bir şey olduğu…" anlaşılacaktır.

COVID-19'un yayılmasını azaltmak ve hafifletmek için dünyanın dört bir yanındaki hükümetler, ticari faaliyetlerin kapatılması, karantinalar, sokağa çıkma yasakları, karantinalar ve sınırlar içinde ve dışında seyahat kısıtlamaları dahil olmak üzere çeşitli sınırlama önlemleri almıştır (FAO, 2021: 1). Sınır ve seyahat kısıtlamaları genellikle tarımsal işgücü kıtlığına neden olmuş, ticaret faaliyetinin seviyesini etkilemiş ve tohum, gübre ve pestisit dahil girdilerin sınırlı mevcudiyeti ve bunlara erişimin sınırlı kalmasına neden olmuştur. Ek olarak, gıda endüstrisinin emek yoğun kesimleri (işleme tesisleri gibi) virüsün bulaşmasını en aza indirme çabasıyla stres altında kalmıştır. Bütün bu nedenlerle gıda üretimi tüm aşamalarında daha düşük kapasiteyle çalışmak zorunda kalmıştır (FAO, 2021: 2) Alınan bu tedbirlere bağlı olarak 2020'de küresel tarımsal ürün ticaretinde %25 oranında bir düşüş beklense de (Udmale etc. 2020: 2-3), dünya çapında hükümetlerin ve tarım sektörü paydaşlarının gıda ve tarım piyasalarını açık tutma ve ticaret akışını sürdürme çabaları, tarımsal emtia piyasalarının oldukça esnek olması ve özellikle tahıl ticaretindeki tedarik zincirinin kopmaması beklenen kötü senaryonun gerçekleşmesini engellemiştir (FAO, 2021: 3). Ancak bu durum, COVID-19 vb. küresel düzeydeki salgınların gıdaya erişimi doğrudan ve ciddi şekilde etkileyerek gıda güvenliğinin dört temel boyutunu sarsmayacağı ve böyle bir tehlikenin kalmadığı anlamına gelmemektedir.

Dünya gıda fiyatları son yıllarda, biyoyakıt üretimi nedeniyle petrol fiyatlarına bağlı olarak daha dalgalı bir seyir izlemeye başlamıştır. Bu durum, özellikle gıda ithalatına bağımlı ülkelerde önemli sorunlara neden olmakta ve bu ülkelerdeki yoksulları daha fazla etkilemektedir. Gıda fiyatlarındaki artışın neden olduğu diğer bir gelişme ise, yeterli tarım arazisine sahip olmayan zengin ülkelerin, yoksul ülkelerden tarım arazisi satın almaya başlamalarıdır. Güncel tartışmalarda "yeni sömürgecilik" (Petras, 2008) olarak adlandırılan bu süreç, pek çok ülkenin gıda güvenliği üzerinde ciddi bir tehdit oluşturmaktadır. Son yıllarda Körfez ülkelerinin Türkiye'den tarım arazisi almaları ya da uzun süreli tarım arazisi kiralamaları bu çerçevede değerlendirilebilir. Türkiye'deki diğer bir açmaz ise, tarım arazileri özel mülk olduğu ve bu arazilerin kiralanması kiracı ve mal sahibi arasında bir sözleşmeyle yapıldığı için tarım arazilerinin ne kadarının

yabancı yatırımcıların tasarrufunda olduğu konusunda net bir veriye sahip olunmamasıdır (Önal, 2012, 192-193).

4.2. Türkiye'de Yaşanan Sorunlar

Türkiye'de önemli miktardaki tarım arazisinin çölleşme ve tarım dışı kullanım nedeniyle yitirilmesi, yeterli gıda arzını tehdit eden bir diğer unsurdur (Yılmaz, 2015, 30). 1980'lerden sonra kentleşmenin hızlanması, arsa rantının ekonomide büyük ağırlık kazanmasına ve bilhassa turistik bölgeler ve metropol çevrelerinde tarım arazilerinin tarım-dışı amaçlarla kullanılmasına neden olmaktadır (Önal, 2012, 190-191). Türkiye'de tarım arazilerinin korunması amacıyla çeşitli yasal düzenlemeler yapılmıştır. Bu düzenlemelerden ilk akla geleni, *5403 sayılı Toprak Koruma ve Arazi Kullanım Kanunu*'dur. Ancak Kanunun amaca hizmet edecek şekilde uygulanıp uygulanmadığı tartışmalıdır. Çünkü Kanunun yürürlüğe girdiği 2005 yılı sonrasında da tarım arazisi miktarındaki düşüş hızı, 2005 öncesine göre bir miktar azalsa da devam etmektedir (Aksoy ve Özsoy, 2013, 281). Söz konusu kanunun tarım arazilerini korumaya yetmediği verilerle sabit olmasına rağmen son yıllarda çıkarılan kanun hükmünde kararnameler (KHK) ve torba yasalarla mevcut yasaların tarım, çayır, mera ve orman arazilerini nispeten koruyan ve amaç dışı kullanımlarını zorlaştıran hükümleri işlevsizleştirilmektedir. Örneğin, 17 Ağustos 2011 tarihli Resmi Gazetede yayınlanarak yürürlüğe giren "648 sayılı Çevre ve Şehircilik Bakanlığının Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun Hükmünde Kararname (KHK) ile İmar Yasasının 27. maddesi değiştirilerek tarım arazilerinin ve meraların amaç-dışı kullanımının yolu açılmıştır (Aksoy ve Özsoy, 2013, 281-282). Özetle tarım arazileri korunuyormuş gibi görünse de aslında amaç dışı kullanım bütün hızı ile devam etmekte ve tarım arazileri hızla yok olmaktadır (Albayrak, 2016: 168-169). 1990-2020 dönemini kapsayan son 30 yıllık süreçte Türkiye'nin tarım arazileri 4,72 milyon hektar, diğer bir ifade ile yaklaşık %17 oranında azalmıştır (Grafik 1). Bu miktar çok ciddi bir arazi kaybının olduğunu göstermektedir. Arazi kaybı bu hızla devam ederse Türkiye vatandaşlarını besleyecek miktarda bir gıda üretimi yapamayacak hale gelecektir. Bu nedenle tarım arazilerinin korunması için çok ciddi tedbirlerin bir an önce alınması gerekmektedir.

Türkiye'nin gıda güvenliğini olumsuz yönde etkileyecek diğer bir konu ise tarımsal üretim yapacak çiftçi sayısındaki azalmadır. Bunun en önemli nedeni, üretim girdilerinin aşırı yükselmesi buna karşın ürün satış fiyatlarında aynı oranda artış olmaması nedeniyle artık çiftçiliğin karlı ve cazip bir sektör olmaktan çıkmasıdır. Tarımsal üretimde, çiftçilerin gelirini belirleyen iki temel unsur vardır. Bunlardan birincisi üretilen ürünlerin satış fiyatı, diğeri ise üretim girdi maliyetleridir. Tarımsal ürün fiyatları, çok sayıdaki üreticinin varlığı nedeniyle piyasa koşullarında hiçbir mü-

dahale olmaksızın belirlenirken, girdi fiyatları az sayıdaki firma arasında serbest rekabetin olmaması nedeniyle çiftçi aleyhine yüksek olarak belirlenmektedir. Bu durum üretici gelirlerinin düşmesine ve çok sayıda çiftçinin üretimden çekilmesine neden olmaktadır (Şengül ve Sarıbal, 2013, 147-148). Nitekim Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) verilerine göre 2008-2020 arasındaki 12 yıllık sürede çiftçi sayısı %48 oranında azalmıştır (Euronews, 2020). Bu süreci tersine çevirmek ve insanları özelikle de gençleri tarımsal üretimden koparmamak için bu sektör cazip hale getirilmelidir. Bu ise çiftçi gelirlerinin artırılması ve kırsal alanlara yapılacak yatırımlarla bu bölgelerin de şehirler gibi cazip hale getirilmesi ile mümkün olacaktır. Ayrıca tarım topraklarının amaç-dışı kullanımlarından olan biyoyakıt amaçlı bitkisel üretim, konut alanlarının tarım arazilerine kaydırılması, fazla kimyasal madde (ilaç, gübre vb.) kullanımına bağlı olarak hızlı kirlenme ve verimsizleşme, aşırı sulamaya bağlı toprakların tuzlulaşması, aşırı ve kontrolsüz sulamaya bağlı yeraltı su kaynaklarının tükenmesi gibi birçok faktör de gıda güvenliği açısından ciddi bir risk oluşturmaktadır.

Grafik 1: Türkiye'deki Tarım Arazileri Miktarının Yıllar İçinde Değişimi

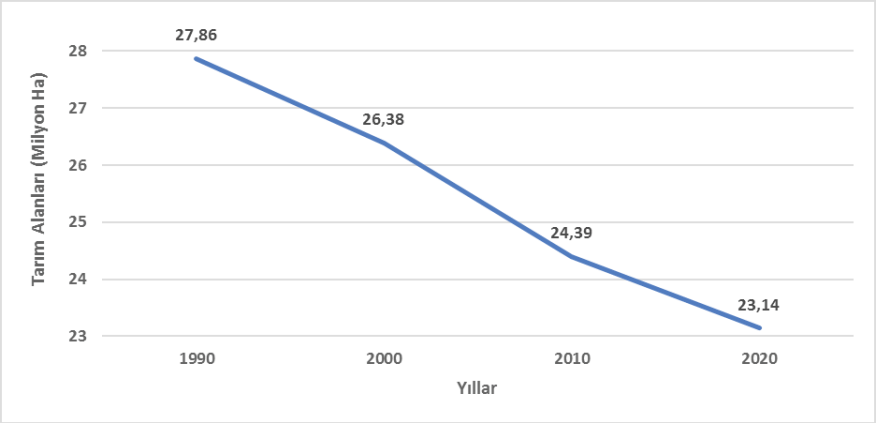

TÜİK, 2015, TÜİK, 2016 ve TÜİK, 2021a.

Dünyanın yedinci büyük tarım ürünleri üreticisi olan Türkiye'nin de gıda güvenliği sorunu olduğu ya da yakın bir zamanda bu sorundan müzdarip olabileceği konusunda çok sayıda veri bulunmaktadır. Örneğin; Türkiye'de gıda fiyatlarındaki artış, 2008 yılından beri Tüketici Fiyat Endeksinin (TÜFE) üzerinde gerçekleşmektedir. Gıda TÜFE ile TÜFE arasındaki fark COVID-19 salgını nedeniyle son yıllarda daha da artmaya başlamıştır (Yavuz, 2021: 17-18). 2020 yılı istatistiklerine göre bir yıllık Tüketici Fiyat Endeksi (TÜFE) oranı %14,6 iken gıda fiyatlarındaki artış %20,61 olarak gerçekleşmiştir (TÜİK, 2021b). Bir önceki yıl aynı

aya göre 2021 yılı Ağustos ayı TÜFE'si ise %19,25 olarak gerçekleşirken, aynı dönem için gıda TÜFE'si %29 olarak gerçekleşmiştir (TÜİK, 2021c). Diğer bir ifade ile ortalama TÜFE ile gıda TÜFE'si arasındaki yaklaşık fark 10 puana yükselmiştir. Bu oranlar, gıda fiyatlarının yaklaşık %6 oranında daha fazla arttığını göstermektedir. Gıda fiyatlarındaki artış, gerekli önlemlerin alınmaması durumunda çok yakında bir gıda krizi ile karşı karşıya kalabileceğini göstermekte ve çok sayıda tartışmayı da beraberinde getirmektedir (Yazıcıoğlu, 2021). Gıda fiyatlarındaki artışın nedeni olarak öncelikle uluslararası gıda fiyatlarındaki artış üzerinde durulsa da gıda fiyatlarındaki artışın temelinde girdi fiyatlarındaki artış ile tarımsal ürünlerin üreticiden tüketiciye ulaşması sürecinde yer alan aracıların daha fazla etkili oldukları görülmektedir. Tarımsal üretimin başlangıç noktası olan tohumdan başlayarak küresel gıda zincirlerine bağımlı olunması, uluslararası fiyat değişimlerinden doğrudan etkilenilmesine ve tarımsal girdi fiyatlarında artışa neden olmaktadır. Ayrıca aracıların spekülatif fiyat belirlemeleri nedeniyle tüketici fiyatları ile üretici fiyatı arasında büyük fark oluşmaktadır. Oluşan bu fark nedeniyle tüketiciler yüksek gıda fiyatları ile karşı karşıya kalırken, üreticiler maliyetine hatta zararına ürün satmak durumunda kalabilmektedirler (Tahsin, 2015, 89).

4.3. Çözüm Önerileri

Kriz yönetimi ile ilgili olarak daha önce de belirttiğimiz üzere kriz emarelerini görüp önceden tedbir almak, kriz ile mücadelenin ve kriz yönetiminin en önemli ve etkin aşamasıdır. Çoğu zaman bu tedbirlerin alınması ile kriz tamamen önlenmekte, dolayısıyla krizlerin olumsuz etkileri bertaraf edilebilmektedir. Tam tersi kriz belirtilerini görmemek ya da görmezden gelmek veyahut da önemsememek, krizin ortaya çıkmasına ve en ağır şekilde zarar vermesine neden olmaktadır. Bu nedenle yukarıda gıda güvenliğinin olmazsa olmazı olarak belirtilen boyutlara zarar verildiğini çok açık olarak gösteren belirtilere rağmen hiçbir tedbir alınmaması ya da gerekli önemin verilmemesi, yarın karşılaşmamız olası olan Gıda Krizini kaçınılmaz hale getirmektedir. Krizden kaçınmanın yolu bellidir. Tarım topraklarını korumak, tarımsal üretimi ve üreticileri desteklemek, üretici örgütlerinin daha etkili hale getirmek, tarımsal girdi ve ürün satışlarında devletin kontrol mekanizmasını etkinleştirmek, doğal ve çevreyle barışık bir üretim modeli geliştirmek. Kısaca gıda güvenliğinin dört boyutunu korumak. Aksi halde ayak seslerini duymaya başladığımız gıda krizi kapımızı çalacaktır.

Bu çerçevede gıda güvenliğinin arz boyutunu doğrudan ilgilendiren ve tarımsal üretimin olmazsa olmazı olan tarım topraklarının tarım dışı herhangi bir amaç için kullanılması mutlaka engellenmelidir. Bu amaçla tarım topraklarını tarım dışı amaçlarla kullanan ve herhangi bir yolla

tarıma elverişsiz hale getirenlerin caydırıcı bir biçimde cezalandırılmasına yönelik yasal düzenlemeler yapılmalıdır. Örneğin ikamesi olmayan bir üretim aracı olan tarım toprakları üzerinde özel mülkiyetten kaynaklı sınırsız tasarruf hakkı, kamu yararı gerekçesi ile sınırlandırılabilir. Normal koşullarda teşvikler yoluyla yönlendirici olan devlet, bu gibi zaruri durumlarda tüm tarım topraklarında yapılan üretime, ekilecek üründen kullanılacak tarımsal yöntemlere ve girdilere kadar olanağını sağlamak şartıyla müdahale edebilmelidir (Önal, 2012, 206-207). Aynı çerçevede yabancıların tarım toprakları üzerinde mülkiyet ya da tasarruf hakkına sahip olması konusu gıda güvencesi açısından tekrar gözden geçirilmeli, yabancıların tarım toprakları üzerindeki mülkiyet hakkı sınırlanmalı ve kayıt altına alınmalıdır. (Albayrak, 2016: 169). Ayrıca mevcut kanunun yeniden revize edilerek boşlukların giderilmesi, aynı zamanda bu kanunu uygulayacak personele tarım topraklarının önemi konusunda yeterli eğitimin verilmesi gerekmektedir. Çünkü kanun ne kadar iyi olursa olsun onu uygulayacak olan insandır ve insan faktörü kesinlikle ihmal edilmemeli eğitimle gerekli farkındalık mutlaka oluşturulmalıdır.

Artan dünya nüfusunun 2050'lerde 9,7 milyara yükseleceği (Roser, 2019), bu sayıdaki insanı besleyebilmek için aynı dönemde dünya gıda üretiminin %56 oranında artırılması gerektiği öngörülmektedir (Ranganathan et. al., 2018). Bu üretim artışının ise ancak aşırı miktarda tarım ilacı, kimyasal gübre, yoğun sulama ve makine kullanımına dayanan endüstriyel tarımla sağlanabileceği ileri sürülmektedir. Endüstriyel tarımın tercih edilmesinin temel nedeni, ekolojik tarıma göre daha verimli olduğu algısıdır. Böyle bir algının varlığına karşın yürütülen birçok bilimsel çalışma ekolojik tarımın en az endüstriyel tarım kadar verimli olduğunu ortaya koymuştur. Endüstriyel tarımla aşırı miktarda yorulmuş topraklarda ekolojik tarıma geçildiğinde ilk 3-4 yıl bir miktar verim düşüşü olsa bile sonraki yıllarda verim kaybının telafi edildiği, dahası kurak yıllarda ekolojik üretimden daha yüksek verim elde edildiği tespit edilmiştir (Altieri, 1995, 61). Ayrıca endüstriyel tarımda elde edilen gelirin önemli bir bölümü, kimyasal gübre, ilaç vb. girdilere harcanmaktadır. Bu nedenle endüstriyel tarımın ekolojik tarıma göre daha kârlı olduğunu ileri sürmek mantıklı görünmemektedir. ABD'de yapılan bir çalışmada endüstriyel tarımda birim alan başına daha fazla ürün elde edilse bile girdi maliyetlerinin fazlalığı nedeniyle üreticilerin kârı daha az olmaktadır (Özkaya, 2015, 21). Üstelik aşırı kimyasal kullanımı nedeniyle üretilen gıda maddeleri de insan sağlığı için zararlı olduğu gibi yeterli düzeyde besin öğeleri de içermemektedir. Bu nedenle ekolojik tarımın ve küçük aile işletmelerinin desteklenmesine yönelik kamu politikalarına ağırlık verilmesi gerektiği düşünülmektedir (Albayrak, 2016: 170).

Nitekim FAO, 2014 yılını Aile Çiftçiliği Yılı ilan ederek küçük aile çiftçiliğinin önemini vurgulamıştır. Büyük ölçekli işletmelerin yerine karma üretim yapan küçük aile işletmelerinin tercih edilmeye başlanmasının nedeni daha önce de belirttiğimiz üzere sürdürülebilir olmaları, yani gıda arzının güvencesi olmalarıdır. Çünkü tecrübeler, kriz durumlarında ilk önce büyük işletmelerin kapandığını, küçük işletmelerin ise kapasitelerini azaltmakla birlikte faaliyetlerine devam ettiğini göstermektedir. Küçük işletmeler bu özellikleri nedeniyle gıda üretiminin sigortası konumundadırlar. Ayrıca küçük aile işletmelerinin verimliliği, büyük işletmelere göre daha fazladır. Şöyle ki; büyük işletmelere göre daha yoğun insan emeği kullanan küçük aile işletmeleri, getirisi daha yüksek olan sebze, meyve gibi ürünleri ve hayvancılığı seçerler. Makineleşmenin daha az olması nedeniyle küçük işletmelerdeki emek verimliliği yüksek olmasa da getirisi yüksek ürünlerin seçilmesi nedeniyle alan verimliliği büyük işletmelerden daha fazladır (Özkaya, 2009, 269). Yani küçük aile işletmeleri hem daha kârlı hem de gıda arzının devamlılığı için bir sigorta niteliğindedir. (Albayrak, 2016: 171)

Küçük işletmelerin gıda arzının güvencesi olmalarının diğer nedeni, büyük işletmelerin aksine neredeyse girdilerinin tamamını çiftlik içinden temin etmeleridir. Büyük işletmelerde bitkisel üretimde tohumluktan, gübreye ve tarımsal ilaçlara kadar pek çok girdi dışarıdan temin edilirken; hayvansal üretimde ise yem, ilaç, damızlık hayvan gibi birçok girdi dışarıdan temin edilmektedir. Girdilerin dışarıdan alınması, girdi tedarikinde önemli bir paya sahip olan uluslararası şirketlerin çiftçiler üzerindeki etkisini ve kontrolünü artırmaktadır. Bu durum, yani bir ülkedeki tarımsal üretim üzerinde ulus-ötesi şirketlerin hâkimiyeti, gıda arzı üzerindeki en büyük risklerden birini oluşturmaktadır (Oral, 2013, 168). FAO tarafından 2014 yılının Aile Çiftçiliği Yılı ilan edilmesiyle Türkiye'de de Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı tarafından toplantılar düzenlenmiştir. Toplantılarda aile çiftçiliği destekleniyor izlenimi verilmiş olsa da yapılan yasal düzenlemeler bunun tam tersini işaret etmektedir (Özkaya, 2015, 20-21). Bu bakış açısı büyük işletmelerin verimli olduğuna ilişkin daha önce de yanlış olduğunu vurguladığımız bir ideolojinin yansımalarıdır. Bu bakış açısı değiştirilerek küçük işletmeler ve köylülük desteklenmelidir (Albayrak, 2016: 171).

Gıda güvenliği için tehdit oluşturan diğer bir unsur ise gıda fiyatlarındaki artıştır. Gıda fiyatlarındaki artışın nedeni olarak arz-talep dengesizliği ileri sürülse de bu iddia gerçeği yansıtmamaktadır. Bulgular gıda krizinin reel üretim ve talep koşullarına bağlı olarak ortaya çıkmadığını göstermektedir. FAO verileri, üretilen gıda hacminin açlık ve yetersiz beslenmenin nedeni olarak gösterilmesinin mümkün olmadığını, üretilen gıdanın ihtiyaçların üzerinde olduğunu ortaya koymaktadır. Gıda fiyatla-

rının artışında biyoyakıt üretimi için ürün ekim biçimlerinin farklılaşması, girdi fiyatlarının maliyetinin yüksekliği, ekilebilir toprağın azalması, yetersiz kamu yatırımları ve iklim değişikliğinin etkileri üzerinde durulmaktadır (Lang, 2010). Ghosh ise, gıda fiyatlarının etkileyen iki temel faktörün önemli olduğunu belirtmektedir. Buna göre ABD ve AB'nin enerji çıkarları için yüksek oranlarda sübvanse edilen mısır ve soya fasulyesi üretimine ayrılan ekilebilir alanların biyoyakıt kullanımı amacına yönelik olarak kullanılması ile finansal spekülasyonlara bağlı gıda fiyatlarında yaşanan dalgalanmalar gıda krizinin temel nedenleridir (Ghosh, 2011; aktaran Tahsin, 2015, 88). Ayrıca tarımsal ürün fiyatlarındaki istikrarsızlık, bu ürünleri bozulmayacak biçimde depolama olanağına sahip büyük sermaye grupları için tarımsal yatırımları cazip hale getirmiştir. Büyük sermaye gruplarının yatırımları ise gıda fiyatlarında artışı tetiklemektedir. Bunun en önemli sonuçlarından biri, tüm dünyada yoksulların gıdaya ulaşımının önemli ölçüde zorlaşması olmuştur. Nitekim Dünya Bankası, Dünya Sağlık Örgütü gibi kuruluşlar yoksulluktan kaynaklanan açlığın tüm dünyada yaygınlaştığını dile getirmektedirler (Önal, 2012, 16). Bu nedenle devlet ya da üretici birlikleri eliyle ürünlerin depolanmasını sağlamak için gerekli girişimler yapılmalıdır. Böylece hem gıda maddelerinde ciddi oranlara ulaşan bozulmaya bağlı kayıplar önlenmiş olacak hem de gıda fiyatlarındaki aracılara bağlı artışlar önlenmiş olacaktır.

Gıdada arz güvenliğinde çok önemli olan diğer bir faktörse üreticilerdir Son dönemde Türkiye'de ciddi miktardaki üreticinin üretimden çekildiği, özellikle gençlerin artık çiftçilik yapmak istemedikleri ve kentlere göç etmeyi tercih ettikleri görülmektedir. Bunun temel nedeni çiftçiliğin artık karlı ve cazip bir sektör olmamasıdır. Çiftçiliği tekrar cazip ve karlı hale getirmek, tüketici gıda fiyatlarını düşürürken üreticinin ürün satış fiyatlarını yükseltmek için ya çiftçilerin kooperatifler ve birlikler altında örgütlenmeleri devlet tarafından teşvik edilmeli ve böylece gerek girdi temini ve gerekse kendi ürünlerinin satışında pazarlık edebilecek güce erişmeleri sağlanmalı ya da devlet girdi ve ürün fiyatlarını belirlemeye doğrudan müdahil olmalıdır. Böylece hem tarımsal üretimin sürdürülebilirliği, diğer ifade ile gıda arzının devamlılığı garanti altına alınacak, hem de gıda fiyatlarının aşırı yükselmesi engellenerek herkesin yeterli gıdaya erişimi temin edilecektir (Albayrak, 2016: 171-172).

5. Sonuç

Gıda krizi ve kriz yönetiminin kamu yönetimi bağlamında değerlendirildiği bu çalışmada, öncelikli olarak kriz ve kriz yönetimi kavramları üzerinde durulmuş ardından kamu kurumlarında kriz yönetimi, gıda güvenliği ve gıda krizi ele alınmıştır. Son olarak gıda güvenliğinde yaşanabilecek sorunlara değinilerek çözüm önerilerinde bulunulmuştur.

Çalışmada gıda krizinin dünya ve Türkiye için ciddi bir risk oluşturduğu, gıda krizinin yaklaştığını gösteren çok sayıda belirtinin mevcut olduğu, bu belirtilerin yöneticiler ve politika-yapıcılar tarafından fark edilmediği ya da önemsenmeyerek göz ardı edildiği, bu nedenle gıda krizini engellemeye yönelik yeterli tedbirlerin alındığının söylenemeyeceği, hatta krizi hızlandırabilecek çeşitli politikaların benimsendiği sonucuna ulaşılmıştır.

Dünyada ve Türkiye özelinde yaşanacak gıda güvenliği (krizi) sorununun sonuçları çok acı olacaktır. Bu durumun hem halkı hem de devlet kurumlarını zayıflatarak devleti, dış tehditlere karşı açık hale getirmesi muhtemeldir. Çünkü gıda güvenliğine yönelik gerekli tedbirlerin alınmaması halinde, gelecekte su kıtlığından kaynaklı olabileceği öngörülen "su savaşları" gibi gıda krizine bağlı olarak da gıda savaşlarının yaşanması ihtimal dahilindedir. Bu nedenle, gıda güvenliği konusunun devletlerin milli güvenlik ve beka sorunu olarak ciddiyetle ele alınması ve değerlendirilmesi gerektiği düşünülmektedir.

Kaynakça

ActionAid (2013), *Rising to the Challenge: Changing Course to Feed to the World in 2050*. http://www.actionaidusa.org/sites/files/actionaid/aa_challenge_6.pdf (Erişim Tarihi: 21.08.2016).

Akdağ, M. & Arklan, Ü. (2013). Kamu Yönetiminde Kriz Yönetimi. *International Journal of Social Science*, 6(4), 33-55.

Aksoy, Ertuğrul, Özsoy, Gökhan (2013). Tarım Arazilerinde Amaç Dışı Kullanım ve Sürdürülebilir Arazi Yönetim Sorunları, *Türkiye'de Tarımın Ekonomi-Politiği 1923-2013*, (Editör: Necdet Oral), Ankara: NotaBene Yayınları.

Albayrak, H. (2016). Kamu Politikaları Açısından Gıda Güvenliği. *1. Uluslararası Sosyal Bilimler Sempozyumu (13-15 Ekim 2016) Bildiri Kitabı*. Elazığ: Asos Yayınları, 158-175.

Altieri, M. A. (1995). *Agroecology: The Science of Sustainable Agriculture*. Westview Press, 2nd Edition, CO: Boulder.

Anonim (2014), *Onuncu Kalkınma Planı (2014-2018) Gıda Ürünleri ve Güvenirliği Özel İhtisas Komisyonu Raporu*, Ankara: Kalkınma Bakanlığı.

Aykaç, B. (2001). Kamu Yönetiminde Kriz ve Kriz Yönetimi. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 3 (2), 123-132. Retrieved from https://dergipark.org.tr/en/pub/gaziuiibfd/issue/28351/301401

Aysu, A. (2015). *Gıda Krizi: Tarım, Ekoloji Egemenlik*. İstanbul: Metis Yayınları.

Bayraktar, Ş. (2021). TZOB: Üretici ve market fiyat farkı 8 kata çıktı. Haberler: Ekonomi. *Sözcü Gazetesi İnternet Haber Sitesi*. https://www.sozcu.com.tr/2021/ekonomi/tzob-uretici-ve-market-fiyat-farki-8-kata-cikti-6363092/ (29.08.2021).

Bozkurt, Y. & Akdeniz, B. (2014). Bir Kamu Yönetimi Sorunsalı Olarak Çevresel Kriz Yönetimi: ABD -Türkiye Karşılaştırması. *AİBÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 14(1), 95-114.

Can, H. (1999). *Yönetim ve Organizasyon*. 5. Baskı, Ankara: Siyasal Kitabevi. DOI: https://doi.org/10.34218/IJM.11.6.2020.043

DPT (2007). *Dokuzuncu Beşyıllık Kalkınma Planı, Gıda Güvenliği, Bitki ve Hayvan Sağlığı, Özel İhtisas Komisyonu Raporu*. Ankara: Devlet Planlama Teşkilatı. http://www.kalkinma.gov.tr/Lists/zel%20htisas%20Komisyonu%20Raporlar/Attachments/22/oik664.pdf (Erişim Tarihi: 08.10.2016).

Eraktan, G.(2009). Küresel Gıda Krizi ve Türkiye. *Dünya Gıda Günü 2009, Küresel Kriz, Türkiye ve Gıda Güvencesi Sempozyumu*. Ankara: TMMOB Kimya Mühendisleri Odası ve TMMOB Ziraat Mühendisleri Odası, 37-42.

Ertuğrul, M., Akman, N., Pehlivan, E. (2009). Tarım ve Gıda Sektöründe Hayvansal Üretim. *Dünya Gıda Günü 2009, Küresel Kriz, Türkiye ve Gıda Güvencesi Sempozyumu*. Ankara: TMMOB Kimya Mühendisleri Odası ve TMMOB Ziraat Mühendisleri Odası, 79-108.

Euronews (2020). Türkiye'de son 12 yılda çiftçi sayısı %48 düştü, tarım alanları da azalıyor. *Euronews İnternet Haber Sitesi*. https://tr.euronews.com/2020/05/14/turkiye-de-ciftci-sayisi-yuzde-38-dustu-tarim-alani-yuzde-12-azaldi (29.08.2021).

FAO (2012). *The State of Food and Agriculture 201*2. http://fao.org/docrep/017/i3028e/i3028e.pdf (Erişim Tarihi: 27.08.2015).

FAO, IFAD, UNICEF, WFP & WHO (2020). The State of Food Security and Nutrition in the World 2020. *Transforming food systems for affordable healthy diets*. Rome: Food and Agriculture Organization of United Nations. https://doi.org/10.4060/ca9692en

FAO (2021*). Agricultural Trade & Policy Responses During The First Wave of The Covid-19 Pandemic in 2020*. Rome: Food and Agriculture Organization of United Nations. http://www.fao.org/3/cb4553en/cb4553en.pdf (08.09.2021).

Genç, F. (2009). Kriz Yönetimi ve Kamu Yönetiminde Uygulanabilirliği. *Verimlilik Dergisi*, (4), 7-22. Retrieved from https://dergipark.org.tr/en/pub/verimlilik/issue/21750/233842

Göksu, T. (2011a). *Kriz Yönetimi*. http://www.turgutgoksu.com/FileUpload/ks7441/File/krizyonetimitg21sbt2011.pdf (20.06.2021).

Göksu, T. (2011b). Kamuda Kriz Yönetimi ve Türkiye'de Kriz Yönetimi Teşkilatlanması. *Türk İdare Dergisi*, (459), 37-64.)

Günaydın, G. (2009). Açılış Konuşmaları. *Dünya Gıda Günü 2009, Küresel Kriz, Türkiye ve Gıda Güvencesi Sempozyumu*. Ankara: TMMOB Kimya Mühendisleri Odası ve TMMOB Ziraat Mühendisleri Odası, 11-16.

Güreşçi, M. (2020). COVID-19 Salgınında Türkiye'de Kriz Yönetimi İletişimi: T.C. Sağlık Bakanlığı. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, COVID-19 Özel Sayısı 2, 53-65. Retrieved from https://dergipark.org.tr/en/pub/asead/issue/54658/739496

Hart, P. and Rosenthal, U. (1993).Crisis Decision Making. *Administration and Society*, 25(1).

Institute for Public Relations (2007). *Crisis Management and Communications*. https://instituteforpr.org/crisis-management-and-communications/ (06.09.2021).

Korolchuk, O. L., Perestyuk, I. M., Zaporozhets, T. V., Vasiuk, N. O. & Kulhinskyi, Y. A. (2020). Organization of Crisis Management in Public Administration. *International Journal of Management*, 11(06), 496-507. Article ID: IJM_11_06_043 Available online at http://www.iaeme.com/ijm/issues.asp?JType=IJM&VType=11&IType=6

Lang, T. (2010). Crisis? What Crisis? The Normality of the Current Food Crisis. *Journal of Agrarian Change*, 10(1), 87-97.

Lang, T. (2013). Who Will Bring Us to Sustianability? *Fifth İnternational Forum on Food and Nutrition: Praparing to Act for A Healthy Planet (26-27 Kasım 2013)*. https://www.barillacfn.com/m/publications/from-kyoto-to-milan.pdf (01.09.2016).

Loberde, D., Martin, W., Swinnen, J., Vos, R. (2020). COVID-19 Risks to Global Food Security. Science, 369(6503), 500-502. Doi: https://doi.org/10.1126/science.abc4765

Ma, C. C., Shen H. S. , Chang, H. P. (2020). Crisis Response and Supervision System for Food Security: A Comparative Analysis between Mailand China and Taiwan. *Sustainability, 12*(7), 3045; https://doi.org/10.3390/su12073045

Mackenzie, A. (1995). *Başarı ve Zaman (Çev. Gürcan Banger)*. İstanbul: Bilim Teknik Yayınevi.

Mardones, F. O., Rich, K. M., Boden, L. A., Moreno-Switt, A. I., Caipo, M. L., Zimin-Veselkoff, N., Alateeqi, A. M., Baltenweck, I. (2020). The COVID-19 Pandemic and Global Food Security. *Front. Vet. Sci*, 7: 578508. https://doi.org/10.3389/fvets.2020.578508

Noggin (2021). *The Stages of Crisis: Understanding the Crisis Management Lifecycle*. https://www.noggin.io/blog/the-stages-of-crisis-understanding-the-crisis-management-lifecycle (06.09.2021).

Oya, C. (2011). Agriculture in the World Bank: Blighted Harvest Persist. (Editör: Bayliss, Kate, Fine, Ben, Van, Waeyenberge). The Political Economy of Development, The World Bank, *Neoliberalism and Development Research*, London: Pluto Press, 146-187.

Önal, N. E (2012). *Anadolu Tarımının 150 Yıllık Öyküsü*. 2. Baskı. İstanbul: Yazılama Yayınevi.

Özkaya, T. (2015). Doğa ve İnsan Dostu Bir Tarım Mümkün mü?, *Teori Dergisi*, Haziran 2015, 19-24.

Petras, J. (2008). The Great Land Give away: Neo-Colonialism by Invitation, *Global Research*, Aralık 2008, www.globalresearch.ca/index.php?context=va&aid=11231 (28.08.2010).

Preble, J. F. (1997). (Integrating the Crisis Management Perspective Into the Strategic Management Prosess", Journal of Management Studies, 34(5).

Ranganathan, J., Waite, R., Searchinger, T. and Hanson, C. (2018). *How to Sustainably Feed 10 Billion People by 2050 in 21 Charts*. https://www.wri.org/insights/how-sustainably-feed-10-billion-people-2050-21-charts (29.08.2021).

Roser, M. (2019). *Future Population Growth. Our World in Data*. https://ourworldindata.org/future-population-growth (29.08.2021).

Şeker, A. U. (2021). AB, Kovid-19 aşı ihracatına ek sınırlama getirdi. *Anadolu Ajansı İnternet Haber Sitesi*. https://www.aa.com.tr/tr/dunya/ab-kovid-19-asi-ihracatina-ek-sinirlama-getirdi/2186944 (29.08.2021).

Şengül, H., Sarıbal, O. (2013). Makro-Ekonomik Göstergelerle Türkiye Tarımı. *Türkiye'de Tarımın Ekonomi-Politiği 1923-2013 (Editör: Necdet Oral)*. Ankara: NotaBene Yayınları.

Tahsin, E. (2015), Uluslararası Gıda Rejimi ve Türkiye Tarımı. *İktisat Dergisi*, (530), 82-92.

TDK (2021). *Güncel Türkçe Sözlük. Türk Dil Kurumu Sözlükleri*. https://sozluk.gov.tr (09.07.2021)

Tekin, Ö. F. (2015). Kriz Yönetimi ve Kamu Yönetimi İçin Önemi. Selçu*k Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi*, 18(2), 119-135.

TÜİK (2015). Tarım Alanları. *Temel İstatistikler*. Ankara: Türkiye İstatistik Kurumu. http://www.tuik.gov.tr/UstMenu.do?metod=temelist (15.01.2015).

TÜİK (2016). Tarım Alanları. *Temel İstatistikler*. Ankara: Türkiye İstatistik Kurumu. http://www.tuik.gov.tr/UstMenu.do?metod=temelist (10.10.2016).

TÜİK (2021a). Tarım Alanları. *İstatistik Veri Portalı*. Ankara: Türkiye İstatistik Kurumu. https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=Tarim-111 (29.08.2021).

TÜİK (2021b). Tüketici Fiyat Endeksi Aralık 2020. *Haber Bülteni (Yayım Tarihi: 04.01.2021, Sayı: 37378)*. https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Tuketici-Fiyat-Endeksi-Aralik-2020-37378 (29.08.2021).

TÜİK (2021c). Tüketici Fiyat Endeksi, Ağustos 2021. *Haber Bülteni (Yayım Tarihi: 03.09.2021, Sayı: 37386)*. https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=-Tuketici-Fiyat-Endeksi-Agustos-2021-37386 (14.09.2021).

Tüz Vergiliel, M. (2008), *Kriz Yönetimi Uygulama İçin Temel Adımlar*. Bursa: Şah-Mat Matbaası.

Udmale, P., Pal, I., Szabo, S., Pramanik, M. & Large, A. (2020). Global food security in the context of COVID-19: A scenario-based exploratory analysis. *Progress in Disaster Science*, 7, 100120. https://doi.org/10.1016/j.pdisas.2020.100120

Yavuz, F. (2021). *Türkiye'de Gıda Enflasyonu: Tarlada Çatala Sorunların Bir Göstergesi*. Ankara: Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı (SETA). https://setav.org/assets/uploads/2021/05/R185-Gida-Enflasyonu.pdf (30.08.2021).

Yazıcıoğlu, Y. (2021). Türkiye'deki Gıda Fiyatlarındaki Artış Tartışılıyor. *Amerika'nın Sesi İnternet Haber Sitesi*. https://www.amerikaninsesi.com/a/turkiyede-gida-fiyatlarndaki-artis-tartilisiyor/5756824.html (29.08.2021).

Yılmaz, S. (2015). *Sürdürülebilir Tarım Mümkün mü?* İstanbul: Yeni İnsan Yayınevi.

Bölüm 8

ERNEZ (FİNİKE) BAL ORMANI'NDA ARICILIK FAALİYETLERİ VE SORUNLARI

Cem KARAOĞLAN[1]

Cemali SARI[2]

1 Akdeniz Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Coğrafya Bölümü cem.karaoglan.1993@gmail.com, ORCID ID: https://orcid.org/0000-0003-1688-7104

2 **Prof. Dr.** Akdeniz Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Coğrafya Bölümü cemsari@yahoo.com ORCID ID: http://orcid.org/0000-0001-8377-2337

1. GİRİŞ

Arıcılık, zar kanatlılar takımına ait *Apoidea* familyasını oluşturan böcek türlerinden oluşan arıların bir kısmının (bal arısı) bitkisel kaynakları kullanarak bal, polen ve arı sütü gibi ürünleri üretme faaliyetini içeren, tüm dünyada ve ülkemizde binlerce yıldan bu yana yapılan, kendine has ekonomik ve sosyal yapısıyla yaygın tarımsal faaliyetlerden birisidir (Sandal ve Kan, 2013).

Arıcılıkta teknik ve biyolojik bilgilerin edinilmesi önemli olmakla beraber arıcılık, coğrafi ortamla da yakından ilişkilidir. Bir sahanın iklim, bitki örtüsü, yer şekilleri ve su varlığı arıcılıkla sıkı sıkıya bağlıdır (Koday, 2005: 85). Arıcılık faaliyetleri elde edilecek ürüne göre farklı coğrafi ortamlarda yapılabilmektedir. Örneğin çiçek balı üretimi bir ovada gerçekleştirilebilecekken çam balı için kızılçamların bulunduğu ormanlık alanlar ön plana çıkmaktadır.

Sürdürülebilirlik ilkesi doğrultusunda ormanlık alanların korunması ve kullanılması için, verimsiz ormanların bir an önce iyileştirilerek toplumun istifadesine sunulması çok önemlidir. Bunu gerçekleştirmenin yollarından birisi de bal ormanlarının kurulmasıdır. Bu bağlamda, Orman Genel Müdürlüğü'nün bal ormanı kriterleri doğrultusunda uygun gördüğü alanlarda bal ormanları tesis etmesi hem ormanların korunmasını hem de arıcılık faaliyeti için kullanılmasını mümkün kılmaktadır. Gerek mevcut ormanların iyileştirilmesi yoluyla, gerekse yeni bal ormanı tesis etme yoluyla bunu sağlamaya çalışmaktadır.

Bal ormanları, sürdürülebilirlik açısından ormanları korumayı temel amaç edinirken, arıcılık faaliyetinde gezici arıcılığın çeşitli dezavantajlarından korunmayı da amaçlamıştır. Çeşitli iş kazaları ve meslek hastalıkları açısından olumsuz sonuçlar doğurabilen gezici arıcılık, bal ormanlarının kurulmasını teşvik etmiştir (Kaymaz ve Albayrak, 2017: 377).

2. ARAŞTIRMANIN AMACI VE YÖNTEMİ

Bu araştırmada, Ernez Bal Ormanı'ndaki arıcılık faaliyetlerinin araştırılması ve yaşanan sorunların tespit edilerek çözüm önerileri sunulması amaçlanmaktadır. Bu amaç doğrultusunda sahadaki arıcılarla yarı yapılandırılmış mülakat gerçekleştirilmiştir. Elde edilmek istenen veriler açısından ölçekli soruların uygun olmayacağı düşünüldüğünden yarı yapılandırılmış mülakat tekniği kullanılmıştır. Önceden hazırlanmış görüşme taslağına bağlı olarak sürdürülen yarı yapılandırılmış mülakat tekniği araştırmacıya daha sistematik ve karşılaştırılabilir bilgi elde edebilme olanağı sağlamaktadır (Yıldırım & Şimşek, 2004).

Son olarak saha gözlemi yapılmış ve ilgili kamu ve özel kurum kuruluşların dokümanter verilerine başvurularak toplanan bilgiler yorumlan-

mıştır. Sonuç olarak betimsel bir çalışma ortaya konmuştur.

Araştırma Sahasının Konumu ve Sınırları

Araştırma sahasının sınırlarını oluşturan Ernez Mahallesi, Akdeniz Bölgesi'nde yer alan Antalya'nın bir ilçesi olan Finike'ye bağlı bir kırsal mahalledir. Ernez kırsal mahallesi, Finike ilçe merkezinin 67 km kuzey batısında yer almaktadır (Harita 1.).

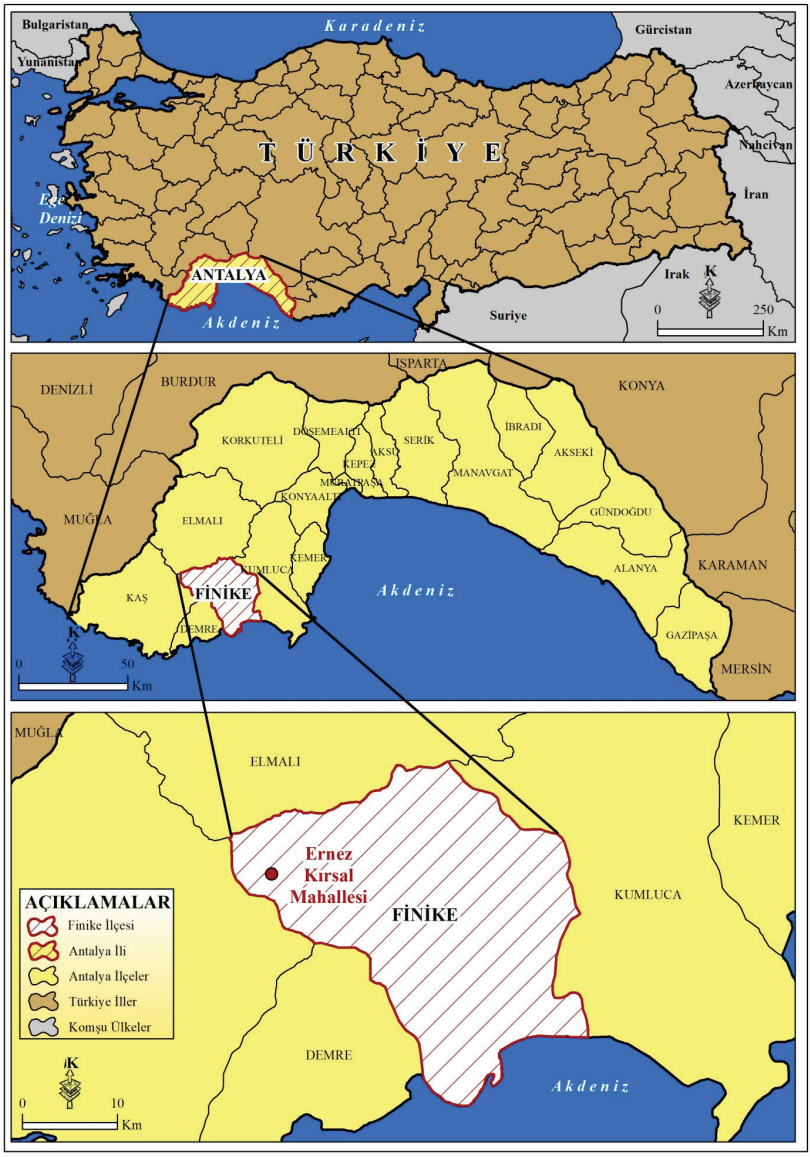

Harita 1. Ernez Mahallesi'nin Konumu

İlçe merkezine en uzak konumda kalan mahalle Finike'nin kuzeybatısındaki Ernez Mahallesi'dir (Fotoğraf 1.). Ernez, Bey Dağları'nın uzantılarında dağın eteği üzerinde kurulmuş, dağınık dokulu bir orman içi yerleşmesidir (Karaoğlan, 2020: 31).

Fotoğraf 1. Ernez Mahallesi genel görünümü

3. BULGULAR

3.1. Bal Ormanları

Bal ormanları hakkında Türkiye'de 2013 yılından itibaren eylem planı vardır. T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı, Orman Genel Müdürlüğü (OGM), Bal Ormanı Eylem Planı 2013-2017 raporundan elde edilen bilgilere göre bir sahanın bal ormanı ilan edilmesi için bazı kriterler vardır. Sahadaki arıcıların talebi veya Orman İşletme Şefliklerindeki orman mühendislerinin uygun gördükleri sahalar hakkında tuttukları rapor, Tarım ve Orman Bakanlığı tarafından onaylanırsa saha, bal ormanı ilan edilebilir. Yani Tarım ve Orman Bakanlığı'nın verdiği yetkiyle orman müdürlükleri, talep olan ve fiziki yeterliliği olan yerleri bal ormanı ilan etmektedir.

Bal ormanı kurulmasının kriterleri;

1- En az rüzgar tutan yer olmalıdır.

2- Trafiğin yoğun olduğu yerlerde yoldan en az 200 metre, stabilize ara yollarda ise en az 30 metre uzaklıkta yer almalıdır.

3- İnsan ve hayvan hareketlerinden uzakta olmalıdır.

4- Özellikle trafikten etkilenmeyecek alanlar olmalıdır.

5- Yakınında sürekli olarak temiz su sağlayan bir kaynak bulunmalıdır.

6- Arıcılığın yoğun olduğu sahalar ile talebin fazla olduğu yerler seçilmelidir.

7- En az 20 hektar alan olmalıdır.

Bal ormanı kurulmasındaki temel amaç; bal üretimi yaparak yöre halkına gelir sağlamaktır. Ayrıca bu sayede toprak korunmakta ve erozyon kontrolü gerçekleştirilmektedir.

Bal ormanı ilan edilen sahada temel faaliyet arıcılıktır. Diğer ormancılık faaliyetleri ikinci plandadır. Bunun dışında bal ormanı çevresinde sahaya zarar verecek faaliyetlere izin verilmez. Örneğin bal ormanı çevresinde keçi yetiştiriciliği yapılıyorsa bal ormanı içerisinde gerekli görülen yerlere telleme yapılır. Keçilerin zarar vereceği bitkiler tel örgüyle çevrilir. Araştırma sahası içerisinde böyle bir koruma amaçlı tedbir gözlenmemiştir (Fotoğraf 2.).

Fotoğraf 2. Ernez Bal Ormanı'nda Arıcılık Faaliyetleri

Orman Genel Müdürlüğü Odun Dışı Ürün ve Hizmet Dairesi başkanlığının yayınlamış olduğu bal ormanları listesine göre ilk bal ormanı 2007'de Bursa'da 16 ha'lık bir alanda tesis edilmiştir (Koday ve Karadağ, 2019). Orman Genel Müdürlüğü'nün 2021 yılı verilerine göre Türkiye genelinde 599 tane bal ormanı vardır. Bu bal ormanlarının toplam alanı 77.333 ha'dır.

Finike'de iki adet bal ormanı bulunmaktadır. Bunlar Yazır ve Ernez bal ormanlarıdır.

Yazır Bal Ormanı: 2015 yılında ilan edilen ve 2.000 kovan kapasitesi bulunan bu bal ormanının 541,6 ha alanı vardır. Sahada herhangi bir bitkilendirme yapılmamıştır. Mevcut türler: laden (Cistus creticus Linnaeus**)**, hayıt (*Vitex agnus-castus*), keçiboğan (*Calicotome villosa*), adaçayı (*Salvia*) ve sütleğendir (*Euphorbia*).

Ernez Bal Ormanı: Araştırma sahası olan Ernez Bal Ormanı 2017 yılında ilan edilmiştir. 534 ha alana sahip bu bal ormanının 20.000 kovan kapasitesi vardır. 2019 yılında iki dönümlük kıraç alana 2000 adet lavanta (*Lavandula angustifolia*) fidesi dikilmiştir. Mevcut türler; laden, hayıt, keçiboğan, adaçayı, lavanta ve sütleğendir.

Finike ilçe sınırları içerisinde çam balının en fazla üretildiği yer Ernez Mahallesi'dir. Bunun sebebi dağlık bir saha olan Ernez'in bitki varlığıdır. Çam (*Pinus pinea*), katran (*Juniperus oxycedrus*) ve kekik (*Thymus*) gibi bitkiler arıların bal için kullandıkları bitkilerdir ve saha bu yönden zengindir (Fotoğraf 3.).

Fotoğraf 3. Ernez Bal Ormanı

Orman Genel Müdürlüğünün 2013-2017 Bal Ormanı Eylem Planı'nda yer alan açıklamalara göre çam balı, arıların çiçek poleninden değil Akdeniz iklimine özgü çam ağacı türlerinin gövdesinde yaşayan bir aracı böceğin (balsıra böceği) ''*Marchalina hellenica*'' salgısıyla meydana geldiği için sınırlı yerlerde yetişmektedir. Bu böcek dünyada sadece Türkiye ve Yunanistan'da bulunmaktadır. Dünyadaki toplam çam balı üretiminin %92'sini Türkiye, %8'ini Yunanistan gerçekleştirmektedir.

Çam balının üretilmesi için, çam pamuklu böceğine veya milimetrik boyutlarda olduğu için çam pamuklu biti olarak da adlandırılan halk arasında ''Basra böceği'' diye bilinen böcek türüne ihtiyaç vardır. Bu böcek temmuz ve ekim ayları arasında çamın özsuyunu emerek beslenir ve tatlı bir salgı üretir. Arılar bu salgıyı kullanarak bal yaparlar. Burada arı ile çam ağacı arasında simbiyotik ilişki söz konusudur (Fotoğraf 4.).

Fotoğraf 4. Ernez Bal Ormanı'nda Bir Çam Ağacı Gövdesindeki Salgı

Böcek Türkiye'de, Muğla, Aydın, İzmir, Balıkesir, Çanakkale, Antalya illerinin sahil şeridi boyunca ve iç bölgelerin ılıman kısımlarına da yayılacak şekilde (Menderes ovasının tamamı ve Denizli'de de bulunur) yaşamaktadır (Orman Genel Müdürlüğü (OGM, 2013: 15).

Ernez Bal Ormanı kızılçam yönünden zengindir. Çam balının basralı ağaçlarda yetişmesi ve bu basranın da en iyi çam ağaçlarında olmasından dolayı sahada ciddi bir çam balı üretimi söz konusudur. Ernez balını diğer çam ballarından ayıran özelliğin sahanın kayaç yapısı olduğu düşünülmektedir. Dolomit kayacının minerallerinden faydalanan kızılçamın salgısının daha farklı olduğu düşünülmektedir. Bu sahadaki kızılçamlardan faydalanan arıların ürettiği balın şeker değeri daha düşük olmaktadır. Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi'nin düzenlediği çam balı yarışmasında 134 tane bal içerisinde C4 (şeker oranı) en düşük olan bal, Ernez balı çıkmıştır. Muğla Arı Yetiştiricileri Birliğinden (MAYBİR) alınan bilgilere göre Ernez balı, Uluslararası Muğla Arıcılık ve Çam Balı Kongresi Bal Yarışmasında birinci seçilmiştir.

2014 yılında 86909 sayılı patent enstitüsünden ''Ernez balı'' markası alınmıştır. Coğrafi işaret başvurusunda da bulunulmuştur. Bu bağlamda Akdeniz Üniversitesi ve Kumluca Ticaret ve Sanayi Odası (KUTSO) ile koordineli şekilde çalışarak yol kat edilmiştir. Ayrıca sahanın tanıtımını yapıp, bal ormanlarına dikkat çekmek için her yıl hasat döneminde (15 ağustos-15 eylül arası uygun bir tarihte) bal festivali düzenlenmektedir.

Arıcılık faaliyetleri, Finike Ovası'nda da yapılmakla birlikte yoğun olarak ilçenin kuzeyindeki dağlık sahalarda özellikle Ernez Mahallesi'ndeki bal ormanında sürdürülmektedir (Sarı ve Karaoğlan, 2021: 250). Ernez Mahallesi'nde arıcılık faaliyeti ağustosun onunda başlayıp kasım sonuna kadar devam etmektedir. Hatta mevsim sıcaklık değerleri yüksek seyrederse ocak ayına kadar sahada arıcılık faaliyetleri sürdürülmektedir.

Ernez'e dışarıdan gelen arıcılar daha çok Ordu'dan gelmektedirler. Bunun yanı sıra Erzurum, Erzincan, Sivas vs. illerden de arıcılar kovanlarını Ernez'e getirmektedir. Sahanın 20.000 kovan kapasitesi göz önüne alındığında bu kovanların hepsi aynı anda sahaya gelmemektedir. Arıcılar ağustosun onunda yaylaya gelerek yer kiralamaktadır. Balını süzen arıcı kovanlarını toplayıp sahayı terk etmektedir. Bu sirkülasyon kasım sonuna kadar devam etmektedir.

Dışarıdan gelen arıcıların sahada geçirdiği zaman ortalama bir aydır. Sahaya farklı bölgelerden gelen kovanlar genelde tırlarla gelmektedir. Bu arıcıların kovanları başında çadır kurarak veya kendilerine ait barakalarında hasat zamanına kadar sahada konakladıkları gözlemlenmiştir (Fotoğraf 5.).

Fotoğraf 5. Gezgin Bir Arıcının Kovanları Başında Konakladığı Barakası

Balın üretim miktarı hava şartlarına bağlıdır. Eğer sezon içinde hava nemli olursa bal üretimi de fazla olmaktadır ama kuraklık olursa bal üretimi düşmektedir. Ernez Bal Üreticileri Yardımlaşma ve Dayanışma Derneği verilerine göre; Ernez Bal Ormanı'nda üretilen çam (salgı) balı miktarı yıllık 150-500 ton arasında değişmektedir. Bu miktar Finike ilçesinin tamamında üretilen bal miktarından fazla olabilmektedir (Tablo 1.). Çünkü bunun büyük bölümü gezgin arıcıların süzdüğü baldır. Sahaya dışardan gelen arıcılar ürettiği balı tekrar dışarıya çıkarmaktadır.

Tablo 1. Finike İlçesi Bal Üretim Miktarı (2014-2020)

Yıl	**Üretilen Bal Miktarı (Kg)**
2014	330.000
2015	330.000
2016	180.000
2017	253.000
2018	150.000

2019	150.000
2020	220.000

Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK), 2021 verilerinden derlenmiştir.

Tablo 1.'e göre 2020 yılında bal üretiminde bir artış olduğu gözlemlenmiştir. Bu artış ilkbahar mevsiminde Finike Ovası'nda üretilen çiçek balı ile ilgilidir. Araştırma sahası olan Ernez Bal Ormanı'nda 2020 yılı bal üretiminde önceki yıllara göre bir artış yoktur. Aksine ciddi bir düşüş gözlemlenmiştir.

Ernez Bal Ormanı'nda üretilen çam (salgı) balı miktarında özellikle son 3 yılda ciddi bir düşüş olduğu sahadaki arıcılarla yapılan mülakat sonucunda anlaşılmıştır (Tablo 3.). İlçe Tarım Müdürlüğünden alınan veriler de bu durumu desteklemektedir (Tablo 2.).

Tablo 2. Ernez Bal Ormanı Kovan Sayıları (2016-2020)

Yıl	Yerli Arıcı Sayısı	Yerli Kovan Sayısı	Gezgin Arıcı Sayısı	Gezgin Arıcıların Kovan Sayısı
2016	17	1.500	64	10.000
2017	17	1.700	118	16.000
2018	17	1.600	110	20.000
2019	17	1.700	58	11.000
2020	19	1.600	21	3.000

Kaynak: Finike İlçe Tarım Müdürlüğü, 2021 verilerinden derlenmiştir.

Tablodaki bilgilere ek olarak Finike İlçe Tarım Müdürlüğünün 2021 yılı ekim ayına kadar olan verilerine göre Ernez Bal Ormanı'na 16 gezgin arıcı yaklaşık 3.000 kovan ile giriş yapmıştır. Sahadaki yerli arıcı sayısı 14'e düşerken yerli kovan sayısı da yaklaşık 1.200'e düşmüştür. Özellikle 2018 yılından sonra sahadaki gezgin arıcı ve kovan sayısı hızla düşmüştür. Bu durumun nedeni olarak bal üretiminin azalmasının etkili olduğu söylenebilir. Ayrıca dışardan gelen arıcıların 2020'de bir önceki yıla göre daha da düşmesinde COVID-19 pandemisinin de etkili olduğu düşünülmektedir.

Tablo 3. Ernez'de Arıcılıkla Uğraşan İnsanların Demografik Özellikleri (Mülakata Katılan)

Kişi	Yaş	Cinsiyet	**Eğitim**	**Meslek**
$\mathbf{K_1}$	55	Erkek	İlkokul	Çiftçi
$\mathbf{K_2}$	41	Erkek	Ortaokul	Arıcı
$\mathbf{K_3}$	52	Erkek	Lise	Şoför
$\mathbf{K_4}$	77	Erkek	İlkokul	Şoför

K_5	66	Erkek	Üniversite	Öğretmen
K_6	59	Erkek	İlkokul	Arıcı
K_7	56	Erkek	İlkokul	Çiftçi
K_8	55	Erkek	İlkokul	Arıcı
K_9	42	Erkek	İlkokul	Arıcı
K_{10}	39	Erkek	Ortaokul	Arıcı

Tablo 3'e göre sahada uygulanan yarı yapılandırılmış mülakat tekniğine katılım gösteren ve arıcılıkla uğraşanların tamamı erkektir. Katılımcıların yaş ortalaması 54,2'dir. Katılımcıların eğitim durumlarına bakıldığında %60'ının ilkokul mezunu, %20'sinin ortaokul, %10'unun lise ve %10'unun da üniversite mezunu oldukları görülmektedir. Katılımcıların %50'si meslekleri sorulduğunda arıcı cevabını vermiştir. Katılımcıların %50'si ise arıcılık faaliyetini ek iş olarak yaptıklarını söylemişlerdir.

Katılımcılardan $K_{2,}$ $K_{5,}$ $K_{9\ ve}$ K_{10} gezgin arıcı, diğerleri ise yerli arıcılardır. $K_{2,}$ $K_{9\ ve}$ K_{10} Ordu'dan geldiklerini ve eylül ile ekim aylarını kovanları başına kurdukları barakada geçirdiklerini söylemişlerdir. K_5 ise Burdur-Tefenni'den günübirlik gelip gittiğini ifade etmiştir. Gezgin arıcılar, sahadan elde ettikleri çam balını toptancılara sattıklarını ifade etmiştir. Ancak K_{10} süzdüğü balı Ordu'ya götürüp oradaki dükkânında sattığını söylemiştir.

Yerli arıcılardan K_6 ve K_8 geçimini arıcılıktan sağladıklarını söylemişlerdir. Diğer yerli arıcılar, arıcılığı ek iş olarak yapmaktadırlar. K_6 ve diğer yerli arıcılar ürettikleri balı Finike ve Kumluca pazarında sattıklarını söylemişlerdir. K_8 ise elde ettiği ürünü İstanbul, Muş ve Antalya gibi farklı pazarlarda sattığını söylemiştir.

3.2. Ernez Bal Ormanı'nda Arıcılık Faaliyetleri İle İlgili Yaşanan Sorunlar

Katılımcılara genel olarak bal ormanı içerisindeki arıcılık faaliyetlerinde yaşadıkları sorunların tespitine yönelik sorular yöneltilmiştir. Sorular katılımcıların, arıcılık faaliyetleri ile ilgili görüşlerini ortaya koyma amacı taşımaktadır. Bu sorulara verilen cevaplar aşağıdaki gibidir;

Sahada arıcıların hepsinin ortak şikâyeti *bal üretiminin son 3 yıldır çok düşmüş olması.* Arıcılıkla uğraşan yerli ve gezgin arıcıların tamamı bu durumu iklimsel değişimlere bağlamaktadır. Son 3 yıldır yaz döneminin kurak geçtiğini ve çam balının üretiminde hayati role sahip balsıra böceğinin iyice azaldığını söylemektedirler. Bu konuda K_3 ve K_4'ün önerileri şu şekildedir;

''...25 yıldır ek iş olarak arıcılık yapıyorum. 2002 ve 2009'da 1200 kg bal süzmüştüm. 2012'de yaklaşık 150 kovan arım vardı. Bu yıl 30 kovana kadar düştü. 2018-2021 arası ortalama 100 kg bal süzdüm. Bal üretiminin düşmesinin temel sebebi balsıra böceğinin azalmasıdır. İlgili kurum ve kuruluşların balsıra böceğinin neden azaldığı ile ilgili bir araştırma yapmasını ve bu problemin giderilmesini ümit ediyoruz.''

''...Kışın bal olması için yazın yağış düşmesi lazım. Son yıllarda yaz mevsimi yağış düşmüyor. Yaz kurak geçince balsıra böceği yanıyor. Bu da bal üretiminin düşmesine sebep oluyor. Kayadibi mevkiine gölet yapılması planlanıyor. Bu göletin yapımının hızlandırılması gerekiyor. Bu sayede sahanın nem miktarı artırılıp yok olmaya yüz tutan balsıra böceklerinin sayısı artırılarak Ernez balı kurtarılabilir.''

Araştırma sahasındaki yerli arıcılar ayrıca, halk arasında ''Kafkas ırkı'' olarak bilinen bal arılarının halk arasında ''Muğla ırkı'' denilen yerli bal arılarına göre daha güçlü olması nedeniyle kendi kolonilerinin yağmalanmasından da şikayetçiler. Bu konuda Finike İlçe Tarım Müdürlüğü Veterinerlik Hizmetlerinden alınan bilgilere göre; Sahadaki yerli arılar, dilleri küçük olduğu için çamdan nektar alabilmektedir. Doğudan gelen ''Kafkas ırkı'' diye tabir edilen arılar dilleri uzun olduğu için çamdan nektar toplamada zayıftır. Bu yüzden daha çok yağmaya gitmektedirler. Mülakata katılan yerli arıcılardan K_6, K_7 ve K_8 bu konuda görüş belirtmişlerdir:

''...Dışardan gelen arılar, yerli arılardan daha büyük ve dilleri daha uzun. Kovanlarımıza girip bizim arılarımızın ürettiği balı yağmalıyorlar. İlçe Tarımın bu konuda gerekli girişimlerde bulunması gerekiyor. Dışardan gelen arıcılara kota konulabilir.''

Arıcılığa verilen devlet desteklerinin yetersizliği ile ilgili K_5 ve K_9 görüş belirtmişlerdir.

''...Türkiye Arı Yetiştiricileri Merkez Birliğinin arıcıların sorunlarıyla yeterince ilgilenmediğini düşünüyorum. Arıcılara şeker, petek vs. materyal temin etmiyorlar.''

''...Devlet arıcılığı destekliyor ancak kovan başına 15 TL destek veriyor. Bunun artırılması gerektiğini düşünüyorum. Ayrıca gezgin arıcıların nakliye işleri için de teşvik gerekiyor.''

Son olarak sahadaki arıcıların ortak şekilde şikâyet ettikleri bir diğer husus Ernez balının marka değerinin korunamamasıdır. Bu konuyla ilgili K_{10}'un görüşleri şu şekilde:

''...Ernez balının marka değeri korunamıyor. Piyasada, Ernez balı etiketiyle katkı maddeli ürünler satılıyor. Bu durum da haksız rekabete yol

açıyor. Devletin bu konuda gerekli denetimleri yapması ve gerekli önlemleri alması gerekiyor.''

4. SONUÇ VE ÖNERİLER

İç piyasada ''Ernez balı'' marka olduktan sonra ''Ernez balı'' etiketiyle satılan ürünlerin çoğalmaya başladığı görülmektedir. Bunun önüne geçmek için karekod sistemine geçilmesi planlanmaktadır. Konuyla alakalı bir matbaa ile anlaşılıp teknik alt yapının hazırlanarak karekod sisteminin uygulanması marka değerinin korunması adına çok önemlidir. Ayrıca Ernez balına coğrafi işaret alınması için de gerekli çalışmalara başlanması gerekmektedir. Bu sayede balın marka değeri tescillenmiş olacaktır.

Son 3 yıldır Ernez Bal Ormanı'nda halk arasında ''basra böceği'' olarak bilinen böceğin sayısı çok azalmıştır. Yerel halk bu durumu yağışların azalmasına ve nemin düşmesine bağlamaktadır ancak böceğin popülasyonunun düşme sebebi net olarak ortaya konmuş değildir. Bu konuda ilgili kurum ve kuruluşların gerekli çalışmaları yapması gerekmektedir.

Orman Genel Müdürlüğü, arıcıların ormanın içerisine rahatça girip, konaklayabilmeleri için orman içerisinde yol ve alan açabilir. Şebeke suyu ile arılara temiz su temin edebilir. Ayrıca OGM, sahadaki kaçak ağaç kesimlerini önlemek için denetimlerini sıklaştırabilir.

''Varroa'' denilen arı zararlısı (arı akarı) için mücadelede ilaçlamanın yanlış zamanda yapıldığı ve bunun da birtakım sorunlara yol açtığı gözlemlenmiştir. İlçe Tarım Müdürlüğü Veterinerlik Hizmetlerinden alınan bilgilere göre; çam balı üretiminde arı yavrudan kesilir. Bu dönemde ''varroa'' arının petek gözünde değil üstündedir. O yüzden ''varroa mücadelesi'' bal sağımından hemen sonra yapılmalıdır.

Ernez'deki bal üretiminin sahanın kalkınmasına yardımcı olması adına sadece tarımsal boyutta kalmaması, apiterapi yöntemiyle tedavi uygulanan bir otelin inşası da planlanabilir. Bu sayede sağlık turizmi kapsamında sahaya turist de çekilebilir.

KAYNAKÇA

Finike İlçe Tarım Müdürlüğü Çalışma Raporu Brifingi, 2018.

Finike Orman İşletme Müdürlüğü Çalışma Raporu Brifingi, 2018.

Karaoğlan, C. (2020). ''Finike İlçesinin Ekonomik Coğrafyası'', Yüksek Lisans Tezi, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya.

Kaymaz, Ç. K., Albayrak, L. (2017). Mevsimlik Gezici Tarıma Bir Örnek: Bostancı Köyü (Yusufeli-Artvin). Turkish Studies, 12(3), 355-384.

Koday, S. (2005). ''Doğu Anadolu Bölgesinde Hayvancılık'', Atatürk Üniversitesi Yay.949 Fen-Edb. Fak. Yay. No. 104, Araştırma Serisi No.74, Erzurum.

Koday, Z. ve Karadağ, H. (2019). ''Türkiye'de Bal Ormanlarının Gelişimi ve Bölgesel Dağılımı (2007-2018)'', Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 23(3): 1227-1242

OGM (2013). Bal Ormanı Eylem Planı 2013-2017, TC Orman ve Su İşleri Bakanlığı, Orman Genel Müdürlüğü, Ankara.

Sandal, E. ve Kan, C. (2013). ''Bingöl İli'nde Arıcılık Faaliyetleri'', Türk Coğrafya Dergisi, Sayı:60: 1-12, İstanbul.

Sarı, C. ve Karaoğlan C. (2021). ''Finike İlçesinin Tarımsal Faaliyetleri ve Sorunları'', Iğdır Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi, 14-15 Nisan 2021, Iğdır Üniversitesi, İKSAD, 236-254, Iğdır.

TÜİK, Türkiye İstatistik Kurumu. (2021). Hayvansal Üretim İstatistik Verileri, (2014-2020). Türkiye İstatistik Kurumu, Ankara.

Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2004). Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri, Ankara: Seçkin Yayıncılık.

İnternet Kaynakları

https://www.medipol.com.tr/tibbi-birimler/dahili-tip-birimleri/geleneksel-ve-tamamlayici-tip-integratif-tip/apiterapi Erişim Tarihi: 29.05.2021

https://www.ogm.gov.tr/tr/haberler/bal-ormanlari-ulke-ekonomisine-de-enerji-veriyor Erişim Tarihi: 29.05.2021

https://www.maybir.org.tr/5-uluslararasi-mugla-aricilik-ve-cam-bali-kongresi.html Erişim Tarihi: 29.05.2021

https://web.ogm.gov.tr/Baskanliklar/OdunDisiUrunveHizmetler/Documents/Bal_Ormanlari_Listesi/BalOrmanlariListesi.pdf Erişim Tarihi: 18.10.2021

Bölüm 9

VAROLUŞÇU TEMALARIN F. M. DOSTOYEVSKİ'DEKİ YANSIMALARI

Zeynep KANTARCI BİNGÖL[1]
İçimnur BOĞOÇLU[2]

1 Dr. Öğretim Üyesi, Muş Alparslan Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü, z.kantarci@alparslan.edu.tr, Orcid: 0000-0003-3778-1659.
2 Yükseklisans Öğrencisi, Artvin Çoruh Üniversitesi SBE Türk Dili ve Edebiyatı ABD, icmnr97@gmail.com, Orcid: 0000-0001-5097-0417.

Giriş

F. M. Dostoyevski (1821-1881) halen daha dünya edebiyatının en iyi roman yazarlarından biri olma şöhretini korumakta ve onun eserleri birçok farklı disiplin için araştırma konusu olmaktadır. Mevzubahis felsefe olduğunda Dostoyevski'nin adı varoluşçu düşüncenin yapı taşları arasında anılır. İnsan sorununa yeni bir soluk getiren varoluşçu düşünce, geleneksel felsefeye karşı bir tepkidir. Nesnel ve soyut bir çerçevede, belli kalıplar dâhilinde ve sistematik bir temellendirme ile insanı anlamanın güçlüklerine değinen varoluşçu düşünce, somut ve bireysel insanı, onun yaşam deneyimlerini, bu deneyimlerin biricikliğini ele alır. Bu nedenle Dostoyevski'nin gerçeği bulma uğraşı, insanın varoluşunun incelenmesine ya da onun deyimiyle "insanın içindeki insanı" bulmaya odaklanması (Terras, 2017: 63) onu varoluşçu düşünce ile aynı çatı altında buluşturmuştur. Hatta Dostoyevski olmaksızın varoluşçu düşünceyi anlamanın bir yanının eksik kalacağını söylemek abartı sayılmaz. Onun eserlerinde ben, sen, o gibi sıradan insanlar ve onların basit yaşamlarında karşılaştığı olaylar vardır. Yaşayan, somut karakterler yaratması onun en önemli yeteneklerindendir. En önemsiz karakterlerin bile özgün bireyler olarak sunulması Dostoyevski'nin sanatının belirleyici özelliğidir (Terras, 2017: 91). Dostoyevski, ruhların sırlarının sınırlarındaki izlenimlerin ve hislerin analizini yaparak en gizli yanlarına değinir. Duyguların çözümlemelerini benzersiz şekilde yapan eşsiz biridir (Suarès, 2008: 25). Tüm bunların yanı sıra Dostoyevski'yi asıl devleştiren yaşarken her an karşılaşabileceğimiz insanlar ve onların olağan yaşantıları üzerinden "kaygı, umutsuzluk, saçma, özgürlük, çaresizlik, yabancılaşma" gibi varoluşçu temaları büyük bir maharetle incelemesidir. Bu, bir yazar olarak sanatçı kimliğine sahip olan Dostoyevski'de aynı zamanda bir düşünür ya da bir filozof yan olduğunu gösterir. Onun eserlerindeki olaylar silsilesinin altında büyük bir felsefi derinlik gizlidir. Felsefenin somut olmaktan uzak, yavan ve kuru diliyle anlatılamayan insana ve yaşama dair her ne varsa Dostoyevski'nin kaleminden dökülür. Tıpkı yücelerin yücesi ve görülmeyen bir el gibi onun dokunuşu hayatları aydınlatır (Suarès, 2008: 40). Adı varoluşçu düşünce altında zikredilen Albert Camus da *Sisifos Söyleni* eserinde Dostoyevski'nin büyüklüğünü dile getirmiştir.

> Dostoyevski'nin tüm kahramanları yaşamın anlamını sorgularlar. Çağılcılıkları buradadır; gülünç olmaktan korkmazlar. Yeni duyarlığı klasik duyarlıktan ayıran şey, berikinin ahlaksal, ötekininse metafizik sorunlarla beslenmesidir. Dostoyevski'nin romanlarında, sorun öyle bir şiddetle ortaya atılmıştır ki, ancak aşırı çözümler getirilebilir. Varoluş yalandır ya da durasızdır. Dostoyevski bu incelemeyle yetinseydi, filozof olurdu. Ama düşüncenin bu oyunlarının bir insan yaşamında doğurabileceği sonuçları inceler, sanatçılığı da buradadır (Camus, 2013: 121).

Dostoyevski'nin eserleri varoluşçu düşünce için kaynak niteliği taşımakta ve kendisi varoluşçu düşünürler için bir ilham kaynağı olmaktadır. W. Kaufmann, Dostoyevski'nin eserleri içinde özellikle *Yer Altından Notlar*'ın varoluşçu düşünce için bir girizgâh olduğunu söyler. Dostoyevski'nin bu eserinde Kierkegaard'dan Camus'ye kadar uzanan varoluşçu düşünürlerin üzerinde durdukları başlıca problemlerin titizlikle incelendiği görülmektedir (Kaufmann, 2001: 10). Bu eserde insanın iç dünyasını ve çatışmalarını, duygusal yaşamını ve hezeyanlarını anlatır. *Ölü Evinden Anılar*'da insan doğasına yönelik tespitleri dikkat çekicidir. "Eğer Tanrı yoksa her şeyi yapmak mübahtır." (Dostoyevski, 2013: 841) sözüyle hafızalara kazınan *Karamazov Kardeşler*'de Dostoyevski varoluşçu düşüncenin ana temalarından biri olan özgürlük üzerine irdeleme yapar. Dostoyevski'nin ustalık eseri *Suç ve Ceza*'da insan olabilmek için acı çekmenin gerekliliğine değinir. Eserlerinin hemen hemen hepsinde varoluşçu düşüncenin dikkat çektiği konulara rastlamak mümkündür. Bu çalışmada Dostoyevski'nin *Timsah*, *Gülünç Bir Adamın Düşü*[1] ve *Uysal Bir Ruh*[2] adlı öykülerindeki varoluşçu temaların izleri sürülecektir. *Timsah*'ta yabancılaşmanın yıkıcı etkileri, *Gülünç Bir Adamın Düşü*'nde saçma duygusunun büyük bir uyanışa götürmesi ve *Uysal Bir Ruh*'ta ben-öteki arasındaki çatışmaya dayalı ilişkinin boyutları incelenecektir.

1. Temiz Bir Edebiyat Şakası: *Timsah*

Dostoyevski, okurlarına içini döktüğü deneme tarzı eseri *Bir Yazarın Günlüğü*'nde Gogol'un fantastik öyküsü *Burun*'a[3] öykünerek kaleme aldığı *Timsah* isimli öyküsünden yalnızca güldürme amaçlı yazılmış temiz bir edebiyat şakası olarak söz eder. Öyküde geliştirmeyi istediği birtakım gülünç olaylar olduğunu söylese de görünenin ötesi başkadır (Dostoyevski, 2021: 32-33). Rasyonel dünyadan kopuşun öyküsü olan *Timsah*'ta Dostoyevski, kapitalizme ve Batı'ya yönelik eleştirilerin yanı sıra Rus toplumunun içinde bulunduğu çöküntüyü, değersizleşmeyi ve yabancılaşmayı gözler önüne serer. Hicvin imkânlarını kullanarak Rus toplumunu uyarmak ister. Bunu timsah simgesini kullanarak yapar. Bu iş için timsah biçilmiş kaftandır. Timsah her yönüyle korkutucu, insanların çoğunun sevimsiz bulduğu, yabani ve acımasız bir avcı, hatta bir canavardır. Diğer canavarlar gibi timsah da toplumsal çürümenin, günahkâr veya masum demeksizin herkesi ve her şeyi yutacak bir felaket olarak geri dönüşüne karşılık gelir (Yiğitler, 2018: 820).

1 F. M. Dostoyevski'nin bu eseri bazı yayınevleri tarafından *Tuhaf Bir Adamın Rüyası* olarak çevrilmiştir.

2 F. M. Dostoyevski'nin bu eseri bazı yayınevleri tarafından *Uysal Kız* olarak çevrilmiştir.

3 Gogol bu öyküsünde Rus bir devlet memurunun burnunun yüzünü terk etmesini ve akabinde yaşanan olayları alaycı bir dille anlatır. Böyle görünse de aslında Burun 19. yüzyıl Rusya'sındaki çarpıklıkları ve bu çarpık düzende yaşayan insanların durumlarını anlatan gerçeküstü bir öyküdür.

Öyküye konu olan olay 1865 yılının Ocak ayının 13'üncü günü öğle vakitlerinde geçmektedir. Öykü, Batı hayranı, eline geçen her fırsatta mürekkep yaladığını göstermeye çalışan, çenesi düşük bir o kadar da burnu havada, aydın geçinen bir memur olan Ivan Matveiç ve eşi Elena Ivanova'nın tam yurt dışı seyahatine çıkmak üzereyken Petersburg'a bir Alman tarafından belli bir ücret karşılığında sergilenmek üzere gelen timsahı görmek için can atmalarıyla başlar. Dostoyevski, öyküyü bu meraklı çiftle timsahı görmeye giden yakın dostları Semyon Semyoniç'in ağzından anlatır. Olay günü Ivan Matveiç, Elena Ivanova ve Semyon Semyoniç timsahı görmek üzere yola koyulurlar. Batı meraklısı Ivan Matveiç heyacanlıdır. Avrupa'ya ziyarete hazırlandığı şu günlerde oraların ahalisi biri ile tanışmanın çok iyi olacağını düşünmektedir (Dostoyevski, 2017: 9). Timsahın sergilendiği yere ulaştıklarında yarım yamalak Rusça konuşan timsahın sahibi Alman'a giriş ücretini vererek içeri girerler ve işte bundan sonra dananın kuyruğu kopar. Devasa timsah, içinde beş-altı santim suyla dolu havuzda kıpırdamadan yatmaktadır ve bu haliyle hiç de ilgi çekici değildir. Bu durumdan memnun kalmayan Elena Ivanova homurdanmaya başlar ve timsahın sahibi Alman'a dönerek timsahının canlı olmadığını söyler. Bunun üzerine timsahın sahibi Alman, timsahının canlı olduğunu göstermek için onu dürter. Rahatı bozulan timsah kollarını ve kuyruğunu hareket ettirerek, kafasını kaldırarak poflar. Bir hayli ürken ve korkan Elena Ivanova, Semyon Semyoniç'e dönerek bir an önce timsahın yanından ayrılmak istediğini belirtir ve her ikisi timsahın yanından ayrılarak maymunların olduğu kafese doğru yönelirler. Fakat Ivan Matveiç timsahın yanında durmaya devam eder ve timsahın burnunu gıdıklayarak onu tekrardan poflatmaya çalışır. Elena Ivanova ve Semyon Semyoniç maymunların yanında gülüp eğlenirken duydukları bir çığlık odayı titretir. Akıl sır erdirilemeyen bir şey olmuştur, timsah birden Ivan Matveiçi yutuvermiştir hatta çiğneyerek değil büsbütün yutmuştur. Çok ilginç bir durum ki Ivan Matveiçi halen daha canlıdır, hali gayet iyidir ve dışardakiler ile sohbet etmektedir. Gerçeklikten kopuşun bir göstergesi olsa gerek ki Ivan Matveiç timsahın içinde yaşamaya başlar. Timsahın karnından dışarıyı yönetmeye çalışır. Zaten Dostoyevski, *Bir Yazarın Günlüğü*'nde yaratmış olduğu bu karakter için "…gurur düşkünlüğüyle kendine olmadık eziyetler eder; burnunu yitiren unutulmaz Binbaşı Kovalev[4] gibi budala biridir her şeyden önce. İnsanı güldürecek derecede yüce erdemlere sahip olduğuna inanmaktadır; yarı aydındır, ama handiyse kendini bir dâhi gibi görmektedir." (Dostoyevski, 2021: 33) demektedir.

Bu talihsiz olayın akabinde Elena Ivanova kadınlara özgü korku ve panikle çığlık çığlığa timsahın karnının yarılması ve Ivan Matveiç'in kurtarılması için bağırmaktadır. Bunu duyan timsahın sahibi Alman, timsahı

4 Bir sabah uyandığında burnunun yerinde olmadığını fark eden Gogol'un *Burun* öyküsünün kahramanı.

ölüp gidecek, ekmeksiz kalacak diye dövünmektedir. Bu esnada Dostoyevski'nin öyküye dahil ettiği kültürlü yabancı olarak bahsettiği adamın, Elena Ivanova'ya hitaben söylediği "Madam, böylesine gerici bir istek, gelişiminize hiçbir fayda sağlamayacağı gibi beyninizdeki fosfor eksikliğinin de bir göstergesidir. Gazetelerimizde, satirik yayımlarımızda ayıplanacaksınız!" (Dostoyevski, 2017: 14-15) sözleri Batı'yı örnek alan ve Batı'nın değerlerinden beslenenen, kendi değerlerinden uzaklaşan ve onlara yabancılaşan insanın timsalini ortaya koyar. Daha ilginci timsahın karnından seslenen Ivan Matveiç de timsahın karnının yarılmasına gönlü el vermez. Çünkü, ekonomik prensiplerin her şeyden önce geldiğine inanmaktadır (Dostoyevski, 2017: 16). Bu durum Rusya'da kapitalizmin hızla gelişmesinin beraberinde getirdiği sorunlara ve yabancılaşmaya işaret eder. Yabancılaşma, kapitalist üretim biçiminin insan üzerinde yıkıcı etkilerini ve toplumsal anlamdaki dönüşümünün ifadesidir (Ritzer, 2014:165). Esasında Dostoyevski'nin *Timsah*'ı bir yabancılaşma öyküsüdür. 19. yüzyılda ister Batı Avrupa'da olsun ister Rusya'da olsun yabancılaşma olgusu modernleşme süreci ile ilintili değerlendirilir. Bu yüzyılda modern Batı'da sanayileşme, teknoloji ve makineleşme ile birlikte yaşanan gelişmeler insan üzerinde egemenlik kurarak insanı güçsüzleştirmekte, görünmez güçlerin elinde bir oyuncağa dönüştürerek yabancılaşmaya sürüklemektedir. İnsan kendi yarattığı ürünlerin kölesi haline gelirken kendi benliğinden uzaklaşmakta, yaşamına anlam veren değerlerden kopmakta ve kalabalıklar içinde yalnızlaşmaktadır. Batı Avrupa'da modernleşme süreci içinde şekillenen yabancılaşma olgusu Rus düşüncesinde de modernleşme bağlamında ele alınır. Zira Rusya'daki durum Batı Avrupa'dan farklıdır. Rus düşüncesinde yabancılaşma olgusu modernleşmenin yarattığı sorunlardan ziyade Rusya'nın tarihsel gelişme bağlamında Avrupa medeniyetinin gerisinde kalması ve Avrupa medeniyet yoluna girmesi ya da kendine has bir rota oluşturması ile ilişkilidir. Temel sorun Rusya'nın geri kalmışlığı sorunudur ve yabancılaşma olgusu bu sorun üzerinden biçimlenir (Coşkun Karataş, 2019: 137-153). Zaten Ivan Matveiç, başına gelen bu olay sonrasında dostu Semyon Semyoniç'e onlara yol göstermesi ve ne yapacakları konusunda akıl danışması için eski kafalı, çok zeki sayılmayan fakat güvenilir biri olarak düşündüğü memur Timofey Semyoniç'e gitmesini söyler. Semyon Semyoniç, Timofey Semyoniç'in kapısını çalar çalmaz olaydan haberdar olan adam "Böyle bir olayın onun başına geleceğini hep biliyordum zaten…" der. Çünkü onun gözünde Ivan Matveiç yerinde duramayan, kibirli ve sürekli "ilerlemekten" ve buna benzer fikirlerden bahsedip duran biriydi ve nihayetinde layıkını bulmuş, "ilerleme" fikrinin insanı nereye götüreceğini görmüştür. Timofey Semyoniç'e göre Ivan Matveiç'in başına gelenler fazla eğitimden kaynaklanmaktadır. Hatta tüm ilerlemeyi savunanların başına böyle olmadık işler gelmesi mümkündür genellemesi bile yapılabilir (Dostoyevski, 2017: 20-21). Görüldüğü üzere

Ivan Matveiç, Batıcı düşünürlerin Rus değerlerinin karşısına yerleştirdikleri Batılı değerler yani rasyonalist dünya görüşü ve bu dünya görüşünün bir uzantısı olarak "ilerleme" kültünün savunucusu olarak görünmektedir. Ancak rasyonalist dünya görüşü ve ilerleme kültü yabancılaşmanın temel görünümlerini oluştumaktadır. Çünkü rasyonalist dünya görüşü insanın aklı ile her şeyi başarabileceği fikrine dayanırken birey kültünü geliştirir ve Tanrı'nın tahtına bireyi oturtur. Bireysellik, dünyevileşme ve sekülerleşme ile yan yana gelişirken geleneksel değerlerden kopuşa dayanan kendi değer ve inanç sistemini yaratır ve bunun sonucu olarak yabancılaşma kaçınılmaz olur. 19. yüzyılda "ilerleme" düşüncesine bir çeşit dini kategori gözüyle bakılmaktadır. Bu dönemde insanlığın hurafeden, efsaneden, ilkellikten teolojik düşüncelerden kurtularak bilim çağına girildiği birçok kişi tarafından büyük bir inanç ile dile getirildi. İnsanlığın artık aklın evrensel egemenliği dönemine girdiği ilerlemeyi savunanlarca sürekli olarak ifade edildi (Akt. Işık, 2018: 23-24). Buna karşı Dostoyevski insanın bir birey olarak Tanrı'nın tahtına oturtulmasına, tüm toplumsal sorunların çözümünde insan aklına ve maddi refaha duyulan sarsılmaz güvene karşı çıkmaktadır (Coşkun Karataş, 2019: 293-294).

Semyon Semyoniç ısrarla Timofey Semyoniç'i Ivan Matveiç'in kurtulması için neler yapılabileceği konusunda sıkıştırıp durmaktadır. Timofey Semyoniç'e göre sıradışı bu olayı gizli kapaklı halletmek gerekir, acele etmeye gerek yoktur, Ivan Matveiç biraz daha orda kalabilir, bekleyip ne olacağını görmek gerekir. Zaten kendisi de şu an izindedir, izni bitince soruşturma açılır, hakkında rapor tutulur. Bu süre içerisinde kendisine ücreti hazineden ödenmek şartıyla bir bakıcı tutulabilir fakat yasalar buna izin vermez. Timofey Semyoniç'in bu düşünceleri J. L. Borges'in öykü hakkındaki yorumlarını akla getirmektedir:

> Taşlama yapılarak yüceltilen, kılı kırk yaran bürokrasi Timsah'taki tamamlanmamış fantezinin temel konusudur. Öykünün ortamı düşseldir ve karabasana dönüşmek üzeredir ancak nükteli tonu, başkişilerinin değersizliği ve önemsizliği sayesinde tekrar tekrar uçurumlara düşmez (Borges, 2019: 6).

Aslında Timofey Semyoniç için anlaşılması gereken en önemli mevzu timsahın şahsi bir mülk olmasıdır. Bu nedenle ekonominin prensipleri devreye girer. Ardından Timofey Semyoniç'in ağzından dile gelen cümlelerde kapitalist sisteminin işgüzarlıklarının ortaya döküldüğü görülür. Tıpkı Ivan Matveiç gibi ona göre de ekonominin prensipleri her şeyden önce gelmekteydi, timsah şahsi bir mülktü, müşterek mülkiyet zehirdi hiçbir şeye fayda sağlamıyordu, endüstriyel gelişime ihtiyaç vardı, sermaye yaratılmalıydı, burjuva sınıfı oluşturulmalıydı, yurtdışından sermaye akışı sağlanmalıydı, yabancı şirketlere toprak satılmalıydı, yabancı şirketler aldıkları toprakları daha küçük parçalara bölmeli sonra da özel mülk olarak satmalı ya da kiraya vermeliydi, kiraları istedikleri kadar yükseltmeliy-

diler ki köylü ekmeği uğruna şimdikinin üç misli çalışsın, gerekirse kapı dışarı edilsin. Böylece hem uysal hem de aynı ücrete üç kat fazla çalışsın, yan gelip yatmasın (Dostoyevski, 2017: 24). Bir akşam önce bir kapitalistten dinlediği bu martvallardan dem vurduktan sonra Timofey Semyoniç bunlar üzerinden Ivan Matveiç için bir yol haritası çizer, mevcut bu durumu kârlı bir sermaye kazancına dönüşmesini amaçlamaktadır.

> Biz burada yabancı sermayeyi yurdumuza getirmeye çalışıyoruz fakat şunu düşünün: Timsahın sahibi yabancının, ülkemize getirmiş olduğu yatırım, Ivan Matveiç sayesinde ikiye katlandı. Bizse yabancı yatırımcıyı korumak yerine, getirmiş olduğu ilk sermayenin –yani timsahın- karnını yarıp açmayı teklif ediyoruz. Olacak iş mi bu? Bana soracak olursanı, anayurdun gerçek evladı Ivan Matveiç, bu yabancı timsahın değerinin kendisi sayesinde ikiye hatta üçe katlanmış olmasından ötürü gurur duymalıdır. Memleketimize yabancı sermaye için çekici kılan bir iştir bu. Bir kişi başarılı olursa başkası da timsah getirir, bir üçüncü kişi; iki, üç, dört timsahla birlikte gelir; sermaye de onlarla birlikte artar. Alın size burjuva! Bu işlerin teşvik edilmesi gerekir (Dostoyevski, 2017: 25).

Timofey Semyoniç'in Ivan Matveiç'ten olağanüstü bir fedakârlık beklediği bellidir. Ona kalsa Ivan Matveiç'in acele etmesine gerek yoktur, timsahın içinde biraz daha kalabilirdi. Nasıl olsa bir şekilde herkes onun bir timsahın içinde yaşadığını öğrenecektir. Ünü her yere yayılacaktır, yerli-yabancı birçok insan onu görmek için epeyce bir para verecektir ve ülkeye döviz girdisi olacaktır (Dostoyevski, 2017: 26). Yani Ivan Matveiç ne yaparsa yapsın kapitalist düzenin elinden kurtulamayacaktır, bir kere sistemin ağlarına takılmıştır. Kara mizah bu ya, bulunduğu yerde hiçbir şey yapamayacak durumdayken mevcut sistem ondan ülkesine para akışı sağlaması beklentisi içindedir. Burada kapitalizmin etkisi altındaki toplumlarda insanların birbirleriyle olan ilişkilerinde duygusal bağlardan ziyade maddiyatın daha çok belirleyici olduğu gözden kaçmaz. Kapitalist toplumlardaki insanın makûs talihini değerlerinden Weber'e göre kapitalizm insanı duygusal özelliklerinden koparmakta, soğuk ve katı bir varlığa dönüştürmektedir. İnsan her türlü şahsiliğini kaybetmekte ve insanlıktan uzaklaşmaktadır (Weber, 1996: 97). Meydana gelen bu felaketin bir umut kapısı olarak algılanması insanın kapitalist sistem içinde bir nesneye dönüştüğünü gösterir. Rus filozof Bahtin de bunun altını çizerek Dostoyevski'nin tüm yapıtlarının başlıca duygusal itkisinin; insanlar arası ilişki ve etkileşim ile insani değerlerin kapitalist düzenek içinde şeyleymesine bir karşı çıkış, eleştiri ve mücadele olduğunu söylemektedir (Akt. Kete Tepe, 2019: 534). Öyle ki sanki bir timsahın karnında olduğunu unutmuşçasına Ivan Matveiç'in kendisinin de kendisinden büyük beklentileri vardır. Kendisini ziyarete gelen insan seli onu iyice coşturmuştur, daha çok ziyaretçi geleceğine dair umutludur, hatta üst tabakadan insanların gelmesini beklemektedir. Ziyaretçi akını yaşanması kesesini doldurduğu için timsa-

hın sahibi Alman'ı da mutlu etmiştir. Timsahı, Ivan Matviç'i yuttuğunda timsahının öleceğinden hayıflanan Alman şimdi çok para kazanağı için sevinçlidir, timsahına karşılık albay rütbesi bile istemektedir. Gel gör ki en çok mutlu olan Ivan Matveiç'tir. Timsahın karnında olmayı bir fırsata çevirmenin planlarını yapmaktadır. "Bu tecrübeden edindiğim deneyimleri anlatacak, kadere boyun eğmenin mükemmel bir örneğini göstereceğim onlara. Burayı, insanlığı eğiten bir kürsü olarak kullanacağım diyebilirim. İçinde bulunduğum canavar hakkında verebileceğim biyolojik bilgiler bile paha biçilmeyecek kadar değerlidir. (…) Burada insanlığın ıslahı üzerine kafa yorabilirim. Bu timsahın içinden artık gerçeklik ve ışık yayılıyor. Kendime ait, benim gurur kaynağım olacak yeni bir ekonomi kuramı geliştireceğim." (Dostoyevski, 2017: 32) demektedir. Karısına yönelik planları da mevcuttur. Karısı evde misafirleri ağırlayacak, toplantılar yapacaktır. Timsah, bir kafesin içinde bu toplantılara getirilecektir. Kendisi de burada üst düzey yetkililere geliştirdiği fikirleri anlatacaktır. Bundan kârlı çıkacağından çok emindir. Ivan Matveiç her şeyin şu timsahın bir lokmasıyla yoluna giriverdiğini düşünmektedir. Her sözü dinlenecek, ağzından çıkan her kelimenin üzerine düşünülecek, ezberlenecek, gazetelerde yayımlanacaktır. İnsanlar kim olduğunu görecek, bir canavarın içinde ne büyük bir değeri yitirdiklerini anlayacaklardır (Dostoyevski, 2017: 33). Dostoyevski, insanın kapitalizmin aynasında nasıl yansıdığını göstermek ister. Yaşadığı gerçeklikten koparak hayali bir varoluşa sığınan insanın durumunu ele alır. Yaşamın sermaye üzerine kurulduğu, sermaye çoğaltmanın ve istiflemenin mutlulukla bir tutulduğu, sermayederin kesesinin daha çok dolmasına hizmet edildiği, bu uğurda birilerini kurban etmekten sakınılmadığı, paraya tapınıldığı, sevgi ve dayanışmanın yerini kâr elde etme hırsının aldığı bir sistemde kendine yönelik amaçlardan uzaklaşan insanın yabancılaşmadan kalabilmesi gerçekten büyük bir meziyettir.

Ivan Matveiç'in başına gelen bu enteresan olayın gazetelere yansımasıysa hiç de onun beklediği gibi değildir. Gazeteleri okuyan Semyon Semyoniç haberlerin anlamsızlığı karşısında hayrete düşmüş şok geçirmiştir. Gazetenin biri timsahın Ivan Matveiç'i yutmasının aksine onun timsahı bir güzel midesine indirdiğini yazmaktadır. Ivan Matveiç'in bu davranışını yeni bir endüstrinin doğuşu olarak kutlamaktadır. Bu nedenle çok geçmeden ülke yüzlerce timsahla dolacaktır ve bu timsahlardan her türlü istifade edilecektir. Timsahlar hoş ve leziz bir besin kaynağı olmanın yanında çocukların doğal bilimler tarihi dersinin canlı konukları olacaktır, hanımların eğlencesi haline gelecektir, derisinden türlü türlü çantalar, kutular, kılıflar yapılacaktır. Kapitalizmin acı yüzü gazete haberinde kendini göstermektedir. Kâr elde etmeyi esas alan kapitalist sistemin bir sömürü unsuruna dönüşmesi sözkonusudur. Kapitalizmin egemen aklı, yani araçsal akıl, dünyanın ve insanların nasıl sömürülebileceğini

merkeze koyan, değerleri bilgi ve yaşam açısından önemsizleştiren bir anlayıştır (Marshall, 1999: 180). Kapitalizmde insanların isteklerini ve ihtiyaçlarını karşılamak için değil de kâr elde etme hırsı üretimi tetikler. Diğer bir gazete ise Ivan Matveiç'ten küstah bir ziyaretçi olarak bahsetmektedir. Habere göre timsahı görmeye gelen bu küstah ziyaretçi paldır küldür timsahın ağzından içeri atlayıvermiş ve zavallı timsah onu yutmak zorunda kalmıştır. Olayı bu şekilde aktaran gazete bunu Batı'ya karşı bir utanç nişanesi olarak yorulmaktadır. Gazeteye göre pervasız Rus tabiatı yine kendini göstermiştir. Gazete, Avrupa mimarisi, Avrupa bulvarları, Avrupa mimarisiyle inşa edilmiş evler bir yana halen daha yılların eskitemediği geleneklerden uzaklaşamamadan yakınmaktadır (Dostoyevski, 2017: 48-50). "Evlerimiz yeni olsa da, eğilimlerimiz hâlâ çağ dışı…" demektedir (Dostoyevski, 2017: 51). Dostoyevski, Semyon Semyoniç'in ağzından "Tanrı aşkına! Ivan Matveiç'e üzüleceklerine timsaha üzülüyorlar! Ne olmuş? Vahşi de olsa bir memeliye acıyorlar. Avrupa'ya yetişmeliyiz değil mi? Onlar da timsahları çok severler. He-he-he!" dedirterek Batı hayranlığını ve Batı'ya yaranmaya çalışanları eleştirmektedir. Dostoyevski her ne kadar arzu ettiyse de tarihsel bir fenomen olarak Rus Batıcılığını sistematik bir biçimde ele alamamıştır fakat Avrupa'nın Rus toplumunun hayatındaki yansımalarına ilişkin gözlemlerini yazılarında rastlamak mümkündür (Ward, 2018: 31). Şöyle ki 18. yüzyıldan itibaren değişim rüzgarları esmeye başlayan Rusya'da 19. yüzyıla gelindiğinde bir ucu Batı'yı örnek alan Batıcı, diger ucu yerel özellikleri öne çıkartan ve yücelten Slavcı yaklasimlar ortaya çıkmıştır (Güler, 2005: 155). Böyle bir atmosferde Dostoyevski'nin düşünceleri Sibirya sürgününe kadar olan döneminde Batıcılık etkisi altında şekillenir. Sibirya sürgününden dönüşte ise kendisini de yetiştirmiş olan Batılı fikirleri eleştirir, Rus geleneğiyle bütünleşir. Çünkü sürgündeyken Rus Batıcıları aracılığıyla benimsediği Avrupa liberalizminin ve Avrupalı yaşam tarzının halkla kendisi arasında bir uçurum oluşturduğunun farkına varır. Ayrıca Sibirya'daki gözlemleri ona burjuva liberalizminin ve Batı rasyonalizminin insanın sırlarını anlamada yetersiz kaldığını göstermiştir (Ayas, 2010: 57-58). Bu nedenle Sibirya'dan dönüşünden hayatının sonuna kadar onun meşguliyetini Rus Batıcılığının eleştirisi oluşturmaktadır (Ward, 2018: 63). Özellikle 1860'lı yıllarda yapmış olduğu Avrupa ziyareti Batı'ya yönelik nefretinin iyice güçlendirmiştir. Troyat'ın bu hususta Dostoyevski ile ilgili yapmış olduğu tespit çok anlamlıdır. "Dostoyevski, Batının bütün milletlerinden nefret eder; Batı ile alay eder. İsviçre'de Fransa yahut Almanya'da yaşamağa mecbur olunca boğulur. Rusya'yı terk edince onca her şey boş ve manasızdır." (Troyat, 2004: 233)

Dostoyevski'nin diğer eserlerine kıyasla alışılmadık bir üslup ve dille yazmış olduğu bu eseri ile o dönemlerde Sibirya'da sürgün hayatı yaşa-

yan devrimci demokrat kimliği ile tanınan Nikolay Çernişevski'yle dalga geçtiği söylentileri yayılmıştır. Bu söylentilere göre Çernişevski'nin mahkûmiyet dönemindeyken bile *Nasıl Yapmalı?*[5] isimli eseri aracılığıyla halka seslenmeye çalışma çabaları, Dostoyevski'nin *Timsah* isimli öyküsünde ele alınmıştır. Dostoyevski'nin, timsahın karnındayken dahi sürekli etrafındakilere seslenme ve onlarda farkındalık yaratma arzusu içinde olan Ivan Matveiç ile Çernişevski arasında bir benzerlik kurmuş olduğuna inanılmaktadır. (Ay Karakuş, 2020: 36-37). *Timsah* öyküsünün bir alegori olduğu, Çernişevski'nin sürgün hikayesini anlattığı, onun alaya alındığı ve kirli çamaşırlarının dökülmek istendiği düşünülmektedir İlk başta bu söylenenlere bir anlam veremeyen Dostoyevski daha sonra bu dedikoduların aslı astarını öğrense de işin üstüne gitmeyi gereksiz bulmuştur. Fakat bu lakırtılar dilden dile dolaşınca ve kamuoyunda güçlenip yaygınlaşınca Dostoyevski pişmanlık yaşar. Çünkü eserdeki timsah, Sibirya'yı simgeliyormuş. Kendine güvenen, gelgeç düşünceli memur, Ivan Matveiç, Çernişevski'ymiş. Bütün dünyaya yol göstereceğinden, bir şeyler öğreteceğinden çok umutlu bu adamın despotça davrandığı, zayıf karakterli arkadaşı, Semyon Semyoniç, Çernişevski'nin dostlarından birisiymiş. Dostoyevski'nin söylemeye dili varmasa da bir sürü pislik açıklama diyerek cümlesini yarıda bıraksa da memurun güzel ve dul kalmış gibi sevinen aptal karısı da Çernişevski'nin karısı olarak nitelendirilmiştir. Eski bir sürgün ve kürek mahkumu olan Dostoyevski'nin, kendisi gibi bir talihsizin sürgününe sevindiğini ve bunun üzerine yergi tarzında bir öykü yazdığnı düşünmeleri Dostoyevski'yi çok incitmiştir. Kimbilir belki bu yüzden bir gün mutlaka bitireceğim dediği öyküsünün ikinci bölümünü yazmamıştır (Dostoyevski, 2021: 34-36).

2. Fantastik Bir Öykü: *Gülünç Bir Adamın Düşü*

Dostoyevski, "fantastik bir öykü" (Dostoyevski, 2021: 771) olarak nitelendirdiği *Gülünç Bir Adamın Düşü*'nü 1877 yılının nisan ayında *Bir Yazarın Günlüğü* isimli kendi dergisinde yayınlamıştır. Dostoyevski, öyküsünü adını belirtmediği kahramanın ağzından anlatır, öykünün kahramanı da anlatıcısı da aynı kişidir. Öyküde bahsedilen gülünç, komik bir gülünçten ziyade tuhaflığı temsil etmektedir. Öykünün kahramanı kendi durumundan habersiz değildir. İçinde yer aldığı gülünçlüğü delilik şeklinde tasvir etmektedir. Dünyada varoluşunun anlamsız olduğunu ve ölümün bu anlamsızlığı yok edeceğine inanmaktadır. Uzun zamandır içinde bulunduğu kasvetli hayata son vermeyi düşünmektedir. Planladığı

5 Çernişevski bu eseri ile içinde yaşadığı dönemde kendi neslinin insanlarına nasıl yaşanması gerektiğini açıklamaya çalışarak onlar için "bir hayat ansiklopedisi" yaratma düşüncesiyle bu eseri kaleme almıştır. Eserinde içinde bulunduğu toplumun mevcut düzenle yönetilmesinin yanlış olduğunu savunur ve bunun yerine düşlerindeki ideal toplum düzenini ele alır. Romanın ana konusu, Rusya'ya yeni bir kan akışını sağlayacak olan "yeni insan" tiplerini tanıtmak ve değişen toplum düzeni sonrasında hayatın nasıl olacağını anlatmaktır (Bkz. Sütcü, 2020).

bu tasavvuru eyleme dönüştürmede kararlıdır. Kendisini öldüreceğini düşündüğünden sekiz yaşındaki bir kız çocuğunun yardım çığlıklarına bile duyarsız kalır. Ev sahibesinin kiraladığı odalardan birinde yalnız yaşamaktadır. "Ben gülünç bir adamım. Şimdi de deli diyorlar bana." (Dostoyevski, 2021: 771) diyerek başlayan öykü varoluşun dehlizlerinde sıkışıp kalan bir adamın sıradışı sayılabilecek deneyimleri sonucu uyanışını konu edinmektedir. Dünyadaki her şeyi değersizleştiren bu gülünç adam, git gide saçma duygusunun esiri olmaktadır. Çünkü kendisini içinde yaşadığı dünyadan uzaklaştırmakta ve yalnızlaşmaktadır. A. Camus'ye göre insanın içinde bulunduğu yalnızlık, saçma duygusunun ortaya çıkmasına zemin hazırlayan durumlardan biridir. İnsanların bu dünyada tek başına olması, kendine, dünyaya ve başkalarına karşı yabancı oluşu ve başkalarıyla ayrılığının keskin bir biçimde bilincine varılması saçma duygusunun farkına vardırır (Gündoğan, 1997: 67). Zaten gülünç adam, tam da bunu söylüyordu, kendisinin diğer insanlardan farklı olduğunu ve bu gerçeği sadece kendisinin bildiğini, diğerlerinin ise bunu anlamadığından yakınmaktadır. Gülünç adama göre kendisi her zaman tuhaf ve farklı biridir, bunun doğuştan olduğunu sanıyordu. Fakat kendisi bu farklılığı ilk çocukluk yıllarında hissetmiştir. Okul yılları ona bu farklılığını daha belirgin sezinlemesini sağlamıştır. Hatta üniversite biliminin, bu tuhaflığının kanıtı olarak icat edildiğini düşünmektedir. Yıllar geçtikçe gülünç, farklı ve tuhaf olduğu bilinci onda iyice güçlenmiş ve bunu birine itiraf edememesi üzerinde bir yüke dönüşmüştür. Zamanla yüreğinde yoğunlaşan korkunç acı onu durulmasına neden olmuştur. Bu acı, onu her şeyin boş olduğu inancına götürmüştür.

> Evet, birden dünya varmış yokmuş, benim için fark etmediğini hissettim. Bütün benliğimle çevremde hiçbir şey olmadığını işitmeye, duyumsamaya başladım. Her şeye rağmen, başlangıçta, geçmişte, pek çok şey varmış gibi görünüyordu bana; gelgelelim sonra geçmişte de hiçbir şeyin olmadığını anladım, nedense öyle görünmüştü. Yavaş yavaş hiçbir zaman hiçbir şeyin olmayacağına inandım. Ve bu andan sonra birden insanlara öfke duymayı bıraktım; onları neredeyse fark etmemeye başladım. Doğru bu entipüften şeylerde bile kendini göstermeye başlamıştı: Sözgelimi yolda yürürken insanlara çarptığım oluyordu. Dalgınlığımdan falan değil. Düşünecek neyim vardı ki? O zamanlar düşünmeyi tam anlamıyla bırakmıştım: Benim için hepsi birdi. Hiç değilse sorunlarımı çözseydim; bir tekini bile çözememiştim; çok muydu? Fark etmiyordu benim için ve böylece sorun filan kalmadı (Dostoyevski, 2021: 772)!

Gülünç adam giderek dünyadan uzaklaşmakta ve dünyaya yabancı hale gelmektedir. Son zamanlarda kendisi için artık hiçbir şeyin öneminin kalmadığının farkına varması onu intihar fikrine götürmüştür. Üstelik beş parasız olmasına rağmen bunun için bir tabanca bile satın almıştır. Yağmurlu, soğuk ve kasvetli bir akşam evine dönerken bulutların ara-

sında gördüğü bir yıldız kendisini öldürme düşüncesini güçlendirmiştir. Bu yıldızın kendisini neden etkilediğini bilmese de bu gece kendisini öldürecektir. Yolda aylak aylak yürürken sokaktaki bütün gaz lambalarını söndürseler, bunun onu rahatlatacağını düşünmektedir. Çünkü lambalar nesneleri aydınlattığından içini daralttığını dile getirmektedir. Bu haliyle gülünç adam, Sartre'ın *Bulantı*'sındaki dış dünyadan tiksinen, midesi bulanan Roquentin'i akla getirmektedir. Giderek dünyaya yönelik tiksintisi artan Roquentin'de de gün ışığında nesnelerin farklı görünmeleri huzursuzluğa neden olmaktadır. "Bulantı" kavramı ile Sartre insanın dünya karşısındaki durumunu ifade etmektedir. Dünyanın kendinde-varlığı insana bulantı duygusu verir. Sartre için varlık, kendinde olandır, ne ise o'dur ve ne ise o olarak orada öylece anlamsız durur. Kendi başına bir şey olmamasının bile onun için imkanı yoktur. Eğer bilinç yoksa varlık, kendinde olmaktan öte bir şey değildir. Ona değişiklik katan bilinçtir. Bilinç ise kendi-için varlıktır, ne ise olmayan ve ne değilse o olandır. Hiçlikle ortaya konur. Hiçlik ile her zaman olduğu şeyin ötesine geçerek var olur. Kendinde-varlık olduğu şey olması için hiçbir gayreti yoktur. Sözkonusu insan olduğunda insan bir var olma telaşı içindedir. Sartre, *Varlık ve Hiçlik* adlı eserinde ele aldığı bu felsefi alt yapıyı *Bulantı*'da ete kemiğe büründürür. Roquentin, ilk kez denizde taş kaydıran çocuklara öykünerek onlar gibi taş kaydırmak için taşı eline aldığı anda birden bırakmasıyla farkına vardığı bu tiksinti sonraları daha da kötü bir hal almaya başlar. Bu, varoluşun saçmalığına dair bir bulantıdır, kendinde-varlığın anlamsızlığına karşı bir bulantıdır. Bu bulantı sayesinde insan, varlıkların kendiliğinden varoluşlarının anlamsızlığından uzaklaşarak bilinçli bir varlık haline gelir.

Gülünç adam tam gökyüzünü seyre dalmıştır ki küçük bir kız çocuğu onu dirseğinden yakalar. Küçük kızın titreyen sesinden ne dediği anlaşılmasa da "anacığım, anacığım" diye bağırmasından annesi için yardım istediği bellidir. Küçük kız, gülünç adamın peşine takılır, onu takip eder fakat gülünç adam onu başından savmaya çalışır. Küçük kız çaresizliğin verdiği ısrarla onu bırakmamaya niyetlidir. Sabrı tükenen gülünç adam ayağını sertçe yere vurarak küçük kıza bağırır. Aniden gülünç adamı bırakan küçük kız can havliyle kendini karşı kaldırıma atar ve başka birine yapışır. Küçük kızı sokak ortasında bırakan gülünç adam beşinci kattaki dairesine çıkar. Bitişik daireden her zamanki gürültüler gelirken mumunu yakar ve masasının başına oturur. Satın aldığı tabancayı çıkarır, önüne koyar, bu gece kesinkes kendisini vuracaktır. Fakat o küçük kız kafasını karıştırmıştır. Küçük kız, onun için hiçbir şey bir şey ifade etmese de acıyı duyumsayabiliyordu. Dünyayı takmadığı halde neden acıyı hissediyordu? Aslında o küçük kıza acımıştı, ona yardım edebilirdi, peki neden yapmamıştı bunu? Kendisiyle bir iç mukameye girişir. Bu noktada Dosotyevs-

ki'nin öykünün bazı kısımlarında iç konuşma tekniğine sıklıkla başvurulduğu görülmektedir.

> Aynı gece hayatıma son vermeye karar verdiğime göre, öyleyse dünyadaki her şeye şimdi eskisinden daha çok boş vermem gerekiyordu; işte bu vardığım sonuç yüzünden sinirlenmiştim. Peki, neden birden her şeyi umursamadığımı, kıza acıdığımı hissetmiştim? Zavallı kıza çok acıdığımı hatırlıyorum; benim durumumda olan biri için son derece inanılmaz, tuhaf bir acıydı bu. Doğrusu o anki duygumu kelimelerle tam anlatamıyorum, ama masada otururken evde de peşimi bırakmamıştı bu duygu ve uzun zamandır duymadığım bir öfkeye kapıldım. Düşünceler peş peşe akıyordu. Eğer sıfırı tüketmemiş bir insansam, bir hiç haline gelmedikçe yaşıyor olduğum, öyleyse acı çekebileceğim, sinirlenebileceğim ve davranışlarımdan utanç duyabileceğim açıkça görülüyordu (Dostoyevski, 2021: 775-776).

Gülünç adam hayatına son vermekle tam anlamıyla yok olacaksa, salt bir hiçliğe karışacaksa küçük kızın onun için ne önemi vardı, utançtan ya da dünyada olup bitenlerden ona neydi? Onu böyle düşündüren hiçbir şeyin bir anlam ifade etmeyeceği bilinci miydi? Tabii ki acıma duygusuna sahip olmayışı da değildi. İnsanlık dışı bir alçaklık yapacaksa şimdi yapmalıydı çünkü iki saat sonra hayatına son verdiğinde her şey sona erecekti. Acaba sona erecek miydi? Yoksa hayat ve yeryüzü sadece kendisine mi bağlıydı? Gülünç adam dünyanın sadece kendisi için yaratıldığından emindir. Kendini öldürecekti ve dünya onun için artık olmayacaktır. Onun için bütün dünya, insanlık yalnızca kendisidir. Gülünç adam derin düşüncelere dalmışken kafasına üşüşen sorular onu bambaşka bir yöne çevirmiştir. Daha önce Ay'da ya da Mars'ta yaşamış olsaydı, yüz kızartıcı bir şey yapıp utandırılıp alçaltılsaydı ve ardından kendini dünyada bulmuş olsaydı, o yaptıklarını anımsayabilseydi, bir daha geri dönmeyeceğini bilse bile dünyadan Ay'a baktığında acaba yaptıklarını umursayacak mıydı, onlardan utanacak mıydı? Gülünç adamın zihnini kurcalayan sorular ona, hayat anlamsız ve boşuna ise kendisini öldürmenin ya da başka dünyaya duyulan özlem ile absürd/saçma duygusunu ortadan kaldırmanın gelgitlerini yaşatmaktadır. Öyle görünüyor ki havada uçuşan sorular çözülmek için onu beklemektedir. Bu sorular onun intiharını engellemişti yani küçük kız gülünç adamı ölümden kurtarmıştı. Kendini vurma işini bir kenara bırakmış olmalı ki farkında bile olmadan uyuya kalır, bir düş görür ve bu düş, onun gerçeği görmesi için bir vesile olur. Dostoyevski öyküsünde düş izleğini kullanarak zihinsel bir portreyi kelimlerin gücüyle ortaya çıkarmaya çalışmıştır.

> Bana gerçeği bildirdikten sonra düşmüş değilmiş, fark eder mi? Bir kere gerçeği görmüşseniz ve öğrenmişseniz, uyuyor olsanız da yaşasanız da onun gerçek olduğunu ve başka da bir şey olmadığını bilirsiniz. Ee, düş olsun varsın! Öve öve bitiremediğiniz hayatı intiharımla söndürmek iste-

miştim, ama ah o düşüm, o düşüm!... Bana yüce, yepyeni güçlü bir yaşamı bildirdi (Dostoyevski, 2021: 777).

Tarihsel süreçte pek çok kültüre kaynaklık eden düşler üzerinde birçok çalışma yapılmıştır. Bu çalışmanın en önemlisi Sigmund Freud'a aittir. Freud'a göre çocuklukta akıldışı durumlar ve cinsel arzular düş yoluyla hayali bir biçimde tatmin edilir. İlk başta nevrotik hastalıkların nedenlerini tespit etmek için hareket eden Freud, zaman içinde düşlerin herkes içim geçerli bir olgu olduğunu farketmiştir (Fromm, 2003:101). Mısır, Roma, Hint, Çin gibi eski medeniyetlerde; Hristiyanlık, Musevilik, İslamiyet gibi dinlerde de önemli bir yere sahip olan düşler, bilim adamları ve filozofların da dikkatini çekmiştir. Nitekim Sokrates düşlerin vicdanın sesi olduğunu ve ciddiye alınması gerektiğini savunmuştur. Düşlerin felsefi ve bilimsel açıdan önemi olduğu kadar edebiyatta ve sanat dallarındaki yeri de yadsınamaz. Edgar Alan Poe, Gabriel Marquez, Paul Valery, Mehduh Şevket, Sait Faik gibi pek çok sanatçı düşleri sanatsal imkân olarak eserlerinde sıkça kullanmıştır. Yazarlar tutkunlarını, isteklerini, düşüncelerini düş yoluyla okuyucuya yansıtır. Bu bağlamda Dostoyevski de öyküde karakterin gördüğü düşü ölümle ilgili düşüncelerinin, korkularının ve tahminlerinin bir yansıması olarak kullanmıştır. Düş, bilinen ve bilinmeyen arasında yer alan bir köprü konumundadır. Kişi, düş ile gerçek dünyadan uzaklaşarak metafizik gerçeklikle ilişki kurar. Bu açıdan bakıldığında gülünç adam aynı şekilde gerçeklikten sıyrılarak farklı bir âleme geçiş yapmaktadır.

Birden silahı eline alan gülünç adam onu kalbine doğrultur ve düşünde kendi vurur, böylece özlemini çektiği yaşama kavuşmuş olur. Her şey çok sahicidir. Tetiği çekmesiyle tepeden tırnağa sarsılmış, tüm dünyası kararmıştı, ne görüyor ne duyuyor, sert bir şeyin üzerinde boylu boyunca yatıyordu. Komşularının başında çağrışmaları, tabutta taşınarak götürülmesi, toprağa verilmesi ve mezarda yalnız kalışı ile gülünç adam artık gerçekten öldüğünden emindir. Ölmünün ardından ne kadar zaman geçtiğini bilmezken ansızın kapalı olan tabutundan gözlerine su damlaları sızar ve kendini vurduğu yerde bir acı hisseder. Bu durum onu öfkelendirir ve başına gelenlerin suçlusu olduğunu düşündüğü yüce kudrete seslenir: "Sen kim olursan ol, eğer varsan ve şimdi olanlardan daha akla yatkın bir şeyler varsa, ne olur burada gerçekleşmesine izin ver" (Dostoyevski, 2021: 779) demesi akıl yoluyla bağlantı kurmaya çalıştığı dünyada olduğu gibi halen daha akla uygun bir anlam arayışı içinde olduğunu göstermektedir. Çünkü insan akıllı bir varlıktır. İnsanın akla sahip olmasından dolayı kendisi ve dünya için bir anlam arayışındadır. Ama bu anlam arayışında insan, dünya karşısında aciziyetini fark eder. Kendisi ile dünya arasında anlamlı bir ilişki kuramamanın güçlüğünü yaşar. Kendisi ile dünya arasında bir ilişkisizliğin, bir uyumsuzluğun olduğunu görür.

Bir süre sonra meçhul bir varlık gülünç adamı mezarından alarak yeryüzünden uzaklarda bir boşluğa doğru götürür. O, bununla ölümün ötesinde de bir hayat var diye düşünmeye başlar. Aslında kalbine ateş etmekle tam bir yok oluş bekliyordu. Gülünç adam gizemli yol arkadaşıyla karanlık ve ıssız bir boşlukta hızla ilerleyerek bir yere gelirler. Ne kadar zaman gittiklerini hatırlamıyordu. Onun için her şey tıpkı, zamanı ve mekânı, var oluşun ve aklın yasalarını atlayıp geçtiğin, sadece yüreğinin hayal ettiği noktalarda takılıp kaldığın düşler gibi gerçekleşiyordu. Belki de özlemini çektiği şey de budur. Zaten aklıyla yaşadığı dünyayı kavramaya ve anlamaya çalışması onda akıl ile dünya arasında aslında bir uçurumun olduğu deneyimini sunarak absürd/saçmaya yol açmıştır. Gelirken geçtikleri yerler onun için çok tanıdıktır: bildik takım yıldızları, güneş, okyanus, Avrupa'nın sınırları. Ve nihayat gizemli yol arkadaşı onu bırakır. Bırakıldığı yer ona Yunan takımadalarını oluşturan adalardan biri ya da bu takımadalara bitişik anakaranın kıyısında bir yermiş gibi geldi. Burası yeni bir dünyadır ve buradaki her şey aynı dünyadaki gibidir. Ancak bir farkla;

> Yüce, kutsal bir şölenle ve nihayet ulaşılmış bir utkuyla parlıyordu her yer, zümrüt yeşili dingin bir deniz usul usul kıyılara vuruyor, handiyse bilinçli bir sevdayla öpüyordu kıyıları. Renk renk çiçeklerle kaplı harika ağaçlar bütün ihtişamıyla dikiliyordu; gür yapraklı, huzur veren, kulağı okşayan hışırtılarla aşk sözcükleri fısıldıyormuş gibi beni selamladıklarına emindim. Çimenler parlak mis kokulu çiçeklerle ışıldıyordu. Kuşlar sürü halinde gökyüzünde uçuyor, hiç ürkmeden gelip gelip omzuma, kollarıma konuyor, sevimli, titreşen kanatlarıyla sevinç içinde bana dokunuyorlardı (Dostoyevski, 2021: 781).

Gülünç adam burada "güneşin çocukları" dediği mutlu insanları görür. Onun için burası cennetten düşüşle kirletilmemiş dünyadır. Âdem ve Havva'nın günahlarıyla kirlenmemiştir, bu insanlar günah nedir bilmiyorlardı. Buradaki insanlar tıpkı efsanelerde anlatıldığı gibi Âdem ve Havva'nın yaşadığı cennet gibi bir yerde yaşıyorlardı, buranın her tarafı cennettir. Gülünç adam bu cennette bir şey fark etmiştir. Güneşin çocukları dünyalıların bilimine sahip değildir. Bilim, burada dünyadakinden farklı bir çeşit duygu yoluyla karşılanıyordu. İnsanların istekleri de çok farklıdır. Hiçbir şeyi arzulamıyorlar, huzur doluydular, dünyalıların hayatı anlamaya çalıştıkları gibi bir çabaları yoktu, dolu dolu yaşamları vardı. Gülünç adam nasıl olduğunu pek anlamasa da güneşin çocukları kendilerine has biliş ve kavrayışa sahiptir. Dünyalıların bilimi hayatın ne olduğunu anlatma arayışına girer ve insana yaşamayı öğretmek için hayatı kavrama derdindedir. Güneşin çocukları bilim olmadan da nasıl yaşayacaklarını biliyorlardı. Gülünç adam onların bu yüce ve derin anlayışlarına hayran kalmıştır. Çünkü onlar bilimin dünyaya anlam sunmasına inat yaşayarak yaşama anlam ve değer katmaktadır. Gülünç adam dünyalıların bilimin gereklerine uygun sürdürdüğü yaşamın mekanikliğinin eninde sonunda

yabancılaşmaya ve absürd/saçma duygusunun derinden hissedilmesine yol açacağının farkındadır. Ayrıca o, burada dünyadakinden çok farklı bir yaşamın olduğunu görür ve böylesi bir yaşama imrenerek bakar. Çocuklar gibi hareketli ve neşeli insanlar, güzel şarkılar söylenmekte, ormanlarda dolaşılmakta, doğal ve hafif yiyeceklerle beslenilmekte, aşk kapılarını çalmakta, çocuklar doğmakta, kösnül duygu taşkınlıklarından uzak durulmakta, aralarında kıskançlık ve sürtüşme yok, hastalık yok, sessiz ve sedasız ölüme yolculuk var, tapınak yok, inanç yok ve daha neler neler… Hayatın doluluğu karşısında gülünç adamın soluğu kesilmişti. Fakat bu muazzam uyum, birlik, beraberlik, sevinç, neşe gülünç adamın onları yozlaştırması ve yaşamlarını altüst etmesiyle berbat olur. Gülünç adam orada işlenen ilk günahın nedeni olmuş, daha önce mutlu ve günahsız olan bu yere mikrobu bulaştırmıştır. Güneşin çocukları yalanı öğrenirler ve yalanın cazibesine kapılırlar, kösnül duyguların esiri olurlar ve kıskançlığa, acımasızlığa kurban giderler, birbirlerinden ayrı düşerler, birbirlerine düşman olurlar, utancı bir erdem yaparlar, hayvanlara eziyet ederler, aralarında çıkar mücadeleleri başlar, farklı dilleri konuşurlar, birbirlerinden iyice koparlar, kötülük, kibir, zorbalık, suçlar, kölelik, savaşlar… Artık onların bilimleri de vardı. Bilim sayesinde gerçeği arayıp bulacaklarına inançları sonsuzdur. Eski mutlulukları çok geride kalmıştı. Onlara tüm bu mikrobu, ahlaksızlığı, yalanı gülünç adam bulaştırmıştır. Bu yüzden kendisini suçlu hissediyor ve lanetliyordu. Güneşin çocuklarına kendisini öldürmeleri için yalvarıyordu. Bu yürek daralmasıyla gülünç adam düşünden uyanıverir. Müthiş bir şaşkınlık içindedir, kendine geldiğinde önünde dolu duran tabancayı kendinden uzaklaştırır. Çünkü gülünç adamın içinde büyük bir yaşama umudu yeşermiş, intihardan vazgeçmiştir. İçinde bir hakikat belirir ve bunu herkesle paylaşmak ister.

> Herkes aynı yöne gidiyor, hiç değilse buna çaba gösteriyor, bilgesinden en pislik soyguncusuna kadar, yalnız yolları farklı… Eski bir gerçek bu, ama burada yeni olan şu: Artık yolumu şaşıramazdım, çünkü gerçeği gördüm. İnsanların güzel ve mutlu olabileceğini gördüm ve biliyorum. Dünyada yaşama becerilerini yitirmedikten sonra kötülüğün insanoğlunun doğal davranışı olduğuna inanamam (Dostoyevski, 2021: 789).

Gülünç adam, Camus'ye benzer şekilde insanın absürd/saçmadan kaçamayacağına göre çıkış yolu olarak insanın yaşayabildiği kadar çok yaşaması gerektiği sonucuna ulaşır. Camus umut, intihar ve başkaldırı kavramları ile absürd/saçmadan kaçış yollarını değerlendirir. Gülünç adamın içinde bulunuğu durum Camus'un penceresinden ele alınacak olursa gülünç adam, kendi hayatının gülünçlüğünden yola çıkarak ulaştığı hiçbir şeyin bir öneminin olmadığı düşüncesi onu insanda temel bir duygu olan absürd/saçma ile yüzleştirir. Absürd/saçma duygusu insanın dünyadan kopmasıyla ve insanın dünyaya yabancılaşmasıyla açığa çıkmaktadır (Erdem, 2015: 189). Absürd/saçmanın bilincine varan birey bu

durumun üstesinden gelmek için yaşadığı kaderden öç almak ister. Bunu başkalarına zarar vermekten ziyade intihar ederek yapmak ister (Gündoğan, 1997:86). Bu nedenle öyküdeki intihar izleği dikkat çeken önemli bir husustur. Gülünç adam dünyadan kaçış isteğini intiharla gerçekleştirmeye çalışmaktadır. Fakat gördüğü düş fikrini değiştirmiştir. Dünyada iyi ve güzel şeylerin olabileceğinin, hayatın acısıyla tatlısıyla yaşamaya değer olduğunun farkına varmıştır. Dostoyevski'nin eserlerinde karşımıza çıkan intihar eğilimli karakterlerin çoğu hayalperest, başarısızlığa mahkum, hayattan zevk almayan, yalnız, doğuştan yenik bir kişiliğe sahiptir. Sosyal çevreye uyum sağlamakta başarısızdırlar. Suçluluk psikolojisi ve ahlaki değerleri sıklıkla çatışır, karakter bu çatışmanın sonucunda kendini cezalandırmak için intiharı tercih eder. *Suç ve Ceza* romanında Raskolnikov intiharı yalnızca cezalandırmak olarak düşünmemiş içinde bulunduğu utanç verici durumdan kurtuluş yolu olarak da görmüştür. Öyküde gülünç adam, intihara başvursa da düş aracılığıyla farklı bir bakış açısı kazanmış ve hayatla mücadeleyi seçmiştir. Dostoyevski gülünç adam aracılığıyla insanın bu dünyada yeniden varolabileceğini, insanın bu dünyada yapabileceği her şeyi tükettiği düşüncesinin aksine bu dünyaya dair yeni umutların yeşerebileceğini yansıttığı gibi intihara eğilimli karakterlerin kaderini de bu şekilde değiştirmeye çalışmıştır.

Gülünç adam intihar etmeye karar vermekle absürd/saçmanın üstesinden geleceğini düşünür. Fakat intihar, absürd karşısında bir çözüm yolu değil aksine absürdü olumlamaktır. Camus, hayatı ne kadar absürd/saçma bulsa da intiharı önermemektedir. Camus, absürd/saçma karşısında hayata bir anlam yüklemeye çalışıp hayatın yaşanmaya değer olduğunu kanıtlamak ister. İntihar, absürd/saçma için bir hareket noktası değil, absürd/saçmaya karşı doğabilecek bir eylem ya da absürd/saçmanın yol açabileceği bir sonuç olabilir. Zira absürd/saçma bir şeyden hareketle varılan bir sonuç değil, onun kendisi bir hareket noktasıdır (Gündoğan, 1997: 59). İnsan absürd/saçma duygusundan kaçmayı düşünür. Çünkü bu duygunun tahammül edilemez ve dehşet verici bunaltısıyla yaşayamaz. Bu mahkumiyetten kurtulmak için çareler düşünür. Umuda sarılmak onun için bir kaçıştır. Umut, neye dair bir umuttur? Bu, yeni bir hayat umududur. Yani din, Tanrı, bu dünyadan sonra başka bir dünya özlemidir. Öyleyse umut, bu dünyayı ortadan kaldırıp onun yerine başka bir dünya koymak absürd/saçmayı ortadan kaldırmak demektir. Fakat insan bilmediği bir dünyadan nasıl umut bekler? Böyle bir dünya insanı gerçeklerden koparır. Umut ile insanı geleceğe bağlamak istenir. Akıl bir köşeye atılarak insanı ahirete ya da Tanrı'ya bağlamak arzulanır. Böyle bir düşünceyi Camus "felsefi intihar" olarak ifade etmektedir. Felsefi intihar, dünyanın reddedilmesi veya ondan vazgeçilmesidir. İnsanın ahiret inancına dayanarak bütün çabalarını tinsellik yoluna çevirmesi, aklın saçma olarak tecrübe ettiği dünyayı

ortadan kaldırarak kurtuluşu dinde veya Tanrı'da aramasıdır. Camus, absürd/saçma duygusunu ortadan kaldırmak için dine bağlanmayı, kurtuluşu Tanrı'da aramayı, bu dünyanın dışında başka bir dünyaya özlem duymayı eleştirmektedir (Gündoğan, 1997:77; Erdem, 2015: 193). Gülünç adamın gördüğü düş, onun bilinçaltında bu dünyanın dışında başka bir dünyaya özlem duyduğunu böylelikle absürd/saçma duygusuyla baş etmeye çalıştığını göstermektedir. Ama ne intihar ne de bu dünya dışında başka dünyaya umut, absürd/saçmaya karşı çaredir. İntihar ve umut absürd/saçmadan kaçışın ifadesidir. Gerçek çözüm başkaldırmadır. Kendimizi de dünyayı da ortadan kaldırmadan absürd/saçma ile başbaşa, yan yana yaşama zorunluluğudur Dünya bize yabancı olabilir, bizim özlemlerimize duyarsız kalabilir ama bilincimizin devamı için gereklidir, dünyayı yok saymak mümkün değildir. Bu yüzden başkaldırma, hem dünyayı hem de dünya içindeki kendi varlığımızın devamı için bir araçtır. İntihar ve umudun aksine bilinci ve irrasyonel dünyayı güvence altına alır ve biri olmazsa diğerinin olmayacağını gösterir. Umut ve intiharın absürd/saçmaya sırt çevirdiği, onu öldürdüğü yerde absürd/saçmayı yaşatacak olan başkaldırmadır. Başkaldırma absürd/saçmaya doğru çevrilidir, ona doğru bakmaktır. Bu yüzden hem hayata gerçek değerini verir hem de hayata meydan okur. Bu da cesareti gerektirir (Gündoğan, 1997: 110-111). İşte gülünç adam bu cesareti göstermiştir. İntihardan vazgeçmekle hayata başkaldırmıştır. Yaşamak, asıl başkaldırıdır. Camus'un da sürekli olarak dile getirdiği "Yaşamalı ama nasıl?" sorusu ile yüzleşen gülünç adam bunu yapabilmenin aslında hiç de zor olmadığının farkına varmıştır. Her başkaldırma yeni bir bilinç doğurur. Bilinç başkaldırıyla doğar (Camus, 2021: 25). Gülünç adam da esasen önemli olanın başkalarını kendimiz gibi sevmekten geçtiği gerçeğine ulaşmış ve yaşamının geri kalanını bu düşünce için mücadele etmeye karar vermiştir. "Yürüyeceğim, yürüyeceğim!" (Dostoyevski, 2021: 790) diyerek inadına yaşamayı, var olmayı seçmiştir. "Mademki yaşıyoruz, yaşadığımız sürece mutlu olmaya, sağımızda solumuzda mutluluk yaratmaya bakmalıyız. Mutluluk, bir yerde ve her yerde, hiçbir şey beklemeden dünyayı, insanları sevmektir." (Camus, 2011: 5-6) dercesine gülünç adam, o küçük kızı arayıp bulmuştur.

3. Zihinsel Bir Otopsi: *Uysal Bir Ruh*

İnsanın varoluşu; duygular, hisler, kaygılar, korkular, iç sıkıntıları, saçmalıklar, bunaltılar, geleceğe dair beklentiler... gibi durumlarında belirir. Bu tür deneyimler insanın kendi varlığının farkına varmasında, kendini ve yaşamı sorgulamasında etkilidir. Dostoyevski'nin 1876 yılında bir gazetenin üçüncü sayfa haberinden esilenerek kaleme aldığı *Uysal Bir Ruh* adlı öyküsü de böyle bir vicdan sızısını anlatır, anlatmak şöyle dursun bir insanın kendi içindeki yargıcıyla yüzleşmesini en küçük ayrıntısına

varıncaya kadar hissettirir. Dostoyevski anlatılarının çoğunda okuyucu karşısına çıkan sürekli başarısız, yıkıcı, umutsuz, hayalperest kişilik kombinasyonları bu öyküde de kendini göstermektedir. *Delikanlı* ve *Yeraltından Notlar* adlı eserlerinde olduğu gibi birincil tekil şahıs kullanılması dikkat çekicidir. Dostoyevski karakterin ne düşündüğünü ve ne hissettiğini birincil ağızdan okuyucuya aktarmayı hedeflemiştir. Gazetede, elinde ikonu ile pencereden atlayarak intihar eden genç bir kadının haberini okuyan Dostoyevski, bu eserinde hayatının baharındaki genç bir kızı intihara götüren şeylerin neler olabileceğinin ve ardında bıraktığı kocasının halet-i ruhiyesini ele alır. Dahası felsefi bir terminoloji kullanmasa da bazı felsefi argümanların peşine düşer. Bu olay üzerinden insanın kendisini nasıl tanımladığı, bir başkasının onun için ne ifade ettiği, birlikte yaşamanın ne anlama geldiği, nelerin varoluşu belirlediği, seçim yapmanın ne demek olduğu, verdiği kararların insanı nasıl bir sorumlulukla bağladığı, kadın ve erkek ayrımın temelinin neye dayandığı gibi sorular Dostoyevski'nin elinde adeta can bulur.

Dostoyevski'nin bu öyküsü *Bir Yazarın Günlüğü*'nde yer alır. Dostoyevski, öyküye başlamadan önce alışıldık kalıpların dışına çıktığı için okuyucudan af diler. Çünkü öyküsünü son derece gerçekçi olarak nitelendirdiği halde fantastik öğeler taşımaktaktadır. Bir koca, birkaç saat önce pencereden atlayarak intihar etmiş karısının masa üstünde yatan cansız bedenine bakarak karmakarışık düşünceler içinde olup biteni anlama telaşıyla odada dolaşıp duruyor, sanki hastalık hastasıymış gibi kendi kendine konuşuyor, kendine bir açıklama getirmeye çalışıyordu. Kâh kendini aklıyor, kâh kadını suçluyor, meseleyle alakasız açıklamalar yapıyor, yoğun duygular içinde kafasını toparlamaya uğraşıyor. Anılar gözleri önünde canlanıyor ve onu gerçeğe götürüyordu, gerçek apaçık ortadadır.

> Bir stenograf kulak misafiri olup bu adamın söylediklerini bir bir not etseydi, benim kurguladığım kadar akıcı ve pürüzsüz olmazdı sanıyorum, ama bana öyle geliyor ki yine de psikolojik sıra aynı kalırdı. Öykümde hayali olarak değerlendirdiğim olgu işte bu not tutan stenografla ilgili düşüncedir (ancak bundan sonra yazıma biçim verirdim). Kısmen buna benzer yöntemler sanatta, edebiyatta birkaç kez kullanılmıştır. Örneğin Victor Hugo *İdam Mahkûmunun Son Günü* adlı başyapıtında böyle bir yöntem kullanmıştır, gerçi stenograf tutmamıştı, ama bir idam mahkûmunun bırakın son gününde, son saatinde, hatta son dakikalarında bile anıları yazabileceğini düşünerek çok güç, olağandışı bir kurgu yöntemine başvurmuştur. Bu fantastik tarza başvurmasaydı, yazdıkları arasında en gerçekçi olan bu yapıtı asla yaratamazdı (Dostoyevski, 2021: 558).

Uysal Bir Ruh, hazin bir öyküdür. Çünkü öykü, genç bir kadının intiharı ile sonlanmaktadır. İlginçtir ki Dostoyevski daha öykünün başında sözlerine öykünün nasıl biteceğini söyleyerek başlar. Başlangıçta belirtilen sona ulaşıp ulaşmamaktan ziyade sona nasıl ulaşıldığı öyküyü çekici

hale getirir. Öyküyü cazip kılan okuyucuyu sona sürükleyen akıştır. Öykünün taa başında Dostoyevski, öykünün sonunda ne olacağını bildirmesine rağmen işin o aşamaya nasıl geldiği hakkında bir merak oluşturur. Bu, onun maharetinin bir göstergesidir ki bir gazate haberinden insanın içini cız ettiren bir öykü yaratmıştır. Bununla kalmayarak öyle bir inanç yaratmıştır ki sonunda ne olacağı bilinse bile yine de farklı bir şeylerin olmasını beklenir hale getirmiştir. Bu öyküde varoluşçu düşünce ile paralel olacak şekilde her şey olacağına varmaz. Aksine olanlar olur ve nihayetinde sona varılır.

Dostoyevski, *Uysal bir Ruh* adlı öyküde bir tefeci ve zavallı bir kız arasındaki karmaşık ve çıkar ilişkisine dayalı evliliği konu edinir. Öyküde, annesini ve babasını kaybeden, biri altı çocukla dul kalmış öteki hiç evlenmemiş iki teyzenin insafına kalan, parasızlığın ve çaresizliğin belini büktüğü 16 yaşındaki gencecik bir kızcağızın hayata tutunma mücadelesi vardır. Bu kızın gazeteye iş ilanı verebilmek için eşyalarını, hatta yırtık kazağını bile, rehin bırakmak zorunda kalması yolunun bir tefeci ile kesişmesine neden olur. Tefeci, dükkânına gidip gelen bu kızdan hoşlanmaya başlar, onu araştırır ve başındaki talihsizlikleri öğrenir. Ordudan ayrılmış eski bir subay olan 41 yaşındaki tefeci, zavallı ve yoksul, sessiz ve uysal ama bir o kadar da onurlu ve mağrur bu kızcağızın durumundan faydalanmak ister. Zaten teyzeleri de kızı üzerlerinde bir yük olarak görmekte ve komşuları olan 50 yaşında, göbekli, iki bakkal dükkânı olan adamla evlendirmeyi düşünmektedir. Tefeci bu durumdan haberdar olur. Dominant bir kişiliğe sahip, hâkimiyet kurma düşüncesi ile yanıp tutuşan, parasına güvenen, cimri, donuk ve ruhsuz tefeci, düşkün durumdaki kıza evlenme teklif eder, kendisini çeyizi dahi olmayan bu gariban kız için kaçırılmayacak bir fırsat olarak düşünür. Ne de olsa iki kötüden iyi olanıdır. Sefil kız, tefecinin teklifini kabul eder, evlenirler ve bir zaman sonra evlilikleri giderek sarpa sarar. Önce bedenini rehin verdiği tefeci, artık zavallının kalbini de rehin almak üzeredir. Ve sonra ne olur? Zavallı kızcağız intihar eder ve ölür. Tefeci, zavallının cansız bedeni ve vicdan sızısıyla baş başadır. Zavallıcık şimdi buradadır ama ya ertesi gün? Onu alıp götürecekler ve tefeci tek başına kalacaktır. Bu düşünceler tefecinin zihnini yiyip bitirirken öykü biter.

Uysal Bir Ruh, varoluşçu düşünceyi doruk noktasına taşıyan Sartre'ın terminolojisiyle değerlendirilecek olursa; Sartre *Gizli Oturum* adlı yapıtında "Demek cehennem bu. Hiç aklıma getirmezdim böyle olacağını… Acı, ateş, kızgın ızgara, hepsi sizsiniz demek… Ay! Ne gülünç şey… Kızgın ızgaranın ne gereği var; Cehennem başkalarıdır" (Sartre, 1965:50) demektedir. Sartre için insan, bilinci olması bakımından kendi-için varlıktır. Ama insan sadece bilinç varlığı değildir, insan bedene de sahiptir. İnsan bir bedene sahip olması sebebiyle diğer insanlarca kendinde-var-

lık olarak algılanır. Bir bedene sahip olması kendinde-varlığı başka bir kendinde-varlık için nesne haline getirir. Yani başka birinin nesneleştirici bakışı altında kendi-için varlık, kendinde-varlığa dönüşür. Bu durum onu, kendisini başkasına ait bir nesne gibi hissetmesine ve başkasına ait bir ben olarak görmesine neden olur. Bu da insanın aynı zamanda da başkası-için varlık olduğunu gösterir (Zafer Esenyel, 2015: 229). Bu başkası, öteki'dir. Öteki, ben olmayan ben'dir, ben'den ayrı ve ben'in dışındadır. Öteki'nin bakışı ben'i sıradan bir nesneye düşürür. Bu nedenle öteki, ben'in özgürlüğünü çalandır. Ben'in dünyasını istila edendir. Fakat ben de öteki'nin bakışına aynı biçimde karşılık verebilir. Ben bakışıyla öteki'yi nesne konumuna düşürerek ondan kurtulabilir. Öteki bakışıyla kendini ben'e dayattığı gibi ben de bakışıyla kendini öteki'ye dayatır. Bu kez ben öteki'nin dünyasını çalmak için çalışır ve onun özgürlüğünü gasp eder. Öteki'nin varlığı inkâr edilemez, onun varlığından kaçılamaz, onunla yaşamak çatışmada olmak demektir. Ben ile öteki arasındaki ilişki çatışmaya dayalıdır. Öteki'nin bakışı ben'in kendisini onun gözünden görmesine sebep olduğu için utanma duygusunu yaratır. Bu yüzden ben ile öteki arasındaki ilişkilerin temeli utancın doğmasına neden olan çatışmadır. Öteki, ben'i ben'den çalar, bakışı ile ben'i nesneleştirir ve bakışı ile beni yeniden inşa eder. Öteki'nin bakışı ben'i donuklaştırır ve anlamsızlaştırır. Bu nedenle ben ve öteki arasındaki ilişkinin temeli birliktelik değil, çatışmadır. Bu çatışma yüz kızarması olarak belirir. İnsanlar başkalarının yargılayıcı bakışından kaçmak ve utanmamak için gayret gösterir. Bu nedenle başkaları cehennemdir.

Tefeci ve zavallı kız arasındaki ilişki ben'in öteki ile münasebeti bağlamında değerlendirilebilir. Bölümler şeklinde kaleme alınan *Uysal Bir Ruh*'un *Ben Kimdim, O Kimdi?* başlıklı ilk bölümünde ben ve öteki ayrımı ortaya koyulmaktadır. Zavallı kız için bir öteki olan tefecinin nazarında kız şöyle değerlendirilmektedir:

> Kuşkusuz, başkalarından ayrı tutmuyordum onu: Herkes gibi gelip giden bir müşteriydi. Sonra farklı görmeye başladım. Sarışın, incecik, orta boylu bir kızdı; bana karşı durgun, sanki utanıyormuş gibi davranıyordu. (Sanıyorum başkalarıyla da böyleydi; elbette beni de ötekilerle bir tutuyordu, daha doğrusu, onun gözünde bir rehineci değil, bir erkektim.) Parayı alır almaz, hemen sırtını döner, dükkandan ayrılırdı. Hiç konuşmazdı. Ya diğer müşteriler, fazla para koparmak için tartışır, yalvarır, pazarlık ederlerdi. Bu kız böyle değildi, ne verirsem alır giderdi (Dostoyevski, 2021: 559).

Yine öteki'nin ben'e bakışlarını dayattığı başka bir karşılaşmada tefeci, zavallı kızı "Onun uysal, sessiz biri olduğunu anladım. İyi huylu ve uysal yaratılışta olanlar uzun süre direnemezler, gerçi pek açılmazlar, ama sohbetten kurtulmayı da hiç beceremezler." (Dostoyevski, 2021: 560-561) diye söz etmektedir.

Öyküdeki tefeci takıntılı, hassas ve mazoşist bir yapıya sahip olmasına karşın bu özelliklerine yabancı değildir. İçten içe zavallı kızı kızdırmaktan zevk almakla birlikte öykü ilerledikçe görülmektedir ki bir yandan da ona karşı taparcasına bir bağlılık hissetmektedir.

> Aslında hiçbir zaman böyle bir davranış göstermemeye çalışırım. Müşterimle kibar bir tonda konuşur, çok az sözcük kullanırım. Ama bir keresinde son paçavrasını da bana getirmeye cesaret etmişti. Bu gerçekten de bir paçavraydı, eski bir tavşan kürkü ceketin artıklarıydı bana getirdikleri. Şaka yollu bir şeyler söylememek elimden gelmedi. Aman Tanrım! O ne öfkeydi! İri, mavi düşlerle dolu gözleri bir anda alev alev yanmaya başladı. Ama tek bir sözcük bile etmedi. "Paçavralarını" topladı ve çıkıp gitti (Dostoyevski, 2021: 559).

> Bırak giysilerini öpeyim ve bütün yaşamım boyunca sana böyle tapınayım (Dostoyevski, 2021: 591).

Bir keresinde zavallı kız yine bir eşyasını tefeciye rehin bırakmaya gittiği zaman onunla arasında geçen bir diyalogta zavallı kız da bakışıyla kendini öteki'ye dayatır, ona karşılık verir. Zavallı kızın nazarında ötekisi, geçmişte yaşadığı zorlukların hıncını çıkaran, toplumdan öç alan birisidir.

> Ne yani, toplumdan öç alıyorsun, öyle mi (Dostoyevski, 2021: 562)?

Zavallı kız ince bir alayla düşüncelerini tıpkı tefecinin yaptığı gibi onun yüzüne vurmuştur. Getirdiği eski püskü eşyalarıyla ya da gururdan taviz vermeden gazeteye verdiği ilan metinleriyle alay eden öteki'sine aynı biçimde karşılık vermiştir.

Ben-öteki ilişkisinin belirleyicisi olan bakış fenomeni öykü boyunca varlığını korur. Özellikle tek kelime etmeden konuşmakta usta, tüm ömrünü suskun konuşarak geçiren, bütün ıstıraplarını tek kelime etmeden kendi kendine yaşayan tefeci bakışlarla iletişim kurmayı istemektedir.

> Kocaman gözlerini açarak bana bakıyor, ses çıkarmadan dinliyordu (Dostoyevski, 2021: 569).

> Önce tartıştı, hem de nasıl! Sonra sustu, tek kelime konuşmadı bile; sadece kocaman, dikkatli gözlerini dehşetle açarak beni dinledi ve… ve… Birden yüzünde güvensiz, sessiz, iyiye işaret olmayan çarpık bir gülümse gördüm. İşte bu gülüşle evime getirmiştim onu. Doğrusu, gidecek yeri de yoktu (Dostoyevski, 2021: 570)…

> Hatırlıyorum, o günlerde beni gizlice izliyordu; bunu fark eder etmez sessizliğim daha da arttı (Dostoyevski, 2021: 571).

> Semaverin bulunduğu odaya girdim, semaver her zaman birinci odada bulunur, çay servisini hep o yapardı. Hiç konuşmadan masaya oturdum, doldurduğu çayı ondan aldım. Dört beş dakika sonra bakışlarımı ona çevirdim (Dostoyevski, 2021: 581).

> Küçük masasına geçip oturduğu zamanlar ona gizlice bakmaktan keyif alırdım (Dostoyevski, 2021: 586).
>
> Kuşkusuz tuhaftı, ona gizlice bakmaktan hoşlandığımı bir kez olsun aklıma getirmemiştim, onu da kış boyunca beni gizlice süzerken yakalamamıştım (Dostoyevski, 2021: 587).
>
> Diğer bir hatam da ona hayranlıkla bakmamdı (Dostoyevski, 2021: 594).

Tefeci zavallı kızı etkilemek için Goethe'nin *Faust* adlı romanından bir mısra söyler. "Ben, ben kötülük yapmak isteyip iyilik yapan o bütünün bir parçasıyım" (Dostoyevski, 2021: 562) der. *Faust*'ta Mephistoples de kendini Faust'a bu sözlerle tanıtmaktadır. Tefeci bu kısımda adeta zavallı kıza ihtiyacı olan her şeyi sunmak isteyen maddi ve manevi zenginlikleri vaat eden şeytan kılığındadır. Fakat bu şeytan zavallı kızı kötüye çekmek için uğraşmaz. Aksine onun ruhuna ve kalbine sahip olmak, bilinçdışında intikam almak istemektedir. Çünkü özgüvensiz, toplumdan dışlanmış bir karaktere sahiptir. Kendi dünyasında yaşadığı çekişmelerle birlikte özgüvensizlik duygusunu genç ve savunmasız bir kızla evlilik yaparak bastırmaya çalışmıştır. Bu durum Dostoyevski'nin eserlerinde kendini bulamamış, arayış içerisindeki karakterlerin yaşadıkları olayların yansımasıdır. Öykünün zavallı kızı, Dostoyevski'nin eserlerinin belirgin teması olan sefaletin maddi boyutlarının doruklarında yaşarken tefeci ise ruhsal bir sefaletin eşiğindedir. Zavallı kız öykünün başından beri tefeciye mecbur olduğunu düşündüğü için ona karşı sevgi beslemez Evlilik niyetiyle gelen iki taliple mutlu olmayacağını düşündüğünden en kötüsünü seçerek ölüme daha da yakınlaşacağını ummaktadır. Bakkal yerine tefeciyi seçmek aslında okuyucu zihninde mutsuz hayatın başlayacağının ve sonun intiharla biteceğinin göstergesidir.

Öykününü ilerleyen bölümlerinde ben'in öteki ile çatışmaya dayalı ilişkisi gözler önüne serilir. Tefeci, zavallı kızın kendisine olan nefretinin ve küçümser tavırlarının farkındadır ve zavallı kıza karşı mağlup olmayı istemez. Bu nedenle öykü sonuna kadar ona üstün gelmek için çabalar. Tefecinin zavallı kıza karşı galip gelme uğraşlarına karşın zavallı kız da onu alt etmenin gayreti içindedir. Birdenbire rehin bırakılan eşyalara kendi kafasına göre değerinden yüksek paralar vererek kendince tefeciden öç almaktadır. Hatta yüzbaşının karısına vermiş olduğu taviz aralarındaki gerilimi iyice tırmandırmıştır. Buna istinaden çıkıp çıkıp evden gitmesi ve başına buyruk halleri zavallı kız üzerinde hakimiyet kurmak isteyen tefeciyi rahatsız etmiş olmalı ki neler olup bittiğinin peşine düşmüştür. Oysa zavallı kız tefecinin yüzleşmekten korktuğu geçmişinin peşine düşmüştür ve onu geçmişiyle vurmayı aklından geçirmektedir. Bir gün akşam olmadan eve dönmüş, yatağa oturmuş, ayağının ucunu halıya sürterek alaylı alaylı tefeciye bakıyordu. Çünkü tefeciye üstün gelebilmek adına bir açık yakalamıştır.

> "Düello etmekten korktuğunuz için mi alaydan kovuldunuz?" diye sordu birden. "Bu doğru mu?" Gözleri hummalı bir ateşle yanıyordu.
>
> "Doğru subaylar aralarında karara varmışlar, alaydan uzaklaşmamı istediler, gerçi daha önce istifamı vermiştim."
>
> "Korkak davrandığınız için mi kovdular?"
>
> "Evet, korkaklıkla suçladılar beni. Ancak düelloyu geri çevirmem korktuğumdan değildi, kendimi hakarete uğramış saymadığımdan onların acımasızca verdikleri karara boyun eğmek istemedim ve hasımımı düelloya davet etmedim." Burada kendimi tutamayıp: "Bilin ki" dedim, "böyle zalimce bir kurala karşı olmak ve sonuçlarına katlanmak, düelloyu kabul etmekten çok daha fazla cesaret isteyen bir iştir."
>
> Kendimi tutamamıştım, bu sözlerimle kendimi aklamaya kalkmıştım; ona da bu gerekiyordu, bu alçalmamın yeni bir örneğiydi (Dostoyevski, 2021: 578).

Tefeci ve zavallı kız arasındaki bu diyaloğun yaşanmasını tetikleyen olay tefeci ordudan atılmadan önce ona yapmadığı kötülük kalmayan bir subay ve zavallı kızın görüşmeleridir. Yine bir görüşmelerini kapının ardından gizli gizli izleyen tefeci, düşmanı olan subay ile eşinin söz düellosuna tanık olmuştur. Zavallı kız, subayın tüm çabalarına rağmen onun sevgi gösterilerine karşılık vermez. Bu durum tefecinin hoşuna gider, eşinin değeri gözünde bir kat daha artar. Fakat yaşanan olay tefeci ve zavallı kız arasındaki ben-öteki ilişkisinin kırılma noktasıdır.

Öykünün *Korkunç Bir Anı* bölümünde tefeci ile zavallı kız arasındaki ben-öteki ilişkisi silah sahnesiyle somutlaşmaktadır. Tefeci korkusuz ve güçlü olduğunu, ölümden korkmadığını ispatlama fırsatını ölüme teslim olarak göstermeye çalışmaktadır.

> Yatağın yanına geldi ve başımda dikildi. Her şeyi duyuyordum; Ortalığa bir ölüm sessizliği çökmüştü ama ben bu sessizliği de duyuyordum. Bir anda çırpınma gibi bir hareket olunca elimde olmadan gözlerimi açıverdim. Dosdoğru bana bakıyordu, dosdoğru gözlerimin içine bakıyordu ve tabancayı şakağıma dayamıştı… Aynı anda hiç kımıldamamaya ve gözlerimi bir daha açmadan başıma ne gelecekse beklemeye karar vermiştim… Düşüncelerim allak bullak olmuştu, saniyeler geçti; başımda dikilmiş duruyordu. Ve birden bire bir umutla titredim! Hızla gözlerimi açtım. Artık odada değildi. Yataktan kalktım. Kazanmıştım ve o sonsuza dek yenilmişti (Dostoyevski, 2021: 580-581)

Ben ile öteki'nin çatışmaya dayalı ilişkisi yabancılaşma doğurur. Öteki, bakışıyla ben'i bir nesneye dönüştürür ve ben'in dünyasını paramparça eder. Ben, öteki ile çatışmaya girmekten çekindiği zaman ise onun bakışlarının nezaretinde ve onun isteklerine icap ederek sıradan bir nesne olur. Öteki'nin bakışları altında ve onun beklentileri doğrultusunda kendisine bakan ben bunun diyetini öder, öteki'nin ona dayattığı yaşamı sürdürmeye

mahkûm kalır. Yani ben özgür bir varoluş sergileyemez, çünkü öteki buna engeldir. Böylece ben kendine yabancılaşır. Öyküde de zavallı kız yabancılaşmanın kucağındadır. Tefecinin onu kendi halinde yaşayıp gitmesine izin vereceğini sanmaktadır. Fakat tefeci tarafından kıskaca alınan zavallı kızın etrafında çember git gide daralmakta ve öykünün sonunda zavallı kız tekrar öteki'nin kurbanı konumuna düşmektedir. Oysa aralarında öteki'nin ben'in, ben'in de öteki'nin öznelliğini ve özgürlüğünü karşılıklı olarak koruduğu bir ilişki olsaydı çatışma değil de olumlu ve yapıcı bir ilişkinin varlığı sözkonusu olabilirdi. O zaman tefeci, zavallı kızın cehennemi olmazdı. Tüm bunlara karşın camdan atlayarak intihar eden zavallı kız gerçek mutluluğu ölümle tadacağına inanmıştır. Tefeci eşinin ölümü için bir taraftan üzüntü duyarken diğer taraftan bu ölüme kendisinin sebep olduğunu bilmektedir. Bu durum zavallı kızın tüm hayatı boyunca mutluğu olduğu tek andır. Dostoyevski'nin eserlerinde intihar eğilimli karakterler öz yıkıcı eylemlere dayanamayarak ruhsal ve fiziksel yönden çöküşe sürüklenir. Hayatın anlamını aramak ve bulmak gibi hedefleri yoktur. Umut duygusuyla yaşama tutunur ve bu duygu ile birlikte intihardan uzak kalırlar. Dengenin değişmesi ile umut imkanı ortadan kalktığında karakter için hayat anlamsızlaşır ve yeni bir hayat arayışına yönelir. Bu isteğini de ölümle gerçekleştirir.

Sonuç

Dostoyevski, günümüzde en çok okunan yazarlar arasında yer alır. Çünkü insana, insanı anlatır. İnsan onu bıkmadan saatlerce dinlemeyi sever. Açıkyüreklilikle ve samimiyetle insandan bahseder. Kırmadan dökmeden, insana doğrusunu-yanlışını, sevabını-günahını, iyisini-kötüsünü, güzelini-çirkinini söyler. İnsanın iç sesi, duygularının tercümanı, kimsenin duymadığı çığlığıdır. İnsanı şapkasını önüne koyarak düşünmeye sevk eder, kendisiyle ve yaşamla yüzleştirir. İnsan olmanın ne demek olduğunu, nelerin varoluşu belirlediğini, birlikte yaşamanın ne anlama geldiğini, suçu, vicdanı, özgür olmayı, belirsizlikleri, kendine ve insanlığa yabancılaşan ruhun çöküntülerini ve daha birçok yaşamsal tecrübeyi kahramanları aracılığıyla tüm çıplaklığıyla gösterir. Herkes onlarda kendinden bir parça bulur, onlara yakınlık hisseder. Zira dert hep aynıdır: insan olmak. Bu nedenle odak noktasına insan varlığını ve insan varlığında varoluş tarzlarını koyan varoluşçu düşünce de Dostoyevski'ye kayıtsız kalmamıştır, onu kendileri için bir referans olarak almışlardır. Çünkü kendilerine insana ait hayat deneyimlerini öne çıkararak felsefe yapmayı bir yol olarak seçen varoluşçu düşünürlerin değindikleri temaları Dostoyevski'nin eserlerinde rastlamak mümkündür.

Dostoyevski'nin *Timsah*, *Gülünç Bir Adamın Düşü* ve *Uysal Bir Ruh* adlı öyküleri incelendiğinde varoluşçu düşüncenin temel motiflerinden

emareler içerdiği fark edilir. Dostoyevski, *Timsah*'ta yaşadığı asrı yabancılaşma olgusu bağlamında mercek altına alır. Öykünün kahramanı Ivan Matveiç'in bir timsah tarafından yutulması ve akabinde gelişen olaylarla gerçeklikten bir hayli uzaklaşan, kendinden kopan ve değerlerini yitiren insanın trajikomik durumunu değerlendirilir. İnsan yaşamının maddi hesaplarla boğularak değersizleşmesi aktarılır. *Gülünç Bir Adamın Düşü*, anlamsızlığın dibine vuran ve intiharın eşiğine gelen bir adamın yeni bir anlama uyanmasının öyküsüdür. Yaşamın anlamsızlığından bir yaşam felsefesinin doğuşudur. Hüznün öyküsü olan *Uysal Bir Ruh*, zavallı bir kız ve tefecinin çetrefilli ilişkisi üzerinden öteki'nin varlığının ben'in varoluş alanındaki yansımalarını içerir. Görüldüğü üzere insana ve varoluşuna dair her ne varsa Dostoyevski'nin edebi şahsiyetinde filozofça bir tavırla gözden geçirilmiştir. Bu nedenle Dostoyevski, insanı ve yaşamı anlama, anlatma noktasında büyük bir ustadır.

Kaynakça

Ay Karakuş, M. (2020). *N. G. Çernişevski'nin Nasıl Yapmalı? İsimli Eserinde Ütopya ve Gerçeklik*. Yayınlanmamış Yükseklisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Ayas, O. G. (2010*). Dostoyevski'de Batı Sorunu: Rus İdesi ve Evrensellik*. Yükseklisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Borges, J. L. (2019). *Rus Öyküleri*. (Çev. Sabri Gürses). İstanbul: Kırmızı Kedi Yayınevi.

Camus, A. (2011). *Yabancı*. (Çev. Vedat Günyol). İstanbul: Can Yayınları.

Camus, A. (2013). *Sisifos Söyleni*. (Çev. Tahsin Yücel). İstanbul: Can Sanat Yayınları.

Camus, A. (2021). *Başkaldıran İnsan*. (Çev. Tahsin Yücel). İstanbul: Can Sanat Yayınları.

Coşkun Karataş, N. (2019). *Rus Düşüncesi Bağlamında F. M. Dostoyevski'de Yabancılaşma Olgusu*. Ankara: Hece Yayınları.

Dostoyevski, F. M. (2013). *Karamazov Kardeşler*. (Çev. Nihal Yalaza Taluy). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Dostoyevski, F. M. (2017). *Timsah*. (Çev. İpek Söylemez.). İstanbul: Karbon Kitaplar.

Dostoyevski, F. M. (2021). *Bir Yazarın Günlüğü*. (Kayhan Yükseler). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Erdem, H. (2015). Albert Camus, A. K. Çüçen (Ed.), *Varoluş Filozofları* içinde (ss. 183-199). İstanbul: Sentez Yayıncılık.

Fromm, E. (2003). *Rüyalar, Masallar, Mitoslar*. (Çev. Aydın Arıtan ve Kaan H. Ökten). İstanbul: Arıtan Yayınevi.

Güler, E. Z. (2005). Batılılaşma ve Modernleşme Üzerine Düsünceler: Tahtavi ve Dostoyevski. *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 33, 145-163.

Gündoğan, A. O. (1997). *Albert Camus ve Başkaldırma Felsefesi*. İstanbul: Birey Yayıncılık.

Işık, S. (2018). Akideden Mite: Antikite'den 20. Yüzyıla İlerleme Kavramı. *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 17 (1), 15-31.

Kaufmann, W. (2001). *Dostoyevski'den Sartre'a Varoluşçuluk*. (Çev. Akşit Göktürk). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Kete Tepe, N. (2019). Empati Kavramını Dostoyevski'nin Roman Kahramanı Prens Mışkin Odağında Bir Okuma Denemesi. *Akdeniz Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, 32, 528-550.

Marshall, G. (1999). *Sosyoloji Sözlüğü*. (Çev. Osman Akınhay ve Derya Kömürcü). Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.

Ritzer, G. (2014). *Klasik Sosyoloji Kuramları*. (Çev. Himmet Hülür). Ankara: De Ki Yayınları.

Sartre, J.P. (1965). *Gizli Oturum*. (Çev. Bertan Onaran). İstanbul: De Yayınları.

Suarès, A. (2008). *Üç Büyük İnsan Dostoyevski-Pascal-Ibsen*. (Çev. Tahir Yücel). Ankara: Hece Yayınları.

Sütcü, G. (2020). N. G. Çernişevski'nin Nasıl Yapmalı? Adlı Romanında "Yeni İnsan" Tipleri. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, 21, 801-810.

Terras, V. (2017). *Dostoyevski'yi Okumak*. (Çev. Işıl Özbek Arslan). İstanbul: Kırmızı Kedi Yayınevi.

Troyat, H. (2004). *Dostoyevski*. (Çev. Leyla Gürsel). İstanbul: İletişim Yayıncılık.

Ward, B. K. (2018). *Dostoyevski'nin Batı Eleştirisi*. (Çev. Güneş Ayas). İstanbul: İthaki Yayınları.

Weber, M. (1997). *Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu*. (Çev. Zeynep Aruoba), Hil Yayınları.

Yiğitler, Ş. Ş. (2018). Haldun Taner'den Bir Dostoyevski Uyarlaması: Timsah, Z. Karacagil & E. Anaz (Eds.), *Sosyal Bilimlerde Güncel Tartışmalar İnsan Çalışmaları 1* içinde (ss. 819-826). Ankara: Bilgin Kültür Sanat Yayınları.

Zafer Esenyel, Z. (2015). Jean-Paul Sartre, A. K. Çüçen (Ed.), *Varoluş Filozofları* içinde (ss. 221-257). İstanbul: Sentez Yayıncılık.

Bölüm 10

PROFESYONEL TURİST REHBERLERİNİN İŞ YERİNDE GELİŞMELERİ KAÇIRMA KORKU DÜZEYLERİNİN BELİRLENMESİ

Bilal DEVECİ[1]

Bahar DEVECİ[2]

Mert DEMİREZEN[3]

1 Doç. Dr., Kırklareli Üniversitesi, Turizm Fakültesi, Gastronomi ve Mutfak Sanatları, bdeveci@klu.edu.tr, ORCID ID: 0000-0003-3125-6917

2 Dr. Öğr. Üyesi, Kırklareli Üniversitesi, Pınarhisar Meslek Yüksekokulu, Seyahat-Turizm ve Eğlence Hizmetleri, bahardeveci@klu.edu.tr, ORCID ID: 0000-0001-6795-2477

3 Yüksek Lisans Öğrencisi, Kırklareli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Turizm işletmeciliği, demirezenmertt@gmail.com, ORCID ID: 0000-0001-5425-045X

GİRİŞ

Turizm endüstrisi dünyadaki en fazla gelir getiren ve işgücü yaratan endüstrilerden biri olarak ifade edilmektedir. Turizm endüstrisindeki en önemli işgörenlerden birinin de birçok rolü üstlenen turist rehberleri olduğu belirtilmektedir (Ababneh, 2016: 200). Turist rehberi ile ilgili birçok tanım yapılmasına rağmen uluslararası düzeyde kabul görmüş olan tanımlardan birinin 1988 yılında Avrupa Turist Rehberleri Birliği Federasyonu (EFTGA) tarafından yapılan tanım olduğu ifade edilmektedir. EFTGA turist rehberini; *"yurtiçi ya da yurtdışından gelen grup ya da bireysel ziyaretçilere, onların tercihleri doğrultusundaki bir dilde, bir bölge ya da şehirde bulunan anıtlar, müzeler, doğal ve kültürel çevre ve tarihi yerlerde kılavuzluk eden ve eğlendirici bir yorumla bunları ziyaretçilerine aktaran kişi"* şeklinde tanımlamaktadır (Ap ve Wong, 2001: 551).

Türkiye'de turist rehberinin resmî olarak tanımı ilk kez 1986 yılında yayınlanan 19152 sayılı Profesyonel Turist Rehberliği Yönetmeliği'nde yer almıştır ve ilerleyen yıllarda bu tanım daha kapsamlı hale gelmiştir (Düzgün, 2020: 21). 2012 yılında yürürlüğe giren 6326 sayılı Turist Rehberliği Meslek Kanunu'na göre turist rehberi "*kanun hükümleri uyarınca turist rehberliği mesleğini icra etme yetkisi kazanmış olup, seyahat acentacılığı faaliyeti niteliğinde olmamak kaydıyla, kişi veya grup halindeki yerli veya yabancı turistlerin gezi öncesinde seçmiş oldukları dili kullanarak ülkenin kültür, turizm, tarih, çevre, doğa, sosyal veya benzeri değerleri ile varlıklarını kültür ve turizm politikaları doğrultusunda tanıtarak gezdiren veya seyahat acentaları tarafından düzenlenen turların gezi programını turu seyahat acentasının yazılı belgelerinde tanımladığı ve tüketiciye satıldığı şekilde acenta adına yürüten kişi"*dir. Aynı kanunda belirtildiği üzere turist rehberi "eylemli" ve "eylemsiz" olarak ikiye ayrılmaktadır. "*Eylemli turist rehberi; çalışma kartı sahibi olup fiilen turist rehberliği hizmeti sunma hak ve yetkisine sahip olan turist rehberi, eylemsiz turist rehberi ise; ruhsatname sahibi olup çalışma kartı olmayan turist rehberi"* şeklinde tanımlanmaktadır.

TUREB (Turist Rehberleri Birliği)'in 2021 yılı güncel rehber istatistikleri incelendiğinde 8801 eylemli, 2722 eylemsiz olmak üzere toplam 11523 turist rehberi olduğu görülmektedir. Eylemli turist rehberleri mesleklerini bağımsız olarak ya da bir seyahat acentasına bağlı olarak icra edebilmektedir (Güzel ve Köroğlu, 2015: 157). Tur süresince sürekli sahada olan rehberler bir seyahat acentasına bağlı şekilde çalıştıklarında acentada yaşanan gelişmeleri merak edip haberdar olmak isteyebilirler. Bu araştırmada da; turist rehberlerinin iş yerinde gelişmeleri kaçırma korku düzeylerini tespit etmek ve bu korkularının bazı demografik değişkenlere göre farklılık gösterip göstermediğini incelemek amaçlanmıştır. Yapılan alan yazın taraması neticesinde iş yerinde gelişmeleri kaçırma korkusuna

yönelik araştırmaların oldukça kısıtlı olduğu görülmektedir. Turizm alanında gerçekleştirilen bir araştırmaya ise rastlanmamıştır. Bu doğrultuda araştırmanın ilgili alan yazına katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Bilgi ve iletişim teknolojilerinin yaşamın önemli bir parçası haline geldiği (Oberst, 2017: 51) bu yüzden de günlük yaşamın her anında kişilerin akıllı telefon, sosyal medya platformları ya da internet tabanlı diğer platformları kullandığı ifade edilmektedir (Tandon vd., 2021). We Are Social tarafından hazırlanan 2021 yılı dünya geneli istatistikler incelendiğinde; dünya nüfusunun %66,9'unun cep telefonu kullandığı, %60,9'unun internet kullandığı ve %56,8'inin aktif sosyal medya kullanıcısı olduğu görülmektedir. Günlük harcanan ortalama sürelere bakıldığında; tüm elektronik cihazlardan internete erişim için 6 saat 55 dakika, sosyal medya için ise 2 saat 24 dakika harcandığı belirtilmektedir. Bir önceki yıla göre artışa bakıldığında; 2021 yılında 2020 yılına göre cep telefonu kullanımında %2,3, internet kullanımında %5,7 ve sosyal medya kullanımında %13,1'lik artış yaşandığı dikkat çekmektedir. İnternetin doğru kullanımıyla birlikte günlük yaşamda birçok fayda sağlamasının yanında yanlış ve aşırı kullanımı birtakım olumsuzlukları beraberinde getirmektedir (Aslıyüksek, 2016: 25). Örneğin; her geçen gün daha fazla sosyal bilgi sağlayan, kişileri daha fazla internet kullanımına teşvik eden sosyal medya araçları sayısında yaşanan artış gelişmeleri kaçırma korkusu olarak adlandırılan yeni bir kavramın ortaya çıkmasına neden olmuştur (Özcan ve Koç, 2019: 2852).

Gelişmeleri kaçırma korkusu; kişinin, kendisinin olmadığı zamanlarda başkalarının önemli ve faydalı deneyimler yaşayacağına dair duyduğu endişeyi ifade etmektedir (Przybylski vd., 2013: 1841). Endişe ile birlikte meydana gelen bu korku alan yazında "Fear of Missing Out (FoMO)" olarak ifade edilmekte, Türkçe alan yazında ise genel itibariyle "Gelişmeleri Kaçırma Korkusu (GKK)" şeklinde kullanılmaktadır (Gökler vd., 2016: 54; Kaçik ve Acar, 2020: 75). Gelişmeleri kaçırma korkusu kavramından ilk olarak Herman tarafından 1996 yılında bahsedilmiş (Sarıbay ve Durgun, 2020: 282) ve kapsamlı bir şekilde ise Przybylski vd. tarafından 2013 yılında ele alınmıştır (Erdoğan, Yılmaz ve Hocaoğlu, 2021: 218).

Kapsamlı bir şekilde ele alınması çok eskiye dayanmayan gelişmeleri kaçırma korkusu kavramının son zamanlarda oldukça popüler bir araştırma konusu haline geldiği belirtilmektedir. Gelişmeleri kaçırma korkusunun kişiler üzerindeki olumsuz etkileri araştırılmaya başlandıktan sonra, bu kavramın örgütsel davranışlarla ve işgören sağlığı ile ilişkisinin araştırılmaya başlandığı ve bu durumun da iş yerinde gelişmeleri kaçırma korkusu olarak yeni bir kavramı meydana getirdiği ifade edilmektedir (Özdemir, 2021: 52).

İş yerinde gelişmeleri kaçırma korkusu en genel ifadeyle; diğer işgörenlere kıyasla işten uzakta ya da iletişimi kopuk olduğunda kişinin önemli kariyer fırsatlarını kaçırabileceğine ilişkin duyduğu endişe şeklinde tanımlanmaktadır. İş yerinde gelişmeleri kaçırma korkusu profesyonel şekilde ilişkiler kurma, değerli bilgiler edinme, önemli kurumsal kararlara ve projelere katkı sağlama gibi deneyim fırsatlarını kaçırma korkusu olarak kendini gösterebilmektedir. Örgütsel açıdan iş yerinde gelişmeleri kaçırma korkusu birbiriyle ilişkili iki bileşenden meydana gelmektedir. Bunlar; "ilişkisel dışlanma" ve "bilgisel dışlanma" olarak ifade edilmektedir. İlişkisel dışlanma; işgörenlerin, kaçırılan ağ fırsatları ya da iş ilişkilerini sürdürme fırsatları nedeniyle profesyonel ilişkilerin zarar görebileceğine ilişkin korkularını tanımlamaktadır. Bilgisel dışlanma ise; işgörenlerin bir gruptaki sosyal ya da görev bilgilerinden haberdar olmamalarına ilişkin korkularını tanımlamaktadır. Bilgi, iş yerinde önemli ve değerli bir kaynak olduğu için bilgisel dışlanma bileşeni, döngü dışında kalan işgörenlerin döngü içinde kalanlara kıyasla kendilerini daha az yetkin hissetmeleri ile ilişkilendirilmektedir (Budnick, Rogers ve Barber, 2020: 2).

İlgili alan yazın incelendiğinde gelişmeleri kaçırma korkusuna yönelik birçok araştırma olmasına rağmen, iş yerinde gelişmeleri kaçırma korkusuna yönelik çok az sayıda araştırma olduğu dikkat çekmektedir. Yapılan araştırmalarda gelişmeleri kaçırma korkusunun bazı olumsuzluklar ile ilişkilendirildiği görülmektedir. Örneğin; gelişmeleri kaçırma korkusu ile genel ruh hali, yaşam doyumu (Przybylski vd., 2013), dikkat dağınıklığı (Baker, Krieger ve LeRoy, 2016), akıllı telefon bağımlılığı (Chotpitayasunondh ve Douglas, 2016; Duke ve Montag, 2017), performans düşüklüğü (Duke ve Montag, 2017), anksiyete, depresyon (Elhai vd., 2018; Kartol ve Peker, 2020; Wolniewicz, Rozgonjuk ve Elhai, 2020), nevrotik kişilik özelliği (Alt ve Boniel-Nissim, 2018), hiperaktivite (Çınar ve Mutlu, 2018), internet bağımlılığı (Çınar ve Mutlu, 2019), problemli internet kullanımı (Göksün, 2019), problemli akıllı telefon kullanımı (Elhai vd., 2020; Wolniewicz vd., 2020), sosyal medya kullanımı/bağımlılığı (Alt, 2015; Abel, Buff ve Burr, 2016; Blackwell vd., 2017; Kovan ve Ormancı, 2021) arasında pozitif; gelişmeleri kaçırma korkusu ve öz yeterlilik (Erdoğan ve Şanlı, 2019) arasında negatif ilişkiler tespit edilmiştir.

Riordan vd. (2015) tarafından üniversite öğrencileri üzerinde gerçekleştirilen bir araştırmada, gelişmeleri kaçırma korkusunun öğrencilerin alkole bağlı zarar görecekleri bir risk faktörü olduğu tespit edilmiştir. Araştırmacılar, bir şeyleri kaçırmaktan korkan kişilerin alkol aldıklarında riskli davranışlar sergileme olasılığının daha yüksek olduğunu saptamışlardır. Adams vd. (2017) tarafından üniversite öğrencileri üzerinde gerçekleştirilen araştırmada, öğrencilerin sosyalleşme fırsatlarını kaçır-

mamak için gelişmeleri kaçırma korkusu yaşadıkları ve bu durumun da uykuya dalmalarını geciktirdiği tespit edilmiştir.

Milyavskaya vd. (2018) tarafından üniversiteye yeni başlayan öğrencilerin gelişmeleri kaçırma korku düzeylerini tespit etmek amacıyla bir araştırma gerçekleştirilmiştir. Araştırma sonucunda; öğrencilerin özellikle gün içerisindeki ilerleyen saatlerde, haftanın ilerleyen günlerinde ve ders çalışırken ya da önemli bir görevi yerine getirirken sıklıkla gelişmeleri kaçırma korkusu yaşadıkları tespit edilmiştir. Araştırmacılar gelişmeleri kaçırma korkusunun daha sık yaşanmasının, yorgunluk, stres, fiziksel semptomlar, uykusuzluk vb. gibi olumsuz durumlarda artışa sebep olduğunu ifade etmektedirler.

Abell, Bunglass ve Betts (2019) tarafından gerçekleştirilen araştırmada sosyal ağ platformlarının kullanımı ve gelişmeleri kaçırma korkusu ilişkisi araştırılmıştır. 190 Facebook kullanıcısı üzerinde yürütülen araştırmada daha yüksek gelişmeleri kaçırma korkusu seviyesinin, daha yüksek kişilerarası manipülasyon ve Facebook ilişkisel saldırganlık oranı ile ilişkili olan aşağılık hissetmekten kaçınma arzusunun artmasıyla ilişkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Reer, Tang ve Quandt (2019) tarafından gerçekleştirilen araştırmada, iyi oluştaki düşüşün üç göstergesi (yalnızlık, depresyon ve anksiyete) ile sosyal medya kullanımı arasındaki ilişki incelenmiştir. Araştırma sonucunda; iyi oluştaki düşüşün sosyal medya kullanımındaki artış ile pozitif ilişkili olduğu, bu ilişkiye ise gelişmeleri kaçırma korkusu ve sosyal karşılaştırma yöneliminin aracılık ettiği tespit edilmiştir. Diğer bir ifadeyle; iyi oluştaki düşüşün, gelişmeleri kaçırma korkusu ve sosyal karşılaştırma yönelimindeki artışla ilişkili olduğu ifade edilmektedir. Aynı zamanda sosyal medyayı sürekli takip etmek için uzun süreli telefon, tablet ve bilgisayar gibi cihazların kullanımının bel, boyun, sırt ağrısı vb. gibi fizyolojik rahatsızlıklara da sebep olabileceği ifade edilmektedir (Çetinkaya ve Şahbaz, 2019: 386).

Sela vd. (2020) tarafından yapılan araştırmada aile ortamı ve problemli internet kullanımı arasındaki ilişki araştırılmıştır. Araştırma sonucunda; yüksek çatışmalarının ve düşük aile ifadesinin problemli internet kullanımı ve çevrimiçi harcanan zaman üzerindeki etkilerine depresyon ve gelişmeleri kaçırma korkusunun aracılık ettiği tespit edilmiştir. Araştırmada, olumlu aile ortamı ile birlikte ergenler arasındaki depresif belirtilerin ve gelişmeleri kaçırma korkusunun azaltılabileceği, bu sayede de problemli internet kullanımı ve çevrimiçi harcanan zamanın azaltılabileceği vurgulanmaktadır.

İş yerinde gelişmeleri kaçırma korkusuna ilişkin araştırmalar incelendiğinde; Budnick vd. (2020)'nin iş yerinde gelişmeleri kaçırma korkusu

ve iş tükenmişliği arasında pozitif bir ilişki tespit ettikleri görülmektedir. Araştırmacılar iş yerinde gelişmeleri kaçırma korkusu düzeyinin yüksek olmasının daha yüksek iş tükenmişliğine neden olduğunu ifade etmektedirler. Bu durum işgörenlerin işin sosyal yönleri hakkında daha fazla düşünüp zihinsel çaba harcadıklarında daha fazla iş tükenmişliği yaşayabilecekleri ile ilişkilendirilmektedir. Benzer şekilde Albers (2020) tarafından genç işgörenler üzerinde gerçekleştirilen yüksek lisans araştırmasında da iş yerinde gelişmeleri kaçırma korkusu ve tükenmişlik arasında pozitif ilişki saptanmıştır.

Özdemir (2021) tarafından, Budnick vd. (2020)'nin geliştirmiş olduğu iş yerinde gelişmeleri kaçırma korkusu ölçeğinin Türkçe'ye uyarlaması yapılmıştır. Aynı zamanda iş yerinde gelişmeleri kaçırma korkusu cinsiyet ve yaş değişkenleri açısından incelenmiştir. Araştırma sonucunda; cinsiyete göre anlamlı bir farklılık tespit edilmezken, yaşa göre anlamlı bir faklılık saptanmıştır. Araştırmada yaş ilerledikçe iş yerinde gelişmeleri kaçırma korkusu düzeyinin düştüğü sonucuna ulaşılmıştır. Yapılan araştırmalar incelendiğinde iş yerinde gelişmeleri kaçırma korkusuna ilişkin daha sağlıklı yorum yapabilmek ve kapsamlı bilgiler edinebilmek için daha fazla araştırmaya ihtiyaç duyulduğunu söylemek mümkündür.

YÖNTEM

Bu araştırmada; seyahat acentalarına bağlı olarak çalışan profesyonel turist rehberlerinin tura katıldıklarında iş yerinde meydana gelen gelişmeleri kaçırma korku düzeylerinin tespit edilmesi, bu korkularının bazı demografik değişkenlere göre farklılık gösterip göstermediğinin incelenmesi ve ölçek alt boyutları arasındaki ilişki düzeyinin ölçülmesi amaçlanmaktadır. Çalışma grubu olarak kolayda örnekleme yöntemi kullanılarak ulaşılabilen profesyonel turist rehberleri seçilmiştir. Turist rehberlerinin iş yerinde gelişmeleri kaçırma korku düzeylerinin belirlenmesi amacıyla oluşturulan araştırma hipotezleri aşağıda sıralanmaktadır.

H_1= Profesyonel turist rehberlerinin demografik özellikleri ile iş yerinde gelişmeleri kaçırma korkusu arasında anlamlı bir farklılık vardır.

H_2= Profesyonel turist rehberlerinin demografik özellikleri ile bilgisel dışlanma boyutu arasında anlamlı bir farklılık vardır.

H_3= Profesyonel turist rehberlerinin demografik özellikleri ile ilişkisel dışlanma boyutu arasında anlamlı bir farklılık vardır.

H_4= İş yerinde gelişmeleri kaçırma korkusu ölçeğinin alt boyutları arasında anlamlı bir ilişki vardır.

Araştırmanın evrenini seyahat acentasına bağlı olarak çalışan profesyonel turist rehberleri oluşturmaktadır. Araştırmanın amacı gereği serbest

şekilde çalışan turist rehberleri araştırma kapsamının dışında bırakılmıştır. Araştırma anketi iki bölümden meydana gelmektedir. Birinci bölümde demografik özelliklere yer verilirken; ikinci bölümde Budnick vd., (2020) tarafından geliştirilen Özdemir (2021) tarafından Türkçe'ye uyarlanan, 2 boyut 10 ifadeden oluşan 5'li Likert derecelendirme ile kullanılan iş yerinde gelişmeleri kaçırma korkusu ölçeği bulunmaktadır. Araştırmada kullanılmış olan anket formunun yapısal geçerliliğinin test edilebilmesi için 2021 yılı Mayıs-Ekim aylarında online olarak uygulanmıştır. Toplamda 201 profesyonel turist rehberine ulaşılmış ve elde edilen veriler analiz edilmiştir.

BULGULAR ve YORUMLAR

Araştırmaya katılan profesyonel turist rehberlerinin %63,7'si erkeklerden, %36,3'ü kadınlardan oluşmaktadır. Katılımcıların yaşlarına bakıldığında %37,3'ünün 26-35, %31,3'ünün ise 36-45, %12,4'ünün 18-25, %11'inin 56 yaş ve üzeri, %8'inin ise 46-55 yaş aralığında olduğu tespit edilmiştir. Profesyonel turist rehberlerinin %57,7'si bekâr iken %42,3'ünün evli olduğu belirlenmiştir. Ruhsatname alma şekilleri incelendiğinde %35,8'inin lisans mezunu, %30,8'inin sertifika programına katılarak, %24,4'ünün ise ön lisans mezunu olarak ve %9'unun ise yüksek lisans mezunu olarak belge almaya hak kazanmış oldukları sonucuna ulaşılmıştır. Katılımcıların turist rehberliği yapma sürelerine bakıldığında %32,3'ünün 5-10 yıl, %27,4'ünün 15 yıldan fazla, %21,9'unun 1-4 yıl,%11,9'unun 11-14 yıl ve %6,5'inin 1 yıldan az olduğu tespit edilmiştir. Araştırmaya katılanların bir ay içinde çalışmış oldukları gün sayıları incelendiğinde %32,3'ünün 4 veya daha az gün, %27,4'ünün 10-14 gün, %17,4'ünün 20 ve daha fazla gün, %11,5'inin 5-9 gün ve %11,5'inin 15-19 gün olduğu görülmüştür. Profesyonel turist rehberlerinin hizmet vermiş oldukları yabancı dil çeşitliliğine bakıldığında %76,1'inin İngilizce ve %13,4'ünün Almanca olduğu sonucuna ulaşılmıştır. %10,5'inin ise diğer dillerde rehberlik hizmeti verdikleri tespit edilmiştir.

Tablo 1'de iş yerinde gelişmeleri kaçırma korkusu ölçeğine ilişkin açıklayıcı faktör analizi sonuçlarına yer verilmektedir. Ölçek orijinal boyut yapısında olduğu gibi dağılım göstermiştir. Herhangi bir ifade analizden çıkarılmamış ve yeniden isimlendirme yapılmamıştır.

Araştırmada kullanılan ölçeğin güvenilirlik değerleri Cronbach Alpha katsayısı ile hesaplanmıştır. İş yerinde gelişmeleri kaçırma korkusu ölçeğinin Cronbach Alpha değeri ,921 olarak bulunmuştur. Kullanılmış olan ölçeğin iç tutarlılık düzeyinin yüksek ve iyi olduğu belirlenmiştir (İslamoğlu ve Alnıaçık, 2014: 293; Seçer, 2015: 219). Bilgisel dışlanma (α=,953) ve ilişkisel dışlanma (α=,934) boyutlarının güvenilirlik değerlerinin yüksek ve iyi seviyede olduğu tespit edilmiştir.

Araştırmada yapı geçerliliğinin sağlanması için iş yerinde gelişmeleri kaçırma korkusu ölçeğine açıklayıcı faktör analizi (AFA) yapılmıştır. Ölçek orijinal yapısında olduğu gibi 2 boyutlu bir yapı göstermiştir. AFA sonucunda; KMO değeri= ,810, Bartlett Testi= 2338,780, df= 45, p<,000 olarak belirlenmiştir. İş yerinde gelişmeleri kaçırma korkusu ölçeğinin toplam açıklanan varyans değeri %82,652 olarak tespit edilmiştir.

Tablo 1. İş Yerinde Gelişmeleri Kaçırma Korkusu Ölçeği Açıklayıcı Faktör Analizi Sonuçları

İşyerinde Gelişmeleri Kaçırma Korkusu Ölçek İfadeleri	Bilgisel Dışlanma	İlişkisel Dışlanma	Ortak Varyans	$\bar{X}$	S.S.
Bilgisel Dışlanma İfade 5	,931		1,486	3,31	1,219
Bilgisel Dışlanma İfade 4	,908		1,557	3,22	1,247
Bilgisel Dışlanma İfade 3	,894		1,493	3,23	1,221
Bilgisel Dışlanma İfade 2	,886		1,499	3,12	1,224
Bilgisel Dışlanma İfade 1	,856		1,340	3,19	1,157
İlişkisel Dışlanma İfade 9		,936	1,530	3,29	1,237
İlişkisel Dışlanma İfade 7		,920	1,566	3,28	1,251
İlişkisel Dışlanma İfade 8		,901	1,250	3,01	1,117
İlişkisel Dışlanma İfade 10		,829	1,269	3,07	1,126
İlişkisel Dışlanma İfade 6		,754	1,410	2,74	1,410
Cronbach Alpha (Boyut)	,953	,934			
Cronbach Alpha (Ölçek)	,921				
Özdeğer	5,860	2,405			
Açıklanan Varyansın %	58,603	24,049			
Top. Açıklanan Varyans%	42,494	40,158			
Top. Açık. Varyans Ölçek%	82,652				
Kaiser-Meyer-Olkin Örneklem Ölçümü					,810
Bartlett Küresellik Testi		Yaklaşık Ki-kare			2338,780
		df			45
		Sig.(Anlamlılık)			,000

Tablo 2'de ölçeğe ait ifadelerin "aritmetik ortalama" ve "standart sapma değerleri"ne yer verilmektedir. Yapılan analizler sonucunda elde edilen sonuçlara göre; profesyonel turist rehberlerinin tura çıktıkları süre içerisinde iş yerlerinde yani seyahat acentalarında meydana gelen durum, olay veya gelişmeleri kaçırmaktan ($\bar{x}$ 3,15) orta düzeyde korktukları belirlenmiştir.

Tablo 2. İş Yerinde Gelişmeleri Kaçırma Korkusu Ölçek İfadelerinin Aritmetik Ortalamaları

İşyerinde Gelişmeleri Kaçırma Korkusu Ölçek İfadeleri		$\bar{x}$	S.S.
Bilgisel Dışlanma	İş yerinde bulunmadığımda, işle ilgili önemli gelişmeleri kaçırabileceğimden endişe ederim.	3,31	1,219
	İş yerinde bulunmadığımda, işle ilgili değerli bilgileri kaçırabileceğim için endişe ederim.	3,22	1,247
	İş yerinde bulunmadığımda, işle ilgili önemli haberleri kaçıracağımdan endişe ederim.	3,23	1,221
	İş yerinde bulunmadığımda, işimle ilgili önemli bilgileri kaçıracağımdan endişe ederim.	3,12	1,224
	İş yerinde bulunmadığımda, işte neler olduğunu bilmeyeceğimden endişe ederim.	3,19	1,157
Toplam		3,22	1,113
İlişkisel Dışlanma	İş yerinde bulunmadığımda, önemli iş bağlantıları kurma fırsatını kaçıracağım konusunda endişe ederim	3,29	1,237
	İş yerinde bulunmadığımda, sürekli iş bağlantılarını güçlendirme fırsatlarını kaçırabileceğimi düşünürüm.	3,28	1,251
	İş yerinde bulunmadığımda, sürekli yeni iş bağlantıları kurma fırsatlarını kaçırabileceğimi düşünürüm.	3,01	1,117
	İş yerinde bulunmadığımda, iş arkadaşlarımın sahip olacağı ağ (network) fırsatlarını kaçıracağımdan endişe ederim.	3,07	1,126
	İş yerinde bulunmadığımda, iş arkadaşlarımın benim kuramayacağım iş bağlantıları kurabileceğinden korkarım.	2,74	1,187
Toplam		3,08	1,053
Ölçeğin Değerler Toplamı		3,15	,917

En yüksek ortalamaya sahip olan ($\bar{x}$ 3,31) "İş yerinde bulunmadığımda, işle ilgili önemli gelişmeleri kaçırabileceğimden endişe ederim." ve en düşük ortalamaya sahip olan ($\bar{x}$ 2,74) ise "İş yerinde bulunmadığımda, iş arkadaşlarımın benim kuramayacağım iş bağlantıları kurabileceğinden korkarım." ifadesi olarak belirlenmiştir. Ortalama değeri en yüksek olanın ($\bar{x}$ 3,22) bilgisel dışlanma boyutu olduğu tespit edilmiştir.

Profesyonel turist rehberlerinin merak duygularının yüksek olduğu bu nedenle iş yerinde meydana gelecek olan gelişmeleri önemsedikleri düşünülmektedir. Kişisel ilişki veya bağlantı kurmak konusunda çok az korku yaşadıkları görülmektedir. Bu durum iş bağlantılarını kendilerinin de fırsat bulduklarında yapabileceklerini düşünmeleri veya öz güvenlerinin yüksek olması ile ilişkilendirilebilir.

Farklılık analizlerinden önce verilerin normallik dağılımına bakılmıştır. Verilerin normal dağılım sergilediği tespit edilmiştir. Basıklık ve çarpıklık katsayılarının -1,5 ve +1,5 aralığında olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Farklılık analizlerinde t-testi ve tek yönlü varyans analizi (ANOVA)

kullanılmıştır. Farklılığın kaynağını tespit etmek için varyansın normal dağılım sergilemesi durumunda Tukey hsd, normal dağılım göstermediği durumda ise Games-Howell Post Hoc testleri kullanılmıştır.

Tablo 3'te demografik özellikler ile iş yerinde gelişmeleri kaçıma korkusu ölçeği arasında yapılan analiz sonuçlarına göre; cinsiyet, yaş, rehberlik süresi, ayda çalışılan gün sayısı, hizmet verilen yabancı dil değişkenleri açısından istatistiksel olarak anlamlı farklılık tespit edilirken, medeni durum ve ruhsatname alma şekli açısından istatistiksel olarak anlamlı farklılık bulunamamıştır. *H_1 hipotezinin test edilmesi amacıyla yapılan analizler sonucunda hipotez kısmen kabul edilmiştir.*

Tablo 3. Demografik Özellikler ile İş Yerinde Gelişmeleri Kaçırma Korkusu Ölçeği Arasındaki Farklılık Analizleri

		İşyerinde Gelişmeleri Kaçırma Korkusu Ölçeği					
		n	$\bar{x}$	**SS**	**t/F**	**p**	**Fark**
Cinsiyet	Kadın	73	3,52	,969	4,219	,000	Var
	Erkek	128	2,94	,817			
Yaş	18-25	25	3,28	,738	6,018	,000	2-4 2-5
	26-35	75	3,41	1,052			
	36-45	63	3,13	,743			
	46-55	16	2,51	,875			
	56 ve üzeri	22	2,61	,654			
Medeni Durum	Evli	85	3,20	,867	,756	,451	Yok
	Bekâr	116	3,11	,953			
Ruhsatname Alma Şekli	Sertifika programı	62	3,24	1,120	1,610	,188	Yok
	Ön lisans	49	2,95	,610			
	Lisans	72	3,25	,974			
	Lisansüstü	18	2,95	,371			
Rehberlik Süresi	1 yıldan az	13	3,83	,342	8,548	,000	1-5 2-5 3-5 4-5
	1-4	44	3,23	,830			
	5-10	65	3,33	1,115			
	11-14	24	3,33	,663			
	15 ve üzeri	55	2,62	,644			
Ayda Çalışılan Gün Sayısı	4 ve daha az	65	3,19	,928	3,332	,011	3-5
	5-9	23	3,14	1,012			
	10-14	55	2,84	,625			
	15-19	23	3,19	,843			
	20 ve üzeri	35	3,54	1,121			
Hizmet Verilen Yabancı Dil	İngilizce	153	3,28	,916	7,203	,001	1-2
	Almanca	27	2,71	,643			
	Diğer	21	2,74	,956			

Tablo 4'te demografik özellikler ile bilgisel dışlanma boyutu arasında yapılan analiz sonuçlarına göre; cinsiyet, yaş, ruhsatname alma şekli, rehberlik süresi, ayda çalışılan gün sayısı, hizmet verilen yabancı dil de-

ğişkenleri açısından istatistiksel olarak anlamlı farklılık tespit edilirken, medeni durum açısından istatistiksel olarak anlamlı farklılık bulunamamıştır. *H_2 hipotezinin test edilmesi amacıyla yapılan analizler sonucunda hipotez kısmen kabul edilmiştir.*

Tablo 4. Demografik Özellikler ile Bilgisel Dışlanma Boyutu Arasındaki Farklılık Analizleri

		Bilgisel Dışlanma Boyutu					
		n	$\bar{x}$	**SS**	**t/F**	**p**	**Fark**
Cinsiyet	Kadın	73	3,68	1,185	4,659	,000	Var
	Erkek	128	2,95	,981			
Yaş	18-25	25	3,30	,755	9,096	,000	1-5
	26-35	75	3,56	1,270			2-4
	36-45	63	3,29	,913			2-5
	46-55	16	2,66	1,052			3-5
	56 ve üzeri	22	2,16	,603			
Medeni Durum	Evli	85	3,11	,920	-1,152	,251	Yok
	Bekâr	116	3,29	1,234			
Ruhsatname Alma Şekli	Sertifika programı	62	3,70	1,401	8,963	,000	1-2
							1-3
	Ön lisans	49	3,09	,694			1-4
	Lisans	72	3,10	,994			3-5
	Lisansüstü	18	2,36	,549			4-3
Rehberlik Süresi	1 yıldan az	13	3,81	,403	14,619	,000	1-5
	1-4	44	3,10	,790			2-4
	5-10	65	3,54	1,350			2-5
	11-14	24	3,96	,523			3-5
	15 ve üzeri	55	2,46	,834			4-5
Ayda Çalışılan Gün Sayısı	4 ve daha az	65	3,01	1,042	6,228	,000	1-5
	5-9	23	3,12	,990			2-5
	10-14	55	3,08	,992			3-5
	15-19	23	2,99	,813			4-5
	20 ve üzeri	35	4,02	1,342			
Hizmet Verilen Yabancı Dil	İngilizce	153	3,29	1,097	4,239	,016	1-3
	Almanca	27	3,30	1,012			
	Diğer	21	2,56	1,182			

Tablo 5'te demografik özellikler ile ilişkisel dışlanma boyutu arasında yapılan analiz sonuçlarına göre; cinsiyet, yaş, medeni durum, ruhsatname alma şekli, rehberlik süresi, ayda çalışılan gün sayısı, hizmet verilen yabancı dil değişkenleri açısından istatistiksel olarak anlamlı farklılık tespit edilmiştir. *H_3 hipotezinin test edilmesi amacıyla yapılan analizler sonucunda hipotez kabul edilmiştir.*

Tablo 5. Demografik Özellikler ile İlişkisel Dışlanma Boyutu Arasındaki Farklılık Analizleri

		İlişkisel Dışlanma Boyutu					
		n	$\bar{x}$	**SS**	**t/F**	**p**	**Fark**
Cinsiyet	Kadın	73	3,35	1,145	2,846	,005	Var
	Erkek	128	2,92	,967			
Yaş	18-25	25	3,25	,767	2,845	,025	2-4
	26-35	75	3,27	1,208			
	36-45	63	2,97	,952			
	46-55	16	2,37	,979			
	56 ve üzeri	22	3,07	,899			
Medeni Durum	Evli	85	3,30	,919	2,568	,011	Var
	Bekâr	116	2,92	1,118			
Ruhsatname Alma Şekli	Sertifika programı	62	2,78	1,258	6,830	,002	1-3
	Ön lisans	49	2,81	,632			1-4
	Lisans	72	3,41	1,078			2-3
	Lisansüstü	18	3,53	,400			
Rehberlik Süresi	1 yıldan az	13	3,86	,419	4,812	,001	1-4
	1-4	44	3,36	,985			1-5
	5-10	65	3,13	1,227			2-5
	11-14	24	2,70	1,061			
	15 ve üzeri	55	2,78	,816			
Ayda Çalışılan Gün Sayısı	4 ve daha az	65	3,36	1,069	4,885	,001	1-3
	5-9	23	3,17	1,048			3-4
	10-14	55	2,60	,633			
	15-19	23	3,39	,958			
	20 ve üzeri	35	3,05	1,358			
Hizmet Verilen Yabancı Dil	İngilizce	153	3,27	1,038	15,983	,000	1-2
	Almanca	27	2,12	,380			2-3
	Diğer	21	2,92	1,053			

İş yerinde gelişmeleri kaçırma korkusu ölçeğinin alt boyutları arasında olan ilişkiyi belirlemek ve H_4 hipotezini sınamak adına korelasyon analizi yapılmıştır. Analiz neticesinde; alt boyutlar arasında ,432 ,837 ve ,855 β (beta) katsayıları elde edilmiştir. Elde edilen bu katsayılar 0,01 düzeyinde çift taraflı öneme sahip olmakla birlikte boyutlar arasında pozitif yönlü güçlü ve anlamlı bir ilişki olduğu saptanmıştır. *Elde edilen sonuçlar değerlendirildiğinde test edilen H_4 hipotezi kabul edilmiştir.*

Tablo 6'da bilgisel dışlanma boyutunun iş yerinde gelişmeleri kaçırma korkusu ölçeğindeki değişimi açıklama oranı %.731 olarak tespit edilmiştir. Bilgisel dışlanma boyutu ve iş yerinde gelişmeleri kaçırma korkusu ölçeği arasında ,05 anlamlılık düzeyinde pozitif yönlü güçlü bir ilişkinin (β=,855; t= 23,278; p= .000<,05) varlığı tespit edilmiştir.

Tablo 6. Bilgisel Dışlanma Boyutu ile İş Yerinde Gelişmeleri Kaçırma Korkusu Ölçeğine İlişkin Regresyon Analizi Sonuçları

İGKK Ölçek	**β**	***t***	**Sig.**	**F**	**p**	**R²**
Sabit		8,575	,000	541,862	,000	,731
Bilgisel Dışlanma	,855	23,278	,000			

Tablo 7'de ilişkisel dışlanma boyutunun iş yerinde gelişmeleri kaçırma korkusu ölçeğindeki değişimi açıklama oranı %.700 olarak tespit edilmiştir. İlişkisel dışlanma boyutu ve iş yerinde gelişmeleri kaçırma korkusu ölçeği arasında ,05 anlamlılık düzeyinde pozitif yönlü güçlü bir ilişkinin (β=,837; t= 21,551; p= .000<,05) varlığı tespit edilmiştir.

Tablo 7. İlişkisel Dışlanma Boyutu ile İş Yerinde Gelişmeleri Kaçırma Korkusu Ölçeğine İlişkin Regresyon Analizi Sonuçları

İGKK Ölçek	**β**	***t***	**Sig.**	**F**	**p**	**R²**
Sabit		8,241	,000	464,451	,000	,700
İlişkisel Dışlanma	,837	21,551	,000			

SONUÇ ve ÖNERİLER

Gerçekleştirilen bu araştırmanın katılımcılarının büyük çoğunluğunu erkekler oluşturmaktadır. Araştırma katılımcılarının çoğu 26-35 yaş aralığında ve bekâr olan rehberlerden meydana gelmektedir. Lisans mezunu olup ruhsatname alan rehberlerin ve 5 ile 10 yıl süre arasında rehberlik mesleğini icra edenlerin diğerlerine kıyasla daha fazla olduğu tespit edilmiştir. Rehberlerin ay içerisinde kaç gün çalıştıkları incelendiğinde 4 ve daha az gün çalışanların daha fazla olduğu saptanmıştır. Çalışılan gün sayısı az olan rehberlerin araştırmada daha fazla olması, pandemi nedeniyle rehberlerin daha az tura çıkıyor olmaları ile ilişkilendirilebilir. Aynı zamanda rehberler acentaya bağlı çalışırken bile ya maaş karşılığı ya da tur başına anlaşma ile de çalışmakta olduklarının bir sonucu olarak değerlendirilebilir. Araştırmaya katılan rehberlerden bir kısmı tur başına anlaşma ile çalışıyor olabilir ve sadece acenta ile çalıştığı gün sayısını işaretlemiş olabilir. Bunların yanı sıra rehberlik dili İngilizce olan rehberlerin, katılımcıların büyük çoğunluğunu oluşturduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu durumun Türkiye'de devlet okullarında sunulan dil eğitiminin İngilizce ağırlıklı olmasının bir sonucu olarak ortaya çıktığı söylenebilir.

Yapılan analizler neticesinde turist rehberlerinin iş yerinde gelişmeleri kaçırma korkularının orta düzeyde olduğu tespit edilmiştir. Rehberlerin iş yerinde gelişmeleri kaçırma korku düzeylerinin yüksek olmaması; gerçekleştirdikleri tur boyunca aktif olarak sahada olmaları, turların aksamaması için seyahat acentaları ile sürekli iletişim halinde olmaları

bu sayede de yaşanan gelişmelerden genel itibariyle haberdar olmaları ile ilişkilendirilebilir.

Araştırmaya katılan turist rehberlerinin iş yerinde gelişmeleri kaçırma korkularının bazı demografik değişkenlere göre farklılık gösterip göstermeyeceğini tespit etmek adına gerekli analizler gerçekleştirilmiştir. Analizler neticesinde; rehberlerin iş yerinde gelişmeleri kaçırma korkularının "cinsiyet", "yaş", "rehberlik süresi", "ayda çalışılan gün sayısı" ve "hizmet verilen yabancı dil" değişkenleri açısından anlamlı farklılık gösterdiği sonucuna ulaşılmıştır. Rehberlerin iş yerinde gelişme korkusunun erkek ve kadına, yaş aralıklarına, çalışılan süreye ve hizmet verilen dillere göre farklılık göstermesi algılamalarının toplumsal statüleri yani verilmiş ve kazanılmış statüleri sonucu ortaya çıktığı düşünülmektedir.

Bilgisel ve ilişkisel dışlanma durumlarına maruz kalmadıkları, bilgisel-ilişkisel durumlara ilgili olmadıkları veya meydana gelen gelişmeleri optimum seviyede önemsedikleri sonucuna ulaşılabilir. Ortaya çıkan bu sonuç; rehberlerin tur esnasında kendilerini sadece yaptıkları işe vermelerinden, A tipi kişilik yapısına sahip olmalarından veya kişilik özelliklerinden kaynaklandığı söylenebilmektedir.

İşyerinde gelişmeleri kaçırma korkusu ölçeğinin test edilmesi için açıklayıcı faktör analizi (AFA) yapılmıştır. Ölçeğin iki boyutlu yapısını koruduğu gözlemlenmiştir. Araştırmada ölçek alt boyutlarının ölçek üzerindeki etkisinin belirlenmesi için basit doğrusal regresyon analizi yapılmıştır. Ölçekte meydana gelen değişimi açıklama oranı %73,1 olan bilgisel dışlanma boyutu olduğu tespit edilmiştir.

Gerçekleştirilen bu araştırma neticesinde sunulabilecek öneriler aşağıda yer almaktadır. Bunlar;

- Seyahat acentaları, iş ile ilgili veri akışını daha kontrollü bir şekilde gerçekleştirebilirler. Böylelikle orta düzeyde meydana gelen gelişmeleri kaçırma korkusu daha da azaltılabilir.
- Bu araştırmanın bulguları 201 turist rehberinden elde edilmiştir. Daha sonraki araştırmalarda daha büyük bir örneklem grubu üzerinde araştırma yürütülebilir.
- İş yerinde gelişmeleri kaçırma korkusuna yönelik araştırmaların çok kısıtlı olduğu görülmektedir. Daha sonraki araştırmalarda turist rehberlerinin yanı sıra çalıştığı işletmede daha fazla vakit geçiren otel, yiyecek içecek işletmesi ya da seyahat acentasındaki işgörenler üzerinde araştırmalar gerçekleştirilebilir. Aynı zamanda diğer sektörlerdeki işgörenler üzerinde de araştırmalar yapılabilir.

- İlgili alan yazın incelendiğinde iş yerinde gelişmeleri kaçırma korkusunun tükenmişlik ile ilişkisinin incelendiği araştırmalara rastlanmıştır. Daha sonra farklı değişkenler ile ilişkisi de incelenebilir.
- Araştırma evreni merak duygusu erkeklerden daha yüksek olan kadın rehberler üzerine yapılabilir.
- Rehberlerin özgüvenleri ile gelişmeleri kaçırma korkuları arasındaki ilişkiyi belirlemek üzerine bir araştırma gerçekleştirilebilir.
- Seyahat acentası yöneticilerinin gelişmeleri kaçırma korkuları tespit edilebilir.

KAYNAKÇA

Ababneh, A. (2017). Tourist guides and job related problems, analysis and evidence from Jordan. *Journal of Quality Assurance in Hospitality & Tourism*, 18 (2), 200-217.

Abel, J. P., Buff, C. L. and Burr, S. A. (2016). Social media and fear of missing out: scale development and assessment. *Journal of Business & Economics Research*, 14 (1), 33-44.

Abell, L., Bunglass, S. L. and Betts, L. R. (2019). Fear of missing out and relational aggression on Facebook. *Cyberpsychology, Behavior and Social Networking*, 22 (12), 799-803.

Adams, S. K., Williford, D. N., Vaccaro, A., Kisler, T. S., Francis, A. and Newman, B. (2017). The young and restless: socializing trumps sleep, fear of missing out, and technological distractions in first-year college students. *International Journal of Adolescence and Youth*, 22 (3), 337-348.

Albers, K. (2020). *Always on mentality: the effects o workplace telepressure on health and motivation of the dutch young workforce: examining the moderating role of workplace FoMO and social comparison orientation*. Unpublished Master Thesis, Utrecht University, Netherlands.

Alt, D. (2015). College stuents' academic motivation, media engagement and fear of missing out. *Computers in Human Behavior*, 49, 111-119.

Alt, D. and Boniel-Nissim, M. (2018). Using multidimensional scaling and PLS-SEM to assess the relationships between personality traits, problematic internet use and fear of missing out. *Behaviour & Information Technology,* 37 (12), 1264-1276.

Ap, J. and Wong, K.K.F. (2001). Case study on tour guiding: professionalism, issues and problems. *Tourism Management*, 22, 551-563.

Aslıyüksek, M. K. (2016). Bilgi profesyoneli adaylarının internet bağımlılığı düzeyleri: Marmara Üniversitesi bilgi ve belge yönetimi bölümü örneği. *Bilgi ve Belge Araştırmaları Dergisi*, 6, 23-46.

Baker, Z. G., Krieger, H. and LeRoy, A. S. (2016). Fear of missing out: relationships with depression, mindfulness and physical symptoms. *Translational Issues in Psychological Science*, 2 (3), 275-282.

Blackwell, D., Leaman, C., Tramposch, R., Osborne, C. and Liss, M. (2017). Extraversion, neuroticism, attachment style and fear of missing out as predictors of social media use and addiction. *Personality and Individual Differences*, 116, 69-72.

Budnick, C. J., Rogers, A. P. and Barber, L. K. (2020). The fear of missing out at work: examining costs and benefits to employee health and motivation. *Computers in Human Behavior, 104*, Article: 106161, 1-13.

Chotpitayasunondh, V. and Douglas, K. M. (2016). How "phubbing" becomes the norm: the antecedents and consequences of snubbing via smartphone. *Computers in Human Behavior*, 63, 9-18.

Çetinkaya, F. Ö. ve Şahbaz, R. P. (2019). Sosyal medyada gelişmeleri kaçırma korkusunun kişinin tatil satın alma niyetine etkisi. *Türk Turizm Araştırmaları Dergisi*, 3 (3), 383-402.

Çınar, Ç. Y. ve Mutlu, E. (2018). Üniversite öğrencilerinde sosyal ortamlarda gelişmeleri kaçırma korkusunun yordayıcıları. *Current Addiction Research*, 2 (2), 47-53.

Çınar, Ç. Y. ve Mutlu, E. (2019). İnternet bağımlılığının benlik saygısı, dikkat, gelişmeleri kaçırma korkusu, yaşam doyumu ve kişilik özellikleri ile ilişkisi. *Bağımlılık Dergisi*, 20 (3), 133-142.

Duke, É. and Montag, C. (2017). Smartphone addiction, daily interruptions and self-reported productivity. *Addictive Behaviors Reports*, 6, 90-95.

Düzgün, E. (2020). Turist rehberliği mesleğine genel bakış. E. Düzgün (Ed). *Örnek olaylarla turist rehberliği* içinde (s.19-42), Ankara: Detay Yayıncılık.

Elhai, J. D., Levine, J. C., Alghraibeh, A. M., Alafnan, A. A., Aldraiweesh, A. A. and Hall, B. J. (2018). Fear of missing out: testing relationships with negative affectivity, online social engagement, and problematic smartphone use. *Computers in Human Behavior*, 89, 289-298.

Elhai, J. D., Yang, H., Rozgonjuk, D. and Montag, C. (2020). Using machine learning to model problematic smartphone use severity: the significant role of fear of missing out. *Addictive Bahaviors*, 103, Article:106261, 1-7.

Erdoğan, A., Yılmaz, Y. ve Hocaoğlu, Ç. (2021). Modern çağın yeni hastalığı: gelişmeleri kaçırma korkusu "FOMO" nedir? bir gözden geçirme. *Cyprus Turkish Journal of Psychiatry & Psychology*, 3 (3), 217-222.

Erdoğan, P. ve Şanlı, Y. (2019). Sağlık bilimleri fakültesi öğrencilerinde genel özyeterliliğin gelişmeleri kaçırma korkusu üzerine etkisi. *OPUS Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*,14 (20), 594-620.

Gökler, M. E., Aydın, R., Ünal, E. ve Metintaş, S. (2016). Sosyal ortamlarda gelişmeleri kaçırma korkusu ölçeğinin Türkçe sürümünün geçerlilik ve güvenilirliğinin değerlendirilmesi. *Anadolu Psikiyatri Dergisi*, 17(Ek.1), 53-59.

Göksün, D. O. (2019). Gelişmeleri kaçırma korkusu ve problemli internet kullanımı arasındaki ilişki. *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 15 (2), 511-525.

Güzel, F. Ö. ve Köroğlu, Ö. (2015). Turist rehberlerinin mesleklerine yönelik pozitif ve negatif algılarının içerik analizi yöntemi ile belirlenmesi. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi,* 16 (1), 155-174.

İslamoğlu, H. ve Alnıaçık, Ü. (2014). *Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri*. (4.Baskı). İstanbul: Beta Basım A.Ş.

Kaçik, S. ve Acar, F. (2020). Üniversite öğrencilerinin gelişmeleri kaçırma korkusu (GKK) ve yaşam doyumu düzeylerinin demografik değişkenler açısından incelenmesi. *Kayseri Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2 (1), 74-90.

Kartol, A. ve Peker, A. (2020). Ergenlerde sosyal ortamlarda gelişmeleri kaçırma korkusu (Fomo) yordayıcılarının incelenmesi. *OPUS Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 15 (21), 454-474.

Kovan, A. ve Ormancı, N. (2021). Üniversite öğrencilerinin sosyal medyadaki gelişmeleri kaçırma korkusu ile sosyal medya bağımlılığı arasındaki ilişki: COVİD-19 pandemi örneği. *Erciyes İletişim Dergisi,* Special Issue 2, 125-145.

Milyavskaya, M., Saffran, M., Hope, N. and Koestner, R. (2018). Fear of missing out: prevalence, dynamics, and consequences of experiencing FOMO. *Motivation and Emotion*, 42, 725-737.

Oberst, U., Wegmann, E., Stodt, B., Brand, M. and Chamarro, A. (2017). Negative consequences from heavy social networking in adolescents: the meadiating role of fear of missing out. *Journal of Adolescence,* 55, 51-60.

Özcan, H. M. ve Koç, U. (2019). Dijitalleşmenin karanlık yüzü gelişmeleri kaçırma korkusu: banka çalışanları örneklemi. *Business& Management Studies: An International Journal*, 7 (5), 2851-2862.

Özdemir S. (2021). İşyerinde gelişmeleri kaçırma korkusu: ölçek uyarlama çalışması. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,* 9 (1), 49-62.

Przybylski, A. K., Murayama, K., DeHaan, C. R. and Gladwell, V. (2013). Motivational, emotional and behavioral correlates of fear of missing out. *Computers in Human Behavior*, 29 (4), 1841-1848.

Reer, F., Tang, W. Y. and Quandt, T. (2019). Psychosocial well-being and social media engagement: the mediating roles of social comparison orientation and fear of missing out. *New Media & Society*, 21 (7), 1486-1505.

Riordan, B. C., Flett, J. A. M., Hunter, J. A., Scarf, D. and Conner, T. S. (2015). Fear of missing out (FoMO): the relationship between FoMO, alcohol use, and alcohol-related consequences in college students. *Journal of Psychiatry and Brain Functions*, 2, Article: 9, 1-7.

Sarıbay, B. ve Durgun, G. (2020). Dokunmatik toplumların fobileri: netlessfobi, nomofobi ve fomo kavramları üzerine bir içerik analizi çalışması. *Journal of Yasar University*, 15 (Special Issue), 280-294.

Seçer, İ,. (2015). *SPSS ve Lisrel ile veri analizi, analiz ve raporlaştırma.* (2. Basım). Ankara: Anı Yayıncılık.

Sela, Y., Zach, M., Amichay-Hamburger, Y., Mishali, M. and Omer, H. (2020). Family environment and problematic internet use among adolescents: the

mediating roles of depression and fear of missing out. *Computers in Human Behavior*, 106, Article: 106226,1-10.

Tandon, A., Dhir, A., Almugen, I., AlNemer, G. N. and Mäntymäki, M. (2021). Fear of missing (FoMO) among social media users: a systematic literature review, synthesis and framework for future research. *Internet Research*, 31 (3), 782-821.

TUREB (Turist Rehberleri birliği). (2021). http://www.tureb.org.tr/tr/RehberIstatistik Erişim tarihi: 12.11.2021.

Turist Rehberliği Meslek Kanunu. (2012). https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2012/06/20120622-2.htm Erişim tarihi: 12.11.2021.

We Are Social. (2021). Digital 2021, https://wearesocial.com/blog/2021/07/digital-2021-i-dati-di-luglio/ Erişim tarihi: 12.11.2021.

Wolniewicz, C. A., Rozgonjuk, D. and Elhai, J. D. (2020). Boredom proneness and fear of missing out mediate relations between depression and anxiety. *Human Behavior and Emerging Technologies*, 2, 61-70.

Bölüm 11

TÜRKİYE VE YUNANİSTAN'IN DOĞU AKDENİZ ÖZELİNDE KARASULARI, KITA SAHANLIĞI VE MÜNHASIR EKONOMİK BÖLGE SORUNU

Ali HAMURCU[1]

1 Öğr. Gör. Ali Hamurcu, Bitlis Eren Üniversitesi, ahamurcu@beu.edu.tr ORCID: 0000-0001-7790-046X

GİRİŞ

Önemi günden güne fark edildiği üzere petrol ve doğal gaz rezervler nedeniyle Doğu Akdeniz'in önemi son yıllarda daha fazla artmaktadır. Büyük güçler ve bölge ülkeleri Doğu Akdeniz'de varlık göstermeye çalışmakta; kıyı devletlerinin bölgedeki sondaj faaliyetleri gittikçe ivme kazanmaktadır. Kıyı devletlerinin bölgedeki haklarının uluslararası hukukça belirlenmesi hem bölge barışı için hem de kullanımın nasıl olacağının belirlenmesi açısından önemlidir. Bu çalışmada özelde Yunanistan ile Türkiye'nin Akdeniz ve Ege'de karasuları, kıta sahanlığı ve de münhasır ekonomik bölgeleri (MEB) sorunlarına değinilecektir.

Uluslararası hukukun devletlerin deniz alanlarını kullanımına dair esas teşkil eden kurallarında ve bu kuralların uygulanmasında sorunlar yaşanmaktadır. Bu sorunlar hukuk kurallarının yeterince açık olamayışı, farklı ve yorumlanması ve siyasal anlaşmazlıklar olarak sıralanabilir. Türkiye, yapmış olduğu anlaşmalarla Karadeniz'deki deniz yetki alanlarının sınırlarını belirlemiştir. Ancak Türkiye'nin Yunanistan'la arasında önemli anlaşmazlıklar vardır. Bu anlaşmazlıkların başlıca olanları karasuları ve kıta sahanlığı ve MEB sorunudur (Balık, 2018, s. 86-87).

1) Deniz Hukuku (Law of the Sea- Maritime Law)

Denizlerin denetlenmesi ve özellikle yetki alanı meselesi 17. yüzyılın başından beri bir güç politikasına konu olmuştur. Bu zaman zarfında denize kıyısı olan uluslar, açık denizlerden muazzam sahalar talep etme girişimleri ile ayrımı önleyen ve herkese serbest giriş tanıyan "açık denizler " ilkesini düzenlemek arasında gidip gelmişlerdir. Gerçekte açık deniz serbestliği ilkesi genel kabul görmüştür. Mare Liberium *(1618)* adlı eserinde Hollandalı düşünür Hugo Grotius, genel itibariyle ilk sistematik " açık deniz serbestliği" doktrinini oluşturmasıyla tanınmaktadır. Grotius'un önerisi Portekizlilerin tekelleşme istekleri karşısında Doğu Hindistan'da Hollandalıların denizcilik ve ticaret hakkını elde etmeye yöneliktir (Evans ve Newnham, 2007, s.149-150). Grotius, denizler üzerinde özel mülkiyet tanımlanamayacağına göre deniz alanlarının bölüşülemeyeceğini ileri sürmüştür (Dalar, 2019, s.150). Grotius doktrini başından beri kendini büyük okyanusların üzerinde fiilen *carte blanche* (tam yetki) sahibi gören büyük devletler tarafından müsamahakâr bir doktrin olarak addedilmiştir. Diğer yandan, serbest geçişten ziyade karasal haklarının (territorial rights) genişlemesi kaygısını taşıyan daha küçük, zayıf devletler tarafından daha baskıcı ve zararlı bir doktrin olarak değerlendirilmiştir. Daha güçlü olanlar ile daha zayıf olanların çıkarları arasındaki bu bölünme, deniz hukukunda günümüze dek süren köklü bir ayrışma olarak süregelmiştir (Evans ve Newnham, 2007, s.149-150).

Açık denizlerin serbestliği bir kez telaffuz edildikten sonra uluslararası toplumun temel ilkelerinden biri haline gelmiştir. Ne var ki bu özgürlük de sınırsız değildi. Bir kıyı devletinin kıyılarının etrafında (karasuları) karasal yetki alanının bir parçası olarak muamele görecek bir kıyı şeridi (maritime belt) talep etmesi hoşgörü ile karşılanmaktaydı. Denizlerden yararlanma amaçları ve egemenlik yetkilerinden doğabilecek sorunlara çözüm bulunması için uluslararası geçerliliği olan birtakım düzenlemelere ihtiyaç duyulmuştur (Dalar, 2019, s. 152). Deniz hukukunun on yedinci yüzyıldan bu yana gelişen tarihi büyük ölçüde, bu denetim sınırlarını belirtmek için kesin sınır çizgilerini bulmakla ilgilidir. İlk sınırlar, açık denizler ile karasularının arasındaki ayrım çizgisinin kıyı devletinin askeri hâkimiyetini sürdürebileceği mesafe anlamına gelen " top menzili kural"ına dayanmaktaydı. Modern uygulama, 12 millik karasularını benimsemişse de bu, evrensel olarak geçerli bir durum değildir. Bu durumu göz önünde bulundurduğumuz zaman birçok yorumcunun, deniz hukukunun kronik dağınıklığına atıfta bulunması pek de şaşırtıcı değildir (Evans ve Newnham, 2007, s.149-150).

Günümüzde, deniz yataklarında ham maddelerin keşfi ve bu materyallerin çıkartılmasını sağlayan teknolojik yeterliliğin hızlı bir şekilde gelişmesi halinde kara devletleri bir yana, daha fakir, daha az kalkınmış devletlerin, orijinal denizlerin serbestliği doktrininde ifade edilen, genel, herkes için eşit rekabet ortamında bir kez daha kaybedecekleri korkusudur. Dünya kaynaklarının tükenmesine yönelik giderek artan bir endişe ile birleşen bu korku, deniz hukukunun altında yatan felsefeye bir kez daha bakma talebini beraberinde getirmiştir

2) Deniz Alanları Tartışması

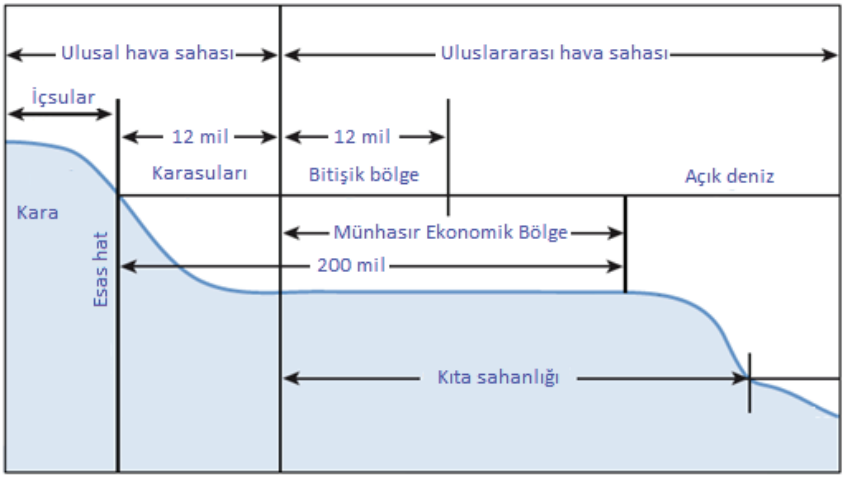

Şekil 1: Deniz yetki alanları

Yakın dönemlere kadar yapılmış olagelen ayrıma göre kıyı devletinin parçası olan karasuları ile herkesin kullanımına açık olan açık deniz arasında yapılan ayrımdır. Hâlbuki günümüzde daha karmaşık yetki türlerini kapsayan değişik deniz alanları çıkmıştır.

XV-XVI. yüzyılda bu konuda ilk tartışmaların var olduğu gözlenmektedir. İlk doktrin tartışmasına göre denizlerin bir devletin münhasır egemenliğine tabi olabilip olamayacağı noktasında toplanmaktaydı. Bu tartışmalarda uluslararası ticaretin gereği bir yanda, diğer bir yanda ise kıyı devletinin güvenliği kaygıları karşı karşıya gelmiş ve belirli bir uzlaşı sağlanmıştır. Kıyı devleti, kara ülkesine yakın bölümlerde tam egemenliğe sahip olacak ve de deniz ulaşımına engel olamayacak şekilde "denizlerin özgürlüğü" ilkesi kabul edilecektir.

XX. yüzyılda ise yeni sorunlar ortaya çıkmıştır. Teknolojik gelişmeler sonucu stratejik çıkarlar değişmiş, denizdeki kaynaklardan yararlanma talepleri de artmıştır. Öte taraftan, uluslararası toplumun genişlemesiyle sorunlar daha karmaşık hale gelmiş, kuvvet dengeleri değişmiştir. Artık sadece deniz kaynaklarının elde edilmesi değil, bu kaynakların ve deniz ortamının korunması kaygı ve bilinci de gittikçe önem arz etmektedir (Sur, 2016, s.319).

Deniz yetki alanlarının sınırlandırılması iki ya da daha fazla kıyıdaş ülkenin bir anlaşma ile yetki alanlarının sınırlandırılma işlemidir. Deniz yetki alanının ilanı ise herhangi bir komşu devletle bağlantısı olmayan bir devletin doğası gereği tek taraflı olarak yetki alanın ilan etmesidir. Deniz yetki alanlarının sınırlandırılması tek taraflı bir işlem değildir. Sınırlandırılmalarda esas olarak uluslararası sözleşmelere yansıyan hukuk kuralları örf ve adet hukuku kuralları ve Uluslararası Adalet Divanı ve diğer hakem mahkemelerinin kararları esas alınır. Bu konudaki ülkeler arasındaki daha önce imzalanan anlaşmalar da yol gösterici rol oynar. 1958 Cenevre Sözleşmesi ve de 1982 Deniz Hukuku Sözleşmeleri genel prensipleri belirler. Bu sözleşmeler her özel olaya indirgenebilecek nitelikte olmamakla beraber bir prensipler manzumesidir. Doğu Akdeniz meselesinde ise bugüne kadar olan mahkeme kararlarına ve devlet uygulamalarına bakmak bu yüzden yerinde olacaktır (Doğru, 2019, s. 252-253).

3) Ege'de Türk-Yunan Karasuları, Kıta Sahanlığı ve Münhasır Ekonomik Bölge Sorunu

3.1) Karasuları Sorunu

Karasuları, kıyı devletinin ülkesinin bir parçası olma niteliğiyle ilke olarak o devletin egemenliği altında bulunmaktadır (Pazarcı, 2016, s. 263). İç sular veya kıyı ile açık deniz arasında bulunan ve genişliğini her ülkenin iç hukukunca belirlendiği deniz sularıdır. Karasuları aynen iç

sular gibi ilgili devletin deniz ülkesini meydana getirir. Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi'nin karasuları ile maddesine göre her ülke karasularını 12 mili aşmayacak şekilde belirleme hakkına haizdir. (www.stratejikortak.com)

Uygulanan uluslararası hukuk, kıyı devletinin karasuları üzerindeki ülkesel egemenliğine uluslararası deniz ulaşımı yararına geçiş hakkı ve geçiş haklarına dair yetkilerle alakalı olmak üzere iki konuda kısıtlama getirmektedir (Pazarcı, 2016, s.263-265)

Karasuları ile ilgili temelde iki görüş vardır. Birincisine göre karasuları devletten ayrı düşünülemez ve bir ülkenin denizin altındaki topraklarını ifade eder. Diğer görüşe göre ise kara suları açık denizin devamıdır. Günümüzde devletlerin kabul ettiği ise birinci görüştür (www.starejikortak.com).

Karasuları meselesi ile ilgili 1940'lı yıllardan itibaren Yunanistan ile Türkiye'nin arasında sorun yaşanmaktadır. Yunanistan ana karadan denize doğru 3 mil ile sınırlı olan haklarını tek taraflı olarak 6 mile çıkardığını ilan etmiş ve de Türkiye ise geç de olsa 1964 yılında buna aynı şekilde cevap verip 6 mile çıkardığını ilan etmiştir. Yunanistan daha sonra 12 mile çıkardığını ilan etmiş ve bunu yaparken de adaları baz almıştır. Fakat Türkiye tarafından gelen aşırı tepki nedeniyle Yunanistan bu uygulamadan çekinmiş ve uygulayamamıştır.

Resim 1: Ege'de değişik senaryolarda karasuları

Türkiye ile Yunanistan'ın Ege'de karasularına göre hakimiyet oranları karasuları 6 mil olarak kabul edilirse Türkiye %9, Yunanistan % 35, açık deniz ise % 5 şeklindedir. 12 mil olduğunda ise Türkiye % 10, Yunanistan % 64, açık deniz ise % 26 şeklindedir (Savrun, 2018, s. 151-152). Türkiye ile Yunanistan arasında karasuları üzerinde bir anlaşma henüz yoktur. Hâlihazırda Ege'de her iki ülke için karasuları sınır 6 mildir. Eğer karasuları 12 mile çıkarsa bu durum Türkiye'nin aleyhine bir gelişme olacaktır (www.mfa.gov.tr).

3.2) Ege Denizindeki Kıta Sahanlığı ve MEB Sorunu

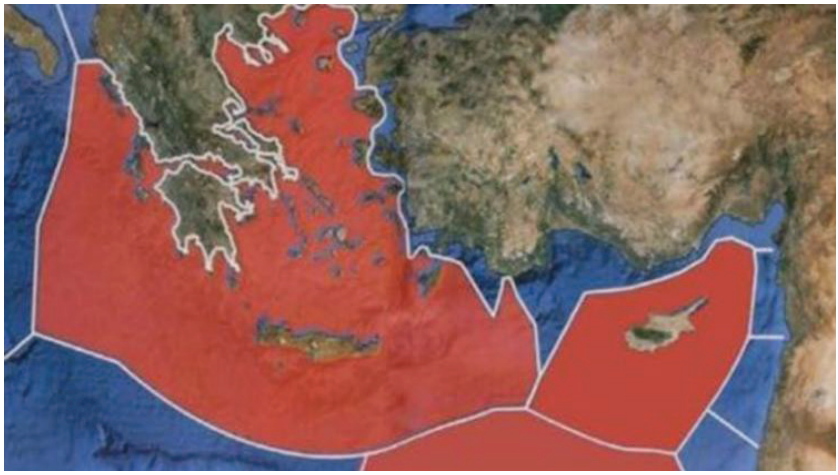

Resim 2 : Yunanistan ve GKRY'nin Münhasır Ekonomik Bölge tezi (Kırmızı bölge)

Resim 3: Türkiye ve Libya kıta sahanlığını gösterir harita

Münhasır ekonomik bölge, esas çizgilerden itibaren 200 deniz miline kadar uzanan, kıyı devletinin iktisadi konularda münhasır yetkilere sahip olduğu deniz alnı olarak tanımlanabilir (Sur, 2016, s. 357).

Faruk Sönmezoğlu'nun derlediği Uluslararası İlişkiler Sözlüğü'ne göre münhasır ekonomik bölge şöyle tanımlanmaktadır. "Kıyı devletinin gerek deniz yatağı ve deniz yatağı altında gerekse su tabakası içerisinde ve üzerinde bazı egemenlik haklarına sahip olduğu bölge". Bu bölge karasuları esas çizgisinden başlayarak iki yüz mile kadar uzanan açık deniz alanını ifade etmektedir. Kıyı devletinin bu bölgeye ilişkin olarak sahip olduğu başlıca haklar; 1) deniz yatağı ve deniz yatağı altındaki madenlerden ve minerallerden yararlanmak, 2) deniz yatağı üzerindeki su tabakası üzerindeki bulunan bütün madensel ve biyolojik kaynakları kullanmak 3) bu bölgeyi çevreyle ilgili bakımdan korumak 4) bilimsel araştırmalar yapmaktır. Üçüncü devletler de bu bölgeden geçiş ve haberleşme amacıyla faydalanma hakkına sahiptir (Arıboğan; Ayman; Dedeoğlu, 2010, s. 498-499).

Kıyı devletinin kara ülkesinin denizin altında süren doğal uzantısına kıta sahanlığı denir (Gökdemir, 2009, s.1). Kıta sahanlığı kavramı uluslararası hukukta 1950'leri takiben daha çok kendine yer bulur. Kavram olarak ilk defa 1950'li yılların sonunda Cenevre Kıta Sahanlığı Sözleşmesi'nde yer alır (Dağıstanlı, 2006, s. 12-21). Bir siyasi uzlaşma metni olan Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi'ne göre ise kıta sahanlığı, kıyı devletinin kara ülkesinin doğal uzantısı olan deniz yatağının kenarına kadar uzanır. Ancak, doğal kıta sahanlığı esas hatlardan itibaren 200 deniz milinden kısaysa, 200 mile kadar uzanır, bu ölçüyü aşıyorsa, 350 mili geçmemek üzere 2500 metre izobattan itibaren 100 mili aşamayan bir çizgiye kadar uzanır. Bu sayede kıyı devletlerinin deniz yatağının deniz yatağının coğrafi durumu ne olursa olsun 200 millik bir "kıta sahanlığına" sahip olmaları ve coğrafi durum elverirse daha geniş bir kıta sahanlığı olabilmesi artık bir örf ve adet kuralı sayılabilir (Sur, 2016, s. 362) .Türkiye'nin Karadeniz'de deniz alanları ile ilgili sorunu yoktur. Ancak Doğu Akdeniz için aynı şeyi söylemek güçtür.

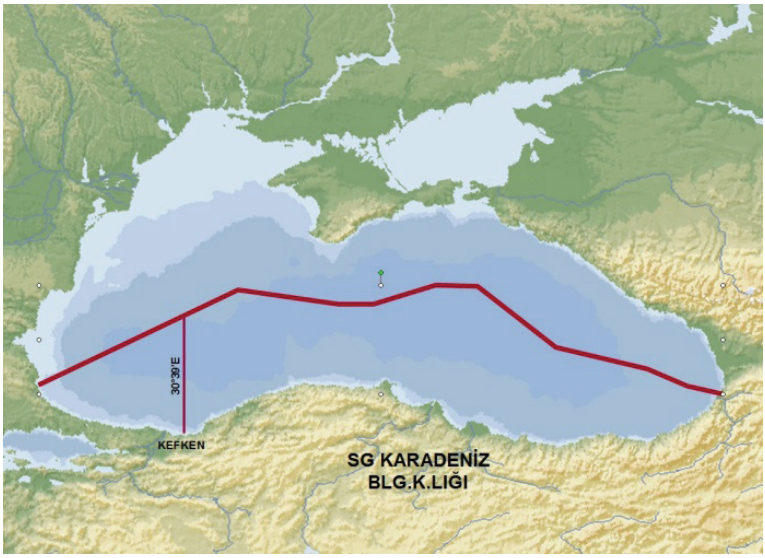

Resim 4:Türkiye'nin Karadeniz MEB'i

Türkiye, Ege denizindeki adaların karasuları hakkının var olduğunu itiraf etmekle birlikte adaların MEB ve kıta sahanlığı hakkını var olmadığını ileri sürmektedir. Adalarla alakalı bir MEB'in oluşması için ülkenin tamamen bir adalar ülkesi olması gerektiğini vurguluyor. Adaların değil anakaranın baz alınması gerektiğini vurgulamaktadır. Türkiye'nin tezlerine göre Türkiye ile arasında 3 km, anakara ile arasında 580 km bir adanın 40 bin km çapında kıta sahanlığı alanı oluşturması akıllıca bir hüküm değildir (Yılmaz, 2020, s. 35).

Resim 5: Türkiye'ye göre Doğu Akdeniz MEB

Türkiye'nin Meis adası özelinde Yunanistan'la yaşamış olduğu ihtilafın kaynağı Ege adaları üzerindeki görüş ayrılıklarıdır. Yunanistan ayrıca adalar ile ilgili benzer tezlerini İyon denizinde İtalya'ya karşı uygulamaya

çalışmamıştır. İyon denizinde taraflar arasındaki MEB anlaşması anakara esas alınarak yapılmıştır. Türkiye'nin elini kuvvetlendiren ise Yunanistan'ın daha önce zaten bu anlayışla İtalya ile anlaşarak adaların MEB ve kıta sahanlığı haklarının bulunmadığını bir bakıma tescil etmesidir (https://kriterdergi.com)

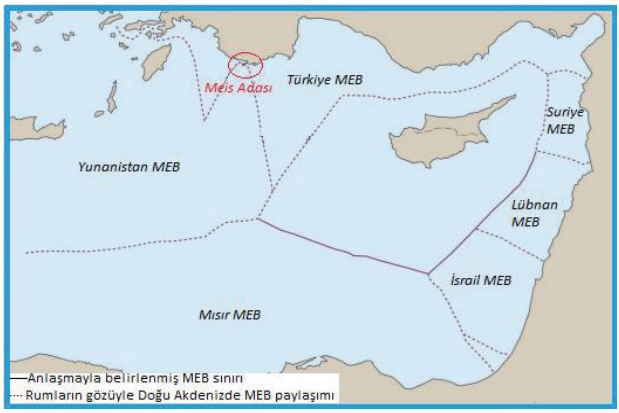

Resim 6: Yunanistan ve Mısır anlaşmasına göre Doğu Akdeniz MEB

Türkiye'nin tezlerine göre iki ülke arasındaki kıta sahanlığı sınırlandırması equidistance (eşit uzaklık) prensibi baz alınarak yapılmalı ve adalar ile Türkiye'nin en doğudaki kısımları esas alınmalıdır. Türkiye, Yunanistan ile MEB'nin oluşturulması için karşılıklı anlaşmanın daha sağlıklı olacağına inanmakta ve tabii uzantının temel alınması gerektiğini ileri sürmektedir. Yine Türkiye, adaların Anadolu yarımadasının tabii bir uzantısı olduğu için kıta sahanlığı hakkının da olamayacağını ileri sürmektedir. Her ne kadar Uluslararası Adalet Divanı adaların MEB hakkının var olduğunu dile getirmiş olsa da, bu durum evrensel bir şart değildir. Uluslararası Adalet Divanın daha önce vermiş olduğu 2018 Kosto Rika- Nikaragua (https://www.icj-cij.org/en/case/120/judgments) ve 1985 Libya- Malta (https://www.icj-cij.org/en/case/68/judgments) kararları ve Yunanistan ile İtalya arasındaki İyon Denizi üzerindeki MEB anlaşması da baz alınırsa bu konuda evrensel bir kuralın olmadığı da görülmektedir. Divanı'nın bahsi geçen kararlarında ada, adacık ve cezir yükseklik kavramları üzerinde bir mütabakat olmadığı gibi ve bunların hukuki statüleri de net değildir (Bayıllıoğlu, 2018, s. 119). Ayrıca İtalya'nın İyon denizinde adasının var olmaması ve Yunanistan'ın adası var olmasına rağmen eşit uzaklık ilkesinden sapılmıştır (Acer, 2020, s. 11).

Önemli bir nokta ise MEB'in tanımlanabilmesi amacıyla ilan ya da anlaşma şeklinde farklı yöntemlerin bulunmasıdır. MEB ilanı esnasında ilgili ülkenin ilan etmek istediği MEB'i gösterecek coğrafi koordinatlar barındıran haritayı yayınlayarak bunun bir örneğini BM Genel Sekreteri'ne

göndermesi gerekmektedir. MEB ve MEB belirlenmesi, kıyıdaş ülkeler için avlanma ve yetiştirme faaliyetleri ile özellikle deniz dibindeki fosil kaynakların kullanım hakkının kimde olduğunun belirlenmesi için önem arz etmektedir.

MEB ilan gerektirirken kıta sahanlığı ilan gerektirmez. MEB ve kıta sahanlığı fosil kaynakları açısından kıyıdaş devletlere eşit egemenlik hakları verirken MEB canlı kaynakları (balıkçılık gibi) içermiş olduğundan daha kapsayıcıdır. MEB 200 deniz mili ile sınırlıyken kıta sahanlığının sınırı bazen 350 mile kadar çıkabilmektedir.

DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Bugün dünyada 400'ü aşkın deniz yetki alanı sorunu vardır ve bunların yaklaşık 190'ı çözüme kavuşmuştur. Deniz yetki alanlarının belirlenmesi iki ya da daha fazla kıyıdaş ülkenin bir anlaşma ile yetki alanlarının sınırlandırılma işlemidir. Türkiye, Karadeniz'de kıyıdaş ülkelerle MEB sorununu çözüme kavuşturmuş ve şimdilik Karadeniz'de böyle bir sorun yoktur. Ancak Doğu Akdeniz için aynı şeyi söylemek haylice güçtür.

Doğu Akdeniz havzası, hem petrol hem de doğal gaz rezervleri ile günden güne önem kazanmaktadır. Kıyı devletlerin gibi küresel güçlerin de bölgeye olan ilgisi artmıştır. Doğu Akdeniz'de kıyısı olan ülkelerin uluslararası hukuk çerçevesinde barışçıl yollarla yetki alanı paylaşımına gitmesi bölgenin barışı ve istikrarı açısından önemlidir. Makalemizde özellikle kıyıdaş iki ülke olan Yunanistan ve Türkiye üzerinde durulmuştur.

Yunanistan, Malta gibi bir ada ülkesi değildir ve anakarası belli olan ve çok sayıda adası olan bir ülkedir. Ada ülkesi ya da adalar ülkeleri için deniz yetki alanlarında adalar baz alınmayabilmektedir. Uluslararası Adalet Divanı, Malta'nın Libya ile olan deniz alanları tartışmasında bir ada ülkesi olan Malta aleyhine karar vermiştir. Yunanistan ise bir ada ülkesi ya da adalar ülkesi olmaktan ziyade, çok sayıda adası olan bir anakara devletidir. Yunanistan'ın İyon Denizi'ndeki İtalya ile olan anlaşması Türkiye'nin tezlerini destekler niteliktedir.

Yunanistan ve Mısır arasındaki MEB anlaşması 6 Ağustos 2020'de imzalanmış ve de 24 Aralık 2020'de Birleşmiş Milletler tarafından kayda geçirilerek yayımlanmıştır (www.qha.com.tr). Doğu Akdeniz'e dair bu gelişme Türk- Yunan ve Mısır ilişkilerini gereceği ise aşikar. Yunanistan'ın bu başarılı atağındaki esas nedenin Yunan Dış İşleri Bakanı Nikos Dandias'ın BM Genel Sekreteri Antonio Guterres ile yürüttüğü yakın ve iyi ilişkilerin yattığı söylenebilir.

Resim 7: Yunanistan –Mısır MEB anlaşması

Yakın zamanda Türkiye- Libya ile MEB anlaşması imzalamış ve Birleşmiş Milletler tarafından anlaşma yayımlanmıştı. Bu durumda Yunanistan ile Mısır'ın anlaşması Türkiye- Libya anlaşması ile çelişmektedir. Türkiye, Yunanistan ile Mısır arasındaki anlaşmaya tepki koyarak sözde anlaşma vurgusu yapmış ve de Türkiye ile Libya arasındaki anlaşmayı ihlal ettiği gerekçesiyle anlaşmayı yok saymıştır.

Resim 8: Türkiye- Libya MEB anlaşması

Yunanistan'ın ilan etmiş olduğu MEB'e göre hakkaniyete uygun olmayan sonuç ortaya çıkmıştır. Hakkaniyet ilkesine göre bir ülkenin doğal uzantısı göz ardı edilemez ve bütün özel durumlara saygı gösterilmelidir. Aksi takdirde Meis adası gibi küçük bir adanın kendisinden 40 katı kadar büyük bir kıta sahanlığına sahip olduğunu iddia etmek irrasyonel ve hakkaniyet ilkesine aykırı bir durum doğurur. Türkiye'nin bölgedeki kıyılarının uzunluğu ile Yunanistan'ın ilan etmiş olduğu MEB arasında oransallık yoktur. Oransallık faktörü her ne kadar istisnai bir faktör de olsa uluslara-

rası uygulamalarda yeri vardır. Doğu Akdeniz'de esas sorun Yunanistan'ın anakarasından dolayı çıkan bir anlaşmazlık değil, adalardan kaynaklanan bir anlaşmazlıktır. Uluslararası anlaşmalar da adalara tam, yarı yetki vermiş ya da hiç yetki vermemiştir.

Netice olarak deniz alanlarının belirlenmesinde uluslararası hukuk yetersiz kalabilmekte, kurallar farklı yorumlanabilmekte ve bu durum politik uyuşmazlıklar doğurduğundan diplomatik ilişkiler daha fazla ağırlık kazanabilmektedir. Şu an Türkiye için Doğu Akdeniz'de karşıt blok oluşmuştur. Mısır'ın, Türkiye ile Yunanistan arasında denge politikasından ayrılarak iki ülke arasındaki ihtilafa doğrudan taraf olması Türkiye için bir kayıptır (https://www.perspektif.online). Türkiye, yalnızlıktan kurtulmalıdır. Türkiye, Doğu Akdeniz'de daha iyi diplomasi yürütmeli ve de kendisine daha fazla müttefik bulabilmeli ya da en azından dostane ilişkiler geliştirebilmelidir. Bunun için de askeri politikalardan ziyade diplomasiyi iyi işletebilmelidir.

KAYNAKÇA

Acer, Y. (2020). Yunanistan'ın Adalara Dair Hukuksal Çelişkileri. *Seta Analiz*, 329, 1-18.

Arıboğan, Ü. , G. Ayman, ve B. Dedeoğlu. (2010). *Uluslararası İlişkiler Sözlüğü. İstanbul*: Der Yayınları.

Balık, İ. (2018). Türkiye'nin Deniz Yetki Alanları ve Kıyıdaş Ülkelerle Yetki Alanı Anlaşmazlıkları. *Kent Akademisi*, *11*(1), 86-98.

Bayıllıoğlu, U. (2018). Uluslararası Adalet Divanı'nın Kosta Rika–Nikaragua Kararında Adalar Hakkındaki Tespitlerine İlişkin Bazı Gözlemler. *Hacettepe Hukuk Fakültesi Dergisi*, *8*(2), 94-137.

Evans, G. & Newnham, J. (2007). Uluslararası İlişkiler Sözlüğü, İstanbul: Gökkubbe

Dalar, M. Türkiye'nin Doğu Akdeniz Politikasının Hukuksal Dayanakları.

Dağıstanlı, H. Y. & Akipek, S. T. D. *Ege Kıta Sahanlıgı Uyusmazlıgı* (Doctoral Dissertation, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Hukuku (Uluslararası Kamu Hukuku) Anabilim Dalı).

Gökdemir Işık, N. (2009). *Kıta sahanlığı, hukuki rejimi ve Ege sorunu* (Doctoral dissertation, DEÜ Sosyal Bilimleri Enstitüsü).

Pazarcı, H. (2016). Uluslararası Hukuk. *Ankara: Turhan Kitabevi*.

Savrun, E. (2018). Doğu Akdeniz ve Ege Adaları Enerji Koridoru Üzerinden Megali İdea ve Yeni Soğuk Savaş Senaryoları. *Uluslararası Beşeri Bilimler ve Eğitim Dergisi*, *4*(7), 141-160.

Sur, Melda (2016). Uluslararası Hukukun Esasları. İstanbul: Beta Basım

Yılmaz, E. A. Doğu Akdeniz'deki Gelişmeler Doğrultusunda Türk Dış Politikası'nın Dünü Ve Bugünü. *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*, *12*(48), 27-48.

İnternet Kaynakları

Doğru, S. (2019), Deniz Alanlarının Sınırlandırılması Hukuku ve Doğu Akdeniz, Yeni Deniz Güvenliği Ekosistemi ve Doğu Akdeniz (Cilt I, 248-279).

https://tasam.org/trTR/Icerik/53530/deniz_alanlarinin_sinirlandirilmasi_hukuku_ve_dogu_akdeniz (Erişim tarihi: 12.01.2021)

https://www.icj-cij.org/en/case/120/judgments (Erişim tarihi: 20.02.2021)

https://www.icj-cij.org/en/case/68/judgments (Erişim tarihi: 20.02.2021)

https://kriterdergi.com/dosya-dogu-akdenizde-ne-oluyor/turkiyenin-dogu-akdeniz-politikasi-hedefler-araclar-yontemler (Erişim tarihi: 20.02.2021)

http://www.mfa.gov.tr/baslica-ege-denizi-sorunlari.tr.mfa (Erişim tarihi: 12.01.2021)

https://www.perspektif.online/yunanistan-misir-deniz-yetki-alanlarini-sinirlandirma-anlasmasinin-kodlari/ (Erişim tarihi: 20.02.2021)

https://qha.com.tr/haberler/guncel/yunanistan-ve-misir-meb-anlasmasi-bm-de-yayimlandi/288651/ (Erişim tarihi: 12.01.2021)

https://www.stratejikortak.com/2019/12/meb-kita-sahanligi-farklar.html (Erişim tarihi: 12.01.2021)

Bölüm 12

BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NDAN SONRA SUUDİ-HAŞİMİ ANLAŞMAZLIĞINDA İBN SUUD'UN HAKİMİYET SINIRLARINI GENİŞLETEREK GÜÇ KAZANMA SİYASETİ

Resul YAVUZ[1]

1 Doç. Dr., Bandırma Onyedi Eylül Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü, Cumhuriyet Tarihi Anabilim Dalı, resulyavuz@hotmail.com, 0000-0002-7705-1020

Giriş

19. yüzyılın ortalarından itibaren İngiltere başta olmak üzere emperyalist güçlerin Ortadoğu'ya ilgilerinin artmaya başlaması ile bazı Arap kabile reisleri Avrupalılarla görüşmeler yapmak suretiyle onların etki alanına girmeye başlamışlardı. Kabile reisleri, bu ilgi ortamında Osmanlı merkezî hükümetine yakın durmakla birlikte bazen de İngilizlere veya Avrupalı Devletlere temaslı bir siyaset izlemeyi kendi çıkarları için uygun görmekteydiler. Şüphesiz bu emirler içerisinde hem İngiltere ve hem de Osmanlı hükümeti ile görüşmelerini sürdüren Suud Emirliği önde gelmekteydi. Ailenin en önemli simalarından olan ve ailenin bir siyasi otorite olarak ortaya çıkmasını sağlayan Muhammet İbn Suud, Orta Arabistan'da El-Diriyya Vahası'nda hüküm sürmekteydi. Aile, 18. yüzyılın ortalarından beri diğer emirliklerle sürtüşmelerine devam etse de ailenin Arabistan coğrafyasında tanınması Vahhabiliğin kurucusu Muhammet Bin Abdülvahhab'ın Suud ailesinin etki alanına girmesi ile gerçekleşmiştir. (Yavuz, 2020, s. 18)

Bu temastan sonra Vahhabiler olarak tanınmaya başlayan Suudiler, Orta Arabistan'da varlıklarını kuvvetlendirmeye başlamakla birlikte, Hicaz bölgesine yaptıkları akınlarla Osmanlı Hükümetinin de merkezî otoritesine baş kaldırıyorlardı. Osmanlı Hükümeti, 19. yüzyılın başlarında Vahhabilere yönelik askeri faaliyetlerine ağırlık verip Hicaz'ı Vahhabi işgalinden kurtardıysa da Suudilerin zaman içerisinde güçlenip otoritelerini genişletmelerinin önüne geçemeyecekti. (Kurşun, 1998, s. 59)

İngiltere'nin Basra Körfezi'ne artan ilgisine paralel olarak Suudi liderler bu devletin temsilcileriyle bağlantılarını kuvvetlendirmeleri, bölgede karşılıklı çıkarlara dayalı bir Suudi- İngiliz yakınlaşmasına neden oldu. İngiliz yetkililer, Hindistan'ın güvenliği için bu dönemde sadece Suudilerle değil, Körfez bölgesindeki diğer emirliklerle de antlaşmalar yapmayı hedefleyen bir politika takip etmekteydi. (Kelly, 1968, s. 61) Şüphe yok ki İngiltere'nin bu politikası Suudilerle birlikte önde gelen körfez emirlikleri ile bir takım ticari antlaşmalar yapma amacı taşıyan Fransa, Rusya ve Almanya'yı rahatsız etmekteydi. (Yavuz, 2020, ss. 43-58) Bu rahatsızlık içerisinde oluşan rekabet ortamı da Suudi liderlerin İngiltere ile olan bağlarının daha da güçlenmesine imkân tanıdı.

Suudi liderlerin İngilizlerle bu temasları Birinci Dünya Savaşı'nın hemen başında bir Suudi- İngiliz Antlaşmasının ortaya çıkmasına ve buna bağlı olaraktan Suudilerin bölgede ciddi bir üstünlüğe kavuşmalarına neden oldu. 25 Aralık 1915'te imzalanan ve Osmanlı yönetimi ile Haşimi soyundan gelen Mekke Şerif Hüseyin başta olmak üzere bazı Arap kabile liderlerinin endişelenmesine neden olan bu antlaşmaya göre; İngiltere, Necid, Ahsa, Katif, Cübeyl ve bu yerlere bağlı kent ve limanlarda Suudilerin bağımsızlığını ve bu yerlerin mutlak hükümdarı olduğunu tanıyarak, bu

yerlerin yönetimini Suudilerin miras yolu ile oğullarına bırakmasını kabul edecekti. Ayrıca Suudilerin yönetimi altındaki bölgelerin herhangi bir saldırıya uğramaları durumunda İngiltere, Suudiler yardım etmekle birlikte Suudi liderlerin İngiltere'nin rızası olmadan topraklarını başka bir devlete kiralama, satma veya imtiyaz kullanma hakkı gibi durumlara müsaade etmeyecekti. (Hurewitz, 1975, ss. 17-18)

Bu antlaşma ile daha savaşın başında Suudiler, İngiltere'nin maddi yardımları sayesinde sürekli rekabet halinde bulundukları Şammar, Haşimi ve Kuveyt'teki bazı Arap kabilelerine karşı bariz bir üstünlük elde etmeye başladılar. (Silverfarb, 1980, s. 176) Bu durum, savaşın bölgede meydana getirmiş olduğu yapının da etkisi ile Suudilerin toprakları genişleterek Arap Yarımadası'nın tek lideri olma iddialarını açıkça dillendirmelerine de kolaylık sağladı. Tahmin edileceği gibi bu iddialar, savaş içerisinde Osmanlı yönetimine isyan etme amacıyla İngiltere ile bir antlaşma imzalayan Haşimi lideri Mekke Şerifi Hüseyin'in Suudileri iyice can düşmanı olarak görmelerine vesile oldu. (Rogan, 2017, s. 211) İngiltere, bir taraftan bu iki liderin savaş sırasında birbirleri ile çatışmasını önlemeye çalışırken diğer taraftan da sağladığı maddi yardımlar ile Arap Yarımadasının tamamında bütün Arap kabilelerinin dahil olduğu Osmanlıya karşı genel bir isyanın alevlenmesine gayret etti. Her ne kadar bütün Arap kabileleri bu isyana iştirak etmediyse de İngilizler, Suudilerin de desteği ile Şerif Hüseyin liderliğinde bir isyanın çıkarılmasında başarılı oldu. (Hülagü, 1996, s. 441) Ne var ki İngilizler, isyanın çıkarılmasında başarılı olmalarına rağmen savaşın sonuna doğru Haşimi ve Suudiler arasında ortaya çıkan çatışmaları engelleyemedi. Özellikle Hurma Köyü ve Turaba'da meydana gelen çatışmalarda iki tarafta İngiltere'nin desteğini almak için yoğun çaba sarf edecekti. (Troeller, 2013, ss. 133-136)[1] Zaman içerisinde İngiltere'nin desteği bariz bir şekilde Suudilerden yana gözükünce, Abdülaziz İbn Suud bu durumu Arap Yarımadası'nda sınırlarını genişletme ve egemenliğini kurma politikasında bir fırsat olarak görmeye başladı.

1. Kuveyt Emirliği ile Suudiler Arasında Yaşanan Sınır Sorunları

Savaştan sonra Abdülaziz İbn Suud[2], Arap Yarımadası başta olmak üzere Irak, Suriye, Ürdün ve Kuveyt'te meydana gelen gelişmeleri yakından takip etmekteydi. İngiltere'nin Irak ve Ürdün'de devlet kurma çabaları ile Kuveyt üzerinde hakimiyetini devam ettirme çalışmaları, İbn Suud'un dikkatinden kaçmamıştı. (Dickson, 1956, s. 253) Ancak tarihsel süreçte zaman zaman dostane ilişkiler içerisinde Necid ve Kuveyt emirliği, savaştan sonra bazı Arap kabileleri arasında ortaya çıkan otlak alanların tartışmalı durumu ve 1913 yılında Türk- İngiliz Antlaşması ile Kuveyt'e tahsis edilen

1 Ayrıca bu çatışmalar hakkında detaylı bilgi için bkz. (Yavuz, 2020, ss. 217-234)
2 Bundan sonra İbn Suud olarak anılacaktır. (y.n)

bölge üzerindeki statünün İbn Suud tarafından tanınmaması tarafları bir savaşın eşiğine getirmişti. (Troeller, 2013, s. 170) Salim el- Sabah ve İbn Suud, Körfez limanına giden ve stratejik bir konumda bulunan Djubayl'ın kuzey batısındaki Dhubat Balbul çevresini kontrol etmek istiyorlardı. Bu bölge, Mutayr, Ajman, Avazim ve diğer kabilelerin otlatmak ve sulamak için uğrak yerleri olduğundan, Kuveyt Emiri Salim el- Sabah'ın İbn Suud'a bırakmak istemediği bir yerdi. Bu maksatla emir, orada bir kale inşa etmeye karar verdi. Ne var ki İbn Suud da bu bölgeyi, sürülerini orada otlatan Mutayr'ın önde gelenlerinden el-Deviş kabilesine vaat etmişti. Bu vaade dayalı olarak İhvan[3] burada bir yerleşim birimi kurmaya başlamıştı. (IOR/R/15/5/99) Kuveyt Emiri bu hamlenin Djariyyah üzerinden Djubeyl'e yeni bir rota izleyerek kısa yoldan Kuveyt'e ulaşmak isteyen İbn Suud'un planlı bir hamlesi olduğuna karar verdi ve vakit kaybetmeden bunu önleme kararı aldı. Bu karara uygun olarak da el- Sabah, 1920 yılının Mayıs ayı ortalarında sayıları dört yüze ulaşan bir askeri birlikle İhvan'a ait yerleşim yerlerine saldırılar düzenledi. Ancak buna rağmen İhvan'ın önde gelen liderlerinden İbn Şukayr, Kuveyt'in ileri gelenlerine mektuplar yazarak onları Vahhabi mezhebini benimsemeye çağırdı ve el- Sabah'ın saldırılarına karşı Mutayr'ın lideri Faysal el-Deviş'ten yardım istedi. (Kostiner, 1993, s. 228)

Yerel yöneticilerin hem ekonomik çıkarları hem de Körfez bölgesinde yeni ticaret merkezleri üzerinde hakimiyet mücadelesinin baş göstermesine İbn Suud kayıtsız kalmayacaktı. Nitekim kendisi İhvan birliklerinin komutanı ve aynı zamanda Mutayr Kabilesinin lideri olan Faysal el- Deviş'in Eylül 1920'de İbn Şukayr'e yardıma gitmesine izin verdi. Buna karşılık askeri olarak daha zayıf olan Kuveyt Emiri, Şammar kabilesi liderlerinden Dari İbn Tewalla'dan yardım istedi. Ayrıca Şammar kabilesinin lideri Suud İbn Raşid ile de temasa geçti. Bu hazırlıklara rağmen bu ittifak çalışmalarının büyük bir savaşa dönüşeceğini düşünen İbn Suud ve El- Sabah, Eylül 1920'de, aralarındaki anlaşmazlıkların çözümü için İngiltere'nin hakemliğine karar verdiler. Ancak buna rağmen Djariyyah'taki İhvan yerleşiminin durdurulmaması üzerine Kuveyt Emiri İngilizlerin olaya müdahale etmesine fırsat vermeden harekete geçti ve Kuveyt'in 20 mil kuzey doğusundaki el-Djahra'da, Ceriyye'deki İhvan yerleşimini yok etmek için büyük bir kuvvet topladı. (Kostiner, 1993, s. 229)

Bu girişim, İbn Suud'un da harekete geçmesine neden oldu ve kendisi Kuveyt sınırına 9 Eylül 1920'de el- Sabah'ın üç bin kişilik birliğine karşılık Faysal el-Deviş komutasında dört bin kişilik bir İhvan kuvveti

3 Abdurrahman Bin Suud tarafından bedevi unsurların Hucer adıyla iskân bölgelerine yerleştirilmesi sonucu oluşan dini ve askeri bir teşkilattır. Suudiler bu teşkilat sayesinde, bedevi unsurlarını hakimiyet altına aldıkları gibi kendilerine bağlı oldukça etkili bir askeri teşkilatlanma meydana getirdiler. Bu teşkilat, zamanla Suudi Arabistan Krallığının doğuşunda etkili olmuştur. (Tekeboğan, 2016, s. 96)

gönderdi. 10 Ekim 1920'de Sahibah Köyü yakınlarında meydana gelen savaşta el- Deviş ağır kayıplar vermesine rağmen galip geldi ve köyü ele geçirdi. İlerlemesine devam ederek Kuveyt Emiri ve asıl Kuveyt birliklerinin bulunduğu el-Djahra kalesini kuşattı. Bunun üzerine Kuveyt Emiri Salim el- Sabah İngilizlerden yardım istedi. (Kostiner, 1993, s. 230; Troeller, 2013, s. 173) İbn Suud'un Basra'daki adımlarını çok yakından takip eden İngiltere, bir taraftan Kuveyt'e yardıma hazırlanırken diğer taraftan da Sir Percy Cox[4] vasıtasıyla İbn Suud'u diplomatik yollardan durdurmaya çalışıyordu. Ukair'de ikili arasında yapılan görüşmede Vahhabi lideri, 1913'teki İngiliz-Türk Anlaşması ile belirlenen sınırları önemsemediğini belirterek taleplerini ileri sürdü. Buna karşılık Cox, İbn Suud'a Kuveyt'in bir hinterlanda sahip olması gerektiğini, aksi takdirde baskın korkusundan asla kurtulamayacağını ifade etti. Burada iki tarafında uzlaşmaz bir tutum içerisinde oldukları görülmesine rağmen İngiltere'nin tahkimine başvurmayı kabul etmişlerdi. Görüşmenin içeriği hakkında İngiliz hükümetine bir değerlendirmede bulunan Cox, bu sınır anlaşmazlığının iki lider arasında hüküm süren kötü ilişkilerden kaynaklandığını ve 'baltaları gömmeleri' halinde anlaşmazlığın ortadan kalkacağını ifade etti. Yüksek Komiser ayrıca, kararsız aşiret bağlılıkları nedeniyle sorunu çözmenin zor olacağından, İbn Suud ve Salim'in kış aylarında buluşması gerektiğini ve İngilizlerin yalnızca kendileri bir anlaşmaya varamazlarsa hakemlik yapmaları gerektiğini söyledi. Cox'un değerlendirmeleri ışığında gelen bu öneri hükümet tarafından kabul edildi. (Troeller, 2013, s. 173)

Ancak tahkim konusunda taraflar antlaşmalarına rağmen saldırılar devam edince, İngilizler vakit kaybetmeden savaş gemilerini Kuveyt kıyılarına gönderdi. (Dickson, 1956, s. 253) Bu hamle, İbn Suud'un birliklerini Kuveyt'ten geri çekmesine ve aynı zamanda Ocak 1921'de Muhammediye Şeyhi'nin el- Sabah ile İbn Suud arasında bir ateşkes görüşmesi teklifinin kabul edilmesine yol açtı. Nitekim bu teklif doğrultusunda Şeyh'in büyük oğlu Chasib ve el- Sabah'ın yeğeni, Kuveyt'in bir sonraki hükümdarı ve İbn Suud'un bir arkadaşı Şeyh Ahmed'den oluşan bir heyet Necid'e gönderildi. Heyetin Riyad'a gelişinin ardından Kuveyt Emiri el- Sabah'ın öldüğü açıklandı. İbn Suud, derhal anlaşmazlığın sona erdiğini ve toprakları ile Kuveyt arasında bir sınıra gerek olmadığını ilan etti. (Troeller, 2013, s. 173) Dolayısıyla Şubat 1921'de Kuveyt emirinin ölmesi ile yerine oğlu Ahmet bin Cabir el- Sabah geçince Necid ile Kuveyt arasındaki ilişkiler başka bir hal aldı. Yeni emir, Riyad ile anlaşma taraftarı olduğunu beyan etmesi ile Nisan 1921'de Kuveyt Emiri el- Sabah ve İbn Suud arasında kısa süreli de olsa bir antlaşma imzalandı. (Dickson, 1956, s. 257)

4 Birinci Dünya Savaşı sırasında Bağdat'a Yüksek Komiser olarak atanan Cox, 1918 ile 1920 arasında Bağdat'tan ayrılarak Tahran'da görevlendirilmiş, bu süre zarfında ise A.T. Wilson, Bağdat'ta Sivil Komiser olarak görev yapmıştı. 1920 yılında Cox, yeniden Bağdat'taki görevine dönecekti. (Wallach, 2018, s. 291)

İbn Suud ile el- Sabah arasında böyle bir sürtüşmenin ortaya çıkmasında Vahhabilerin genişleme eğilimlerine el- Sabah'ın çağrısı ile Kuveyt, Şammar ve Şerif Hüseyin'in de dahil olması ile meydana gelen üçlü ittifak neden olmuştu. Nitekim el- Sabah'ın bu etkili girişimi, İbn Suud'un büyümesini durdurmak içindi. İbn Suud, bu nedenle Kuveyt emirini etkisiz hale getirmek zorunda olduğunu hissetmişti. Dahası, Şerif Hüseyin'in oğulları Faysal ve Abdullah'ın sırasıyla Irak ve Ürdün'e hükümdar olmaları ve İbn Suud'un Şerif Hüseyin'e karşı süregelen düşmanlığı, Necid Sultanı'nın etrafının tehlikeli düşmanlarla çevrili olduğunu fark etmesine neden oldu. Bu durum, İbn Suud'un topraklarının geleceği hakkında daha da endişelenmesi demekti. (Kostiner, 1993, s. 232)

Bu nedenle, İbn Suud düşmanlarının planlarını keşfettiğinden doğrudan yayılmacı kampanyalara girişerek stratejisini tamamen değiştirmeye karar verdi ki Kuveyt emiri ile yaşadığı bu sürtüşmeden sonra 1921 sonbaharında Reşidilere karşı geniş bir harekâta girişmesi bunun açık kanıtıydı.

2. Şammar Emirliğinin Ortadan Kaldırılması

İngiltere'nin işgal altında tuttuğu Ortadoğu'daki topraklara yeni bir şekil vermek için Kahire'de bir konferans tertip ettiği sıralarda İbn Suud, taht kavgaları ile iyice sarsılan Şammar emirliğini ortadan kaldırmak için Hail'e bir sefer düzenleme kadarı aldı. (Vassiliev, 2000, s. 255) Reşidilerin yönetimindeki emirlik Osmanlı Devleti'nin bölgeden çekilmesi ile güçlü bir destekten de yoksun kalmıştı. (Büyükkara, 2004, s. 82) Aynı zamanda topraklarında kıtlık baş göstermesinden dolayı da ekonomik olarak da halkı zor durumdaydı. Bunun bilincinde olan İbn Suud, el- Deviş komutasında İhvan birliklerini Hail üzerine gönderdi. Şammar Hükümdarı Abdullah İbn Mitab İbn Abdülaziz şehrin surları üzerinden bir savunma tertip etti ve İhvan birliklerinin kuşatması altında direnmeye başladı. Ağustos ayına gelinmesine rağmen, gıda sıkıntısı çeken kuşatma altındaki başkent Hail, hala ele geçirilemeyince İbn Suud, bazı kaynaklara göre 10.000 kişilik kuvvetle el- Deviş'e destek sağladı. Bu birliklerin İhvan'a katılması ile Şammar'ın durumu iyice umutsuz bir hal aldı. Neticede birkaç ay süren kuşatmadan sonra şehrin ileri gelenleri, şehri şartlı teslim etmek için emiri de ikna edince Hail, İbn Suud birliklerine Kasım 1921'de teslim oldu ve Hail'in kapıları belirlenen zamanda İbn Suud'un birliklerine açıldı. (Vassiliev, 2000, s. 255) Kuşatma altında Şammar Emiri Şerif Hüseyin ve İngiliz yetkililere yardım için çaresizce çağrıda bulunmasına rağmen ne Şeriften ne de İngilizlerden bu çağrıya bir cevap geldi ve emir canının bağışlanması şartıyla teslim olmak zorunda kaldı. (Philby, 1955, s. 281)

Aslında savaşın sonlarına doğru Cox, Arabistan'ın siyasi geleceği ve bölgede güç dengesinin korunması için Kahire'de İngiliz yetkililerle yapılan bir toplantıda Şammar aşiretinin korunması ve maddi olarak desteklen-

mesi gerektiği görüşünü dile getirmişti. Ayrıca İngiliz Dışişleri ve Cox'dan sonra Bağdat'ta İngiliz Yüksek Komiseri görevine başlayan Wilson da Reşidilerin sahip oldukları yerlerin stratejik öneminden dolayı Şammar liderlerine İngiltere'nin mali destek vermesini önermişti. Ne var ki, savaşın bitmesinden sonra Reşidilerin korunması fikri İngiliz yetkililer tarafından terk edilecek ve Reşidi liderlerinin yardım çağrılarına cevap verilmeyecekti. Şüphe yok ki İngiltere'nin böyle bir politik değişikliğe gitmesinde İbn Suud ile devam etmekte olan ilişkilerin seyri etkili olacaktı. İngiltere, şimdilik İbn Suud'u doğrudan karşısına almak istemeyecekti. (Troeller, 2013, s. 168)

Hail'in düşmesinden sonra Reşidi ailesinin son üyeleri emir ile birlikte Riyad'a getirilerek burada zorunlu ikamete mecbur edildi. (Mclouglin, 1993, s. 65; Troeller, 2013, s. 169) İbn Suud kuşatma sırasında aç kalmış Hail halkına iyi davrandı ve onlara yiyecek yardımında bulundu. Şehrin ganimet amaçlı olarak yağmalanmaması için de gerekli önlemleri aldı. Ancak şehirde yaşayan Şiiler, İhvan birliklerinin yaklaşık yüz yirmi yıl önce Kerbela'da mezhepdaşlarına yapılan katliam gibi kendilerine de benzer uygulamanın yapılacağını düşündüklerinden halk arasında büyük bir panik yaşandı. Bu panik havası bazı ihvan komutanlarının isteksizliğine rağmen İbn Suud'un, imzalı, mühürlü verdiği bir ferman ile Şiilerin hayatları güvence altına alınınca yerini güvene bıraktı. (Büyükkara, 2004, s. 82)

Hail'in düşmesiyle tüm Orta Arabistan, yerleşim birimleri ve çölü ile İbn Suud'un denetimine geçti. (Büyükkara, 2004, s. 82) İbn Suud, bu durumdan istifade ederek ulema ve kabile üyelerinin katıldığı bir törenle kendisini Necid'in Sultanı ilan etti ve bu durum Irak'taki İngiliz Yüksek Komiserliği tarafından da tanındı. (Toynbee, 1927, s. 4) Bu genişleme doğal olarak Hicaz Emiri Şerif Hüseyin'in yanında Suriye, Ürdün ve Irak'ı tedirgin etmeye başladı. Çünkü, bu devletlerin Şammar veya Orta Arabistan'daki herhangi bir kabile ile sınırları belirlenmemişti. Ayrıca bazı Şammar yöneticileri Suud'un yönetimi altına girmeyi reddederek Irak'a tabi olmak istediklerini beyan etmeye başladılar. (Vassiliev, 2000, s. 256) Ayrıca bu sorunlara ek olarak ekonomik açıdan, kuzey ve kuzeydoğu Necid kabilelerinin yanında Şammar, Harb, Mutair, Avazim, Ajman ve Dhafir gibi kabileleri, çok eski zamanlardan beri, sonbaharda Kuveyt'e ve Fırat Nehri'ne hayati gereksinimlerini karşılamak üzere için göç ediyorlardı. Riyad ve Bağdat arasında ortaya çıkan bu siyasi düşmanlık, bu doğal göç alışkanlıklarını da kesintiye uğrattı ve bu kabileler, yaşamsal öneme sahip mevsimsel göç faaliyetlerini yerine getiremez hale geldiler. (Dickson, 1956, s. 266) Dolayısıyla bu ortamda Şammar Aşiretinin bir siyasi güç olarak ortadan kaldırılması yönetimlerini yeni kurmuş Ürdün ve Irak'ın İbn Suud ile ciddi sorunlar yaşamalarına kapı araladı.

3. İbn Suud'un Irak ve Ürdün'e Yönelik Genişleme Hamlesi ve İngiltere'nin Müdahaleleri

Şammar Aşiretinin ortadan kaldırılmasından sonra İbn Suud, Irak sınırı yakınlarında asi olarak nitelediği aşiretleri itaat altına almak ve sadık kabilelerinin mevsimsel göçlerini devam ettirmek için İhvan birliklerini bölgeye göndermesiyle Irak sınırında çatışmalar, 1921'in sonlarından itibaren başladı. (Vassiliev, 2000, s. 256)

11 Mart 1922'de Faysal el- Deviş Komutasında sayıları 500 ile 2000 arasında değişen İhvan birlikleri Irak sınırını aşarak Nasiriye'nin güneyindeki aşiretlere saldırdı ve ağır kayıplar verdirtti. (Troeller, 2013, s. 174) Saldırıya Irak'ta yaşayan Şiiler başta olmak üzere birçok aşiretten tepkiler yükseldi. (Allawi, 2016, s. 468) İlerlemelerine devam eden birlikler Irak sınır devriyelerine de saldırmaları üzerine 14 Mart'ta İngiliz uçakları İhvan birliklerini püskürttü ancak saldırılar devam etti. Getrude Bell, saldırıların artması üzerine bu durumun İngiliz yetkililerde meydana getirdiği rahatsızlığı konu ettiği mektuplarında, İbn Suud'un kendisini savunmak için saldırılardan haberi olmadığını dolayısıyla İhvan birliklerinin bu saldırıları bireysel olarak gerçekleştirdiklerini ifade ettiyse de (Bell, 1927, s. 635) Cox, El-Deviş komutasındaki İhvan birliklerinin yaptığı bu saldırıları protesto etmek amacıyla İbn Suud'a yazdığı bir mektupta, sorumluluğun tamamen kendisinde olduğu ifade edilerek bu saldırıyı yapan kişilerin cezalandırılmasını, yağmalanan kabilelerin zararının tanzim edilmesini talep edecekti. (IOR/L/PS/10/937, File 7251/1920, Pt. 2-3, ss. 334-336) Bu mektuba ivedi bir şekilde cevap veren İbn Suud, el- Deviş ile ilgili ortaya atılan iddiaların bir temeli olmadığı ve kendisine saldırıları durdurması için emir verildiğini aktararak Cox'a güven vermeye çalışacaktı. (IOR/L/PS/10/937, File 7251/1920, Pt. 2-3, s. 212)

Irak'ın ilk hükümdarı Faysal, İngiliz uçaklarının İhvan birliklerini bombardıman etmesinden İbn Suud'un buna misilleme yapacağı ve daha da önemlisi Hicaz üzerine yeni saldırılara bahane oluşturacağı gerekçesiyle rahatsızlık duymuştu. Ayrıca henüz askeri örgütlenmesini tamamlayamayan bir devlete yapılan bu saldırılar Irak lideri ve Şerif Hüseyin'in oğlu Faysal'a karşı da bazı tepkilerin yükselmesine neden oldu. Bunun bilincinde olan Faysal, İngilizlere haber vermeden 27 Mart'ta Savunma Bakanlığının bütçesinin artırılması için hükümete yazı gönderdi. Ancak bu talep, bazı bakanlar tarafından uygun görülmeyince, Faysal ile hükümet arasında ufak çaplı bir kriz ortaya çıktı. Cox, her ne kadar İbn Suud'dan saldırılarla alakalı olarak özür aldırsa da olaylar iç siyasette çeşitli dalgalanmaları da beraberinde getirdi. (Allawi, 2016, s. 469) Faysal, böyle bir durumda İbn Suud'un diplomasi yolu ile durdurulması için Cox'tan harekete geçmesini isteyecekti. (Troeller, 2013, s. 174)

Aslında Cox, şubat ayından itibaren İbn Suud ile bir uzlaşı sağlamak için kendisine yazdığı bir mektupta tartışmaya konu olan sınırlardan bahsederek muhtemel sınırların nereler olması gerektiği hususunda dikkatini çekecekti. (IOR/L/PS/10/937, File 7251/1920, Pt. 2-3, s. 216) Cox, bir diğer mektubunda da Irak Kralı Faysal ile İbn Suud arasında bir mutabakatın sağlanması için doğrudan görüşmelerin başlaması ve bu aşamada da İngiltere'nin arabulucu olması fikrini İbn Suud'un görüşüne sunacaktı. Bu mektupta Cox, her iki tarafında temsilcilerini bir an önce Muhammara'ya göndermesini talep edecekti. (IOR/L/PS/10/937, File 7251/1920, Pt. 2-3, s. 332)

Dolayısıyla Percy Cox'un çabaları neticesinde, Nisan ayında İbn Suud'un temsilcileri ile Iraklı temcilciler, Cox'un arabuluculuğunda Muhammara'da buluştu. Cox, İbn Suud'un genişleme stratejisini uygulamaya koyduğu bu ortamda, Irak ile Necid arasında kalıcı bir sınır oluşturularak Suudların durdurulmasını istiyordu. Görüşmede İbn Suud'un temsilcileri ise sınırın göçebe kabilelerin kendi aralarında tespit etmiş oldukları usullere göre benimsenmesinde ısrar ediyorlardı. Onlara göre, geçimlerini hayvancılıktan sağlayan kabilelere sabit sınır uygulaması getirilemezdi. Dolayısıyla bu aşamada en önemli sorun kabileler arasında verimli otlakların durumunun paylaşımı söz konusu oluyordu. Neticede 5 Mayıs 1922'de Vahhabilerin hakimiyeti altında olan bazı kabilelerin Irak yönetimine kabulünü esas alan Muhammara Antlaşması imzalandı. (Mclouglin, 1993, s. 66; Thompson, 1971, s. 22) Bu aşamada Necid delegelerinin bu konudaki talepleri tam olarak karşılanamadı. Ayrıca hacıların güvenliğinin sağlanması, iki ülke arasında ticari ilişkilerin geliştirilmesi, seyahat özgürlüğü gibi konularla sınırdaki çeşitli otlakların ücretlendirilmesi üzerinde birtakım kararlara varıldı. (Troeller, 2013, s. 175)[5] Ancak antlaşma Faysal tarafından onaylanırken, İbn Suud, hakimiyetinin zedelendiği ve sınırların aşiretlerin ekonomik etki alanlarına göre belirlenmediğini gerekçesiyle bu antlaşmayı onaylamayacaktı. (Mclouglin, 1993, s. 66; Thompson, 1971, s. 22)[6] Ona göre, antlaşmayı imzalamaya gönderdiği Necidli delegeler talimatlara uymamıştı.

Irak sınırı belirsizliğini korurken, Temmuz 1922'de İhvan birlikleri kuzeybatıya, Ürdün'e doğru ilerlemeye başladı. Temmuz 1922'de Jawf Vahasını ele geçirdikten sonra Ürdün'e bağlı sınır birlikleri ile çatışmaya başladılar. Ardından Taima ve Tebuk Vahalarını ele geçiren birlikler bir taraftan buradaki kabilelerden vergi toplamaya başlarken, diğer taraftan

5 Bu antlaşma ile Irak ve Necid arasındaki sınırı belirleyen 1 ve 2 numaralı protokol esasları için bkz. (IOR/L/PS/10/937, File 7251/1920, Pt. 2-3, ss. 126-130)

6 Sınırdaki aşiretlerin durumları ile alakalı olarak İbn Suud, Cox'a yazdığı bir mektupta şu ifadelere yer veriyordu: *"Göçebe aşiretlere gelince onlardan vazgeçmek benim için imkânsız gözüküyor. Çünkü geçmişte olduğu gibi gelecekte de birçok sıkıntı ve zorluğa yol açabilir. Başka bir yerde mülkü olanların bundan faydalanmasını veya Irak'a yerleşmesini yasaklayamam…"* (IOR/L/PS/10/937, File 7251/1920, Pt. 2-3, s. 280)

daha önceden Şammar'ın bir parçası olan Vadi Sirhan'a saldırdı. Bu saldırılarla İbn Suud, adım adım Ürdün'ün başkenti Amman'a yaklaşıyorlardı. Eşzamanlı olarak İhvan, Suriye sınırına ulaşarak burada da saldırılarına devam etti. İbn Suud'un doğu ve batıdaki bu ilerlemesi onunla bir şekilde sınır antlaşması imzalama gayreti içerisinde olan İngilizlerin acil olarak bir kez daha eyleme geçmesine neden oldu. (Vassiliev, 2000, s. 257) Bu maksatla Cox, derhal İbn Suud ile bir görüşme daha ayarlayarak sınır sorunlarını çözmeye niyetlendi. 21 Kasım 1922'de Ukair'de altı gün süren görüşmelerde Ürdün, Irak ve Kuveyt'in Necid Emirliği ile olan sınırlarının belirlenmesi amaçlandı. (Thompson, 1971, s. 22)[7] Buradaki görüşmelerde İbn Suud, sınırların araziye göre değil kabilelerin ekonomik etkinlik alanlarına göre belirlenmesini istiyordu. Onun planına göre, kendi etki alanındaki Anaze ve Şammar Aşiretlerinin sınırlarının ne kadar kuzeye uzanmış olursa olsun Arabistan'a dahil edilmeliydi. Dolayısıyla bu sınır bu kabilelerin göçebelik ihtiyaçlarına göre değişecekti. (Wallach, 2018, s. 463; Mclouglin, 1993, s. 69) İbn Suud'un bu tutumu nedeniyle görüşmelerde bir ilerleme kaydedilememesi üzerine Cox, Arabistan haritasına Basra Körfezi'nden Ürdün sınırına yakın bir sınır çizgisini çok dikkatli bir şekilde çizerek Necid'e ait genişçe bir toprağı Irak'a dahil etti. İbn Suud'un bu duruma tepki göstermesi üzerine onu yatıştırmak için de Kuveyt topraklarının yaklaşık üçte ikisini de harita üzerinde Arabistan'a verdi. Bu, Kuveyt emirinin görüşünün alınmadan Cox tarafından yapılan bir hamleydi ki Cox, bunu emire kabul ettirmenin zor olacağını da biliyordu. (Dickson, 1956, s. 268; Wallach, 2018, s. 463; Vassiliev, 2000, s. 258) Ardından Cox, Kuveyt'in güney ve batısında petrol olan bölgeyi de işaretleyerek buranın Kuveyt ve Irak'ın tarafsız bölgesi olduğunu ilan etti. (Mclouglin, 1993, s. 69; Thompson, 1971, s. 22) Aslında Cox, sınırlara bu şekilde müdahale ederken Gertrude Bell'in Irak için çizdiği sınırlara da dikkatli bir şekilde riayet etmişti ki Bell, bu durumu babasına yazdığı bir mektupta da dile getirmişti. (Wallach, 2018, s. 463)[8]

Neticede Ukair'de altı gün süren görüşmelerde Irak ile Necid arasındaki sınır belirledi. Ayrıca tespit edilmiş tarafsız bölgede her iki tarafa ait kabilelerin hayvanlarını özgürce otlatabilmeleri de hükme bağlandı. Irak'ta daha önceden belirli kuyuları kullanan Necid'li aşiretler, sınır bölgesindeki su kaynaklarının askeri amaçlarla kullanılmaması koşuluyla bunu yapmaya devam edebileceklerdi. İbn Suud, Kuveyt ile sınır meselesine ilişkin

7 Görüşmelerde Cox'a Faysal'ın temsilcisi, Irak Haberleşme ve Çalışma Bakanı Sabih Bey ve Amarat Aşiretinin Şefi Fahad Bey eşlik ediyordu. Kuveyt Siyasi Ajanı Binbaşı J. C. More, Kuveyt emiri adına görüşmelere katılıyordu. Bahreyn'deki İngiliz Siyasi Ajanı Binbaşı Dickson da oradaydı. İbn Suud, görüşmeye yaklaşık 300 kişilik bir korumayla gelmişti. (Troeller, 2013, s. 179)

8 Cox, Chuchill'e gönderdiği bir telgrafta sınır düzenlemeleri ile ilgili olarak şu ifadeleri kullanacaktı: *"Bu, İbn Suud'a verilen tazminatın bir parçası… Irak'ı memnun etmek için İbn Suud'dan alıyoruz. Ürdün'den de İbn Suud'u yatıştırmak için alıyoruz."* (Mclouglin, 1993, s. 69)

bir sözleşme de imzaladı. Burada da tarafsız bölgede her iki ülkeden kabilelerin hayvanlarını otlatabilmeleri tıpkı Irak sınırında olduğu gibi hükme bağlandı[9]. Ancak Necid ile Ürdün arasında sınırın belirlenmesi konusunda görüşmeler olmasına rağmen taraflar arasında bir uzlaşı sağlanamadı. (Vassiliev, 2000, s. 258)

Sonuçta Ukair'de taraflar, Ürdün hariç geçici olarak bir antlaşmaya vardılar. Bu antlaşma ile İbn Suud, 1922'nin sonunda, Bereketli Hilal'den Rubülhali Çölüne kadar Arap Yarımadası'nın tüm büyük vahalarının kontrolünü sağlamış oldu. Ayrıca, Necid'e ve Necid'den gelen malların Kuveyt yerine Hasa limanları üzerinden geçişini sağlamak için yeni bir hamle yaptı ki bu, ileride yeniden Kuveyt ile Necid arasındaki ilişkilerin bozulmasına neden olacaktı. Bununla birlikte, bu konferansın getirdiği en büyük değişiklik, şüphe yok ki Cox'un taraflara önceden haber vermeden harita üzerinde çizdiği sınırlardı ki bu müdahale İbn Suud'u hiç memnun etmeyecekti. Nitekim, İhvan birlikleri başta Ürdün olmak üzere antlaşmada belirlenen sınır esaslarına riayet etmeyerek ihlallerine devam etmeyi sürdüreceklerdi. (Mclouglin, 1993, s. 70)

4. Kuveyt Konferansı

Irak ve Ürdün'de manda yönetimleri altında bir devlet kuran İngilizler, bu devletin başta İbn Suud olmak üzere tüm komşu kabilelerle iyi ilişkiler içerisinde olmasını istiyordu. Ukair'de gerçekleşen görüşmeler de bu maksatla yapılmış olmasına rağmen, Bağdat'taki İngiliz Komiserliği bu uzlaşının uzun sürmeyeceğini biliyordu. Zaten bu endişeyi Cox da taşımaktaydı. Ancak Ortadoğu ve Arap Yarımadası'nda suların artık durulması için çaba gösteren İngiliz yönetimi İbn Suud'un adım adım güçlendiğini de fark ediyordu. Nitekim, bu endişelerin dile getirildiği bir toplantıda İbn Suud'a mali yardımın kesilmesi için harekete geçilmesi istenirken, bölgede Şerif Hüseyin'in de katılacağı ve Ukair'dekinden daha geniş katılımlı bir konferansın düzenlenmesi talep edilecekti.

Bu toplantı, bir taraftan İbn Suud'un gölgesi altındaki İhvan'ın saldırılarını durdurarak tarafları sınırlara riayet ettirecek, diğer taraftan da son derece geniş katılımlı olarak bölgesel bir uzlaşıyı gerçekleştirmek amacında olması gerekiyordu. Yukarıda da ifade edildiği gibi Muhammera ve Ukair'de gerçekleştirilen toplantılar ve sonrasında yapılan antlaşmalar sorunları temelde çözememiş, dahası bazı bölgelerde yeni sorunları ortaya çıkarmıştı. Öyle ki Hicaz- Necid sınırı hala belirsiz bir şekilde ortada duruyordu. (Troeller, 2013, s. 199; Paris, 2005, s. 335). Bu konulara geniş

9 Buna göre sınır; Batı'da Wadi al-Aujah'ın Batin ile kesiştiği yerden başlayıp Raqai Necid sınırlarına bırakıldı. Sınır, bu noktadan 20 Temmuz 1913 tarihli Türk- İngiliz taslağına ekli haritadaki kırmızı daire ile 29. enlem paralelinin birleştiği yere düz bir çizgide ilerleyip oradan Ras al- Qulaitah'ın güneyindeki denize giden kırmızı yarım daireyi takip ediyordu. (IOR/L/PS/10/937, File 7251/1920, Pt. 2-3, ss.94-96)

bir katılım ile çözüm bulmak için 23 Eylül 1923'te İngiliz Sömürgecilik Dairesi, yeni bir konferansın Kuveyt'te yapılmasını önerdi. Bu öneri doğrultusunda İngilizler ilk teklifi Ekim 1923'te, İbn Suud'a yaptılar. Kendisinden olumlu cevap alınması üzerine Irak Kralı Faysal'a ve Ürdün Kralı Abdullah'a telgraf çekilerek onların da konferansa davetleri sağlandı. Ancak İngilizler, Şerif Hüseyin'i konferansa davet ettikleri sırada İhvan birliklerinin komutanı el- Deviş'in Hicaz Demiryolu güzergahına saldırı da bulunması Şerif'in bu konferansa delege göndermemesine gerekçe oluşturacaktı. (Troeller, 2013, s. 199) Buna rağmen İngilizler konferans boyunca Şerif'e bu konuda sürekli baskı yapacaklardı.

Bu arada Medine yakınlarında Vahhabi saldırılarına maruz kalan Şerif Hüseyin, İbn Suud'un, İbn Reşid'in topraklarından çekilmesi Asir'i tahliye etmesi ve Hicaz'ın son İhvan saldırıları sırasında uğradığı kayıpları tazmin etmesi (IOR/L/PS/10/881, File, 488/1920, Pt.3, s. 148) şartıyla konferansa delege göndereceğini ifade etse de İbn Suud bu şartları kabul etmeyecekti.

Neticede uzun uğraşlardan sonra İngiliz sömürge dairesinin yetkisi altında olan Albay Knox'un başkanlığında Kuveyt Konferansı, 17 Aralık'ta Hicazlı temsilcilerinin olmadığı bir ortamda Irak, Necid ve Ürdün'den gelen delegelerin katılım ile başladı.

İlk toplantıda Irak delegesyonu, Necid ve Irak arasındaki sorunların çözümü için İbn Suud'un Irak sınırları içerisindeki kabile üyeleri veya şeyhlerle doğrudan bağlantı kurmaması, aşiretlere baskı yapılmaması, Irak sınırları dahilindeki Necid aşiretlerinin silahlı birlikler bulundurmamaları, siyasi suçluların karşılıklı olarak iade edilmesi, aşiret mensuplarının hayvan otlatmak için Irak sınırını geçmeden önce yetkililerin haberdar edilmesi, sınır ihlallerinin önüne geçmek için sınır müfettişlerinin tayin edilmesi gibi hususları içeren dokuz maddelik bir öneri sundu. (IOR/L/PS/10/881, File, 488/1920, Pt.3, s. 149)

Buna karşılık Necidli temsilciler de, Irak'a sığınan Necidli aşiretlerin sınır dışı edilmesi, Ukair Konferansından sonra alınan ganimetlerin iade edilmesi, iki ülke sınırı boyunca ortaya çıkan mülteci sorununun bir antlaşma ile çözülmesi, Irak'taki Necid aşiretlerinin ödedikleri vergilerin Necidli yetkililere teslim edilmesi gibi konuları içeren yedi maddelik bir öneri sundu. (IOR/L/PS/10/450/1922, Pt. 1, No. 32)

Bu öneriler doğrultusunda görüşmelerde Irak'ın sınır içerisindeki Necidli aşiretlerin silahlı birlikleri olmayacak maddesi hariç diğer konularda uzlaşıya varıldı. Buna karşılık Necid'in taleplerinden Irak'a sığınan Necidli kabilelerin iade edilmesi, ganimetlerin teslim edilmesi ve mülteci durumuna düşürülmüş kişi için bir antlaşma yapılması gibi hususlar taraflar arasında sert tartışmalara neden oldu. Iraklı delegeler, bu hususların kabul edilmesinin aşiret geleneğine ve misafirperverliğe aykırı olacağı ge-

rekçesiyle itirazlarını yükselteceklerdi. Ayrıca, mültecilerin geri dönüşünün sadece uluslararası uygulamaya aykırı olmayacağı, aynı zamanda Irak baskısının bu mültecileri Türkiye-Irak sınırına yerleşmeye iteceği için bunun pratik olmayacağı da belirtildi. (IOR/L/PS/10/450/1922, Pt. 1, No. 32) Bu sorunların görüşülmesi sırasında Iraklı delegeler Necid ile antlaşmaya varılması için Hicaz'ın da temsil edilmesinin şart olduğunu dile getirince Konx, hem Şerif Hüseyin'e bir davetin daha gönderilmesi ve hem de Necid delegasyonunun İbn Suud'dan ek talimatlar alması için konferansın 18 Ocak 1924'e ertelenmesini önerdi. Bu öneri doğrultusunda da konferans ertelenmiş oldu. (Troeller, 2013, s. 203)

Bu süre zarfında Sir Gilbert Clayton başkanlığında bir Yüksek Komiserlik heyeti Amman'da bulunan Şerif Hüseyin'i ziyaret ederek onu bir kez daha ısrarlı bir şekilde konferansa davet etti. Clayton görüşme sırasında Şerif Hüseyin'e Arap devletleri arasında sorunların giderilmesi ve barışın tesis edilmesi için böyle bir konferansın şart olduğunu ifade edince, Şerif, konferansın organize edilmesi aşamasında kendisine neden danışılmadığını sorarak bunun da İngiltere ile olan ittifak ruhuna aykırı olduğunu dile getirdi. Ayrıca İbn Suud ile var olan sorunlardan dolayı da konferansa mesafeli duruyordu. Ona göre, barışın önündeki en büyük sorunun İbn Suud'un ihtiraslarıydı. Suudilerin durdurulması ve savaş öncesi duruma dönüş sağlanırsa Arap ülkeleri arasında barış tesis edilebilirdi. Dolayısıyla Şerif Hüseyin bu düşünceden hareketle, İbn Suud'un saldırılarına göz yumulduğu ve hırsları kontrol edilmediği sürece huzursuzluk ve kargaşa hüküm süreceğinden konferans tertip etmenin bu koşullarda bir fayda sağlamayacağı inancındaydı. Şerif Hüseyin'in bu ifadeleri üzerine Clayton, kendisinin ön yargılı davranıp konferansa zarar vermemesini talep ederek konferansa kendisinin yerine bir temsilcisini göndermesini ısrar edince Şerif, oğlu Zeydi konferansa Hicaz delegesi olarak göndereceğini bildirdi. (IOR/L/PS/10/881, File, 488/1920, Pt.3, s. 152) Ne var ki Şerif Hüseyin bir süre sonra İbn Suud'un oğlunu konferansa delege olarak göndermediğini öğrenince kendisi de bu kararından vazgeçecekti. Clayton'un Şerif Hüseyin'e bu baskısına rağmen Curzon, başta olmak üzere bazı İngiliz yetkililer, konferansa temsilci göndermekte son derece isteksiz olan Şerif Hüseyin'e daha fazla ısrar etmenin boşuna olduğuna inanıyordu. Nitekim, Şerif Hüseyin'den hiç haz etmeyen, Londra ve Delhi'ye gönderdiği raporlarda sürekli Şerif Hüseyin'i azarlayan, aşağılayan Cidde Konsolosu Bullard, bu aşamada Şerif'e daha fazla itirazın İngiltere'nin küçük düşürülmesine yol açacağından bu ısrardan vazgeçilmesini İngiliz Dışişlerine önerecekti. Benzer düşüncelerle İngiliz Dışişleri Bakanlığındaki yetkililer de Şerif'in konferansa davet edilmesi fikrinin bir kenara bırakılmasını istiyorlardı. Onlara göre, böyle bir aşamada İbn Suud, Hicaz'a saldırırsa kendilerinin de Şerif'e verecekleri uygun bir cevapları olacaktı. (Paris, 2005, s. 335)

Esasında İngiliz yetkililerde Şerif Hüseyin'e yönelik bu tutumun oluşmasına savaştan sonra Şerif Hüseyin ile İngiltere arasında yaşanan sorunlar neden olmuştu. Öyle ki, İngiltere, Şerif Hüseyin ile kapsamlı bir antlaşma imzalamak isterken, Şerif Hüseyin savaş sırasında kendisine verilen sözlerin tutulmamasını gerekçe göstererek İngiliz yönetimi ile böyle bir antlaşmaya yanaşmak istemiyordu.

İngiliz Dışişleri Bakanlığı ve Kuveyt'teki bazı İngiliz yetkililer Şerif Hüseyin meselesini şimdilik işe karıştırmadan İbn Suud ile tarafları uzlaştırma niyetindeydiler. Ancak Faysal ve Abdullah babaları ile olan ilişkisi başta olmak üzere kendilerinin Hicaz'ın çözüm bekleyen sorunları ortada dururken, İbn Suud ile antlaşma imzalamalarının tebaaları üzerinde kötü etki yapacağını dile getirerek bu duruma itiraz edeceklerdi. (IOR/L/PS/10/450/1922, Pt. 1, No. 5008) Çünkü Hicaz artık gün geçtikçe Vahhabi tehlikesi altına girmekteydi. Öyle ki Faysal muhtemel bir saldırıda Mekke ve Medine'nin kendisini savunamayacak durumda olduğunu bildirecekti. Cidde'deki İngiliz konsolosu Bulllard bile Cidde'nin Vahhabi işgaline uğramasına halkın bile karşı çıkma ihtimalinin bulunmadığını bildiriyordu. Dolayısıyla Irak ve Ürdün'ün Hicaz'ın muhtemel bir Suudi işgalini Necid ile bir antlaşma imzalanması durumunda kabul etmesi anlamına gelebileceğinden buna Şerif Hüseyin'in oğulları rıza göstermek istemiyorlardı. Ancak başta İngiliz hükümeti olmak üzere müzakereleri yürüten Knox, onlarla aynı fikirde değildi. Hicaz'ın meselelerinin aynı zamanda Irak ve Ürdün'ün de doğrudan meselesi olduğunu düşünmüyorlardı. Bu ülkelerin bağımsızlık durumlarına aykırılık teşkil ediyordu. Ayrıca Knox, işgal tehdidi altında olunsa bile işgalci bir güç ile görüşmelerin sürdürülmesinin Hicaz'ın yararına olacağına inanıyordu ve bu eğer bir fırsatsa, Şerif Hüseyin'in bunu değerlendirmesi gerekirdi. Knox, bu düşüncelerle Faysal ve Abdullah'a İbn Suud ile görüşmelerin devam ettirilmesi konusunda baskı yapmayı sürdürürken, İngiliz yetkililer de Şerif Hüseyin'e de konferansa katılması yönündeki baskıyı daha da arttırmaya başlayacaklardı. (IOR/L/PS/10/450/1922, Pt. 1, No. 164)

18 Ocak'ta konferansın ikinci tur müzakerelerinde Knox, görüşmelere devam için Abdullah ve Faysal'ı ikna edince delegeler, önerilen hususlar üzerinden yeniden müzakereye başladılar. Bu turda ağırlıklı olarak Ürdün ile Necid arasındaki sorunlar ele alındı. Özellikle Necid ve Ürdün arasında bazı aşiret üyelerinin mübadele edilmesi, sınır ihlallerine yol açan baskınların önlemesi ve Necid'in önceki baskınlar ile ilgili olarak kan parası ödemeyi kabul etmesi, aranan bazı kişilerin iade edilmesi, Ürdün'e sığınan siyasi mültecilerin teslim edilmemesi ve sınır geçişlerinin düzenlenmesi gibi konular müzakereye açıldı. (IOR/L/PS/10/450/1922, Pt. 2, No. 74) Necidli temsilciler, Ürdün'ün önerdiği bu hususlardan özellikle aranan kişilerin iade edilmesi ve bazı noktalardaki sınır düzenlemelerine itiraz edin-

ce görüşmeler yeniden çıkmaza girdi.

Bu arada Ürdün ve Necd heyetleri taleplerinin karşılanması için uğraşırken, Şerif Hüseyin'den sürekli olarak Kuveyt'e bir delege göndermesi talep ediliyordu. İngilizler, Şerif Hüseyin olmadan oğullarının İbn Suud ile bir antlaşma imzalamayacaklarını biliyordu ki özellikle Faysal, İbn Suud'un Hicaz sınırlarından güçlerini çekene kadar bir antlaşmaya varılamayacağını sürekli olarak İngiliz yetkililere aktarıyordu. (Paris, 2005, s. 335)

Knox, Şerif Hüseyin'den davete icabet etmesini beklerken, İbn Suud, üzerinde tartışma yapılan Vadi Sirhan ve Hurma Köyünden asla vazgeçmeyeceğini Turaba ve Khaibar beldeleri için tarafsız bir tampon bölge olmaları dışında başka bir çözüme rıza göstermeyeceğini bildirmesi görüşmeleri iyice çıkmaza sürükledi. (IOR/L/PS/10/450/1922, Pt. 2, No. 547) Bu düşüncede olan İbn Suud, biraz daha ileri giderek Şerif Hüseyin ile tüm sınır meseleleri çözülmedikçe Irak ve Ürdün ile hiçbir antlaşma imzalamayacağı konusunda ısrarlı olacaktı. (FO 371/8950, No. 341, 3 December 1923) İbn Suud, Hicaz'ı sorun ettikçe uzlaşmaz bir tutum sergilemeye doğru gidiyordu. Neticede masa üzerine çıkarılmış hemen bütün sorunların çözümü Şerif Hüseyin ve İbn Suud arasındaki uzlaşmaya bağlıydı ki taraflar zaten bunu daha önce defalarca dile getirmişlerdi.

Dolayısıyla Nisan 1924'e gelindiğinde İngilizlerin uzlaşmacı bütün çabalarına rağmen konferanstan istenilen netice alınamamıştı. Bunun üzerine dizanteri hastalığına yakalanmış olan ve sabrının neredeyse sonuna gelen Knox, konferansın son erdirilmesinden bahsetmeye başladı. Ancak Londra hükümeti konferansın sona erdirilmesinden ziyade İbn Suud ve Şerif Hüseyin'in ikna edilmesi için konferansa yeniden ara verilmesine karar verdi. (IOR/L/PS/10/450/1922, Pt. 2, No. 547) Çünkü sorun olarak görülen bütün konular bu ikilinin görüşmesi ile çözüme kavuşturulabilirdi.

Konferans ertelendikten sonra Knox, Sömürge Bakanından İbn Suud ile görüşmek ve onu pozisyonunu değiştirmezse ekonomik yaptırımlarla tehdit etmek için izin istedi. (FO 371/9997, No. 431, 19 March 1924) Sömürge Bakanı, Knox'un önerilerinin çok sert olduğunu düşünerek müzakerelerin kesintiye uğramasını önlemek için İbn Suud'un ikna edilmesine ağırlık verilmesini uygun gördü. (FO 371/9997, No. 431, 20 March 1924)

Knox, İbn Suud'a konferans sürecini anlatan bir mektup yazdı ve İngiliz politikasını yeniden vurguladı.

Konx, tarafları yeniden bir araya getirmek için uğraşırken, Necid ve Irak arasındaki tarafsız bölgeye sığınan Mutair kabilesi üyelerinin Necid'e baskın düzenlediği haberleri gelmesi üzerine İbn Suud durumu İngiltere nezdinde protesto ederken, aynı zamanda el- Deviş'e bağlı ihvan birliklerinin Irak'a saldırması için harekete geçirdi. Bu hareket ile birlikte Mart

1924'te sayıları 700'e yaklaşan İhvan birlikleri Irak sınırını geçerek 150 kişiyi öldürdü. (FO 371/9997, No. 431, 20 March 1924) İbn Suud'un bu saldırısı İngilizlerin ciddi tepkisine neden olduğundan Sömürge Bakanlığı ağustos ayında İbn Suud'dan zararın karşılanması için tazminat talep edecekti. (FO 371/9998, No. 531, 1 August 1924)

Çatışmaların gölgesindeki konferansa yapılan çağrılar sonuç vermezken, bu gelişmeleri büyük bir hayal kırıklığı içerisinde Londra'ya bildiren Knox, Şerif Hüseyin ve İbn Suud arasında yeniden alevlenen sorunlardan dolayı görüşmelerin kısır döngüye girdiğini Necid- Irak sınırında çatışmaların yeniden başladığını haber veriyordu. Knox, ayrıca bu çatışmaların Suudi- Haşimi çatışmasına dönüşmesinden endişe edildiğini de ifade ederek Hicaz üzerine yapılacak bir saldırının an meselesi olduğu uyarısını da yapıyordu. Şüphe yok ki Knox'un bu uyarısında 3 Mart 1924'de Türkiye'nin Halifeliği ilga etmesinden sonra Şerif Hüseyin'in kendisini halife ilan etmesi olayına duyulan tepkinin payı büyüktü. Nitekim 13 Mart'ta Yüksek Komiser Dobbs, Necid de bir kez daha savaş hazırlıklarının yapıldığını bildirdi. (Troeller, 2013, s. 209)

Ayrıca Dobbs, sayıları 2.000 olarak tahmin edilen İhvan birliklerinin Divaniye ve Zafir'ın bazı kesimlerine saldırdığını bildirdi. Yaklaşık olarak 70 erkek, 20 kadın ve 40 çocuğun öldürüldüğü bu saldırının büyüklüğü ve aşırılığı göz önünde alındığında Dobbs, Kuveyt Konferansı'na devam etmenin bir faydası olmayacağını bildirdi ve Bağdat'tan yola çıkan delegelere geri dönün çağrısı yapılmasını istedi. (Troeller, 2013, s. 210) 3 Nisan'da Knox, İbn Suud'un bu baskında payı olduğunu teyit edildiğini telgrafla bildirerek İngiltere'nin boşuna müzakerelere devam ederek onurundan ödün verdiği bu aşamada konferansın feshedilmesinin en iyi yol olacağını Londra'ya tavsiye etti. Neticede bu talep doğrultusunda da on yedi oturumdan sonra, Sömürge Bakanı J.H. Thomas, 11 Nisan'da Knox'a gönderdiği bir telgrafla Kuveyt Konferansı'nın feshedilmesine izin verdi. (Troeller, 2013, s. 210; Paris, 2005, s. 337) Böylece İngilizlerin tarihi Suudi- Haşimi çatışmasına son verileceği umudu ile organize ettiği Kuveyt Konferansı tam bir fiyasko ile sona erdi. Dahası, İhvan'ın Irak sınırında saldırılarına yeniden başlaması bir yana İbn Suud'un birliklerine Hicaz için hazır olun emrini göndermesi 1924 yılının ortalarında Hicaz üzerinde kara bulutların yeniden toplanmasına neden oldu.

Sonuç

Birinci Dünya Savaşı sonrasında İngilizler, Ortadoğu topraklarını şekillendirme çalışmaları sırasında Arap Yarımadası'nda İbn Suud'u dizginleme politikalarında başarılı olmadı. Suudiler, savaştan önce İngiltere ile bağlantılarını kuvvetlendirmekle birlikte, bu devletten aldığı maddi yardımlarla Arap Yarımadası'nda dikkate değer bir güç haline gelmişti. Sa-

vaş sırasında Suudi lider Abdülaziz İbn Suud, hem Osmanlı yönetimine hem de Şerif Hüseyin başta olmak üzere düşman olarak kabul ettiği diğer Arap kabilelerine karşı üstünlük sağlama mücadelesinde kendisini Arap topraklarının gerçek lideri olarak görmekteydi. Şüphe yok ki bu durum, İngiltere'den aldığı yardımlarla bir Arap Devleti kurma hayali ile Osmanlı yönetimine baş kaldıran Şerif Hüseyin'i çok rahatsız ediyordu. Savaş boyunca Şerif Hüseyin, İbn Suud'un dizginlenmesi için İngilizlere sürekli çağrılar yaptıysa da bu çağrılardan hiçbir fayda elde edemeyecekti. Dahası İngiltere, bu yıllarda her iki tarafı da desteklemek suretiyle bir denge politikası takip etmeyi çıkarları için daha uygun görmekteydi.

Savaş boyunca İbn Suud, İngiltere için adeta sadık bir kabile reisi idi. Hatta Londra'ın isteği ile Şerif Hüseyin'i Osmanlı yönetimine karşı destekledi. Ancak savaştan sonra, İbn Suud, Arab Yarımadası'nda İngiltere'nin oluşturmaya çalıştığı düzeni artık görmeye başladığından bu ülkenin baskılama politikasına daha fazla riayet etmek istemeyecekti. İngiltere, tüm Arap yarımadasında bütüncül bir Arap Devleti tesis etmekten ziyade sınırları bölünmüş ve aynı zamanda Yahudilerin de yurt olarak kabul edebileceği Arap topraklarında farklı devletler tesis etmeyi hedefleyen bir politika izlemekteydi. Bu durum, Şerif Hüseyin ile birlikte İbn Suud'un da kaygılanmasına neden olmuştu.

Savaştan sonra İbn Suud, Arap Yarımadası'nın gerçek hâkimi olduğunu ispat etmek için harekete geçtiğinde tahmin edileceği gibi karşısında İngiliz yönetimini bulacaktı. Ancak İngilizler, İbn Suud'u güç ile durdurmanın bölgede yeni sorunlara yol açacağını düşündüklerinden Suudi liderin diploması yolu ile dizginlenmesini ve ona tanınan yetki doğrultusunda Necid sınırları içerisinde kalmasını istiyorlardı. İbn Suud ise etrafının artık çevrelendiğini düşünerek vakit kaybetmeden harekete geçecekti. Bu amaçla Şammar Emirliği'ni ortadan kaldırdıktan sonra Irak, Ürdün ve Kuveyt topraklarına saldırarak sınırlarını genişletme siyasetine hız verdi. Onun bu politikası, Şerif Hüseyin başta olmak üzere Şerif'in oğlu Ürdün Kralı Abdullah'ı ve diğer oğlu Irak Kralı Faysal'ı endişelendirecekti. Bu ülkelerin yönetimleri, sınırlarına saldırılar düzenleyen İbn Suud'u İngiltere'nin arabuluculuğu ile durdurmak ve onunla anlaşmak istiyorlardı. Ancak İbn Suud sürekli bahanelerle anlaşmaya yanaşmazken, hedefinin Şerif Hüseyin'i ortadan kaldırarak Hicaz merkezli bir Suudi devleti tesis etmek olduğunu iyice dillendirmeye başlamıştı. Zaten 1924 yılı başlarında bölgeden raporlar gönderen İngiliz yetkililer, artık Suudileri güç yolu ile bölgede durdurabilecek bir yönetimin olmadığını haber vereceklerdi. Nitekim 1924 yılı sonuna doğru Hicaz'ı ele geçiren İbn Suud, Şerif Hüseyin yönetimine son verdikten sonra tüm Arap Yarımadası'na egemen olmak için İngiltere ile yeniden masaya oturma siyasetine dönecekti.

Kaynakça

1. Arşiv Vesikaları

A. İngiliz Arşivleri

IOR/L/PS/10/937, File 7251/1920, Pt. 2-3,

IOR/L/PS/10/881, File, 488/1920, Pt.3.

IOR/L/PS/10/450/1922, Pt. 1, No. 32.

IOR/L/PS/10/450/1922, Pt. 1, No. 5008.

IOR/L/PS/10/450/1922, Pt. 1, No. 164.

IOR/L/PS/10/450/1922, Pt. 2, No. 74.

IOR/L/PS/10/450/1922, Pt. 2, No. 547.

IOR/L/PS/10/450/1922, Pt. 2, No. 547.

FO 371/9997, No. 431.

FO 371/9998, No. 531.

FO 371/8950, No. 341.

IOR/R/15/5/99.

2. İkincil Kaynaklar

A. Kitaplar

Allawi, Ali A., (2016), *Irak Kralı I. Faysal*, Çev. Hakan Abacı, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yay.

Bell, Lady D.B.E, (1927), *The Letters of Gertrude Bell*, Vol. 2, London: Ernest Benn Limited.

Büyükkara, Mehmet Ali, (2004), *Suudi Arabistan ve Vehhabilik*, İstanbul: Rağbet Yay.

Dickson, H.R.P., (1956), *Kuwait and Her Neighbours*, London: Allen&Unwin Pbl.

Hurewitz, J.C., (1975), *The Middle East and North Africa in World Politics,* New Haven: A Documentary Record.

Kelly, J.B., (1968), *Britain and the Presian Gulf 1795-1880*, London: Oxford Pbl.

Kurşun, Zekeriya, (1998), *Necid ve Ahsa'da Osmanlı Hakimiyeti*, Ankara: TTK Yay.

Mclouglin, Leslie, (1993), *Ibn Saud Fauder of Kingdom*, Newyork: Palgrave Macmillian.

Paris, Timothy J., (2005), *Britain, The Hasminets and Arab Rule*, , London: Frank Cass Publishers.

Philby, J., (1955), *Saudi Arabia*, London: Ernest Benn Limited.

Rogan, Eugene, (2017), *Araplar*, İstanbul: Pegasus Yay.

Thompson, Jerald L., (1971), "H.ST. Jhon Philby, *Ibn Suud and Palestine"*, B.S United States Millitary Academy.

Troeller, Gray, (2013), *The Birth of Saudi Arabia*, Newyork: Routledge Taylor&Francis Group

Vasiliev, Alexei, (2000), *The History of Saudi Arabia,* Newyork: Newyork University Press.

Wallach, Janet, (2018), *Çöl Kraliçesi*, Çev. Püren Özgören, 5. Baskı, İstanbul: Can Yay.

Yavuz, Resul, (2020), *Ortadoğu Şekillenirken*, İstanbul: İdeal Kültür Yay.

B. Makaleler

Hülagü, M. Metin, (1996), *"İngilizlerin Hicaz İsyanına Maddi Yardımları"*, Belleten C. LIX, S. 225, Ankara: TTK Yay.

Kostiner, Joseph, (1993), "Saudi Arabia's Territorial Expansion: The Case of Kuwayt, 1916-1921", *Die Welt des Islams*, New Series, Vol. 33, Issue 2.

Silverfarb, Daniel, (1980), *"The Anglo- Najd Treaty of December 1915"*, Middle Eastern Studies, Vol. 16, No. 3 October.

Toynbee, Arnold J., (1927), "Ibn Saud and the Resurrection of the Wahhabi Power in Arabia", *Bulletin of International News*, Vol. 3, No. 12, s. 4.

C. Tezler

Tekeboğan, Said, (2016), *İbn Reşid Ailesi ve Şammar Emirliği (1839-1918),* Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

Bölüm 13

ZAMAN SERİLERİNİN KAOTİK YAPISININ İNCELENMESİ

H.Nazan ÇAĞLAR[1]

1 Dr.Öğr.Üyesi , İstanbul Kültür Üniversitesi,İİBF,ncaglar@iku.edu.tr, ORCID No: 0000-0003-2152-8747

1.Giriş

Kaos teorisi kimya, fizik, mühendislik, ekoloji ve ekonomide çok çeşitli problemlerin çözümünde kullanılmaktadır. Geçen yüzyıl boyunca ekonomistler, iş çevrimi de dahil olmak üzere ekonomik çevrimler biçiminde farklı dinamik davranışların varlığını öne sürdüler. Kaos nedir sorusu, genel olarak üç koşulla karakterize edilen düzensiz salınımlı bir süreç olarak cevaplanmıştır. Bu koşullar; düzensiz periyodiklik, başlangıç koşullarına ve parametreye duyarlılık , öngörülebilirlik eksikliği olarak belirtilir.

Kaos, temel alınan sistemin doğrusal olmayan ve deterministik bir süreç olduğu varsayımlarına dayanır. Bununla birlikte, doğrusal modellerin ekonomik sistemin karmaşıklığını yakalamada başarısız olduğunu kanıtlayan bazı sonuçlar vardır. Doğrusal olmayan analiz başlangıçta fizik ve doğa bilimlerinde geliştirilmiş olsa da, doğrusal modeller bu alanlardaki her sorunu açıklayamadığı için finans ve ekonomiye de uygulanmıştır.

Kaos teorisi, doğrusal olmayan dinamikleri incelemede yeni bir yöntem sunduğundan, doğrusal olmayan dinamiklerin ekonomideki uygulamalarının çoğu, makroekonomide büyüme ve iş çevrimlerini modellemeye odaklanmıştır.(Gangopadhyay, P. et al., 2011) Finansal piyasaların kaotik ve karmaşık yapısını anlamak için geçmişin katı bilimsel paradigmaları ile çalışmak yerine yeni matematiksel teknikler kullanılmalıdır. (Nichols, Nancy A., 1993) Örneğin, hisse senedi fiyatları doğrusal olmayan hareketlerle çok boyutlu davranışlar sergilerler . Herhangi bir zamanda hareketlerini etkileyen bir çok faktör vardır.

Peters (Peters,E.,1991) kitabında, kaos teorisinin, piyasayı birbirine bağlı karmaşık bir sistem gibi ele alan yeni bir tür piyasa paradigması yaratmanın anahtarının gerçekten elinde olabileceğini savunuyor. Kitabın girişinde şöyle yazıyor: “Etkin piyasa hipotezi, yatırımcıların rasyonel, sıralı ve düzenli olduğunu varsayar. Matematiği tek bir çözümle basit doğrusal diferansiyel denklemlere indirgeyen bir yatırım davranışı modelidir. Ancak, piyasalar düzenli veya basit değildir. Dağınık ve karmaşıktırlar.”

Stokastik modeller , hisse senedi verilerinin davranışlarını açıklamakta yeterli sonuçlar ortaya çıkarsa da kaotik davranışlarının da incelenmesi gereklidir. Çalışmaların çoğu, önceki dönem getirilerinin sonraki dönem akışları üzerindeki önemini ve önceki dönemlere ait riske göre düzeltilmiş getirilerin sıralanmasının cari dönem akışları üzerindeki önemini ortaya koymuştur.(Clark, A. ,2006: 50)

Zaman Serilerinin kaotik davranışlarının analizi üzerine farklı alanlarda pek çok çalışma vardır. (Albostan ,A. , Önsöz, B. 2015)

Koatik davranış gösteren Lojistik Map (harita) , nüfus tahminlemede kullanılan bir fonksiyondur. Çalışmada lojistik map kaotik davranışları , faz uzayı oluşturularak incelenmiştir. Bu kitap bölümünde , kaos teorisinde kullanılan faz uzayı ve korelasyon boyutu örneklerle analiz edilmiştir.

2. Faz Uzayı ve Gömme (Embedding) Boyutu

Kaotik davranış gösteren zaman serileri ve kaos teorisi yöntemlerinin arkasındaki önemli temellerden biri, gömme teoremidir. (Takens F., 1981) Tek bir ölçülen değişken $x(n) = x(t_0 + n\tau)$ ile t_0 başlangıç zamanı ve τ örnekleme zamanı ve bunun gecikmelerinin kullanımının N-boyutlu uzayı sağladığını gösterir. X(t) serisi kendi içerisinde birçok dinamik davranışı içerebilir. Gözlemlenen sistemdeki dinamik davranışlar için N boyutlu durum vektörleri X(t) aşağıdaki şekilde tanımlanır.

$$X(t) = [\, x(t), x(t+\tau), \ldots , x(t+(N-1)\,\tau)] \qquad (2.1)$$

burada x(t), t zamanındaki zaman serisinin bir değeridir, τ uygun bir zaman gecikmesidir (örnekleme zamanı) ve N gömme boyutudur. Bu vektör, N yeterince büyük olduğunda, doğrusal olmayan dinamikleri tam olarak temsil eder. Gömme teoremi, bir sistem üzerindeki davranışın tam bilgisinin herhangi bir ölçümün zaman serisinde yer aldığını ve zaman serisinden çok değişkenli faz uzayı için yeniden yapılandırma oluşturulabileceğini gösterir. Durum uzayını zaman gecikmesinde τ gerçekleştirmek için gömme boyutu N gereklidir.

Tek boyutlu zaman serileri $x(t_0), x(t_1), \ldots , x(t_i), \ldots , x(t_n)$varsayalım ve m boyutlu faz uzayının bir faz tipine genişletilir,

$$\begin{array}{lllll}
X(t_0) & X(t_1) & \ldots X(t_i) & & \ldots X(t_n+(m-1)\tau) \\
X(t_0+\tau) & X(t_1+\tau) & \ldots X(t_i+\tau) & & \ldots X(t_n+(m-2)\tau) \\
X(t_0+2\tau) & X(t_1+2\tau) & \ldots X(t_i+2\tau) & \ldots & X(t_n+(m-3)\tau) \quad (2.2) \\
. \quad . & . \quad . & & . \quad . & \\
. \quad . & . \quad . & & . \quad . & \\
X(t_0+(m-1)\tau) & X(t_1+(m-1)\tau) & \ldots X(t_i+(m-1)\tau) & \ldots & X(t_n)
\end{array}$$

Burada $\tau = k\Delta t$ (k = 1,2, ...) gecikme zamanıdır ve denklemdeki her satırdan faz uzayının bir faz noktası oluşturulur. (2.2). Her faz noktası $X(t_i)$ m ağırlığa sahiptir, $X(t_i), X(t_i + \tau), \ldots , X(t_i + (m-1)\tau)$. m-Boyutlu faz uzayının her bir faz noktası, kesinlikle anlık bir durumu içerir ve noktanın faz uzayının yörüngesi, faz noktasının bağlantı çizgisinden oluşurken, zamanla sistem durumu evrimini sergiler. Daha sonra sistem dinamiği daha fazla boyutta faz uzayında incelenebilir. Faz uzayı kurulan sistemin boyutunun belirlenmesi için korelasyon boyutu metodu kullanılır.

3. Korelasyon Boyutu (Correlation Dimension)

Korelasyon boyutu en temel bilinen kaos testidir. Yöntem, gözlemlenen zaman serisi verilerinden boyutu belirlemeye çalışır. Bir diğer ifadeyle , faz uzayı ile oluşan sistemin boyutunun belirlenmesinde kullanılan en temel yöntem korelasyon boyutudur. Grassberger ve Procaccia tarafından önerilen algoritma (Grassberger P ve Procaccia I., 1983), çekicinin boyutunu tahmin etmek için güç yasası davranışı kullanılan bir korelasyon integralinin hesaplanmasını içerir.

m boyutlu faz uzayında bir çift faz noktası

$X_m(t_i) = (X(t_i) , X(t_i+ \tau), X(t_i + 2\tau), \ ... \ X(t_i+(m-1)\tau)$

$X_m(t_j) = (X(t_j) , X(t_j+ \tau), X(t_j + 2\tau), \ ... \ X(t_j+(m-1)\tau)$

Uzaklıkları $r_{ij} = X_m(t_i) - X_m(t_j)$ olduğunda. Kritik bir mesafe r verildiğinde, korelasyon integrali şu şekilde tanımlanır:

$$C(r,m) = \frac{1}{N(N-1)} \sum_{i,j=1(i\neq j)}^{N} \theta\left(r - \left\| X_i - X_j \right\|\right), \ 1 \le i \le j \le N \qquad (3.1)$$

X_i , X_j vektörleri arasında ki uzaklık $\|X_i, X_j\|$ öklidien uzaklıktır. Burada θ , Heaviside fonksiyonudur. $z = r - \|X_i, X_j\|$, r ise uzaydaki bir kürenin yarıçapı olarak düşünülebilir.

Eğer r çok küçükse, tüm $X_i - X_j > r$, $\theta(z) = 0$, $C(r,m) = 0$, $C(r,m) = 0$, aksi takdirde $C(r,m) = 1$. Çok büyük ve küçük r, durumunda sistem doğal özelliği yansıtamaz. Genellikle,

r değeri $0 \le C(r,m) \le 1$ olmalıdır. $C(r) \sim \alpha r^{\gamma}$, α bir sabit, γ ise korelasyon üsteli veya korelasyon boyutudur. (log C(r), log r) grafiğin eğimidir.

Eğer korelasyon üsteli doygunluğa ulaşıyorsa sistem kaotiklik sergiler. Eğer gömme boyutu sınırsız artarsa sistem stokastiktir.

Korelasyon boyutunun nasıl hesaplanacağını göstermek için, bir eğrinin uzunluğunu ölçmek istediğimizi varsayalım. Korelasyon boyutu D_2 şu şekilde tanımlanır:

$$D_2 = \left| \frac{\lg(C_2(r,m)}{\lg(r)} \right| = \left| \frac{\ln(C_2(r,m)}{\ln(r)} \right| \qquad (3.2)$$

Farklı m için hesaplanan korelasyon integralinin doğrusal parçalarının eğimleri regresyon analizi ile bulunarak D_2 ler hesaplanır. m' ye bağlı D_2 (m) doyum noktasına ulaştığında kaotik sistemin gömme boyutu belirlenmiş olur.

4. Faz Uzayı ve Gömülü Boyut Üzerine Örnekler

Bu bölümde , parametreye bağlı kaotik davranışlar sergileyen lojistik map (harita) , yatırım araçlarına ait zaman serisi verileri üzerinde yukarıda anlatılan konular üzerinde uygulamalar verilecek , kelebek etkisi incelenecektir. Ayrıca faz uzayı örnekleri rastlantısal yürüyüş (Random Walk) ve AR(1) modeli uygulamaları görsel olarak anlatılacaktır.

4.1. Lojistik Map (Harita)

Doğrusal olmayan dinamik sistemlerin kaotik olarak incelenmesinde kullanılan önemli bir haritadır. (Boeing ,G.,2016) Lojistik harita , ayrı zaman adımlarına bakmak için doğrusal olmayan bir fark denklemi kullanır. Lojistik Map , Lojistik harita olarak adlandırılır,

Bir t anındaki nüfus değeri , r büyüme oranı olmak üzere t+1 anındaki nüfusu tahmin eder.

$$x_{t+1} = rx_t(1 - x_t) \tag{4.1}$$

Başka bir deyişle, herhangi bir zamanda nüfus düzeyi, büyüme hızı parametresinin ve önceki zaman adımının nüfus seviyesinin bir işlevidir. Eğer büyüme hızı çok düşük olursa, nüfus ölür ve nesli tükenir. Daha yüksek büyüme oranları istikrarlı bir değere doğru yerleşebilir veya bir dizi nüfus patlaması oluşur. Bu denklem ne kadar basit olsa da, belirli büyüme hızı parametrelerinde kaos üretir. Bu durum aşağıda incelenmektedir.

Farklı r büyüme oranları için sistemi simüle edelim, Şekil 4.1 de başlangıç seviyesi 0,5 olarak alınmıştır.(genel kabuldür.) Şekil' e bakıldığında, 1,5 büyüme oranı altında nüfus düzeyinin 0,333'lük nihai değere doğru yerleştiği görülmektedir. Büyüme hızı 2.0 sütununda, her nesilde değişmeyen bir nüfus düzeyi görülmektedir. Bu sonuç mantıklıdır. Her aile iki çocuk üretirse, genel nüfus büyümez veya küçülemez. Yani 2.0'ın büyüme oranı değişim oranını temsil etmektedir.

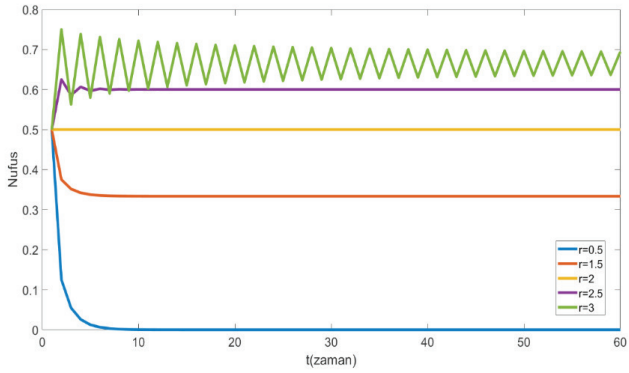

Şekil 4.1. *Farklı büyüme oranlarına göre lojistik model*

N=120 , r=4 , başlangıç değeri 0.51 için seriyi üretelim Şekil 4.2. Bu seri kaotik bir rejime sahiptir. Bu serinin faz uzayını ve gömülü boyutlarını inceleyelim .

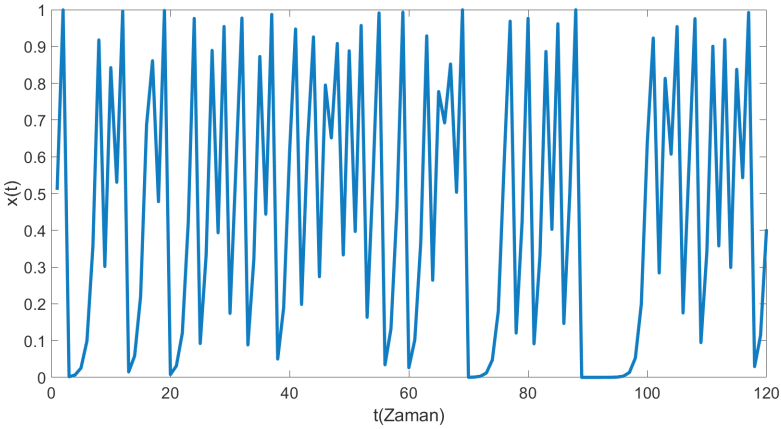

Şekil.4.2 *N=120 , r=4 , başlangıç değeri 0.51 için lojistik map*

Yukarıdaki serinin 2 boyutlu ve 3 boyutlu faz uzayı aşağıda verilmektedir.

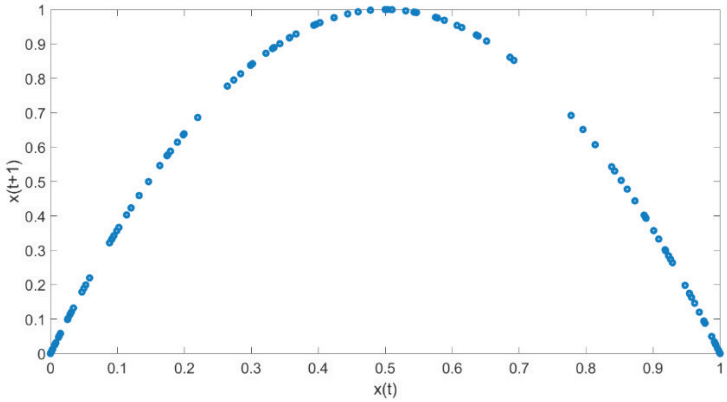

Şekil. 4.3 *Lojistik map İki boyutlu faz uzayı*

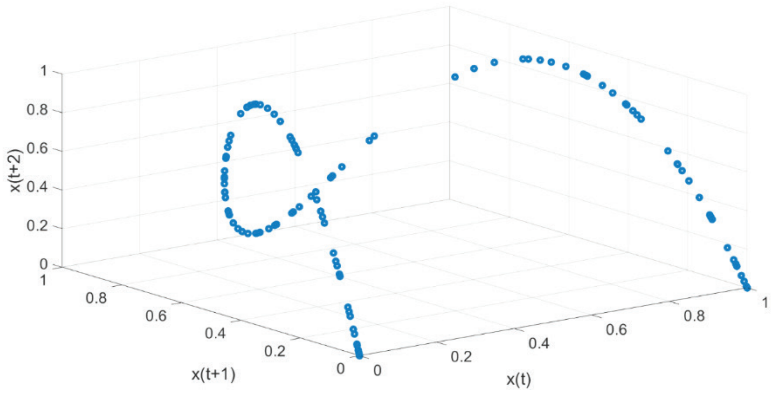

Şekil. 4.4 *Lojistik map Üç boyutlu faz uzayı*

MATLAB da yazılan programla, denklem 3.1 deki korelasyon integralleri hesaplanırsa Şekil 4.5 elde edilir.

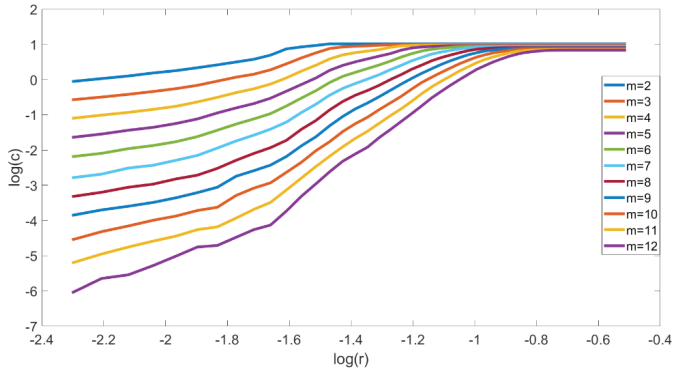

Şekil 4.5. *Lojistik map korelasyon integrali*

Korelasyon integralleri logaritmik eksenlerde belirli bir noktada doyuma ulaşmaktadır. Doğrusal hareket gösteren bölgenin eğimi regresyon analizi ile bulunarak korelasyon boyutu grafiği elde edilmiştir. Korelasyon boyutunda da bir doyum noktası görülmektedir. Bu örnek için m=7 dir. (Şekil 4.6) Böylece, lojistik haritanın kaotik davranış gösterdiği anlatılan yöntemle de kanıtlanmıştır

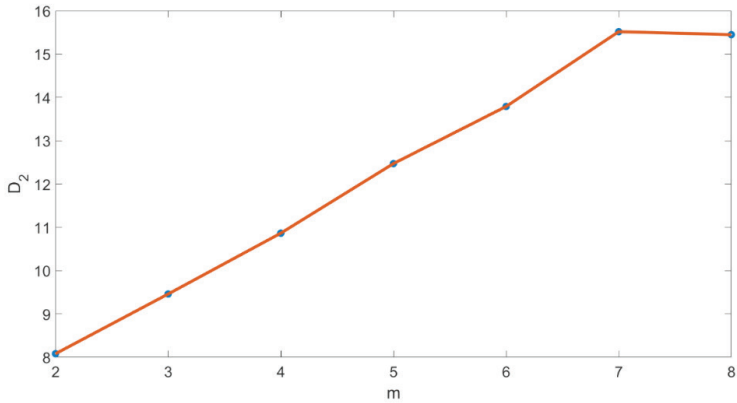

Şekil 4.6. *Lojistik map için gömme boyutu*

Lojistik haritadan , N=40, r=2.5 , başlangıç değeri 0.5 için kaotik davranış göstermeyen bir seriyi üretelim. (Şekil 4.7)

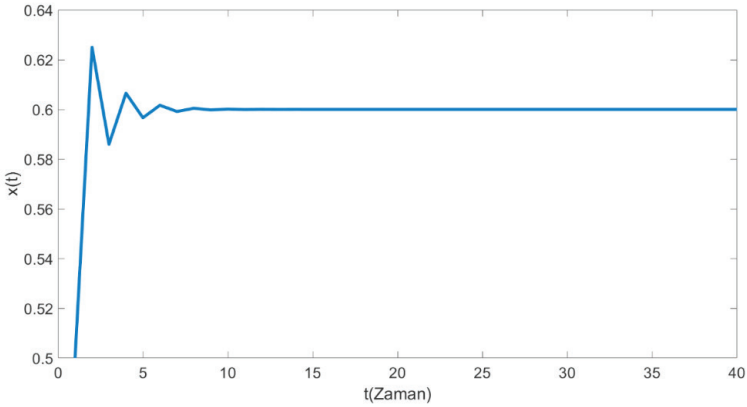

Şekil 4.7 *Kaotik davranış göstermeyen seri*

Kaotik davranışlı olmayan bir seride integraller, birbirine paralel çizgilerden oluşmaktadır. Dolayısıyla korelasyon boyutu eğimi sıfır olan bir davranış gösterir. (Şekil 4.8, Şekil 4.9) Bu seri stokastik davranışlıdır.

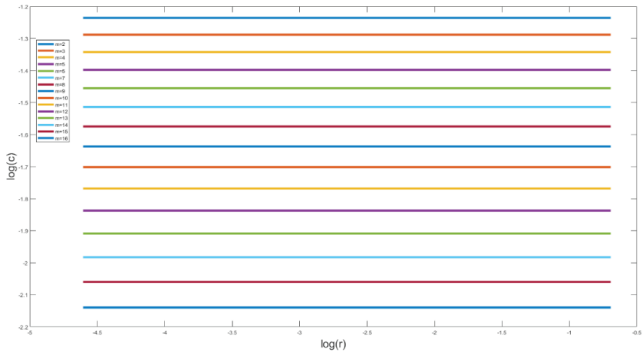

Şekil 4.8. *İntegraller kaotik olmayan seri*

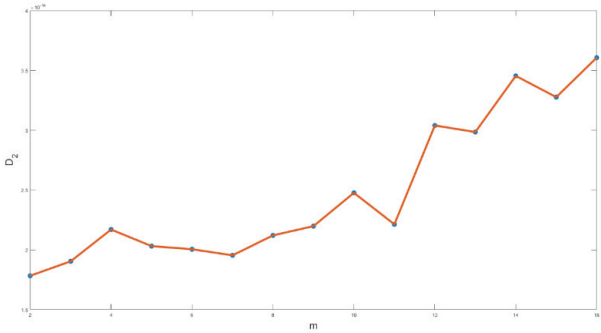

Şekil 4.9. *Kaotik olmayan seri için gömülü boyut*

4.2. Faz Uzayı Örnekleri

4.2.1. Rastlantısal Yürüyüş (Random Walk)

Zaman serisi uygulamalarında kullanılan durağan seri tipidir. Bu seri aşağıdaki şekilde tanımlanır.

$x_t = \varepsilon$, ε : N(0,1) (0 ortalamalı , 1 varyanslı Normal dağılım)

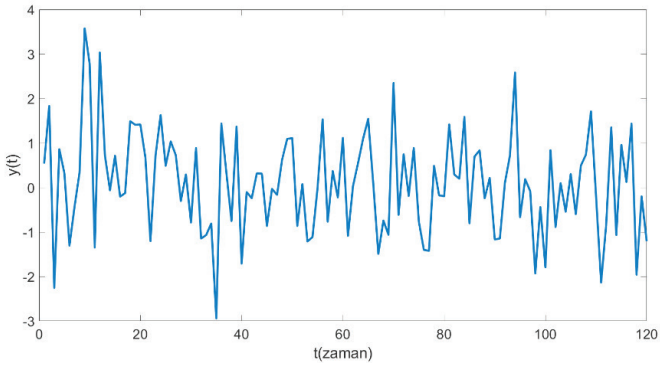

Şekil 4.10. *Rastlantısal yürüyüş*

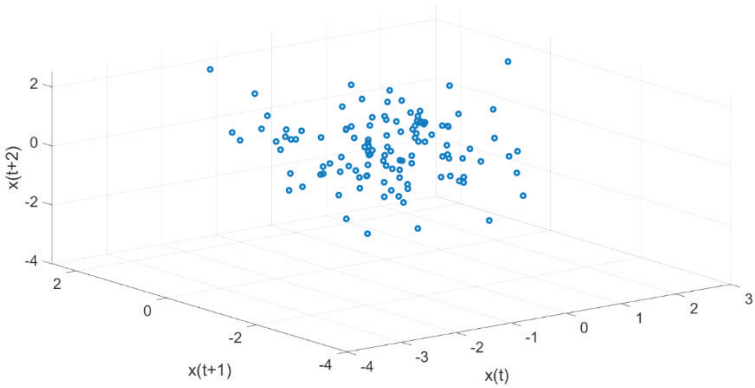

Şekil 4.11. *Rastlantısal yürüyüş faz uzayı*

Seriye ait integral eğrileri Şekil 4.12 ve Şekil 4.13 de verilmektedir. Şekillerden de görüldüğü gibi Log eğrileri doyuma ulaşmamakta, D_2 sonsuz artmaktadır. Dolayısıyla stokastik davranış göstermektedir. Bu da kaotik dinamiklerin olmadığını belirtmektedir.

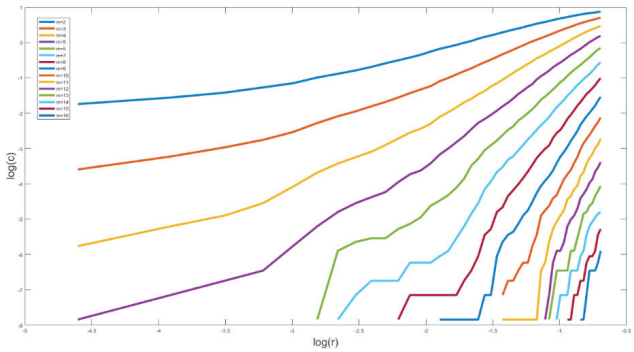

Şekil 4.12. *İntegraller (rastlantısal yürüyüş)*

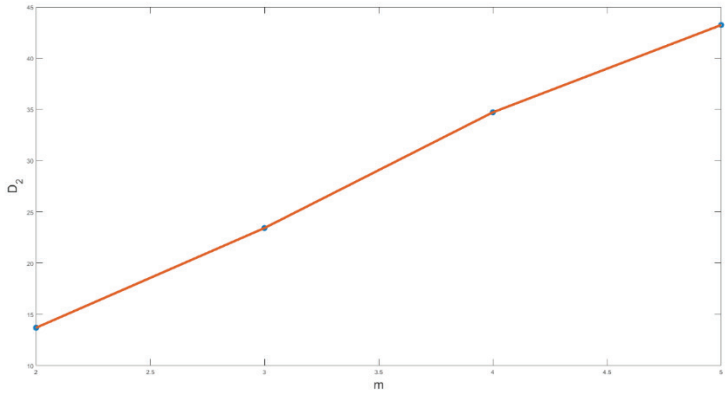

Şekil 4.13. *Gömme boyutu (rastlantısal yürüyüş)*

4.2.2 AR(1) Modeli

Aşağıda , 0.8 parametreli otoregressif durağan bir zaman serisi verilmektedir. Bu seri ve iki boyutlu faz uzayı Şekil 4.14 ve Şekil 4.15 görülmektedir.

$x_t = 0.8x_{t+1} + \varepsilon$ Ɛ : N(0,1) (0 ortalamalı , 1 varyanslı Normal *dağılım*)

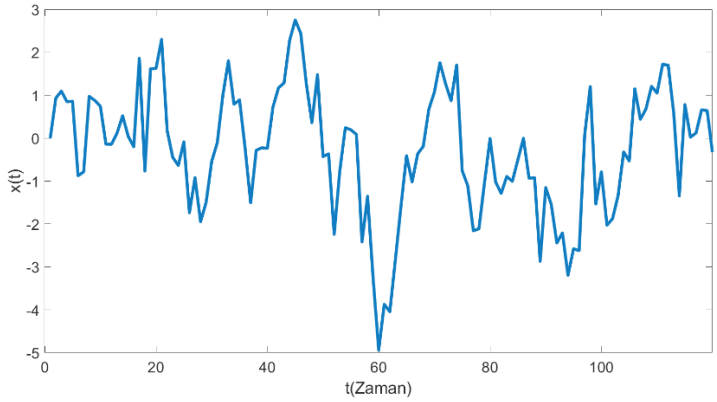

Şekil 4.14. *AR(1) Otoregressif durağan seri*

Serinin iki boyutlu faz uzayı

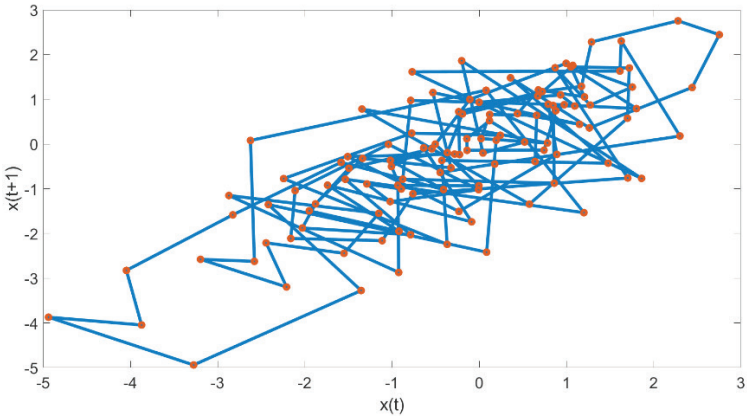

Şekil 4.15. *Otoregressif model iki boyutlu faz uzayı*

İki boyutlu faz uzayında x_t ile x_{t+1} arasındaki 0.8 lik ardışık bağımlılık pozitif korelasyon olarak Şekil 4.15 de görülmektedir. Seriye ait integral eğrileri Şekil 4.16 ve Şekil 4.17 de verilmektedir. Şekillerden de görüldüğü gibi Log eğrileri doyuma ulaşmamakta, D_2 sonsuz artmaktadır. Dolayısıyla stokastik davranış göstermektedir. Bu da kaotik dinamiklerin olmadığını belirtmektedir.

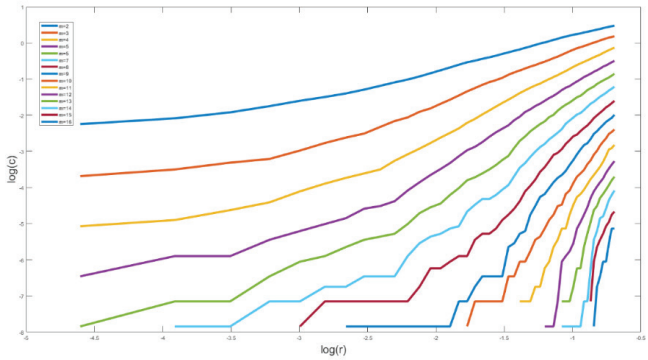

Şekil 4.16. *AR(1) için İntegraller*

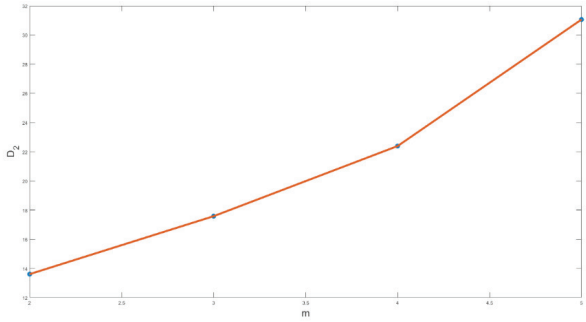

Şekil 4.17 . *AR(1) için Gömme boyutu*

Yukardaki seriyi lineer olmayan duruma getirelim: $y_t = (1 + x_t)^2$. Bu seri ve seriye ait faz uzayı Şekil 4.18 ve Şekil 4.19 de görülmektedir.

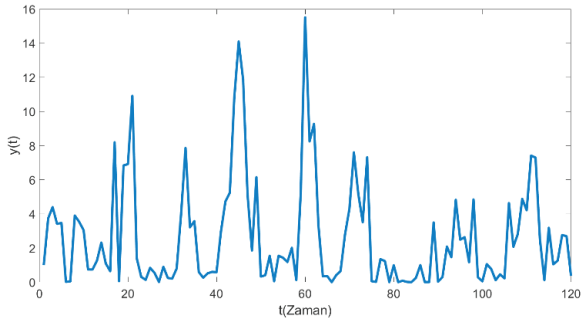

Şekil 4.18 *Lineer olmayan seri*

İki Boyutlu faz uzayı

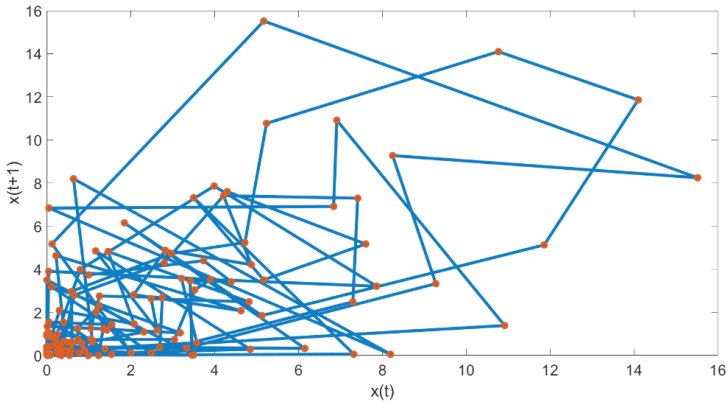

Şekil 4.19. *Lineer olamayan seri için iki boyutlu faz uzayı*

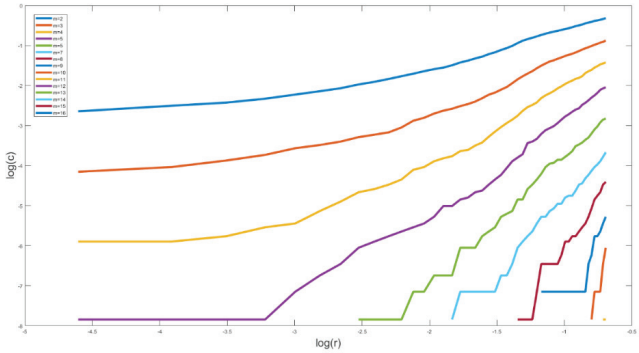

Şekil 4.20. *Lineer olamayan seri için integraller*

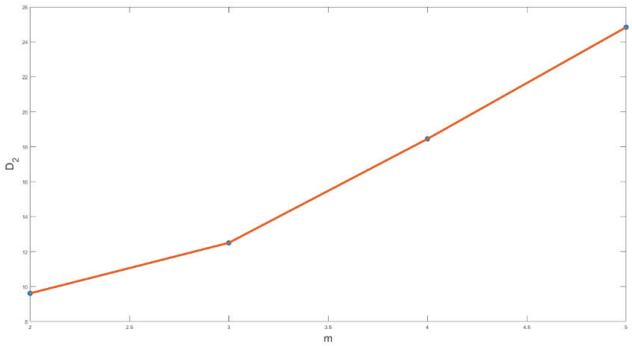

Şekil 4.21. *Lineer olamayan seri için gömme boyutu*

Lineer modelde olduğu gibi lineer olmayan modelde de sürecin stokastik olduğu , kaotik dinamiklerin mevcut olmadığı Şekil 4.20 ve Şekil 4.21 de görülmektedir.

4.3. Yatırım Araçlarının Kaotik Analizi

Bu bölümde yatırım fonu ve bitcoin verilerinin kaotik yapısı görsel olarak incelenmiş ve iki yatırım aracındaki farklı yapılar tartışılmıştır.

4.3.1. Yatırım Fonları Kaotik Analizi

Yatırım fonlarının davranışını incelemek amacıyla menkul kıymetler yatırım fonlarının getirileri üzerinde analizler yapılmış ve verilerinin davranışları incelenmiştir. Verilere ait grafik Şekil 4.22 de görülmektedir. Şekil 4.23 ve Şekil 4.24, zaman serilerinin karmaşık bir yapı sergilediğini göstermektedir. Ayrıca faz noktasının bir tür düzensiz hareketi vardır (Şekil 4.25). Bu nedenle, çekicinin garip bir çekici olduğunu kanıtlayabiliriz. Verilen r için, denklem (3.1) temelinde bir C(r,m) değeri elde ederiz. Şekil 4.23 , doğrunun eğiminin kademeli olarak arttığını ve m değeri arttıkça eğrilerdeki mesafenin kademeli olarak azaldığını göstermektedir. Doğru-

sal regresyon yöntemini (Şekil 4.23) kullanılarak denklem (3.2) temelinde her bir doğrunun eğimi hesaplanır. Şekil 4.24 de m değeri arttıkça $D_2(m)$ değerinin kademeli olarak sabit hale geldiğini göstermektedir. Gözlemlendiği gibi çekici boyutu yaklaşık 2'dir ve doygunluk gömme boyutu 20'den büyüktür. $D_2(m)$ değeri fraktal olduğundan, yatırım fonları verilerinin karmaşık yapıya sahip doğrusal olmayan kaotik bir sistem olduğu sonucuna varabiliriz. Bu da bize kaotik yapı ve öngörülebilir zaman ölçeğindeki sistemin çok karmaşık olduğunu , bu nedenle, yatırım fonları verileri için uzun vadeli tahminlerin öngörülemeyeceğini gösterir.

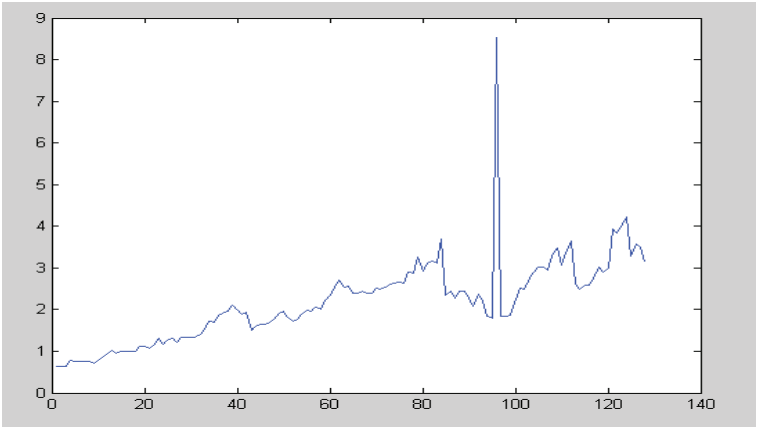

Şekil 4.22. *Yatırım Fonları zaman serisi*

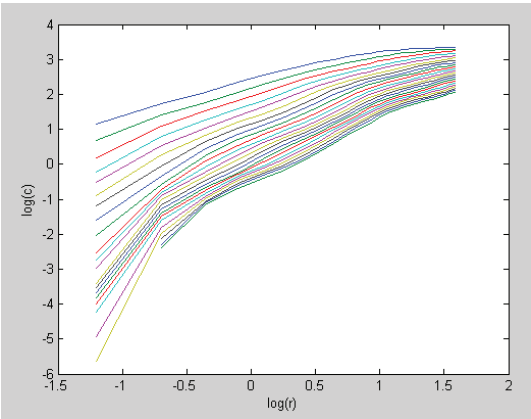

Şekil 4.23. *Yatırım fonları verileri için korelasyon boyutu*

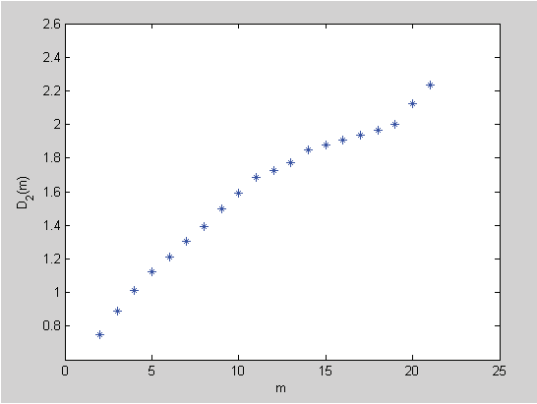

Şekil 4.24. *Yatırım fonları zaman serisi için gömme boyutu*

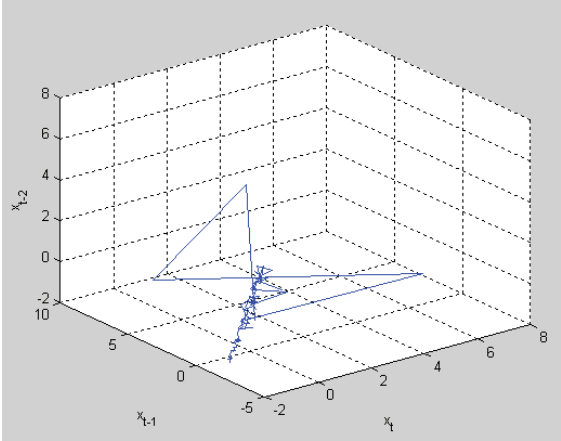

Şekil 4.25. *Yatırım fonları zaman serisi için 3-D Faz uzayı*

4.3.2. Bitcoin Verilerinin Analizi

Bitcoin fiyatlarındaki kaotik yapının incelenmesi amacıyla 2021 Şubat – 2021 Kasım döneminde günlük kapanış fiyatı ($) veri olarak kullanılmıştır. (marketwach.com) Bu çalışmamızda kullanılan verilere ait grafik Şekil 4.26 de görülmektedir. Şekil 4.27 ve Şekil 4.28, zaman serilerinin karmaşık bir yapı sergilediğini göstermektedir. Ayrıca faz noktasının bir tür düzensiz hareketi vardır (Şekil 4.29). Verilen r için, denklem (3.1) temelinde bir C(r,m) değeri elde ederiz. Doğrusal regresyon yöntemini kullanılarak denklem (3.2) temelinde her bir doğrunun eğimi hesaplanır. Korelasyon integralleri logaritmik eksenlerde belirli bir noktada doyuma ulaşmaktadır Şekil 4.27 de doğrunun eğiminin kademeli olarak arttığını ve m değeri arttıkça eğrilerdeki mesafenin kademeli olarak azaldığını göstermektedir. Şekil 4.28 de m değeri arttıkça $D_2(m)$ değerinin kademeli olarak sabit hale geldiğini göstermektedir. Bu nedenle, çekici boyutu yaklaşık 1.62 dir ve doygunluk gömme boyutu 4'den büyüktür. $D_2(m)$ değeri

fraktal olduğundan, bitcoin verilerinin garip çekici ve karmaşık yapıya sahip doğrusal olmayan kaotik bir sistem olduğu sonucuna varabiliriz. Bu da bize sistemin çok karmaşık olduğunu , bu nedenle, uzun vadeli tahminlerin öngörülemeyeceğini gösterir

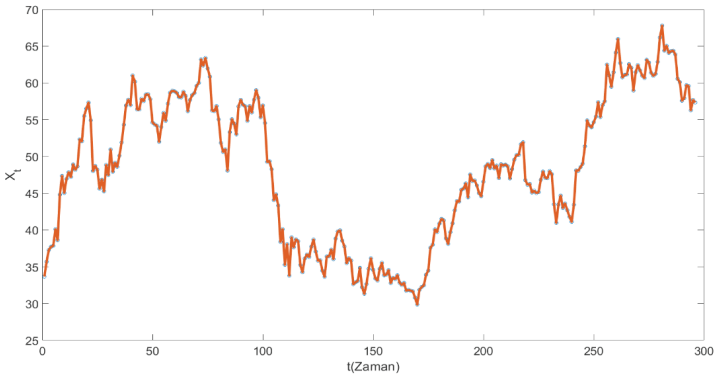

Şekil 4.26. *Bitcoin günlük kapanış fiyatı verilerine ait seri*

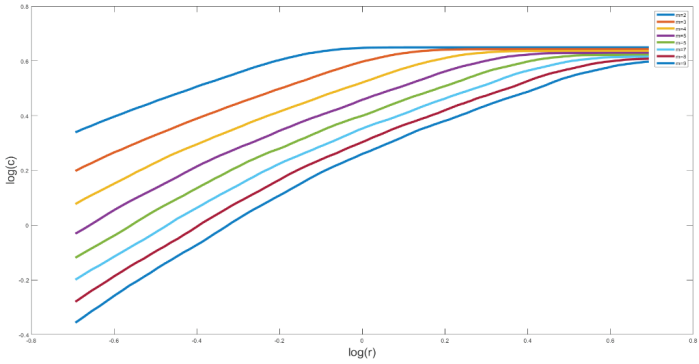

Şekil 4.27 *Bitcoin serisi için korelasyon boyutu*

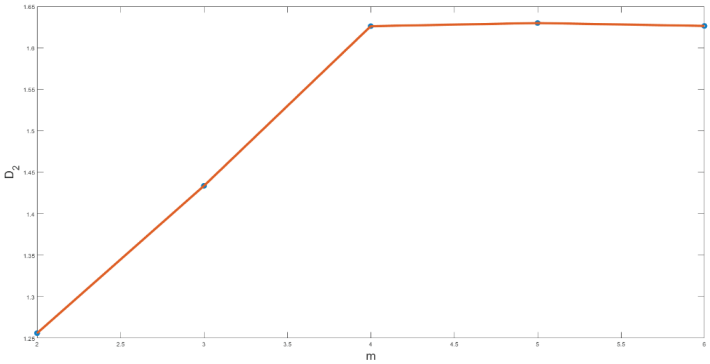

Şekil 4.28 . *Bitcoin serisi için gömme boyutu*

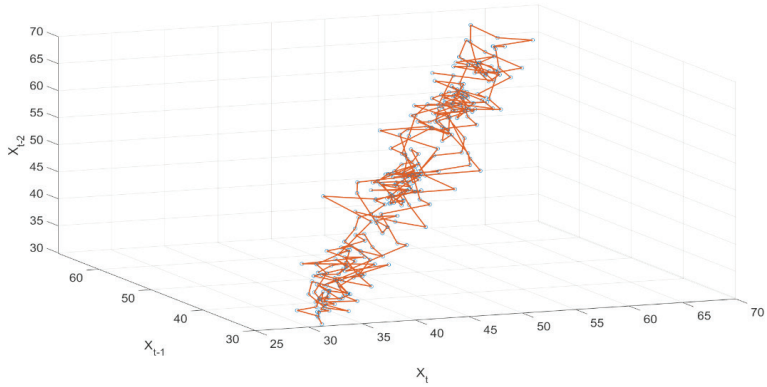

Şekil 4.29. *Bitcoin serisi için 3-D Faz uzayı*

Genel olarak baktığımızda, vadeli piyasalarda gömme boyutu daha büyüktür, Bitcoinde ise daha düşük çıktığı görülmektedir. Bu da bize bitcoin piyasasının dinamik boyutlarının daha düşük olduğunu belirtir. Diğer bir ifadeyle gelecek tahminlemesi için önemli bir sonuç elde edilmiştir.

4.4. Kelebek etkisi

Kaotik sistemler başlangıç koşullarına hassastırlar. Bu durum kelebek etkisi olarak bilinir. Örnek olarak bölüm 4.1 de anlatılan lojistik modelde iki farklı başlangıç popülasyon değeri ile çalışılırsa, bunlar 0,5 ve 0.50001 büyüme oranı da 3.9 için aşağıdaki şekil 4.30 oluşmaktadır. t=30 Değerine kadar aynı davranış görünüyor, 40 ve sonrası farklılaşmalar başlıyor. Bu durumu t değerini 40 dan itibaren başlatmış olsaydık gözlemleyemezdik. Kaotik sistemlerde geleceğin tahminleri sadece ölçümleriniz kadar doğrudur. Ölçümler kesin değildir. Bu nedenle de gelecek tahminlerinde zorluklar vardır.

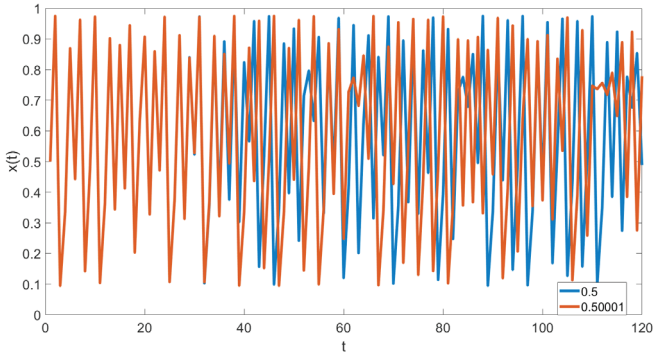

Şekil 4.30. *Kelebek etkisi , büyüme oranı*

5. Sonuç

Zaman serilerinin davranışının incelenmesi ve tahminleme yapılabilmesi konusunda kaotik davranış analizi önemli bir yere sahiptir. Bu kitap bölümün de anlatıldığı gibi faz uzayının tespiti, gömme boyutunun bulunması serinin davranışlarının analizi açısından önemli bilgiler görsellerle birlikte sunulmuştur. Bir sonraki çalışmalarım gömme boyutuna bağlı zaman serilerinin modellenmesi ve tahminleme üzerine olacaktır. Modelleme ve tahminlemeler otokorelasyonlar kullanılarak veya regresyon anlizi ile yapılabilir. Yukarda anlatılan tüm çalışmalar MATLAB kod yazılarak gerçekleştirilmiştir. Bu konularda çalışacak araştırmacılara yardımcı olmasını dilerim.

Kaynaklar

Albostan ,A. , Önsöz, B. (2015), Günlük Akarsu Akımlarının Kaotik Analizinde Dalgacık Yaklaşımının Uygulaması , *Journal of the Faculty of Engineering and Architecture of Gazi University*, 30(1) , 39-48.

Boeing ,G. (2016), Visual Analysis of Nonlinear Dynamical Systems:Chaos, Fractals, Self-Similarity and the Limits of Prediction, *Systems*,4(4),37.

Clark, A. (2006) ,Modelling the net flows of U.S. mutual funds with stochastic catastrophe theory ,*The European Physical Journal B*, 50, 659–669.

Gangopadhyay, P., Elkanj, N., Rahman, M. A. (2011), Application of Theories of Complexity and Chaos to Economic Misgovernance, *Journal of Mathematics and Statistics*, 7(3):239-248.

Grassberger P and Procaccia I. (1983), Dimension and entropies of strange attractors from a fluctuating dynamics approach ,*Physica*, D,13,34-54.

Nichols, Nancy A. Efficient? Chaotic? What's the New Finance?. (1993), *Harvard Business Review,7*1(5):0017-8012.

Sloan, K.,(2011), Viewing Organizations Through the Lens of Chaos Theory: Thoughts on Applicability and Usefulness. European Journal of Social Sciences,21(3).

Takens F. (1981),,,*Detecting strange attractors in turbulance* ,New-York: Springer-Verlag, pp .366-381.

Peters,E. (1991), Choas and order in the capital markets, New York: John Wiley&Sons Inc.

İnternet Kaynakları

https://www.marketwatch.com

Bölüm 14

BOŞANMA VE ÇOCUK ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ

Bayram DELEŞ[1]
Burcu GÜLEY[2]

1 Ardahan Üniversitesi, Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksekokulu, Çocuk Gelişimi Programı, Ardahan / Türkiye, e-mail: bayramdeles@ardahan.edu.tr, Orcid No: 0000-0002-7507-240X
2 Muş Alparslan Üniversitesi, Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksekokulu, Çocuk Gelişimi Programı, Muş / Türkiye, e-mail: b.cosanay@alparslan.edu.tr, Orcid No: 0000-0002-8337-3851

GİRİŞ

Evlilik, insanlık tarihinin en eski olguları arasında yer almaktadır. Temel anlamda evlilik, birlikte yaşamaya karar veren ve belirli bir olgunluk seviyesine gelen bireylerin oluşturduğu, sosyal, duygusal ve ekonomik birlikteliğin sağlandığı toplumsal bir olgudur (Douglas, 2020). Evlilik sonucunda toplumsal bir kurum olan aile meydana gelmektedir. Ailede ise bireylerin sosyal, duygusal, fizyolojik ve biyolojik ihtiyaçları karşılanmaktadır (Hashemi ve Homayuni, 2017; Perry, 2021).

Evlenme, bireylerin yaşamlarını sosyal, duygusal ve ekonomik bağlarla birleştirdiği, sevgi ve saygıya dayalı bir olgudur (Aktaş Akoğlu ve Küçükkaragöz, 2018; Bayraktar, 2010) Aile ise anne-baba ve çocuklardan oluşan, aynı zamanda bireylerin barınma, beslenme ve korunma gibi temel ihtiyaçlarının karşılandığı toplumsal bir kurumdur. Aile, bireylerin neslinin devamını sağladığı gibi toplumsal varlığın sürdürülebilir olması bakımından önemli bir fonksiyona sahiptir. Bu bağlamda günümüzde devletler, ailenin korunması ve aile yapılarına gelebilecek çeşitli tehditlere yönelik tedbirler alma eğilimindedir (Can ve Aksu, 2016). Evlilik bağı ile birbirine bağlı olan bireyler arasında hukuki bağlılığın sona ermesi boşanma olarak tanımlanmaktadır. Boşanma sürecinde çocuklar, olumsuz durumlara maruz kalabilmekte ve boşanma sonrası ebeveynlerden en az birine karşı yoksunluk duygusu yaşayabilmektedir (Çelikoğlu, 1997; Nazlı, 2000). Bu bağlamda çocuklar, kendini suçlama, akademik başarının zayıflaması, sosyal ve duygusal sorunlar, stres, depresyon, kaygı, yalnızlık ve dışlanma gibi sorunlarla karşılaşabilmektedirler (Aktaş, 2011). Bu bağlamda çocukların sağlıklı gelişiminin sürdürülebilmesi için boşanma sürecinde ve sonrasında başta aile üyeleri olmak üzere yakın çevrelerinden destek almalarının önemli olduğu düşünülmektedir.

Tarihi süreçte aile yapısında bazı değişimler meydana gelse de temel anlamda aile, anne-baba ve çocuklardan meydana gelmektedir (Abdullah vd., 2019). Bununla birlikte sahip olduğu özellikler bakımından geniş aile ve çekirdek aile olarak tanımlanabilmektedir. Ailenin varlığının ve devamının sağlanmasında çocuk sahibi olma son derece önemlidir (van der Wal, Finkenauer ve Visser, 2019). Günümüzde ailenin temel fonksiyonları arasında kabul edilen çocuk sahibi olma, neslin devamı niteliği taşıdığı gibi, toplumsal varlığın sürdürülebilmesi bakımından da önemlidir (Türkarslan, 2007). Özellikle teknolojik gelişmeler, kentleşme ve sanayileşmedeki artış, aile planlaması, ailedeki otorite figürünün babaya ait bir özellik olmaktan çıkıp eşler arasında paylaşılan bir rol haline gelmesi ve çocuk yetiştirme kurallarındaki değişimler aile yapısına yeni bir nitelik kazandırmıştır. Aile yapısında ortaya çıkan bu değişimlerden biri de son yıllarda boşanma oranlarının artış göstermesidir. Aile birliğini sağlayan bireylerin karşılıklı destek ve uyum göstererek ihtiyaçlarını doğal biçimde

karşıladıkları, sorumluluklarını yerine getirdikleri ve ailenin bir parçası olmaktan mutlu oldukları aile yapısına *'sağlıklı aile'* denilmektedir (Spremo, 2020). Ancak, zaman içerisinde bu paylaşımlar ile etkileşimde ve uyumda olumsuz yönde değişimler olabilmekte ve bu durumlar çözümlenemeyecek noktaya geldiğinde boşanmalar gerçekleşebilmektedir. Bireyleri genellikle boşanmaya götüren sebepler karşılaşılan sorunlardan ziyade çatışmaların sağlıklı bir şekilde çözüme kavuşturulamaması ve yeterli destek hizmetinin sağlanamamasıdır (Aral ve Sağlam, 2012). Bu bağlamda aile içinde meydana gelen sorunların çözümlenememesi boşanma yoluyla aile üyelerinin birbirinden ayrılmasına neden olmaktadır. Çalışmanın bu bölümünde boşanma oranları ve boşanmanın nedenleri hakkında bilgilere yer verilmiştir.

1. BOŞANMA

Boşanma, yasal olarak başlayan evlilik bağının hukuki bir süreç sonunda sona ermesidir (Aral ve Gürsoy, 2000). Boşanma başta ebeveynler olmak üzere çocukların da hayatında değişimlere yol açan; kriz ve geçiş özelliklerini içinde barındıran bir süreçtir (Sancaklı, 2014). Boşanma sürecinde bireyler aile ve çevrenin baskısı, ekonomik sorunlar, çocuğundan ayrı kalma, yalnızlık gibi sorunlarla karşılaşabilmektedir. Bazı durumlarda ise boşanma, bireyler tarafından yeni bir yaşam ve fırsat olarak değerlendirilmektedir (Perry, 2021).

Boşanmanın erkek ve kadınları ne ölçüde etkilediğine alanyazında yapılan araştırmalar (Akoğlu, 2018, Can ve Aksu, 2016; Öngider, 2017; Polat, 2012; Perry, 2021; Sorek, 2020) incelendiğinde erkeklerin boşanma sürecinden daha az etkilendikleri belirlenmiştir. Yine incelenen bu çalışmalarda erkeklerin boşanma sonrasındaki süreçte kadınlara göre bu durumdan daha fazla etkilendikleri belirlenmiştir (Sorek, 2020). Ek olarak, boşanma sonrasında kadınların toplumsal baskıya maruz kaldıkları ve bu durumdan olumsuz etkilendikleri saptanmıştır (Sorek, 2020).

Boşanma oranlarına ilişkin istatistiksel veriler ülkelerdeki sosyal kurum ve kuruluşlar tarafından raporlanmaktadır. Bu bağlamda dünya genelinde ve Türkiye'de yaşanan boşanma durumlarına ilişkin istatistikler Şekil 1'de verilmiştir.

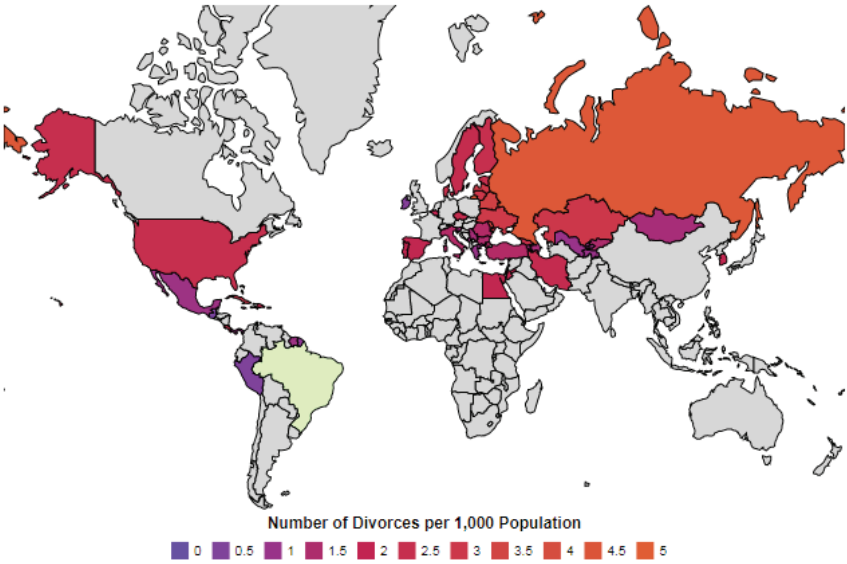

Şekil 1. *Dünya'da Boşanma İstatistikleri (TÜİK, 2021).*

Şekil 1 incelendiğinde dünya genelinde en yüksek boşanma oranının 1000 kişide 4,7 ile (4,7/1000) Rusya'da, 1000 kişide 4,2 ile (4,2/1000) Guam'da en yüksek oranda gerçekleştiği görülmektedir. Bu sıralamada Moldova, Belarus, Ukrayna, Litvanya, Kazakistan, Letonya ve Küba gibi ülkeler boşanma oranının yüksek olduğu ülkelerdir. Boşanma oranlarının en az olduğu ülkeler ise 1000 kişide 0,4 ile (0,4/1000) Katar ve Kuatemala olup, 1/1000 oranının altında olan ülkeler Peru, İrlanda, Gine ve Malta olarak görülmektedir. Türkiye ise bu sıralamada 1000 kişide 1,6 ile (1,6/1000) 30. sırada yer almaktadır. Bununla birlikte dünya genelinde boşanma oranları 1,6/1000 olarak belirlenmiştir[2]. Şekil 2'de Türkiye'deki evlenme ve boşanma oranlarına yer verilmiştir.

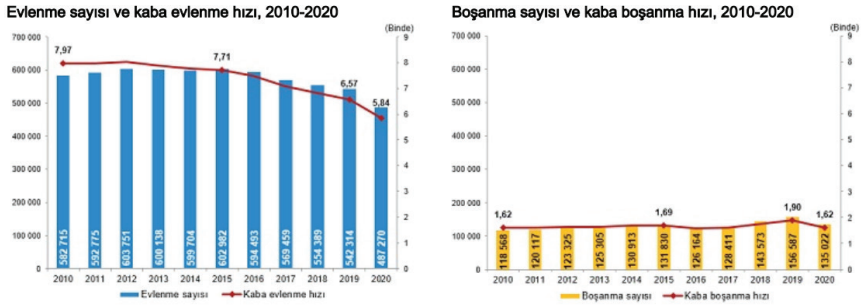

Şekil 2. *Türkiye'de Evlenme ve Boşanma Oranları (TÜİK, 2021).*

Şekil 2 incelendiğinde Türkiye'de evlenme ve boşanma istatistikleri yıllık tabanda Türkiye İstatistik Kurumu (TUİK) tarafından hesaplanmaktadır. 2010-2020 yılları arasında yapılan son on yıllık değerlendirmede evlenme oranları incelendiğinde 2010 yılında 582.715 evlilik ile 7,97 olan evlilik hızı, 2020 yılında gelindiğinde 487.270 ile 5,84 olarak gerçekleşmiştir. Buna karşılık boşanma istatistikleri incelendiğinde 2010 yılında 118.568 boşanma ile 1,52 olan boşanma hızı, 2020 yılında gelindiğinde 135.022 ile 1,62 olarak gerçekleşmiştir. Ancak 2019 yılında boşanma sayısının 156.587 olarak gerçekleştiği ve ortalamanın üzerinde olduğu görülmektedir. Aynı verilere göre Türkiye'de illere göre değerlendirmeler yapılmıştır. Grafik 1'de Türkiye'de illere göre boşanma hızı istatistiklerine yer verilmiştir.

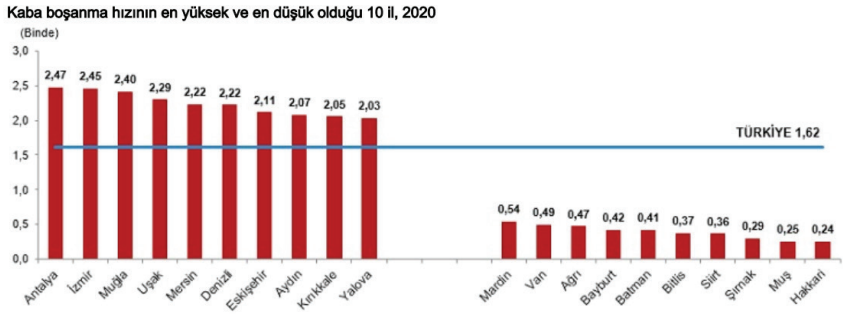

Grafik 1. *Türkiye'de İllere Göre Boşanma Hızı İstatistikleri (TÜİK, 2021)*

Grafik 1 incelendiğinde 1000 kişide 1,6 olan boşanma hızının en yüksek olduğu iller Antalya, İzmir, Muğla, Uşak, Mersin, Denizli, Eskişehir, Aydın, Kırıkkale ve Yalova; en düşük olduğu iller ise Hakkâri, Muş, Şırnak, Siirt, Bitlis, Batman, Bayburt, Ağrı, Van, Mardin olarak belirlenmiştir.

2. BOŞANMANIN NEDENLERİ

Boşanma nedenleri toplumdan topluma, bireylere ve tarihsel zamana göre farklılık göstermektedir. Türkiye'deki boşanma nedenleri ile ilgili alanyazın incelendiğinde, mahkeme kayıtlarında ve istatistiksel verilerde en sık rastlanan boşanma nedeni "aile birliğinin sarsılması (geçimsizlik)" olarak görülmektedir (Tezcan, 2017). Yapılan araştırmalar sonucu boşanma nedenlerinin en önemlileri arasında sırasıyla evlilik doyumunun düşük olması, eşler arası uyumsuzluk, sadakatsizlik, çatışma ve davranış problemleri olarak sıralanmaktadır (Akoğlu, 2018, Can ve Aksu, 2016; Öngider, 2017; Polat, 2012; Perry, 2021; Sorek, 2020). Ek olarak diğer boşanma nedenleri arasında ailelerin etkisi, yalan söyleme, şiddet, cinsel sorunlar, madde bağımlılığı, çocuk yetiştirme tutumundaki farklılıklar, ilgisizlik, kıskançlık, psikolojik rahatsızlıklar olarak ifade edilmektedir (Gjelten, 2021; Hashemi ve Homayuni, 2017; Öngören, 2017; Perry, 2021). TÜİK (2021), cinsiyete göre boşanma nedenlerinin oranı incelendiğinde, kadınların boşanma nedeni %61.5 oranla sorumsuz ve ilgisiz davranma, % 42.6 oranla evin ekonomik olarak geçimini sağlayamama ve %36.4 oranla kötü muameledir. Erkeklerin boşanma nedenleri ise; % 40.2 oranda sorumsuz ve ilgisiz davranma, % 24.5 oranda eşlerin ailelerine karşı saygısız davranması ve % 24.0 oranda eşin ailesinin aile içi ilişkilere karışmasıdır. Çalışmanın bu bölümünde boşanmanın çocuk üzerindeki etkilerine ve aile temelli müdahalelere yer verilmiştir.

3. BOŞANMANIN ÇOCUK ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ

Boşanma, hukuki olarak gerçekleştirilen aile birliğinin yine hukuki yollarla sona ermesidir. Boşanma süreci, eşler üzerinde psiko-sosyal sorunlar meydana getirmesinin yanı sıra ailede çocuk olması durumunda çocuklar üzerinde daha önemli etkiler meydana getirmektedir (Hashemi ve Homayuni, 2017). Boşanma süreci hem eşler hem de çocuklar için bir kriz süreci olarak görülmektedir (Öngider, 2013). Evlilik sürecinde meydana gelen çatışmaların şiddeti ve yoğunluğu boşanma ile sonuçlanarak yeni bir hayatın kurulmasına neden olabilmektedir. Bu yeni hayata geçiş sürecinde ebeveynlerin ve çocukların ailede sahip oldukları roller üzerinde de değişiklikler meydana gelebilmektedir. Ayrıca bu aşamada yaşam standartlarında düşüş, ikamet değişiklikleri, annenin ekonomik sorumluluğunun artması ve ebeveyn çocuk ilişkilerinde değişimler yaşanabilmektedir (Nadir, 2016; Öngören, 2017).

Ailedeki rollerde değişiklikler meydana getiren boşanma durumu eşler açısından önemli etkilere sahiptir. Bu etkilere aile içerisinde olduğu kadar sosyal çevrede karşılaşılan olumsuz algılar da eklenebilmektedir (Douglas, 2020; Polat, 2012). Bu durum aynı zamanda ebeveynlerde başarısızlık algısının ortaya çıkmasına ve sorunlarla baş etme becerilerinin zayıflamasına neden olabilmektedir. Aynı zamanda ebeveynlerin çocukları ile ilgilenme, bakımını gerçekleştirme ve duygusal destek verme gibi beceriler azalabilmektedir (Douglas, 2020; Hung, 2020; Laletas ve Khasin, 2021; Spremo, 2020). Boşanmada ailedeki bütün bireyler bu durumdan etkilenmektedir. Meydana gelen etkinin en yoğun yaşandığı kısım ise ebeveyn-çocuk ilişkileridir. Aile birliğinde ortaya çıkan değişimler, çocuklarda duygusal ve ruhsal açıdan olumsuzluklara neden olabilmektedir (Akpan ve Ezeume, 2020; Hung, 2020).

Günümüzde çocukların sağlıklı gelişim süreçlerine olumsuz etkileyen ve en sık karşılaşılan problemlerden biri boşanma olarak görülmektedir (Punyanunt-Carter vd., 2021). Anne veya babasından ayrı kalma durumuna maruz kalan çocuk, ilgi, sevgi ve duygu yoksunluğu gibi sorunlar yaşayabilmektedir. Yaşanan bu sorunlar aynı zamanda çocuklarda korku, tedirginlik, kaygı, özgüven eksikliği, yetersizlik, kişilik problemleri, başarısızlık ve sosyal dışlanma gibi durumların ortaya çıkmasına neden olabilmektedir (Hung, 2020; Laletas ve Khasin, 2021).

Boşanmanın çocuk üzerindeki etkileri çocuğun cinsiyeti, yaşı, yaşamında ortaya çıkan değişimler, boşanma sırasında ve sonrasında ebeveyn çocuk ilişkisi, ebeveyn bakımının niteliği, ebeveynlerin yeniden evlenmesi gibi değişkenlere bağlı olarak farklılık göstermektedir (Hung, 2020). Çocuklar boşanma olayını üzüntülü bir süreç olarak hatırlayabilirler. Aynı zamanda çocuklar kendilerini korumasız hissederek bu durumdan utanç duyabilir ve toplum tarafından damgalanma riski nedeniyle benlik saygıları negatif yönlü etkilenebilir. Özellikle boşanma olayından kendini sorumlu tutan çocuk boşanma sonrasında kendini değersiz hissedebilir (Akpan ve Ezeume, 2020; Douglas, 2020). Boşanma sonrasında çocuklarda değişen aile yapısına uyum sağlama, destekten yoksun olma, sosyal çevrenin farklılaşması, ekonomik sorunlar ve gelecek kaygısı yaşama gibi durumlar çocuğun gelişimini olumsuz yönde etkileyebilir. Aynı zamanda çocuklarda dikkat dağınıklığı, ilgisizlik, okul başarısında azalma gibi durumlar yaşanabilir. Boşanmaya bağlı olarak çocukların gelişim dönemlerine göre bazı tepkiler görülebilir. Bu bağlamda çocuklarda boşanmaya bağlı görülen tepkiler bebeklik dönemi, okul öncesi dönem, okul dönemi ve ergenlik dönemi olarak kategorilere ayrılmıştır (Abdullah vd., 2019; Douglas, 2020; Karahan 2012; Polat 2012; Yıldırım, 2004).

Bebeklik dönemi: Bebeğin özellikle 0-1 yaş döneminde ebeveyni veya bakımından sorumlu bireyle arasında kurduğu güvenli bağlanma

hayatında önemli bir yere sahiptir. Bu bağlamda boşanma sürecinin gerçekleştiği bu dönemde bebeğin bağlanma süreci olumsuz etkilenebilir. Ek olarak huzursuzluk, iştahsızlık, uyku ve yeme bozukluğu gibi sorunlar ortaya çıkabilir.

Okul Öncesi Dönem: Çocuğun sağlıklı gelişiminde önemli bir role sahip olan okul öncesi dönemin en temel özelliği, çocuğun çevresini model alarak bakımından sorumlu bireylerle etkileşime girerek öğrenmesidir. Bu bağlamda çocuk, bu süreçte ebeveyninden ayrıldığı için terk edilme korkusu yaşayabilir. Boşanma nedeniyle ilgili olarak kendini suçlayabilir. Çocukta regresif davranışlar (alt ıslatma, parmak emme vb.) görülebilir. Ek olarak saldırgan davranışlarda artış görülebilir.

Orta Çocukluk Dönemi: Bu dönemde çocuğun akademik başarısında gerileme görülebilir. Aynı zamanda çevresi ve arkadaşları ile kurduğu sosyal ilişkiler olumsuz etkilenebilir. Konsantrasyon sorunu yaşayarak rutinlere ve kurallara uyma konusunda sorun yaşayabilir. Ek olarak somatik şikâyetlerde (karın ağrısı, ağrısı gibi) artış görülebilir.

Ergenlik Dönemi: Bu dönemde içe kapanma, depresyon, gelecek kaygısı, akademik başarının düşmesi, yalnızlık hissi, üzüntü gibi duygular ve davranışlar ortaya çıkabilir. Ek olarak zararlı madde kullanımı, aile ve arkadaşlarından uzaklaşma, kimlik bunalımı gibi sorunlar ortaya çıkabilir. Türkaslan (2007)'ın gerçekleştirdiği çalışmada boşanma sonrası dönem çocuk için sevilen bir ebeveynin kaybı ele alınmış ve bu durumda çocuğun sergilediği tepkiler Tablo 1'de sunulmuştur.

Tablo 1: . *Boşanma Sonrasında Sevilen Ebeveynin Kaybına Çocukların Gösterdiği Tepkiler*

Sevilen Ebeveynin Kaybına Yönelik Tepkiler						
	Disforik Tepkiler		Diğer Ebeveyne Tepkiler		Dışa Vuran Tepkiler	
	Acı ve umutsuzluk	Kendini rahatlatma	Bağımlılık	Kayıp korkusu	Kızgınlık	Huzursuzluk
Bebeklik	Kederli, ağlayan yasta, çevreye karşı kayıtsız olma	Parmak emme, oyuncaklarına sarılma	Ebeveynin yanından hiç ayrılmama	Ayrılık kaygısı	Ayrımsız öfke	Ajitasyon
Okul Öncesi	Ağlama, üzüntü	Mastürbasyon	Ebeveynin yanından hiç ayrılmama, bakım görme arzusu	Ayrılık kaygısı	Oyunlarda kızgınlık ve öfkenin dışa vurması	Ajitasyon

Orta Çocukluk	Ağlama, üzüntü		Ebeveynin yanından hiç ayrılmama, bakım görme arzusu, regresif davranışlar (parmak emme, alt ıslatma, bebeksi konuşma)	Okul fobisi	İtaatsizlik okuldan kaçma suça karışma	Okul başarısında azalma, huzursuzluk
Ergenlik	Ağlama, üzüntü, bitkinlik			Okul fobisi	Asilik, zararlı madde kullanımı evden kaçma	Okul başarısında azalma, huzursuzluk

Tablo 1'de görüldüğü gibi boşanma sonrasında yaşanan ebeveyn kaybında, çocukların gelişimsel dönem fark etmeksizin genellikle huzursuzluk, öfke, üzüntü yaşadıkları, okul çağı çocukların bu olumsuz duygulara ek olarak okul sorunları yaşadıkları görülmektedir.

4. BOŞANMANIN DUYGUSAL ETKİSİ

Boşanma tüm aile için duygusal bir kargaşa yaratabilir. Ancak çocuklar için durum oldukça korkutucu ve kafa karıştırıcı bir durum olarak karşılanabilir. Bu bağlamda boşanmanın çocuklar üzerindeki duygusal etkisi şu şekilde sıralanabilir:

Okul öncesi dönem çocukları, genellikle neden iki ev arasında gitmek zorunda olduklarını anlamakta güçlük çekerler. Ebeveynleri birbirlerini sevmeyi bırakırlarsa, bir gün ebeveynlerinin onları sevmeyi bırakabileceğinden endişelenebilirler (Tarhan, 2012; Turan, 2008).

İlkokul çocukları, boşanmanın kendi hataları olduğu konusunda endişelenebilirler. Yanlış davrandıklarından korkabilirler veya yanlış bir şey yaptıklarını varsayabilirler.

Ergenlik dönemi çocukları, boşanma ve yarattığı değişiklikler konusunda oldukça öfkeli olabilirler. Evliliğin sona ermesi için bir ebeveyni suçlayabilirler veya ailedeki karışıklık için ebeveynlerden birine veya her ikisine de kızabilirler (Pedro-Carrol, 2013).

5. AİLE TEMELLİ MÜDAHALELER

Boşanma sonrasında eşler arasında paylaşım kalmamıştır. Ancak anne babaların çocukları konusunda uzlaşmacı olması çocuğun sağlıklı gelişimi için büyük önem taşımaktadır. Çocukların bu süreçte duygularını rahatça ifade edebilmeleri desteklenmelidir. Aynı zamanda çocuklar ruti-

ni ve düzenli bir yaşamı sevmektedirler. Bu bağlamda boşanmaya bağlı olarak korku, terk edilme hissi, gelecek kaygısı yaşayabilirler. Bu nedenle nerede yaşayacağı, hangi okula gideceği ile ilgili kendi yaşamında meydana gelen değişiklikler hakkında çocuğa bilgi verilmelidir (Akoğlu ve Küçükkaragöz, 2018; Öngider, 2013; Öngider, 2017; Pantell, 2017; Şen, 2015; Yavuzer, 2004). Eşler arasında sorun devam ediyorsa bu durum çocuğa yansıtılmamalıdır. Bu bağlamda boşanmanın çocuklar üzerindeki olumsuz etkilerini en aza indirebilmek için ebeveynlere sunulan öneriler aşağıda sıralanmıştır:

- Boşanma kararı verildikten sonra anne ve baba birlikte bu durumu çocuğa açıklamalıdır. Tam olarak karar verilmeden çocuğa boşanma ile ilgili açıklama yapılmamalıdır. Çünkü çocuk bu durumda kaygı ve korku yaşayarak kendini suçlayabilir.

- Anne babalar çocuğun merak ettiği tüm soruları yaşına ve gelişim düzeyine uygun olarak cevaplandırmalıdır. Cevapları erteleme ve belirlisizlik durumu çocuğun gelişimini olumsuz etkileyebilir.

- Anne babalar çocuklarını taraf tutması konusunda zorlamamalıdır.

- Anne babalar boşanma gerçekleştikten sonra çocukla ilgili bir karar alırken çocuğu da sürece dâhil ederek kararları ortak şekilde almalıdır.

- Anne babalar boşanma sonrasında çocuğun bakımı ve ihtiyaçları konusunda birbirlerini desteklemelidir (Karahan, 2012; Yavuzer, 2013; Yavuzer, 2004).

SONUÇ

Evlilik, bireylerin hayatı ve sorumlulukları paylaşarak kurdukları, belirli bir amaca yönelik olan, sevgi ve saygı gibi sosyal, psikolojik, fizyolojik ve ekonomik ihtiyaçların karşılandığı toplumsal bir kurumdur. Bireyler belirli bir olgunluk seviyesine geldiklerine kendilerine uygun olarak kabul ettikleri bireylerle evlenme ve yaşamı birleştirerek birlikte sürdürme davranışı göstermektedirler. Ancak bu birlikteliklerde iç ya da dış etkenlere bağlı olarak istenmeyen durumlar ortaya çıkmakta ve eşler arasında ciddi sorunlara yol açmaktadır. Bu sorunlar aile birlikteliğinin sarsılmasına ve boşanmalara neden olmaktadır.

Boşanma sürecinde eşler arasında çatışmalar, anlaşmazlıklar, depresyon ve kaygı gibi sorunlar yaşanmaktadır. Bu sorunlar öncelikle eşlerin yaşam kalitesi ve memnuniyetlerinin azalmasına, özsaygı ve özyeterlik düzeylerinin azalmasına, sosyal çevrede sorunlar yaşamalarına, iş ve aile yaşamında önemli problemlere neden olabilir. Boşanma sürecinde çocuk-

larda anne-baba arasındaki çatışmalar, kavgalar ve sorunlar nedeniyle sosyal, psikolojik ve duygusal sorunlar görülebilmektedir. Ayrıca boşanma gerçekleştiğinde çocuklarda anne ya da babadan yoksun olma, ilgisizlik, yalnızlık, depresyon, davranış bozuklukları, sinirli olma, gelecek kaygısı, dışlanma, akademik başarının düşmesi gibi istenmeyen sonuçlar gözlemlenebilmektedir. Bu etkilerin bazen bir kısmı bazen de birçoğu aynı anda meydana gelmekte, bu etkiler doğrultusunda çocuğun yaşamındaki tepkiler farklılık göstermektedir. Boşanmanın çocuklar üzerindeki bu etkilerine karşılık, günümüzde boşanma olgusu sıklıkla rastlanan, bölgeler ve ülkeler arasında değişken oranlarda görülebilen bir olgudur.

Boşanmanın hem eşler hem de çocuklar üzerindeki etkileri dikkate alındığında öncelikle boşanmayı önleyici tedbirlerin alınması, eş seçimi ve aile kurma süreçlerinde aile danışmanlık eğitimlerinin alınması önemlidir. Boşanmanın gerçekleştiği ve kaçınılmaz olduğu durumlarda ise boşanma sürecinin sağlıklı bir şekilde ve çocuklar için en az olumsuz etkiyle aşılması için ailelere rehberlik ve danışmanlık hizmetlerinin verilmesi önemlidir.

KAYNAKÇA

Abdullah, A., Asma, A., Abdullah, N., Abdullah, A., & Abdullah, S. (2019). The effects of dıvorce on chıldren. *E-Journal of Medıa and Socıety (E-JOMS)*, 3(2), 99-117.

Akoğlu, Ö. A. ve Küçükkaragöz, H. (2018). Boşanma nedenleri ve boşanma sonrasında karşılaşılan güçlüklere ilişkin bir araştırma: İzmir ili örneği. *Toplum ve Sosyal Hizmet,* 29(1), 153-172.

Akpan, I. J., & Ezeume, I. C. (2020). The Challenges Faced by Parents and Children From Divorce. *Challenge*, 63(6), 365-377.

Aktaş Akoğlu, Ö., Küçükkaragöz, H. (2018). Boşanma nedenleri ve boşanma sonrasında karşılaşılan güçlüklere ilişkin bir araştırma: İzmir ili örneği. *Toplum ve Sosyal Hizmet,* 29(1).

Aktaş, Ö. (2011). *Boşanma nedenleri ve boşanma sonrasında karşılaşılan güçlükler.* Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi.

Aral N, Sağlam M. (2012). Ebeveynleri boşanma sürecinde olan çocuklar ile ebeveynleri ile birlikte yaşayan çocukların duygularının cinsiyete göre incelenmesi. *Ankara Sağlık Bilimleri Dergisi;*1(2): 71-88.

Aral, N., Gürsoy, F. (2000). Boşanmış ve boşanmamış ebeveynlerin çocuklarının depresyon düzeyleri üzerine bir araştırma. *Toplum ve Sosyal Hizmet,* 1, 18-28.

Bayraktar, N. (2010). *Boşanmış kadınların çevrelerinin kendilerine bakış açısını algılama şekilleri.* Yayımlanmamış Yüksel Lisans Tezi, T.C. Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bolu.

Can, Y., Aksu, NB. (2016). Boşanma sürecinde ve sonrasında kadın. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, 15*(58): 888-902.

Can, Y. ve Aksu, N. B. (2016). Boşanma sürecinde ve sonrasında kadın. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi,* 15(58), 888-902. DOI:10.17755/esosder.25593.

Çelikoğlu, C. (1997). *Boşanmanın çocukların benlik saygısına etkisi.* Yayımlanmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara.

Demo, D. H., & Acock, A. C. (1988). The impact of divorce on children. *Journal of Marriage and the Family*, 619-648.

Douglas, V. I. (2020). Review on the Effects of Divorce on Children. *Journal of Current Issues in Arts and Humanities*, 6(1), 67-74.

Hashemi, L., & Homayuni, H. (2017). Emotional divorce: Child's well-being. *Journal of Divorce & Remarriage*, 58(8), 631-644.

Hung, S. L. (2020). Chinese women revising meanings of marriage and divorce: Comparing women who divorced in the 1990s and 2000s. *International Social Work*, 0020872820920339.

Karahan, A.S. (2012). *Boşanma sonrası yaşama uyum.* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Korkut, Y. (2003). Bir geçiş süreci olarak boşanma. *Psikoloji Çalışmaları,* 23, 99-112. 13.

Laletas, S., & Khasin, M. (2021). Children of high conflict divorce: Exploring the experiences of primary school teachers. *Children and Youth Services Review*, 127, 106072.

Nadir, U. (2016). Şiddetin Mağdurları ve Tanıkları Olarak Kadınların Aile İçi Şiddet Deneyimleri. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara: Hacettepe Üniversitesi.

Nazlı, S. (2000). *Aile Danışması.* Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.

Öngider, N. (2013). Boşanmanın çocuk üzerindeki etkileri. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar,* 5(2), 140-161. 12.

Öngören, S. (2017). Boşanma ve boşanmanın erken çocukluk dönemi çocuklar üzerindeki etkileri. *Uluslararası Eğitim Bilimleri Dergisi*, (13), 73-87.

Pantell, R. (2017). The child witness in the courtroom. Pediatrics, 139(3).

Pedro-Carrol, J. (2013). *Önce Çocuklar, Boşanma Sürecini Çocuklar İçin Kolaylaştıran Ebeveynlik Tutumları.* (Birkan A, Çev.) İstanbul: Doğan Egmont Yayıncılık.

Perry, G. C. (2021). Non-Parental Investment in Children and Child Outcomes after Parental Death or Divorce in a Patrilocal Society. *Social Sciences*, 10(6), 196.

Polat, D. (2012). *Boşanma aşamasındaki bireylerin evlilik çatışmaları, çatışma iletişim tarzları ve sosyal destek sistemlerinin incelenmesi.* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İzmir.

Punyanunt-Carter, N. M., Norman, M. S., & LaFreniere, J. R. (2021). Analyzing College Students' Perceptions About How Parents Should Interpersonally Communicate Divorce to Their Children. *The Family Journal*, 10664807211052489.

Schramm, D. G., & Becher, E. H. (2020). Common practices for divorce education. *Family Relations,* 69(3), 543-558.

Sorek, Y. (2020). Grandparental and overall social support as resilience factors in coping with parental conflict among children of divorce. *Children and Youth Services Review*, 118, 105443.

Spremo, M. (2020). Children and divorce. *Psychiatria Danubina*, 32(Suppl 3), 353-359.

Şen, B. (2015). Boşanma Arabuluculuğu. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık

Tarhan, N. (2012). *Evlilik Psikolojisi.* İstanbul: Timaş Yayınları.

Tezcan, G. (2017). *Ebeveynleri 18 yaşından önce boşanmış ve boşanmamış bireylerin kişilik örüntülerinin karşılaştırılması ve çeşitli demografik değişkenler açısından incelenmesi.* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Haliç Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul. 11.

Turan, Z. (2008). Çocuğun ruhsal gelisimini etkileyen ruhsal yasam olayları. *Çocuk Ruh Sağlığı ve Kişilerarası İletişim Becerileri* (s. 301). içinde Eskisehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.

TÜİK. (2021). Evlenme ve Boşanma İstatistikleri, 2020. https://data.tuik.gov.tr/Bulten/GetBultenPdf?id=37211 (E.T.: 10.11.2021).

Türkarslan, N. (2007). Boşanmanın çocuklar üzerine olumsuz etkileri ve bunlarla başetme yolları. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, 11(11), 99-108.

Türkarslan, N. (2007). Boşanmanın çocuklar üzerine olumsuz etkileri ve bunlarla başetme yoları. *Aile ve Toplum, 3*(11): 99-108.

van der Wal, R. C., Finkenauer, C., & Visser, M. M. (2019). Reconciling mixed findings on children's adjustment following high-conflict divorce. *Journal of Child and Family Studies*, 28(2), 468-478.

World Population Review. (2021). Divorce Rates By Country 2021. https://worldpopulationreview.com/country-rankings/divorce-rates-by-country (E.T.: 10.11.2021).

Yavuzer, H. (2004). *Ana-Baba ve Çocuk*. 17. Baskı, İstanbul, Remzi Kitabevi.

Yavuzer, H.(2013). *Çocuk Eğitimi El Kitabı.* 29. Baskı, İstanbul, Remzi Kitabevi.

Yıldırım, N. (2004). Türkiye' de boşanma sebepleri. Bilig, 28(Kış): 59-81.

Bölüm 15

SOSYAL HİZMET ÖĞRENCİLERİNİN DUYGUSAL TEPKİSELLİK VE PSİKOLOJİK SAĞLAMLIK DÜZEYLERİ

Doğa BAŞER[1]

1 Doç. Dr., Selçuk Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Sosyal Hizmet Bölümü, E-posta: dogabaser@selcuk.edu.tr, ORCID: 0000-0002-7451-6590.

1. Giriş

Duygusal tepkisellik, genellikle mizacın bir boyutu olarak kavramsallaştırılmakta ve bireyin duygularla ilgili karakteristik eşiğini, duygusal uyarılmanın yoğunluğunu ve süresini belirtmektedir (Rothbart ve Derryberry, 1981). Duygusal tepkisellik, bireyler arasında, bir olaya duygusal tepki verme sürecinde duyguların yoğunluğunu, duyguların zirveye ulaşmasını ve bu zirveden normal çizgisine geri dönmesi sürecini ifade eden bir olgu olarak tanımlanmıştır (Davidson, 1998). Duygusal tepkiselliğin bu kadar önemli olmasının nedenlerinden biri, davranışsal problemlerin neden veya nasıl geliştirilip sürdürüldüğünü açıklamaya yardımcı olabileceğidir. Her ne kadar duyguların doğasına ilişkin birçok farklı model mevcut olsa ve bu alandaki sayısız bilimsel soru çözülmeden kalmış olsa da bireylerin farklı bağlamlardaki duygusal tepkilerinin farklılaştığı ve öznel duygu deneyimlerinin neredeyse her açıdan merkezi bir rol oynadığı açıktır (Matthew ve ark 2008). Duygusal tepkisellik kavramının duygu düzenleme ile bağlantılı olduğu belirtilmektedir (Shrenk ve Fruzetti, 2011). Duygu düzenleme kişinin kendi duygusal deneyimlerini değiştirebilmesi ya da kontrol edebilmesi kabiliyetine işaret etmektedir. Bazen başkasının hissettiğini hissetmek çok yoğun, baskılı olabilir ve bu durumda bakış açımızı kaybedebiliriz. Bu sebeple gereğinden fazla özdeşim kurabiliriz ya da aramızdaki sınırların kalktığı bir durum yaratabiliriz (Gerdes ve Segel, 2009). Duygu düzenleme duygunun davranışsal ve psikolojik boyutlarının ayarlanması anlamına gelmektedir. Duygularını, özelikle olumsuz duygularını, yoğun bir şekilde yaşayan bireyler kişisel sıkıntıya eğilimlidirler. Başkasının duygusal durumu ya da koşullarından kaynaklanan huzursuzluk, kişide anksiyete gibi kaçınmacı duygusal reaksiyonlar ortaya çıkabilir (Decety ve Moriguchi, 2007:12). Nitekim literatürde duygusal tepkisellik ve anksiyete bozukluğu arasında bağlantı olduğu da belirtilmektedir (Carthy ve ark. 2010). Bu çerçevede duygusal tepkiselliğin ruh sağlığı açısından önemli bir kavram olduğunun altı çizilmektedir.

Olumsuz yaşantılar karşısında güçlü kalabilmek olarak tanımlanabilecek psikolojik sağlamlık kavramı, risk faktörleri ve koruyucu faktörlerin etkileşimi sonucu oluşan süreçte, bireyin hayatındaki değişikliğe uyum sağlamasını (Karaırmak, 2006) ifade etmektedir. Yüksek psikolojik sağlamlık düzeyinin yaşamdaki stresli ve olumsuz olaylarla başa çıkmayı kolaylaştırdığı ve bu kişilerin olumlu sosyal ilişkiler kurabilme becerisine sahip olduğu belirtilmiştir (Öz ve Yılmaz, 2009). Anlaşılacağı üzere kavramın olumlu uyum sağlama ve sıkıntılar yaşamaya rağmen ruh sağlığını koruma veya yeniden kazanma becerisine atıfta bulunduğu anlaşılmaktadır. Psikolojik sağlamlık düzeyinde kişinin kişisel, biyolojik, çevresel ve sistemik dayanıklılık faktörleri ve bunların etkileşimleri önemlidir (Herman ve ark, 2011).

Sosyal hizmetin mesleki pratiğinin önemli bir kısmını duygularla çalışmak oluşturmaktadır. Duyguların sosyal hizmetin merkezinde olduğunu kabul edildiğinde sosyal hizmet uzmanlarının duyguları hangi yollarla ve ne biçimde anlamlı bir şekilde keşfedebileceği de bir sorunsal olarak ortaya çıkmaktadır (Ingram 2013). Sosyal hizmet ve duygular açısından Morrison (2007) bugüne kadar en azından teoride duygularla çalışmanın kapsamlı deneyimine yönelik sosyal hizmetin sessiz kaldığını ifade etmektedir. Duygusal tepkiselliğe ve psikolojik sağlamlığa yapılan vurgu ile bağlantılı olarak sosyal hizmet uzmanlarının kişisel ve mesleki güçlerinin duyguların kontrolü ve psikolojik sağlamlık açısından önemli katkılar yaptığı söylenebilir (Kırlıoğlu ve Karakuş, 2019). Bu bağlamda sosyal hizmet uzmanları kendilerinin ve müracaatçılarının duygusal durumlarına karşı dikkatli olmalıdırlar. Hepworth ve diğerleri (2006), müracaatçının duygusal deneyiminden dolayı sosyal hizmet uzmanlarının kendi perspektiflerini kaybetmelerinden kaçınmaları gerektiğine vurgu yapmaktadırlar. Sosyal hizmet uzmanı müracaatçının dünyasının dışında kalmalı ve onun korkularının, öfkelerinin, sevinçlerinin ve acılarının yarattığı şaşkınlıktan kendini korumalıdır. Aksi takdirde sosyal hizmet uzmanı kendi bakış açısının yanında müracaatçıya yardımcı olabilme kabiliyetini de kaybedecektir

Sosyal hizmet uzmanları sıklıkla duygusal yükü yoğun bir grup olarak özel gereksinim grupları (yaşlılar, engelliler çocuklar ve kadınlar) ile çalışmaktadır. Bu çalışma sürecinde de karmaşık ve acı verici konular hakkında konuşmak durumundadır. Bu durum sosyal hizmet uzmanı üzerinde stres verici ve duygusal etkilerde bulunabilir (Lefevre vd, 2008). Bu çerçevede Barlow ve Hall (2003) sosyal hizmet uygulamasında öğrencilerin incinebilirliğini ve duygusal mücadelelerle nasıl başa çıkabileceği noktasındaki sorunlara dikkat çekmektedir. Sosyal hizmet uzmanları ve alandaki öğrenciler acımasız koşullar içindeki müracaatçılarla karşı karşıyadırlar. Acı verici müracaatçı koşullarıyla karşılaşmak genellikle yoğun duygusal tepkiler uyandırmaktadır. Bu durumda özellikle sosyal hizmet uzmanlarının mesleki yaşamlarındaki yaşam kalitesini gündeme getirmektedir (Kırlıoğlu ve Başer, 2020). Napoli ve Bonifas (2011) sosyal hizmet öğrencilerinin eğitimleri boyunca stres, duygusal tükenme ve ikincil travmatizasyonu deneyimlediğini, bu durumun da derse katılımlarını etkilediğini belirtmektedir. Sosyal hizmet öğrencilerini eğitim ile duygular açısından farkındalıklı bir hale getirme, onların kendilerine verdiği değeri arttıracak ve bu da duygularını ve psikolojik sağlıklarını korumaya yönelik ilk adım olarak değerlendirilebilecektir. Başkaları ile ilgilenen kişinin öncelikle kendi ile ilgilenmesi gerekmektedir.

2. Yöntem

2.1. Amaç

Bu çalışmanın amacı Selçuk Üniversitesi Sağlık bilimleri fakültesi

Sosyal Hizmet bölümü öğrencilerinin duygusal tepkisellik ve psikolojik sağlamlık düzeyleri arasındaki ilişkinin incelenmesi ve duygusal tepkisellik ve psikolojik sağlamlık düzeylerinin bağımsız değişkenlere göre (cinsiyet, sınıf, algıladıkları aile tutumu, psikolojik destek alıp almadıkları, yaşamlarının çoğunu geçirdikleri yer, sosyal hizmet bölümünü isteyerek tercih edip-etmeme) farklılaşıp farklılaşmadığının belirlenmesidir. Bu amaç doğrultusunda Selçuk Üniversitesi Sağlık Bilimleri fakültesi sosyal hizmet bölümünde 2018-2019 eğitim öğretim yılında kayıtlı 186 öğrenciye ulaşılmıştır.

2.2. Veri Toplama Araçları

Kişisel Bilgi Formu: Araştırmaya dahil olan katılımcılara sosyo-demografik bilgilerini elde etmek için araştırmacı tarafından oluşturulan kişisel bilgi formu uygulanmıştır. Formda Selçuk Üniversitesi Sosyal Hizmet Lisans Programı öğrencilerinin cinsiyetine, sınıf düzeylerine, algılanan aile tutumuna, gelir durumuna, kardeş sayısına, psikolojik destek alıp almadığına, yaşamının çoğunu geçirdikleri yere, sosyal hizmet bölümünü isteyerek tercih edip etmediğine ilişkin sorular yer almıştır.

Duygusal Tepkisellik Ölçeği (DTÖ) Nock ve diğerleri (2008) tarafından geliştirilen ölçeğin Seçer ve diğerleri (2013) tarafından Türkçeye uyarlaması yapılmıştır. Ölçek bireylerin kişiler arası ilişkilerinde ortaya çıkan durumlar karşısında yaşanan duygu yoğunluğu ve bu yoğun duygusal durumlar karşısında ortaya konulan tepkiselliği ölçmeyi amaçlamaktadır. Ölçek geliştirme sürecinde yapılan açımlayıcı faktör analizi sonucunda toplam varyansın % 57.8'ini açıklayan üç boyutlu bir yapı elde edilmiştir. Ölçeğin genel iç tutarlılık katsayısının Cronbach' alpha α=.94 olduğu hassasiyet alt boyutunun .88, tepkisellik alt boyutunun .86 ve dayanıklılık alt boyutunun .81 olduğu bulunmuştur. Ölçekte hem alt boyutlar için hem de ölçeğin geneli için puanlar hesaplanmaktadır. Ölçekten alınan puanların yüksekliği duygusal tepkiselliğin yüksek olduğu şeklinde değerlendirilmektedir. Yani dayanıklılık alt boyutundan alınan yüksek puan olumsuz bir çerçevede dayanıksızlık şekilde düşünülmelidir. Ölçeğin puanlaması ''Tamamen Katılıyorum'' (4), ''Katılıyorum'' (3), ''Katılmıyorum'' (2), ''Hiç Katılmıyorum'' (1) şeklinde yapılmıştır. Ölçekten alınabilecek en düşük puan 17, en yüksek puan ise 68'dir (Seçer ve ark., 2013). Bu çalışmada ölçeğin cronbach alfa katsayısı .87 bulunmuştur.

Kısa Psikolojik Sağlamlık Ölçeği Ölçek, bireylerin psikolojik sağlamlığını ölçebilmek amacıyla Smith ve diğerleri (2008) tarafından geliştirilmiştir. Doğan (2015) tarafından Türkçeye uyarlaması yapılmıştır. Kısa Psikolojik Sağlamlık Ölçeği, 5'li likert tipinde, 6 maddelik, öz bildirim tarzı bir ölçme aracıdır. Ölçekte bulunan ve tersten kodlanan maddeler çevrildikten sonra, alınan yüksek puanlar, yüksek psikolojik sağlamlığa

işaret etmektedir. Kısa Psikolojik Sağlamlık Ölçeği 5'li likert tarzında bir ölçektir. "Hiç uygun değil" (1), "Uygun Değil" (2), "Biraz Uygun" (3), "Uygun" (4), "Tamamen Uygun" (5) şeklinde bir cevaplama anahtarına sahiptir. Ölçekte 2, 4 ve 6. maddeler tersten kodlanmaktadır. Ölçeğin Türkçeye uyarlamasında cronbach alfa katsayısı .83 olarak bulunmuşken (Doğan, 2015). Bu çalışmada ölçeğin cronbach alfa katsayısı .80 bulunmuştur.

3. Bulgular

Tablo 1. *Katılımcıların Sosyo-Demografik Özellikleri*

	n	%
CİNSİYET		
Erkek	63	33,9
Kadın	123	66,1
SINIF		
1.sınıf	44	23,7
2.sınıf	45	24,2
3.sınıf	52	28,0
4.sınıf	45	24,2
Algılanan Aile Tutumu		
Demokratik	78	41,9
Otoriter	26	14,0
Koruyucu	68	36,6
Tutarsız-İlgisiz	14	7,5
Hayatının Bir bölümünde Psikolojik Destek Alma		
Evet	127	68,3
Hayır	59	31,7
Yaşamınızın Çoğunu Geçirdiğiniz Yer		
Köy	40	21,5
İlçe	39	21,0
İl	48	25,8
Büyükşehir	59	31,7
Sosyal Hizmet Bölümünü İsteyerek Tercih Etme		
Evet	127	68,3
Hayır	59	31,7
Toplam	186	%100

Katılımcıların büyük bir çoğunluğunun kadın olduğu ve hayatlarının bir psikolojik bölümünde destek aldığı görülmektedir. İlgi çekici bir bulgu olarak katılımcıların %31'i sosyal hizmeti isteyerek tercih etmediğini belirtmiştir.

Tablo 2. *Katılımcıların Duygusal Tepkisellik ve Psikolojik Sağlamlık Düzeylerinin Cinsiyete Göre Karşılaştırılması.*

	Cinsiyet	$\bar{X}$	t	p
DTÖ Hassasiyet	Erkek	13,58	**-2,610**	**,010**
	Kadın	14,86		
DTÖ Tepkisellik	Erkek	16,42	-,144	,885
	Kadın	16,51		
DTÖ Dayanıklılık	Erkek	12,57	-1,975	,050
	Kadın	13,34		
DTÖ Toplam	Erkek	42,58	-1,669	,097
	Kadın	44,71		
Psikolojik Sağlamlık	Erkek	19,04	,1,515	,131
	Kadın	18,03		

Sosyal hizmet öğrencilerinin cinsiyete göre duygusal tepkisellik ölçeği tepkisellik, dayanıklılık ve toplam puan ortalamaları ile psikolojik sağlamlık puan ortalamaları anlamlı bir şekilde farklılaşmamaktadır. Duygusal tepkisellik ölçeği hassasiyet alt boyutunun ise cinsiyete göre anlamlı farklılaştığı ve kadınların tepkisellik puan ortalamasının erkeklerden yüksek olduğu görülmektedir.

Tablo 3. *Katılımcıların Duygusal Tepkisellik ve Psikolojik Sağlamlık Düzeylerinin Sınıf Düzeyine Göre Karşılaştırılması.*

		$\bar{X}$	F	p
DTÖ Hassasiyet	1.Sınıf	14,27	,631	,596
	2.Sınıf	14,88		
	3.Sınıf	14,03		
	4.Sınıf	14,57		
DTÖ Tepkisellik	1.Sınıf	16,81	,351	,789
	2.Sınıf	16,73		
	3.Sınıf	16,25		
	4.Sınıf	16,17		
DTÖ Dayanıklılık	1.Sınıf	13,22	1,022	,384
	2.Sınıf	13,06		
	3.Sınıf	12,61		
	4.Sınıf	13,48		
DTÖ Toplam	1.Sınıf	44,31	,440	,725
	2.Sınıf	44,68		
	3.Sınıf	42,90		
	4.Sınıf	44,24		
Psikolojik Sağlamlık	1.Sınıf	18,68	1,059	,368
	2.Sınıf	17,73		
	3.Sınıf	17,98		
	4.Sınıf	19,17		

Sosyal hizmet öğrencilerinin sınıf düzeyine göre duygusal tepkisellik ölçeği hassasiyet, tepkisellik, dayanıklılık ve toplam puan ortalaması ile psikolojik sağlamlık puan ortalamaları anlamlı bir şekilde farklılaşmamaktadır.

Tablo 4. *Katılımcıların Duygusal Tepkisellik ve Psikolojik Sağlamlık Düzeylerinin Algılanan Aile Tutumuna Göre Karşılaştırılması.*

		$\bar{X}$	F	p
DTÖ Hassasiyet	Demokratik	14,29	,266	,850
	Otoriter	14,65		
	Koruyucu	14,60		
	Tutarsız-İlgisiz	13,92		
DTÖ Tepkisellik	Demokratik	15,55	3,063	,029
	Otoriter	17,50		
	Koruyucu	17,13		
	Tutarsız-İlgisiz	16,64		
DTÖ Dayanıklılık	Demokratik	12,70	1,317	,270
	Otoriter	13,76		
	Koruyucu	13,25		
	Tutarsız-İlgisiz	13,07		
DTÖ Toplam	Demokratik	42,55	1,614	,188
	Otoriter	45,92		
	Koruyucu	44,98		
	Tutarsız-İlgisiz	43,64		
Psikolojik Sağlamlık	Demokratik	18,91	,974	,406
	Otoriter	17,50		
	Koruyucu	18,00		
	Tutarsız-İlgisiz	18,85		

Sosyal hizmet öğrencilerinin algılanan aile tutumuna göre duygusal tepkisellik ölçeği hassasiyet, dayanıklılık ve toplam puan ortalaması ile psikolojik sağlamlık ölçeği puan ortalamaları anlamlı bir şekilde farklılaşmamaktadır. Duygusal tepkisellik ölçeği tepkisellik alt boyutunun ise algılanan aile tutumuna göre anlamlı farklılaştığı ve koruyucu aile tutumuna sahip öğrencilerin tepkisellik puan ortalamasının demokratik aile tutumuna sahip öğrencilerden yüksek olduğu görülmektedir.

Tablo 5. *Katılımcıların Duygusal Tepkisellik ve Psikolojik Sağlamlık Düzeylerinin Hayatının Bir Bölümünde Psikolojik Destek Alıp Almamalarına Göre Karşılaştırılması*

	Psikolojik Destek	$\bar{X}$	t	p
DTÖ Hassasiyet	Evet	14,13	-,534	,594
	Hayır	14,48		
DTÖ Tepkisellik	Evet	16,06	-,651	,516
	Hayır	16,56		
DTÖ Dayanıklılık	Evet	13,27	,450	,653
	Hayır	13,04		
DTÖ Toplam	Evet	43,48	-,362	,718
	Hayır	44,08		
Psikolojik Sağlamlık	Evet	18,20	-,185	,855
	Hayır	18,40		

Sosyal hizmet öğrencilerinin hayatının bir bölümünde psikolojik destek alıp almamalarına göre duygusal tepkisellik ölçeği hassasiyet, tepkisellik, dayanıklılık ve toplam puan ortalaması ile psikolojik sağlamlık ölçeği puan ortalamaları anlamlı bir şekilde farklılaşmamaktadır.

Tablo 6. Katılımcıların Duygusal Tepkisellik ve Psikolojik Sağlamlık Düzeylerinin Yaşamın Çoğunun Geçirildiği Yere Göre Karşılaştırılması

		$\bar{X}$	F	p
DTÖ Hassasiyet	Köy	14,90	,374	,772
	İlçe	14,23		
	İl	14,29		
	Büyükşehir	14,35		
DTÖ Tepkisellik	Köy	17,95	3,450	,018
	İlçe	16,43		
	İl	16,45		
	Büyükşehir	15,54		
DTÖ Dayanıklılık	Köy	13,92	2,580	,055
	İlçe	13,17		
	İl	13,00		
	Büyükşehir	12,50		
DTÖ Toplam	Köy	46,77	2,299	,079
	İlçe	43,84		
	İl	43,75		
	Büyükşehir	42,40		
Psikolojik Sağlamlık	Köy	18,25	,439	,726
	İlçe	18,43		
	İl	17,87		
	Büyükşehir	18,83		

Sosyal hizmet öğrencilerinin yaşamın çoğunun geçirildiği yere göre duygusal tepkisellik hassasiyet, dayanıklılık ve toplam puan ortalaması ile psikolojik sağlamlık puan ortalamaları anlamlı bir şekilde farklılaşmamaktadır. Duygusal tepkisellik ölçeği tepkisellik alt boyutunun ise yaşamın çoğunun geçirildiği yere göre anlamlı bir şekilde farklılaştığı ve yaşamının çoğunu köyde geçiren öğrencilerin tepkisellik puan ortalamasının yaşamının çoğunu büyükşehirde geçiren öğrencilerden yüksek olduğu görülmektedir

Tablo 7. Katılımcıların Duygusal Tepkisellik ve Psikolojik Sağlamlık Düzeylerinin Sosyal Hizmet Bölümünü İsteyerek ve İstemeyerek Tercih Etmesine Göre Karşılaştırılması

	İsteyerek Tercih Etme	$\bar{X}$	t	p
DTÖ Hassasiyet	Evet	14,64	1,409	,161
	Hayır	13,96		
DTÖ Tepkisellik	Evet	16,48	-,019	,985
	Hayır	16,49		
DTÖ Dayanıklılık	Evet	13,36	**2,246**	**,026**
	Hayır	12,47		

DTÖ Toplam	Evet	44,48	1,196	,233
	Hayır	42,93		
Psikolojik Sağlamlık	Evet	18,48	,478	,633
	Hayır	18,15		

Sosyal hizmet öğrencilerinin sosyal hizmet bölümünü isteyerek ve istemeyerek tercih etmeye göre duygusal tepkisellik hassasiyet, tepkisellik ve toplam puan ortalaması ile psikolojik sağlamlık puan ortalamaları anlamlı bir şekilde farklılaşmamaktadır. Duygusal tepkisellik ölçeği dayanıklılık alt boyutunun ise sosyal hizmet bölümünü isteyerek ve istemeyerek tercih etmeye göre anlamlı farklılaştığı ve bölümü isteyerek tercih eden öğrencilerin dayanıklılık puan ortalamasının istemeyerek tercih eden öğrencilerden yüksek olduğu görülmektedir.

Tablo 8. *Katılımcıların Duygusal Tepkisellik ve Psikolojik Sağlamlık Düzeyleri Arasındaki Korelasyon Analizi Sonuçları*

		Duygusal Tepkisellik Toplam	Psikolojik Sağlamlık
Duygusal Tepkisellik Toplam	r	1	-492
	p		000
Psikolojik Sağlamlık	r	-492	1
	p	000	

Sosyal hizmet öğrencilerinin duygusal tepkisellik ve psikolojik sağlamlık düzeyleri arasındaki korelasyon analizi sonuçlarına bakıldığında duygusal tepkisellik toplan puanı ile psikolojik sağlamlık toplam puanı arasında negatif orta düzeye anlamlı korelasyon bulunmuştur. Bu bağlamda duygusal tepkisellik puanı arttıkça psikolojik sağlamlık puanı düşmektedir.

Sonuç ve Tartışma

Sosyal hizmet öğrencilerinin cinsiyete göre sadece duygusal tepkisellik ölçeği hassasiyet alt boyutunda kadınların tepkisellik puan ortalamasının erkeklerden yüksek olduğu, diğer duygusal tepkisellik ve psikolojik sağlamlık puanlarında ise anlamlı farkın olmadığı görülmektedir. İlgili literatür değerlendirildiğinde Çakmak'ın (2018) ve Akyıldız'ın (2019) araştırmalarında kadınların duygusal tepkisellik düzeyi erkeklerden daha yüksek çıkmıştır. Yurdakul ve Üner'in (2015) araştırmasında ise erkek öğrencilerin kadın öğrencilere göre duygusal tepkisellik, duygusal hassasiyet ve toplam puanları istatistiksel olarak anlamlı derecede yüksek bulunmuştur. Duyan ve Tuncay'ın (2010) sosyal hizmet öğrencileri ile yaptıkları çalışmada ise kadınlar ve erkekler arasında baş etme tarzları kullanımında belirgin bir farklılığın olmadığı görülmektedir. Psikolojik

sağlamlık açısından Çakmak'ın (2018) ve Bahadır'ın (2009) çalışmasında erkeklerin psikolojik sağlamlık düzeyinin kadınlardan yüksek olduğu belirtilmiştir. Aydın ve Egemberdiyeva (2018) ile Güngörmüş ve diğerlerinin (2015) çalışmalarında ise cinsiyete göre psikolojik sağlamlık düzeyleri farklılaşmamaktadır.

Sosyal hizmet öğrencilerinin sınıf düzeyine göre duygusal tepkisellik ölçeği hassasiyet, tepkisellik, dayanıklılık ve toplam puan ortalaması ile psikolojik sağlamlık puan ortalamaları anlamlı bir şekilde farklılaşmamaktadır. Balcı ve Yaşar-Ekici (2018) ve Çakmak'ın (2018) çalışmalarında sınıf düzeyi ve duygusal tepkisellik arasında anlamlı fark olmadığını gözlemlenmiştir. Yurdakul ve Üner'in (2015), yaptıkları çalışmada ise 4.sınıf öğrencilerinin 1.sınıf öğrencilerine göre dayanıklılık alt boyut puanı istatistiksel olarak anlamlı derecede düşük bulunmuştur. Bunun yanı sıra öğrencilerin tepkisellik düzeyi toplam puan ortalaması ile sınıf düzeyleri arasında 1. sınıf ve 4. sınıf; 3. sınıf ve 4. sınıf öğrencileri arasında anlamlı fark bulunmuştur. Güngörmüş ve diğerlerinin (2015) hemşirelik öğrencileri ile yaptıkları çalışmada öğrencilerin sınıfları ve psikolojik dayanıklılık ölçeği puan ortalaması arasındaki farkın ise istatistiksel olarak anlamlı olmadığı tespit edilmiştir. Duyan ve Tuncay'ın (2010) sosyal hizmet öğrencileri ile yaptıkları çalışmada öğrenim görülen yılın artışıyla duygu odaklı ya da olumsuz baş etme tarzlarının kullanımının azaldığı görülmüştür.

Sosyal hizmet öğrencilerinin algılanan aile tutumuna göre duygusal tepkisellik hassasiyet, dayanıklılık ve toplam puan ortalaması ile psikolojik sağlamlık puan ortalamaları anlamlı bir şekilde farklılaşmamaktadır. Duygusal tepkisellik ölçeği tepkisellik alt boyutunun ise algılanan aile tutumuna göre anlamlı farklılaştığı ve koruyucu aile tutumuna sahip öğrencilerin tepkisellik puan ortalamasının demokratik aile tutumuna sahip öğrencilerden yüksek olduğu görülmektedir. Çakmak (2018)'ın yaptığı araştırmada demokratik ve ilgili ebeveyn tutumu algılayan üniversite öğrencilerinin duygusal tepkisellik düzeylerinin değişken ve tutarsız ebeveyn tutumu algılayan üniversite öğrencilerinin daha düşük düzeyde oldukları görülmüştür. Karaoğlan'ın (2018) ve Açıkgöz'ün (2016) yaptığı araştırma da ise algılanan ebeveyn biçimi alt boyutları ile duygusal tepkisellik puanı toplamı arasında istatistiksel olarak anlamlı bir pozitif ilişki ortaya çıkmıştır. Özer'in (2013) yapmış olduğu araştırmada ise ebeveyn tutumunu demokratik olarak değerlendiren öğrencilerin psikolojik sağlamlık puan ortalamaları, ebeveyn tutumunu suçlayıcı ve otoriter olarak değerlendiren öğrencilerden anlamlı düzeyde yüksek bulmuştur. Başka bir araştırmada ise ebeveynlerinin tutumu demokratik olanların duygusal tepkisellik, duygusal hassasiyet ve psikolojik dayanıksızlık düzeyleri,

ebeveynlerinin tutumu koruyucu olanlara göre daha yüksektir (Balcı ve Yaşar-Ekici, 2018).

Sosyal hizmet öğrencilerinin hayatının bir bölümünde psikolojik destek alıp almamalarına göre duygusal tepkisellik ve psikolojik sağlamlık puan ortalamaları anlamlı bir şekilde farklılaşmadığı, duygusal tepkisellik ölçeği tepkisellik alt boyutunun da yaşamının çoğunu köyde geçiren öğrencilerin tepkisellik puan ortalamasının yaşamının çoğunu büyükşehirde geçiren öğrencilerden yüksek olduğu görülmektedir. Son olarak duygusal tepkisellik ölçeği dayanıklılık alt boyutunda ise bölümü isteyerek tercih eden öğrencilerin dayanıklılık puan ortalamasının istemeyerek tercih eden öğrencilerden yüksek olduğu görülmektedir. Hâlbuki sosyal hizmeti bölümünü isteyerek seçmenin kişisel ve mesleki güç algıları arttırdığı belirtilmektedir (Kırlıoğlu ve Karakuş, 2019). Bu bağlamda yaşamının çoğunu köyde geçiren kişilerin tepkisellik puanlarının yüksek olması kent kültürünün önemli unsurlarından biri olan rasyonellik ile bağlantılı olarak düşünülebilir. Dayanıklılık puanının yüksek olması da duygusal açıdan hassas olan kişilerin bölümü tercih etmesine yönelik olarak değerlendirilebilir.

Sosyal hizmet öğrencilerinin duygusal tepkisellik ve psikolojik sağlamlık düzeyleri arasındaki korelasyon analizi sonuçlarına bakıldığında duygusal tepkisellik toplan puanı ile psikolojik sağlamlık toplam puanı arasında negatif orta düzeye anlamlı korelasyon bulunmuştur. Güloğlu ve Karaırmak'ın (2010) üniversite öğrencileri örnekleminde yaptıkları çalışmada yalnızlık ve psikolojik sağlamlık arasında negatif, benlik saygısı ve psikolojik sağlamlık arasında ise pozitif bir ilişki bulunmuştur. Wilks'in (2008) sosyal hizmet öğrencilerinde akademik stres, psikolojik sağlamlık ve sosyal destek arasındaki ilişkiyi araştırdığı çalışmasında ise akademik stres ile psikolojik sağlamlığın negatif ilişkili olduğu, sosyal destek ile ise psikolojik sağlamlığın pozitif bir ilişkide olduğu belirtilmiştir. Bu bağlamda bir taraftan lisans eğitimini tamamlamanın stresi ile sosyal hizmet eğitiminin doğasından kaynaklanan ağır vakaların duygusal yükleri bir araya geldiğinde sosyal hizmet öğrencilerinin yardım arama davranışları da önemli bir faktör olarak ön plana çıkmaktadır (Başer ve Akçay, 2019).

Sonuç olarak duyguların kontrolü ve psikolojik sağlamlığın iyi bir sosyal hizmet uzmanı olabilmek açısından hayati öneme sahip faktörler olduğu görülmektedir. Bu çerçevede mesleki uygunluk kavramı önemli bir tartışma konusu olarak gündeme gelmektedir (Kalaycı Kırlıoğku ve ark, 2020). Kapoulitsas ve Corcoran (2015) merhamet yorgunluğu ve psikolojik sağlamlık üzerine 6 sosyal hizmet uzmanı ile yaptığı nitel araştırmada, mesleğin kompleksliği temasında aile içi şiddetten istismara uzanan müracaatçıların karşılaştığı geniş sorun aralığının mesleğin doğasını tahmin edilemez ve bilinemez bir nitelik kattığını belirtmektedirler. Ka-

tılımcılar araştırmanın duygusal güçlükler temasında yaşadıkları perişan olma, tükenme ve kaygı duygularını belirtmişler, süpervizyon ulaşabilme, kaliteli sürevizyonun ve destekleyici çalışma ortamının olumlu faktörler olduğunu belirtmişlerdir, meslektaşlarla bilgi paylaşımı da olumlu bir etki yaratmaktadır. Ayrıca araştırmada bir tema da kişisel iyi oluşun arttırılması yönündedir. Bu temada sosyal hizmet uzmanları iş dışında stres atıcı aktivitelerin (yürüme, egzersiz, meditasyon, yüzme vb) önemine değinmişlerdir. Bu çerçevede eğitim sürecinin de duyguları ifade ve kontrol etmeye odaklanmasının altı çizilmektedir. Nitekim Grant (2014: 347-348) doğru duygusal paylaşımın eğitim sürecinde kazandırılması için tecrübeye dayalı bir eğitimin önemi vurgulamaktadır. Rol yapma ve müracaatçı deneyimlerinin öykülerinin paylaşılması ve bunun üzerine öğrencilerin duygusal etkilenmelerine yönelik tartışmalar duyguların kontrolü ve iade edilmesi açısından etkili görülmektedir. Son olarak kişisel deneyimlerini hikayeleştirmek ve bu hikayelerin okunmasının da ektili olduğu belirtilmektedir. Nitekim Kinman ve Grant (2010) da duyguları anlama, değerlendirme ve ifade etme konusunda becerikli olan ve duygular hakkındaki bilgiyi anlayan analiz eden ve kullanan ve duygularını etkin bir şekilde düzenleyebilen sosyal hizmet öğrencileri strese karşı daha dayanıklı olduklarını belirtmektedir. Sonuç olarak duyguları ifade edebilme becerisinin ve psikolojik sağlamlığın sosyal hizmet eğitimin temel unsurlarından olduğu görülmektedir.

Kaynakça

Akyıldız, D. (2019). Yas tepkilerinin algılanan eş desteği, duygusal baskılama ve duygusal tepkisellik ile ilişkilerinin incelenmesi". Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Maltepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Aydın, M. & Egemberdiyeva, A. (2018). "Üniversite Öğrencilerinin Psikolojik Sağlamlık Düzeylerinin İncelenmesi", Türkiye Eğitim Dergisi, cilt: 3, sayı: 1, s.37-53.

Bahadır, E. (2009). "Sağlıkla ilgili fakültelerde eğitime başlayan öğrencilerin psikolojik sağlamlık düzeyleri". Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Hacettepe Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

Balcı, S. & Yaşar Ekici, F. (2018). "Okul Öncesi Öğretmen Adaylarının Bilişsel Esneklik Düzeyleri ile Duygusal Tepkisellik Düzeylerinin İncelenmesi", III. International Scientific Research Congress on Humanities and Social Sciences, Skopje, Makedonia, 09-11 Temmuz.

Başer, D., & Akçay, S. (2019). Sosyal Hizmet Öğrencilerinin Sorun Yaşadıkları Alanların Ve Yardım Arama Davranışlarının İncelenmesi. OPUS Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi, 14(20), 421-440.

Carthy, T., Horesh, N., Apter, A., Edge, M. D., & Gross, J. J. (2010). Emotional reactivity and cognitive regulation in anxious children. Behaviour research and therapy, 48(5), 384-393.

Cengiz, S. (2017). "Ergenlerde duygusal tepkisellik, bilişsel çarpıtmalar ve depresyon arasındaki ilişkinin incelenmesi". Yüksek lisans tezi, Atatürk Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Erzurum.

Çakmak, Ö. N. (2018). "Bağlanma stilleri ve duygusal tepkisellik arasındaki ilişkide psikolojik sağlamlığın aracılık rolünün incelenmesi". Yüksek lisans tezi, İstanbul Arel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Davidson, R.J. (1998) "Affective Style and Affective Disorders: Perspectives From Affective Neuroscience". Cognition and Emotion, No.12, pp.307–330.

Decety J, Moriguchi Y. The empathic brain and its dysfunction in psychiatric populations: implications for interventions across clinical conditions. BioPyschoSocial Medicine. 2007; 1: 1–21.

Gelman, C. R. (2004). "Anxiety Experiencedb y Foundation-Year MSW Students Entering Field Placement: Implications for Admissions, Curriculum, and Field Education", Journal of Social Work Education, Vol. 40, No. 1, pp.39-54.

Gerdes KE, Segal EA. A Social Work Model of Empathy. Advances in Social Work. 2009; 10: 114-127.

Grant, L. (2014).“Hearts and Minds: Aspects of Empathy and Wellbeing in Social Work Students Social Work Education”, Vol. 33, No. 3, 338-352.

Güloğlu, B., & Karaırmak, Ö. (2010). Üniversite Öğrencilerinde Yalnızlığın Yordayıcısı Olarak Benlik Saygısı Ve Psikolojik Sağlamlık. Ege Eğitim Dergisi, 11(2), 73-88.

Güngörmüş, K.,Okanlı, A. & Koca,T. (2015). “Hemşirelik Öğrencilerinin Psikolojik Dayanıklılıkları ve Etkileyen Faktörler”, Psikiyatri Hemşireliği Dergisi -Journal of Psychiatric Nursing, cilt:6, sayı: 1, s.9-14.

Halmatov, S., Gençdoğan, B. & Seçer, İ. (2013). “Duygusal Tepkisellik Ölçeğinin Türkçeye Uyarlanması: Güvenirlik ve Geçerlilik Çalışması”, Sakarya University Journal of Education, cilt: 3, sayı: 1, s.77-89.

Hepworth, D.,Rooney, R., Rooney, G. D., Strom Gottfried, K. &Larsen, J. Direct Social WorkPractice: Theory and Skills (7th ed.), Belmont, CA: Thomson, 2006.

Herrman, H., Stewart, D. E., Diaz-Granados, N., Berger, E. L., Jackson, B., & Yuen, T. (2011). What is resilience?. The Canadian Journal of Psychiatry, 56(5), 258-265.

Ingram, R. (2013). “Locating Emotional Intelligence at the Heart of Social Work Practice”, British Journal of Social Work, No. 43,pp.987–1004.

İl, S., Duyan, V. & Tuncay, T. (2010). “Sosyal Hizmet Öğrencilerinin Sosyo-Demografik Özellikleri, Bazı Sorunları ve Stresle Baş etme Tarzları”, Toplum ve Sosyal Hizmet, cilt: 21 sayı: 2, s.19-30.

Kalaycı Kırlıoğlu, H. İ. , Daşbaş, S. & Karakuş, Ö. (2020). Sosyal Hizmet Uygulamasında Mesleki Uygunluk Ölçeği: Geçerlilik ve Güvenirlik . Toplum ve Sosyal Hizmet , 31 (3) , 793-822 .

Kapoulitsas, M., & Corcoran, T. (2015). Compassion fatigue and resilience: A qualitative analysis of social work practice. *Qualitative Social Work: Research and Practice, 14*(1), 86–101.

Karaırmak, Ö. (2016). “Psikolojik Sağlamlık, Risk Faktörleri ve Koruyucu Faktörler”, Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi, cilt: 3, sayı: 26, s.129-142.

Kırlıoğlu, M. &Karakuş, Ö. (2019). “Sosyal Hizmet Uzmanlarının Kişisel ve Mesleki Güç Algıları Ölçeğinin Geçerlilik ve Güvenirlik Çalışması”, Toplum ve Sosyal Hizmet, cilt: 30, sayı: 1, s.88-120.

Kırlıoğlu, M., & Başer, D. (2020). Çalışanlar İçin Yaşam Kalitesi Ölçeği’nin (ÇYKÖ) Doğrulayıcı Faktör Analizi: Sosyal Hizmet Uzmanları Örneklemi. Turkish Studies-Social Sciences, 15(5), 2561-2573.

Kinman, G. & Grant, L. (2010). “Exploring Stress Resilience in Trainee Social Workers: The Role of Emotional and Social Competencies”, British Journal of Social Work,Vol. 41, No. 2, s.261-275

Lefevre, M.,Tanner, K. &Luckock, B. (2008). “Developing Social Work Students’ Communication Skills With Children and Young People With Children and Young People: a Model For The Qualifying Level Curriculum”, Child & Family Social Work, Vol. 13, No. 2, pp.166-167.

Maidment, J. (2003).Problems Experienced by Students on Field Placement: Using Research Findings to Inform Curriculum Design and Content”,Australian Social Work, Vol. 56, No. 1,pp.50-60.

Morrison, T. (2007).Emotional Intelligence, Emotion and Social Work: Context, Characteristics, Complications and Contribution, British Journal of Social Work, No. 37, pp.245-263.

Napoli, M. &Bonifas, R. (2011). From Theory Toward Empathic Self-Care: Creating a Mindful Classroom for Social Work Students, Social Work Education, Vol. 30, No. 6, pp.635-649.

Nock, M. K.,Wedig, M. M., Holmberg, E. B., &Hooley, J. M. (2008). The Emotion ReactivityScale: Development, Evaluation, and Relation to Self-Injurious Thoughts and Behaviors ,Behavioral Therapy,Vol. 39, No. 2, pp.107-16.

Öz, P. D. F. & Yılmaz, U. H. E. B. (2009). Ruh Sağlığının Korunmasında Önemli Bir Kavram: Psikolojik Sağlamlık . Hacettepe Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi Dergisi , 16 (3) , 82-89 .

Rothbart, M. K.,&Derryberry, D. (1981). “Development of Individual Differences in Temperament”.Advancesin in Developmental Psychology, No. 1, pp.37-86.

Seçer, İ.,Halmatov, S., &Gençdoğan, B. (2013). “Duygusal Tepkisellik Ölçeğinin Türkçeye Uyarlanması: Güvenirlik ve Geçerlilik Çalışması”, Sakarya University Journal of Education, cilt: 3, sayı: 1, s.77-89.

Shenk, C. E., & Fruzzetti, A. E. (2011). The impact of validating and invalidating responses on emotional reactivity. Journal of Social and Clinical Psychology, 30(2), 163-183.

Smith, B. W.,Dalen, J., Wiggins, K., Tooley, E., Christopher, P., & Jennifer Bernard, J. (2008). “The Brief Resilience Scale: AssessingThe Ability to BounceBack”, International Journal of Behavioral Medicine, No. 15, pp.194–200.

Thomas, J. T.&Otis, M. D. (2010). “Intrapsychic Correlates of Professional Quality of Life: Mindfulness, Empathy and Emotional Separation”,Journal of the Society for Social Work and Research, No. 1, pp.83-98.

Wilk, S., E.,(2008). Resilience amid Academic Stress: The Moderating Impact of Social Support among Social Work Students. Advances 9 (8):106-125.

Yurdakul, A.,& Üner, S. (2015). “Sağlık Yüksekokulu Öğrencilerinin Duygusal Tepkisellik Durumlarının Değerlendirilmesi”, TAF Preventive Medicine Bulletine, Vol. 14, No. 4, pp.300-307.

Bölüm 16

ERİŞİLEBİLİR TURİZM KAVRAMI VE DÜNYA'DAKİ ERİŞİLEBİLİR TURİZM POLİTİKALARI ÜZERİNE BİR LİTERATÜR ÇALIŞMASI

Mete Ünal GİRGEN[1]

1 Dr., Uluslararası Final Üniversitesi, Turizm ve Mutfak Sanatları Bölümü

1. Giriş

Dünya çapında artan engelli birey ve yaşlı nüfusu, turizm başta olmak üzere birçok sektörde özel desteğe ve hizmetlere duyulan ihtiyacı artırmaktadır. Günlük yaşamımızda engelli insanları genelde görmüyoruz veya engelsiz insanlara oranla daha az görüyoruz. Buna rağmen Dünya Sağlık Örgütü (2011), Dünya Engellilik Raporu'nda %20'si günlük yaşamlarında büyük işlevsel zorluklar yaşayan 1 milyardan fazla engelli tanımlamıştır. Rapora göre 253 milyon insan bir tür körlük ve görme bozukluğundan etkilenmekte, bu da, dünya nüfusunun %3,2'sini temsil etmektedir. 466 milyon insanda engelleyici sağırlık ve işitme kaybı olduğu ve yaklaşık 200 milyon insanın zihinsel engelli (IQ 75'in altında) olduğu da raporda yer almaktadır. Dünyada, her gün 75 milyon insanın tekerlekli sandalyeye ihtiyacı var. Bu, dünya nüfusunun %1'ini temsil etmektedir (DSÖ, 2011). Bu rakamlar evrimsel bir ortalama olarak kalabilir, ancak kesin olan bir şey var: Herhangi bir sakatlıktan etkilenen insan sayısı, çocuklardan yetişkinlere kadar dünya nüfusunun önemli bir bölümünü etkilemektedir.

Bazı kişilerin birden fazla engeli olabileceği veya yaşlılık dolayısı ile bu tip engelleri çokça yaşadığı gerçeğinin altını çizmek de önemlidir (Wagner, 2021). Bu, dünyadaki toplam engelli sayısının neden her bir engel türüne göre engellilerin toplamına eşit olmadığını açıklamaktadır. Bunun sebebi aynı kişinin hem işitme hem de görme engelli olabileceği gerçeğidir (DSÖ, 2011). Toplum geliştikçe, turizmin statüsü sosyal olarak arzu edilir olmaktan bir zorunluluk haline dönüşür. Bu durum, çeşitli fiziksel ve diğer engellere sahip olan insanlar için de geçerlidir. Hem engellilerin turizm talebini hem de turizme katılım için sahip oldukları fırsatları değerlendirmek turizm işletmelerinin elindedir. Hem engelli hem de yaşlı veya ihtiyaçlı kesimin sektörde artan taleplerini ve erişilebilir turizmi son yıllarda önemli hale getiren faktörleri göstermek için literatür kaynaklarından elde edilen birçok ikincil veri incelenmiştir (Alen vd., 2012; Agovino vd., 2017). Engelliler, hem sayısal hem de ekonomik açıdan turizm pazarının genellikle hafife alınan (hatta önemsenmeyen) kalabalık bir bölümünü temsil etmektedir. Dünya nüfusunun yaklaşık %15'i en az bir engele sahiptir (Dünya Bankası, 2016). Avrupa'da en az bir engelli (6'da 1 kişi) olan 80 milyon insan bulunmakta ve İtalya'da bu oran nüfusun %6,7'sine kadar ulaşmaktadır (DSÖ, 2016).

Birleşmiş Milletler (BM) istatistiklerine göre dünya nüfusunun %10'u engellidir. Şu anda, Avrupa'da 50 milyondan fazla ve dünya çapında 600 milyondan fazla insan engellidir. 500 milyondan fazla insan fiziksel, duyusal veya zihinsel engellere sahiptir (Zaidi, 2011). Erişilebilirlikle ilgili sıkıntı yaşayan ve bu çalışmada tanımlanmış görme engeli veya işitme engeli gibi engellerden birine veya birkaçına sahip turistlerin turizm pa-

zarının önemli bir bölümünü oluşturduğu istatistiksel bir gerçektir. Avrupa'da, toplam engelli insan sayısının yaklaşık %70'i hem fiziksel hem de finansal olarak seyahat edememektedir. Buna rağmen dünya turizm pazarındaki yabancı turistlerin %7-8'lik bir kısmını engelli ziyaretçiler oluşturmaktadır (Zarnigor, 2021).

Yalnızca Avrupa'da, bu sektördeki tahmini gelir 80 milyar avroyu aşmakta, sektöre dair yüksel potansiyel bulunmakta ve engelliler de diğer sağlıklı insanlar gibi seyahat etmek istemektedir. Bununla birlikte, turizm ürünleri ve hizmetleri, genel olarak, bunları karşılamaya yeterince hazır değildir. Bu insan grubunun ihtiyaçları ve turizm erişilebilirliği sorunu son zamanlarda sağlık turizmi uzmanları için uluslararası konferanslarda sıklıkla tartışılmaya başlamıştır (Kopycińska & Kryńska, 2015).

2010 yılında benimsenen, sosyal içeriği destekleyen akıllı ve sürdürülebilir kalkınma için "Avrupa 2020" stratejisi üç temel önceliği ortaya koymaktadır:

1. bilgi ve yeniliğe dayalı bir ekonomi geliştirmek,

2. daha verimli, daha yeşil ve daha rekabetçi bir ekonomiyi teşvik etmek ve

3. sosyal ve bölgesel uyumu sağlayan yüksek istihdam ekonomisini teşvik etmek.

Bu birbiriyle bağlantılı öncelikler, karşılandığında Avrupa Birliği'ne 2020'de ekonomik ve sosyal bir başarı kazandıracak olan beş ana hedefe dayanmaktadır. Yapılan bu ve buna benzer stratejik çalışmanın amacı açısından iki ana hedef özellikle önemlidir: 20-64 yaş arası nüfusun %75'i , istihdam edilmeli, okulu erken terk edenlerin payı %10'un altında olmalı ve genç neslin (30-34 yaş arası) en az %40'ı belli bir eğitim kurumundan yükseköğrenim derecesine sahip olmalıdır. Rakamlar Avrupa Birliği'nin tüm nüfusu ile ilgilidir, ancak - bu nüfusun - 16 yaşın üzerindeki dörtte birini engelli kişiler oluşturmaktadır. Bu kişiler için eğitim ve mesleki başlangıç, engelli olmayan kişilere göre çok daha zordur. Bu nedenle yapılan çalışma, benimsenen hedefler ışığında Avrupa Birliği'nde engelli istihdamını değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Bu tip stratejik çalışmalarda analiz edilmesi planlanan sorunlar şu şekildedir:

1. Avrupa Birliği'nde engelliler arasındaki aktivite, istihdam oranı ve işsizlik oranı;

2. Avrupa Birliği'nde engellilerin okulu erken bırakma ve

3. Avrupa Birliği'nde 30-34 yaş arası engelliler arasında yükseköğretim oranı.

Avrupa'da engellileri sosyal hayata tam olarak entegre etmek için birçok şey yapılmıştır. Örneğin Almanya'da engellilerin turizm sektöründe ağırlanması için en iyi koşullar yaratılmış ve görme engelli, işitme engelli turistler, tekerlekli sandalye kullanıcıları ve Down sendromlu çocuklar için özel güzergahlar düzenlenmiştir. Yılda sınırlı sayıda grup ziyaretine açık olarak gerçekleştirilen, sadece tekerlekli sandalye kullanıcıları kabul edilen gezi alanları ve buna benzer işletmeler bulunmaktadır. Litvanya, Slovakya, Macaristan, Çek Cumhuriyeti ve diğer ülkelerdeki tatil yerlerinde yeni tesislerin inşası kesinlikle erişilebilirlik gereksinimlerini karşılamaktadır; mevcut tesisler hareket, işitme ve görme engelli turistler için uyarlanmıştır. Katalonya'da engelliler sadece tekerlekli sandalye kullananları, görme ve işitme engellileri değil, aynı zamanda yaşlıları, zihinsel sağlık sorunları olan kişileri ve hamile kadınları da içermektedir. İspanya'da otobüs filolarının ve hızlı trenlerinin %75'lik bir bölümü engelliler için uyarlanmıştır. Tekerli sandalye ile ulaşım çeşitli siteler üzerinden 2007-2021 arasında değişen ve sürekli olarak güncellenmekte olan erişilebilir turizmde planlama ile ilgili birçok tecrübe paylaşımı ve misafir fotoğrafları bulunmaktadır. Daha fazla insan seyahat etme fırsatından yararlanmakta, bu da turizm endüstrisinin daha fazla ziyaretçi, daha uzun konaklamalar, daha uzun sezonlar ve düzenli gelir elde ettiği anlamına gelmektedir (Wheelchairtravelling, 2021).

2. Literatür Taraması

2.1. Turizmin Tanımı

Turizm, ticari hizmetlerin sağlanmasından yararlanırken eğlence, rahatlama ve zevk arayışı içinde evden uzakta zaman geçirme eylemi ve sürecidir. İnsanlar hayatlarının belli bir noktasında "turist" unvanı kazanmış olsalar da, turizmin gerçekte ne olduğunu tanımlamak zor olabilir. Çünkü turizm, her geçen gün gelişip kendi içinde farklılıklar gösteren ve çeşitli faktörlerden etkilenmektedir. Buna artan nüfus, teknolojik gelişimler, doğal kaynaklardaki değişimler, ekonomik, politik, sosyal ve politik faktörler dahildir. Ayrıca, eğitim sektörü, sağlık, spor ve bankacılık gibi alanlardaki gelişimler turizm sektörünü dolaylı yoldan etkilemektedir. Buna, Dünya Kupası düzenlenen ülkelerde görülen ciddi turist sayısı değişiklikleri ve teknolojide yaşanan bitcoin kullanımı gibi değişikliklerin adaptasyon süreci örnek olarak verilebilir (Girgen, 2021; Güden ve Girgen, 2021). Bu çalışmanında konusu olan erişilebilirlik konusundaki son trendlerde turizm işletmeleri ve sektörünce takip edilmesi gereken en önemli alanlardandır. Turizm diğer bir tanımda 'art arda bir yıldan fazla olmayan ve belli bir süre boyunca eğlence, iş veya diğer amaçlarla olağan ortamlarının dışındaki yerlere seyahat eden ve bu yerlerde kalan insanların faaliyetleridir. Turizm, misafirin memnuniyeti, güvenliği ve keyfi özellikle turizm işletmelerinin odak noktası olduğundan, misafirlerin değişen ihtiyaç ve

isteklerine sürekli uyum sağlama becerisi gerektiren dinamik ve rekabetçi bir endüstridir (Netto, 2009).

Dünya Turizm Örgütü, turizm kavramını tanımlamadaki anlaşmazlıkları önlemek için bu kavramı şu şekilde tanımlamıştır 'Turizm, boş zaman, iş ve diğer amaçlarla art arda bir yıldan fazla olmamak üzere olağan ortamlarının dışındaki yerlere seyahat eden ve bu yerlerde kalan kişilerin faaliyetlerini kapsar' (IRTS, 2008). Turizm sadece seyahat etmekten veya bir otel konaklamasından farklı bir faaliyettir. Turizmin gerçekleşmesi için bir yer değiştirmenin olması gerekmektedir: Bir bireyin herhangi bir ulaşım aracı kullanarak seyahat etmesi gerekmektedir. (Örneğin, yaya olarak bile seyahat edebilir. Günümüzde, bu genellikle daha yoksul toplumlarda ve hatta daha fazla ülkede geçerlidir). Smith (2017) yaptığı çalışmada gelişmiş ülkelerde ve sınıf komşusu turistik açıdan zengin olan Fransa gibi ülkelerde bu durumun biraz daha farklı olduğunu belirtmiştir. Çünkü Avrupa'da o bölgede yaşayan veya o bölgeyi ziyaret eden insanlar belli temel prosedürlerle ülke değiştirebilirler. (Morley, 1990; Netto, 2009).

Bir geziyi turizme ait olarak nitelendirmek için aynı anda üç kriter kullanılmaktadır. Bir seyahatin turizm değeri kazanmasındaki yer değiştirme faaliyeti şu şekilde olmalıdır;

1. Turizm olağan ortamın dışında bir yer değiştirmeyi içermelidir;

2. Amacın türü: seyahat, ziyaret edilen yerden ücretlendirilmekten farklı herhangi bir amaç için gerçekleşmelidir. Yani, turizmin rekreasyon ve aile ve arkadaşları ziyaret etmekle sınırlı olduğu önceki sınırlar, şimdi çok çeşitli amaçları içerecek şekilde genişletilmiştir;

3.Süre: Minimum değil, yalnızca maksimum bir süreden bahsedilebilir. Turizmde yer değiştirme, gecelemeli veya konaklamasız olabilir. (IRTS, 2008). Engesiz turizm ve turist kavramı yukardaki maddelerle doğru orantıda etkilenen tanımlardır.

2.2. Erişilebilir Turizmin Tanımı

Erişilebilir turizm (engelsiz turizm), sınırlı hareket kabiliyetine sahip kişiler için erişim ihtiyaçlarını ve bu hizmetlerin düzenlenmesini dikkate alarak bir turistik ürün, bilgi, bireysel turizm hizmetleri sağlayan bir faaliyet anlamına gelmektedir. "Engelsiz turizm" terimi ile birlikte, 2005 yılında Dakar'da (Senegal) Genel Kurul tarafından kabul edilen ve turizm alanında herkes için bir hizmet olarak nitelendirilen ve tüketici kategorileri, yaşa, belirli bir kişinin fiziksel yeteneklerine veya bir engelin varlığına bakılmaksızın "Herkese Açık Turizm" yöntemi uygulanmak üzere planlanmıştır (DTÖ, 2020). Bu nedenle, erişilebilir turizmin ana katılımcıları devlet kurumları, tur operatörleri ve tur acenteleri, turizmle ilgili endüstrilerin temsilcileridir. Dünya Sağlık Örgütü'ne göre, dünya nüfusunun

%15'i (1 milyar insan) bir tür engelle hayatına devam etmektedir. Toplumdaki herkes turizm tesislerine, ürünlerine ve hizmetlerine erişilebilirliği, sorumlu ve sürdürülebilir turizm politikasının merkezi bir parçası olmalıdır. Erişilebilirlik sadece insan hakları ile ilgili değildir. Destinasyonlar ve şirketler için tüm ziyaretçileri ağırlamak ve gelirlerini artırmak için de önemli bir fırsattır. Dünya Turizm Örgütü (2021) tarafından 'İşletmeler için Erişilebilirlik Şampiyonluğu' turizm ve konaklama alanında bulunan işletmeleri erişilebilir olmaya teşvik etmek adına işletmelere yatırımları ve planlamaları karşılığında çeşitli ödüller ve destek vermektedir. Erişilebilirlik Şampiyonu işletmelerin hedefleri #RestartTurizm olarak engelli ve yaşlıları nasıl barındırdığı, tüm insanlar için turizm ve seyahat tesislerine erişimi kolaylaştıran yeni sağlık protokolleri geliştirdiği bir işletme yapısı girişimlerini DTÖ ile paylaşmaları için işletmeleri teşvik etmektedir. DTÖ, 2021 boyunca bu konudaki en seçkin örnekleri dünyaya tanıtma ve bu işletmelere prim verme misyonunu edinmiş olup, bu durum turizm işletmeleri için büyük bir fırsattır (DTÖ, 2021).

Öte yandan erişilebilir turizm birçok destinasyon için 'game changer' olarak tanımlanmaktadır. Avrupa Erişilebilir Turizm Ağı (ENAT), İspanya'nın Erişilebilir Turizm vakıflarından olan, ONCE Vakfı ve Avustralya'dan Travability ile ortaklaşa üretilen Dünya Turizm Örgütü'nün yeni bir Kapsayıcı İyileştirme Rehberi seti, kapsayıcılığı iyileştirme planlarının merkezine yerleştirmenin önemini açıkça ortaya koyarak, bunu turizm sektöründe başarmak için temel öneriler sunmaktadır (Atınç vd, 2014). Uluslararası Engelliler Günü'nde başlatılan Birleşmiş Milletler Dünya Turizm Örgütü Kapsayıcı İyileşme Rehberi – COVID-19'un Sosyo-Kültürel Etkileri: I. Sayı Engelli Kişiler, Dünya Turizm Örgütü'nün Etik Kültür ve Sosyal Sorumluluk Departmanı ve ortaklarının uzmanlığından yararlanmaktadır. Çok fazla ilerleme kaydedilmiş olsa da, yayın, engellilerin ve yaşlıların, pandemi sırasında daha da fazla turizm deneyimlerinden tam olarak yararlanmalarını engelleyen bariyerlerle karşılaştıklarını açıkça ortaya koymaktadır. Şimdi, Dünya Turizm Örgütü küresel olarak turizmin yeniden başlatılmasına öncülük ederken, bu kılavuz hükümetlerin, destinasyonların ve şirketlerin daha iyi bir yapı inşa etmek, daha kapsayıcı ve rekabetçi hale gelmek için atması gereken adımları aşıda görüldüğü gibi özetlemektedir (DTÖ, 2020).

Birleşmiş Milletler Dünya Turizm Örgütü Genel Sekreteri Zurab Pololikashvili (2020), "Turizm ortamları ve hizmetleri, genellikle ziyaretçilerin ve yerel halkın sahip olabileceği farklı erişim gereksinimleri göz önünde bulundurulmadan tasarlanmaktadır. Turizm sektörü erişilebilirliğe öncelik vermelidir. Bu, destinasyonlar ve işletmeler için gerçek bir oyun değiştirici olabilir, krizden çıkmalarına ve daha kapsayıcı ve esnek bir şekilde yeniden büyümelerine yardımcı olabilir." Şeklinde konuyla il-

gili görüşlerini açıklamıştır (DTÖ, 2020).

Daha erişilebilir destinasyonlar için potansiyel faydaları vurgulayan benzer yayınlar ayrıca, 2050 yılına kadar dünya çapında altı kişiden birinin 65 yaş ve üstü olacağını ve Avrupa ve Kuzey Amerika'da bu rakamın nüfus oranında dörtte bir olacağını belirtmektedir. Veriler ayrıca harcamalarda ön plana çıkan değişiklikleri kapsamaktadır. Örneğin, İspanya'da engelli turistlerin ortalama harcamasının, engelli olmayan turistler için 600 Euro'nun biraz üzerinde olmasına kıyasla, 800 Euro'nun üzerinde olduğunu göstermektedir (DTÖ, 2020). Turizm ve erişilebilirlik konularında kapsayıcı iyileşme ve sektörde düzelmeler meydana gelmesi için savunulan öneriler altı ana eylem alanında gelişmeyi gerektirmektedir:

1. Kriz anında yapılacak yardım: Destinasyonların ve engelli örgütlerinin desteğini gerektiren geri dönüşün her aşamasına erişilebilirlik dahil edilmelidir. Kriz anında örgütlerin ivedilikle yardım desteğinde bulunması gerekli olabilir.

2. Protokollerin uyarlanması: Müşterilerin farklı türde engelleri ve bu engellerin sınıflarına gereksinimleri olabileceğini göz önünde bulundurarak, uygulama açısından kontrol edilmesi ve genel sağlık ve güvenlik protokollerinin uyarlanması konusunda DTÖ kılavuzunun erişebilir turizm tesislerinde hazır bulundurulması gerekmektedir.

3. Pandemi sonrası turizmde kapsayıcılık: Erişilebilir turizm planlamasına ilişkin kararlara rehberlik etmek için verilerin etkin kullanımını ve erişilebilirlik politikalarını ve stratejilerini Covid-19 sonrası gerçekleri yansıtacak şekilde ayarlamak dahil.

4. İş planlamasında erişilebilirlik: Erişilebilirliği bir rekabet avantajı olarak ele almak, müşteri hizmetlerini iyileştirmek ve herkes için yaşam kalitesini artırmak için uyumlu uluslararası standartların uygulanması.

5. Personel eğitimi ve katılım: Farklı yeteneklere sahip turistlere daha iyi hizmet verebilmek için mesleki eğitimin genişletilmesi ve turizm işgücünde eşit fırsatlar sağlanması.

6. İnovasyon ve dijital dönüşüm: Seyahat ve turizmi herkes için daha güvenli, daha akıllı ve daha kolay hale getirmek için inovasyonu benimsemek.

Engelli turizmi hakkında işletmelerin protokolleri belirleyip uygulaması çok önemlidir. Bu düzenlemeler sadece zorunluluk için değil, para odaklı değil fakat ziyaretçilerin rahat ve konforlu bir seyahat deneyimi gerçekleştirmelerini sağlamak için hazırlanmalıdır. Eğitim ve teknolojik gelişimlerin takibi çok değerlidir. Hatta bu iki kavram kendi içlerinde ayrılıp (personel eğitimi gibi) tekrar birleşen (teknolojik eğitim) birbirine

bağlı iki kavramdır. Çünkü, engelsiz turizmde teknolojik gelişimler ve bu teknolojik gelişimlere uyum sağlanması, eğitim ve bu yatırımları (hem eğitime hem teknolojiye) önemli gören işletmelerce sağlanabilir.

Avrupa Erişilebilir Turizm Ağı ENAT'ın web-sitesindeki zamansal gelişimin ele alındığı erişilebilir turizm'in evrensel olarak kabul edilmiş tek bir tanımı yoktur. Engelsiz turizm ve erişilebilirlik terimin tanımlandığı ve kullanıldığı bazı çeşitlere atıfta bulunulmuştur. Çalışmada, ENAT (2020) üzerinde paylaşılmış bu tanımlara aşağıdaki gibi yer verilmiştir.

Erişilebilir turizm konsepti, dünya çapında giderek daha fazla bağlamda uygulandığı için gelişeceği kesindir. 'Erişilebilir Turizm', Erişim Turizmi, Evrensel Turizm, Kapsayıcı Turizm ve Japonya gibi bazı ülkelerde Engelsiz Turizm olarak da bilinmektedir. Engelli olup olmadığı, hareket, işitme, görme, bilişsel veya zihinsel ve psikososyal engelliler, yaşlılar ve geçici engelli olanlar dahil; 'Erişilebilir Turizm' engelliler, yaşlılar (zaman içinde fiziksel veya zihinsel engeller yaşama potansiyeli olacak insanlar) ve nesiller arası aileler de dahil olmak üzere tüm tüketicilerin ihtiyaçlarını karşılayan turizm şeklini ifade etmektedir. Kavram, toplumdaki tutumsal ve kurumsal engellerin kaldırılmasını ve fiziksel olarak erişilebilirliği, ulaşım, bilgi ve iletişim ve diğer tesis ve hizmetleri, kamu ve özel sektöre ait turistik yerleri kapsamaktadır (ESCAP, 2009).

Erişilebilir turizm, fiziksel kısıtlamaları, engelleri veya yaşları ne olursa olsun, turistik destinasyonların, ürünlerin ve hizmetlerin tüm insanlar için erişilebilir olmasını sağlamak için devam eden faaliyetlerin tümüdür. Kamuya ve özel sektöre ait turistik yerleri kapsar. İyileştirmeler yalnızca kalıcı fiziksel özelliklere sahip olanlara fayda sağlamakla kalmaz, engellilerin yanı sıra küçük çocukları olan ebeveynler, yaşlı gezginler, vücudunda geçici kırıkları bulnan bireyler gibi geçici yaralanmaları olan kişiler ve bu kişilerle seyahat eden onların yol arkadaşlarına da fayda sağlar. Evrensel turizm ürünleri, hizmetleri ve ortamlarının sunulması yoluyla engelli ve yaşlıların bağımsız ve eşit bir şekilde bir bölgeden başka bir bölgeye seyahat etmelerini sağlar. (Darcy, 2006). Erişilebilir turizm, evrensel olarak tasarlanmış turizm ürünleri, hizmetleri ve ortamları aracılığıyla hareket, görme, işitme ve erişimin bilişsel boyutları dahil olmak üzere erişim gereksinimleri olan kişilerin bağımsız ve eşitlikçi ve saygın bir şekilde işlev görmelerini sağlayan turizm çeşitidir. Bu tanım, çocuklarla bebek arabasında seyahat edenler, engelliler ve yaşlılar dahil erişilebilirlik kavramının içine aldığı tüm insanları kapsamaktadır (Darcy & Dickson, 2009). İnsanlar turizme eklenmiş "erişilebilir" kelimesini duyduklarında bunun ne anlama geldiği konusunda oldukça iyi bir fikre sahip olduklarını düşünürler. Aslında problemin temelini oluşturan gerçek sebep budur. Dünya'dan engelsiz turizm hakkındaki bilgilerin paylaşıldığı kısımda da yer aldığı gibi insanlar misafir ağırlama isteği ve misafir ağır-

lamanın gerektirdikleri konusunda biraz eksik bilgiye ve kopukluklara sahiptir. Bu kopukluğun temel nedeni bilgisizlik veya eğitimsizliktir.

Erişilebilir turizm kavramının hemen hemen herkes ne anlama geldiğini bildiğini zanneder, ancak hiçbir zaman tam olarak tanımlanmadığı için hemen herkes kendi kişisel tanımını icat etmiştir. Bu aslında tam olarak bir felaket reçetesidir. Turistler ve seyahat endüstrinin ortak bir dili yoksa, hayal kırıklığı ve anlaşmazlıkların ne kadar sık olacağı bilinmez. Otel sahipleri ve inşaat ekiplerinin (mimar ve mühendisler) tasarlanmasını ve inşa edilmesini istedikleri çözümleri tanımlamanın bir yolu yoksa, her iki tarafın da sonuçtan memnun olması çok düşük bir olasılıktır. Teknolojik ve altyapısal yatırımların bile tam olarak engelsiz turizme açık işletmeleri hazırlamadığı görülmekte, personelin eğitimleri bu aşamada önemli bir hale gelmektedir (Rains, 2009).

2.3. Dünyada Erişilebilir Turizm

İnsani ve toplumsal değerlerin artan rolü ile birlikte engelli hakları, 20. yüzyılın ikinci yarısında uluslararası siyaset ve kamu kuruluşlarının daha fazla ilgisini çekmeye başlamıştır. Engelsiz turizmin geliştirilmesi ve engelli haklarının uluslararası ölçekte gerçekleştirilmesi alanındaki örgütsel faaliyetlerin başlangıcı, DSÖ uzmanlarının tıbbi rehabilitasyon konusundaki ilk toplantısının yapıldığı 1958 yılına dayanmaktadır. 1960 yılında, Birleşmiş Milletler'in yanı sıra UNICEF (Birleşmiş Milletler Çocuklara Yardım Fonu), UNESCO (Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü) ve Uluslararası Çalışma Bürosu ile yakın temas halinde çalışan Uluslararası Engelli Kişilerin Rehabilitasyonu Derneği kuruldu. Bu tarihten itibaren, sosyal altyapı tesislerinin mevcudiyeti konusu, ulaşım, engellilerin kamusal hayata entegrasyonunun ayrılmaz bir parçası haline geldi. Engelsiz turizm oldukça yeni bir turizm alanıdır (Islambekova, 2021). Engelsiz turizmin tanımındaki anahtar terim, bir kişinin yaşamı ve faaliyetleri sırasında karşılaştığı herhangi bir 'engel'dir. Birleşmiş Milletler Dünya Turizm Örgütü Genel Kurulu'nun 11 Haziran 2013 tarihli 20. Oturumunda kabul edilen tanım: 'Erişilebilir turizm, turizm sürecindeki katılımcılar arasında bir işbirliği süreci sağlayan bir turizm' şeklindedir. Hareketlilik, görme, işitme ve bilişsel işlevlerle ilgili olanlar da dahil olmak üzere erişim ihtiyaçları olan kişilere, turizm ürünlerinin, hizmetlerinin ve ortamlarının evrensel tasarımı ilkelerini sağlayarak bağımsız, adil ve onurlu bir şekilde işlev görmelerine olanak sağlamalıdır (DTÖ, 2013).

Turizmin erişilebilirlik konusunda daha net bir tanımına duyulan ihtiyaç, 20. yüzyılın ortalarında, turist akışlarının ve ülkelerin ekonomileri üzerindeki etkilerinin arttığı bir dönemde ortaya çıkmıştır. Kronolojik olarak sıralanmış aşağıdaki tarihler en başından beri, dünya nüfusunun %10'unun sosyal rolünün yeniden düşünülmesinin ve bir dizi önemli ulus-

lararası belgede haklarının savunulmasını kapsamaktaydı:

1) BM Engelli Hakları Bildirgesi 1975 yılında oluşturuldu. Birleşmiş Milletler, engellilik konusunu dünya düzeyine taşıyan ilk uluslararası kuruluşlardan biridir ve sorunu 'sessiz bir trajedi' olarak adlandırır;

2) 27 Eylül 1980'de Manila'daki Dünya Turizm Örgütü (WTO) Kongresi'nde 'erişilebilir turizm' terimi ilk kez kullanıldı;

3) BM tarafından 1981 yılı Uluslararası Engelliler Yılı olarak ilan edildi; 1992'de ise 3 Aralık dünya engelliler günü olarak kutlanmaya başladı.

4) 1990'da Buenos Aires'teki Genel Kurul'da turizm hizmetlerinin erişilebilir hale getirilmesine yönelik öneriler 1990'larda Erişilebilir Turizme Doğru belgesine yansıtıldı;

5) 1994 yılında, DTÖ üye ülkeleri, ulusal düzeyde Erişilebilir turizm'in geliştirilmesi ile ilgili faaliyetleri koordine etmek üzere bir grup uzmandan oluşan bir komite oluşturdu;

6) 2003 yılı, Avrupa Komisyonu tarafından Avrupa Engelliler Yılı olarak ilan edildi;

7) 2006 yılında, Avrupa Erişilebilir Turizm Ağı (ENAT) kuruldu;

8) 2006 yılında, Birleşmiş Milletler Engelli Hakları Sözleşmesi kabul edildi (3 Mayıs 2008'de yürürlüğe girdi, Rusya Sözleşmeyi 24 Eylül 2008'de imzaladı ve 25 Eylül 2012'de onaylandı);

9) Avrupa Komisyonu'nun Avrupa Kentsel Erişilebilirlik Ödülü 2010'da başlatıldı;

10) 2013 yılında Birleşmiş Milletler Genel Kurulu, 'Herkes için Erişilebilir Turizm' konusundaki tavsiyeleri onayladı.

Dünya Turizm Örgütü tarafından 2007'den bu yana, Kraliyet Engellilik Kurulu, AECID ve ACS Vakfı, İspanyol ve Latin Amerikalı uzmanlar için, özellikle erişilebilirliğin öncelikli olduğu alanlardan sorumlu ulusal, bölgesel ve yerel kamu makamlarının yanı sıra erişilebilirlik uzmanlarına yönelik ve aralarında mimarların, şehir plancılarının ve mühendislerinin de bulunduğu bir tartışma forumu düzenlenmektedir. Yıllık düzenlenen bu seminerin amacı şunlardır:

- Evrensel erişilebilirlikle ilgili kamu politikalarını güçlendirmek;
- Bina, şehir planlaması, ulaşım ve doğal çevrede teknik yönlerden eylem stratejilerine kadar bariyerlerin ortadan kaldırılması;
- Evrensel Tasarım konusunda bilgi ve deneyim paylaşımı;
- En kullanışlı uygulamaları belirlemek;

• Erişilebilirlikle ilgili uluslararası teknik işbirliği olanaklarını analiz etmek;

• Sosyal entegrasyonda yardımcı cihazların ve yeni teknolojilerin olanaklarını tanıtın;

• Evrensel erişilebilirlik konusunda kamu-özel işbirliğini tanıtmak; ve

• İbero-Amerikan Evrensel Erişilebilirlik Ağı'nın fikir alışverişi ve tartışma forumunu güçlendirmek.

Bu toplantılar AECID'nin İbero-Amerikan Uzmanlaşmış Eğitim Programı çatısı altında yer alır ve Montevideo (Uruguay), Cartagena de Indias, Kolombiya, Antigua, Guatemala ve Santa Cruz de la Sierra (Bolivya) İspanyol İşbirliği Eğitim Merkezlerind ve AECID Kültür Merkezlerinde gerçekleşir. Bu seminerler, Royal Board on Disability ve ACS Foundation (Engellilere maddi destek sağlayan kurumlar) tarafından 2005 yılında Havana'da (Küba) ve 2006'da Buenos Aires, Arjantin'de düzenlenen toplantılardan kaynak sağlamaktadır. Bu toplantılara 2007 yılında Antigua, Guatemala, 2008 yılında Kolombiya Cartagena de Indias, 2009 yılında Mexico City, 2010 yılında Montevideo (Uruguay), 2011'de Cartagena de Indias, 2011'de Kolombiya, 2012'de Antigua, Guatemala ve 2013'te Lima, Peru ev sahipliği yapmıştır. Farklı ülkelerde yer alan bu toplantılar aşağıdaki plan ve politikaları içermektedir:

- Ulusal, bölgesel ve yerel politikalar ve planlar:
- Erişilebilirlikle ilgili kamu politikaları
- Erişilebilirlik planları
- Hükümetlerde ve planlama süreçlerinde farkındalık yaratma stratejileri
- Kamu-özel ortaklığı stratejileri
- Eğitim stratejileri ve eğitim
- Erişilebilir miras ve yönetimi
- Erişilebilir kentsel alanlar
- Erişilebilir ulaşım
- Erişilebilir turizm
- Erişilebilir iletişim
- Erişilebilir kültürel peyzajlar
- Erişilebilir doğal alanlar

- Sosyal entegrasyon için yenilik ve yeni teknolojiler
- Evrensel erişilebilirlikle ilgili ağ alternatifleri
- Topluluk girişimleri
- Uluslararası işbirliği

Bu toplantılar, sonuç olarak, erişilebilirlik eylemlerini ele almak için temel ilkeler olarak düşünülmesi gereken düşüncelerle sonuçlanlarılıp sürekli olarak erişilebilirlikle ilgili çözümler üretmiştir. Bu sonuçların faaliyetlerin tüm yönleriyle tüm dünya ülkeleri tarafından dikkatle ele alınması, evrensel erişilebilirlik hedeflerine ulaşılmasını ve turizm sektöründe erişilebilirliğin büyük ölçüde sağlanmasına olanak verecektir (DTÖ, 2015).

Çeşitlerine göre engeller

Dünya Sağlık Örgütü (2011) çeşitlerine göre engelleri tanımlamış, Dünya Turizm Örgütü (2015) ise bu engellere göre turizm ve konaklama sektörünün çeşitli alanlarda ne tür düzenlemelerle erişilebilir turizm yapabileceğini ortaya koymuştur. Yiyecek ve içecek, eğlence ve rekreasyon, konaklama vb. alanları kapsayan bu düzenlemeler doğru uygulandığında aşağıdaki engellere sahip ziyaretçiler için daha güvenli ve eşit seyahat imkanlarını oluşturacaktır:

1. Görme bozukluğu: Bu, yakını görememe ve uzağı görememe ile ilgilidir, bu nedenle ayırt edilmesi gereken iki tür görme bozukluğu vardır. Görme bozukluğu olan kişilere rehberlik edecek kişiler en azından onların temel ihtiyaçlarının ne olduğu eğitimini almalı ve işletmeler hem altyapısal hem de ekipman olarak hazır olmalıdır.

2. İşitme Bozukluğu: 20 desibel kaybeden tüm insanlar bu işitme kaybından etkilenebilir ve engelli sınıfına girebilirler. Hatta bu durum kulakların birini veya her ikisini de etkileyebilir. Sağır insanlardan bahsedildiğinde bu terim, onların artık duyamayacakları veya ancak zorlukla duyabilecekleri anlamına gelmektedir. İşitme engelli kişiler ziyaret ettikleri alanlarda, işitme kayıplarına göre işitme cihazı, koklear implant, alt yazı vb. ihtiyaç duymaktadırlar.

3. Zihinsel engellilik: DSÖ (2011), bunu 'yeni veya karmaşık bilgileri anlama ve yeni beceriler öğrenme ve uygulama (bozulmuş zeka) için önemli ölçüde azalmış bir yetenek' olarak tanımlamaktadır. Turizm sektöründe misafir edilecek zihinsel engelli bireyler için özel eğitim bölümünden mezun olan profesyonellere ihtiyaç duyulmaktadır.

4. Fiziksel engellilik: Hareket kabiliyetinde kısıtlı kişiler ve fiziksel olarak engele sahip kişilerin dahil olduğu bu kişilerin, hareketlilik kapasiteleri üst ve/veya alt bedenlerinde sınırlı olabilir.

Günümüzde birçok konaklama tesisi ve yiyecek ve içecek işletmesi fiziksel engelleri ağırlama konusunda büyük aşama kaydetmiştir. Bunda engelli olimpiyatlar, ampute milli takımlarında görülen artışlar ve farklı ülkelerde gerçekleşen turnuva ve benzeri organizasyonların büyük bir rolü bulunmaktadır.

3. Sonuç

Bu çalışma erişilebilir turizmi literatürden çeşitli kaynaklar kullanarak tanımlamak ve sektörden örneklerle konuyu desteklemek için yapılmıştır. Unutulmamalıdır ki, erişilebilirlik herkesi etkileyecek bir durumdur. Tüm turizm ve konaklama sektörü işletmeleri kendilerini erişilebilir olmak adına geliştirmelidir. Çalışmada defalarca örnek verildiği üzere engelli hakları kolay kazanılmamış olup engelli turizmi son derece hassas bir konudur. Konuyla ilgili eğitimsiz ve bilinçsiz kişilerin fazlalığı çok büyük bir problemdir. Nasıl olsa başıma gelmez mantığındaki kişiler unutmamalıdır ki, belki hepimiz engelli olmayacağız ama hepimiz bir gün mutlaka yaşlanacağız. Engelli olmayabiliriz ama yaşlanacağı kesin olan, birer engelli adayıyız. Bu sebeple, erişilebilir turizme uyumlu işletmeler kendilerini geliştirmeli ve isimlerine yakışır şekilde erişilebilir olmalıdırlar. Erişilebilir turizmde sürdürülebilirliği sağlamanın tek yolu eğitimdir. Başta tüm ülkelerin Turizm Bakanlıkları olmak üzere tüm devlet organları, turizm ve konaklama sektöründe yer alan tüm özel işletmeler ve sektöre yatırım yapmayı planlayan ve sektörde aktif rol alacak olan herkes erişilebilirliğe özen göstermelidir. Bu sadece engellilere duyulan 'sözde' saygı ile gösterilemez. Ancak belli engellere karşı nasıl bir ağırlama ve servis mekanizmasının uygulandığını öğrenirsek yani doğru eğitimi alır ve misafirleri bu şekilde ağırlarsak onlara hoş bir deneyim fırsatı sunarız.

Kaynakça

Agovino, M., Casaccia, M., Garofalo, A., & Marchesano, K. (2017). Tourism and disability in Italy. Limits and opportunities. Tourism management perspectives, 23, 58-67.

Alén, E., Domínguez, T., & Losada, N. (2012). New opportunities for the tourism market: Senior tourism and accessible tourism. Visions for global tourism industry: Creating and sustaining competitive strategies, 139-166.

Atınç, O., Giritlioğlu, İ., & Parlak, Ö. (2014). ENAT (European network for accessible tourism-Avrupa erişilebilir turizm ağı) ile Türkiye'nin erişilebilir turizme yönelik otel işletmelerini kapsayan düzenlemeleri ve bu düzenlemelerin karşılaştırılması. *Gazi Üniversitesi Turizm Fakültesi Dergisi*, *2*, 127-144.

Darcy, S. (2006). *Setting a research agenda for accessible tourism*. Sustainable Tourism CRC.

Darcy, S., & Dickson, T. J. (2009). A whole-of-life approach to tourism: The case for accessible tourism experiences. *Journal of Hospitality and Tourism Management*, *16*(1), 32-44.

Devile, E., & Kastenholz, E. (2018). Accessible tourism experiences: The voice of people with visual disabilities. *Journal of Policy Research in Tourism, Leisure and Events*, *10*(3), 265-285.

DSÖ - Dünya Sağlık Örgütü (2016). World Health Organization. Global Health Observatory (GHO) data. World Health Statistics 2016: Monitoring health for the SDGs. Retrieved from: http://www.who.int/gho/publications/world_health_statistics/2016/Annex_B/en/

DSÖ - Dünya Sağlık Örgütü, (2011). Dünya Engellilik Raporu - World Disabilities Report, World Health Organization. https://www.who.int/disabilities/world_report/2011/report.pdf

DTÖ – Dünya Turizm Örgütü (2013). World Tourism Organization, Recommendations on Accesible Tourism, UNWTO, Madrid.

DTÖ – Dünya Turizm Örgütü (2015). World Tourism Organization and Fundación ACS, Manual on Accessible Tourism for All – Public-Private Partnerships and Good Practices, UNWTO, Madrid.

DTÖ - Dünya Turizm Örgütü (2020). World Tourism Organization, Definition of Accessible Tourism. UNWTO, Madrid. https://www.unwto.org/news/accessible-tourism

DTÖ - Dünya Turizm Örgütü (2021). Accessible Tourism identified as Game Changer for Destinations. UWTWO, Madrid. https://www.unwto.org/news/accessible-tourism-identified-as-game-changer-for-destinations

Dünya Bankası (2016). The World Bank, Disability Overview. http://www.worldbank.org/en/topic/disability/overview#1

ENAT - European Network for Accessible Tourism (2020). "What is accessible tourism"?. Retrieved from: https://www.accessibletourism.org/?i=enat.en.faq.744

ESCAP, (2009). Takayama Congress on the Creation of an Inclusive and Accessible Community in Asia and the Pacific. Retrieved from:

https://www.accessibletourism.org/resources/takayama_declaration_top-e-fin_171209.pdf

Girgen, M. Ü. (2021) Kripto-Turizm: Turizm ve Konaklama Sektöründe Kripto Para Biriminin Önemi, Farklı Bakış Açılarıyla İşletme Yönetimi Çalışmaları. Bölüm: 4. *İKSAD Publishing House*, Ağustos, 2021. ISBN: 978-625-7562-49-2.

Güden, N. & Girgen, M. Ü. (2021). Gelişmekte olan ülkeler için Spor Turizminde Sürdürülebilirliğin Önemi. Beden Eğitimi ve Spor Araştırmaları - 2021, *Efe Akademi Yayınevi*. ISBN: 978-625-8496-40-6

IRTS, (2008). International Recommendations for Tourism Statistics 2008. United Nations Department of Economic and Social Affairs Statistics Division, Series M No. 83/Rev.1. ISSN: 978-92-1-161521-0.

Islambekova, Z. (2021). The opportunities of accessible tourism for disabled people. MPRA Paper No. 108520. Online at https://mpra.ub.uni-muenchen.de/108520/

Morley, C. L. (1990). What is tourism? Definitions, concepts and characteristics. Journal of Tourism Studies, 1(1), 3-8.

Netto, A. P. (2009). What is tourism? Definitions, theoretical phases and principles. In Philosophical issues in tourism (pp. 43-61). Channel View Publications.

Rains, S. (2009) "Disability Pride and World Travel" by Scott Rains. https://www.accessibletourism.org/?i=enat.en.forums.192

Smith, O. (2017). Is Paris the most touristy city on Earth?. The Telegraph. Alıntı: https://www.telegraph.co.uk/travel/destinations/europe/france/paris/articles/most-touristy-cities-on-earth/

Wagner, L. (2021). Disabled People in the World in 2021: Facts and Figures. https://www.inclusivecitymaker.com/disabled-people-in-the-world-in-2021-facts-and-figures/

Wheelchair Traveling (2021). Accessible Spain Destinations. https://wheelchairtraveling.com/accessible-spain-destinations

Wheelchair Traveling (2021). Germany Accessibility Wheelchair Travel.

https://wheelchairtraveling.com/germany-accessibility-wheelchair-travel

Wheelchair Traveling (2021). Spain Travel Tips: Madrid & Barcelona, Wheelhair Accessible. https://wheelchairtraveling.com/spain-travel-tips-madrid-barcelona-wheelchair-accessible

Bölüm 17

TERMAL OTELLERDE YEŞİL MUHASEBE UYGULAMALARI: AFYON ÖRNEĞİ

Semih BÜYÜKİPEKÇİ[1]

Feyza Nur DEMİR[2]

1 Semih BÜYÜKİPEKÇİ, Doç. Dr., Selçuk Üniversitesi, Turizm Fakültesi, Turizm İşletmeciliği Bölümü, ORCID ID https://orcid.org/0000-0002-8174-5682

2 Feyza Nur DEMİR, Yüksek Lisans Öğrencisi, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Turizm İşletmeciliği, ORCID ID https://orcid.org/0000-0002-6278-7537

GİRİŞ

Günümüzde çevre sorunlarının artması ile tüm dünya bu çevresel sorunlardan bir şekilde etkilenmiştir. Bundan dolayı toplumlarda çevre bilinci artmaya başlamıştır. Toplumlarda artan çevre bilinci ile işletmelerin çevreye duyarlı olup olmadıkları da önem kazanmıştır. Toplum çevre konusunda işletmelere baskı yapmaya başlamış ve işletmelerde üstlerine düşen görevi böylelikle yapmaya başlamışlardır.

Turizm farklı şekillerde çevre ile etkileşim içindedir. Çevre, turizm için çok önemli bir unsurdur. Turizmden dolayı çevreye verilen zararlar sadece o bölgedeki işletmeyi değil o bölgede yaşayan insanları, hayvanları, bitkileri yani bölgenin ekosistemini etkilemektedir. Çevreye verilen zararlar bölgenin turizm potansiyelini de etkilemektedir. Turizm işletmelerinin çevreye karşı duyarlı olmaları aslında onlar için çok önemlidir. Turistlerde artan çevre bilinci ile turistler çevreye karşı duyarlı işletmeleri tercih etmeye başlamışlardır. Turizm işletmelerinin çevreye karşı zararlarının hesaplanması için yeşil muhasebe kullanılır. Yeşil muhasebenin uygulanması ile ilgili sorunlar vardır çünkü çevreye karşı verilen zararların hesaplanıp sayısal olarak hesaplanması zordur. Ama yeşil muhasebenin uygulanması halinde hem işletme hem de çevre kârlı çıkacaktır.

Bu çalışmanın amacı, termal turizm kavramını ve yeşil muhasebe kavramını ifade etmek, yeşil muhasebenin amacını ve faydalarını ortaya koymak; literatürde çevre muhasebesi ile alakalı yapılmış araştırmalara yer vermek; termal otellerde yeşil muhasebenin nasıl uygulandığını açıklamaktır.

LİTERATÜR İNCELEMESİ

Alagöz ve Yılmaz (2001) tarafından yapılan çalışmada tabii çevreyi etkileyen olumsuzlukların küreselleşme süreci dahilinde dünyadaki mikro ve makro seviyelerde toplumsal, kültürel ve iktisadi yapının değerlendirilmesine yardım etmek maksadıyla çevre muhasebesi ve çevresel giderler mevzusunun gerekliliği gayesine hizmet ettiği üzerinde durulmuştur.

Aslanertik ve Özgen (2007)'in yaptıkları çalışmada çevre muhasebenin değişik boyutlarına odaklanmakta ve yeşil muhasebenin otel işletmelerine göre mühim olduğu üzerinde durulmuştur. Yapılan çalışma neticesinde, otel işletmelerinin çevreye karşı gereken ehemmiyetin verilmemesi halinde en çok zararın yine kendilerine olacakları belirtilmiştir.

Mutlu (2007)'un yaptığı çalışmada çevre muhasebesi ile sürdürülebilir kalkınma arasındaki ilişki üzerinde durulmuştur. Yapılan çalışmada çevre muhasebesinin çevre ile ilgili problemleri engelleme ve azaltmada bir başka seçenek ve sürdürülebilir kalkınmanın hayata geçirilmesinde mühim bir unsur olduğu savunulmaktadır.

Aktürk vd. (2012) tarafından yapılan çalışmada muhasebe standartları kapsamında otellerde çevre muhasebenin çevreye karşı olan hassasiyeti ile ilgili mali gelişmelerin raporlara aktarılması ve bu verilerin toplumla paylaşılmasının ehemmiyeti üzerinde durulmuştur. Çalışmada ayrıca çevre muhasebesine göre bir hesap planı teklifi ve çevre muhasebesinin otellerde düzenli bir biçimde çalışması için de farklı öneriler yapılmıştır.

Aydın (2012) tarafından yapılan çalışmada konaklama işletmelerinde çevre muhasebesi kullanımlarını Birleşik Krallık'ta çalışan konaklama işletmeleri ve Türkiye'de çalışan konaklama işletmeleri çevre muhasebesi uygulamaları ve hayat döngüsü süresince ortaya çıkan çevresel maliyetler incelenmiş ve karşılaştırılmıştır. Araştırma sonucunda Birleşik Krallık'taki konaklama işletmelerinin satın alma, su kullanımı, enerji tüketimi, zararlı ve zehirli madde kullanımı ve atık yönetimi ile ilgili kararlarda çevreye karşı daha hassas oldukları tespit edilmiştir.

Beredugo (2014) tarafından yapılan çalışmada çevreye karşı yapılan olumsuzlukların engellenmesi, azaltılması ya da düzeltilmesi sırasında meydana gelen birtakım çevresel giderlerin ve kurumların topluma yönelik hassasiyetini kabul etmesi ile ortaya çıkan sosyal maliyetlerin üzerinde durulmuştur. Çalışmanın sonucunda, çevresel maliyetler ile kâr kapasitesi arasında pozitif bir ilişki bulunduğu tespit edilmiştir.

Jankovic ve Krivacic (2014)'in yapmış oldukları çalışmada otelin çevresel yükümlülüğü ile alakalı önceki araştırma verilere dayanarak çevre muhasebesi ve raporlama konusunda var olan araştırmalar incelenmiştir. Araştırma sonucunda, birçok otel çevre muhasebesi ve raporlama konusundaki uygulamaları hala geliştirmediği tespit edilmiştir.

Korukoğlu (2014) tarafından yapılan araştırmada işletmelerin çevre muhasebesine karşı yaklaşımları üzerinde çalışılmıştır. İzmir'de değişik sektörlerde çalışan işletmelerde yapılan anketler sonucunda işletmelerin çevresel yükümlülüklerine uyduklarını çevre muhasebesinin işletmelere mühim katkılar sağladığını ve devam edeceği mevzusunda farkında oldukları anlaşılmaktadır. Çevre muhasebesinin kullanılmasında işletmelerdeki üst yönetimin katkısının bulunduğu görülmüştür.

Korukoğlu (2015) tarafından yapılan başka bir çalışmada ise çevre muhasebesi ve başka çevresel etkinliklerin işletmelerde uygulanmasını ele almıştır. İzmir'de değişik sektörlerde çalışan işletmelerde yapılan anketler sonucunda işletmelerde çevreye karşı bilincin ortaya çıktığı görülmektedir. Ayrıca araştırma yapılan işletmelerin büyük bir çoğunluğu çevre muhasebesinin kullanılmasına üst yönetim tarafından katkı verildiği ifade edilmiştir.

Tanç ve Gökoğlan (2015) çalışmalarında Diyarbakır'da sanayi bölge-

sinde bulunan imalatçı firmaların çevre hususlarına ve çevre muhasebesi ile ilgili tutumlarının duyarlılığını sosyal sorumluluk muhasebesi çerçevesinde araştırmak ve bu ifadelerin işletmelerde uygulanma düzeylerini de araştırarak neticesinde stratejik yönetim muhasebesine olan etkileri incelenmiştir. Araştırmanın neticesinde, çevre muhasebesini kullanan işletmelerin rekabet konusunda üstünlük sağladığı ve sosyal sorumluluk ifadesi neticesinde şirketin değerinin yükseldiği belirlenmiştir.

Özdemir Yılmaz vd. (2016)'nin yapmış oldukları araştırmada Muğla'nın Bodrum ilçesinde faaliyet gösteren 4 ve 5 yıldızlı olan konaklama işletmelerinin çevreye karşı duyarlı uygulamaları ile ilgili durum araştırılmış ve faaliyet gösteren 84 konaklama işletmesinden 77 konaklama işletmesinin idarecileri ile görüşülmüştür. Neticesinde, 5 yıldızlı konaklama işletmelerinin 4 yıldızlı konaklama işletmelerine göre daha çevre dostu uygulama kullandıkları belirlenmiştir.

Büyükipekçi ve Şimşek (2018)'in yaptıkları çalışmada sürdürülebilir turizm kapsamında konaklama sektöründe sınırlı olan kaynaklardan randımanlı bir biçimde yararlanılması, çevre yönetim standardı ölçütlerine göre alınabilecek tedbirlerin tespit edilmesi üzerinde durulmuştur. Konaklama işletmelerinin çevreye karşı olan olumsuz etkilerini ortaya koymak ve bu etkileri minimuma indiren konaklama işletmelerine kazanç elde ettirecek uygulamalardan bahsedilerek önerilerde bulunmaktadır.

Demirkol ve Tancı Yıldırım (2018)'ın yapmış oldukları çalışmada Şanlıurfa'da bulunan otel ve konukevlerinin çevre muhasebesi ve çevre bilinci ile alakalı düzeyi ölçmek maksadıyla yapılan çalışmanın neticesinde, çevre bilinci ve çevre muhasebesi otel ve konukevi idarecilerinin çevreye karşı olan bilinç seviyesi ile çevre muhasebesine olan tavrı arasındaki ilişkinin güçlü olduğu ortaya çıkmıştır.

Parlak (2020) tarafından gerçekleştirilen çalışmada işletmelerin çevresel tavırları ve çevre muhasebesinin ehemmiyeti hakkında algı ve davranışlarını saptamak maksadıyla Ordu'da faaliyet gösteren sanayi bölgelerindeki işletme yöneticilerine uygulanan anketler sonucunda, işletme idarecilerinin çevresel davranışları ve çevre muhasebesinin ehemmiyeti hakkında olan yaklaşımları yüksek seviyede benimsedikleri ortaya çıkmıştır. Ayrıca, işletme idarecilerinin çevreye karşı tutumları ile çevre muhasebesine verdikleri ehemmiyet ile ilgili olarak pozitif ve anlamlı ilişki olduğu saptanmıştır.

TERMAL TURİZM

İnsanlar, sağlıklarını muhafaza etmek ya da iyileşmek maksadıyla termal suların olduğu yerlere seyahat etmektedirler. Bu seyahatler, turizmin gelişmesi ile "termal turizm" şeklinde isimlendirilmiştir. Termal ke-

limesinin kökü olan "term" Latincede "sıcak" manasına gelen "thermos" kelimesinden türetilmiştir. Romalılarda "halk banyosu" manasında kullanılan "term" zamanla "su alınan yer" manasında kullanılmaya başlanmıştır. Bu suların içerisinde olan madeni tuz ve mineraller, niteliklerinden dolayı kişilerdeki pek çok hastalığın iyileştirilmesinde ve bedenin eski gücüne kavuşmasında tıbben yararlı olarak kabul görmektedir. Bu sebeple termal turizm, sağlık maksatlı turizm içerisinde değerlendirilmekte ve alt bir dalı olarak geçmektedir. Termal turizm ile alakalı birçok tanım vardır. 1993 senesindeki yayınında Turizm Bakanlığı; mineralize termal sular ve çamurların, kaynağın olduğu çevre ve iklim etkenleri ile birlikte birey sağlığına pozitif katkıda bulunmak amacıyla, uzman doktor kontrolü ve programında farklı ek tedavilerle ilgili kür uygulamaları için gerçekleştirilen turizm aktiviteleri "termalizm" şeklinde isimlendirilmektedir. Başka bir tanıma göre; tabii olarak belli bir sıcaklığa ulaşarak yeryüzüne çıkan ve yararlı mineraller bakımından verimli olan şifalı suların, çamurların ve su buharlarının olduğu bölgelerde, bölgeye has iklim koşullarında yapılan ve giderek daha fazla değerli olan bir turizm türüdür (Özcan, 2018: 16-17).

Termal turizm, başka turizm türlerinde de olduğu gibi ülkelere katkı sağlaması, ülkeler ile bölgelerin arasında farklı dostlukların oluşması ve var olan ilişkilerin ilerletilmesi ve bunların dışında da birey sağlığı gibi mühim işlevleri benimsemiştir. Termal turizmi, turizmin başka türlerinden değişik kılan en mühim fonksiyonu termal su temel alınmış olan sağlık fonksiyonudur. Termal turizmin gerçekleştirilmesi amacıyla seyahat edilen yörelerde, sağlık, iktisadi ve sosyokültürel yönden işlevleri vardır (Karabacak, 2019: 8-9).

İktisadi manada, termal turizmin başka turizm çeşitlerinden daha çok kazanç sağlamasının nedenleri şunlardır (Dereli ve Temizkan, 2019: 323):

- Başka turizm çeşitlerinde olduğu gibi yalnızca belli bir süre içinde gerçekleştirilen turizm olaylarının yerine planlama ve gerçekleştirilmenin 12 aya genişletilerek yılın tamamında turizmden gelir elde edilmesine neden olmaktadır.

- Arzın 12 aya genişletilmesi ile senenin tamamında çalışanlara iş olanağı sağlayarak işsizliği azaltmaktadır.

- Termal turizme katılım sağlayan turistler, başka turizm çeşitlerine de katılım sağlayabildikleri için başka turizm çeşitleriyle beraber gerçekleştirildiğinde çeşitlilik sağlanmaktadır.

- İç bölgelerde yer alan yörelerin, bilinmeyen kesimlerin termal turizm sebebiyle kalkınıp gelişmesini ve bilinmesini sağlamaktadır. Bölgede canlanmaya ve turizmin ilerlemesine katkı sağlamaktadır.

- Başka turizm çeşitlerine nazaran sağlık zorunlu bir gereksinim olduğu için rezervasyon iptalleri daha seyrek olmaktadır. Bu nedenle gelir kaybı az yaşanmaktadır.
- Gelir hususunda yatırımı kısa vadede kâr durumuna geçmektedir. Yatırımcılar için oldukça yüksek kâr sağlamaktadır.
- Başka turizm çeşitlerinde kısa süreli konaklayabilen kişiler, termal turizmde uzun süreli konaklama yapmaktadırlar. Bu nedenle termal tesislerde yüksek bir şekilde doluluk sağlanmaktadır.

Termal su kaynaklarının etrafında konumlanan konaklama işletmesi, termal tedavi merkezi ve kür parkından meydana gelen kuruluşa termal turizm işletmesi şeklinde isimlendirilmektedir (Yaman, 2020: 10). Termal turizm işletmeleri, gelen misafirlere konaklama sağlamak, yeme-içme ve eğlence gibi geleneksel konaklama işletmelerinin misafirlere verdikleri hizmetlerin haricinde termal kür olarak isimlendirilen ve birçok farklı uygulamalar ile ek ve tamamlayıcı tedaviler sunan tesislerdir (Kozak, 1992: 33-34). Sağlıklı kalmak ve dinlenmek maksadıyla kaplıcalara seyahat eden bireyler kaplıca kürlerini su temelli bir "rekreasyon" olayı olarak devam ettirmekte ve kaplıca sularından fazlasıyla yararlanmaya çalışmaktadırlar (Bastem, 1997: 16).

Günümüz dinlenme alanları, artık bütüncül bir yaklaşımla maddesel şartlardan spesifik olarak pazara farklı bir yön oluşturma ve zihin, beden ve iyilik durumu olan rekreasyon alanı SPA üzerindeki gelişme gayretleri ile wellness turizme odaklanmaktadır (Arıkan, 2017: 18). Termal turizmin ilerlemesi ve pazarın genişlemesi ile birlikte SPA pazarı devlet aracılığıyla finansmanını temin etmiştir ve termal turizm insan sağlığı için mühim bir öge olmuştur. Termal turizmden elde edilen gelirler, potansiyel ve var olan hastaların gittikçe fazlalaşması bu pazarı daha çekici bir hale getirmiştir (Şengül ve Bulut, 2019: 60).

YEŞİL MUHASEBE KAVRAMI

Muhasebenin çevre ile arasındaki etkilenme durumunun nedeni muhasebenin açık sistem olmasından kaynaklanmaktadır. Başka bir ifade ile muhasebe ile ilgili ilerlemeler iktisadi, toplumsal ve teknolojik ilerlemelerle ilişki içindedir. Bu sebeple muhasebeyi, çevreye verilen zararlardan ayrı tutmak güçtür. Genel manada varlıklardaki farklılık ve transformasyonun raporlanması muhasebenin çalışma alanını kapsıyorsa çevre ve çevresel unsurların harcanması, yararlanılması, bozulması nedeniyle ortaya çıkan tesirlerin de kuşkusuz muhasebenin kapsamı içinde incelenmesi gerekir (Bengü ve Can, 2009: 156).

1970'lerde çevre ile ilgili problemlerin kötüleşmesi ve çare arayışlarının fazlalaşması yeşil muhasebeyi ve çevresel maliyetlerin dikkate alın-

ması sağlamıştır (Çalış, 2013: 180). Muhasebecilerin işletmelerdeki çevresel hassasiyete katkısı şeklinde de yorumlanabilen yeşil muhasebe, 1990'lı yıllarda popülarite kazanmaya başlamıştır (Çelik, 2007: 153).

Kuzey Amerikalıların "bu dünya bize atalarımızdan miras kalmadı, biz onu çocuklarımızdan ödünç aldık" atasözüne dayanan yeşil muhasebenin esas felsefesi, tabii çevrenin ehemmiyetini açıklamaktadır. Bu felsefe esas alınarak; tabii çevrenin maruz kaldığı hasar ya da tabii çevreye edindirilen değerlerin, küreselleşme prosesi zarfında mevcut dünyanın mikro ve makro seviyede toplumsal, kültürel ve iktisadi düzeni dahilinde yorumlanabilmesi ve açıklanabilmesini sağlamak için yeşil muhasebe fikrinin mecburiyeti doğmuştur (Apalı ve Bozcu, 2018: 47). Kuruluşların çevre mesuliyeti ile yönetim taktikleri arasındaki ilişkinin neticesinde, çevresel tesirlerin ölçülmesi ve değişik kuruluş kararlarında gereksinim hissedilen verilerin sağlanması maksadıyla çevre muhasebesine gerek olduğu ortaya çıkmıştır (Alagöz ve Yılmaz, 2001: 150).

Yazında "yeşil muhasebe" şeklinde de isimlendirilebilen "çevre muhasebesi", "çevre ile ilgili kaynaklardan yararlanma ve kaynaklardan yararlanma sonrasında oluşacak tesirlerin muhasebesi" olarak en kapsamlı haliyle tanımlanabilir (Kırlıoğlu ve Can, 1998: 54). Yeşil muhasebe en basit tanımı ile, çevre ile alakalı mali özellikli durumların muhasebeleştirilmesi ve mali tablolarda belirtilmesi iken, daha kapsamlı bir tanım ile yeşil muhasebe, çevre ve iktisat arasındaki ilişki neticesinde çevrede meydana gelen soyut ve somut olumsuzlukların tespit edilmesi, tespit edilen olumsuzlukların maddesel ve finansal şekilde bedellerinin çıkarılması ve takip edilmesi üzerinde odaklanmaktır (Apalı ve Bozcu, 2018: 47). Yeşil muhasebe, iktisat ve çevre arasındaki ilişkiyi aydınlatmak maksadıyla çevrenin vaziyeti ve ilerlemesi ile ilgili makro düzeyde bilgi oluşturmak ve mali muhasebedeki ölçümleme fonksiyonlarının, çevresel unsurlara uygulanması neticesinde yaratılan istatistiksel bir düzendir (Mutlu, 2007: 184).

Yeşil muhasebe hakkında yapılan çalışmalarda, tanıma dair kesin bir görüş yoktur. Tanımların, genellikle çevresel maliyetler, mali muhasebe ve çevresel kontrol bakış açısından incelendiği görülmektedir (Kurtlu, 2017: 312). Yeşil muhasebe, milli iktisat bakımından da incelenmektedir. Bu hususta bilhassa Birleşmiş Milletler'in çok fazla çalışmaları bulunmaktadır (Okutmuş, 2019: 589). Yeşil muhasebe yazında farklı biçimlerde incelenmektedir. Fakat tanımların müşterek noktası, muhasebenin fonksiyonları gerçekleşirken çevresel faktörlerinde değişik biçimlerde belirtilmesine odaklanmaktadır. Yeşil muhasebe, bir kuruluşun tüm etkinliklerinin gruplandırılması, envanterinin bulundurulmasının, envanterde ortaya çıkan farklılıkların izlenmesi, oluşan farklılıkların finansal şekilde gösterilmesi ve bunların kuruluşların esas finansal tablolarında bulunması biçiminde tanımlanmaktadır. Çevre ile alakalı maliyetlerin tutulması,

raporlanması ve incelenmesi lazım olan konuları bulunduran bilim dalıdır. Bilhassa çevreye karşı oluşan sosyal sorumluluk kavramı ile meydana gelen veya gelebilecek muhtemel çevre maliyetleri ile uğraşmaktadır (Apalı ve Bozcu, 2018: 47-48).

YEŞİL MUHASEBENİN AMACI VE FAYDALARI

Yeşil muhasebenin amacı, başka muhasebe düzenlerindeki gibi bilgi tüketicilerinin kullanması maksadıyla bilgi üretmektir. Bilgi tüketicilerinin kullanması amacıyla çevre hakkında bilgi oranını yükseltmek yeşil muhasebenin amacını meydana getirir. Yeşil muhasebenin amacı, kurumların üretim hareketlerinin çevreye tesirinin iktisadi, lokal ve resmi kurumlar aracılığıyla doğru bir şekilde yorumlanmasına olanak sağlamaktadır (Aydın ve Gözütok, 2015: 245).

Yeşil muhasebenin amaçları, esasen ifade edilen tanımlarda açıklanmaktadır. Nasıl muhasebenin en kapsamlı amacı bilgi oluşturmak ise yeşil muhasebenin de en kapsamlı amacı bilgi oluşturmaktadır. Yeşil muhasebenin oluşturduğu bilgilerle iktisat ile çevre ilişkisini izah etmeye çalışmayı amaçlamaktadır. Makro iktisat bakımından bu gaye, çevre ile ilgili kaynakların mali karşılıklarının tespit edilerek onları ulusal gelir hesaplarında belirtmek ve böylece iktisadi bilgilerle çevresel bilgileri birleştirmek şeklindedir. Mikro iktisat bakımından ise çevre ile ilgili durumlara finansal özellik vererek onları finansal tablolarda belirtme ve sonunda çevrenin muhasebe düzenine yerleştirilmesini sağlamaktır (Kırlıoğlu ve Can, 1998: 56).

Yeşil muhasebe pek çok ülkede ve kurumda fazla kabul edilen bir konu haline ulaşamamıştır. Fakat yeşil muhasebe uygulamalarının makro düzeyde beşeriyete, mikro düzeyde ise kurumlara birtakım faydalar sağlayacaktır. Bu faydalar aşağıdaki gibidir (Apalı ve Bozcu: 2018: 52-53):

- Çevrenin muhafaza edilmesine ve dünyanın şu an olandan yaşanılır olmasını sağlar.
- Çevresel maliyetlerin yorumlanmasına yardımcı olur.
- Maliyetlerin azaltılmasına ve karlılığın fazlalaşmasına sebep olduğu için paydaşlara verilen kar hisselerini yükseltir.
- İşletmenin etkinlikleri süresince planlama proseslerinde etkili olur.
- İşletme outputlarının daha saf ve çevreye karşı hassasiyete sahip olmasına sebep olur.
- Çevresel idare proseslerinin planlanmasında ve gerçekleştirilmesinde etkili olur.

- Çevre hakkındaki değerleme kriterlerini geliştirir.
- Çevresel verim yönetim düzenlerinin işletme yönetim düzenleri ile birleşmesine yardım eder.
- Çevreye ile ilgili mesuliyetleri, masrafları, yatırım hakkında her çeşit raporları hissedarlara bildirir.
- Çevresel yorumlamaları yatırım bütçesi hükümleri ile uyumlu duruma getirir.
- Stratejik hükümlerin alınmasında, ücretlendirme politikalarında yatırım hükümlerinde veya yatırım seçeneklerinde mühim yardımlar sağlar.

TERMAL OTELLERDE YEŞİL MUHASEBE UYGULAMALARI

Araştırma Modeli

Bu çalışmada, termal otel işletmelerinin çevreye karşı ne kadar hassas olduklarını ve yeşil muhasebe kavramını işletmelerde nasıl uyguladıklarını tespit etmek için nitel veri toplama aracı olan yarı yapılandırılmış görüşme yöntemi kullanılmıştır.

Nitel araştırmanın tanımı "gözlem, görüşme ve doküman analizi gibi nitel veri toplama yöntemlerinin uygulandığı, algıların ve vakaların, natürel ortamda realist ve bütüncül bir biçimde ortaya konulmasına ilişkin nitel bir prosesin takip edildiği araştırma" şeklindedir. Nitel araştırmaların özellikleri, tabii ortama karşı hassasiyete sahip olmaları, araştırmacının katılımcı rolünde olması, konunun bütüncül bir şekilde ele alınması, araştırmaya katılım sağlayan kişilerin araştırmanın konusuna ilişkin olgu ya da olaya dair algılarının ve tecrübelerinin saptanması ve ortaya konulması, araştırma desenlerinin esnek olması ve tümevarımcı bir analizin söz konusu olmasıdır (Gürbüz ve Şahin, 2018: 409-410).

Yarı yapılandırılmış görüşme yönteminde araştırmacıya, görüşme öncesinde saptadığı bazı sorular ya da konu başlıkları yol göstermektedir. Araştırmaya katılım sağlayan kişi konunun dışına çıksa bile araştırmayı yapan kişi, katılımcıyı durdurmaya çalışmaz. Fakat araştırmacı yine de saptadığı yolun dışına çıkmasına sınırlı bir şekilde izin verir (Gürbüz ve Şahin, 2018: 184).

Örnek

Bu araştırmada kolayda örnekleme yöntemi tercih edilmiştir. Araştırmaya yalnızca Afyonkarahisar merkezindeki termal otel işletmeleri katılmıştır. Afyonkarahisar İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü'nün 2020 yılına ait verilerine göre Afyonkarahisar merkezde işletme belgeli 9 termal otel

işletmesi faaliyet vermektedir. Bu işletmelerin 7 tanesi 5 yıldızlı, 1 tanesi 4 yıldızlı ve 1 tanesi ise 3 yıldızlıdır (Afyonkarahisar İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, 2020).

Bulgular

Araştırma Afyonkarahisar şehir merkezindeki 5 yıldızlı otelleri kapsamaktadır. Bu çalışma kapsamında 5 yıldızlı otellerden 3 tanesi ile iletişime geçilmiş ve konu ile alakalı kişilerle kapsamlı görüşmeler gerçekleştirilmiştir.

A. Atık Malzemeler

Araştırmaya katılan otellerin hepsinde kağıt atıklar, cam atıklar ve plastik atıklar geri dönüşüme gönderilmektedir. Bazı otellerde gıda atıkları gıda atık ünitesinde toplandıktan sonra belli aralıklarla belediye tarafından alınmaktadır, bazılarında ise direkt olarak hayvan barınaklarına gönderilmektedir. Ekmekten arta kalanları bütün oteller hayvan barınaklarına göndermektedirler. Atık ampul ve piller otellerde geri dönüşüm kutularına atılmaktadır ve belli zaman aralıklarıyla yetkili firmalara teslim edilmektedir. Bazı otellerde atık sular direkt kanalizasyona verilmektedir, bazı otellerde ise atık sular filtreleme sisteminden geçtikten otelin bahçe sulamasında kullanılmaktadır. Otellerin hiçbirinde yağmur suyuyla ilgili bir uygulama yoktur.

B. Çevreyi Korumak Amacıyla Yapılan Yatırımlar

Otellere çevreyi korumak amacıyla mevcut veya yeni bir projelerinin bulunup bulunmadığı sorulmuştur. Otellerin hepsi atık maddelerin ayrıştırılarak depolandığı ve belli aralıklarla yetkili firmalara teslim edilmesi şeklinde cevap vermiştir. Otellerin çevreyi korumak amacıyla yaptıkları herhangi bir yeni projeleri olmadığı görülmüştür. Otellerin hiçbiri herhangi bir enerji danışmanlık firması ile çalışmamaktadır. Isı tüketimini kontrol etmek amacıyla bütün oteller ısı ölçer vanalar kullanmakta ve böylece enerji tasarrufu sağlanmaktadır. Afyonkarahisar'da çevrenin korunması amacıyla otellerde ısınmak için "afjet" adlı bir sistem kullanılmaktadır. Afjet, jeotermal su kaynaklarından oluşan bölgesel olan ısıtma tesisleri inşa etmek, dönüş suları ile bölgedeki seralara su sağlamak amacıyla kurulmuş bir sistemdir. Afjet sistemi, kömür veya fuel oil gibi sistemlerden daha az hava kirliliğine neden olan bir sistemdir. Hem yakıt tasarrufu sağlaması açısından hem de çevre dostu olmasından dolayı önemli bir sistemdir. Otellerdeki ısının korunması da önemli bir unsurdur. Bütün otellerdeki camlar ısı yalıtımlıdır ve binada ısı yalıtımı bulunmaktadır.

Afyonkarahisar'da yedi adet 5 yıldızlı termal otel faaliyet göstermektedir. Bu yedi adet termal otelden sadece 3 tanesini yeşil yıldız sertifikası sahiptir. Araştırmaya katılan otellerin 1 tanesi yeşil yıldız sertifikasına sahipken 2 tanesini yeşil yıldız sertifikasına sahip değildir.

Otellerin temizliği için kullanılan maddelerin çevre dostu olması önemlidir. Çünkü çevre dostu olmayan temizlik maddeleri suya veya toprağa karışması halinde bütün alanın suyuna ve toprağına karşı olumsuz etkileri olacaktır. Otellerin 2 tanesi çevreye karşı hassas temizlik ürünleri kullanırken 1 tanesi çevre dostu olmayan temizlik maddeleri kullandıklarını belirtmiştir. Aynı zamanda misafirlerin ve personellerin kullandıkları sabunlar da önemlidir. Sıvı sabunlar, katı sabunlar ve köpük sabunlara göre daha fazla çevreye zarar vermektedirler. Fakat katı sabunlarda toplu alanlarda birlikte kullanılması açısından kişi sağlığına zararlıdır. Otellerin 2 tanesi sıvı sabun, katı sabun ve köpük sabunların yerlerine uygun olarak kullanıldığını belirtmiştir, 1 otel yalnızca sıvı sabun kullandığını belirtmiştir. Katı sabunun bitirilmemesi durumunda katı sabun ile ne yapıldığı sorulduğunda katı sabun kullanan otel bu katı sabunun misafirlere yetecek gramajda verildiğini ve bu nedenle misafirlerin kendilerine verilen katı sabunu bitirdiklerini ifade etmiştir. Otellerde verilen şampuan ve duş jellerinin kapları da büyük bir plastik atığa neden olmaktadır. Otellerin hepsinde bu kapların tek kullanımlık oldukları belirtilmiştir. Kullanılan yiyecek içecek servis ekipmanlarının tek kullanımlık olması da hem otele ek bir maliyet olarak yansıyacaktır hem de plastik atıkların büyümesine neden olacaktır. Oteller bu konuda duyarlı davranarak hepsi servis ekipmanlarının dayanıklı ürünlerden oluştuğunu belirtmiştir.

Otellerin hepsi spot ışık kullandıklarını belirtmişlerdir. Spot ışık, enerji tasarruflu ampullere göre uzun ömürlüdürler, daha az enerji tüketirler, daha az arızalanır ve daha az bakıma ihtiyaç duyarlar.

Sürdürülebilir satın alma, oteller açısından önemlidir. Sürdürülebilir satın alma, ürünün aktarılması süresince oluşabilecek bütün riskleri, tesirlerini ve çözüm yöntemlerini ele alan yaklaşımdır. Araştırmaya katılan otellerin hepsi sürdürülebilir satın alma yaklaşımını kullandıklarını ifade etmişlerdir. Alınan ürünün veya alınan hizmetin nasıl tedarik edildiği de önemli bir konudur. Yeşil tedarik zinciri, çevreye karşı en duyarlı olan yönetim şeklidir. Yeşil tedarik zinciri, çevre dostu ürün ya da hizmet elde etme stratejilerinin bir araya gelmesi ile oluşan tedarik zinciri yönetim şeklidir. Otellerden 2 tanesi yeşil tedarik zincirinin uygulandığını, 1 tanesi ise yeşil tedarik zincirinin uygulanmadığını söylemiştir. Otele alınan tarım ürünlerinin ekolojik ürün olması da önemlidir. Ekolojik ürün, tarım ürününün ilk aşamasından yani ürünün tohumundan, son aşamasına yani ürünün hasatına kadar ve üretilen ürünün hasatından bu üründen yararlanan kişiye erişmesine kadar olan üretimin tüm basamaklarında ekosisteme ve birey sağlığına negatif bir şekilde etki edecek herhangi bir kimyasal ürün, katkı maddesi ve metot kullanılmadan elde edilen ürünlerdir. Ekolojik ürünler, normal şekilde üretilen ürünlerden daha maliyetlidir. Araştırmaya dahil edilen otellerden 2 tanesi ekolojik ürünler kullandıklarını, 1

otel ise ekolojik ürünler kullanmadıklarını belirtmiştir.

Araştırmaya katılan otellerin hepsi çevre ile ilgili sosyal sorumluluk kapsamında herhangi bir projelerinin bulunmadığını belirtmişlerdir.

C. Beklenmeyen Çevresel Tehlikelere Karşı Alınan Önlemler

Araştırmaya katılan otellerden 2 tanesinde beklenmeyen çevresel tehlikeler için bir kriz merkezi varken, 1 tanesinde ise kriz merkezi bulunmamaktadır. Fakat kriz merkezi bulunmamasına rağmen yine de beklenmeyen çevresel tehlikeler için alınmış önlemleri vardır.

Otellerde ani su baskınları ve kanalizasyon taşmaları için depolar bulunmaktadır. Depolarda biriktirilen bu atıklar tehlike geçtiğinde depoların kapakları açılarak kanalizasyona yönlendirilir.

Araştırma dahilindeki tüm oteller deprem yönetmeliğine uygun bir şekilde inşa edilmiştir. Ayrıca otellerin içindeki dolaplar duvara sabitlidir. Bu yüzden herhangi bir sarsıntıda dolapların devrilerek misafirlere zarar vermesi pek olası değildir.

D. Çevreye Karşı Verilen Zararlardan Dolayı Gelen Para Cezaları

Otel yönetimleri, yabancı misafirlerin oteli tercih etmesi açısından önemli olduğunu bildikleri için çevre konusunda daha hassas davranmaktadırlar. Araştırmaya katılan otellerin hepsi çevreye karşı verdikleri herhangi bir zarardan dolayı bir para cezası almadıklarını belirtmişlerdir. Yeşil Yıldız sertifikası bulunan oteller para cezası alırlarsa Yeşil Yıldız sertifikalarını kaybederler. Bundan dolayı oteller çevre konusunda alınması lazım olan önlemleri almışlardır.

E. Diğer Maliyetler

ISO belgesi, otelin kalitesi, gıda güvenliği, iş sağlığı ve güvenliği, çevre ve müşteri memnuniyeti-müşteri şikayetlerini ele alma gibi çeşitleri olan bir belgedir. Araştırmaya dahil olan sadece 1 otelde bu tür belgelere sahiptir, 2 otel ise bu belgelerden herhangi birisine sahip değildir.

Oteller, personellerine çevreye karşı daha duyarlı olmaları amacı ile eğitimler verir. Araştırmaya katılan bütün oteller çalışanlarına atık yönetimi, geri dönüşüm ve çevre düzenlemesi gibi eğitimler verdiklerini ifade etmişlerdir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Araştırma kapsamında Afyonkarahisar'da faaliyet gösteren bu 3 otelin verdikleri cevaplardan yola çıkarak aşağıdaki sonuçlara ulaşılmıştır. Çevre konusunda çoğunlukla hassas bir şekilde davranıldığı görülmüştür. Çevre hususunda personellerine eğitim vermek, pencereleri ısı yalıtımlı

hale getirmek, atık suların bahçe sulamasında kullanılması, ısınmak için kullanılan yöntemin oldukça temiz olması, yiyecek içecek servis ekipmanlarında dayanıklı ürünler kullanılması, sürdürülebilir satın alma uygulanması, yeşil tedarik zincirinin kullanılması, otele alınan ürünlerin ekolojik ürünler olması gibi çeşitli önlemler alınmıştır.

Çevreye karşı hassas davranılmadığı bazı konularda olduğu görülmüştür. Örneğin, yağmur suları için herhangi bir uygulama olmadığı görülmüştür. Yağmur suları içinde bir depo oluşturulup biriken yağmur suyu bahçe sulamasında kullanılabilir. Yine hassas davranılmadığı başka bir konu ise enerji kullanımının verimli ve kaliteli olması konusudur. Oteller bu konuda bir enerji danışmanlık firması ile çalışmaya başlayabilirler. Başka bir konu ise kullanılan şampuan veya duş jeli kaplarının tek kullanımlık olması konusudur. Tek kullanımlık olan kaplar yerine tekrar doldurulabilen kaplar kullanılabilir. Oteller, çevre ile ilgili sosyal sorumluluk kapsamında projelere katılım sağlamalıdır. Her ne kadar dikkat edilse de işletmelerin çevreye verdiği zararlar normal bir evden daha fazla olacaktır. Bu nedenle bu tür projelere katılımları daha önemlidir. Oteller geniş çaplı bir atık azaltma programı uygulayabilirler. Geri dönüştürülebilir ürünler olsalar bile oluşacak olan atığı azaltmak daha önemlidir.

Enerji tüketimi açısından önemli olan bir unsur da ışıklardır. Bahçe ışıklandırılmasında kullanılan lambaların güneş enerjisi ile çalışması bariz bir şekilde enerji maliyetinin azalmasını sağlayacaktır. Su tüketimi ve maliyetleri de oteller açısından önemlidir. Su tasarrufu sağlamak için tasarruflu duş başlığı ve tasarruflu sifonlar kullanılması hem oteller hem de çevre açısından daha avantajlıdır. Ayrıca otelde kullanılan muslukların sensörlü olması da her iki taraf içinde daha iyi sonuçlar yaratır.

KAYNAKÇA

Afyonkarahisar İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü (2020). *Turizm İşletme Belgeli Termal Konaklama Tesisleri.* Erişim Adresi https://afyon.ktb.gov.tr/TR-158749/kultur-turizm-istatistikleri.html .

Aktürk, A., Akcanlı, F., Şenol, H. ve Akyüz, Y. (2012). Muhasebe Standartları Bağlamında Otel İşletmelerinde Çevre Muhasebesi. *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, 8*(3), 87-108.

Alagöz, A. ve Yılmaz, B. (2001). Çevre Muhasebesi ve Çevresel Maliyetler. *Selçuk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi, 1*(1-2), 147-158.

Apalı, A. ve Bozcu, M. (2018). *Konaklama İşletmelerinde Çevre Muhasebesi.* Ankara: Gazi Kitabevi.

Arıkan, G. (2017). *Sağlık Turizm Kapsamında Termal Turizm Tüketicilerinin Termal Turizme Yönelik Bakış Açılarını İçeren Bir Araştırma.* Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Aslanertik, B. E. ve Özgen, I. (2007). Otel İşletmelerinde Çevresel Muhasebe. *Dokuz Eylül Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi, 8*(2), 163-179.

Aydın, S. (2012). Konaklama İşletmelerinde Çevre Muhasebesi Uygulamaları ve Çevresel Maliyetlerin Yaşam Döngüsü Değerlemesi: Türkiye-Birleşik Krallık Örneği. *Muhasebe Bilim ve Dünyası Dergisi, 14*(4), 99-120.

Aydın, Y. ve Gözütok, E. (2015). Sivas İlindeki Muhasebe Meslek Mensuplarının Çevresel Muhasebeye Yönelik Algılarının Ölçülmesi. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 16*(2), 239-257.

Bastem, S. (1997). Termal Turizmi ve Erzurum'un Termal Turizm Potansiyeli. Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.

Bengü, H. ve Can, A. V. (2009). Çevre Muhasebesinin Muhasebenin Temel Kavramlarından "Sosyal Sorumluluk Kavramı" Bağlamında Temellendirilmesi. *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 7*(1), 155-160.

Beredugo, S. B. (2014). Environmental Accounting and Social Responsibility Disclosure on the Earning Capacity of Nigerian Manufacturing Firms. *Journal of Economics and Sustainable Development, 5*(14), 66-73.

Büyükipekçi, S. ve Şimşek, Ş. (2018). Konaklama Sektöründe Çevre Dostu Yönetim ve Çevre Muhasebesinin Önemi. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi, 21*(2), 336-347.

Çalış, Y. E. (2013). Çevresel Maliyetlerin Muhasebeleştirilmesi. *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 35*(1), 175-190.

Çelik, M. (2007). Çevreye Duyarlı Muhasebe. *Muhasebe ve Finansman Dergisi,* (33), 151-161.

Demirkol, Ö. F. ve Tancı Yıldırım, N. (2018). Level of Practices Environmental and Environmental Accounting in Hotel and Housing Operations: A Research on Şanlıurfa City. *Journal of Current Researches on Businesss and Economics, 8*(1), 27-40.

Dereli, N. ve Temizkan, R. (2019). Bolu'nun Termal Turizm Potansiyeli ve Termal Turist Profili. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 20*(2), 321-347.

Gürbüz, S. ve Şahin, F. (2018). *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri.* (5. Baskı). Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Jankovic, S. ve Krivacic, D. (2014). Environmental Accounting as Perspective for Hotel Sustainability: Literature Review. *Tourism and Hospitality Management, 20*(1), 103-120.

Karabacak, M. (2019). *Termal Turizm İşletmelerinde Hizmet Kalitesi Ölçümü Üzerine Bir Araştırma.* Yüksek Lisans Tezi, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Tokat.

Kırlıoğlu, H. ve Can, A. V. (1998). *Çevre Muhasebesi.* (1. Baskı). Sakarya: Değişim Yayınları.

Korukoğlu, A. (2014). İşletmelerin Çevre Muhasebesi Konularına Yaklaşımlarının Analizi. *Ege Akademik Bakış, 14*(3), 481-491.

Korukoğlu, A. (2015). İşletmelerde Çevre Muhasebesi ve Diğer Çevresel Faaliyetlerin Gerçekleşme Durumunun Araştırılması. *Ege Stratejik Araştırmalar Dergisi, 6*(1), 83-111.

Kozak, N. (1992). Termal Turizm İşletmeciliği ve Önemi. *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi, 3*(3), 33-38.

Kurtlu, A. (2017). Çevresel Maliyetlerin Faaliyet Tabanlı Maliyetleme Yöntemi ile Belirlenmesi ve Bir Uygulama. *Yönetim ve Ekonomi Dergisi, 24*(2), 309-325.

Mutlu, A. (2007). Sürdürülebilir Kalkınma ve Çevre Muhasebesi (I). *Muhasebe ve Finansman Dergisi,* (33). 178-187.

Okutmuş, E. (2019). İşletme Düzeyinde Çevre Muhasebesi: Bir Uygulama. *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 11*(31), 584-623.

Özcan, S. (2018). *Termal Turizm İşletmeleri ile Diğer Konaklama İşletmelerinin Maliyet Yönetimi Açısından Karşılaştırılması: Çanakkale Örneği.* Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çanakkale.

Özdemir Yılmaz, G., Özok, O. ve Erdem, B. (2016). Konaklama İşletmelerinde Çevre Dostu Uygulamalar: Bodrum Örneği. *Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 6*(1), 180-197.

Parlak, N. (2020). İşletmelerin Çevresel Yaklaşımları ve Çevre Muhasebesine Verdikleri Önem: Ordu İl ve İlçelerindeki Organize Sanayi Bölgeleri Üzerine Bir Araştırma. *Muhasebe ve Finansman Dergisi,* (86), 125-140.

Şengül, H. ve Bulut, A. (2019). Sağlık Turizmi Çerçevesinde Türkiye'de Termal Turizm; Bir SWOT Analizi Çalışması. *ESTÜDAM Halk Sağlığı Dergisi, 4*(1), 55-70.

Tanç, A. ve Gökoğlan, K. (2015). The Impact of Environmental Accounting on Strategic Management Accounting: A Research on Manufacturing Companies. *International Journal of Economics and Financial Issues, 5*(2), 566-573.

Yaman, S. (2020). *Termal Turizm İşletmelerinin Destinasyon İmajı Açısından Değerlendirilmesi: Haymana Örneği.* Yüksek Lisans Tezi, Düzce Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Düzce.

Bölüm 18

MESLEK YÜKSEKOKULLARINDA UYGULAMALI YİYEÇEK-İÇEÇEK EĞİTİMİ MODELİ ÖNERİSİ[1]

Şerif BALDIRAN[2]

1 Bu çalışmada Prof. Dr. Nuzret KAHRAMAN danışmanlığında yapılan "Meslek Yüksekokulları Otelcilik Programlarında, Mutfak Tasarımı, Yönetimi, Eğitim Planlaması İlke ve Politikalarının Saptanması ve Model Eğitim Teknik ve Planlarının Geliştirilmesi." adlı yüksek lisans tez çalışmasından yararlanılmıştır.

2 Amasya Üniversitesi, Dr. Öğr. Üyesi Şerif BALDIRAN, baldiran@hotmail.com, orcid: 0000-0002-6948-5902

GİRİŞ

Günümüzde turizm bölgesel kalkınmada en önemli araçlardan birisi haline gelmiştir. Bu nedenle uluslararası alanda ülkeler dünya turizm pastasından pay almak için mücadele ederken bu yarış iç turizmde de bölgesel alanlara yayılmış durumdadır. Sanayiye dayalı kalkınmanın, bölgesel kalkınma farklılıklarına neden olması da son dönemde ülkeleri farklı kalkınma arayışlarına yöneltmiştir. Bu aşamada ortaya çıkan en önemli araç ise turizmdir. Birçok ülkenin sahip oldukları kültürel zenginlikler ülkeleri daha çok turizme yöneltmiştir. Turizm, merkezi yönetimden alınan destekler ve yerel yönetimlerinin çabalarıyla ülke kalkınmasının önemli bir aracı haline gelmiştir.

Turizm sektörünün birçok değişik sorunu olmasına rağmen önemli sorunlarından bir tanesi vasıflı eleman bulamamadır. Sektörle ilgili yetişmiş eleman bulmak oldukça zordur. Ülkemizde sektör ile ilgili eğitim kurumlarının azlığı, sektörde bu sorunu daha da büyütmektedir. Konaklama tesislerimiz sektörde vasıfsız eleman istihdam etmek zorunda kalmaktadır. Diğer taraftan ülkemizde bu sektör için lise, ön lisans, lisans ve yüksek lisans seviyesinde eğitimler verildiği gözükmektedir. Fakat bu okullardan mezun olan öğrencilerin sektöre yönlendirilmesi veya çalışmalarının sürdürülmesinde sorunların olduğu gözükmektedir.

Diğer taraftan meslek yüksekokullarına bu alanda eğitim almak için gelen öğrencilerin bir kısmı ise eğitim sürecinde ya başarısız olmaktalar, yâda yeterli yönlendirme eksikliğinden okullardan ayrılmaktadırlar. Meslek yüksekokullarında öğrencilerin başarısızlığının büyük oranda faturası ve nedeni öğrenciler olarak algılansa da, diğer bir nedeni ise verilen mesleki eğitimin yeterli olmaması, yeterli eğitim araç gerecin kullanılmaması, öğrencilerin eğitimlerinin planlı programlı yapılmaması, eğitimlerin ilgi çekiciliğinin azlığı, yine gelişen teknolojik unsurların ve eğitim teknolojilerinin yeteri kadar mesleki eğitimlerde kullanılmamasıdır. Bir başka sorun ise mesleki eğitim veren kurumlardaki eğitimciler, öğrenciler ve turizm sektöründeki profesyonellerin arasında yeterli bir iletişimin olmasıdır.

Ülkemizde, Meslek Yüksekokulları Üniversitelerin bünyesinde kurulmuş, iki yıl eğitim süresi ile mesleki alanda eğitim veren ve mezunlarının ön lisans derecesi aldıkları bir yüksekokul türüdürler. Bu okulların bünyesinde açılan Otel Lokanta ve İkram Hizmetleri Bölümü programları turizm endüstrisinde ara kademe yöneticiler yetiştirmek yönünde planlanmış programlardır. Bu programların en önemli amacı turizm endüstrisinde istihdam edilecek nitelikli kişileri yetiştirmektir. Fakat günümüzde endüstri ile okullar arasında tam bir koordinasyon sağlandığı söylenemez. Turizm işletmelerinin öğrencilerden istedikleri ile Otel Lokanta ve İkram Hizmetleri Bölümü programlarının öğrencilere kazandırdıkları arasında bir uyuş-

mazlık olduğu görülmektedir. Bunun nedeni okulların eğitiminin teorik ağırlıklı olması fakat endüstrinin ihtiyacının uygulamayı bilen kişilerden oluşmasıdır. Bu sorunun çözümü Otel Lokanta ve İkram Hizmetleri Bölümü programlarını uygulamalı eğitim verecek bir yapıya kavuşturmakla olanaklı olabilecektir.

Otel Lokanta ve İkram Hizmetleri Bölümü programları turizmin tüm yönlerini hedef alarak eğitim yapmaktadır. Yani bir uzmanlaşma söz konusu değildir. Ön büro, yiyecek-içecek ve kat hizmetleri departmanı ile ilgili konular aynı oranda verilmektedir. Burada çıkış noktası öğrencinin konaklama turizm işletmelerinin dolayısı ile konaklama ağırlama işletmelerinin herhangi bir biriminde istihdam edilebileceği ve ilerde orta kademe yöneticisi olacağıdır.

Günümüzde başarı uzmanlaşmakta yatmaktadır. Turizm işletmelerinin çoğu günümüzde uluslararası dev işletmeler haline gelmişlerdir. Uzmanlaşma turizm işletmelerinin belli alanlarında da şarttır. Özellikle, yiyecek-içecek alanında uzmanlaşma ihtiyacı çok fazladır. Mutfakta uzman kişilere ihtiyaç gün geçtikçe artmaktadır. Mutfak konusunda direkt olarak eğitim veren meslek okullarının olmaması, iyi bir aşçının yetişmesi geleneksel yöntemlere bağlı kaldığı ve nitelikli eleman arzının azlığı işletmelerin astronomik fiyatlarda aşçı ve mutfak elemanı istihdam etmelerine, birbirlerinden personel transfer etmelerine yol açmaktadır. Otel Lokanta ve İkram Hizmetleri Bölümü programlarının birçoğunda yiyecek-içecek eğitimi ile ilgili dersler olmasına rağmen öğrencilerin bu alanda istihdamı pratik becerilerinin azlığı nedeniyle olamamaktadır.

Anılan nedenlerle, Otel Lokanta ve İkram Hizmetleri Bölümü programları okul-işletme yapısına çok hızlı biçimde dönüştürülmelidir. Bu programların bünyesinde uygulama mutfağı ve diğer satış noktaları (bar, restoran) oluşturulabilir. Öğrenciler mutfak ile ilgili konuları uygulamalı olarak öğrenirken eğitim esnasında üretilenlerin pazarlanması ile okula bir fon sağlanabilir. Belki başlangıçta uygulama mutfağının kuruluş maliyeti yüksek olsa da, çok kısa zamanda yetişen öğrencilerin endüstri tarafından istihdam edilmeleri hem de satışlar sonrası getiri sayesinde uygulama mutfağı kendisini amorti edebilecektir. Fakat iyi bir mutfak tasarımı ve iyi bir mutfak eğitimi planlanmasının yapılmaması durumunda iyi sonuçlar sağlamak güç olacaktır.

Bu çalışmada, Meslek Yüksekokulları(MYO) Otel Lokanta ve İkram Hizmetleri Bölümü programlarında uygulamalı yiyecek içecek eğitimine yönelik olarak kurulacak uygulama mutfağının kurulma ilkelerinin, çalışma alanlarının eğitim ve ticari amaçlı kullanım esaslarının belirlenmesine çalışılmıştır.

Bu çalışmanın amacı; Meslek Yüksekokulları (MYO) Otel Lokanta

ve İkram Hizmetleri Bölümü programlarında uygulamalı yiyecek içecek eğitimine yönelik olarak kurulacak uygulama mutfağının kurulma ilkelerinin neler olduğunu ortaya koyma ve çalışma alanlarının eğitim ve ticari amaçlı kullanımını sağlamaktır. Aynı zamanda, mutfak eğitiminin verimlilik ilkeleri çerçevesinde planlanması ve kullanımı için bu okullarda eğitim veren kişilere bir model önerisi sunmaktır. Böylece MYO'ları Otel Lokanta ve İkram Hizmetleri Bölümü programlarının etkinliği artacak ve Türk turizminin en önemli sorunlarından biri olan eğitilmiş personel sorununun çözümüne önemli katkılar sağlanacaktır.

Çalışmada tümdengelim yöntemi kullanılmıştır. Mevcut turizm eğitimi ve MYO'larındaki yiyecek içecek eğitimi araştırılarak mevcut sorunları ortaya konmuştur. Bu sorunların en önemlilerinden bir tanesi, yiyecek içecek eğitiminin uygulamadan yoksun olmasıdır. Bu nedenle, turizm endüstrisinin beklentilerine uygun bir yiyecek içecek eğitimi için öneri yiyecek içecek eğitim modeli geliştirilmiştir. Bu modelde uygulamalı mutfak, restoran ve bar eğitiminin birbirini tamamlaması için okul-işletme modelinden de yararlanarak Denetimli Gerçekçi Çalışma Ortamının oluşturulmasının ilkeleri ortaya konmuştur. Konu daha da özel bir noktaya getirilerek, uygulamalı mutfak eğitim modeli geliştirilmiştir. Daha sonra, ticari kullanım gerekleri açıklanarak uygulamalı mutfak eğitiminin fon gereksiniminin ortadan kaldırılması için ticari kullanım gerekleri açıklanmaya çalışılmıştır. Böylece, öğrencilerin ön lisans eğitiminden sonra endüstride istihdam edilebilmeleri için gerekli nitelikleri kazanabilmeleri olanaklı olabilecektir.

1. MESLEK YÜKSEKOKULLARINDA YİYECEK-İÇECEK EĞİTİMİ

Türk eğitim sistemine 1975-76 öğretim yılında giren Meslek Yüksekokulları, Türkiye'nin ihtiyaç duyduğu belirli mesleklere yönelik ara insan gücünü yetiştirmeyi amaçlayan bir yükseköğretim kurumudur.

2547 sayılı Yükseköğretim Kanunu'nda Meslek Yüksekokulları şu şekilde tanımlanmıştır: Meslek Yüksekokulu; "Belirli mesleklere yönelik ara insan gücü yetiştirmeyi amaçlayan dört yarıyıllık eğitim-öğretim sürdüren bir yükseköğretim kurumudur."

Meslek yüksekokullarında 2011 yılı itibariyle yeni bir düzenlemeye gidilmiş daha önceden İktisadi ve İdari programlar bölümü altında yer alan turizm ve yiyecek içecekle ilgili ön lisans eğitimleri Otel Lokanta ve İkram Hizmetleri adı altında ayrı bir bölüm altında toplanmıştır. Türkiye'de yükseköğrenim kapsamında faaliyet gösteren Otel Lokanta ve İkram Hizmetleri Bölümüne bağlı açılmış programlara bakıldığında Aşçılık, Turizm ve Otel İşletmeciliği ve İkram Hizmetleri Programları bulunmaktadır. Mesleki yeterlilik açısından ele alındığında Turizm ve Otel İşletmeciliği programları Turizm ve otelcilik alanında ön lisans eğitimi vermekte, Aş-

çılık Programları yiyecek içecek sektörüne ön lisans seviyesinde kalifiye eleman yetiştirilmesi amaçlanırken İkram Hizmetleri programları ise ağırlama işletmelerinde servis ve organizasyon alanlarında kalifiye eleman yetiştirilmesine dönük eğitimler verilmektedir.

2021 yılı itibariyeler Türkiye'de 91 adet devlet ve 77 adet vakıf üniversitesinde 12 adet ise Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti 2 yıllık Aşçılık programı 131 devlet ve 30 adet vakıf, 4 adet Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti üniversitesi olmak üzere Turizm ve otel işletmeciliği Programları ve tamamı devlet üniversiteleri olmak üzere 5 adet İkram hizmetleri programları bulunmaktadır (Yok, 2021).

Turizm işletmelerinin çeşitliliği nedeniyle turizm elemanlarında da uzmanlaşmaya gidilmesinin gerekliliği vardır. Bu nedenle, turizm endüstrisine eleman yetiştiren okulların yatay olarak farklılaşması kaçınılmazdır. Turizm endüstrisinin temelini oluşturan konaklama-ağırlama işletmelerinde özellikle yiyecek içecek üretimi alanında çok büyük personel açığı bulunduğu aşikardır. Fakat Meslek Yüksekokullarının ders programlarına bakıldığında verilen eğitimin daha çok genel turizm, önbüro, kat hizmetleri, muhasebe ve yiyecek içecek servisi alanlarında yoğunlaştığı görülmektedir. Yiyecek içecek üretimi ile ilgili eğitim daha çok orta öğretim ve Turizm Bakanlığı'na bağlı Turizm Eğitim Merkezleri'nde verilmeye çalışılmaktadır. Bugün Türkiye'de Yükseköğrenim seviyesinde yiyecek-içecek üretim bölümü sanki gereksizmiş gibi düşünülmekte yada geçiştirilmektedir.

Eğitim kurumları, sektörle çok yakından ilgilenmek ve onların işgücü ihtiyaçlarını saptayarak eğitimlerini ona göre yönlendirmek zorundadırlar. Eğitilen işgücünün gerçekten sektöre akıp akmadığını, sektördekilerin başarı yüzdeleri kontrol altında tutularak, ortaya çıkan sorunların eğitim kuruluşları ve işletmelerin karşılıklı yapacakları görüşmelerle asgari seviyeye indirilmesine çalışılmalıdır (Kalaycı 1992:167).

Genel olarak turizm alanındaki yükseköğretim programlarının amaçları şunlardır:

- Turizmin ülke ekonomisi ve toplum üzerinde yarattığı etkilerin analizini yapmak.
- Turizm endüstrisinin ihtiyaç duyduğu orta ve üst kademe yöneticileri yetiştirmek.
- Yükseköğretim almış üst düzey yöneticilerin birlikte çalıştıkları alt düzeydeki personelin her bakımdan gelişmesini sağlayacak programlar geliştirmek.
- Turizm sektörünün ülkede devamını sağlayıcı önlemler almak.

- Turizmde yöneticilerin görev yaptıkları işletmelerin verimli ve karlı çalışmalarına katkıda bulunmak.
- Gelişmiş yönetim tekniklerinin ülkemizde de uygulanmasını sağlamak.
- Ülkenin turizm politikalarının belirlenmesinde ve uygulanmasında rol alacak yeterli bilgi ve tecrübeye sahip kişiler yetiştirmek (Aymankuy 1995:173).

Kısacası üniversite düzeyinde yapılan turizm eğitiminin temel amacı, turizm işletmelerinin arzuladığı nitelikte yönetici adaylarını yetiştirmektir. Doğal olarak adaylar işletmelerdeki işlerin gerektirdiği teknik beceri ve belli alanlar için özel bilgilere sahip olmalıdırlar.

Meslek Yüksekokullarında yapılan 2 yıllık ön lisans eğitiminde, işletmelerin ihtiyaç duyduğu yabancı dil bilen, bilgili, becerikli, tecrübeli, en önemlisi iyi bir uygulamacı eleman yetiştirmeye çalışılır (Aymankuy 1995:173). Bu programların genel olarak amacı sektörün ihtiyaç duyduğu ara işgücünü yani orta kademe yöneticisini yetiştirmektir.

Ara işgücü yetiştiren meslek yüksekokulları, turizm sektöründe tüm dünyada önemli bir kurum iken, ülkemizde işlevi tam olarak belirlenemediğinden, eğitim düzeyleri yeterli düzeye çıkarılamadığından ve en önemlisi de öğrencilere eğitimin özelliği ve sağlayacakları tam olarak tanıtılamadığından başarısızlığa uğramaktadır. Öğrenciler ve veliler meslek yüksekokullarının işlev ve imkanlarını tanımadıklarından meslek yüksekokullarının öğrenci kaynakları kalite bakımından eksik bulunmaktadır. Bu eksiklik daha çok öğrencilerin motivasyonlarında gözlenmektedir.

Çok hızlı gelişen ve her geçen gün dünya ekonomisinde ağırlığını hissettirmeye başlayan turizm endüstrisi, ülkemiz ekonomisinde de çok önemli bir yere sahiptir. Bu bakımdan turizm endüstrisini oluşturan sektörlerde hizmet veren işletmelerin artması ve eğitilmiş personel ihtiyacının her gecen gün artarak büyümesi, ülkemizde de turizm eğitimi veren kurum ve kuruluşların çok hızlı şekilde artırmasına neden olmuştur.

1.1. Uygulamalı Yiyecek İçecek Eğitimi

Modern eğitim programları, bireylerin toplumun ihtiyaçları doğrultusunda fiziksel-zihinsel ve duygusal olarak en iyi şekilde eğitimine olanak sağlayacak ve kazandırılan bilgi ve becerileri tüm hayat boyunca anlamlı kılacak şekilde hazırlanmış programlar olmak zorundadır. Turizm eğitiminde mesleğe ilişkin uygulama programları da bireyi bu üç yönden geliştireceği için çok önemlidir (Bulunç 1995).

Öğrencilerin eğitim sürelerinde edindikleri teorik bilgiler pratik bilgilerle desteklenmelidir. Bu iki şekilde gerçekleştirilebilir. Bunlardan bi-

rincisi, öğrencilerin eğitim kurumuna ait uygulama laboratuvarları veya uygulama tesislerinde yapacakları uygulamalar, diğeri ise turizm işletmelerinde yapacakları stajlardır. Böylece endüstriyel hedeflere ulaşmak mümkün olacaktır.

1.1.1. Yiyecek-İçecek Eğitiminde Endüstriyel Hedefler

Yiyecek ve içecek hizmetleri, barınma ve konaklama işlevinin ana unsurlarından biridir. Her ne kadar, yiyecek içecek bölümü işletmenin en karlı birimi olarak görünmez ise de işletme hakkında çoğu zaman bu bölümün hizmetine bakılarak değerlendirme yapılır. Bu nedenle öğrenciler, turizm endüstrilerine katılmadan önce yiyecek ve içecek konusuyla ilgili faaliyetlerin içinde bulunmalı ve gerekli becerileri öğrenmelidirler.

Meslek Yüksekokulları Otel Lokanta ve İkram Hizmetleri Bölümü programlarında yiyecek ve içecek eğitiminde başarılı olabilmek için turizm endüstrisinin ihtiyaç ve beklentileri doğrultusunda elemanlar yetiştirilmelidir. Bunun başarılabilmesi için yiyecek ve içecek eğitiminde uygulamaya yer verilmelidir. Uygulama için ise, turizm programlarında mesleki düzeyde turizm eğitimi amaçlarına uygun olarak gerekli araç gereçlerle donatılmış, uygun müfredat ve eğitim teknikleri ile desteklenmiş uygulama mutfaklarına ihtiyaç vardır.

1.1.2. Turizm Endüstrisinin Yiyecek İçecek Eğitiminde Gereksinimleri

Turizm endüstrisi emek yoğun bir iş koludur. Bu iş kolunda çalışan personele bakıldığında, iki önemli husus da eksikliklerinin olduğu görülmektedir. Bunlardan biri sayısal olarak yeteri kadar eğitilmiş personelin bulunamaması ve eğitim kurumlarında eğitilen kişilerinde niteliksel olarak bu endüstrinin gereklerine uygun olmamasıdır.

Günümüzde turizm endüstrisinde hala çözülemeyen problemlerin başında kalifiye eleman sorunu gelmektedir. Turizm bir insan ilişkileri faaliyetidir. Turizmle ilgili hiçbir faaliyet, insanları memnun etmediği müddetçe başarıya ulaşamaz.

Gelişen turizm endüstrisinin günden güne personel ihtiyacının artacağı bir gerçektir. Bunun nedeni; turizm endüstrisinin emek yoğun iş kolu olması ve turizme dayalı yeni yeni iş alanlarının ortaya çıkmasıdır. Turizm, bir yandan gelir artışları yaratırken diğer yandan gelişen ülkelerde işgücü olanakları sağlamaktadır. Ülkemiz turizmi son yıllarda turizm gelirleri, turist sayısı ve işletme nitelik ve sayıları bakımından büyük gelişme göstermiştir. Bunun neticesi olarak turizm endüstrisinin personel ihtiyacında büyük bir artış olmuştur. Bu nedenle turizmde işgücünün gelişen endüstriye uyum sağlayacak sayıda ve nitelikte yetiştirilmesi temel bir konudur.

Turizm sadece insanlardan kaynaklanan bir endüstri olmayıp, aynı zamanda insana bağlı bir endüstridir. Bu nedenle bu endüstride çalışan personelde hem davranışsal hem de teknik bakımdan bazı özelliklere ihtiyaç vardır. Turizm endüstrisinde çalışan personel için davranışsal özellikler ve ihtiyaçlar şunlardır (Olalı 1990:308).

- Güven ve gurur,
- Sabır,
- Esneklik,
- Muhakeme gücü,
- Uyumluluk

Davranışsal özellikler yanında turizm personeli teknik bakımdan da bazı özelliklere sahip olmalıdır. Turizm endüstrisinde istihdam edilecek personelin bu özellikler dahilinde şu alanlarda uzmanlaşması gerekmektedir (Olalı 1990:310).

- Turizm olanaklarının işletilmesi,
- Araç gereç sağlanması ve kullanımı,
- Finansal yönetim,
- Yiyecek içecek üretimi ve servisi,
- Personel yönetimi,
- İş organizasyonu ve yönetimi,
- Sistem analizi ve sistem oluşturulması.

Yiyecek içecek sektöründe çalışacak personel nitelik olarak yukarıda belirtilen davranışsal ve teknik özellikleri tamamen kendi üzerinde taşıması gerekmektedir. MYO'ları veya herhangi bir yiyecek içecek eğitimi veren bir eğitim kurumunda eğitilen öğrencilere hem davranışsal hem de teknik özellikler kazandırılmaya çalışılmalıdır. Böylece öğrenci daha sonraki iş ortamında daha başarılı olacak, hem de turizm endüstrisinin ihtiyacı olan kalifiye personel ihtiyacı karşılanabilecektir.

MYO'ları Otel Lokanta ve İkram Hizmetleri Bölümü programlarında yiyecek içecek eğitimine yönelik olarak uygulama alanlarının bulunması, burada öğrencilerin gerçekçi ortamda teknik ve davranışsal olarak eğitilmesi gerekmektedir. Uygulama mutfağı ve diğer alanlarda, öğrencilere araç-gereç tanıtılarak ve kullanımları öğretilerek öğrencilerin teknik bakımdan gelişmeleri sağlanacaktır. Ayrıca rol oynama yöntemi ile müşteriyi anlama ve onlara sosyal yaklaşım teknikleri öğretilecektir.

1.1.3 Yiyecek İçecek Eğitiminde Niteliksel Sorunlar

Günümüzde Meslek Yüksekokullarında uygulanan eğitimde en büyük aksaklığın eğitimin nicelik bakımından artmasına rağmen, niteliksel olarak hala sorunlarının olmasıdır. Bu sorunlar, özellikle Meslek Yüksekokulları Otel Lokanta ve İkram Hizmetleri Bölümü programlarından mezun olan öğrencilerin emek yoğun bir iş kolu olan konaklama, ağırlama endüstrisi ve dolayısı ile yiyecek içecek sektöründe istihdamlarında büyük problemlere yol açmaktadır. Çünkü işletmeler, teorik bilginin yanında verilen görevleri yerine getirebilecek, araç ve gereci tanıyan ve onları kullanabilen, insanlara hizmet etmenin özelliklerini kavramış kişiler aramaktadır. Konuya bu yönden baktığımızda, turizm eğitimi ve yiyecek-içecek eğitimi konusunda beklentileri karşılamada ortaya çıkan niteliksel sorunları şu şekilde sıralamak mümkündür (Güneş 1997).

- Meslek Yüksekokulları Otel Lokanta ve İkram Hizmetleri Bölümü programlarında milli bir eğitim politikasının olmaması,
- Meslek Yüksekokulları Otel Lokanta ve İkram Hizmetleri Bölümü Programlarında finansman kullanım problemleri,
- Öğretim elemanlarının formasyon eksikliği
- Meslek yüksekokullarında görülen alt yapı eksikliği,
- Eğitimde görülen planlama eksikliği,
- Öğrenci seçiminde uygulanan yanlış politikalar ve
- Okul ve turizm endüstrisi arasında yaşanan koordinasyon eksiklikleridir.

Yukarıda belirtilen sorunların giderilmesi için turizm eğitimine gereken önem verilmeli, turizmin temel sorunu olan ara kademe personel açığını kapatmaya yönelik olarak MYO Otel Lokanta ve İkram Hizmetleri Bölümü programlarının öğretim elemanlarının formasyon açıkları giderilmeli, uygulama bina ve araçlarına olan gereksinimleri karşılanmalı, vakit geçirmeden planlama eksikleri giderilmeli ve böylece eğitim planlı bir yapıya kavuşturulmalı, öğrenci seçimi özel yetenek ve mülakat sınavıyla yapılmalı ve işletmeler ve okullar arasında koordinasyon sağlanmalıdır.

Yiyecek-içecek eğitimi ise turizm eğitiminin en önemli ve büyük bir kısmını oluşturduğundan genel turizm eğitimine dayalı yapılacak niteliksel sorunların giderilmesine yönelik tüm çabalar, yiyecek-içecek eğitiminde ortaya çıkacak niteliksel problemlerin giderilmesine yardım edecektir. Ancak, yiyecek-içecek eğitiminde en önemli unsur kaliteli bir eğitim için eğitimin teorik yapılmasından çok uygulamalı olmasına bağlıdır. Bu bakımdan MYO ‘da yiyecek-içecek eğitimine bağlı niteliksel problemlerin çözümünün temelinde öğrencilerin uygulamalı bir eğitime tabi tutulmaları ve öğretim ele-

manlarının da sektörde çalışmış ve yiyecek içecek eğitimini verebilecek formasyona sahip olması gerekmektedir. Öğrencilerin uygulama eksikliğini gidermek için staj müessesinden yararlanmak niteliksel problemleri gidermek için geçerli bir yoldur. Fakat hiçbir uygulama bilgisine ve deneyimine sahip olmadan öğrencilerin işletmelerde staja gönderilmesi öğrencilerin stajda yarar yerine zarar görmesine neden olmaktadır. Çünkü öğrenci ilk defa gittiği işletme ortamında eğer yardım göremez ise çok çabuk sıkılmakta ve başka meslek alanlarına yönelmektedir. Bunda, işletmelerin stajyer öğrencileri ucuz işgücü olarak görmeleri ve özellikle de mevsimlik işletmelerde öğrencilerin hakları yönünden stajyer fakat çalışma saatleri ve şartları yönünden asıl personel gibi görmelerinin büyük etkisi vardır. Bu yüzden öğrencilerin mutlaka kademeli bir geçiş sağlayacakları uygulama işletmelerinde uygulamalı bir eğitime tabi tutulmaları gerekmektedir. Böylece en zor dönem olan öğrencinin sektörde istihdam edilmesi dönemi daha kolay aşılacaktır.

2. MESLEK YÜKSEKOKULLARINDA UYGULAMALI YİYECEK-İÇECEK EĞİTİMİNİN PLANLANMASI

Yiyecek içecek eğitiminin uygulamaya yönelik planlanması, Meslek Yüksekokulları Otel Lokanta ve İkram Hizmetleri Bölümü Programlarında eğitim planlarının yapılmasını ve bu planlarla ilgili notlar, eğitim materyalleri ve uygulama alanlarının ticari kullanımına yönelik olarak düzenlenmesini içermektedir.

Meslek Yüksekokulları uygulamalı yiyecek içecek eğitimi planlaması, eğitim modelinin oluşturulması, buna uygun organizasyonun belirlenmesi, eğitim planlarının yapılması, öğretimle ilgili notların ve destekleyici unsurların hazırlanması ve ticari planların yapılması ile beş yönlü olarak yapılmalıdır. Uygulamalı mutfak eğitiminin amacı olan uygulama alanlarının hem eğitim hem de ticari gereklere uygun olarak işletilmesi için;

- Eğitim modeli teşkil edilmeli,
- Organizasyon oluşturulmalı,
- Eğitim planları düzenlenmeli,
- Öğretim notları ve eğitimi destekleyici unsurları hazırlanmalı,
- Değerlendirme yapılmalı ve
- Ticari planlar hazırlanmalıdır.

Bu modelde yiyecek içecek eğitim modeli, organizasyon ve değerlendirme aşamaları açıklanacaktır. Bunun amacı, eğitim planlarının düzenlenmesi, öğretim notlarının hazırlanması ve ticari planların hazırlanması konusu uygulamalı mutfak eğitim modelinde açıklanacaktır. Çünkü mutfak, restoran ve bar yiyecek içecek eğitiminin alt birimleri olarak ayrı ayrı ele alınabilecektir.

Burada ön şart, uygulama mutfağı ve restorandan oluşan turizm uygulama alanlarının hem eğitim amaçlı hem de ticari amaçlı kullanılacağını kabul etmektir

2.1. Eğitim Modelinin Oluşturulması

Uygulamalı yiyecek içecek eğitim modeli Şekil 1'de ayrıntılı bir şekilde gösterilmektedir. Modelin ana mantığı yiyecek içecek eğitiminin ancak gerçekçi bir ortamda yapılmasına dayanmaktadır. Bu nedenle, Meslek Yüksekokulları Otel Lokanta ve İkram Hizmetleri Bölümü programlarında veya herhangi bir yiyecek içecek eğitimi verecek kurumda mutfak eğitiminin restoran ve bar eğitimi ile tamamlanması gerekmektedir. Uygulamalı mutfak eğitimi ancak uygulamalı satış noktaları ile birleştirildiğinde bir anlam taşıyacaktır. Uygulamalı yiyecek içecek eğitiminde sınıf, laboratuvar ve Denetimli Gerçekçi Çalışma Ortamı eğitim alanlarını oluşturmaktadır. Eğitimin diğer yönü ise, işletmenin hem fon sağlamak, hem de Denetimli Gerçekçi Çalışma Ortamını (DGÇO) oluşturmak için ticari kullanımını gerektirmesidir. Her ne kadar, ticari kullanım işletme kuralları dahilinde yapılacak olsa da, eğitimi aksatmayacak bir yapıda düzenlenmelidir. Bu nedenle, çalışmada ticari konuya da değinilecek fakat geliştirilmesi bu modeli uygulayacak okulların bulunduğu çevre ve imkanlar dahilinde olacaktır.

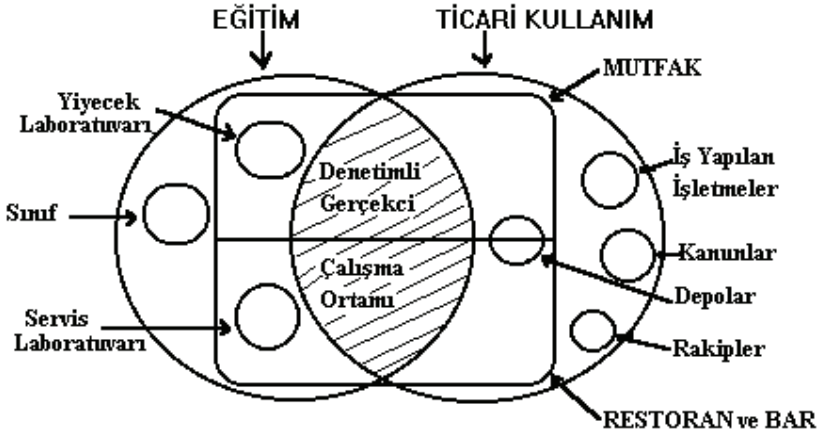

Şekil 1: Uygulamalı *Yiyecek İçecek Eğitim Modeli*

Modelin önemli iki unsuru bulunmaktadır. Bunlardan bir tanesi uygulamalı yiyecek içecek eğitiminin teorik ve pratik kısmından oluşan eğitim safhası, diğeri ise meslek yüksekokulu uygulama mutfağı, restoranı ve barının ticari amaçla kullanımıdır. Bu bölümde geliştirilen model, uygulama alanlarının hem eğitim amaçlarına, hem de ticari amaçlara uygun olarak nasıl kullanılabileceğini göstermeye yöneliktir. Şekil 1'de taralı kısımla gösterilen alan olan Denetimli Gerçekçi Çalışma Ortamı (DGÇO) eğitim

ve ticari kullanımın kesiştiği alanı göstermektedir. O halde uygulama modelini iki ana kısımda ele alabiliriz. Bunlardan bir tanesi eğitim, diğeri ise ticari kullanımdır.

2.2. Myo'larında Uygulama Mutfağı Tasarımı

MYO'larında yiyecek içecek eğitimini etkili bir biçimde verebilmek için uygulama mutfağına ihtiyaç olduğuna karar verdikten sonraki aşama, tasarımın ne şekilde uygulanacağının ve mutfak planlama biçiminin saptanması çalışmasıdır. Bu çalışmada uygulama mutfak kullanış amacı asla unutulmamalı ve mutfağın kullanımında ilerde ortaya çıkabilecek olası tüm problemler saptanarak bunların giderilmesi için plan aşamasında önlemler alınmalıdır. Asla unutulmaması gereken mutfağın işlevselliğidir. MYO'ları Otel Lokanta ve İkram Hizmetleri Bölümü programlarında kurulacak bir uygulama mutfağının işlevselliği ise, endüstrinin gereksinim duyduğu bir eğitimin verilebilmesi ile ticari kullanımının uyumlaştırılmasıdır.

MYO'ları Otel Lokanta ve İkram Hizmetleri Bölümü programları için uygulama mutfağı tasarımı herhangi bir işletme için bir mutfak tasarımından farklı olmayacaktır. Fakat bu mutfağın tasarlanmasında, verimlilik ve iş akışının yanında eğitimin en iyi şekilde yapılabilmesi için gerekli şartların bir araya nasıl getirileceğinin titizlikle dikkate alınması gerekmektedir. Aynı zamanda mutfağın çevresi de farklı olacağından çevre planlaması da düşünülmelidir.

2.2.1. Uygulama Mutfağı Tasarımının Gerekleri:

Uygulama mutfağını tasarlarken tüm planlamalarda olduğu gibi, amaç tam ve belirgin olarak saptanmalıdır. Böylece planlama aşamalarında ortaya çıkabilecek belirsizlikler giderilmiş olacaktır.

Meslek Yüksekokulları Turizm İşletmeciliği ve Otelcilik Programlarında yiyecek içecek eğitiminin, turizm endüstrisinin gereksinim duyduğu nitelikte eleman yetiştirilebilmesi bakımından, belirlenen mesleki eğitim amaçlarına ulaşmayı temin edecek ve eğitim ile ticari işletime en uygun uygulama mutfağının hazırlanmasını sağlayabilecek bir mutfağın planlaması için konunun eğitim ve ticari gerekleri ortaya konmalıdır. Yani uygulama mutfağının eğitim ve ticari yönden neleri içermesi gerektiği saptanmalıdır.

2.2.2. Eğitim Gerekleri

Meslek yüksekokullarında mutfak tasarımının eğitim bakımından gerekliliği turizm endüstrisinin yiyecek içecek üretimi alanında yetişmiş elemana ihtiyaç duyması ve bu alanda verilen eğitimin ancak uygulamalı olduğunda yararlı olabileceğinin anlaşılması ile bağlantılıdır. Bu nedenle Otel Lokanta ve İkram Hizmetleri Bölümü programlarının yatay olarak farklılaşmaya gitmelerinin gerekliliği ortaya çıkmaktadır. Ayrıca, 2 yılık

turizm eğitimi süresince öğrencilerin endüstriye dayalı, gerçekçi uygulama boyutu daha geniş olan programlarla donatılmaları gerekmektedir.

2.2.3. Bina Araç-Gereç ve Teknik Donanım Gerekleri

Mutfak tasarımına başlamadan önce yapılması gereken çalışmalar bulunmaktadır. Bunlar, mutfağın kurulacağı alan, bina ve araç gereçlerin saptanması ve yatırımın finansman kaynaklarının sağlıklı bir biçimde oluşturulmasıdır. Örneğin, beş Meslek Yüksekokulunun eğitim mutfaklarının kuruluşu Dünya Bankası kredileri ile desteklenerek sağlanmıştır. Bunun yanında eğitim mutfağı kurmak için okul idaresinin, turizm programında ders verecek öğretim elemanlarının bu konuda istekli ve nitelikli olmaları gereklidir.

Mutfak tasarımında gerekli olan diğer bir husus da sadece eğitim mutfağı tasarlamanın yetmediğidir. Mutfağı destekleyecek restoran ve bar gibi üretilen yiyeceklerin sunumunun sağlanabileceği dağıtım noktaları iyi planlanmalıdır. Bu nedenle, eğitim mutfağı tasarımında mutfakla birlikte bu alanlarında tasarlanması gerekmektedir. Yine, öğrencilerin eğitiminde sadece mutfak eğitimi verilmesi yeterli olmayacak restoran ve bar departmanlarındaki servis ile ilgili eğitiminde verilmesi gerekecektir.

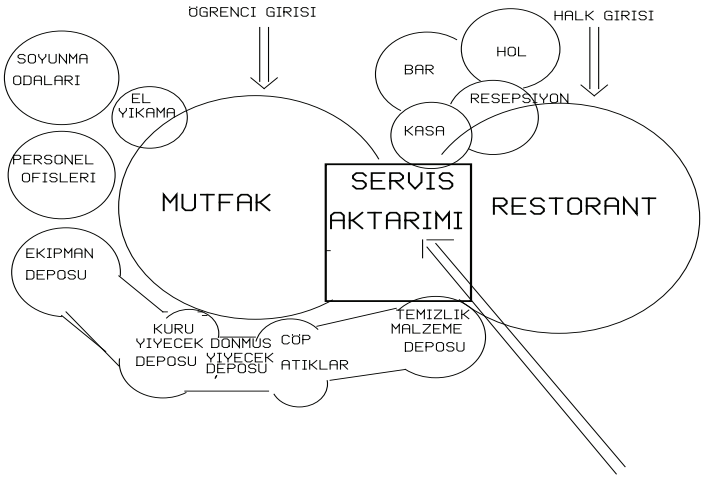

Şekil 2: Mutfak Eğitim Alanları ve Mutfağı Tamamlayan Alanlar.

Şekil 2'de uygulama mutfağı ve destek alanları gösterilmiştir. Meslek yüksekokullarında yiyecek içecek eğitimi ile ilgili olarak restoranda uygulama mutfağı planlaması yapılırken destek alanları planlara dahil edilmelidir. Böylece yiyecek içecek eğitiminin sırasıyla, sınıf, laboratuvar ve gerçekçi çalışma alanında yapılması sağlanacaktır.

2.2. Uygulamalı Yiyecek-İçecek Eğitiminin Organizasyonu

Aşağıda iki ana bölümde verilmeye çalışılacak olan uygulamalı yiyecek içecek eğitimine geçmeden önce karara varılması gereken en önemli konu uygulama alanlarını denetimli gerçekçi çalışma esnasında kimlerin kontrol edeceği ve sorumluluk alanlarının ne olacağıdır. Şekil 2'de bir organizasyon modeli verilmiştir. Konu Meslek Yüksekokullarında Mutfak eğitimi olmasına rağmen konuyu sadece mutfakla sınırlı tutmak mümkün değildir. Konu bir yiyecek içecek devresinin kurulmasını gerekli kılmaktadır. Bu yiyecek içecek devresi, mutfak, restoran ve bardan oluşmaktadır. Model eğitimimize göre yiyecek içecek eğitimine sınıf ortamında başlanacak daha sonra laboratuvar ortamına taşınacak ve en sonunda da gerçekçi çalışma ortamına geçilecektir. Bu Denetimli Gerçekçi Çalışma Ortamı (DGÇO) tipik bir yiyecek içecek işletmesidir. Burada hem eğitim yapılacak hem de üretilen ürünler yine işletme kuralları içerisinde müşterilere ulaştırılacaktır. Bu yüzden Eğitim Sorumlusu ve İşletme Sorumlusu tespit edilmeli, bunların çalışmaları yiyecek içecek öğretim elemanlarından oluşan Yiyecek İçecek Eğitim Kurulu tarafından denetlenmelidir.

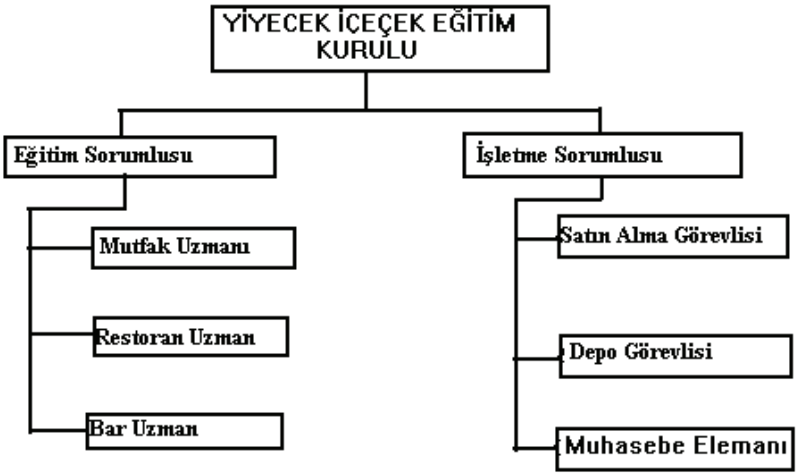

Şekil 3: Yiyecek İçecek Uygulama Alanları Yönetim Organizasyonu

- **Yiyecek-İçecek Eğitim Kurulu:** Yiyecek içecek derslerini okutan öğretim elemanları tarafından oluşturulacak bir kuruldur. Bu kurulda Meslek Yüksekokulu yönetimince görevlendirilecek bir kişide bulunabilir. Bu kurul, her ay toplanarak uygulamalı eğitimi gözden geçirip ortaya çıkan sorunları tartışıp öneriler geliştirmelidir. Her öğretim yılı başında uygulama alanlarında eğitimi düzenleyecek ve Denetimli Gerçekçi Çalışma Ortamında uygulamalı yiyecek içecek eğitimini gözleyecek kendi

arasından bir öğretim elemanını Yiyecek İçecek Eğitim Sorumlusu olarak seçmelidir.

- **Eğitim Sorumlusu:** Eğitim Sorumlusu, Denetimli Gerçekçi Çalışma Ortamında öğrencilerin öğrenci meslek rolleri dahilinde oluşturulan organizasyon içerisinde çalışmalarına nezaret edecek ve ortaya çıkan sorunları yerinde çözecek eğitim yeteneği olan kişidir. Mutfak eğitim sorumlusu yiyecek içecek eğitimi veren öğretim elemanları arasından sürekli veya belli süre için seçilmelidir. Yiyecek içecek eğitimini veren diğer öğretim elemanlarından oluşan bir komisyon kurulmalıdır. Bu komisyon, mutfak eğitim sorumlusu başkanlığında uygulamalı yiyecek içecek eğitiminde ortaya çıkan aksaklıkların giderilmesi, öğrenci rollerinin belirlenmesi ve eğitim araç gereçlerinin temini ve geliştirilmesi konularında çalışma yapmalı, Meslek Yüksekokulları danışma kurulunun çalışmalarına katılmalıdır. Özellikle, müfredat geliştirme, teknolojiyi izleme, endüstri ile ilişkilerin geliştirilmesi gibi konularda işbölümüne gidilmelidir.

- **Mutfak Uzmanı:** Mutfak Uzmanı, mutfak eğitiminin sürdürülmesini sağlayacak aşçılık ve idarecilik vasıfları yanında eğitimcilik vasfı olan kişidir. Bu kişi üniversitelerde bulunan uzman kadrosundan yararlanılarak daimi olarak istihdam edilebilecek bir kişi olacaktır. Bu kişi müfredata göre öğretim elemanı ile birlikte mutfakta gerçekleştirilecek uygulamaları ve gerçekçi çalışma ortamını yönlendirmek durumundadır. Öğrenci meslek rollerinin uygulanmasını takip edecek, malzeme yönetiminden sorumlu, gerektiğinde eğitim sorumlusu ile irtibata geçebilecek ve ticari olarak da yemeklerin yapılmasını sağlayacak kişidir. Birden fazla olabilir.

- **Restoran ve Bar Uzmanı:** Restoran ve barda servis eğitiminin sürdürülmesini sağlayacak yöneticilik vasfı yanında eğitimcilik vasfı olan kişidir. Bu kişi üniversitelerde bulunan uzman kadrosundan yararlanılarak daimi olarak istihdam edilebilecek bir kişi olacaktır. Bu kişi müfredata göre öğretim elemanı ile birlikte restoran ve barda gerçekleştirilecek uygulamaları ve gerçekçi çalışma ortamını yönlendirmek durumundadır. Öğrenci meslek rollerinin uygulanmasını takip edecek, malzeme yönetiminden sorumlu, gerektiğinde eğitim sorumlusu ile irtibata geçebilecek ve ticari olarak da restoran ve barın düzenlenmesi ve servise hazırlanmasını sağlayacak kişidir. Bunlar birden fazla olabilir.

- **İşletme Sorumlusu:** İşletme Sorumlusu, yiyecek içecek uygulama işletmesinin ticari olarak karlı bir şekilde işletilmesi ve okula fon sağlanmasını sağlayacak ve bu yöndeki faaliyetleri yerine getirecek kişidir. Bu kişi hem ticari gerekleri yerine getirirken hem de eğitim sorumlusu ile birlikte eğitim gereklerini de yerine getirmeye çalışacaktır. Bu kişi Mes-

lek Yüksekokullarında bulunan Döner Sermayeden Okul Yönetimi tarafından görevlendirilebilecek bir kişi olabilir.

- **Satın Alma Görevlisi:** Satın Alma Görevlisi, yiyecek içecek uygulama işletmesinin malzeme ihtiyaçlarını işletme politikaları ve piyasa gereklerine göre satın alan kişidir. Eğer diğer bölümlerin veya okulun satın alma işleminden sorumlu bir görevli varsa bu kişi özel olarak görevlendirilmeyebilir. İşletme Sorumlusu altında çalışacaktır. Ayrıca öğrencilerin satın almada da yetişmeleri isteniyorsa öğrencilerde satın alma faaliyetlerine dahil edilecektir.

- **Depo Sorumlusu:** Depo Sorumlusu, mutfak, restoran ve bar için alınan araç ve gereçlerin bulunduğu depolardan ve işletme için alınan malzemelerin bulunduğu kuru ve soğuk hava depolarından sorumlu olan kişidir. Bu kişi malzeme hareketlerini takip edecek ve depoların düzenli şekilde tutulması ve envanterinin çıkarılmasından sorumlu olacaktır. Mal çıkış ve girişleri ile ilgili olarak bu görevlinin nezaretinde öğrencilerde görevlendirilecektir.

- **Muhasebe Elemanı:** Muhasebe Elemanı, işletme ile ilgili olarak kanunen zorunlu kayıtları tutan kişidir. Muhasebe kayıtlarının tutulması ve muhasebeyle ilgili raporların çıkarılmasından sorumludur. Bu kişi işletme sorumlusu altında çalışacaktır. Eğer okulda muhasebe işlemlerine bakan bir birim varsa o birimden de yararlanılabilir.

Yukarıda mutfak, restoran ve bardan oluşan turizm programı uygulama işletmesinde kurulabilecek, eğitim ve ticari anlayışı destekleyen bir organizasyon yapısı önerilmiştir. Buna göre, Yiyecek İçecek Eğitiminin uygulaması aşağıdaki şekilde ele alınabilir.

3. YİYECEK-İÇECEK EĞİTİMİNİN UYGULANMASI

Yiyecek-içecek eğitim modelinin uygulanması okul olanaklarına bağlıdır. Model eğitimin uygulamalı olmasını gerektirdiğin dolayı MYO'lunun uygulama mutfağı ve restoranın olması gerekmektedir.

3.1. Yiyecek-İçecek Eğitiminin Koordinasyonu

Model müfredatta yiyecek içecek eğitimi iki aşamada önerilmektedir. Birincisi I. Sınıf öğrencilerinin giriş konularını göreceği "Mutfak Teknolojisi ve Uygulamaları" ve "Servis Teknolojisi ve Uygulamaları" diğeri ise II. Sınıf öğrencilerinin yönetim uygulamaları için "Yiyecek İçecek Yönetimi" dersleridir. Model Yiyecek içecek eğitiminde bu üç dersin birbirleri ile bağlantılı olarak verilmesi gerekmektedir.

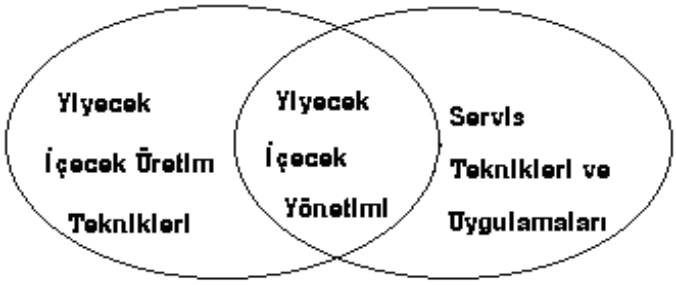

Şekil 4: Yiyecek İçecek Eğitim Koordinasyon Modeli

Şekil 4 bu üç dersin koordinasyonunu göstermektedir. Şöyle ki, her öğretim elemanı kendi dersi ile ilgili eğitim ve ders planlarını hazırlayacak ve daha sonra diğer öğretim elemanları ile bir araya gelerek koordinasyon sağlayacaktır. Bu koordinasyonu sağlarken Yiyecek İçecek Eğitim Kurulunun (bu kurul büyük oranda bu üç dersin öğretim elemanından oluşacaktır.) onayı ve kararları dikkate alınacaktır. Ayrıca, bu koordinasyon uygulama alanlarının bir işletme yapısında olacağı ve öğrencilerin meslek rollerine dayanacağından çalışma saatlerinin tespiti, öğrencilere nezaret etme, rollerin dağılım şekil ve miktarlarının tespit edilmesini kapsamalıdır. Daha İleri aşamada da, işletme sorumlusu ile bir araya gelerek o dönemde ki işletme politikalarını eğitim gereklerine ve ticari gereklere göre okul politikasını da dikkate alarak saptamak yoluna gidilmelidir.

3.2. Sınıf, Laboratuvar ve Denetimli Gerçekçi Çalışma Ortamının Koordinasyonu

Tablo 1'de görüldüğü gibi yiyecek içecek eğitimi üç ana mekanda yapılmaktadır. Bunlar sınıf, laboratuvar (mutfak, restoran veya bar) ve Denetimli Gerçekçi Çalışma Ortamı (Mutfak, restoran ve barın ticari kullanımındaki işletme faaliyetleri)'ndan oluşmaktadır. Burada çok önemli bir sorun ortaya çıkmaktadır. Yiyecek içecek eğitiminde model alarak önerilen derslerin gerçekçi çalışma ortamında nasıl verileceği, bu esnada ders saatlerinin ne olacağıdır. Yani öğrencilerin uygulama işletmesinde nasıl ve ne kadar sürelerle çalıştırılacağıdır. Bu sorun çok değişik şekilde çözümlenebilir. Bunlardan bir tanesi normal sınıf ve laboratuvar eğitiminin haftada 2 saat olarak sürdürülmesi, geri kalan sürede öğrencilere nöbet çizelgeleri hazırlayarak onların çalıştırılması ve eğitim sorumlusu ve uzmanlar tarafından gözlenmesidir. Diğer bir çözüm yolu 3-4 haftadan sonra öğrencilerin tamamen şiftler yolu ile işletmede çalıştırılmasıdır.

Bu aşamada ortaya çıkacak en önemli sorunlardan bir tanesi; öğren-

cilerin diğer dersleri (yiyecek içecek eğitimi dışında kalan dersler) aksatmalarıdır. Bu bakımdan diğer derslerin öğretim elemanları ile koordineli olarak çalışma çizelgeleri hazırlanmalıdır. Model müfredat, bu nedenle olaya olabildiğince fazla öğrencinin katılarak nöbetlerin düzenli olabilmesi için III. ve IV. yarıyılda da öğrencilerin yönetim pratiklerini yapabilmek için süpervazır ve yönetici rollerine buralardan öğrenci seçilmesini amaçlamaktadır. Böylece öğrenciler I. sınıfta gördükleri dersi pekiştirecekler ve yiyecek içecek işletmelerinde görülen meslek kademeleri sağlanmış olacaktır. Bu nedenle, öğrenci meslek rolleri modeli öğretime başlamadan, her okul öğrenci sayısına, işletme durumuna göre bunu güncelleştirmeli, her ders için gerekli roller tespit edilmeli ve buna göre ileriye dönük projeksiyonlar yapılmalıdır.

3.3. Teçhizata Dayalı Öğrenme Prensipleri ve Uygulamaya Dayalı Yetenekler

Uygulamaya dayalı yetenek ve bilgilerin farklı yönlerinin öğretilebilmesi için uygulamalı yiyecek içecek eğitiminde kullanılan teçhizatların her yönüyle tanıtılması ve kullanımlarının öğretilmesi gerekmektedir. Yiyecek içecek alanına baktığımızda öğrenmenin tamamen araç ve gerece dayalı olacağı kesindir. Özellikle, mutfakta ve restoranda faaliyetlerin neredeyse tamamı araç gereçlerin uygun şekilde kullanımını gerektirmektedir. Meslek Yüksekokullarının Otel Lokanta ve İkram Hizmetleri Bölümü programlarında yiyecek içecek eğitiminde öğrenmenin teçhizata dayalı olacağı açıktır.

Bu nedenle, teçhizata dayalı öğrenmenin sağlanabilmesi için öğrencilerin eğitim esnasında kullanacakları notlar hazırlanmalıdır. Bu notların öğrencilere teçhizatın kullanım amacının ne olduğu, nasıl kullanılacağı, dikkat edilmesi gereken noktalar gibi öğrenmeyi kolaylaştırıcı yönleri olmalıdır. Öğrencilerin anlayabilecekleri mantıki bir sıra izlenmeli ve öğrencilerin Denetimli Gerçekçi Çalışma Ortamında kullanacakları teçhizatı kapsamalıdır. Öğrenciler gerçek çalışma ortamında kullanılan araç gereçleri öğrenmekte ve kullanma becerisi kazanmaktadır. Böylece, turizm endüstrisinde istihdamlarını kolaylaştıracak unsurlar sağlanmış olmaktadır.

Öğretim elemanı ders esnasında öğrencilere teçhizata yönelik eğitimi destekleyecek notlar dağıtarak öğrenmenin daha iyi gerçekleşmesini sağlamalıdır. Bu bakımdan öğretim elemanı hem sınıf, hem laboratuvar hem de Denetimli Gerçekçi Çalışma Ortamında (DGÇO) her ders ile ilgili olarak notlardan yaralanabilir. Bunlar teçhizata dayalı eğitimde bir gerekliliktir.

İngiltere'de Blackpool ve The Flyde College'nde uygulamalı yiyecek içecek eğitiminde teçhizata dayalı öğretim metodu kullanılmaktadır. Bu kolejlerin uygulamalarından yararlanarak Tablo 1,2,3'de teçhizata dayalı öğrenmeyi destekleyici notlarla ilgi bir örnek gösterilmiştir. Bu notların

yapısı şu şekildedir:

Teçhizat kullanım alanlarına göre belli başlıklar altında sınıflandırılmıştır. Belirtilen her bir başlık için göstermede kullanılacak üç yetenek tespit edilmiştir. Bunlar;

- Bir ustalık veya sosyal yetenek
- Bir prensip
- Bir yöntem.

Bu çalışmanın amacı teçhizatın kullanımının gösterimi ile ilgili çeşitli yönleri tanımaktır.

Tablo 1: Teçhizatın Kullanımı İçin Gerekli Ustalık ve Sosyal Yetenekler

İlgili Alan	**Teçhizat**	**Yetenek**
RESTORAN	Tatlı arabası	Tabaklar hakkında bilgi sahibi olma Kesme, porsiyonlara ayırma, hizmet etme
MUTFAK	Gazlı ocak, Omlet tavası Çatal, Küçük kase	Omlet hazırlama
KAHVALTI OFİSİ	Çay kahve makinesi Fincan, Kaşık	Kahve hazırlama
SERVİS TABAKLARI	Tabak ısıtma makinesi Tabak	Sıcak yemeklerin servisi
MÜŞTERİ KABUL	Bilgisayar	Klavye kullanımı
BAR	Şarap soğutucu	Depolama teknikleri
TÜM ARAÇLAR		Kendine güven

Notların hazırlanmasında kullanılan yaklaşım:

- Seçilen araç ve gereçlerden bir tanesi
- Bu teçhizatın kullanımı ile en iyi şekilde öğrenilebilecek yeteneklerden örnekler.

Tablo 2'de uygulama alanlarında kullanılabilecek bazı teçhizatlar için gerekli prensipler gösterilmiştir. Buna göre, bu alanlarda teçhizata dayalı eğitim verilirken bu prensipler göz önüne alınmalıdır.

Tablo 2: Teçhizatın Kullanımı İçin Gerekli Prensipler

İlgili Alan	**Teçhizat**	**Prensip**
RESTORAN	Ordövr arabası Tabaklar	Kıyaslama: Sunma, maliyet, hijyen
MUTFAK	Pişirme kapları	Acılı Pişirme Hijyen, çalışma metodu
KAHVALTI OFİSİ	Mikro dalga fırın	Nasıl Çalıştığı

SERVİS TABAKLARI	Tabaklar	Temizleme ağırlığı
MÜŞTERİ KABUL	Fidelio Önbüro Yönetimi, Sentez Otel Yönetimi programları vb.	Kontrol sistemleri
BAR	Kokteyl shaker'ı	Gösteri ve takdim Ürün promosyonu
TÜM ARAÇLAR		Dizayn Sistemlerin kontrolü

Tablo 3'de teçhizatın kullanımı için gerekli yöntemlerden bazıları örnek olarak gösterilmiştir. Teçhizata dayalı öğretim yönteminin uygulanabilmesi bakımından okulların yiyecek içecek eğitimi için gerekli teçhizata sahip olmaları gerekmektedir. Bunun için uygulama mutfağı ve destek alanlarının oluşturulması şarttır.

Tablo 3: Teçhizatın Kullanımı İçin Gerekli Yöntemler (Prosedürler)

İlgili Alan	**Teçhizat**	**Yöntemler**
RESTORAN	Menü tahtası	Günlük olarak düzenleme
MUTFAK	Pişirme fırını	Isıtma
KAHVALTI OFİSİ	Tezgah altı buzdolabı	Malzeme yerleştirme Temizleme
SERVİS TABAKLARI	Servis tabağı	Temizleme
MÜŞTERİ KABUL	Bilgisayar İşlemcisi	Veri kaydetme
BAR	Bar kasası	Bir müşterinin hesabını alma Sosyal yetenekler
TÜM ARAÇLAR		Temizleme, Satın alma, Eğitim faaliyetleri

4. YİYECEK-İÇECEK EĞİTİMİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Planlı bir eğitimin mutlaka çıktısı ölçülmelidir. Uygulama aşamasından sonra öğrencilerin neyi ne kadar öğrendiğinin ölçülmesine ihtiyaç vardır. Bu uygulamalı yiyecek içecek eğitiminin en önemli aşamalarından bir tanesi de değerlendirme aşamasıdır. Çünkü planlanan eğitimin ne kadarının başarıldığını öğrenmek ve eğer başarıda bir sapma varsa geri besleme yolu ile düzeltmeler yapmak gerekecektir. Bu bakımdan Meslek Yüksekokulları Otel Lokanta ve İkram Hizmetleri Bölümü programlarında uygulanacak uygulamalı mutfak eğitiminin en önemli aşaması değerlendirmedir.

4.1. Değerlendirmenin Genel İlkeleri

Uygulamalı işlemler geçerli, yapılanmış alıştırmalara ve ölçme yöntemleri ile birlikte ödevlere temel oluşturacaktır. Öğrencinin başarısı normal olarak, öğretim yılı içinde yaptığı ödev çalışmalar ile yıl sonu sınavları yardımıyla değerlendirilecektir.

Ders yılı içinde verilen ödev çalışmaları üç ayrı ders için değişiklik gösterse de genellikle şu hususları kapsayacaktır. Makaleler, konu araştır-

ması, nezaretçi öğretim elemanı tarafından verilen ödevler, sınıfta yapılan yazılı testler, mutfak /restoranda yapılan pratik çalışmalar (bu çalışmalarda doldurulan DGÇO değerlendirme formları) sözlü ödevler ve diğer değerlendirme araçlarıdır.

Öğrencilerin verilen ödev ve benzeri değerlendirme çalışmalarını zamanında yapmaları değerlendirme sürecinin en önemli bir unsurudur. Her derse ait ödev çalışmalarının değerlendirilmesi, bütün ödevlerin teslimin-den sonra yapılır. Böylece dersin bütününe not verme imkanı olacaktır.

4. 2. Ödev/ Dgço / Sınav Orantısı

Her ders için son notu hesap ederken ödev DGÇO ve sınav orantısı kullanılacaktır. Bu orantı aşağıdaki şekilde olmalıdır.

Yıl 1

Ders Adı	DGÇO Değer.	Ders ödevi	Sınav
Yiyecek İçecek Üretim Teknikleri	% 50	% 25	% 25
Servis Teknikleri ve uygulamaları	% 50	% 25	% 25

Yıl 2

Ders Adı	DGÇO Değer.	Ders Ödevi	Sınav
Yiyecek İçecek Yönetimi	% 60	% 20	% 20

4. 3. Yarıyıl Notlarının Verilmesi

Mutfak eğitimi ile ilgili olarak yapılan değerlendirme sonuçları her yarıyıl sonunda geçer/kalır veya ders notları şeklinde açıklanabilir. Bu daha çok meslek yüksekokulunun bağlı bulunduğu üniversitenin not değerlendirme politikasına bağlı olacaktır. Her ne kadar yiyecek içecek eğitimi ile ilgili olan üç ders iki yarıyıl süresince okutulmakta ise de ders içinde verilen ödevler, Denetimli Gerçekçi Çalışma Ortamında yapılan değerlendirme sonuçları ve sınavlar her yarıyıl sonunda not verilmesine olanak sağlayacaktır.

Birinci ve üçüncü yarıyıl sonunda, bu yarıyıl süresince verilen ödevlerin sonuçlarına göre dersteki gelişmeleri yansıtan notlar verilecektir. İkinci ve dördüncü yarıyıl sonunda derse dayalı ödev, DGÇO değerlendirmeleri ve sınav sonuçları belirtilen değerlendirme oranlarına göre “Geçer/Geçmez” veya “ABC/F” notları verilir ve okul idaresine bildirilir.

5. UYGULAMA MUTFAĞININ TİCARİ KULLANIMININ PLANLANMASI

Uygulama mutfağının ticari olarak kullanılması ve okula bir fon sağlanması mutfağın kuruluş amaçları içerisinde olmalıdır. Öğrencilerin uygun bir yiyecek eğitimini alabilmelerinin en önemli ilkesi öğrencilerin sadece yiyecek içecek üretmek değil onların üretiminden tüketimine kadar olan tüm safhaları izleyebilmeleri ve her safhadaki işleri uygulamalı olarak yapmalarıdır. Bu yüzden Meslek Yüksekokulu Turizm Programlarında tasarlanacak mutfaklarda ticari kullanım göz ardı edilmemelidir. Aksine ticarî kullanım için gerekli şartların projeye dahil edilmesi gerekmektedir. Turizm mutfağını bir laboratuvar olarak kabul etmek elbette gerekli fakat buranın bir işletme haline dönüştürülmesi şarttır.

Uygulama mutfağının ticari kullanıma açılacağına karar verdikten sonraki aşamaları şu şekilde sıralanabilir.

- Muhtemel tüketicilerin davranışlarını, istek ve beklentilerini inceleme
- Pazar araştırması yapma
- Pazarın planlanması
- Pazarın kontrolü

Bu dört başlık halinde verilen aşamalar bir pazarlama sisteminin ana faktörlerini göstermektedir. Bir uygulama mutfağı ve onun satış noktasını oluşturan restoran ve barın ticari amaçlı planlanabilmesi için planlama üç aşamada ele alınmalıdır.

Uygulama işletmesinin ticari olarak planlanmasını ayrıntılı olarak ele alınmadan önce ticari planlamanın tamamını bir bütün olarak göstermek yararlı olacaktır. Bu bakımdan ticari planlama üç ana başlıkta ele alınabilir. Bunlar işletmenin tamamı, mutfağı, restoran ve bardır.

Burada uygulama işletmesi bir bütün olarak ele alınırken gerçek müşteri grubunun tespit edilmesi, pazarlama yöntemlerinin belirlenmesi, ürünün planlanması, olay tarihlerinin saptanması, bütçe ve fiyata karar verilmesi, karın tahmin edilmesi, kullanılacak kontrol sistemlerine karar verilmesi, üniformalara karar verilmesi ve menülere karar verilmesi gerekmektedir.

5.1. Gerçek Müşteri Grubunun Tespit Edilmesi

Uygulama mutfağı meslek yüksekokulu içerisinde kurulmuş ticari bir birim olarak düşünüldüğünde ne üretilebilir? Üretilen ürünleri kime satılabilir gibi sorulara cevap teorik olarak uygulama mutfağı ve restoranının yönelebileceği ve muhtemel müşterilerin ihtiyaçlarını belirten pazarlar

olabilir. Bu pazarı;

- Sanayi türü yiyecek pazarı,
- Fast-food türü yiyecek pazarı,
- Kişisel ifadeye imkan veren yiyecek pazarı ve
- Statüye dayalı yiyecek pazarı

olarak sıralanabilir. Okul yönetimi ve uygulama mutfağını işletecek kişiler bunlardan hangi pazarın kendilerine uygun olabileceğine karar vermeleri gerekmektedir. Tabii ki buna karar verirken işletmenin çevresi dikkate alınmalı ve eğitim öğretim ile uyuşup uyuşmayacağı göz ardı edilmemelidir.

Yukarıda sayılan yiyecek pazarlarının uygulama mutfağı için uygun olup olmadığı iyi bir pazar araştırması yolu ile anlaşılabilir. Örneğin sanayi türü yiyecek pazarında çevrede bulunan sanayi kuruluşlarının personeline, çevre okullarının öğrencilerine ve diğer işletmelerin personeline yemek hazırlanıp hazırlanamayacağı iyece araştırılmalıdır.

Okul öğrencilerinin uygulama mutfağının en iyi müşterileri olabileceği bir gerçektir. Uygulama mutfağı, özellikle okulun açık olduğu zamanlar onların yiyecek ihtiyaçlarının karşılanması ve onlara özledikleri türden yiyecekler sunabilecek bir işletme haline getirilebilir. Özellikle fast-food yiyecek pazarı için öğrenciler iyi müşteri olabilirler. Bunun için uygulama mutfağının okul öğrencilerinin çok çabuk ulaşabilecekleri bir konumda olması gerekmektedir. Bu konunun mutfak tasarım aşamasında etraflıca ele alınması şarttır.

Uygulama mutfağının müşteri tipini belirlemek için iyi bir pazar araştırması yapılmalıdır. Özellikle, işadamlarının çevredeki çalışanların bu konuda araştırmaya dahil edilmesi, ailelerin böyle bir işletmenin açılması durumunda ilgilerinin nasıl olacağının araştırılması ve buna göre uygulama mutfağı ve restoranın donatılması gerekmektedir. Bu konuların mutfağın tasarım aşamasında ele alınması uygun olacaktır.

Yine turizm programı uygulama mutfağının toplantılarda, düğün, nişan gibi özel olaylarda kullanılıp kullanılmayacağı araştırılmalıdır.

5.2. Uygulama Mutfağı ve Restoranına Yönelik Pazar Araştırması Yapmak

Uygulama mutfağına ve restoranına yönelik talebi ölçmek ve müşteri tipini belirlemek amacı ile pazar araştırmaları yapılabilir. Bu araştırma turizm eğitiminin içerisinde öğrencilerle birlikte yapılabilir. Entegre Turizm Projesi dersi çerçevesinde hazırlatılacak anket veya görüşme soruları yolu ile öğrencilerden seçilmiş anketörler yolu ile yapılabilir. Burada amaç çev-

rede uygulama mutfağı ve restoranına yönelik ne tür istek ve beklentinin olabileceğini ölçmeye çalışmasıdır. Bu çalışma sonunda pazarlama yöntemleri tespit edilebilir.

5.3. Ürünün Planlanması

Ürün planlama, ürünle müşterilerin beklentilerini birleştirmeye yönelik planlama çalışmalarıdır. Bu bakımdan tespit edilen müşteri türünün büyük önemi vardır. Onların istek ve beklentilerini anlayarak ona göre ürün planlaması gerekmektedir. Böylece müşteri tatmini ve işletmenin karlı bir şekilde çalışması olanağı yaratılacaktır.

Uygulama restoranından özellikle öğrencilerin, akademik ve idari personelin yemek yiyeceği düşünüldüğünde onlara yönelik ürünler üretilebilir. Özellikle öğrencilerin fast- food türü yiyeceklere karşı olan eğilimlerinden yola çıkarak ürünler ona göre planlanabilir.

5.4. İşletmenin Açık Kalacağı Zamanların Tespit Edilmesi

Okul uygulama mutfağının yıl içinde çalışacağı ayların, haftaların ve hafta içinde hangi günlerde açık tutulacağına karar verilmelidir. Bu tabii ki müşteri tipi ile bağlantılıdır. Örneğin, öğrencilere yönelik hizmet veren bir işletmenin öğrencilerin okulda bulunduğu zamanlar açık kalacağı muhakkaktır. Eğer, okul dışından müşteriler varsa bunlar içinde uygun zaman aralıkları tespit edilebilir. Bu zaman aralıkları tespit edilirken eğitimin gerekleri göz önüne alınmalı, öğrencilerin uygulama işletmesinde çalışabilecekleri azami zaman tespit edilmelidir.

Uygulama mutfağının zaman aralıklarının tespit edilmesinde ortaya çıkan problemler öğrencilerin diğer derslerle ilgili faaliyetleridir. Bu faaliyetler sınavlar ve verilen ödevlerdir. Yine uygulama mutfağını tehdit eden diğer etkenler; tatiller ve öğrencilerin resmi tatillerde çalışmak istememeleridir.

5.5. Fiyat ve Bütçeye Karar Verilmesi

Uygulama işletmesinde satışa sunulacak ürünlerin fiyatlarının tespit edilmesi ve işletme bütçesinin belirlenmesi gerekmektedir. Burada önemli olan ürünün satılabilecek fiyatının tespitidir. Özellikle öğrencilerin bütçelerinin göz önüne alınması gerekmektedir. Kar tahminleri yapılmalıdır. Fakat kar tahminleri yapılırken eğitim göz ardı edilmemelidir. Bunun için özellikle İşletme Sorumlusu ticari bakımdan olayı ele alırken olayın kar amacından çok eğitim amaçlı olması gerektiğini unutmamalıdır.

5.6. Kontrol Sisteminin Oluşturulması:

Kontrol sistemi oluşturulmasında dokümantasyona dayalı organizasyon yapısı dikkate alınmalıdır. Bir malzemenin satın alımından başlayarak mutfakta hazırlanması ve satışına kadar geçen evrelerinin tamamının kont-

rol edilmesi gerekmektedir. Bunun için iyi bir kontrol sistemi oluşturulmalıdır. Mutfak ve restoranda öğrencilerin davranışlarının sürekli kontrol altında olması gereklidir. Böylece öğrencilerin çalışma alanlarında taşkınlık yapmaları engellenecektir. Ayrıca öğrencilerin satışa hazırlanan malzemeleri kendileri kullanabilir veya arkadaşlarına ikram edebilir. Bunlar içinde mutlaka kontrol devresi kurulmalıdır. Amaç üretim ve satış esnasında kayıpları olabildiğince azaltmak olacaktır.

5.7. Üniformaların Tespit Edilmesi

Mutfakta, restoranda ve barda giyilecek üniformalar öğrenci meslek rolleri dikkate alınarak tespit edilmelidir. Bunun yanında üniforma sayılarına dikkat edilmeli ve bir günlük çalışma esnasında gereken sayılar dikkate alınmalıdır. Bunun yanında birer adet yedek üniforma bulundurulmalıdır.

5.8. Menülerin Tespit Edilmesi

Müşteri tipine uygun menüler oluşturulmalıdır. Bu menüler oluşturulurken öğrenciler tarafından uygulanabilirliği, ileride öğrencilerin istihdam edilmelerine yardımcı olmasına ve uygulama işletmesinde satılabilirliğine dikkat edilmelidir.

SONUÇ

MYO'larında mevcut yiyecek içecek eğitimi sorunlarından biri olan uygulama sorununun çözümüne katkıda bulunacağına inanılan bir uygulamalı yiyecek içecek eğitim model önerisi sunulmuştur. Modelin özelliği, bir yandan yiyecek içecek eğitiminin uygulamalı verilebilmesi için gerekli olan ilkeler çerçevesinde olması öte yandan da üçüncü bölümde sunulan uygulamalı mutfak eğitim modelinin geliştirilebilmesine imkan vermesidir. Özellikle Denetimli Gerçekçi Çalışma Ortamı'nın hazırlanmasını ve öğrencilerin belli başlı meslek rollerini bu ortamda üstlenmeleri modelin temelini oluşturmaktadır.

Öğrencilerin yiyecek içecek endüstrisinde istihdam edilebilmeleri için taşımaları gereken özellikler vardır. Öğrencilerin bu özellikleri uygulamalı yiyecek eğitimi sonunda kazanmaları gerekmektedir. Bunun için, uygulamalı mutfak eğitiminin hazırlanmasında, yetenekler ve davranışlardan yola çıkarak görevler ve görevlerden de iş tanımları oluşturulmuştur. Bu görevlerden de eğitimin uygulamalı yapılmasını sağlayacak öğrenci meslek rolleri oluşturulmuştur. Öğrenci meslek rolleri mutfak eğitiminin uygulamalı yapılması yanında mutfak ve destek alanlarının ticari kullanımına imkan verecektir. Bu rollerin Denetimli Gerçekçi Çalışma Ortamı'nda (DGÇO) uygulanabilmesi amaçlanmaktadır.

Mutfak eğitiminin uygulanmasında, öneri mutfak eğitimi modeli, sı-

nıf, laboratuvar ve denetimli gerçekçi çalışma ortamında uygulanış şeklini ve değerlendirme yöntemini içermektedir. Bu üç alanda, eğitiminin uygulanmasının öğretim elemanı merkezli olmaktan çıkarılıp öğrenci merkezli olması hedeflenmektedir. Ayrıca mutfakta bulunan araç ve gereçlerin bir eğitim aracı olarak kullanılmasını göstermektedir. Laboratuvar ve çalışma alanlarında gerekli olan güvenlik ve hijyen kurallarının önemi vurgulanmaktadır. Bu aşamada güvenlik ve çalışma alanlarının denetlenmesi ve temizliği konusu işlenmekte, çalışma ortamlarında öğrencilerin uymaları gereken kurallar üzerinde durulmaktadır.

Uygulamalı mutfak eğitiminin denetlenmesinde, denetleme şekilleri verilmektedir. Özellikle sınıf, laboratuvar ve Denetimli Gerçekçi Çalışma Ortamında denetlenme şekilleri ortaya konulmaktadır. Özellikle, öğrencilerin kendi performanslarının kendileri tarafından denetlenmeleri hedeflenmektedir. Ayrıca, öğretim elemanı, eğitimin uygulamasının her alanını kontrol ederek eğitimin planlı ve amaca yönelik yapılmasını sağlayacaktır.

Uygulamalı mutfak eğitiminin son aşaması, mutfağın ticari kullanıma açılabilmesidir. Bu aşamada sadece mutfak değil, restoran ve bar gibi diğer alanlarında devreye sokularak, eğitimin tekrar yiyecek içecek eğitimi modelinde belirtilen bütünlüğe taşınması gereklidir. Uygulama mutfağı ve destek alanlarının bir ticari işletme haline getirilmesi için uygulama eğitiminde ortaya çıkacak ürünlerin pazarlanma önerisi geliştirilmiştir. Ayrıca bir uyarı niteliğinde, uygulamada ortaya çıkabilecek problemler maddeler halinde belirtilmiştir.

Bu çalışmanın en önemli hedefi, MYO'ları Otel Lokanta ve İkram Hizmetleri Bölümü programlarında uygulama eğitimine yönelik olarak kurulacak uygulama mutfağının kurulma ilkelerinin neler olduğunu ortaya koymaktır. Aynı zamanda, çalışma alanlarının eğitim ve ticari amaçlı kullanımlarının verimlilik ilkeleri çerçevesinde planlanması ve kullanımı için MYO'ları Otel Lokanta ve İkram Hizmetleri Bölümü programlarında öğretim elemanlarına örnek bir model sunmaktır. Bu nedenle, yiyecek ve içecek eğitimcilerinin uygulamalı yiyecek içecek eğitimlerini planlarken bu çalışmadan yararlanabilecekleri varsayılmaktadır. Modelin sorunsuz olarak uygulanabilmesinin önkoşulu, öncelikli olarak uygulamalı eğitimin gereğine inanmaktır.

Modelin tamamı alınıp uygulanabileceği gibi, çeşitli bölümleri alınıp mevcut okul yapısına göre de uyarlanabilecektir. Örneğin, yeni mutfak kurma imkanına sahip olmayan okullarda küçük bir kafeterya oluşturup daha az öğrenci ile daha küçük çapta Denetimli Gerçekçi Çalışma ortamı oluşturabilirler. Buna karşın, öğrenci meslek rolleri modeli ile çok değişik sayıda öğrenci kapasitesine sahip okullar, rollerin sayılarını artırıp veya azaltma yolu ile modeli uygulama olanağı bulabileceklerdir. Her ne kadar,

model MYO'ları Otel Lokanta ve İkram Hizmetleri Bölümü programları için önerilse de, turizm eğitimi veren farklı eğitim yapısına sahip kurumlar içinde bir fikir verebilecek yapıdadır.

Modelin MYO'ları Otel Lokanta ve İkram Hizmetleri Bölümü programlarında uygulanabilirliği, Amasya Meslek Yüksekokulu Otel Lokanta ve İkram Hizmetleri Bölümü Programında 1997-98 öğretim yılı kış yarıyılında uygulanarak denenmiştir. Bu deneme esnasında, üçüncü bölümde belirtilen sorunların dışında her hangi bir sorun ortaya çıkmamıştır. Bunun en önemli nedeni ise öğrencilerin ve ilgili öğretim elemanlarının uygulama eğitiminin gereğine inanmalarıdır.

Amasya Meslek Yüksekokulu Otel Lokanta ve İkram Hizmetleri Bölümü Programında yapılan uygulamanın ışığı altında, bu problemlerin giderilebilmesine yönelik önemli hususlar aşağıda çıkarılmıştır. Bunlar:

- Uygulamalı eğitimi yaparken okul idaresinin desteği olmalıdır. Çünkü MYO'ları çok programlı eğitim kurumları olduğundan idare desteği zaman zaman programlar arasında kaybolabilmekte veya tam olarak belirginleşmemektedir.

- Programda görev yapan diğer öğretim elemanları uygulamalı eğitime katılmalıdırlar. Çünkü öğrencilerin uygulama alanlarında çalışmalarında motivasyon kaybı olabilmekte, diğer öğretim elemanlarının (yiyecek içecek eğitimi ile ilgisi olmayan) yaklaşımı bu aşamada çok büyük önem taşımaktadır.

- Çalışmaların her safhası planlı olmalıdır. Eğer planlama göz ardı edilirse uygulama eğitiminden beklenen yarar sağlanamamaktadır. Hatta içinden çıkılmaz kargaşalar meydana gelebilmektedir. Ayrıca, denetim kaybolmakta, öğrencilerin eğitimi istenen yönde değil tesadüfi olarak gerçekleşmektedir.

- Çalışmaların her evresi dokümantasyona dayalı olmalıdır. Çünkü öğrencilerin ilerlemelerinin tespiti, eksik yanlarının gözlenmesi, sonuç itibari ile değerlendirmenin tam olarak yapılabilmesi tutulan dokümanlara bağlı olacaktır. Ayrıca, uygulama alanlarının ticarî yanının karlı bir şekilde yürütülebilmesi her evrenin tam olarak denetim altında tutulmasına bağlıdır.

- Malzeme yönetimine önem verilmeli, malzemelerin kontrolü için iyi bir kayıt sistemi geliştirilmelidir. Ayrıca kırılan, bozulan veya kaybolan malzemeler tekrar yerine konulabilmelidir.

- Uygulama alanlarında ihtiyaç duyulan malzeme siparişlerinin zamanında verilmesi ve kontrolünün yapılarak teslim alınması gerekmektedir. Çünkü uygulamalı eğitimin devamı maliyetlerin kontrol altında tutu-

larak karlılığın sağlanmasına ve hizmetlerin o kısımda yürütülebilmesine bağlıdır.

- Döner sermaye elemanlarının desteği tam olarak sağlanmalıdır. Böylece ticari işletimde ortaya çıkabilecek sorunların bir kısmı onların desteği ile rahatlıkla çözülebilecek türdendir.

Sonuç olarak, model uygulamada esneklik sağlayacak bir yapıda olduğundan, bu modeli uygulayacak okullar uygulama esnasında kendi gerçeklerinden yola çıkarak modele yeni unsurlar katmaları mümkündür. Model daha çok bu tür bir uygulamanın kuruluş aşamasında yol gösterici olması bakımında önem taşımaktadır.

KAYNAKÇA

Aymankuy, Y. (1995), "Yükseköğretimde Mesleki Turizm Eğitiminde Uygulamanın Gerekliliği, Uygulamayı Engelleyen Koşullar" Turizm Eğitiminde Uygulama Sorunları Seminer ve Atölye Çalışması, İstanbul, Turizm Geliştirme ve Eğitim Vakfı Yayını No:35, 1995

Baldiran, Ş. (1998), Meslek yüksekokulları otelcilik programlarında, mutfak tasarımı, yönetimi, eğitim planlaması ve politikalarının saptanması ve model eğitim teknik ve planlarının geliştirilmesi, Hacettepe Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü/Turizm İşletmeciliği Uzmanlığı (Yl) Tezi, 1998, Ankara

Bulunç, G. (1995), "Turizm Sektöründe Uygulamalı Eğitim Konusunda Görüş ve Beklentileri" TUGEV,Turizm Eğitiminde Uygulama Sorunları Seminer ve Atölye Çalışması: 5-6 Haziran 1995

Güneş, İ. (1997)"Türkiye'de Turizm Eğitimi ve Öğretiminin Temel Sorunları" Anatolia, Mart -Haziran s.99-105 sayı:1-2

Kalaycı, Y. (1992), "Orta, Yüksek ve Diğer Öğretim Seviyelerinde Mesleki Mutfak ve Yiyecek Üretim Eğitimi" Turizm Eğitimi Konferansı, Workshop 9-11 Aralık-1992

Olalı, H. (1990), Turizm Politikası ve Planlaması İstanbul: İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Yayını

YOK, (2021), Aşçılık (TYT) Programlarına Taban Puanına Göre Yerleşen Son Kişinin Netleri, https://yokatlas.yok.gov.tr/netler-onlisans-tablo.php?b=30002, 10.11.2021

Bölüm 19

COVİD-19 SALGINI İLE MÜCADELE POLİTİKALARINA BİR BAKIŞ

S. Mustafa ÖNEN [1]

1 İnönü Üniversitesi, İİBF, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, Malatya, Türkiye mustafa.onen@inonu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-7284-2616

Giriş

Salgın hastalıklar, insanların ölümüne neden olabildikleri gibi, onların toplumsal ve kültürel yaşamlarını, alışkanlıklarını; hatta yaşama bakış açılarını bile değiştirmektedir. Hatta insanlığın demografik, ekonomik ve siyasi yapısında derin izler bırakarak önemli değişim ve dönüşümlere de yol açmıştır (Demircioğlu vd., 2020: 16). İnsanlık tarihini geçmişten günümüze gelinceye kadar doğrudan etkileyen ve milyonlarca insanın ölümüne neden olan salgın hastalıklar, insanlığın sürekli baş belası haline gelmekte ve insan varlığını ciddi olarak tehdit etmektedir. Salgınlar, değişik zaman ve türlerde ortaya çıkan, zaman zaman tekrar eden hastalıklar olmuşlardır. Bu salgın hastalıklardan birisi de Covid-19 virüsü olup, günümüzde insanlığı tehdit eder bir boyuta ulaşmıştır.

2019 yılının sonunda ilk defa Çin Halk Cumhuriyeti'nin Hubei eyaletine bağlı Wuhan kentinde görülen ve oradan da tüm dünyaya hızla yayılan korona ailesinin bir grubu olarak Covid-19 salgını, ilk başta basit yerel ve bölgesel bir hastalık olarak düşünülmüşse de, sonradan etkilerinin ve yayılma hızının insanlık tarihi açısından ne kadar ciddi bir tehlike taşıdığı görülmüştür. Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ), bu hastalığı 30 Ocak 2021 tarihinde uluslararası boyutta acil kodlu bir salgın hastalık olarak duyurmuş; sonrasında ise, hastalık 11 Mart 2021 tarihinde pandemi olarak ilan edilmiştir. Virüs; dünya genelinde milyonlarca insana bulaşmış ve binlerce insanın hayatını kaybetmesine yol açmıştır. Virüsün sık sık mutasyona uğraması ve yapısını hızla değiştirmesi ise, bu salgının küresel boyutta ne kadar önemli olduğunu göstermektedir.

Türkiye'de Covid-19 vakasına ilk kez DSÖ'nün hastalığı pandemi olarak ilan ettiği tarihte rastlanmış; hastalık pandemi olarak ilan edildikten dört gün sonra hastalıktan dolayı virüse bağlı ilk ölüm gerçekleşmiştir. Türkiye'de pandemi ile mücadelede etkili politika ve stratejilerin birçok ülkeye göre daha kısa sürede alındığı ve uygulandığı fark edilmiştir. Ancak her ülke gibi Türkiye'de de pandemi ile mücadelede zaman zaman hangi tedbirlerin öncelikle ve nasıl uygulanacağı konusunda bir belirsizlik yaşanabilmiştir. Buna rağmen, Türkiye'de başta hükümet ve ilgili kamu-özel kuruluşları salgınla mücadelede önceden belirlenen politikalar doğrultusunda hızlı hareket ettikleri ve ilgili tedbirleri buna göre hayata geçirdikleri de anlaşılmaktadır.

Bu çalışmanın esas amacı, Covid-19 salgını ile mücadelede dünyada ve Türkiye'de uygulanan başlıca politikaları genel bir bakış açısı altında incelemek ve değerlendirmektir. Çalışmada önce konuya ilişkin temel kavramlar açıklanmış, sonra insanlık tarihini derinden etkileyen başlıca salgınlara değinilmiş, ardından ise dünyada ve Türkiye'de Covid-19 ile mücadelede uygulanan belli başlı politikalar üzerinde durulmuştur. Covid-19

ile mücadelede ilgili politikalar, daha çok yasal ve kurumsal düzenlemeler doğrultusunda uygulanan tedbirler, ilkeler ve yöntemler çerçevesinde ele alınmıştır. Çalışmada esas olarak Covid-19 ile mücadelede uygulanan bu politikaların neler olduğu sorusuna kuramsal çerçevede yanıt aranmıştır. Bu bağlamda çalışma, nitel yaklaşıma ve dolaylı bir araştırma yöntemine dayanmaktadır.

Kavramsal Çerçeve

Salgın karşılığında epidemi sözcüğü de kullanılmaktadır. Epidemi sözcüğü pandemi sözcüğünden anlamsal olarak ayrılmaktadır. Epidemi, bir topluluk veya bölgede görülen salgın hastalık iken, pandemi ise birçok ülkede, küresel düzeyde yaygın görülen bir salgın hastalık durumunu açıklamaktadır. Pandemi; ülkelerde, kıtalarda, hatta tüm dünya gibi çok geniş bir alanda yayılım göstermektedir (T.C. Sağlık Bakanlığı, 2020). Ayrıca bir grip salgınının pandemi olarak sınıflandırılması için iki koşulun yerine getirilmesi gerekir (Webster ve Laver, 1972): Bunlardan biri, belirli bir coğrafi bölgede ortaya çıkan enfeksiyonun tüm dünyaya yayılması ve enfekte olan bireylerde yüksek oranda ölüm oranının artması; diğeri ise, daha önce görülmeyen yeni bir virüsten ortaya çıkması durumudur.

Salgın; toplumda belirli bir sürede enfeksiyon hastalığına yakalanan birey sayısında beklenenden fazla artışın olmasıdır (T.C. Sağlık Bakanlığı, 2019: x). Bir hastalığın salgın haline gelmesi için belirli bir alanda, belirli bir grup insanda ve belli bir süre boyunca beklenenden fazla vakanın görülmesi gereklidir. Dolayısıyla salgın, belli coğrafyada, insan topluluğunda ve sürede öngörülenin üstündeki vaka artışı olarak da ifade edilmektedir. Diğer bir deyişle; salgın belli bir coğrafyada veya belli bir insan topluluğu içinde ortaya çıkmışsa epidemi; çok sayıda ülkede veya dünya genelinde küresel olarak ortaya çıkmış ise pandemi söz konusudur.

Pandemi, etimolojik anlamda Yunanca "pandemos" sözcüğünden türemiş olup, küçük bir alana sınırlama anlamına gelebilecek salgından ayırt edilmekte ve küresel bir salgını ifade etmektedir (Açıkgöz ve Günay; 2020: 520). Daha doğrusu pandemiler dünya ölçeğinde yayılan salgın hastalıklar olarak da bilinmektedir. Bir pandemi olarak koronavirüs (Covid-19) kişiden kişiye kolayca yayılabilen bir solunum yolu hastalığı türüdür. Bu hastalığa yol açan virüs, ilk olarak Çin'in Wuhan kentinde meydana gelen bir salgın sırasında yapılan incelemeler sonucunda tanımlanmış yeni bir koronavirüs biçimi olduğu anlaşılmıştır (Martin, 2020: 43). Bu virüs insanlar dahil birçok hayvanda da yaygın olarak görülmektedir.

Covid-19 salgını ile mücadelede etkili politikaların küresel ve ulusal düzeyde üretilmesi ve uygulanması günümüzde son derece önemlidir. Politika; en genel anlamda izlenen yol ve yöntemler demektir. Aslında politika kavramının İngilizcede iki anlamı vardır (Eryılmaz, 2019: 88):

Bunlardan biri policy, diğeri ise politics kavramlarıdır. Policy veya Türkçe karşılığıyla siyasa adı da verilen politika kavramı ile bir kimse, grup ve hükümetin bir konuya ilişkin yaklaşımı, metodu veya icraatı ifade edilmektedir. Oysa politics, çeşitli siyasaların karşılaştığı ve çekiştiği bir alanı oluşturmaktadır. Dolayısıyla bu çalışmada, covid-19 salgınını önlemeye yönelik politika kavramı daha çok policy karşılığında kullanılmıştır. Çalışmada salgınla mücadele kapsamında politikalar ile sorunun çözümüne yönelik olarak küresel ve ulusal ihtiyaçlardan kaynaklanan ilke, kural ve yöntemlerin belirlenmesi ve uygulanması süreci açıklanmaktadır.

İnsanlık Tarihini Derinden Etkileyen Salgınlar

İnsanlık tarihi boyunca birçok salgın hastalık ortaya çıkmıştır. Bu salgınlardan veba, kolera ve grip gibi hastalıklar pandemi; çiçek, kızamık, kabakulak, tifo, tifüs, AİDS, sıtma, humma ve Ebola gibi hastalıklar ise daha çok epidemi şeklinde kendini göstermiştir (Tunç ve Atıcı, 2020: 342). Salgın hastalıklar, dünya genelinde çok sayıda insanın ölümüne ve dünyada sosyal-ekonomik bozulmalara neden olmuştur. Küreselleşmenin bir sonucu olarak salgın hastalıklar yaşam tarzlarının değişmesine yol açarken, aynı zamanda bilgi ve deneyimlerin paylaşımını da kolaylaştırmıştır (Akın ve Gözel, 2020: 515). Bilgi teknolojilerinin kullanımının yaygınlaşması ve kolaylaşması, salgın hastalıklara karşı küresel düzeyde daha etkili ve kalıcı tedbirlerin uygulanmasını sağlamıştır. İnsanlık tarihine derin izler bırakan başlıca salgınlar olarak ilk bakışta veba, çiçek hastalığı, kolera, İspanyol gribi, AİDS, Ebola virüsü ve Koronavirüsleri saymak mümkündür.

Veba, Yersinia pestis bakterisinin neden olduğu, hayvan ve insanlarda görülebilen bir bulaşıcı hastalıktır. Bu hastalıktaki bakteriler çoğunlukla kemirgenlerde ve pirelerde yer alıp, bunların ısırmasıyla insanlara bulaşmıştır. İlk veba salgınının Etiyopya'da ortaya çıktığı sanılmakta ve buradan ise Mısır'a ve diğer yerlere yayıldığı düşünülmektedir. Daha sonra salgının veba olarak milattan sonra 540-590 yılları arasında İmparator Justiniaus dönemindeki Bizans İmparatorluğu'na kadar yayıldığı görülmüş; hatta bu vebaya "Justinianus Vebası" da denilmiştir (Shoals, 2019: 32). Göçler, savaşlar ve ticaret yollarıyla hızla bulaşan bu hastalık, pandemiye dönüşerek birçok insanın ölümüne, sosyal ve ticari gelişmelerin durmasına yol açmıştır.

Çiçek hastalığı, ciltte döküntülere neden olan genellikle ölümcül bir hastalık olarak ortaya çıkmıştır. Valiora olarak bilinen virüs, çiçek hastalığına neden olmaktadır. Virüsün tek doğal konakçısı insanlar olup, Variola virüsü vücuda tükürük yoluyla girerek boğaza yerleşmektedir. Oradan hücreleri kaplayarak çoğalmakta ve kişiyi hasta etmektedir (Shoals, 2019: 55). Hastalığın Amerika kıtasından Avrupa'ya geçtiği bilinmektedir. Has-

talığın ayrıca geçmişte Avrupalıların hatta bazı köylülerin soğuk kış gecelerinde ısınmak için hayvanları (inek, koyun) evlerine almalarından dolayı hastalığın hayvanlardan insanlara geçtiği de iddia edilmektedir. Virüs 16. yüzyılda Avrupa'da etkili olmuş, gençleri hedef almış ve o dönemde hastalananların yaklaşık yüzde 30'unu öldürmüştür (Cummings, 2018: 26). 19. yüzyıla kadar çiçek hastalığı dikkate alınması gereken küresel düzeyde çok güçlü ölümcül bir hastalık olmuştur (Jannetta, 2007: 8). Geçmişte bir pandemi olan çiçek hastalığı, günümüzde aşılanma yoluyla neredeyse bitme noktasına gelmiştir.

Kolera, insanları ishal eden en kötü hastalıklardan biridir. İnsanlar Vibrio kolera bakterinin olduğu kirli suları içerek enfekte olmuşlardır (Forndon, 2017: 22). Kolera 1817'de Hindistan'da salgın şeklinde ortaya çıkmış; bundan sonra 1831'de salgın İngiltere'ye sıçramıştır (Watts, 1997: 167). O dönemde kolera Avrupa'yı kargaşaya sürükleyerek binlerce insanın ölümüne neden olmuştur. Macaristan ve Fransa'nın her birinde yüz binden fazla insan; İngiltere'de ise elli beş bin insan bu dönemde hayatını kaybetmiştir (Whooley, 2013: 32). Günümüzde kolera, ülkemiz açısından ciddi bir sorun olmaktan çıkmışsa da özellikle az gelişmiş ülkelerde sağlıksız ortamlarda yaşamak zorunda kalan insanlar için hala ölümcül bir hastalıktır. Koleraya neden olan bakterilerin kirli sularda bulunması, koleranın yiyecek ve içecekler yoluyla insanlara da bulaşmasını kolaylaştırmaktadır.

İspanyol gribi ilk başta mevsimsel bir grip olarak düşünülmüştür. 1918 yılında ortaya çıkan İspanyol gribi normal gripten farklı olarak çok sayıda kişiyi öldürmüştür. Oysa mevsimsel gripte en çok bebekler ve yaşlılar maruz kalmaktaydı. Oysa İspanyol gribinin kurbanlarının çoğu 20 ila 40 yaş arasındaki genç ve sağlıklı kimselerden oluşmaktaydı. Ayrıca, mevsimsel grip genellikle kış mevsiminde yaşanırken, İspanyol gribi 1918 yılının ilkbaharında ve daha sonra sonbaharın başında olmak üzere iki dalga şeklinde ortaya çıkmıştır. O zamanlarda birçok doktor İspanyol gribine bakterilerin neden olduğunu sanır iken, halbuki günümüzde bu gribe virüslerin neden olduğu anlaşılmıştır (O'Neal, 2008). 20. yüzyılın başında olan İspanyol gribi nedeniyle en az 20 milyon insanın öldüğü tahmin edilmektedir.

AİDS (Acquired Immunodeficiency Syndrome/ Kazanılmış Bağışıklık Yetmezliği Sendromu) hastalığı ilk defa 23 Nisan 1984 tarihinde Washington D.C'de yapılan bir basın toplantısı ile tüm dünyaya duyurulmuştur. Bu tarihten sonra hastalık; en az beş kıtaya hızla yayılmış ve ilk etapta dört binden fazla insanın ölümüne neden olmuştur. AİDS çoğunlukla eş cinsel erkekler ile uyuşturucu kullananlarda görülmektedir (Kallen, 2012: 4). AİDS'e yol açan HIV virüsü ise tıbbi bir bakış açısına göre, yönetilebilir kronik bir hastalık haline gelmesi yanında, hayata devam etmenin dile

getirilemeyen zorluklarını da bünyesinde barındırmıştır (Hutton, 2019: 5). AİDS insan vücudundaki bağışıklık sistemini yok etmesi nedeniyle insanların enfeksiyonlara ve kanserlere karşı savunmasız duruma gelmesine ve hastalığın son aşamasında ise ölmesine yol açmaktadır. Günümüzde bu hastalıkta vaka sayısı azalmışsa da yine de hastalık, hala ölümcül bir salgın olma özelliğini korumaktadır.

Ebola virüsü hastalığı (EVH), insanları ve memeli hayvanları etkileyen genellikle ölümcül bir hastalıktır. Hastalık; insanlara vahşi hayvanlardan geçmiş olup, enfekte olan insanların kan, salgı, organ ve vücut sıvıları vasıtasıyla veya doğrudan temas yoluyla diğer insanlara bulaşmaktadır. EVH salgını, ilk olarak Orta Afrika'daki tropik yağmur ormanlarının yakınındaki köylerde ortaya çıkmış, hatta adını da bu köylerin yakınında bulunan Ebola nehrinden almıştır. Batı Afrika'da 2014-2016 yılları arasında patlak veren Ebola salgını ise, virüsün 1976 yılında keşfedilmesinden bu yana en çok vaka sayısı ve ölüm artışı bakımından önceki salgınlara göre en büyüğü olmuştur (WHO, 2021a). Hastalığın günümüzde belirli bir tedavisi olmayıp, hastalık için uygulanan lisanslı bir aşı da bulunmamaktadır.

Koronavirüsler, yaygın soğuk algınlıklarından Orta Doğu Solunum Sendromu (MERS) ve Şiddetli Akut Solunum Sendromu (SARS) gibi ciddi ölümlere yol açabilen, hayvanlar ve insanlar arasında bulaşabilen geniş bir zoonotik (hayvanlardan insanlara geçebilen) virüs ailesindendir. Covid-19 virüsü ise, bu ailenin bir grubudur. İlk bilinen Covid-19 virüsünün Çin'in Wuhan kentinde görülen bir hayvandan insana geçtiğine bilim insanları inanmaktadırlar (Hansen, 2020: 14). Hastalığın en yaygın semptomları arasında ateş, kuru öksürük ve nefes darlığı yer almaktadır (Salaam-Blyther vd., 2020: 73). Bu virüs salgını küresel düzeyde önemli değişikliklere yol açmış olup, en büyük olumsuzlukları arasında uluslararası ticaretin olağandışı daralması, tedarik zincirlerinin bozulması, işsizliğin artması ve ekonomik büyümenin azalmasıdır (Amponsah ve Frimpong, 2020: 1404). Yaşanan tüm bu olumsuzluklar karşısında kuşkusuz küresel ve ulusal düzeyde etkili politikaların belirlenerek uygulamaya konması, insanlık açısından hayati bir öneme sahiptir.

Küresel Düzlemde Covid-19 ile Mücadele Politikalarının Genel Durumu

Covid-19 pandemisinin gerçek boyutu ve coğrafik kapsamı tam olarak bilinmemektedir. Ülkeler korona virüse karşı çeşitli tedbirleri uygulamak ve geliştirmek zorunda kalmışlardır. Birçok ülkenin hala aktif vaka araştırma kapasiteleri bile yeterli düzeyde değildir. Hatta çoğu ülkelerin vakaları takip etmede gözetim programları da yetersiz kalmıştır (Martin, 2020: 31). Ülkeler, ilk başta yabancı ülkelerden gelen kişileri test ederek

ve riskli olanları belirli süre karantinaya alarak veya sınırlarını tamamen yabancılara kapatarak virüsün ülke içerisine girmesini ve yayılmasını önlemeye çalışmışlardır. Bu kapsamda ülkeler, pandemiyi tamamen kontrol altına almak adına çeşitli tedbirleri hayata geçirmişler ve mevcut kural, ilke ve yöntemlerini ise sürekli güncellemek zorunda kalmışlardır. Her ülke, virüs bulaşmış ağır hastalarını özellikle hastaneye yatırarak virüsten kurtuluncaya kadar tedavi altına almak yoluna başvurmuşlardır.

Birçok ülke, virüsün daha çok yayılmasını önlemek için bilhassa karantina ve sosyal/fiziksel mesafe tedbirlerini uygulamasının yanı sıra, şu tedbirleri aktif hale getirmiştir (Güner vd., 2020: 572):

- Eğitim kurumları ve işyerlerinin tamamen veya kısmen kapatılması,
- Sosyal tesisler ve hapishaneler gibi yerlere ziyaretçi sayısının azaltılması ve iletişimin sınırlandırılması,
- İnsanların toplu veya kısmen bir arada bulunmalarının yasaklanması veya kısıtlanması,
- Vakaların ortaya çıktığı yerleşim yerleri ve konutların karantinaya alınması,
- Ülke içi ve dışı sınırların kapatılması,
- Tüm bölgeler veya ülkelerde evde kalma kısıtlamalarının uygulanmasıdır.

Covid-19 pandemisi nedeniyle ölüm sayısı 3 milyona yaklaşırken yeni mutant virüslerin etkisiyle pandemi dönemi daha da belirsizleşmiştir. Salgın, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin ekonomilerini doğrudan etkileyerek 2020 yılının ikinci çeyreğinde küresel düzeyde GSYH'nin %4,9 oranında düşmesine neden olmuştur (Kavlak vd., 2021: 769). Haziran 2020 tarihi itibariyle, Covid-19'a karşı dünyada örnek gösterilen ulusal hükümetlerin (Arjantin, Avustralya, Kanada, Almanya, Yunanistan, İzlanda, Yeni Zelanda, Singapur, Güney Kore, Tayvan ve Birleşik Arap Emirlikleri) pandemi politikaları karşılaştırmalı olarak incelendiğinde, ilgili politikalarında başarılı ortak yanlar dikkat çekmiştir (Weidner II ve Nelson, 2021: 21):

- Virüsün ilk ortaya çıkmasından itibaren salgın tehdidi ciddiye alınarak, halk sağlığı ve sağlık sistemine ilişkin kaynaklar açık ve güvenilir bir şekilde yürütülmüş,
- Pandemi politikası günlük siyasetten ayrı tutulmuş,
- Ekonomik bozulmayı önleyecek kadar (GSYİH'nın %20'sine varacak düzeyde) cömert bir mali destek programı uygulanmıştır.

Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ)'ne göre sağlık politikaları; uluslararası, ulusal veya yerel düzeyde belirlenen sağlık hedeflerini tanımlamakta ve bu hedeflere ulaşmak için alınacak kararları, planları ve eylemleri içermektedir. Buna göre açık bir sağlık politikası bir politikanın dayandığı değerleri açıklamakta; gelecek için bir vizyon belirlemekte ve bunlar arasındaki önceliklerin tayin edilmesine yardımcı olmakta; kısa ve orta vadede hedeflerin ve önemli hususların belirlenmesini kolaylaştırmaktadır. Bu sayede karşılaşılması gereken zorluklar ve bu zorlukların neden üstesinden gelinmesi gerektiği ile bunu yapmanın uygulanabilir ve etkili yollarının neden açıklığa kavuşturulması gerektiği de vurgulanmaktadır. İlgili politikalar hakkında fikir birliğinin güçlendirilebileceği ve bu politikaların uygulanmasında beklenen rollerin neler olabileceği hakkındaki hususların daha iyi belirlenebileceği ileri sürülmüştür (WHO, 2020a). Ancak bu konuda ülkeler arasında politikaların uygulanmasında farklılaşmalar söz konusu olabilir.

Pandemi döneminde ABD'deki salgın hastalıkların önlenmesinde üç önemli kurum rol oynamıştır. Birincisi, Hastalık Kontrol ve Korunma Merkezi olup, bu kurum salgın hastalıkları belirleme ve kamu-özel sektör ortaklarıyla maske takma ve sosyal mesafe gibi tedbirleri birlikte uygulamıştır. İkincisi, Ulusal Sağlık Enstitüleri, özellikle Ulusal Alerji ve Enfeksiyon Hastalıkları Kurumudur. Bu kurum Covid-19 ve diğer bulaşıcı hastalıkları ve aşı araştırmalarını geliştirmeye yardımcı olmuştur. Üçüncüsü ise, aşı ruhsatı veren Gıda ve İlaç Dairesidir. Bu üç kurum da ülkede sağlık alanında bilimsel çalışmaların çoğuna öncülük yapmış, ancak bir salgının kontrolüne ilişkin tedbirlerin yerine getirilmesinde ise bu kurumlar, federal hükümetlere bağlı bir şekilde ilgili politikaları uygulamak zorunda kalmışlardır (Peters, 2021: 26). ABD'de korona virüs ile mücadele politikaları her federal hükümetin farklı uygulamaları olduğundan, bu durum ülke genelinde politikalar arasında uyumsuzluğa yol açarken, aynı zamanda politikaların başarısını da olumsuz yönde etkileyebilmektedir.

Covid-19 kapsamında DSÖ, "Kamu Sağlık ve Sosyal Tedbirleri (KSST)"nin uygulanması ve düzenlenmesi konusunda ise şu temel mesajları vermiştir (WHO, 2021b):

- KSST'nin Covid-19'un bulaşmasını sınırlamada ve azaltmada kritik öneme sahip olduğu,
- KSST uygulanırken sağlık sisteminin yanıt verme kapasitesi ve etkilerinin dikkate alınması,
- KSST'nin ayarlanmasına temin edecek göstergeler ve önerilen eşikler ölçüsünde hem geçişlerin transformasyonu hem de yanıt verecek sağlık sisteminin kapasitesinin buna göre düzenlenmesi,

- KSST ülkedeki sağlık sisteminin bulaşma yoğunluğuna ve alt ulusal düzeylere göre sürekli yenilenmesi,
- KSST uygulanırken gerekli değişiklikler yapılmadan önce ilgili topluluklara tam danışılması ve ilgililerin katılımının sağlanması,
- KSST çerçevesinde bireylere yönelik bazı tedbirler uygulanırken ekonomik durumun belli ölçüde sınırlandırılması gerektiğidir.

Covid-19 pandemisine anında bir yanıt alabilmek için ülkeler, sağlık sistemini desteklemek ve önemli ölçüde etkilemek üzere bazı tedbirleri ön plana çıkarmışlardır. Bu kapsamda kimi ülkeler, ciddi destekleri hayata geçirmek istemişlerdir. Örneğin IMF'ye göre, Arnavutluk'ta tıbbi malzeme ve sağlık personeli temin etmek için 20 milyon Avro sağlanmış; ayrıca hemşire, doktor ve diğer sağlık çalışanlarına ise bin Avroluk ek ödeme yapılmıştır (Sarkodie ve Owusu, 2020: 5008). Ayrıca IMF'ye göre, koronavirüsle mücadelede savunmasız olanları korumak ve kapsayıcı, sürdürülebilir iyileşmeye zemin hazırlamak için üye ülkelere benzeri görülmemiş hızda ve büyüklükte mali yardımda bulunulması gereklidir. Küresel ekonominin sağlam temellere dayandığı IMF tarafından vurgulanarak, pandemiyi sona erdirmek için aşıda eşitsizliği gidermek ve savunmasız konumdaki ülkelere politika tavsiyesi, mali destek, kapasite geliştirme ve en yoksul ülkeler için borç hafifletmeye gitme gibi çeşitli politikalara başvurulması gerektiği de yine IMF'ce ileri sürülmüştür (IMF, 2021). IMF her ne kadar bu taahhütte bulunmuşsa da aşıların ülkeler arasında dengeli dağılımında önemli bir rol oynayamamıştır. Bu durum aşıların uygulanmasında zengin ülkelerle fakir ülkeler arasındaki uçurumu daha da artırmaktadır.

DSÖ ise salgınla mücadelede "Küresel Araştırma Yol Haritası" olarak öngördüğü etkili araştırmaların başarılı bir şekilde yürütülmesi için gerekli anahtar unsurları ise altı başlıkta toplamıştır (WHO, 2020b):

(1) Faaliyetler, zaman çizelgeleri, rol ve sorumlulukların tanımlanması,

(2) Araştırma gündeminin özünün Ulusal Planlarda yer alması,

(3) Koordine edilmiş kritik araştırmaların yürütülmesi,

(4) İlgililer ve çeşitli kesimlerin konuyla daha çok eğilmelerinin sağlanması,

(5) Araştırma önceliklerinin fonlar ve mali kaynaklarla desteklenmesi,

(6) Araştırmaların ilgili planlarla uyumlaştırılmasıdır.

Türkiye'de Covid-19 ile Mücadele Politikalarının Etkinliği

2019 yılının sonunda Çin'de, 2020 yılının Mart ayında ise Türkiye dahil 110 ülkeye yayılan Covid-19 salgınına karşı Türkiye'de ilk ciddi tedbirler Sağlık Bakanlığı bünyesinde gerçekleştirilmiştir. Dünyadaki gelişmelere bağlı olarak Türkiye'de hastalıkla mücadele edecek birimler ve 10 Ocak 2020 tarihinde ise Covid-19 Bilim Kurulu kurulmuştur. DSÖ'nün önerileriyle eş zamanlı olarak ülkemizde gerekli tedbirler alınmış ve Covid-19 Bilim Kurulu 22 Ocak 2020 tarihinde "Covid-19 Risk Değerlendirme Raporu"nu yayınlamıştır. 3 Şubat 2020 tarihinde Çin'den hava yolu ile gelen tüm uçuşlar durdurulmuş; 23 Şubat 2020 tarihinde İran'da hızlı vaka artışı nedeniyle İran ile kara sınırı kapatılmış; 11 Mart 2020 tarihinde ise Türkiye'de ilk korona virüs vakası görülmüştür. 23 Mart 2020 tarihinde hızlı vaka artışına bağlı olarak Türkiye'de ilk defa ülke genelinde yaygın uzaktan eğitim programına geçilmiştir.

Sağlık Bakanlığı, Halk Sağlığı Genel Müdürlüğü'ne Bilim Kurulu'nun önerileri doğrultusunda "Covid-19 Hastalık Rehberi"ni yayınlatmıştır. Bu rehber; enfeksiyon, vaka tanımları ve vakayla ilgili bilgiler, enfeksiyon kontrolü ve izolasyonu hakkında genel bilgileri içermiştir. Kılavuzda aynı zamanda kovit vakalarının olduğu ülkelere seyahat edecek insanlara ilişkin ilgili bilgiler yer almıştır. Bu kılavuz ilk defa 24 Ocak 2020 tarihinde yayınlanmış; sonrasında ise Sağlık Bakanlığı'nın internet sitesinde güncellenmiştir. Ayrıca Bilimsel Komite uluslararası gelişmeleri yakından takip ederek bilimsel gelişmeler ışığında Sağlık Bakanlığı'nın görüş ve önerileri doğrultusunda en az haftada iki kez toplanma kararı almıştır (Demirbilek vd., 2020: 490). Ayrıca DSÖ'nün öncülüğünde Sağlık Bakanlığı Halk Sağlığı Genel Müdürlüğü tarafından bir pandemi hazırlık planı oluşturulmuştur. Bu pandemik planın amacı, ülke düzeyinde tüm kişi, kurum ve kuruluşlarca influenza pandemisini tanımak, rol ve sorumlulukların gereğine uygun hazırlığı yapmak ve koordinasyonu gerçekleştirmek üzere ilgili bilgiyi ve çerçeveyi sağlamak olarak belirlenmiştir.

Pandemi ile mücadele hedefleri olarak Pandemik Planda şunlar yer almıştır (Sağlık Bakanlığı, 2019: 4):

- Hazırlık ve faaliyet planları ile ilgili teknik bilgilerin sunulması,
- Pandemi oluşmadan önce gerekli faaliyetlerin belirlenmesi ve önerilerde bulunulması,
- Koordinasyonu sağlayacak tüm kuruluşlar arasında işbirliği ve kuruluşların rol, sorumluluk ve ilgili çalışmaların yapılması,
- Etkili ve gerekli girişimlerin tanımlanması,

- Sağlık hizmeti veren kurum ve kuruluşlara planın yol gösterici nitelikte olmasının sağlanmasıdır.

Türkiye'de pandemik influenza ile mücadelede kamu sağlığını korumada başvurulacak mevzuat olarak öncelikle Anayasa, 1593 sayılı Umumi Hıfzısihha Kanunu, 3359 sayılı Sağlık Hizmetleri Temel Kanunu, 1 sayılı Cumhurbaşkanlığı Teşkilatı Hakkında Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi (10.07.2018 tarih/30474 sayılı R.G.), Uluslararası Giriş Noktalarında Uygulanacak Çevre Sağlığı İşlemlerine Dair Yönetmelik (3.11.2013 tarih, 28810 sayılı R.G.), Bulaşıcı Hastalıkların İhbar ve Bildirim Sistemi Konulu Genelge (23.10.2015 tarih/2015-18 sayılı) ve Bulaşıcı Hastalıklar ile Mücadele Rehberi Hakkındaki Genelge (11.09.2018 tarih/2018-22 sayılı) söz konusudur (T.C. Sağlık Bakanlığı, 2019: 22).

Anayasanın 17. md.'ne göre, herkesin yaşamak, maddi ve manevi varlığını korumak ve geliştirmek hakkına sahip olduğu, tıbbi zorunluluktan kaynaklanan haller ve kanunda belirtilen şartlar dışında, bireylerin vücut bütünlüğüne dokunulamayacağı ve rızası bulunmadan bir deneye tabi tutulamayacağı belirtilmektedir. Diğer bir deyişle, Anayasanın bu hükmüne dayanılarak tıbbi zorunluluk ve kanunlarda belirtilen istisnalar nedeniyle kişilerin vücut bütünlüğüne dokunulabilir. Bu durum, insan hayatıyla ve sağlığıyla ilgili olarak uygulanan aşının Anayasanın ilgili hükmüne dayanılarak bir eziyet, işkence ve insan haysiyetiyle bağdaşmayacak türden bir ceza ya da muamele olarak sayılması da mümkün değildir (Şen ve Ervan, 2020). Ayrıca Anayasanın 13. md.'ne göre, temel hak ve özgürlüklerin Anayasanın sözü ve ruhuna aykırı olmamak şartıyla kanunla sınırlandırılması da öngörülmüştür. Bunun dışında Anayasada (md.119/1) "Olağanüstü Hal Yönetimi" başlığı altında tehlikeli salgın hastalık durumunda Cumhurbaşkanı tarafından olağanüstü halin ilan edilebileceği, yine bu kapsamda 2935 sayılı Olağanüstü Hal Kanunu kapsamında krizin çözülmesi düşünülmektedir. Cumhurbaşkanı bu pandemi sürecinde yaşanan halkın sağlığını doğrudan tehdit eden bu hastalıkla mücadelede Kararname çıkararak zorunlu aşı uygulamasını da başlatması söz konusudur.

Covid-19 pandemisi kapsamında alınan kısıtlayıcı tedbirlerin Anayasada yer alan temel hak ve özgürlükleri her zaman zedelediği şeklinde düşünmek de yanlıştır. Öyle ki; olağanüstü koşullardan kaynaklanan zorunluluklar nedeniyle hukuken yasak gözüken bazı hususların yapılması da meşru hale gelebilmektedir (Hekimoğlu, 2021: 211). Anayasanın ilgili maddesinde özel bir sınırlama sebebi belirlenmemişse de Anayasada yer alan haklar, birbirleriyle doğal etkileşim halindedir. Bu etkileşimin çok istisnai durumlarda birinin diğerini doğal olarak sınırlandırması mümkündür. Bu noktada vatandaşların sokağa çıkma yasaklarının 65 yaş üzeri, 20 yaş altı olanlar ile kronik hastalıkları olanların yalnız belirli saatlerde sokağa çıkabilmelerinin yasal dayanağının İl İdaresi Kanunu (11. mad-

de/C fıkrası) ile Umumi Hıfzısıhha Kanunu'nun ilgili maddeleri (27. ve 72. madde) çerçevesinde görülmesinin doğru kabul edilmesi de pek mümkün gözükmemektedir (Ulusoy ve Özlüer, 2021: 29).

1593 sayılı Umumi Hıfzısıhha (Genel Kamu Sağlığı) Kanunu esas olarak ülkemizde sağlık hizmetlerinin yerine getirilmesini sağlamak için çıkarılmıştır. İlgili kanun esas itibariyle karantina ile bulaşıcı ve tehlikeli hastalıklarla mücadeleyi içermektedir. Kanunda (md.1) ülkenin sağlık şartlarının düzeltilmesinde ve halkın sağlığına zarar veren tüm hastalıklar ve bu hastalıklara yol açan bütün etkenlerle mücadelede esas olarak devlet yükümlü kılınmıştır. Bu görevin yerine getirilmesinden dolayı devletin merkezi yönetim kuruluşları kadar, ayrıca yerel yönetim kuruluşları da sorumlu tutulmuştur. 1593 sayılı Kanunun ikinci ana başlığında "sari ve salgın hastalıklarla mücadele" düzenlenmiş olup, Kanunun 57. maddesiyle bu hastalıklar olarak kolera, veba, lekeli humma, kara humma, basil mikrobu, çiçek, difteri, sari beyin humması, uyku hastalığı, dizanteri, lohusa humması, ruam, kızıl şarbon, felci tıfli, kızamık, cüzzam sayılmış, kuduz gibi kimi hastalıklarda da kişilerin ihbarda bulunması mecburiyeti getirilmiştir. Ancak bu hastalıklar içinde Covid-19 virüsü ise sayılmamıştır. Ancak herhangi bir hastalığın salgın halini alması ve bu salgının ülke genelinde veya ülkenin bir kısmında yayılması durumunda ise, bu kanunun ilgili hükümlerinin (md. 64) uygulanması öngörülmüştür. Bu tür hastalıkların ortaya çıkması veya bundan şüphe edilmesi durumunda özellikle şu tedbirlere başvurulmaktadır:

- Hastalara ve hasta olduğundan şüphe edilenlerin tecrit edilmesi ve gözlem altına alınması,
- Hastalara ve hastalığa maruz kalanlara serum veya aşı yapılması,
- Hastalığa neden olan haşere ve hayvanların itlaf edilmesi,
- Seyahat eden kişilerin muayene edilmesi ve eşyalarının temizlenmesi,
- Hastalığın yayılmasına ve ortaya çıkmasına neden olan gıda maddelerinin tüketilmesinin yasaklanması,
- Salgın hastalığın ortaya çıktığı yerlerde tehlike bitinceye kadar gerekli önlemlerin alınmasıdır.

Salgın hastalığının bulunması veya yayılma ihtimali olması durumunda birtakım kısıtlamalara gidilmektedir. Bu kısıtlamalardan biri belki de en etkilisi, hastalığı taşıyanlar ile hastalık şüphelilerinin eşyalarıyla birlikte karantinaya alınması sayılabilir. İlgili kanundan önceki düzenlemelerde epidemik ile mücadele kapsamında izolasyon uygulamalarına gidilmesi söz konusuydu. İzolasyonla ilgili hükümler, 1593 sayılı

Kanunun 72. md'de açıklanmış olup, 49. md'si gemiyle, 54. md'si kara yoluyla ve 56. md ise uçakla ülkeye gelen yolcuları içeren düzenlemeleri kapsamaktadır. Ayrıca ilgili kanunun 72. md'de ise karantinaya belirli bir bölgede veya bu bölgeden tahliye edilme veya kanıtlanmış bir salgın hastalık durumunda da buna benzer düzenlemeler uygulanmaktadır. 64. md ile Sağlık Bakanlığı'na karantina uygulamasına karar verme yetkisi ve salgınla mücadelede ilgili tedbirleri alma yetkisi tanınmıştır. Yerel düzeydeki tedbirlerin uygulanması yetkisi (md.27) ise, il ve ilçe sağlık kurullarına verilmiştir. Ciddi derecede tehlikeli bir bulaşıcı hastalığın olması durumunda mahkeme kararıyla özgürlüğün kısıtlanmasına karar verilebilir. Salgın hastalıklarla mücadele kapsamında katı kurallar alınabileceği gibi, evde gözlem altına alınma veya kontrollü bir şekilde insanların evden çıkmalarına izin verilmesi gibi tedbirlere de başvurulabilmektedir. Karantinaya uyulmaması durumunda ise, ilgililere kanunda belirtilen cezalar uygulanmaktadır.

Umumi Hıfzısihha Kanunun 284. md'sine göre salgın hastalıkların araştırılmasını yürüten kamu görevlilerine karşı konulması durumunda ilgililerin Türk Ceza Kanunun 195. md'si doğrultusunda cezalandırılması öngörülmüştür. 5237 sayılı TCK'nun 195. md'sine göre salgın hastalıkla ilgili tedbirlere aykırı davranan ve yetkili karantina yetkililerinin almış olduğu tedbirlere uymayarak hastalığı yayan veya hastalıktan kişinin ölümüne yol açanlara ise, iki aydan bir yıla kadar hapis cezasının verilmesi öngörülmüştür. Umumi Hıfzısihha Kurullarının almış olduğu kararlara uyulmamasından dolayı 1593 sayılı Umumi Hıfzısihha Kanunun 282. md.'ne göre 3,150 TL para cezası ve 5326 sayılı Kabahatlar Kanunu'nun 32. md.'ne göre 100 TL para cezası verilmesi belirlenmişti. Ayrıca kurallara uymayan kişiler hakkında gerekli adli işlemlerin takdir edilmesine, gereğinin yapılmasına, adli makamların uyarılmasına ve mevzuata göre gerekli yaptırımın uygulanmasına da karar verilmiştir.

Hastalıktan korunmak ve gerekli tedbirleri almak için ve hastalığın toplum geneline yayılmasını durdurmak, pandeminin erken dönemlerinde ortaya çıkacak vaka sayılarını azaltmak üzere toplumsal bilgilendirmeye gidilmesi, seyahatlerle ilgili tavsiye ve tedbirlerin alınması, pandemi bölgelerindeki insanların kontrol altına alınması, eğitim-öğretimin uzaktan yapılması, insanların toplu halde yaşadıkları yerlerde kısıtlamaya gidilmesi, virüslü kişilerin izolasyonu, virüslü hastaların izole ortamda muayene ve tedavilerinin yapılması, sağlık çalışanlarının enfekte olmasını engelleyecek her türlü ekipman ve aracın temin edilmesi gibi tedbirler ise enfeksiyonla mücadelede en önemli stratejilerdendir (T.C. Sağlık Bakanlığı, 2019: 4). Bu kapsamda Hükümet tarafından salgın hastalıkla mücadelede birtakım başka tedbirler de devreye konmuştur. Bunların başında sosyal mesafenin korunması, yüksek riskli ülkelerden gelen vatandaşların karan-

tinaya alınması, okulların ve bazı işyerlerinin kapatılması tedbirleri sayılabilir. Bunun yanı sıra belli yaş grubu ve belli hastalığı olan vatandaşlara da bazı kısıtlamalar getirilmiştir. 65 yaş ve üstündeki yaşlılar, bağışıklık sistemi yetersiz olanlar, kronik akciğer hastalığı, astım, KOAH, kronik kalp-damar, böbrek, karaciğer ve tansiyon hastalarının da sokağa çıkması ve toplu işyerinde çalışmaları da yasaklanmıştır. Hükümet 12 Mart 2020 tarihinde ise, 6 Mart 2020 tarihinden itibaren üniversiteler dâhil tüm okulların kapatılmasına karar vermiştir.

Korona virüsle mücadelede etkili tedbirleri uygulamak ve bunların gerçekleştirilmesini sağlamak için Sağlık Bakanlığı bünyesinde oluşturulan Bilim Kurulu sayesinde 2019-nCov Hastalık Rehberi yayınlanmış, salgınla mücadelede yurt dışındaki vatandaşların ülkeye dönmesi ve dönen vatandaşların ise 14 günlük karantinaya alınması sağlanmış, ülkeye dışardan gelecek uçuşlarda yer yer kısıtlamalara gidilmiş ve riskli ülkelerle kara sınırının kapatılması tedbiri uygulanmıştır. 25 Haziran 2020 tarihinde Türkiye'de Covid-19 aşı uygulamasına geçilerek önce riskli grupların aşılanmasına başlanmıştır. İçişleri Bakanlığı'nın 14 Nisan 2021 tarihli 6638 sayılı Genelgesi ile ülkede tam kapanmaya geçilmiştir.

Virüsle mücadelede birçok işyeri, kısıtlamalar nedeniyle kapanmak zorunda kalmış ve işlerinin durması nedeniyle işçilerin çıkarılması kaçınılmaz bir hale gelmiştir. Bundan dolayı ülkede işsizliği azaltmak amacıyla sigortalı işsizlere kanunda aranan şartları taşımak şartıyla belli bir işsizlik ödeneği bağlanmıştır. Bunun için mağdurun iş akdinin feshinden itibaren 30 gün içinde İŞKUR'a müracaat etmesi şartı aranmıştır (İŞKUR, 2021a). Ekonomik kriz ve salgın hastalık gibi birtakım zorlayıcı nedenlerle işyerinde işçi istihdamının sürekliliğini sağlamak ve işçilerin çalışamadıkları süredeki gelir kayıplarını telafi etmek için uygulanan bir başka tedbir olarak "Kısa Çalışma Ödeneği (KÇÖ)" uygulaması devreye konmuştur (Yücesoy, 2020: 29). KÇÖ yardımıyla işyerinin haftalık çalışma süresinin 1/3 oranında azalması veya faaliyetin tamamen veya kısmen en az 4 hafta durması durumunda 3 ayı aşmamak şartıyla işyerindeki sigortalıları çalışamadıkları sürede gelir desteğinde (İŞKUR, 2021b) bulunulması amaçlanmıştır.

1 Haziran 2020 tarihi itibariyle "Kontrollü Sosyal Hayat" denilen normalleşme sürecine geçildikten sonra, riskli konumdaki bireylerin sokağa çıkma yasağı da sona ermiştir. Bilim Kurulu'nun tavsiyeleri doğrultusunda ilgili tedbirler, gevşetilerek kontrol altına alınmak istenmiştir. Ancak risk grubundakilerin yine toplu yerlerde bulunmaları veya bir arada olmaları tamamen yasaklanmıştır. Salgının yayılmasını azaltmak ve ilgili tedbirleri etkili bir şekilde uygulamak için "Hayat Eve Sığar (HES)" uygulaması başlatılmıştır. Bu sayede bir Korona Takip Programı olan HES uygulaması ile salgının bulaşması önlenmek istenmiştir.

Covid-19 ile mücadele döneminde eğitim-öğretimde yüz yüze eğitime son verilerek, ülkede ilk defa Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlı okullar ile üniversitelerde uzaktan eğitime geçilmiştir. Bu kapsamda 2012 yılından beri MEB'in FATİH projesi olarak digital dönüşüm çerçevesinde "Eğitim Bilişim Ağı (EBA)" uygulaması devreye konulmuştur. Eğitim ve öğretim kurumlarında aktif olarak uygulanan EBA sistemi Türkiye'de önemli bir digital eğitim platformu haline gelmiştir (Yazıcı, 2021: 61). Ancak pandemiden dolayı okulların kapanması, öğretimin kesintiye uğramasına ve öğrenme kayıplarına da yol açmıştır. Bu yüzden Türkiye'de eğitim eşitsizliği pandemi öncesine göre daha da artmıştır (Akçay, 2021: 3). Ancak Milli Eğitim Bakanlığı EBA sisteminin tüm ülkede yaygın kullanımını sağlamak üzere gerekli alt yapı ve donanım ağlarını güçlendirerek tüm ülkede eğitimde fırsat eşitliğini sağlama çabasına girmiştir. Bilgisayarı olmayan özellikle dar gelirli ailelerin çocuklarına bilgisayar dağıtılması, sistemin kullanımının yaygınlaştırılması için başvurulan önemli yöntemlerden birisidir.

Pandemi döneminde Sağlık Bakanlığı bünyesinde e-sağlık uygulamaları artırılarak geliştirilmiş ve sağlık hizmetlerinin daha hızlı ve verimli sunulması sağlanmıştır. Bu sayede hastanelerde yığılma önlenerek birçok sağlık hizmetinin daha pratik ve daha kolay yoldan online sunulması mümkün hale gelmiştir. Bu hizmetlerden birisi de "Hastane Randevu Sistemi (MHRS)"dir. MHRS alt yapısı ile hastalar hastaneye gitmeden telefon veya web'den muayene randevusu alarak sağlık hizmetinden yararlanabilmektedirler.

Sonuç ve Öneriler

Covid-19 salgını ile mücadele politikalarının başarısı, ilgili ilke, kural ve yöntemlerin gerek küresel düzeyde gerekse ulusal düzeyde kararlılıkla ve taviz verilmeden uygulanmasına bağlıdır. Her ülke, koronavirüse karşı kendi ülkesinde başarı sağlamak isterken, aynı zamanda salgının bir pandemi olduğunu unutmadan diğer ülkelerle kendi politikaları arasında uyum, işbirliği ve koordinasyonunu sağlamaktan mutlaka kaçınmamalıdır. Pandeminin sona erdirilmesi ulusal çabaların küresel çabalarla desteklenmesini zorunlu kılmaktadır.

Salgınla mücadelede devlet ile halk arasında öncelikle güvene dayalı bir işbirliğinin kurulması gerekmektedir. Devletlerin salgına ilişkin politikalarını belirlemesinin yanı sıra, halkın belli davranışsal değişimleri göstermesi de pandeminin yönetimi bakımından çok önemlidir (Atalay, 2020: 28). Covid-19 virüsünün günümüzde sık sık mutasyona uğraması, aşıların zamanla etkisini yitirebileceği endişesini de gündeme getirmektedir. Bu durum aynı zamanda salgınla mücadele politikalarının başarısını olumsuz yönde etkileyebilir. Hemen her ülkede virüsün yayılmasını önlemek için

öncelikle şu politikalara ağırlık verilmelidir:

• Her ülkenin sağlık sistemleri Covid-19 pandemisine göre yeniden tekrar gözden geçirilmeli ve pandeminin yaratabileceği olumsuzluklar dikkate alınarak en kötü senaryolara karşı hangi tedbirlerin uygulanabileceği baştan belirlenmelidir.

• Salgına karşı acil durum stratejileri aktif hale getirmeli ve bu sürekli güncellenmeli; soruna karşı sürekli, hızlı ve güvenilir pro-aktif çözümler üretilebilmeli, salgının karşılıklı işbirliği ve uyum içinde çözülmesine gayret edilmelidir.

• Salgınla mücadelede sağlık sektörünün diğer kesim ve kuruluşlarla birlikte koordinasyonu, planlaması, örgütlenmesi, yönetim ve denetimi arasındaki ilişki ve diyalog sağlam temellere dayandırılmalı; öncü konumdaki sağlık görevlilerinin özellikle imkan ve kabiliyetleri diğer çalışanlara göre daha çok artırılmalıdır.

• Salgının yayılımının azaltılması veya daha çok kişiye bulaşmasını önleyecek tarzda mevcut sağlık sistemi yasal ve kurumsal alt yapı bakımından güçlendirilecek bir şekilde yeniden gözden geçirilmelidir. Pandemi ile mücadelede merkezi yönetim kadar yerel yönetimlere hatta Sivil Toplum Kuruluşları ve geniş halk kitlelerine de daha çok görev, yetki ve sorumluluk verilebilmelidir.

• Salgının küresel ve ulusal düzeyde yayılımının durdurulmasında halkla ilişkiler ağı ile bilgi ve iletişim teknolojilerinin yeni imkan ve uygulamalarından daha çok yararlanılabilmelidir. Sağlık Bakanlığı ile diğer kamu kurum ve kuruluşlarının e-devlet ve diğer online uygulamaları güçlendirilmeli; hatta bütün kurumların dünyadaki gelişmelerden anında haberdar olmasını sağlayacak iletişim kanalları ve alt yapısı öncelikle kurulmalıdır.

• Salgınla mücadelede başta aşılama ve diğer önlemlerin uygulanmasında halkın ve çeşitli kesimlerin bilgi ve bilinç düzeyi artırılmalı ve geliştirilmelidir. Aşı olmayanların özgürlükleri düşünülürken aşı olanların karşılaşabilecekleri riskler de hassas bir şekilde dikkate alınarak gerekirse aşı olmayanların kamusal alanlara girmesi salgının önlenmesi veya yayılımının durdurulması açısından kısıtlanabilmelidir.

• Salgın döneminde geçerli tarife ve tedarik zincirlerinin önündeki her türlü engel kaldırılmalı, mali yükümlülükler özellikle vergi tahsilatlarında kolaylıklar tanınmalı, istihdam teşvikleri geliştirilmeli ve birtakım ekonomik tedbirler yaygın ve kapsamlı olarak uygulanabilmelidir.

KAYNAKÇA

Açıkgöz, Ö., Aslı G. (2020). The early of the Covid-19 pandemic on the global and Turkish economy. *Turkish Journal of Medical Sciences*, TÜBİTAK, 50: 520-526.

Akçay, C. (2021). Salgın sürecinde Türk eğitim sistemini yeniden düşünmek. *Covid-19 Salgınının Türk Eğitim Sistemine Yansımaları (Ed. A. Çoruk),* Ankara, Pegem Akademi, 1. Baskı, 1-13.

Akın, L. & Gözel, M., G. (2020). Understanding dynamics of pandemics. *Turkish Journal of Medical Sciences,* TÜBİTAK, 50: 515-519.

Amponsah, C. & Frimpong, L. A. (2020). Ghana in the face of COVID-19: economic impact of coronavirus (2019-NCOV) outbreak on Ghana. *Open Journal of Business and Management,* Vol.8, No.04.

Atalay, S. (2020). Pandeminin sosyolojisi: dünya pandemi tarihi, küreselleşme ve risk toplumu tartışmaları temelinde Covid-19. *Doğal Afetler: Pandemi ve Deprem,* Ankara, Gazi Kitabevi, 1-38.

Cummings, J. D. (2018). Epidemics and Pandemics, White River Junction, Nomad Press.

Demirbilek, Y. & Gülen, P. & Özgüler, Z., Ö. & Meşe, E., A. (2020). COVID-19 outbreak control, example of Ministry of Health of Turkey. *Turkish Journal of Medical Sciences*, TÜBİTAK, 50: 489-494.

Demircioğlu, İ. H. & Başaranel, B. U. & İnan Y. & Aydın, Ö. & Yüceer, G. (2020). 20. Yüzyılda meydana gelen büyük salgın hastalıklar ve alınan dersler. *Salgınla Yaşamak Güvenlik ve Gelecek (Ed. İ. H. Demircioğlu, Z. Avşar, C. O. Tuncer),* Ankara, Pegem Akademi, 1. Baskı, 15-54.

Eryılmaz, B. (2019). Kamu Yönetimi -Düşünceler, Yapılar, Fonksiyonlar, Politikalar-, İzmit, Umuttepe Yayınları No:76.

Forndon, J. (2017). *Plague-Epidemics and Scourges Through the Ages,* USA, Lerner Publishing Group.

Güner, R. & Hasanoğlu, İ. & Aktaş, F. (2020). COVID-19: prevention and control measures in community. *Turkish Journal of Medical Sciences,*TÜBİTAK, 50: 571-577.

Hansen, G. (2020). The Covid-19 Virus, Minnesota-USA, Abdo Kids.

Hekimoğlu, M. M. (2021). Covid-19 pandemisi kapsamında alınan tedbirlere Anayasa ve idare hukuku açısından bir bakış. *Bir Küresel Salgın ve Hukuk: Covid-19 (Ed. M. Batı & S. Çağlayan),* Ondokuz Mayıs Üniversitesi Ali Fuad Başgil Hukuk Fakültesi Yayınları-I, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 203-224.

Hutton, V. (2019). *A Reason to Live: HIV Animal Companions*, Indiana, Purdue University Press.

IMF (International Monetary Fund) (2021). *The IMF's Response to COVID-19 -Questions and Answers-,* https://www.imf.org/en/About/FAQ/imf-response-to-covid-19 (Erişim Tarihi: 4.12.2021)

İŞKUR (Türkiye İş Kurumu) (2021a). https://iskur.gov.tr/is-arayan/issizlik-sigortasi/işsizlik-odenegi/ (Erişim Tarihi: 10.11.2021)

İŞKUR (Türkiye İş Kurumu) (2021b). https://iskur.gov.tr/isveren/kisa-calisma-odenegi/genel-bilgiler/ (Erişim Tarihi: 10.11.2021)

Jannetta, A. (2007). *The Vaccinators: Smallpox, Medical Knowledge, and the Openning of Japan,* California, Stanford University Press.

Kallen, S. A. (2012). *The Race to Discover the AIDS Virus: Luc Montagnier Vs Robert Gallo,* Minneapolis, Twenty-First Century Books.

Kavlak, M. O. & Cabuk, S. N. & Dabanlı, A. (2021). Covid-19 pandemisinin Avro bölgesinde büyüme, işsizlik, enflasyon ve endüstriyel üretim üzerine etkileri. *Business and Economics Research Journal,* Vol.12, No.4, 767-786.

Martin, R. F. (2020). *Public Health in the 21 st Century – Coronavirus and U.S Public Health Preparedness,* New York, Snova-Nova Science Publishers, Inc.

O'Neal, C. (2018). *The Influenza Pandemic of 1918,* Delaware, Mitchell Lane Publishers.

Peters, B. G. (2021). American Federalism in the pandemic. *American Federal Systems and COVID-19 (Ed. G. Peters & E. Grin & F. L. Abrucio)*, Emerald Publishing, 23-41.

Salaam-Blyther, T. & Lawrence, S. V. & Tharakan, S. M. & Gottron, F. (2020). *Public Health in the 21 st Century – Coronavirus and U.S Public Health Preparedness (Ed. R. F. Martin),* New York, Snova-Nova Science Publishers, Inc., 71-75.

Sarkodie, S. A. & Owusu, P. A. (2020). Global assessment of environment, health and economic impact of novel coronavirus (COVID-19). *Environment, Development and Sustainability,* 23: 5005-5015.

Shoals, J. (2019). *Epidemics & Pandemics,* Pennsylvania, Mason Crest, First Printing.

Şen, E., Ervan, M., V. (2020). Zorunlu aşı. https://sen.av.tr/tr/makale/zorunlu-asi (Erişim Tarihi: 10.09.2021)

T.C. Sağlık Bakanlığı (2019). *Pandemik İnfluenza Ulusal Hazırlık Planı,* Ankara: Halk Sağlığı Genel Müdürlüğü.

T.C. Sağlık Bakanlığı (2020). *Covid-19 Sözlüğü,* https://covid19.saglik.gov.tr/TR-66394/covid-19-sozlugu.html (Erişim Tarihi: 10.07.2021)

Tunç, A. & Atıcı, F. Z. (2020). Dünyada ve Türkiye'de pandemilerle mücadele: risk ve kriz yönetimi bağlamında bir değerlendirme. *Troyacademy*, 5 (2), 329-362.

Ulusoy, A. D. & Özlüer, I. Ö. (2021). Covid-19 pandemisi kapsamındaki idari kolluk önlemlerinin idare hukuku açısından değerlendirilmesi. *Bir Küresel Salgın ve Hukuk: Covid-19 (Ed. M. Batı & S. Çağlayan),* Ankara, Seçkin Yayıncılık, 15-42.

Watts, S. J. (1997). *Epidemics and History: Disease, Power and Imperialism*, Redwood Books.

Webster, R.G. & Laver, W.G. (1972). *The origin of pandemic influenza.* Bulletin of the World Health Organisation 47, 449-452.

Weidner II C. K. & Nelson, L. A. T. (2021). The role of power-addiction and maladaptive denial in the US federal Covid-19 response. *International Journal of Public Leadership,* Vol.17, No.1, 19-38.

WHO (World Health Organization) (2020a). *Health policy.* https://www.euro.who.int/en/health-topics/health-policy/health-policy (Erişim Tarihi: 05.10.2021)

WHO (World Health Organization) (2020b). *A Coordinated Global Research Roadmap 2019 Novel Coronavirus, March,* R&D Blueprint Powering Research to Prevent Epidemics.

WHO (World Health Organization) (2021a). *Ebola virus disease.* https://www.who.int/health-topics/ebola/#tab=tab_1 (Erişim Tarihi: 10.11.2021)

WHO (World Health Organization) (2021b). *Interim guidance (14 June 2021).* https://www.who.int/publications/i/item/considerations-in-adjusting-public-health-and-social-measures-in-the-context-of-covid-19-interim-guidance (Erişim Tarihi: 20.11.2021)

Whooley, O. (2013). *Knowledge in the Time of Cholera: The Struggle Over American Medicine in the Nineteenth Century,* Chicago and London, Chicago Press.

Yazıcı, S. (2021). Türk kamu yönetimi ve Covid-19 salgını. *Bireyden Devlete Küresel Salgın (Ed. O. E. Aslan, Ş. K. Akçapar),* Ankara, Pegem Akademi, 55-73.

Yücesoy, Y. (2020). *Türk İş Hukukunda Kısa Çalışma ile Salgın Hastalık Halinde Uygulanan Diğer Hukuki Kurumlar,* Ankara, Adalet Yay.

Bölüm 20

TURİSTLERİN KEMER'İN SÜRDÜRÜLEBİLİR TURİZM ÜZERİNE TUTUMLARI

Cemali SARI [1]

1 Cemali SARI, Prof. Dr., Akdeniz Üniversitesi, ORCID ID: 0000-0001-8377-2337

1.GİRİŞ

Turizm" kavramı Latince kökeninin geçmişi çok eskilere gitmekle birlikte, İngilizce, Tour, Touring yani dolaşmak ve başlangıç yerine tekrar dönmek sözcüklerinden türemektedir. En basit anlamıyla dinlenmek ve tatil geçirmek amacıyla yolculuğa çıkmaktır (Özgüç, 2007). Bu amaçla yolculuğa çıkan kişilere de turist adı verilmektedir. Turizmin günümüzde büyüyen ve gelişen birçok çeşidi bulunmaktadır. Turistler artık deniz-kum-güneş üçlüsünü barındıran turizmden daha çok kendi ilgi ve beğeni alanlarına göre tatil planları yapmaktadır. Turizmin günümüzde gelişen ve ilgi toplayan çeşitlerinden birisi de sürdürülebilir turizmdir. Turist ilgi ve beğenisine ek olarak ülke ekonomisinin gelişmesi ve toplum refahının arttırılması için rekabetçi politikaların yanı sıra, çevreye uyumlu ve sürdürülebilir politikaların uygulanması gerekmektedir (Bilgiçli ve Altınkaynak, 2016).

Doğal ve kültürel kaynaklara bağımlı olan turizm sektörü için de sürdürülebilirlik kavramı önemli hale gelmiştir. Doğal, tarihi, kültürel kaynakların korunması ve yenilenmesi, ekolojik dengenin biyolojik çeşitliliğin zarar görmemesi ve gelecek nesillere devredildiği bir kalkınma biçimi olarak sürdürülebilir bir turizm anlayışı benimsenmiştir. Ayrıca, şehirlerdeki ciddi çevre sorunlarından uzaklaşıp doğa ile iç içe olma düşüncesi, sürdürülebilir turizm etkinliklerinin artmasını sağlamıştır (Uğuz, 2011).

Sürdürülebilir turizmi doğru anlayabilmek için öncelikle özelliklerini bilmek gerekir. Özelliklerine bakıldığında en başında sürdürülebilir bir planlama olması gerekmektedir. Planların uygulanabilir ve koordineli olması büyük önem taşır. Bunlara ek olarak yerel paydaşların kararları, halkın direkt olarak katılımı sürdürülebilir turizmin başlıca özelliklerindendir. Sürdürülebilir turizm sosyal, ekonomik ve ekolojik sorunlara çözüm üretici bir araç görevi görmektedir. Mekâna özgü küçük gruplar için üretilmiş özel yapım yöresel deneyimsel ürünlerin satışı ve tanıtımı da yine sürdürülebilir turizmin özelliklerinden biridir. Bu yöresel deneyimsel ürünlerin sürdürülebilir turizmde büyük önem taşımasının sebepleri ise hem yerel halkın sürdürülebilir turizm sürecine direkt olarak katılabilmesi ile hem de yöresel ürünlerin özgünlüğünü koruyup turistlerin sürdürülebilir turizmi yerel bir paydaş gibi yaşayabilmesi ile ilişkilidir. Turizmin olumsuz etkilerini en aza indirmek, olumlu olanları en üst düzeye çıkarabilmek için ziyaretçilerin ihtiyaçları ile çevre, yerel topluluklar ve turizm endüstrisi arasında denge kurulması şarttır. Bahsedilen dengeyi kurmak için sürdürülebilir turizm esastır (Podovac ve Jovanović Tončev, 2016).

Sürdürülebilir turizmde, turizmin planlanma ve işleyiş şeklinin önemli olduğu kadar turist profili de büyük önem taşımaktadır. Turistlerin sürdürülebilir turizm ilkelerini bilmesi ve benimsemesi sürdürülebilir turizmin

doğru uygulanmasına ve gelişmesine yol açar. Bu kapsamda çalışmada Antalya'nın Kemer ilçesindeki sürdürülebilir turizme ilişkin turist profilleri ve turist tutumları değerlendirilmiştir. Antalya sadece Türkiye'nin değil dünyanın da en önemli turizm destinasyonlarından birisidir. Kemer hem doğal hem de kültürel çekicilikleri ile turistlerin en çok tercih ettiği Antalya ilçelerinden birisidir. Bu bağlamda Kemer ilçesinin sürdürülebilir turizmine ilişkin turist tutumları ve turist profilleri önemlidir.

Araştırma kapsamında öncelikle literatür taraması yapılmıştır. Araştırmanın temel konusu olan sürdürülebilir turizm geniş ölçüde açıklanmaya çalışılmıştır. Sonrasında ise Kemer ilçesine gelen turistlerle birebir görüşülerek anket uygulanmıştır. Anket temelde üç bölümden oluşmaktadır. Turist profilinin belirlenmesi için öncelikle yaş, cinsiyet, eğitim durumu, yaşanılan ülke, iş, gelir gibi demografik özelliklerin bilinmesi gerekmektedir. Bu sebeple çalışmanın anket sorularının ilk bölümü turistlerin demografik özelliklerine ilişkin sorulardan oluşmaktadır.

Turistlerin Kemer'i neden seçtiği, ne amaçla geldiği, ilçede ve/veya ilde başka nereleri ziyaret ettiği gibi bilgilere erişmek turistlerin ilgi ve beğeni alanlarını tespit etmede yardımcı olacaktır. Bu bağlamda yine turist profiline ilişkin veriler elde edilecektir. Bu nedenle çalışmada uygulanan anketin ikinci kısmı bu sorulardan oluşmaktadır.

Anketin üçüncü kısmında ise beşli Likert ölçeği kullanılmıştır. Turistlerin Kemer'in sürdürülebilir turizmine ilişkin tutumlarını ölçmek amacıyla belirlenen sorular ile kesinlikle katılıyorum, katılıyorum, emin değilim, katılmıyorum ve kesinlikle katılmıyorum seçenekleri doğrultusunda değerlendirme yapılmıştır. Anketin üçüncü kısmından elde edilen veriler hem Kemer'in güncel sürdürülebilir turizm uygulamaları hakkında bilgi verirken, hem de taleplere ve beklentilere ilişkin olarak Kemer'de sürdürülebilir turizm alanında gelecekte nasıl planlamalar yapılabileceği hakkında fikir vermektedir.

2.ARAŞTIRMA SAHASININ YERİ VE SINIRLARI

Kemer ilçesi merkezi Antalya'nın 43 km. batısındadır. İlçe Batı Toros dağlarının eteklerinde 46 km. uzunluğundaki kıyı şeridi üzerinde kurulmuştur (Harita 1 Bkz). Doğusu Akdeniz, batısı orman ve dağlarla çevrili olan ilçenin yüzölçümü 53.483 km²'dir. İlçenin 45.000 hektarlık alanı ormandır. İlçenin iklimi yazları sıcak ve kura, kışları ise ılık ve yağışlıdır. İlçe merkezinde en yüksek rakım ise 15m. dir. Yılda ortalama 300 günü güneşli geçer. Deniz suyu sıcaklığı kış aylarında 10-12, yaz aylarında 27-29 ºC'dir. İlçenin 2019 yılı toplam nüfusunun 46.143 kişi olduğu anlaşılmaktadır.

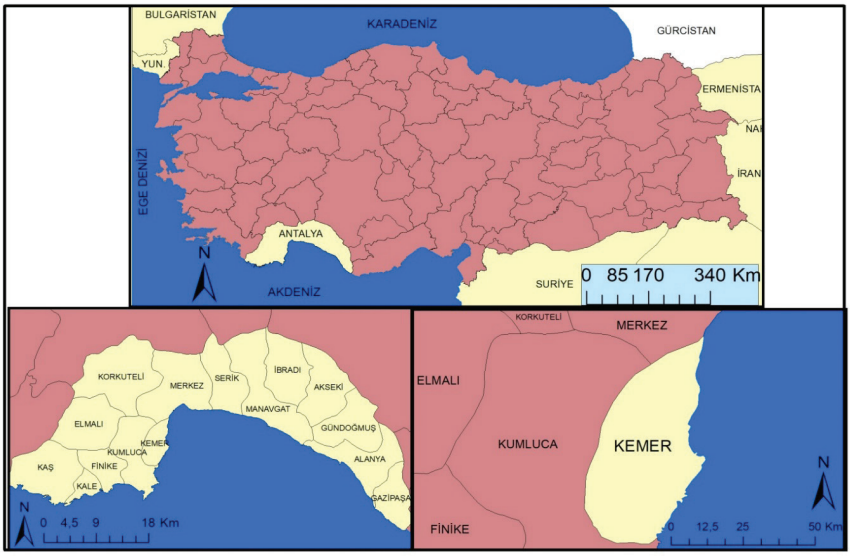

Harita 1: *Araştırma Sahasının Yeri ve Sınırları Haritası (Sarı ve Eren, 2018)*

3. ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ

Bu araştırmanın amacı, Kemer'e gelen turistlerin turist profillerini ortaya koymak ve bu turistlerin Kemer'deki sürdürülebilir turizm üzerine olan tutumlarını belirlemektir. Araştırma Kemer'in güncel sürdürülebilir turizm faaliyetleri hakkında bilgi verirken aynı zamanda turistlerin tutumları çerçevesinde geleceğe yönelik sürdürülebilir turizm planlaması hakkında fikir vermesi açısından önemlidir.

4.ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Araştırmaya öncelikle literatür taraması yapılarak başlanmıştır. Yapılan araştırmada veri toplama aracı olarak nicel araştırma yöntemlerinin uygun olduğu tespit edilmiştir. Bu bağlamda anket yöntemi çalışmanın veri toplama aracı olarak seçilmiştir. Ankette yer alan ifadeler Beşli Likert Ölçeği kullanılarak değerlendirilmiştir. Bu araştırmanın örneklemini, 2019 Nisan, Aralık aylarında Antalya ili Kemer ilçesine turist olarak gelen 156 katılımcı oluşturmaktadır. Anket üç bölümden oluşmaktadır. Bunlardan ilki demografik bilgilere ilişkin soruların yer aldığı bölüm, ikincisi turist profilini belirlemek amacıyla turistlerin ilgi alanlarına yönelik olan sorulardan oluşurken, üçüncüsü ise turistlerin Kemer'deki sürdürülebilir turizm üzerine olan tutumlarını değerlendirmek üzere kurgulanmıştır. Anketin uygulama süreleri 10-15 dakikadır. Anketten elde edilen veriler İstatistik Paket Programları ile değerlendirilmiştir.

5.BULGULAR

5.1.Araştırmaya Katılan Turistlerin Demografik ve Sosya-Ekonomik Özellikleri

Bu araştırmanın örneklemini, 2019 Nisan- Aralık aylarında Antalya ili Kemer ilçesine turist olarak gelen 156 katılımcı oluşturmaktadır. Araştırmaya katılan turistlerin, cinsiyet özellikleri 63'ü erkek katılımcılardan, 93'ü ise kadın katılımcılardan oluşan toplam 156 kişiye uygulanmıştır. Erkek katılımcılar toplamın %59,6'sına, kadın katılımcılar ise toplamın %40,4'üne denk gelmektedir.

Araştırmaya katılan turistlerin, yaş özellikleri; 18-20 yaş aralığındaki kişi sayısı 4, 21-30 yaş aralığındaki kişi sayısı 41, 31-40 yaş aralığındaki kişi sayısı 49, 41-50 yaş aralığındaki kişi sayısı 24, 50 ve üstü yaş aralığındaki kişi sayısı ise 38'dir. 18-20 yaş aralığındaki kişiler toplam katılanların %2,6'sına, 21-30 yaş aralığındaki kişiler %26,3'üne 31-40 yaş aralığındaki kişiler %31,4'üne, 41-50 yaş aralığındaki kişiler %15,4'üne, 50 ve üstü yaştaki kişiler ise %24,4'üne denk gelmektedir. 31-40 yaş aralığı en fazla katılımcının bulunduğu yaş aralığıdır. En az katılımcının bulunduğu yaş aralığı ise 18-20 yaş aralığıdır. 40 yaşın altındaki katılımcılar, toplam katılımcının %60,3'ünü oluşturmaktadır. 40 yaşın üstündeki katılımcılar ise %27'sini oluşturduğu görülmektedir.

Araştırma katılan turistlerin, eğitim durumu özellikleri; ilköğretim olan kişilerin sayısı 1, lise olan kişilerin sayısı 37, lisans olan kişilerin sayısı 101, mezun olan kişilerin sayısı 14, doktora derece sahip olan kişilerin sayısı 3'tür. İlköğretim toplam katılanların %0,6'sına, lise %23,7'sine, lisans %64,7'sine, mezun olanlar %9'una, doktora olanlar ise %1,9'una denk gelmektedir. Araştırmaya katılan turistlerin içerisinde en fazla öğrenim durumu %64,7 ile lisans derecesi oluşturmaktadır. En az %1,9 ile doktora derecesidir. Öğrenim durumu ilköğretim ve lise olan turistler toplamın %24,3'üne denk gelmektedir. Geri kalan %9'luk kısım ise herhangi bir eğitim kurumundan mezun olan kişilerdir.

Araştırmaya katılan turistlerin, medeni durum özellikleri; 104 kişinin evli, 52 kişinin ise bekâr olduğu saptanmıştır. Evli olan katılımcılar toplam katılanların %66,7'sini, bekâr olan katılımcılar ise %33,3'ünü oluşturmaktadır. Araştırmaya katılan esnafın yarıdan fazlasının evli olduğu dikkat çekmektedir.

Araştırmaya katılan turistlerin meslek durumlarına bakıldığında; 16 esnaf, 35 memur, 12 satış elemanı, 23 emekli, 1 çiftçi, 25 ev hanımı, 9 öğrenci, 35 diğer meslek gruplarındandır. Meslek durumu esnaf olanlar toplam katılanların %10,3'üne, memur olanlar %22,4'üne, satış elemanı olanlar %7,7'sine, emekli olanlar %14,7'sine, çiftçi olanlar %0,6'sına, ev

hanımı olanlar %16'sına, öğrenci olanlar %5,8'ine, diğer meslek gruplarından olanlar ise %22,4'üne denk gelmektedir. Araştırmaya göre turistlerin en fazla memur, ev hanımı, emekli ve diğer meslek gruplarından olan kişilerin çoğunlukta olduğu görülmektedir.

Araştırmaya katılan turistlerin gelir durumu; 0-1000 dolar olan 87 kişi, 1001-2000 dolar olan 45, 2001-3000 dolar olan 20, 3001 dolar ve üstü olan kişi sayısı ise 4'tür. Turistlerin gelir durumu 0-1000 dolar olanlar toplam katılanların %55,8'ine, 1001-2000 dolar olanlar 28,8'ine, 2001-3000 dolar olanlar %12,8'ine, 3001 dolar ve üstü olanlar %2,6'sına denk gelmektedir.

Araştırmaya katılan turistlerin geldikleri ülkelere bakıldığında; Almanya'dan gelen 13 kişi, İngiltere'den 2 kişi, Rusya 'dan 83 kişi, Yunanistan'dan 5 kişi, 53 kişinin ise diğer ülkelerden geldiği görülmektedir. Kemer'e, Almanya'dan gelen turistler toplam katılanların %8,3'üne, İngiltere'den gelenler %1,3'üne, Rusya'dan gelenler %53,2'sine, Yunanistan'dan gelenler %3,2'sine, diğer ülkelerden gelenler %34'üne denk gelmektedir. Ankete katılan turistlerin en çok Rusya'dan geldiği ardından diğer farklı ülkelerden gelen turistlerin olduğu görülmektedir. Bu durumda Kemer'in en çok Rus turistler tarafından tercih edildiği sonucu ortaya çıkmaktadır En az turistin İngiltere ve Yunanistan'dan geldiği dikkat çekmektedir.

Araştırmaya katılan turistlerin Kemer'e ne aracılığıyla geldikleri sorulduğunda; bireysel ya da aile ile gelen 84 kişi, seyahat acentesi-tur 52 kişi, grup yakınları ile 12 kişi, diğer sebeplerle gelenler ise 8 kişi olduğu ortaya çıkmaktadır. Bireysel ya da aile ile gelmeyi tercih eden turistler toplam katılanların %53,8'ine, seyahat acentesi-tur ile gelenler %33,8'ine, grup yakınları ile gelenler %7,7'sine, diğer unsurlarla gelmeyi tercih edenler ise %5,1'ine denk gelmektedir. Ankete katılan turistlerin en çok bireysel ya da aile ile ve seyahat acentesi ile gelmeyi tercih ettiği görülmektedir.

Araştırmaya katılan turistlerin Kemer'i kaç kez ziyaret ettiklerine bakıldığında, ilk kez gelen 47 kişi, ikinci kez 34 kişi, üçüncü kez 19 kişi, dört seferden fazla gelen 32 kişi, her yıl mutlaka Kemer'i ziyaret eden turist sayısının ise 24 kişi olduğu görülmektedir. Kemer'i ilk kez ziyaret eden turistler toplam katılanların %30,1'ine, ikinci kez ziyaret edenler %21,8'ine, üçüncü kez ziyaret edenler %12,2'sine, dörtten fazla ziyaret edenler %20 ,5'ine, her yıl mutlaka ziyaret edenler ise %15,4'üne denk gelmektedir. Ankete katılan turistlerin çoğunluğu Kemer'i ilk kez ziyaret etmektedir. Kemer'in eşsiz doğal ve kültürel güzellikleri göz önüne alındığında gelen turistler tekrar ziyaret etmek istemektedir. Buna karşılık her yıl mutlaka yaz tatillerinde Kemer'i tercih eden turistlerin oranı da oldukça fazladır. Araştırmada bu turistler 5-10 yıldır Kemer'i düzenli olarak ziyaret etmekte olduklarını bildirmişlerdir.

Araştırmaya katılan turistlerin Kemer'de kalma süreleri, günübirlik

gelen kişi sayısı 2, 1 gece konaklayan kişi sayısı 1, 2-4 gece arası konaklayan kişi sayısı 22, 5 geceden fazla konaklayan kişi sayısı 131 olduğu görülmektedir. Kemer'e günübirlik gelen kişi sayısı toplam katılanların %1,3'üne, 1 gece konaklayan kişi sayısı %0,6'sına, 2-4 gece konaklayan kişi sayısı 14,1'ine, 5 geceden fazla konaklayan kişi sayısı %84'üne gelmektedir.

Araştırmaya katılan turistlerin Kemer'i ziyaret etme amaçları; yaz tatili için gelen kişi sayısı 130, kongre- seminer için 1 kişi, alışveriş için 5 kişi, sağlık için gelen 10 kişi, merak edip görmek amaçlı gelen kişi sayısı 3, akraba, arkadaş ziyareti amacı ile gelen kişi sayısı 4, diğer amaçlarla gelen kişi sayısı ise 3'tür. Kemer'e yaz tatili amacıyla gelen kişi sayısı toplam katılanların %83,3'üne, kongre-seminer amacıyla gelen kişi sayısı %0,6'sına, alışveriş amacıyla gelen kişi sayısı %3,2'sine, sağlık için gelen kişi sayısı %6,4'üne, merak edip görmek amaçlı gelen kişi sayısı %1,9'una, akraba, arkadaş ziyareti amacı ile gelen kişi sayısı 2,6'sına, diğer amaçlarla gelen kişi sayısı 1,9'una denk gelmektedir.

Araştırmaya katılan turistlerin Kemer'i ziyaretleri sırasında konaklama yerlerine bakıldığında; otel, motel, tatil köylerinde kalan kişi sayısı 153, arkadaş, akraba evinde kalan kişi sayısı 1, diğer yerlerde kalan kişi sayısı ise 2'dir. Kemer'i ziyareti sırasında otel, motel, tatil köylerinde kalan kişi sayısı toplam katılanların %98,1'ine, arkadaş, akraba evinde kalan kişi sayısı %0,6'sına, diğer yerlerde kalan kişi sayısı %1,3'üne denk gelmektedir. Ankete katılan turistlerin neredeyse tamamına yakını Kemer'e geldiklerinde otel, motel, tatil köylerini tercih ettiği görülmektedir. Bunun sebebi otellerin, tatil köylerinin turistlerin her türlü yeme içme, eğlence, aktivite, alışveriş vb. ihtiyaçlarını karşıladıklarını bununla birlikte kaliteli zaman geçirdikleri için tercih ettiklerini söyleyebilir.

Araştırmaya katılan turistlerin daha önce Türkiye'de ziyaret ettikleri yerler; İstanbul ziyaret edenler 66 kişi, Ankara'yı 35 kişi, İzmir'i 34 kişi, Antalya'yı 101 kişi, diğer illeri ziyaret edenler ise 43 kişidir. Ankete katılan turistlerin Türkiye'de ziyaret ettikleri yerler arasında İstanbul'u ziyaret edenler toplam katılanların %23,7'sine, Ankara'yı ziyaret edenler %12,5'ine, İzmir'i ziyaret edenler 12,2'sine, Antalya'yı ziyaret edenler %36,2'sine, diğer illeri ziyaret edenler ise %15'4'üne denk gelmektedir. Araştırmaya katılan turistlerin Türkiye'de en çok ziyaret ettikleri şehir Antalya'dır. Bu duruma araştırma alanı olan Kemer'in etkisi oldukça büyüktür fakat Antalya'nın diğer turizm merkezleri olan Alanya, Manavgat, Serik ve Kaş ilçelerini de içine katmak gerekmektedir. Daha sonra en çok ziyaret edilen yerler arasında, İstanbul, İzmir, Ankara gibi büyükşehirler gelmektedir. Hiç şüphesiz ki bu mega şehirlerin doğal, tarihi, siyasi ve kültürel özellikleri bakımından çeşitlilik göstermesi turistleri kendisine çekmektedir.

Araştırmaya katılan turistlerin Kemer'de nereleri ziyaret ettikleri yerler; Saat kulesini 77 kişi, Liman caddesini 44 kişi, Ayışığı caddesini 36 kişi, Yörük parkını 24 kişi, Göynük kanyonunu 51 kişi, Tahtalı dağı (teleferik)'nı 28 kişi, Idyros antik kenti 8 kişi, Phaselis antik kenti 33kişi, Ulupınar 10 kişi, Çıralı 8 kişi, diğer yerleri ziyaret edenler ise 20 kişidir. Araştırmaya katılan turistlerin Kemer'de ziyaret ettikleri yerlerin %22,7 oranında Saat Kulesi, %13 oranında Liman caddesi, %10,6 oranında Ayışığı caddesi, %7,1 oranında Yörük parkı, %15 oranında Göynük kanyonu, %8,3 oranında Tahtalı dağı, %2,4 oranında Idyros antik kenti, %9,7 oranında Phaselis antik kenti, %2,9 oranında Ulupınar, %2,4 oranında Çıralı ve %5,9 oranında diğer alanlar olduğu görülmektedir.

5.2.Araştırmaya katılan turistlerin Kemer'de sürdürülebilir turizme dair tutumları

5.2.1.Kemer'de sürdürülebilir turizmin geliştiğini düşünüyorum

Tablo 1'de görüldüğü üzere, 59 kişinin kesinlikle katıldığı, 69 kişinin katıldığı, 13 kişinin emin olmadığı, 3 kişinin katılmadığı ve 3 kişinin de kesinlikle katılmadığı saptanmıştır.

Tablo1. Araştırmaya katılan turistlerin Kemer'in sürdürülebilir turizmi hakkında düşünceleri

	Kişi Sayısı	Yüzde	Ortalama
Kesinlikle Katılıyorum	59	37,8	
Katılıyorum	69	44,2	
Emin Değilim	22	14,1	4,1
Katılmıyorum	3	1,9	
Kesinlikle Katılmıyorum	3	1,9	
Toplam	156	100,0	

Kemer'de sürdürülebilir turizmin geliştiğine kesinlikle katılan turistler toplamın %37,8'ini, katılanlar %44,2'sini, bu konu hakkında emin olmayanlar ise %1,9'unu oluşturmaktadırlar. Kemer'de sürdürülebilir turizmin geliştiğine katılmayan turistler toplam rakamın %1,9'una, kesinlikle katılmayanlar toplam rakamın %1,9'unu oluşturmaktadır.

Araştırmaya katılan turistler arasında Kemer'in sürdürülebilir turizm bakımından geliştiğini düşünenler %82'sini oluşturmaktadır. Bu ifadenin ortalaması 4,1'dir Bu sonuca göre turistler Kemer'de sürdürülebilirlik yönünden olumlu gelişmelerin olduğunu düşünmektedir. Son yıllarda Türkiye'de sürdürülebilir turizme verilen önem elbette Kemer'in turizm yöne-

ticileri ve yöre halkı tarafından da benimsenmektedir. Bunun sonucunda yörenin doğal ve kültürel zenginliklerinin gelecek nesillere aktarılması ile turizmin uzun yıllara yayılması planlanmaktadır. Sürdürülebilir turizmin geliştiğini düşünmeyen turistler toplam rakamın %3,8'ini, kararsız olanlar toplam rakamın %14,1'ni oluşturmaktadır. Bu rakamların azlığı turizm geleceği bakımından olumlu olarak gözükmektedir. Ancak Kemer'de sürdürülebilir turizmin gelişmesi için sürdürülebilir turizm politikalarına daha fazla önem verilerek bu rakamlar azaltılmalıdır.

5.2.2.Kemer'de doğal yapı ve turizm sayesinde koruma altına alınmıştır

Araştırmaya katılan turistlerin doğal yapının turizm sayesinde korunduğuna dair düşünceleri Tablo 2'de görüldüğü üzere 46 kişinin kesinlikle katıldığı, 72 kişinin katıldığı, 35 kişinin emin olmadığı, 3 kişinin katılmadığı, kesinlikle katılmayan kişi sayısı 0 olduğu saptanmıştır.

Tablo2. Araştırmaya katılan turistlere göre doğal yapının turizme göre korunma durumu

	Kişi Sayısı	Yüzde	Ortalama
Kesinlikle Katılıyorum	46	29,5	
Katılıyorum	72	46,2	
Emin Değilim	35	22,4	4,0
Katılmıyorum	3	1,9	
Kesinlikle Katılmıyorum	0	0	
Toplam	156	100,0	

Kemer'de doğal yapının turizm sayesinde korunduğuna kesinlikle katılan turistler toplamın %29,5'ini, katılanlar %46,2'sini, bu konu hakkında emin olmayanlar ise esnafın %22,4'ünü oluşturmaktadırlar. Doğal yapının turizm sayesinde korunduğuna katılmayan turistler toplamın %1,9'unu, kesinlikle katılmayanlar %0'ını oluşturmaktadır.

5.2.3.Tarihi ve kültürel varlıklar Kemer' de koruma altına alınmıştır

Araştırmaya katılan turistlerin tarihi ve kültürel varlıkların koruma altına alındığına dair düşünceleri Tablo 3'te görüldüğü üzere 46 kişinin kesinlikle katıldığı, 63 kişinin katıldığı, 42 kişinin emin olmadığı, 5 kişinin katılmadığı, kesinlikle katılmayan kişi sayısı 0 olduğu saptanmıştır.

Tablo 3. Araştırmaya katılan turistlere göre tarihi ve kültürel varlıkların korunma durumu

	Kişi Sayısı	**Yüzde**	**Ortalama**
Kesinlikle Katılıyorum	46	29,5	
Katılıyorum	63	40,4	
Emin Değilim	42	26,9	3,9
Katılmıyorum	5	3,2	
Kesinlikle Katılmıyorum	0	0	
Toplam	156	100,0	

Kemer'de tarihi ve kültürel varlıkların korunduğuna kesinlikle katılan turistler toplamın %29,5'ini, katılanlar %40,4'üne, bu konu hakkında emin olmayanlar ise %26,9'unu oluşturmaktadırlar. Tarihi ve kültürel varlıkların koruma altına alındığına katılmayan turistler toplam rakamın %3,2'sini, kesinlikle katılmayanlar toplam rakamın %0'ını oluşturmaktadır.

5.2.4.Kemer'de turizmin uzun yıllar devam edeceğini düşünüyorum

Araştırmaya katılan katılımcıların Kemer'de turizmin uzun yıllar devam edeceğine dair görüşleri Tablo 4'te görülmektedir. 81 kişi bu görüşe kesinlikle katılıyorum, 55 kişi katılıyorum, 17 kişi emin değilim, 3 kişi katılmıyorum ve 0 kişinin kesinlikle katılmıyorum seçeneklerini işaretlemişlerdir.

Tablo 4. Araştırmaya katılan katılımcılara göre Kemer'de turizmin uzun yıllar devam edebileceği durumu

	Kişi Sayısı	Yüzde	Ortalama
Kesinlikle Katılıyorum	81	51,9	
Katılıyorum	55	35,3	
Emin Değilim	17	10,9	4,3
Katılmıyorum	3	1,9	
Kesinlikle Katılmıyorum	0	0	
Toplam	156	100,0	

Kemer'de turizmin yıllarca devam edeceğine katılımcıların %51,9'u kesinlikle katılıyor, %35,3'ü katılıyor, %10'u emin değil, %1,9'u katılmıyor ve %0'ı kesinlikle katılmıyor.

5.2.5.Kemer turizminin sürdürülebilir kalkınma katkısı vardır

Katılımcıların Kemer turizminin sürdürülebilir kalkınmaya etkisi vardır sorusuna ilişkin görüşleri; 60 kişi ile kesinlikle katılıyorum, 69 kişi ile katılıyorum, 24 kişi ile emin değilim, 1 kişi ile katılmıyorum ve 2 kişi ile kesinlikle katılmıyorum olarak görülmektedir (Tablo 5 Bkz).

Tablo 5. Araştırmaya katılan katılımcılara göre Kemer turizminin sürdürülebilir kalkınmaya katkı durumu

	Kişi Sayısı	**Yüzde**	**Ortalama**
Kesinlikle Katılıyorum	60	38,5	
Katılıyorum	69	44,2	
Emin Değilim	24	15,4	4,1
Katılmıyorum	1	0,6	
Kesinlikle Katılmıyorum	2	1,3	
Toplam	156	100,0	

Kemer turizminin sürdürülebilir kalkınmaya etkisi vardır görüşüne kesinlikle katılanların oranı %38.5, katılanların oranı %44,2, emin olmayanların oranı% 15,4, katılmayanların oranı %0,6 ve kesinlikle katılmayanların oranı ise %1,3'tür.

5.2.6.Kemer'de ziyaretim sırasında herhangi bir çevresel sorunla karşılaşmadım

Kemer ziyareti sırasında herhangi bir çevresel sorunla karşılaşmadım sorusuna verilen cevablara bakıldığında; 49 kişi kesinlikle katılıyorum, 71 kişi katılıyorum, 20 kişi emin değilim, 11 kişi katılmıyorum ve 5 kişi kesinlikle katılmıyorum yanıtlarını vermişlerdir (Tablo 6 Bkz).

Tablo 6. Araştırmaya katılan katılımcılara göre Kemer ziyaretlerinde çevresel bir sorunla karşılaşma durumu

	Kişi Sayısı	Yüzde	Ortalama
Kesinlikle Katılıyorum	49	31,4	
Katılıyorum	71	45,5	
Emin Değilim	20	12,8	3,9
Katılmıyorum	11	7,1	
Kesinlikle Katılmıyorum	5	3,2	
Toplam	156	100,0	

Katılımcıların %31,4'ü kesinlikle katılıyorum, %45,5'i katılıyorum, %12,8'i emin değilim, %7,1'i katılmıyorum ve %3,2'si kesinlikle katılmıyorum diyerek ziyaretleri sırasında çevresel bir sorunla karşılaşmadım cevabı vermişlerdir.

5.2.7.Gelecekte turizm amaçlı tekrar Kemer'e gelebilirim

Araştırmaya katılan turistlerin gelecekte turizm amaçlı tekrardan Kemer'i ziyaret etme istekleri; 79 kişi ile kesinlikle katılıyorum, 54 kişi ile katılıyorum, 17 kişi ile emin değilim, 2 kişi ile katılmıyorum ve 4 kişi ile kesinlikle katılmıyorum seçenekleri yönünde olmuştur (Tablo 7 Bkz).

Tablo 7. Araştırmaya katılan katılımcılara göre gelecekte turizm için Kemer'i tekrar tercih etme durumları

	Kişi Sayısı	Yüzde	Ortalama
Kesinlikle Katılıyorum	79	50,6	
Katılıyorum	54	34,6	
Emin Değilim	17	10,9	4,2
Katılmıyorum	2	1,3	
Kesinlikle Katılmıyorum	4	2,6	
Toplam	156	100,0	

Tablo 7'de görüldüğü gibi gelecekte turizm aktiviteleri için Kemer'e tekrar gelebilirim; turistlerin %50,6'sı kesinlikle katılıyorum, %34,6'sı katılıyorum, %10,9'u emin değilim, %1,3'ü katılmıyorum ve %2,6'sı kesinlikle katılmıyorum demişlerdir.

5.2.8.Turizmin Kemer'de çevre kirliğine neden olduğunu düşünüyorum

Araştırmaya katılan turistlerin, turizmin Kemer'de çevre kirliliğine neden olduğunu düşünüyorum sorusuna ilişkin görüşleri 10 kişi ile kesinlikle katılıyorum, 45 kişi ile katılıyorum, 60 kişi ile emin değilim, 27 kişi ile katılmıyorum ve 14 kişi ile kesinlikle katılmıyorum yönünde olmuştur (Tablo 8 Bkz).

Tablo 8. Araştırmaya katılan katılımcılara göre turizmin Kemer'de çevre kirliliğine neden olma durumu

	Kişi Sayısı	Yüzde	Ortalama
Kesinlikle Katılıyorum	10	6,4	
Katılıyorum	45	28,8	

Emin Değilim	60	38,5	3
Katılmıyorum	27	17,3	
Kesinlikle Katılmıyorum	14	9,0	
Toplam	156	100,0	

Tablo 8'de görüldüğü gibi turistlerin, turizmin Kemer'de çevre kirliliğine neden oluyor %6,4'ü kesinlikle katılıyorum, %28,8'i katılıyorum, %38,5'i emin değilim, %17,3'ü katılmıyorum ve %9'u kesinlikle katılmıyorum ifadelerini kullanmışlardır.

5.2.9.Kemer'de turizm gelişimi çevresel taşıma kapasitesini aşmıştır

Kemer'de turizm gelişimi çevresel taşıma kapasitesini aşmıştır sorusuna ilişkin turist görüşleri 7 kişi ile kesinlikle katılıyorum, 31 kişi ile katılıyorum, 92 kişi ile emin değilim, 20 kişi ile katılmıyorum ve 6 kişi ile kesinlikle katılmıyorum olarak saptanmıştır (Tablo 9 Bkz).

Tablo 9. Araştırmaya katılan katılımcılara göre Kemer'in turizm gelişiminin çevresel taşıma kapasitesini aşma durumu.

	Kişi Sayısı	Yüzde	Ortalama
Kesinlikle Katılıyorum	7	4,5	
Katılıyorum	31	19,9	
Emin Değilim	92	59,0	3
Katılmıyorum	20	12,8	
Kesinlikle Katılmıyorum	6	3,8	
Toplam	156	100,0	

Katılımcıların %4,5'i kesinlikle katılıyorum, %19,9'u katılıyorum, %59'u emin değilim, %12,8'i katılmıyorum ve %3,8'i kesinlikle katılmıyorum diyerek Kemer'in turizm gelişimi çevresel taşıma kapasitesini aşmıştır sorusunu yanıtlamışlardır.

5.2.10.Kemer'de turizmin planlı bir şekilde geliştiğini düşünüyorum

Kemer'de turizmin planlı bir şekilde geliştiğini düşünüyorum sorusuna ilişkin katılımcı görüşleri ise 18 kişi ile kesinlikle katılıyorum, 72 kişi ile katılıyorum, 50 kişi ile emin değilim, 13 kişi ile katılmıyorum ve 3 kişi ile kesinlikle katılmıyorum olarak sonuçlanmıştır (Tablo 10 Bkz).

Tablo 10. Araştırmaya katılan katılımcılara göre Kemer'de turizmin planlı bir şekilde gelişme durumu

	Kişi Sayısı	Yüzde	Ortalama
Kesinlikle Katılıyorum	18	11,5	
Katılıyorum	72	46,2	
Emin Değilim	50	32,1	3,5
Katılmıyorum	13	8,3	
Kesinlikle Katılmıyorum	3	1,9	
Toplam	156	100,0	

Kemer'de turizmi planlı bir şekilde geliştiğini düşünüyorum sorusuna katılımcıların %11,5'i kesinlikle katılıyorum, %46,2'si katılıyorum, %32,1'i emin değilim, %8,3'ü katılmıyorum ve %1,9'u kesinlikle katılmıyorum demişlerdir.

5.2.11.Turizm Kemer'de aşırı yapılaşmaya neden olmuştur

Turizm Kemer'de aşırı yapılaşmaya neden olmuştur sorusuna ilişkin turist görüşleri 17 kişi ile kesinlikle katılıyorum, 31 kişi ile katılıyorum, 79 kişi ile emin değilim, 20 kişi ile katılmıyorum ve 9 kişi ile kesinlikle katılmıyorum olarak belirlenmiştir (Tablo 11 Bkz).

Tablo 11. Araştırmaya katılan katılımcılara göre turizmin Kemer'de aşırı yapılaşmaya neden olma durumu

	Kişi Sayısı	Yüzde	Ortalama
Kesinlikle Katılıyorum	17	10,9	
Katılıyorum	31	19,9	
Emin Değilim	79	50,6	3,1
Katılmıyorum	20	12,8	
Kesinlikle Katılmıyorum	9	5,8	
Toplam	156	100,0	

Turizm Kemer'de aşırı yapılaşmaya neden olmuştur sorusuna ilişkin turist görüşleri %10,9 kesinlikle katılıyorum, %19,9 katılıyorum, %50,6 emin değilim, %12,8 katılmıyorum ve %5,8 kesinlikle katılmıyorum olarak görülmektedir.

5.2.12. Kemer'de turizm çekiciliklerinin baskı altında olduğunu düşünüyorum

Tablo 12'de görüldüğü üzere Kemer'de turizm çekiciliklerinin baskı altında olduğunu düşünüyorum sorusuna 11 turist kesinlikle katılıyorum, 26 turist katılıyorum, 85 turist emin değilim, 24 turist katılmıyorum ve 10 turist kesinlikle katılmıyorum olarak yanıt vermişlerdir (Tablo 12 Bkz).

Tablo 12. Araştırmaya katılan katılımcılara göre Kemer'de turizm çekiciliklerinin baskı altında olma durumu

	Kişi Sayısı	Yüzde	Ortalama
Kesinlikle Katılıyorum	11	7,1	
Katılıyorum	26	16,7	
Emin Değilim	85	54,5	3
Katılmıyorum	24	15,4	
Kesinlikle Katılmıyorum	10	6,4	
Toplam	156	100,0	

Kemer'de turizm çekiciliklerinin baskı altında olduğunu düşünüyorum sorusuna %7,1 kesinlikle katılıyorum, %16,7 katılıyorum, %54,5 emin değilim, %15,4 katılmıyorum ve %6,4 oranında kesinlikle katılmıyorum yanıtları alınmıştır.

5.2.13.Kemer'in kültürel yapısı dikkatimi çeker

Araştırmaya katılanlara göre Kemer'in kültürel yapısının çekici olma durumu ise turistlerden 41'inin kesinlikle katılıyorum, 67'sinin katılıyorum, 37'sinin emin değilim, 8'inin katılmıyorum ve 3'ünün kesinlikle katılmıyorum seçeneklerini işaretlemesi ile belirlenmiştir (Tablo 13 Bkz).

Tablo 13. Araştırmaya katılan katılımcılara göre Kemer'in kültürel yapısının çekici olma durumu

	Kişi Sayısı	Yüzde	Ortalama
Kesinlikle Katılıyorum	41	26,3	
Katılıyorum	67	42,9	
Emin Değilim	37	23,7	3,8
Katılmıyorum	8	5,1	
Kesinlikle Katılmıyorum	3	1,9	
Toplam	156	100,0	

Kemer'in kültürel yapısı dikkatimi çeker sorusuna turistlerin %26,3'ü kesinlikle katılmakta, %42,9'u katılmakta, %23,7'si emin olmamakta, %5,1'i katılmamakta ve %1,9'u kesinlikle katılmamaktadır.

5.2.14.Kemer'i tercihim de yöresel ürünler de etkilidir

Kemer'i tercihimde yöresel ürünler etkilidir sorusuna ilişkin katılımcı görüşlerine bakıldığında 19 kişi kesinlikle katılıyorum, 55 kişi katılıyorum, 45 kişi emin değilim, 30 kişi katılmıyorum, 7 kişi kesinlikle katılmıyorum şeklindedir (Tablo 14 Bkz).

Tablo 14. Araştırmaya katılan katılımcıların Kemer'i tercih etmelerinde yöresel ürünlerin de etkisi olması durumu

	Kişi Sayısı	Yüzde	Ortalama
Kesinlikle Katılıyorum	19	12,2	
Katılıyorum	55	35,3	
Emin Değilim	45	28,8	3,3
Katılmıyorum	30	19,2	
Kesinlikle Katılmıyorum	7	4,5	
Toplam	156	100,0	

Kemer'i tercihimde yöresel ürünler etkilidir sorusuna ilişkin katılımcı görüşlerine göre %12,2'si kesinlikle katılıyorum, %35,3'ü katılıyorum, %28,8'i emin değilim, %19,2'si katılmıyorum ve %4,5'i kesinlikle katılmıyorum cevapları alınmıştır.

5.2.15.Tatilde alışveriş için bütçe ayırırım

Katılımcıların tatilde alışveriş için bütçe ayır durumları, 24 kişi ile kesinlikle katılıyorum, 74 kişi ile katılıyorum, 25 kişi ile emin değilim, 26 kişi ile katılmıyorum ve 7 kişi ile kesinlikle katılmıyorum şeklindedir (Tablo 15 Bkz).

Tablo15. Araştırmaya katılan katılımcıların tatilde alışveriş için bütçe ayırma durumları

	Kişi Sayısı	**Yüzde**	**Ortalama**
Kesinlikle Katılıyorum	24	15,4	
Katılıyorum	74	47,4	
Emin Değilim	25	16,0	3,5
Katılmıyorum	26	16,7	
Kesinlikle Katılmıyorum	7	4,5	
Toplam	156	100,0	

Tatilde alışveriş için bütçe ayırırım olgusuna %15,4 oranında kesinlikle katılıyorum, %47,4 katılıyorum, %16 emin değilim, %16,7 katılmıyorum ve %4,5 oranında kesinlikle katılmıyorum cevabı alınmıştır.

5.2.16.Konaklama tesisinden çoğunlukla dışarı çıkarım

Konaklama tesisinden çoğunlukla dışarı çıkarım olgusuna 20 turist kesinlikle katılıyor, 58 turist katılıyor, 37 turist emin değil, 33 turist katılmıyor ve 8 turist kesinlikle katılmıyor (Tablo 16 Bkz).

Tablo 16. Araştırmaya katılan katılımcıların konaklama tesisinden çoğunlukla dışarı çıkma durumları

	Kişi Sayısı	Yüzde	Ortalama
Kesinlikle Katılıyorum	20	12,8	
Katılıyorum	58	37,2	
Emin Değilim	37	23,7	3,3
Katılmıyorum	33	21,2	
Kesinlikle Katılmıyorum	8	5,1	
Toplam	156	100,0	

Araştırmaya katılan katılımcıların konaklama tesisinden çoğunlukla dışarı çıkarım sorusuna verdikleri yanıtlar, %12,8 oranında kesinlikle katılıyorum, %37,2 oranında katılıyorum, %23,7 oranında emin değilim, %21,2 katılmıyorum ve %5,1 kesinlikle katılmıyorum olmuştur.

5.2.17.Kemer'in yöresel ürünlerini arar bulurum

Kemer'in yöresel ürünlerini arayıp bulurum sorusuna 19 katılımcı kesinlikle katılıyorum, 52 katılımcı katılıyorum, 34 katılımcı emin değilim, 38 katılımcı katılmıyorum ve 13 katılımcı kesinlikle katılmıyorum yanıtlarını vermişlerdir (Tablo 17 Bkz).

Tablo 17. Araştırmaya katılan katılımcıların Kemer'in yöresel ürünlerini arayıp bulma durumları

	Kişi Sayısı	Yüzde	Ortalama
Kesinlikle Katılıyorum	19	12,2	
Katılıyorum	52	33,3	
Emin Değilim	34	21,8	3,1
Katılmıyorum	38	24,4	
Kesinlikle Katılmıyorum	13	8,3	
Toplam	156	100,0	

Araştırmaya katılan katılımcıların %12,2'si kesinlikle katılıyorum, %33,3'ü katılıyorum, %21,8'i emin değilim, %24,4'ü katılmıyorum ve %8,3'ü kesinlikle katılmıyorum yanıtları ile Kemer'deki yöresel ürünleri arar bulurum sorusuna yanıt vermişlerdir.

5.2.18.Tatil süresi içinde farklı kültürleri aramak beni mutlu eder

Tatil süresi içinde farklı kültürleri aramak beni mutlu eder olgusuna ise, 42 turist kesinlikle katılıyorum, 76 turist katılıyorum, 26 turist emin değilim, 9 turist katılmıyorum, 3 turist ise kesinlikle katılmıyorum yanıtlarını vermişlerdir (Tablo 18 Bkz).

Tablo18. Araştırmaya katılan katılımcıları tatil sürecinde farklı kültürleri aramasının mutlu etme durumu

	Kişi Sayısı	**Yüzde**	**Ortalama**
Kesinlikle Katılıyorum	42	26,9	
Katılıyorum	76	48,7	
Emin Değilim	26	16,7	3,9
Katılmıyorum	9	5,8	
Kesinlikle Katılmıyorum	3	1,9	
Toplam	156	100,0	

Katılımcıların, tatil süreci içinde farklı kültürleri aramak beni mutlu eder sorusuna ise %26,9 oranında kesinlikle katılıyorum, %48,7 oranında katılıyorum, %16,7 oranında emin değilim, %5,8 oranında katılmıyorum, %1,9 oranında kesinlikle katılmıyorum yanıtları vermişlerdir.

5.2.19.Kemer esnafı ile diyalog beni mutlu eder

Kemer esnafı ile diyalog beni mutlu eder sorusuna ilişkin alınan yanıtlar Tablo 19'da görüldüğü üzere; 23 kişi ile kesinlikle katılıyorum, 53 katılımcı ile katılıyorum, 48 katılımcı ile emin değilim, 20 katılımcı ile katılmıyorum, 12 katılımcı ile kesinlikle katılmıyorum olarak saptanmıştır.

Tablo 19. Araştırmaya katılan katılımcıların Kemer esnafi ile diyalogunun katılımcıları mutlu etme durumu

	Kişi Sayısı	Yüzde	Ortalama
Kesinlikle Katılıyorum	23	14,7	
Katılıyorum	53	34,0	
Emin Değilim	48	30,8	3,3
Katılmıyorum	20	12,8	

Kesinlikle Katılmıyorum	12	7,7
Toplam	156	100,0

Kemer esnafı ile diyalog beni mutlu eder sorusunun yüzdesel olarak değerleri ise; %14,7 kesinlikle katılıyorum, %34 katılıyorum, %30,8 emin değilim, %12,8 katılmıyorum ve %7,7 kesinlikle katılmıyorum olarak belirlenmiştir.

5.2.20.Kemer bölgesine özgü orijinal hediyelerle ilgilenirim

Araştırmaya katılan katılımcılara göre Kemer bölgesine özgü orijinal hediyelerle ilgilenirim sorusuna alınan yanıtlar 35 katılımcıyla kesinlikle katılıyorum, 59 katılımcı ile katılıyorum, 25 katılımcı ile emin değilim, 31 katılımcı ile katılmıyorum ve 6 katılımcı ile kesinlikle katılmıyorum olarak saptanmıştır (Tablo 20 Bkz).

Tablo 20. Araştırmaya katılan katılımcıların Kemer bölgesine özgü orijinal hediyelerle ilgilenme durumu

	Kişi Sayısı	**Yüzde**	**Ortalama**
Kesinlikle Katılıyorum	35	22,4	
Katılıyorum	59	37,8	
Emin Değilim	25	16,0	3,5
Katılmıyorum	31	19,9	
Kesinlikle Katılmıyorum	6	3,8	
Toplam	156	100,0	

Katılımcıların Kemer bölgesine özgü orijinal hediyelerle ilgilenirim sorusuna verdikleri yanıtlar; %22,4 kesinlikle katılıyorum, %37,8 katılıyorum, %16 emin değilim, %19,9 katılmıyorum, %3,8 kesinlikle katılmıyorum şeklindedir.

5.2.21.Kemer yöresel ürünlerini tanımak hoşuma gider

Kemer yöresel ürünlerini tanımak hoşuma gider olgusuna 37 katılımcı kesinlikle katılıyorum, 57 katılımcı katılıyorum, 33 katılımcı emin değilim, 26 katılımcı katılmıyorum ve 3 katılımcı kesinlikle katılmıyorum yanıtlarını vermişlerdir (Tablo 21 Bkz).

Tablo 21. Araştırmaya katılan katılımcıların Kemer'deki yöresel ürünleri tanımaktan hoşnut olma durumları

	Kişi Sayısı	Yüzde	Ortalama
Kesinlikle Katılıyorum	37	23,7	
Katılıyorum	57	36,5	
Emin Değilim	33	21,2	3,6
Katılmıyorum	26	16,7	
Kesinlikle Katılmıyorum	3	1,9	
Toplam	156	100,0	

Kemer yöresel ürünlerini tanımak hoşuma gider olgusuna %23,7 oranında kesinlikle katılıyorum, %36,5 oranında katılıyorum, %21,2 oranında emin değilim, %16,7 oranında katılmıyorum ve %1,9 oranında kesinlikle katılmıyorum yanıtları alınmıştır.

5.2.22.Kemer'de yöresel ürünlerin pahalıya satıldığını düşünüyorum

Kemer'de yöresel ürünlerin pahalıya satıldığını düşünüyorum olgusuna turistlerin verdikleri yanıtlar; 45 kişi ile kesinlikle katılıyorum, 37 kişi ile katılıyorum, 65 kişi ile emin değilim, 7 kişi ile katılmıyorum ve 2 kişi ile kesinlikle katılmıyorum olmuştur (Tablo 22 Bkz).

Tablo 22. Araştırmaya katılan katılımcıların Kemer'deki yöresel ürünlerin pahalıya satıldığını düşünmelerine göre durumları

	Kişi Sayısı	Yüzde	Ortalama
Kesinlikle Katılıyorum	45	28,8	
Katılıyorum	37	23,7	
Emin Değilim	65	41,7	3,7
Katılmıyorum	7	4,5	
Kesinlikle Katılmıyorum	2	1,3	
Toplam	156	100,0	

Kemer'de yöresel ürünlerin pahalıya satıldığını düşünüyorum olgusuna turistlerin verdikleri yanıtların yüzdesel olarak değerlendirildiğinde; %28,8 oranında kesinlikle katılıyorum, %23,7 oranında katılıyorum, %41,7 oranında emin değilim, %4,5 oranında katılmıyorum ve %1,3 oranında kesinlikle katılmıyorum olmuştur.

5.2.23.Kemer'de yöresel ürünleri arkadaşlarıma da tavsiye ederim.

Kemer'deki yöresel ürünleri arkadaşlarıma tavsiye ederim sorusuna katılımcılardan 30'u kesinlikle katılıyorum, 60'ı katılıyorum, 37'si emin değilim, 25'i katılmıyorum, 4'ü ise kesinlikle katılmıyorum yanıtlarını vermişlerdir (Tablo 23 Bkz).

Tablo 23. Araştırmaya katılan katılımcıların Kemer'deki yöresel ürünleri arkadaşlarına tavsiye etme durumları.

	Kişi Sayısı	**Yüzde**	**Ortalama**
Kesinlikle Katılıyorum	30	19,2	
Katılıyorum	60	38,5	
Emin Değilim	37	23,7	3,5
Katılmıyorum	25	16,0	
Kesinlikle Katılmıyorum	4	2,6	
Toplam	156	100,0	

Kemer'deki yöresel ürünleri arkadaşlarıma tavsiye ederim sorusuna %19,2 oranında kesinlikle katılıyorum, %38,5 oranında katılıyorum, %23,7 oranında emin değilim, %16 oranında katılmıyorum ve %2,6 oranında kesinlikle katılmıyorum yanıtları alınmıştır.

5.2.24.Kemer'in yöresel el sanatları tanıtım ve deneyim turlarına katılırım

Katılımcılara göre Kemer'in yöresel el sanatları tanıtım ve deneyim turlarına katılırım sorusuna ilişkin yanıtlar; 16 kişiyle kesinlikle katılıyorum, 32 kişi ile katılıyorum, 47 kişi le emin değilim, 44 kişi ile katılmıyorum ve 17 kişi le kesinlikle katılmıyorum olmuştur (Tablo 24 Bkz).

Tablo 24. Araştırmaya katılan katılımcıların Kemer'deki yöresel el sanatları tanıtım ve deneyim turlarına katılma durumları

	Kişi Sayısı	Yüzde	Ortalama
Kesinlikle Katılıyorum	16	10,3	
Katılıyorum	32	20,5	
Emin Değilim	47	30,1	2,9
Katılmıyorum	44	28,2	
Kesinlikle Katılmıyorum	17	10,9	
Toplam	156	100,0	

Kemer'in yöresel el sanatları tanıtım ve deneyim turlarına katılırım sorusuna ilişkin yanıtlar; %10,3 kesinlikle katılıyorum, %20,5 katılıyorum, %30,1 emin değilim, %28,2 katılmıyorum ve %10,9 kesinlikle katılmıyorum olmuştur.

5.2.25.Kemer'deki doğal ve kültürel alanları ziyaret etmek isterim

Araştırmaya katılan katılımcıların Kemer'deki doğal ve kültürel alanları ziyaret etmeleri isteklerine göre durumlarına bakıldığında ise; 56 katılımcı kesinlikle katılıyorum, 74 katılımcı katılıyorum, 18 katılımcı emin değilim, 7 katılımcı katılmıyorum ve 1 katılımcı kesinlikle katılmıyorum yanıtlarını vermişlerdir (Tablo 25 Bkz).

Tablo25. Araştırmaya katılan katılımcıların Kemer'deki doğal ve kültürel alanları ziyaret etmeleri isteklerine göre durumları

	Kişi Sayısı	Yüzde	Ortalama
Kesinlikle Katılıyorum	56	35,9	
Katılıyorum	74	47,4	
Emin Değilim	18	11,5	4,1
Katılmıyorum	7	4,5	
Kesinlikle Katılmıyorum	1	0,6	
Toplam	156	100,0	

Kemer'deki doğal ve kültürel alanları ziyaret etmek isterim sorusuna ilişkin alınan yanıtlar; %35,9 oranında kesinlikle katılıyorum, %47,4 oranında katılıyorum, %11,5 oranında emin değilim, %4,5 oranında katılmıyorum ve %0,6 oranında kesinlikle katılmıyorum olmuştur.

5.2.26.Kemer'i çevremdeki insanlara tavsiye ederim

Katılımcıların Kemer'i çevremdeki insanlara tavsiye ederim sorusuna ilişkin yanıtlarına bakıldığında; 66 turist kesinlikle katılıyorum, 71 turist katılıyorum, 13 turist emin değilim, 4 turist katılmıyorum ve 2 turist kesinlikle katılmıyorum yanıtlarını vermişlerdir (Tablo 26 Bkz).

Tablo 26. Araştırmaya katılan katılımcıların Kemer'i çevrelerindeki insanlara tavsiye etmelerine göre durumları

	Kişi Sayısı	Yüzde	Ortalama
Kesinlikle Katılıyorum	66	42,3	
Katılıyorum	71	45,5	
Emin Değilim	13	8,3	4,2

Katılmıyorum	4	2,6
Kesinlikle Katılmıyorum	2	1,3
Toplam	156	100,0

Katılımcıların %42,3'ü kesinlikle katılıyorum, %45,5'i katılıyorum, %8,3'ü emin değilim, %2,6'sı katılmıyorum, %1,3'ü kesinlikle katılmıyorum diyerek Kemer'i çevremdeki insanlara tavsiye ederim sorusunu yanıtlamışlardır.

5.2.27.Kemer turizmindeki hizmet kalitesinden memnunum

Tablo 27'de katılımcıların Kemer turizmindeki hizmet kalitesinden memnun kalmaları sorusuna ilişkin yanıtlar görülmektedir. Kemer turizminin hizmet kalitesinden memnunum sorusuna 46 katılımcı kesinlikle katılıyorum, 79 katılımcı katılıyorum, 25 katılımcı emin değilim, 5 katılımcı katılmıyorum ve 1 katılımcı kesinlikle katılmıyorum yanıtlarını vermişlerdir.

Tablo 27. Araştırmaya katılan katılımcıların Kemer turizmindeki hizmet kalitesinden memnun olma durumları

	Kişi Sayısı	**Yüzde**	**Ortalama**
Kesinlikle Katılıyorum	46	29,5	
Katılıyorum	79	50,6	
Emin Değilim	25	16,0	4
Katılmıyorum	5	3,2	
Kesinlikle Katılmıyorum	1	0,6	
Toplam	156	100,0	

Kemer turizminin hizmet kalitesinden memnunum sorusuna %29,5 oranında kesinlikle katılıyorum, %50,6 oranında katılıyorum, %16 oranında emin değilim, %3,2 oranında katılmıyorum, %0,6 oranında kesinlikle katılmıyorum yanıtları alınmıştır.

5.2.28.Kemer'in yöresel ürünlerini bulmakta zorluk çekmedim

Kemer'in yöresel ürünlerini bulmakta zorluk çekmedim sorusuna 36 katılımcı kesinlikle katılıyorum, 46 katılımcı katılıyorum, 58 katılımcı emin değilim,10 katılımcı katılmıyorum ve 6 katılımcı kesinlikle katılmıyorum yanıtlarını vermişlerdir (Tablo 28 Bkz).

Tablo 28. Araştırmaya katılan katılımcıların Kemer'e özgü yöresel ürünleri bulmakta zorluk çekmeme durumları

	Kişi Sayısı	Yüzde	Ortalama
Kesinlikle Katılıyorum	36	23,1	
Katılıyorum	46	29,5	
Emin Değilim	58	37,2	3,6
Katılmıyorum	10	6,4	
Kesinlikle Katılmıyorum	6	3,8	
Toplam	156	100,0	

Kemer'in yöresel ürünlerini bulmakta zorluk çekmedim sorusuna verilen yanıtlara yüzdesel olarak bakıldığında %23,1 oranında kesinlikle katılıyorum, %29,5 oranında katılıyorum, %37,2 oranında emin değilim, %6,4 oranında katılmıyorum ve %3,8 oranında kesinlikle katılmıyorum yanıtları alınmıştır.

6.SONUÇ

Kemer hem Türkiye'de hem de dünyada önemli turizm merkezlerinden birisidir. Sürdürülebilir turizm ise günümüz dünyasında hem doğa dostu olması hem de yerel halkın kalkınmasını sağlaması ile çok tercih edilen turizm türlerinden birisi olmuştur. Bu bağlamda Kemer'deki sürdürülebilir turizme ilişkin turist tutumları önem ve değer taşımaktadır. Turistlerin tutumları Kemer'de hali hazırda yürütülen sürdürülebilir turizm planlama ve uygulamasına ilişkin bilgi vererek eksiklikleri görmeye yararken, hem de geleceğe yönelik planlama konusunda da fikir vermektedir.

Çalışma kapsamında uygulanan anketin ilk bölümünü demografik özelliklere ilişkin sorular oluşturmaktadır. Bu kapsamda elde edilen veriler ışığında turist profilleri belirlenmeye çalışılmıştır. Verilere bakıldığında Kemer'i daha çoğunlukla kadın turistlerin tercih ettiği, yaşlarının genel itibari ile 20 üzerinde oluğu görülmektedir. Ayrıca dikkat çeken sonuçlardan birisi de eğitim seviyelerinin yüksek olmasıdır. Ankete katılan 156 katılımcıdan 101'inin eğitim seviyesi lisanstır. Bunlara ilaveten katılımcı turistlerin medeni halinin çoğunlukla evli olduğu tespit edilmiştir. Katılımcıların meslekleri açısından bir değerlendirme yapıldığında ise çok çeşitlilik olduğu görülmektedir. Birçok meslek grubundan turist Kemer'i tercih etmiştir. Antalya'da yıllardır süregeldiği şekilde en çok turist Rusya'dan gelmektedir. Bu çalışma kapsamında yapılan anket sonucunda da Kemer ilçesine gelen turistlerin çoğunluğu Rusya'dan gelmiştir. Turistlerin tatillerini daha çok bireysel ya da aile ile geçirdikleri de dikkat çeken ve turist profilini belirlemede yardımcı olan sonuçlardan birisidir.

Anketin ikinci bölümünde ise Kemer ilçesine ilişkin turist tercihleri ile alakalı sorular yer almaktadır. Bu sorular yine Kemer'deki turist profilleri için de önem taşımaktadır. Katılımcı turistlerin Kemer'e genel orandan bir seferden daha fazla geldikleri, kalma sürelerinin de genel olarak uzun olduğu görülmektedir. Turistlerin Kemer'i turizm için tercih etme sayıları ile kalma süreleri aslında bu zamana kadar Kemer'in turizm için markalaşmış bir ilçe olmasına sebep olmuş ve olmaya da devam etmektedir. Aynı zamanda turistlerin Kemer'i defalarca turizm için tercih etmesi ve kalma sürelerinin uzun olması Turistlerin memnuniyet seviyeleri hakkında da olumlu bilgiler vermektedir. Konaklanan yerler anlamında da turistlerin neredeyse tamamının Kemer'deki çeşitli otel ve motellerin tercih edildiği görülmektedir.

Kemer en geniş anlamda yaz tatili turizmi ile öne çıkmış bir turizm merkezidir. Bu bağlamda da katılımcıların çok yüksek oranda Kemer'i yaz tatili için tercih etmesi şaşırtıcı değildir. Ayrıca araştırmanın sonucunda ankete katılan turistlerin Türkiye'de en çok ziyaret ettikleri şehir Antalya'dır. Bu sonuç da Kemer'i yaz turizmi için tercih eden turistlerin, ziyaret için yine yaz turizmi ile önemli olan bir şehri tercih etmesi ile ilişkilidir.

Katılımcı turistlerin sadece otelde vakit geçiren turist tiplemelerinden olmadıkları görülmektedir. Turistlerin Kemer'de simgeleşmiş veyahut doğal güzellik olan çeşitli alanları ziyaret ettikleri görülmektedir.

Çalışma kapsamında uygulanan anketin üçüncü bölümünde ise turistlerin Kemer'deki sürdürülebilir turizm üzerine tutumları değerlendirilmiştir. Beşli Likert Ölçeği kullanılan bu bölümde katılımcılar öncelikle Kemer'deki sürdürülebilir turizmin gelişmiş olduğuna geniş ölçüde katılmakta olduklarını belirtmişlerdir. Son yıllarda sürdürülebilir turizme verilen değer dünyada olduğu gibi Türkiye'de de artmıştır. Kemer gibi turizm açısından markalaşmış bir ilçede de sürdürülebilir turizm plan ve politikaları uygulanmakta ve gelişme göstermektedir. Ancak verilen değer çerçevesinde daha fazla plan ve politika geliştirilmeli ve Kemer sürdürülebilir turizm alanında daha iyi bir yer sahibi olmalıdır.

Kemer'deki doğal yapının turizm faaliyetleri çerçevesinde korunmasına ilişkin tutumlar da çoğunluk itibari ile olumludur ancak doğal yapıların korunmasına özellikle de günümüz dünyasında daha çok dikkat edilmesi gerekmektedir. Doğal yapılar konusunda kayıp yaşanması takdirinde geri dönüş olmamaktadır. Korunması turizm ve gelecek nesillerin de bu güzellikleri görebilmesinden daha da çok ekolojik olarak da büyük önem taşımaktadır. Bunun yanında çalışma alanı olan Kemer'de kültürel ve tarihi alanların ve yapıların korunmasına ilişkin turist tutumları da yine çoğunluk itibari ile olumlu iken, aynı doğal yapıların korunmasında olduğu gibi kültürel ve tarihi alanların korunması da hem kültürümüze sahip çıka-

bilmek adına hem de gelecek nesillerin de bu alanlara ve yapılara tanıklık edebilmesi adına değerlidir.

Katılımcılar Kemer'de turizmin uzun süre devam edeceğine genel olarak katıldıklarını belirtmişlerdir. Bunda başta en büyük etken katılımcıların kendilerinin Kemer'i tatil için yüksek oranda bir kereden fazla tercih etmesidir. Kemer'in bu şekilde markalaşmış bir turizm merkezi olması mevzubahis olan turizmin ilçe için sürdürülebilir bir gelir kaynağı olmasına işarettir. Bu bağlamda da sürdürülebilir kalkınmaya katkısı olacaktır. Bu konudaki turist tutumları da bu görüşü destekler nitelikte olumludur.

Turistlerin tercih ettikleri tatil bölgesinde sorunla karşılaşıp karşılaşmaması o tatil bölgesini bir daha tercih edip etmeyeceklerini etkileyecektir. Katılımcıların çoğunluğu çevresel bir sorunla karşılaşmadığını belirtirken yine çoğu katılımcı Kemer'i tatil için tekrardan tercih edeceklerini belirtmişlerdir. Tabi ki çevresel sorunlarla karşılaşmama konusunda hedef yüzde yüzü kapsayacak şekilde olmalıdır. Bu konuda gerekli önlemler alınmalı ve çalışmalar yürütülmelidir.

Turizmin çevre kirliliğine sebep olması konusunda katılımcıların görüşleri ise daha önceki sorulara nazaran daha olumsuzdur. Çoğunluğun görüşünü emin olmadıkları yönündedir. Bu bağlamda ilgili kurumların çevre kirliliği konusunda daha hassas olması beklenmektedir. Bu sadece turist problemi değil ilçede yaşayan yerel halkı da ilgilendiren bir konudur. Çevresel taşıma kapasitesinin ilçede aşılıp aşılmadığı konusuna ilişkin görüşlerde yine önceki konuya paralel olarak benzerlik taşımaktadır.

Katılımcıların yarısından daha da fazlasının tutumlarına göre Kemer'deki turizmin planlı olarak gerçekleştirildiği kanısına varılmıştır. Turizmin planlı olarak gerçekleştirilmesi, bölgedeki turizmin sürdürülebilirliği açısından büyük önem taşımaktadır. Turizm planlamasının içeriğinde bulunan konulardan birisi de yapılaşma konusudur. Turizm bölgelerinde turist açısından değerlendirildiğinde hem yeterli barınma alanı sağlanmalı hem de doğal güzelliklerin bozulmaması amacıyla yapılaşma minimum seviyede bulunmalıdır. Bu iki olgunun dengesi çok önem taşımaktadır. Katılımcıların yarısı ise, çalışma alanı olan Kemer'de turizmin aşırı yapılaşmaya sebep olup olmadığı hakkındaki soruya emin olmadıklarını belirtmişlerdir. Bu bağlamda Kemer'de turizm sebebi ile aşırı yapılaşma konusu hali hazırda büyük bir sorun olmasa da gelecekte sorun olması muhtemel bir konudur. Bu konu da ilgili kurumlarca gözden geçirilip değerlendirilmelidir.

Bir turist bir turizm bölgesine hangi turizm amacıyla gelmiş olursa olsun, bölgenin kültürel varlıkları birçok turist için dikkat çekicidir. Bu da turizmin bölge için değerini de artıran bir konudur. Katılımcıların çoğunluğu, bu çalışma kapsamında Kemer'in kültürel yapısını dikkat çekici bulduklarını belirtmişlerdir.

Turizmin bir ülke için büyük bir gelir-istihdam-kalkınma aracı olduğu göz önüne alındığında özellikle de yabancı turistlerin turizm için gittikleri ülkelerde alışveriş yapması önemlidir. Turistlerin bulundukları tesisten dışarı çıkıp çıkmamaları da bu konu ile ilişkilidir. Kemer'deki katılımcıların ortalama olarak yarısının bulundukları tesisten dışarı çıkmayı tercih ettikleri, alışveriş için ise katılımcıların yarısından biraz daha fazlasının bütçe ayırdıkları görülmektedir. Alışveriş konusunda yöresel ürünler çok değerlidir. Turistler kendi yaşadıkları yerde bulamayacakları, yöresel olarak markalaşmış ürünleri hem kendileri için hem yakınları için hediye olarak tercih etmeye daha meyillidirler. Yöresel ürünlerin fiyatı, dikkat çekmesi, markalaşmış olması, kolay bulunabilirliği bu hususta önemlidir. Katılımcılar yaklaşık olarak yarısı Kemer'deki yöresel ürünlerin Kemer'i seçmeleri için bir etken olduğu belirtmişlerdir. Kemer'deki yöresel ürünlere karşı bahsedilen hususlar dahilinde ilgi duyulduğu görülmektedir. Fakat yine ortalama yüzde ellilik bir oranda katılımcılar fiyatları pahalı bulmaktadır.

Katılımcılar çok yüksek oranda Kemer'deki turizm kalitesinden, yöresel ürünlerinden, doğal ve kültürel çekiciliklerinden tatmin olup, memnun kaldıklarını belirtmişlerdir. Paralel olarak çevrelerine de önerme konusunda görüşleri olumlu olmuştur.

Sonuç olarak Kemer'deki turizm faaliyetleri hakkındaki olumlu görüşlerin olumsuzlara oranla daha fazla olduğu görülmektedir. Fakat memnuniyet düzeyinin daha yükseklere çıkabilmesi için gerekli çalışmalar devam etmeli, olumlu yönler daha da iyileştirilirken olumsuz yönler için çözümler üretilmelidir.

KAYNAKÇA

Bilgiçli, İ., Altınkaynak, F. (2016). Turizm endüstrisinin Türkiye ekonomisi içindeki yeri ve önemi; ekonomi paradigmasıyla yaklaşım. Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi, 30, 560-580.

Çeken, H. (2016). Sürdürülebilir (Temel Kavramlar ve İlkeler) Turizm, Ankara; Detay yayıncılık.

Özgüç, N, (2007). Turizm Coğrafyası. Çantay Kitapevi, İstanbul.

Podovac, M., Jovanović Tončev, M. (2016). The Importance of Sustainable Rural Tourism Development in Serbia, International Scientific Conference on ICT and E-Business Related Research, 576.

Sarı, C., Bayraktar, S.E. (2018). Kemer İlçesindeki Esnafın Turizm ve Turist ile İlgili Tutumları. TÜCAUM 30. Yıl Uluslararası Coğrafya Sempozyumu. Ankara.

Uğuz, S., Çelik Uğuz, S. (2013). Sürdürülebilir Turizm Kapsamında Burhaniye'nin Alternatif Turizm Potansiyeli. Marmara Coğrafya Dergisi, 0 (24), 332-353.